

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

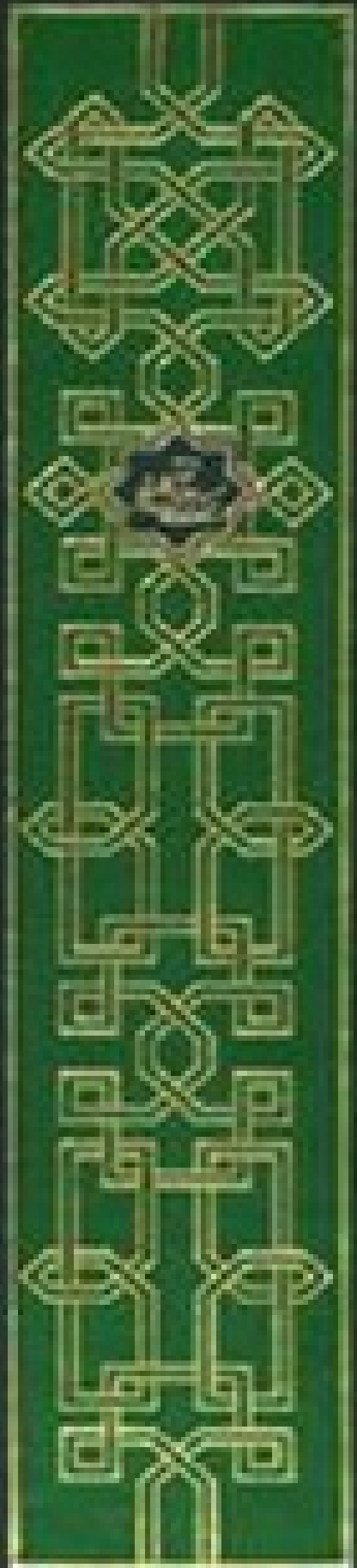

تفسیر نور

تألیف
مجلسه التفسیر و الترویج
مطالع شیخ نجف قزاقی

جلد چهارم

مرکز فرهنگی و مطبوعاتی آیت الله العظمی خراسانی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۳۹	تفسیر نور جلد ۴
۳۹	مشخصات کتاب
۴۱	اشاره
۴۹	مقدمه مؤلف:
۵۵	سیمای سوره ی هود
۵۵	اشاره
۵۶	نکته ها:
۵۷	پیام ها:
۵۸	نکته ها:
۵۸	پیام ها:
۵۹	نکته ها:
۶۰	پیام ها:
۶۱	نکته ها:
۶۲	پیام ها:
۶۳	نکته ها:
۶۴	پیام ها:
۶۵	نکته ها:
۶۵	پیام ها:
۶۶	نکته ها:
۶۶	پیام ها:
۶۷	نکته ها:
۶۷	پیام ها:
۶۸	نکته ها:

پیام ها: ۶۹

نکته ها: ۶۹

پیام ها: ۷۰

نکته ها: ۷۱

پیام ها: ۷۲

نکته ها: ۷۲

پیام ها: ۷۳

نکته ها: ۷۳

پیام ها: ۷۴

نکته ها: ۷۴

پیام ها: ۷۵

نکته ها: ۷۵

پیام ها: ۷۶

نکته ها: ۷۷

پیام ها: ۸۰

نکته ها: ۸۰

پیام ها: ۸۱

نکته ها: ۸۱

پیام ها: ۸۲

نکته ها: ۸۲

پیام ها: ۸۳

نکته ها: ۸۳

پیام ها: ۸۴

نکته ها: ۸۴

پیام ها: ۸۴

نکته ها: ۸۵

۸۵ پیام ها:

۸۶ نکته ها:

۸۶ پیام ها:

۸۷ نکته ها:

۸۷ پیام ها:

۸۸ پیام ها:

۸۹ پیام ها:

۹۰ نکته ها:

۹۱ پیام ها:

۹۲ نکته ها:

۹۲ پیام ها:

۹۳ نکته ها:

۹۳ پیام ها:

۹۴ نکته ها:

۹۴ پیام ها:

۹۵ نکته ها:

۹۵ پیام ها:

۹۶ پیام ها:

۹۷ نکته ها:

۹۷ پیام ها:

۹۸ نکته ها:

۹۸ پیام ها:

۹۹ نکته ها:

۱۰۰ پیام ها:

۱۰۰ نکته ها:

۱۰۲ پیام ها:

- ۱۰۳ نکته ها:
- ۱۰۳ پیام ها:
- ۱۰۴ نکته ها:
- ۱۰۴ پیام ها:
- ۱۰۵ نکته ها:
- ۱۰۶ پیام ها:
- ۱۰۶ نکته ها:
- ۱۰۷ پیام ها:
- ۱۰۷ نکته ها:
- ۱۰۸ پیام ها:
- ۱۰۹ پیام ها:
- ۱۰۹ نکته ها:
- ۱۱۰ پیام ها:
- ۱۱۱ نکته ها:
- ۱۱۱ سیمای نوح علیه السلام در قرآن
- ۱۱۱ اشاره
- ۱۱۲ پیام ها:
- ۱۱۲ اشاره
- ۱۱۳ نکته ها:
- ۱۱۴ پیام ها:
- ۱۱۴ نکته ها:
- ۱۱۵ پیام ها:
- ۱۱۵ پیام ها:
- ۱۱۷ پیام ها:
- ۱۱۸ نکته ها:
- ۱۱۸ پیام ها:

- ۱۱۹: پیام ها:
- ۱۲۰: پیام ها:
- ۱۲۰: پیام ها:
- ۱۲۱: پیام ها:
- ۱۲۲: نکته ها:
- ۱۲۲: پیام ها:
- ۱۲۳: نکته ها:
- ۱۲۳: پیام ها:
- ۱۲۴: نکته ها:
- ۱۲۴: پیام ها:
- ۱۲۵: پیام ها:
- ۱۲۶: نکته ها:
- ۱۲۶: پیام ها:
- ۱۲۷: نکته ها:
- ۱۲۷: پیام ها:
- ۱۲۸: نکته ها:
- ۱۲۸: پیام ها:
- ۱۲۹: نکته ها:
- ۱۳۰: پیام ها:
- ۱۳۰: پیام ها:
- ۱۳۱: نکته ها:
- ۱۳۱: پیام ها:
- ۱۳۲: نکته ها:
- ۱۳۲: پیام ها:
- ۱۳۳: نکته ها:
- ۱۳۴: پیام ها:

نکته ها: ۱۳۴

پیام ها: ۱۳۵

نکته ها: ۱۳۶

پیام ها: ۱۳۶

نکته ها: ۱۳۷

پیام ها: ۱۳۷

نکته ها: ۱۳۸

پیام ها: ۱۳۸

نکته ها: ۱۳۹

پیام ها: ۱۳۹

نکته ها: ۱۴۱

زشتی گناه لواط در قرآن و حدیث ۱۴۲

پیام ها: ۱۴۴

نکته ها: ۱۴۵

پیام ها: ۱۴۵

نکته ها: ۱۴۶

پیام ها: ۱۴۷

نکته ها: ۱۴۷

پیام ها: ۱۴۸

نکته ها: ۱۴۹

پیام ها: ۱۴۹

نکته ها: ۱۵۰

پیام ها: ۱۵۰

پیام ها: ۱۵۱

نکته ها: ۱۵۲

پیام ها: ۱۵۳

- ۱۵۴ پیام ها:
- ۱۵۵ نکته ها:
- ۱۵۵ پیام ها:
- ۱۵۶ نکته ها:
- ۱۵۶ پیام ها:
- ۱۵۷ پیام ها:
- ۱۵۷ پیام ها:
- ۱۵۸ پیام ها:
- ۱۵۹ نکته ها:
- ۱۵۹ پیام ها:
- ۱۵۹ نکته ها:
- ۱۶۰ پیام ها:
- ۱۶۰ نکته ها:
- ۱۶۱ پیام ها:
- ۱۶۱ پیام ها:
- ۱۶۱ نکته ها:
- ۱۶۲ پیام ها:
- ۱۶۳ نکته ها:
- ۱۶۳ پیام ها:
- ۱۶۳ پیام ها:
- ۱۶۴ پیام ها:
- ۱۶۴ نکته ها:
- ۱۶۵ پیام ها:
- ۱۶۵ نکته ها:
- ۱۶۶ پیام ها:
- ۱۶۶ پیام ها:

پیام ها: ۱۶۷

پیام ها: ۱۶۸

پیام ها: ۱۶۸

نکته ها: ۱۶۹

پیام ها: ۱۶۹

نکته ها: ۱۷۰

پیام ها: ۱۷۱

نکته ها: ۱۷۱

امید بخش ترین آیه ی قرآن: ۱۷۲

پیام ها: ۱۷۳

نکته ها: ۱۷۴

پیام ها: ۱۷۵

نکته ها: ۱۷۵

پیام ها: ۱۷۶

نکته ها: ۱۷۶

پیام ها: ۱۷۶

نکته ها: ۱۷۷

پیام ها: ۱۷۸

پیام ها: ۱۷۹

پیام ها: ۱۸۰

نکته ها: ۱۸۱

پیام ها: ۱۸۱

نام سوره یوسف: ۱۸۴

اشاره: ۱۸۴

مقدمه سوره یوسف: ۱۸۴

سیمای سوره یوسف: ۱۸۶

- ۱۸۶ اشاره
- ۱۸۸ نکته ها:
- ۱۸۹ پیام ها:
- ۱۹۱ نکته ها:
- ۱۹۴ پیام ها:
- ۱۹۶ نکته ها:
- ۱۹۷ سخنی درباره ی رؤیا و خواب دیدن -
- ۲۰۰ پیام ها:
- ۲۰۱ نکته ها:
- ۲۰۱ پیام ها:
- ۲۰۴ نکته ها:
- ۲۰۴ پیام ها:
- ۲۰۶ نکته ها:
- ۲۰۶ پیام ها:
- ۲۰۷ نکته ها:
- ۲۰۸ پیام ها:
- ۲۱۰ نکته ها:
- ۲۱۰ پیام ها:
- ۲۱۲ نکته ها:
- ۲۱۲ پیام ها:
- ۲۱۳ پیام ها:
- ۲۱۴ نکته ها:
- ۲۱۵ پیام ها:
- ۲۱۵ پیام ها:
- ۲۱۶ پیام ها:
- ۲۱۷ نکته ها:

- ۲۱۷ پیام ها:
- ۲۱۸ نکته ها:
- ۲۱۹ پیام ها:
- ۲۱۹ پیام ها:
- ۲۲۱ نکته ها:
- ۲۲۲ پیام ها:
- ۲۲۳ نکته ها:
- ۲۲۳ پیام ها:
- ۲۲۴ نکته ها:
- ۲۲۴ پیام ها:
- ۲۲۵ نکته ها:
- ۲۲۵ پیام ها:
- ۲۲۷ نکته ها:
- ۲۲۷ پیام ها:
- ۲۲۸ نکته ها:
- ۲۲۹ پیام ها:
- ۲۳۲ نکته ها:
- ۲۳۴ پیام ها:
- ۲۳۵ نکته ها:
- ۲۳۵ پیام ها:
- ۲۳۷ نکته ها:
- ۲۳۷ پیام ها:
- ۲۳۹ نکته ها:
- ۲۳۹ پیام ها:
- ۲۴۰ پیام ها:
- ۲۴۱ نکته ها:

۲۴۲ پیام ها:

۲۴۲ نکته ها:

۲۴۳ پیام ها:

۲۴۵ نکته ها:

۲۴۵ پیام ها:

۲۴۶ نکته ها:

۲۴۷ پیام ها:

۲۴۸ پیام ها:

۲۴۹ پیام ها:

۲۵۰ نکته ها:

۲۵۰ پیام ها:

۲۵۲ نکته ها:

۲۵۲ پیام ها:

۲۵۴ نکته ها:

۲۵۴ پیام ها:

۲۵۵ نکته ها:

۲۵۶ پیام ها:

۲۵۷ پیام ها:

۲۵۸ نکته ها:

۲۵۸ پیام ها:

۲۵۹ نکته ها:

۲۵۹ پیام ها:

۲۶۰ نکته ها:

۲۶۱ پیام ها:

۲۶۱ نکته ها:

۲۶۲ پیام ها:

۲۶۲ نکته ها:

۲۶۲ پیام ها:

۲۶۳ نکته ها:

۲۶۴ پیام ها:

۲۶۵ نکته ها:

۲۶۵ پیام ها:

۲۶۷ نکته ها:

۲۶۸ پیام ها:

۲۶۹ نکته ها:

۲۷۰ پیام ها:

۲۷۱ نکته ها:

۲۷۲ پیام ها:

۲۷۳ نکته ها:

۲۷۳ پیام ها:

۲۷۴ نکته ها:

۲۷۵ پیام ها:

۲۷۶ نکته ها:

۲۷۷ پیام ها:

۲۷۸ نکته ها:

۲۸۱ پیام ها:

۲۸۳ نکته ها:

۲۸۴ پیام ها:

۲۸۷ نکته ها:

۲۸۷ پیام ها:

۲۸۸ نکته ها:

۲۸۹ پیام ها:

- ۲۹۱ پیام ها:
- ۲۹۲ نکته ها:
- ۲۹۲ پیام ها:
- ۲۹۳ نکته ها:
- ۲۹۳ پیام ها:
- ۲۹۴ پیام ها:
- ۲۹۵ نکته ها:
- ۲۹۵ پیام ها:
- ۲۹۶ نکته ها:
- ۲۹۷ پیام ها:
- ۲۹۷ نکته ها:
- ۲۹۸ پیام ها:
- ۲۹۹ نکته ها:
- ۲۹۹ پیام ها:
- ۳۰۱ نکته ها:
- ۳۰۱ پیام ها:
- ۳۰۲ نکته ها:
- ۳۰۳ پیام ها:
- ۳۰۳ نکته ها:
- ۳۰۴ پیام ها:
- ۳۰۶ نکته ها:
- ۳۰۶ پیام ها:
- ۳۰۷ نکته ها:
- ۳۰۷ پیام ها:
- ۳۰۸ نکته ها:
- ۳۰۸ پیام ها:

- ۳۰۸ پیام ها:
- ۳۰۹ نکته ها:
- ۳۰۹ پیام ها:
- ۳۱۰ پیام ها:
- ۳۱۲ نکته ها:
- ۳۱۲ پیام ها:
- ۳۱۲ نکته ها:
- ۳۱۳ پیام ها:
- ۳۱۴ نکته ها:
- ۳۱۴ پیام ها:
- ۳۱۵ پیام ها:
- ۳۱۶ نکته ها:
- ۳۱۶ پیام ها:
- ۳۱۷ نکته ها:
- ۳۱۸ پیام ها:
- ۳۲۰ نکته ها:
- ۳۲۰ پیام ها:
- ۳۲۱ نکته ها:
- ۳۲۱ پیام ها:
- ۳۲۲ نکته ها:
- ۳۲۲ پیام ها:
- ۳۲۳ نکته ها:
- ۳۲۳ پیام ها:
- ۳۲۴ نکته ها:
- ۳۲۵ پیام ها:
- ۳۲۵ نکته ها:

پیام ها: ۳۲۶

نکته ها: ۳۲۶

پیام ها: ۳۲۷

نکته ها: ۳۲۸

پیام ها: ۳۲۹

نکته ها: ۳۲۹

پیام ها: ۳۳۱

نکته ها: ۳۳۲

پیام ها: ۳۳۳

نکته ها: ۳۳۴

پیام ها: ۳۳۷

نکته ها: ۳۳۸

پیام ها: ۳۳۸

نکته ها: ۳۳۹

پیام ها: ۳۳۹

نکته ها: ۳۴۰

پیام ها: ۳۴۰

نکته ها: ۳۴۱

پیام ها: ۳۴۲

نکته ها: ۳۴۳

پیام ها: ۳۴۴

نکته ها: ۳۴۶

پیام ها: ۳۴۷

سیمای یوسف (ویژگی های یک رهبر موفق). ۳۴۹

پیام ها: ۳۵۰

نکته ها: ۳۵۱

۳۵۱ پیام ها:

۳۵۲ نکته ها:

۳۵۳ پیام ها:

۳۵۳ نکته ها:

۳۵۴ پیام ها:

۳۵۵ نکته ها:

۳۵۵ پیام ها:

۳۵۵ نشانه های مؤمن مخلص

۳۵۸ نکته ها:

۳۵۸ پیام ها:

۳۵۸ نکته ها:

۳۵۹ پیام ها:

۳۵۹ نکته ها:

۳۶۰ پیام ها:

۳۶۱ نکته ها:

۳۶۲ پیام ها:

۳۶۴ نکته ها:

۳۶۴ پیام ها:

۳۶۹ سیمای سوره رعد

۳۶۹ اشاره

۳۷۰ پیام ها:

۳۷۱ نکته ها:

۳۷۲ پیام ها:

۳۷۲ نکته ها:

۳۷۳ پیام ها:

۳۷۵ نکته ها:

- ۳۷۵: پیام ها:
- ۳۷۶: نکته ها:
- ۳۷۷: پیام ها:
- ۳۷۸: نکته ها:
- ۳۷۹: پیام ها:
- ۳۸۰: نکته ها:
- ۳۸۰: پیام ها:
- ۳۸۱: نکته ها:
- ۳۸۱: پیام ها:
- ۳۸۲: نکته ها:
- ۳۸۲: پیام ها:
- ۳۸۲: نکته ها:
- ۳۸۳: پیام ها:
- ۳۸۳: نکته ها:
- ۳۸۴: پیام ها:
- ۳۸۵: نکته ها:
- ۳۸۶: پیام ها:
- ۳۸۶: نکته ها:
- ۳۸۷: پیام ها:
- ۳۸۸: نکته ها:
- ۳۸۹: پیام ها:
- ۳۸۹: نکته ها:
- ۳۹۰: پیام ها:
- ۳۹۰: نکته ها:
- ۳۹۱: پیام ها:
- ۳۹۲: نکته ها:

- پیام‌ها: ۳۹۲
- نکته‌ها: ۳۹۴
- بحثی پیرامون دعوت - ۳۹۴
- پیام‌ها: ۳۹۸
- نکته‌ها: ۳۹۸
- سیمای خردمندان در قرآن - ۴۰۰
- پیام‌ها: ۴۰۰
- نکته‌ها: ۴۰۲
- پیام‌ها: ۴۰۳
- نکته‌ها: ۴۰۳
- صله رحم - ۴۰۴
- پیام‌ها: ۴۰۶
- نکته‌ها: ۴۰۷
- پیام‌ها: ۴۰۸
- نکته‌ها: ۴۰۹
- پیام‌ها: ۴۱۱
- نکته‌ها: ۴۱۱
- نکاتی پیرامون صبر - ۴۱۲
- پیام‌ها: ۴۱۴
- نکته‌ها: ۴۱۶
- پیام‌ها: ۴۱۷
- نکته‌ها: ۴۱۷
- پیام‌ها: ۴۱۸
- نکته‌ها: ۴۱۸
- بحثی پیرامون هدایت و ضلالت - ۴۱۹
- پیام‌ها: ۴۲۰

- ۴۲۱ نکته ها:
- ۴۲۴ عامل آرامش و دلگرمی
- ۴۲۵ عوامل اضطراب و نگرانی
- ۴۲۶ پیام ها:
- ۴۲۷ نکته ها:
- ۴۲۸ پیام ها:
- ۴۲۸ نکته ها:
- ۴۲۸ پیام ها:
- ۴۲۹ نکته ها:
- ۴۳۰ پیام ها:
- ۴۳۱ پیام ها:
- ۴۳۲ نکته ها:
- ۴۳۲ پیام ها:
- ۴۳۳ نکته ها:
- ۴۳۳ پیام ها:
- ۴۳۵ نکته ها:
- ۴۳۵ پیام ها:
- ۴۳۶ نکته ها:
- ۴۳۶ پیام ها:
- ۴۳۷ نکته ها:
- ۴۳۷ پیام ها:
- ۴۳۸ نکته ها:
- ۴۳۸ پیام ها:
- ۴۳۹ نکته ها:
- ۴۴۱ بداء چیست؟
- ۴۴۲ پیام ها:

پیام‌ها: ۴۴۴

نکته‌ها: ۴۴۴

پیام‌ها: ۴۴۴

نکته‌ها: ۴۴۵

پیام‌ها: ۴۴۵

نکته‌ها: ۴۴۶

پیام‌ها: ۴۴۷

سیمای سوره ابراهیم: ۴۵۰

اشاره: ۴۵۰

نکته‌ها: ۴۵۱

پیام‌ها: ۴۵۲

پیام‌ها: ۴۵۲

نکته‌ها: ۴۵۳

پیام‌ها: ۴۵۳

نکته‌ها: ۴۵۴

پیام‌ها: ۴۵۵

نکته‌ها: ۴۵۵

پیام‌ها: ۴۵۶

پیام‌ها: ۴۵۷

نکته‌ها: ۴۵۸

پیام‌ها: ۴۶۰

پیام‌ها: ۴۶۰

نکته‌ها: ۴۶۱

پیام‌ها: ۴۶۲

نکته‌ها: ۴۶۳

پیام‌ها: ۴۶۳

۴۶۴ نکته ها:

۴۶۵ پیام ها:

۴۶۶ نکته ها:

۴۶۶ پیام ها:

۴۶۷ نکته ها:

۴۶۷ پیام ها:

۴۶۸ نکته ها:

۴۶۸ پیام ها:

۴۷۰ نکته ها:

۴۷۲ نکته ها:

۴۷۲ پیام ها:

۴۷۳ نکته ها:

۴۷۳ پیام ها:

۴۷۴ نکته ها:

۴۷۴ پیام ها:

۴۷۵ نکته ها:

۴۷۵ پیام ها:

۴۷۷ نکته ها:

۴۷۷ پیام ها:

۴۷۸ نکته ها:

۴۷۹ پیام ها:

۴۷۹ نکته ها:

۴۸۰ پیام ها:

۴۸۰ نکته ها:

۴۸۱ پیام ها:

۴۸۲ نکته ها:

- ۴۸۳ پیام ها:
- ۴۸۳ پیام ها:
- ۴۸۴ نکته ها:
- ۴۸۵ پیام ها:
- ۴۸۵ نکته ها:
- ۴۸۵ پیام ها:
- ۴۸۶ نکته ها:
- ۴۸۶ پیام ها:
- ۴۸۷ نکته ها:
- ۴۸۸ پیام ها:
- ۴۸۸ نکته ها:
- ۴۸۹ پیام ها:
- ۴۸۹ نکته ها:
- ۴۹۰ پیام ها:
- ۴۹۰ نکته ها:
- ۴۹۱ پیام ها:
- ۴۹۲ نکته ها:
- ۴۹۳ پیام ها:
- ۴۹۴ نکته ها:
- ۴۹۴ پیام ها:
- ۴۹۵ نکته ها:
- ۴۹۵ پیام ها:
- ۴۹۵ نکته ها:
- ۴۹۶ پیام ها:
- ۴۹۶ نکته ها:
- ۴۹۷ پیام ها:

۴۹۸ نکته ها:

۴۹۸ پیام ها:

۴۹۹ نکته ها:

۴۹۹ نکته ها:

۵۰۰ پیام ها:

۵۰۰ پیام ها:

۵۰۲ نکته ها:

۵۰۲ پیام ها:

۵۰۲ نکته ها:

۵۰۲ پیام ها:

۵۰۳ نکته ها:

۵۰۳ پیام ها:

۵۰۴ نکته ها:

۵۰۵ پیام ها:

۵۰۵ پیام ها:

۵۰۵ نکته ها:

۵۰۶ پیام ها:

۵۱۰ سیمای سوره حجر

۵۱۰ اشاره

۵۱۱ نکته ها:

۵۱۱ پیام ها:

۵۱۲ نکته ها:

۵۱۳ پیام ها:

۵۱۳ پیام ها:

۵۱۴ نکته ها:

۵۱۴ پیام ها:

۵۱۴ نکته ها:

۵۱۵ پیام ها:

۵۱۵ نکته ها:

۵۱۶ پیام ها:

۵۱۶ نکته ها:

۵۱۷ پیام ها:

۵۱۸ نکته ها:

۵۱۸ پیام ها:

۵۲۰ نکته ها:

۵۲۱ پیام ها:

۵۲۱ نکته ها:

۵۲۲ پیام ها:

۵۲۲ نکته ها:

۵۲۳ پیام ها:

۵۲۴ نکته ها:

۵۲۴ پیام ها:

۵۲۴ نکته ها:

۵۲۵ پیام ها:

۵۲۶ نکته ها:

۵۲۷ پیام ها:

۵۲۷ نکته ها:

۵۲۸ پیام ها:

۵۲۸ نکته ها:

۵۲۹ نکته ها:

۵۳۰ پیام ها:

۵۳۰ نکته ها:

- ۵۳۱ پیام ها:
- ۵۳۲ پیام ها:
- ۵۳۳ نکته ها:
- ۵۳۳ پیام ها:
- ۵۳۴ نکته ها:
- ۵۳۴ پیام ها:
- ۵۳۵ نکته ها:
- ۵۳۵ پیام ها:
- ۵۳۶ نکته ها:
- ۵۳۶ پیام ها:
- ۵۳۶ نکته ها:
- ۵۳۷ پیام ها:
- ۵۳۸ نکته ها:
- ۵۳۸ پیام ها:
- ۵۴۰ نکته ها:
- ۵۴۰ پیام ها:
- ۵۴۲ پیام ها:
- ۵۴۳ نکته ها:
- ۵۴۳ اشاره
- ۵۴۳ پیام ها:
- ۵۴۴ نکته ها:
- ۵۴۵ پیام ها:
- ۵۴۶ نکته ها:
- ۵۴۶ پیام ها:
- ۵۴۶ نکته ها:
- ۵۴۶ پیام ها:
- ۵۴۷ پیام ها:

۵۴۷ نکته ها:

۵۴۸ پیام ها:

۵۴۸ نکته ها:

۵۴۹ پیام ها:

۵۴۹ نکته ها:

۵۵۰ پیام ها:

۵۵۱ نکته ها:

۵۵۱ پیام ها:

۵۵۲ نکته ها:

۵۵۲ پیام ها:

۵۵۳ نکته ها:

۵۵۳ پیام ها:

۵۵۴ نکته ها:

۵۵۵ پیام ها:

۵۵۶ پیام ها:

۵۵۶ نکته ها:

۵۵۷ پیام ها:

۵۵۷ پیام ها:

۵۵۸ نکته ها:

۵۵۸ پیام ها:

۵۵۹ نکته ها:

۵۶۰ پیام ها:

۵۶۴ سیمای سوره نحل

۵۶۴ اشاره

۵۶۵ نکته ها:

۵۶۶ پیام ها:

۵۶۷ نکته ها:

۵۶۷ پیام ها:

۵۶۸ نکته ها:

۵۶۸ پیام ها:

۵۶۹ پیام ها:

۵۷۰ نکته ها:

۵۷۰ پیام ها:

۵۷۱ نکته ها:

۵۷۱ پیام ها:

۵۷۲ نکته ها:

۵۷۲ پیام ها:

۵۷۲ نکته ها:

۵۷۳ پیام ها:

۵۷۳ نکته ها:

۵۷۳ پیام ها:

۵۷۴ پیام ها:

۵۷۵ نکته ها:

۵۷۵ پیام ها:

۵۷۵ نکته ها:

۵۷۶ پیام ها:

۵۷۷ نکته ها:

۵۷۸ پیام ها:

۵۷۸ نکته ها:

۵۷۸ پیام ها:

۵۷۹ نکته ها:

۵۷۹ پیام ها:

- ۵۸۰: پیام ها:
- ۵۸۰: نکته ها:
- ۵۸۰: پیام ها:
- ۵۸۱: نکته ها:
- ۵۸۱: پیام ها:
- ۵۸۲: نکته ها:
- ۵۸۲: نکته ها:
- ۵۸۳: پیام ها:
- ۵۸۳: نکته ها:
- ۵۸۳: پیام ها:
- ۵۸۴: نکته ها:
- ۵۸۴: پیام ها:
- ۵۸۵: نکته ها:
- ۵۸۵: پیام ها:
- ۵۸۶: نکته ها:
- ۵۸۶: پیام ها:
- ۵۸۷: نکته ها:
- ۵۸۸: پیام ها:
- ۵۹۰: پیام ها:
- ۵۹۰: نکته ها:
- ۵۹۰: پیام ها:
- ۵۹۱: نکته ها:
- ۵۹۱: پیام ها:
- ۵۹۲: نکته ها:
- ۵۹۲: پیام ها:
- ۵۹۳: نکته ها:

۵۹۳ پیام ها:

۵۹۴ نکته ها:

۵۹۵ پیام ها:

۵۹۶ نکته ها:

۵۹۶ پیام ها:

۵۹۷ نکته ها:

۵۹۷ پیام ها:

۵۹۷ نکته ها:

۵۹۸ پیام ها:

۵۹۸ نکته ها:

۵۹۸ پیام ها:

۵۹۹ نکته ها:

۵۹۹ پیام ها:

۶۰۰ نکته ها:

۶۰۰ پیام ها:

۶۰۱ نکته ها:

۶۰۲ پیام ها:

۶۰۳ نکته ها:

۶۰۳ پیام ها:

۶۰۴ نکته ها:

۶۰۴ پیام ها:

۶۰۵ نکته ها:

۶۰۶ پیام ها:

۶۰۶ نکته ها:

۶۰۷ پیام ها:

۶۰۷ نکته ها:

- ۶۰۷ ----- پیام ها:
- ۶۰۸ ----- نکته ها:
- ۶۰۹ ----- پیام ها:
- ۶۱۰ ----- نکته ها:
- ۶۱۰ ----- پیام ها:
- ۶۱۱ ----- نکته ها:
- ۶۱۱ ----- پیام ها:
- ۶۱۲ ----- نکته ها:
- ۶۱۳ ----- پیام ها:
- ۶۱۳ ----- نکته ها:
- ۶۱۴ ----- پیام ها:
- ۶۱۴ ----- نکته ها:
- ۶۱۵ ----- پیام ها:
- ۶۱۶ ----- نکته ها:
- ۶۱۶ ----- پیام ها:
- ۶۱۷ ----- نکته ها:
- ۶۱۷ ----- پیام ها:
- ۶۱۷ ----- پیام ها:
- ۶۱۸ ----- نکته ها:
- ۶۱۸ ----- پیام ها:
- ۶۱۹ ----- نکته ها:
- ۶۲۱ ----- پیام ها:
- ۶۲۱ ----- نکته ها:
- ۶۲۱ ----- پیام ها:
- ۶۲۲ ----- نکته ها:
- ۶۲۲ ----- پیام ها:

۶۲۳ نکته ها:

۶۲۳ پیام ها:

۶۲۵ نکته ها:

۶۲۶ پیام ها:

۶۲۶ نکته ها:

۶۲۸ پیام ها:

۶۲۸ نکته ها:

۶۲۹ پیام ها:

۶۳۰ نکته ها:

۶۳۰ پیام ها:

۶۳۲ پیام ها:

۶۳۳ نکته ها:

۶۳۴ پیام ها:

۶۳۴ نکته ها:

۶۳۴ پیام ها:

۶۳۵ نکته ها:

۶۳۶ پیام ها:

۶۳۷ نکته ها:

۶۳۷ پیام ها:

۶۳۷ نکته ها:

۶۳۸ پیام ها:

۶۳۹ پیام ها:

۶۳۹ نکته ها:

۶۴۰ پیام ها:

۶۴۰ نکته ها:

۶۴۲ پیام ها:

۶۴۲ نکته ها:

۶۴۲ پیام ها:

۶۴۳ نکته ها:

۶۴۳ پیام ها:

۶۴۴ پیام ها:

۶۴۴ نکته ها:

۶۴۵ پیام ها:

۶۴۷ نکته ها:

۶۴۸ پیام ها:

۶۴۹ نکته ها:

۶۵۰ پیام ها:

۶۵۱ نکته ها:

۶۵۱ پیام ها:

۶۵۲ نکته ها:

۶۵۲ پیام ها:

۶۵۳ نکته ها:

۶۵۴ پیام ها:

۶۵۴ نکته ها:

۶۵۴ پیام ها:

۶۵۵ نکته ها:

۶۵۵ پیام ها:

۶۵۶ پیام ها:

۶۵۶ نکته ها:

۶۵۶ پیام ها:

۶۵۷ نکته ها:

۶۵۸ پیام ها:

۶۵۸ نکته ها:

۶۵۹ پیام ها:

۶۶۰ نکته ها:

۶۶۰ پیام ها:

۶۶۰ نکته ها:

۶۶۱ پیام ها:

۶۶۲ نکته ها:

۶۶۲ پیام ها:

۶۶۳ نکته ها:

۶۶۳ نکته ها:

۶۶۴ پیام ها:

۶۶۴ نکته ها:

۶۶۵ پیام ها:

۶۶۵ پیام ها:

۶۶۶ پیام ها:

۶۶۶ پیام ها:

۶۶۷ نکته ها:

۶۶۷ پیام ها:

۶۶۸ نکته ها:

۶۶۸ پیام ها:

۶۶۹ نکته ها:

۶۶۹ پیام ها:

۶۷۰ نکته ها:

۶۷۰ پیام ها:

۶۷۱ نکته ها:

۶۷۱ پیام ها:

۶۷۲ نکته ها:

۶۷۲ پیام ها:

۶۷۳ نکته ها:

۶۷۳ پیام ها:

۶۷۴ نکته ها:

۶۷۴ پیام ها:

۶۷۵ نکته ها:

۶۷۵ پیام ها:

۶۷۶ نکته ها:

۶۷۶ پیام ها:

۶۷۸ نکته ها:

۶۷۹ پیام ها:

۶۷۹ پیام ها:

۶۸۰ نکته ها:

۶۸۰ پیام ها:

۶۸۰ نکته ها:

۶۸۱ پیام ها:

۶۸۲ نکته ها:

۶۸۲ پیام ها:

۶۸۳ نکته ها:

۶۸۶ پیام ها:

۶۸۸ درباره مرکز

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۲-۰۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۳-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۴-۰۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۵-۰۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۶-۰۴؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۷-۰۵؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۸-۰۶؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۹-۰۷؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۹: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۱-۰۹؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و آله الطاهرين

الحمد لله الذي هدانا لهذا و ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

قرآن که جلوه ای از عظمت خدا و معجزه ای جاوید و دلیلی روشن و پیشگویی صادق و تاریخی صحیح و منطقی محکم و گواهی روشن و ذکری عمیق و نعمتی والا- و دریایی بی نهایت است، هم طرح می دهد و هم شیوه ی اجرا و الگو معرفی می کند، هم تشویق دارد و هم هشدار می دهد، هم گذشته را برای انسان ترسیم می کند و هم از آینده خبر می دهد، هم برای عوام مطلب دارد و هم برای خواص نکته ها، هم غیب دارد و هم شهود، هم عوامل عزت را بیان می کند و هم عوامل ذلت را، هم نور فکر و منطق و بیان امروز است و هم انیس و مونس و نور قبر و قیامت است.

شنیدنی است که در حدیث می خوانیم: دلیل وجوب نماز آن است که قرآن از مهجوریت بیرون آید، چون بر هر نماز گزار واجب است شبانه روز ده بار سوره حمد و سوره دیگری از قرآن را بخواند.

امام رضا علیه السلام فرمود: هر چه از ما شنیدید، دلیل قرآنی آن را از ما بخواهید تا بگوییم این سخن از کدام آیه استفاده شده است.

از سخت ترین القاب قرآن در مورد انسان، لقب پوچ بودن است که قرآن می فرماید: اگر کتاب آسمانی را به پا ندارید، پوچید: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ

و انتقاد قرآن نثار کسانی می شود که در قرآن تدبیر نمی کنند: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۲)

قرآن، میزان شناسایی سخن اولیای خداست و به ما فرموده اند: هرگاه سخنی از ما شنیدید آن را با قرآن تطبیق دهید، اگر ضد قرآن بود آن سخن را به دیوار بنزید.

قرآن، ثقل اکبر است و اهل بیت پیامبر علیهم السلام ثقل اصغر، و رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها فرمود: من دو چیز گرانبها میان شما باقی می گذارم که هرگز از هم جدا نشوند تا در قیامت کنار حوض کوثر به من ملحق شوند؛ کتاب خدا و اهل بیت من. (۳)

معنای جدا نشدن قرآن از اهل بیت آن است که الآن نیز در کنار قرآن، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند و تفسیر قرآن بدون توجه به روایات معتبر گمراهی است، زیرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر به این دو (کتاب و اهل بیت) تمسک کنید، هرگز گمراه نشوید. آری تمسک به هر یک و رها کردن دیگری گمراهی است.

اگر نتوان به مقام فاطمه زهرا علیها السلام رسید، ولی به مقام دختر کنیز او فضا که می توان رسید، در تاریخ می خوانیم: این بانوی گرامی بیست سال تمام گفتگوهایش را در قالب آیات قرآن بیان می کرد.

قرآن سرچشمه ی علوم و معارف و تنها کتاب آسمانی است که تحریف نگردیده و هر چه علم پیش می رود پرده ای از اسرار آن کنار رفته و لطایفی را به انسان عرضه می کند. تشبیهات و مثال های قرآن هرگز کهنه نمی شود و تکرارهای آن پر از نکته است.

در این جلد با تفسیر سوره های هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل آشنا خواهید شد و از آنجا که سوره یوسف بخاطر شیوه داستانی خاص خود

۱-۱. مائده، ۶۸.

۲-۲. محمد، ۲۴.

۳-۳. برای این حدیث حدود صد منبع از شیعه و سنی نقل شده است.

خوانندگان بیشتری دارد و بسیاری از مفسران این سوره را به طور جداگانه تفسیر کرده اند و مطالعه تفسیر این سوره برای انس با تفسیر سایر سوره ها می تواند مفید باشد، لذا این سوره علاوه بر درج در این جلد، جداگانه نیز چاپ می شود، تا کسانی که حوصله ی مطالعه تفسیر همه قرآن را ندارند، حداقل با سوره یوسف آشنا شوند.

گفتنی است که قصه های قرآن، نه براساس خیال است و نه به شیوه ی تاریخ نگاری، بلکه حقایق تاریخی است آن هم به صورت گزینشی که برای عبرت بیان می شود. مثلاً در سوره یوسف سخنی از سنّ و سال یوسف و محل و طول چاه و نام برادران او، برده نشده است. زیرا در هیچ یک از اینها نقش تربیتی نیست و حتی نامی از مادر یوسف برده نشده، زیرا یا مادرش در کودکی از دنیا رفته و خاله اش به جای او مادری می کرده و یا وقتی قرآن می گوید؛ پدر که از پیامبران برگزیده ی خداست، از گریه نابینا شد معلوم می شود که مادر او در چه حالی بوده است و باز گو کردن حالات هیجانی او نقش تربیتی ندارد. به هر حال هنر قرآن بیان داستان هایی واقعیت دار، پرمحتوا، جذاب و عبرت انگیز است که در آن اصول تربیتی، ارشادی، اعتقادی، حقوقی، سنت های الهی، قدرت خدا، خنثی شدن توطئه ها و عوامل عزت و رشد و پیامدهای صبر و مقاومت و تقوا نهفته است.

تقاضای اینجانب از خوانندگان عزیز آن است که پس از مطالعه ی تفسیر سعی کنند مطالب و نکات را با دوستان خود گفتگو نمایند و با یک بار دیدن قانع نباشند، زیرا قرآن کسی را عالم ربانی می داند که درس گرفتن از کتب آسمانی را کار دائمی خود قرار دهد: «كُونُوا رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» (۱)

تقاضای دیگر آن است که در هر منطقه ای به سراغ علمای با تقوا و قرآن شناس رفته و گرد او جمع و هر هفته با چند آیه قرآن آشنا شوند.

ص: ۱۱

از اساتید و علما و مدرسین حوزه ها نیز تقاضا دارم که درس تفسیر را مثل دروس رسمی قرار دهند و فضیلتی عزیز، رساله هایی پیرامون معارف قرآن همراه با تقریرات دروس فقهی داشته باشند.

از اساتید دانشگاه و نویسندگان می خواهم که هر روز چند دقیقه ای را سهم مطالعه یکی از تفاسیر معتبر قرار دهند، تا خدای ناکرده مشمول شکایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار نگیریم که در قیامت می فرماید: «يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا»

از گویندگان و خطبای عزیز تقاضا می کنم که در سخنرانی خود بر محتوای قرآنی و روایی اضافه نمایند و بیان خود را فقط در حدّ توضیح و تفسیر آیات و روایات قرار دهند، نه آنکه یک آیه را سوژه سخن قرار داده و تمام مدت سخنان خود را محور قرار دهند.

تقاضای دیگرم تدبر در آیات و جستجوی نکات جدید است، زیرا قرآن که به همه دستور تدبر می دهد، لابد انسان به نکته تازه می رسد و هرگز فکر نکنیم که همه مطالب را بزرگان قبل از ما فهمیده اند که اگر چنین بود خداوند دستور تدبر به دیگران نمی داد.

آخرین تقاضای من آن است که پیشنهادات اصلاحی و یا انتقادات خالصانه خود را برای ما ارسال فرمایید، تا در چاپ های بعدی استفاده گردد.

در خاتمه از همکاری حجج اسلام: سید جواد بهشتی، محمود متوسل، بهرام محمّدیان و علی محمّد متوسلی، که در تتبع تفاسیر، تکمیل، تنظیم و ویراستاری این جلد ما را یاری کرده اند تشکر می کنم.

محسن قرائتی

تابستان ۷۸

ص: ۱۲

این سوره در سال های آخر حضور پیامبر صلی الله علیه و آله در مکه نازل شده است، سال هایی که به جهت وفات حضرت ابوطالب و حضرت خدیجه مسلمانان در شرایط بسیار سختی بسر می بردند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: سوره ی هود مرا پیر کرد. (۱) زیرا آیه ی استقامت در این سوره نازل شده است: «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَ مَنِ تَابَ مَعَكَ» (۲) همان گونه که به تو دستور داده شده پایداری و صبر کن و یاران تو نیز باید پایداری کنند. اما بی صبری یاران پیامبر صلی الله علیه و آله آن حضرت را زجر می داد.

محتوای این سوره که یکصد و بیست و سه آیه دارد، تاریخ پیامبران و به خصوص حضرت نوح علیه السلام و توجه به مسائل اعتقادی است. از دقت در تاریخ انبیا استفاده می شود که حرکت انبیا یک جریان مستمر تاریخی است، نه یک حادثه ی زود گذر. تاریخ پیامبران و اقوام آنان قانون مند است و مطالعه ی آن رمز سقوط یا عزت ملت ها را روشن می سازد و نشان می دهد که دین از جامعه جدا نیست و سرنوشت جامعه بستگی تمام به دین و آئین مردم آن جامعه دارد.

در این سوره پنج مرتبه نام حضرت هود علیه السلام آمده است که برابر با تکرار این نام در باقی قرآن است.

ص: ۱۵

۱-۱. تفسیر نمونه؛ بحار، ج ۹۲، ص ۱۹۸.

۲-۲. هود، ۱۱۲.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾

الف لام را، (قرآن) کتابی است که آیات آن استوار گشته، آنگاه از جانب حکیمی آگاه، شرح و تفصیل داده شده است.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنْ نِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ ﴿٢﴾

که جز خداوند یکتا را نپرستید، همانا از طرف او برای شما هشدار دهنده و بشارت دهنده هستم.

نکته ها:

قرآن از همین حروف الفبا تشکیل شده که همواره در اختیار همه هست، اما خداوند از همین حروف ساده، کتابی ساخته که کسی نمی تواند مشابه آن را بیاورد. چنانکه انسان از خاک، آجر و سفال می سازد، ولی خداوند از همین خاک، هزاران نوع گل، گیاه، میوه، حیوان و انسان خلق می کند. آری، همان گونه که قدرت خداوند را در نظام تکوین می بینیم، قدرت او را در کتاب تشریح نیز مشاهده می کنیم.

قرآن کتابی است هم محکم و هم مفصل، نه تناقض دارد و نه تهافت، هم فصیح است و هم بلیغ، محتوایش در فصل ها و سوره های مختلف، جدای از یکدیگر اما به دنبال هم و پیوسته آمده است.

قرآن، کتابی است محکم که یک روح دارد و آن روح توحید است و تمام داستان ها و

مواعظ و احکام و آیات قرآن، تفصیل همان روح توحید است.

قرآن کتابی است محکم، نه تغییر و تحریف یافته و نه قابل شک و تردید است. بنای آن بر حدس و فرض نیست، بلکه همه ی مطالبش محکم و استوار است.

پیام ها:

۱- قرآن کتاب بس مهم است. («كِتَابٌ» نکره و تنوین دارد که رمز عظمت است)

۲- الفاظ و محتوای قرآن، نشانه ی عظمت آن است. «آیه»

۳- بنیان قرآن، محکم و استوار است و هیچ چیزی نمی تواند سبب تزلزل آن شود، بلکه با پیشرفت علم، اسرار این کتاب بیشتر کشف می شود. «أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ»

۴- قانون و کتاب، هم باید محکم باشد و هم روشن و واضح. أُحْكِمَتْ ... ثُمَّ فَصَّلَتْ (قوانین غیر الهی، یا محکم نیست، یا روشن نیست و یا قانونگذار طبق حکمت و مصلحت و آگاهی، قانون را وضع نکرده است)

۵- قرآن، هم استدلالی و تزلزل ناپذیر است و هم جامع تمام ابعاد زندگی دنیوی و اخروی می باشد. أُحْكِمَتْ ... ثُمَّ فَصَّلَتْ

۶- کلیات قرآن یکجا بر قلب پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شده، آنگاه در مدّت بیست و سه سال تفصیل داده شده است. أُحْكِمَتْ ... ثُمَّ فَصَّلَتْ

۷- چون خداوند حکیم است، کتابش محکم است و چون خبیر است، تمام نیازها را تفصیل داده است. أُحْكِمَتْ ... ثُمَّ فَصَّلَتْ
مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

۸- دعوت به یکتاپرستی، سرلوحه ی پیام همه ی انبیاست. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۹- فلسفه ی نزول کتب آسمانی، توحید و پاکسازی جامعه از شرک است. كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ... أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ

۱۰- دعوت به یکتاپرستی و هشدار و بشارت، نمونه ی سخن استوار خداوند است. أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ... أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ

۱۱- پیامبر صلی الله علیه و آله از جانب خدا، اما برای سعادت مردم آمده است. «إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ»

۱۲- شیوه ی تبلیغ پیامبران، هشدار و بشارت است. «نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ»

وَ أَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَ يُؤْتِي كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ ﴿٣﴾

و از پروردگارتان طلب مغفرت کنید و بسوی او بازگردید تا شما را به بهره ای نیکو تا مدتی معین (که عمر دارید) کامیاب کند و به هر صاحب فضیلتی فزونی بخشد و اگر (از بندگی خدا) روی بگردانید، همانا من از عذاب روزی بزرگ بر شما بیمناکم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، توحید مطرح شد و در این آیه، بازگشت به خداوند و قرار گرفتن در مدار توحید مطرح است.

«مَتَاعًا حَسَنًا» یعنی زندگی دلنشین همراه با آرامش روحی، در برابر کسانی که به خاطر اعراض از یاد خدا، معیشتی ضنک و زندگی تلخ دارند، گرچه از نظر مادیات در آسایش و رفاه هستند.

پیام ها:

۱- یکی از وظائف پیامبران، بازسازی منحرفان است. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا»

۲- تا اسنان خود را از گناه پاک نکند و سبکبال نشود، نمی تواند به سوی حق پرواز کند. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا»

۳- محو گناه کافی نیست، حرکت بسوی خدا لازم است. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا»

۴- توبه واجب است. «تُوبُوا إِلَيْهِ»

۵- توبه از گناه، سبب بازگشت الطاف مادی خدا نیز می شود. فَتُوبُوا ... يُمَتِّعْكُمْ

۶- امکاناتی که در اختیار کافران و گنهکاران است، چون در راه فساد و فتنه به کار می رود، مبارک و حسن نیست. «مَتَاعًا حَسَنًا»

۷- زندگی خوب، مورد توجه اسلام است. «مَتَاعًا حَسَنًا»

۸-ایمان و توبه، زندگی انسان را تا آخر عمر بیمه می کند. **يُمَتِّعْكُمْ ... إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى**

۹-توبه، رمز کامیابی کیفی و کمی است. **«مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۱۰-توبه، عامل جلوگیری از مرگ های ناگهانی است. **«إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۱۱-تاریخ و زمان مرگ، بر انسان مجهول است. **«إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۱۲-درجات در قیامت متفاوت است. هر کس فضیلت بیشتری در دنیا کسب کند، لطف بیشتری در آخرت دریافت خواهد کرد.
«يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ»

۱۳-پیامبران دلسوز مردمند. جمله ی **«فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ»** در قرآن زیاد آمده است.

إِلَىٰ اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۴)

بازگشت شما به سوی خداست و او بر هر چیزی تواناست.

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» (۵)

بدانید که مخالفان برای آنکه خود را از پیامبر پنهان دارند، سر و سینه های خود را به هم نزدیک می کنند و لباس های خویش را بر سر می کشند (تا شناخته نشوند، غافل از آنکه) خداوند تمام کارهای سری و آشکار آنان را می داند. همانا او به اسرار درون سینه ها آگاه است.

نکته ها:

«يَثْنُونَ»، به معنای نزدیک قرار دادن و خم کردن دو چیز است؛ **«اِنَّآنِ»** یعنی دوتا) و به کینه در دل گرفتن نیز گفته می شود. بنابراین جمله **«يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ»** یا به معنای آن است که کفار سینه های خود را برای حرف های محرمانه و توطئه علیه انبیا به هم نزدیک می کنند و یا به معنای آن است که آنها کینه ی انبیا را در دل دارند.

در آیه ۷ سوره ی نوح می خوانیم: **«جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ»** یعنی کفار انگشتان خود را در گوش هایشان می گذارند و لباس خود را بر سرشان می کشند تا ندای انبیا

را نشوند.

مهم ترین اشکال منکرین معاد دو چیز است:

الف: چه قدرتی می تواند مردگان را زنده کند، که آیه ی ۴ می فرماید: «هُوَ عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» خداوند بر هر کاری قادر است.

ب: چگونه ذرات پخش شده یکجا جمع می شوند، که آیه ی ۵ می فرماید: «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

پیام ها:

۱- بازگشت ما تنها به سوی خداست، نه دیگران. «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ»

۲- در آیات قبل توحید و نبوت مطرح بود، این آیه اصل معاد را مطرح می کند.

«إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ»

۳- بر فرض اهداف شوم خود را از پیامبر مخفی بدارید، خداوند که عالم به اسرار سینه هاست. «يَتَنَوَّنَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَحْفُوا مِنْهُ ...»

«إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

ص: ۲۰۰

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾

و هیچ جنبنده ای در زمین نیست، مگر آنکه روزی او بر خداست و او قرارگاه دائمی و جایگاه موقت او را می داند. همه در کتاب آشکاری ثبت است.

نکته ها:

کلمه ی «دَابَّةٍ» از «دَبِيب» به معنای آهسته راه رفتن و قدم های کوچک برداشتن است، ولی به هر جنبنده ای اطلاق می شود.

«رزق» به معنای بخشش مستمر است، چه مادی و چه معنوی، و لذا در دعا می خوانیم:

اللَّهُمَّ ارزُقْنِي... قَلْبًا خَاشِعًا... و لِسَانًا ذَاكِرًا... و عِلْمًا نَافِعًا (۱) رزقی که خداوند می دهد از هر جهت مناسب با موجودات است، مثلاً غذای کودک در شکم مادر به تناسب نیاز او تغییر می کند تا آنکه پس از تولد تبدیل به شیری گوارا می شود و الا انسان با چه قدرتی می توانست به نوزاد در رحم مادر غذا برساند و یا نوزاد چگونه می توانست غذای خود را بدست آورد. «وَكَايِنُ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا» (۲)

«مستقر»، به معنای جایگاه ثابت و «مستودع» به معنای ودیعه گذاشتن و گرفتن آن است که کنایه از جایگاه موقت است.

حضرت علی علیه السلام در وصیت به فرزندش امام حسن می فرماید: رزق دو گونه است: نوعی از آن را باید با تلاش و کوشش بدست آوری و نوعی دیگر خود به سراغ تو می آید. (۳) (مثل نور، باران و هوا در طبیعت و هوش، حافظه و استعداد در انسان)

پس مراد آیه آن نیست که در گوشه ای بنشینیم و منتظر نزول غذای آسمانی باشیم، بلکه منظور آن است که هم کار و تلاش داشته باشیم و هم آنچه را بدست می آوریم رزقی از جانب خدا بدانیم، لذا همه ی پیشوایان دینی ما کار می کرده اند.

ص: ۲۱

۱-۱. بحار، ج ۹۵، ص ۲۵۸.

۲-۲. عنکبوت، ۶۰.

۳-۳. بحار، ج ۵، ص ۱۴۷.

لازمه ی رزق رسانی به همه ی موجودات، علم به مکان و نیاز آنهاست، باید یک سیستم بسیار دقیق وجود داشته باشد که آخرین آمار، آخرین نیازها و آخرین قرارگاه را بداند. تعداد انسان ها و حیوانات از دریایی، هوایی و صحرایی و همه ی موجودات ریز و درشت با ویژگی های گوناگون و نیازهای بسیار متنوع آنان را بداند. «يَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَ مُسْتَوْدَعَهَا»

اگر همه ی امور در کتاب مبین است «كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»، پس کسی که علم کتاب را داشته باشد، همه چیز را می داند. در آیه آخر سوره ی رعد می خوانیم: به کفار بگو: شاهد من خداوند است و کسی که علم کتاب را دارا است. روایات شیعه و سنی می گویند که مراد از این شخص حضرت علی علیه السلام است.

خداوند دو سنت دارد: یکی سنت رزق رسانی و یکی سنت اجرای امور از طریق اسباب و وسایل، بنابراین رسیدن به رزق منافاتی با قانون تلاش انسان ها ندارد.

پیام ها:

۱- موجود زنده، حق تغذیه دارد و خداوند این حق را بر خود واجب کرده است.

«مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

۲- رزق ما بدست خداست، در برابر دیگران گردن خم نکنیم. «مَا مِنْ دَابَّةٍ ... إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

۳- درباره ی روزی، نه حرص بورزیم و نه بترسیم. «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ ... إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

۴- خداوند، هم منابع رزق را در اختیار ما قرار داده و هم عقل و وسیله ی استخراج، اکتشاف و تحصیل آن را به ما عطا کرده است. «إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

۵- هر کجا برویم، زیر نظر خدا هستیم. چه در سفر و چه در حضر. «يَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَ مُسْتَوْدَعَهَا»

۶- همه ی اطلاعات و آمار این جهان به طور دقیق در مرکزی ثبت و ضبط می شود. «كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

او کسی است که آسمان ها و زمین را در شش روز(دوران) آفرید و عرش (حکومت) او بر آب قرار داشت، تا شما را بیازماید که کدام یک نیکو کارترید و اگر بگویید که شما پس از مرگ زنده خواهید شد، همانا کفار خواهند گفت: این نیست مگر سحری آشکار.

نکته ها:

مراد از شش روز در آیه، شش مرحله و دوران است. زیرا در ابتدای آفرینش، خورشیدی نبود تا شب و روزی باشد.

کلمه ی «عرش» به سقف و مکان مسقف و داربست و همچنین به تخت بلند و بزرگ پادشاهان اطلاق می شود و گاهی به عنوان کنایه از قدرت بکار رفته است. مثلاً می گویند:

فلانی بر تخت نشست، یا آنکه فلانی را از تخت پائین کشیدند، یعنی قدرتش از بین رفت.

سؤال: این آیه، هدف خلقت را آزمایش انسان می داند، «لِيَبْلُوكُمْ» ولی آیات دیگر امور دیگری را بیان کرده اند، چگونه است؟

پاسخ: هدف ها در طول یکدیگر و به صورت مرحله ای است، چنانکه شخم زمین برای کشت است و کشت برای گندم و گندم برای نان و نان برای انسان. آیات قرآن نیز مراحل را برای هدف خلقت انسان بیان کرده است:

الف: آفرینش برای آزمایش است. «لِيَبْلُوكُمْ»

ب: آزمایش، برای جدا کردن خوبان از بدان است. «لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ» (۱)

ج: جدا کردن خوبان از بدان، برای جزا و کیفر متناسب است. «لِيُجْزِيَ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ» (۲)

ص: ۲۳

۱- ۱. انفال، ۳۷.

۲- ۲. جائیه، ۲۲.

د: جزا و کیفر متناسب، برای عمل به وعده بوده است. «وَعَدًا عَلَيْنَا» (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود: آزمایش خداوند برای دانستن نیست، بلکه آزمایش او برای بروز عکس العمل از انسان است، تا اگر عملش خوب بود، پاداش گیرد و اگر بد بود، کیفر بیند. (۲)

در روایات، «أَحْسَنُ عَمَلًا» به «احسن عقلا» و اورع عن محارم الله و اسرع فی طاعه الله» (۳) و در بعضی روایات به «ازهد فی الدنيا» (۴) تفسیر شده است، چنانکه امام صادق علیه السلام می فرماید: حُسن عمل، یعنی عمل همراه علم، اخلاص و تقوی، نه عمل زیاد. (۵)

پیام ها:

۱- جهان، برای انسان آفریده شده است. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... لِيُبْلُوَكُمْ

۲- گرچه قدرت الهی می تواند همه چیز را در یک لحظه بیافریند، ولی حکمت الهی اقتضا می کند که آفرینش تدریجی باشد. خَلَقَ ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

۳- سرچشمه ی مادی آسمان ها و زمین، آب ویا مواد مذاب بوده است. «كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ»

۴- آب، قبل از آسمان ها و زمین وجود داشته است. «كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ»

۵- هدف از آفرینش همه ی موجودات، رشد معنوی و اختیاری انسان بوده است.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... لِيُبْلُوَكُمْ أَتَيْكُمْ عَمَلًا

۶- کیفیت عمل مهم است، نه کمیت آن. «أَتَيْكُمْ عَمَلًا»

۷- آسمان و زمین برای کار نیک آفریده شده، نه برای کامیابی و لذت طلبی و غافل بودن. «أَتَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»

۸- منکرین معاد، برهان ندارند و فقط تهمت می زنند. «إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

ص: ۲۴

۱- ۱. انبیاء، ۱۰۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۴.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

۴- ۴. بحار، ج ۷۴، ص ۹۳.

۵- ۵. تفسیر کنز الدقائق.

وَلَيَنْ أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّه مَعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ أَلَّا- يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَلَقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨﴾

وهرگاه عذاب را تا مدت محدودی از آنان به تأخیر بیندازیم، (به مسخره) می گویند: چه عاملی جلوی عذاب ما را گرفت؟ بدانید روزی که قهر و عذاب ما به سراغشان بیاید، از ایشان بازگشتی نیست و آنچه بدان مسخره می کردند، آنان را فراخواهد گرفت.

نکته ها:

کلمه ی «أُمَّه» هم به گروهی که هدف مشترک دارند گفته می شود وهم به معنای زمان است. در این آیه، مراد از «إِلَىٰ أُمَّه مَعْدُودَةٍ»، زمان مشخص و محدود است. چنانکه در سوره ی یوسف آیه ی ۴۵ نیز می خوانیم: «وَأَذْكَرَ بَعْدَ أُمَّه» یعنی زندانی آزاد شده، پس از مدتی به یاد یوسف افتاد.

طبق بعضی روایات، یکی از مصادیق «أُمَّه مَعْدُودَةٍ» زمان قیام حضرت مهدی علیه السلام است، یعنی خداوند تا آن زمان عذاب را از این امت برداشته است. (۱)

تأخیر عذاب الهی مصالحتی دارد؛ همچون توفیق توبه برای گنهکاران، تولد فرزندان مؤمن از والدین منحرف، علاوه بر آنکه وجود افراد صالح و دعای آنان، سبب تأخیر در نزول عذاب الهی می گردد.

پیام ها:

۱- برخی کارهای خداوند، زمان بندی دارد. أَخْرَجْنَا ... إِلَىٰ أُمَّه مَعْدُودَةٍ

۲- قهر خداوند قابل تأخیر است. أَخْرَجْنَا ...

۳- مهلت و مدت تأخیر قهر و عذاب الهی، اندک است. «إِلَىٰ أُمَّه مَعْدُودَةٍ»

ص: ۲۵

۴- تأخیر در عذاب، نشانه‌ی لطف خداست، نه دلیل ضعف خدا. پس آن را مسخره نکنیم. وَ لَئِنْ أَخَّرْنَا... لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ

۵- قهر الهی، از مسخره کنندگان کافر برداشته نمی شود. «لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ»

۶- به مهلت خداوند مغرور نشویم که عذاب الهی دیر و زود دارد، اما سوخت و سوز ندارد. «يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ»

۷- شیوه‌ی برخورد کفار، مسخره کردن عقاید دینی است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيُؤْسُ كُفُورًا «۹»

و اگر به انسان از جانب خود نعمتی بچشانیم، سپس آن را از او بازپس گیریم، همانا او نومید و ناسپاس خواهد بود.

نکته ها:

نه هر نعمتی نشانه‌ی محبت خداست و نه گرفتن هر نعمتی، نشانه‌ی قهر و غضب است، بلکه چه بسا آزمایش الهی است.

انسان چون حکمت الهی و مصالح امور را نمی داند، زود قضاوت می کند، مأیوس می شود و کفر می ورزد.

پیام ها:

۱- کامیابی های انسان تنها در حدّ چشیدن است. أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ ...

۲- نعمت های الهی، فضل و رحمت خداست، نه استحقاق ما. أَذَقْنَا ... رَحْمَةً

۳- اگر مدّت کامیابی انسان طول کشید، مغرور نشویم. أَذَقْنَا ... ثُمَّ نَزَعْنَا («ثُمَّ» نشانه‌ی مدّتی طولانی است)

۴- دادن ها و گرفتن ها به دست اوست. أَذَقْنَا ... نَزَعْنَا

۵- گرفتن رحمت از انسان، برای او سخت است. «نَزَعْنَا» («نزع» کشیدن همراه با سختی است)

۶- انسان کم ظرفیت است و با از دست دادن نعمتی، از رحمت گسترده‌ی الهی

مأیوس می شود. ثُمَّ نَزَعْنَاهَا... إِنَّهُ لَيُؤْسٌ

۷-ایمان ما به خداوند نباید وابسته به کامیابی ها و شیرینی های زندگی باشد.

نَزَعْنَاهَا... إِنَّهُ لَيُؤْسٌ

۸-یأس از رحمت خداوند، مقدمه ی کفر و ناسپاسی است. (۱) «إِنَّهُ لَيُؤْسٌ كَفُورٌ»

وَ لَئِنْ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضِرَاءٍ مَسْتَه لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورٌ» (۱۰)

و اگر پس از سختی و محنتی که به انسان رسیده، نعمتی به او بچشانیم (چنان مغرور می شود که) می گوید: همانا گرفتاری ها از من دور شد (و دیگر به سراغم نخواهد آمد)، بی گمان او شادمان و فخر فروش است.

نکته ها:

روزگار همیشه یکسان نیست، بلکه طبق روایات:

«الدَّهْرُ يَوْمَانِ، يَوْمٌ لَكَ وَ يَوْمٌ عَلَيْكَ، فَمَنْ كَانَ لَكَ فَلَا تَبْتَطِرْ وَ مَنْ كَانَ عَلَيْكَ فَاصْبِرْ فَكُلَاهُمَا سَتُخْتَبِرُ» ، (۲) روزگار دو چهره دارد: گاهی با تو و گاهی بر علیه توست. آنگاه که به نفع توست، مغرور مشو و آنگاه که به ضرر توست، صبر پیشه کن، زیرا در هر حال مورد آزمایش الهی هستی.

نعمت هایی که پس از سختی ها و مشکلات به انسان می رسد، باید عامل شکر و ذکر باشد، نه وسیله ی فخر و طرب.

دو چیز شادی را خطرناک می کند: یکی تحلیل غلط، «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي» و دیگر آنکه این شادی سبب تحقیر دیگران و فخر فروشی خود شود. «لَفَرِحَ فَخُورٌ»

پیام ها:

۱-انسان کم ظرفیت است و بانداک نعمتی، فخر فروشی می کند. أَذَقْنَاهُ... لَفَرِحَ فَخُورٌ

ص: ۲۷

۱-۱) قرآن در، آیه ی ۸۷ سوره یوسف می فرماید: «لَا يَنفَعُ مِنَ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ»

۲-۲) .بحار، ج ۷۳، ص ۸۱.

۲-قرآن دارای آهنگ موزون و موسیقی خاصی است. («نَعْمَاء» هم آهنگ «ضَرَاء» و «لَيْؤُسُ كَفُورٌ» هم وزن «لَفْرِحُ فَخُورٌ» است)

۳-سختی ها و شادی ها زود گذرند. أَذْفَاءُ ... مَسْتَهُ

۴-فکر اینکه سختی ها دیگر به انسان روی نمی آورد، تصوّر باطلی است. «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي»

۵-کامیابی ها را نشانه ی محبوبیت نزد خداوند ندانیم و نگوییم:دیگر گرفتار نخواهم شد! «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي»

۶-تحلیل ها و بینش های غلط،سبب رفتار نادرست می شود. گمان می کند که هیچ بدی ندارد، «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي» لذا فخر فروشی می کند. «لَفْرِحُ فَخُورٌ»

۷-شخصیت بعضی انسان ها متزلزل و وابسته به حوادث بیرونی است،نه کمالات درونی. گاهی «لَيْؤُسُ كَفُورٌ» و گاهی «لَفْرِحُ فَخُورٌ» است.

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿۱۱﴾

مگر کسانی که(در سایه ی ایمان واقعی)،اهل صبر و عمل صالح هستند،(نه با رفتن نعمت مأیوس و نه با آمدن آن فخر فروشی نمی کنند).برای آنان مغفرت و پاداشی بزرگ خواهد بود.

نکته ها:

تمام مواردی که قرآن از عمل صالح سخن به میان آورده،در کنار ایمان است، «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» جز در این آیه که می فرماید: «صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» که البته مراد از صابران در این آیه نیز همان مؤمنان واقعی است،لکن چون در برابر افراد کم ظرفیت مطرح شده است،به جای «آمَنُوا» تعبیر به «صَبَرُوا» شده است.

صبر،تنها در برابر تلخی ها نیست،بلکه در رفاه و شادی نیز باید صبر کرد و گرنه سبب طغیان انسان خواهد شد.چنانکه بنی اسرائیل وقتی از تحت سلطه ی فرعون خارج شده و به

رفاه و آزادی رسیدند، «جَعَلَكُمْ مُلُوكًا» (۱) طغیان کردند، به سراغ گوساله پرستی رفتند و در برابر نهی از منکر هارون، تا مرز پیامبر کشی پیش رفتند. «وَ كَادُوا يَقْتُلُونَنِي» (۲)

پیام ها:

۱- صبر در برابر حوادث تلخ و شیرین زندگی، از بهترین مصادیق عمل صالح است. «صَبِرُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- مؤمن، نه یأس دارد و نه کفران و تفاخر، بلکه نشکن و مقاوم است. «صَبِرُوا»

۳- صبر و پایداری وسیله ی آمرزش گناهان است. الَّذِينَ صَبِرُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ

۴- اگر بدانیم که چه پاداشی در انتظار ماست، صبر برای ما شیرین می شود. الَّذِينَ صَبِرُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ

۵- دفع خطر، مهم تر از جلب منفعت است. اَوَّلُ «مَغْفِرَةٌ»، آنگاه «أَجْرٌ كَبِيرٌ»

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ ضَائِقٌ بِهِ صِدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كِتَابٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ «۱۲»

پس شاید تو (به خاطر عدم پذیرش مردم، ابلاغ) بعض از آنچه را که به تو وحی می شود واگذاری و (شاید) سینه ات به خاطر آن (حرفها) که می گویند: چرا گنجی بر او نازل نشده، یا فرشته ای با او نیامده، تنگ شده باشد. (مبادا چنین باشد، که) تو فقط هشدار دهنده ای و خداوند بر هر چیزی ناظر و نگهبان است.

نکته ها:

گاهی کفار از پیامبر می خواستند کوه های مکه را با معجزه به طلا تبدیل کند و یا فرشته ای برای تأیید او نازل شود، از سوی دیگر بعضی به خاطر بغض و کینه حاضر نبودند که

ص: ۲۹:

۱- ۱. مائده، ۲۰.

۲- ۲. اعراف، ۱۵۰.

پیامبر صلی الله علیه و آله آنچه را مربوط به حضرت علی علیه السلام است، بیان کند و اگر هم بیان می فرمود، نمی پذیرفتند. لذا پیامبر صلی الله علیه و آله سینه اش تنگ و ناراحت می شد و در نتیجه پیام آیات را به تأخیر می انداخت و این با عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله منافاتی ندارد. زیرا گاهی ابلاغ پیام الهی فوری نیست و پیامبر صلی الله علیه و آله هم روی ملاحظاتی که آن هم شخصی نیست، (بلکه بر اساس مصلحت است)، ابلاغ آیات را به تأخیر می انداخت. اما با نزول این آیه، آن ملاحظات هم کنار گذاشته می شود و با قاطعیت، پیام آیه ابلاغ می گردد.

ممکن است ترک بیان وحی تنها نسبت به برخی افراد لجوج بوده که پیامبر صلی الله علیه و آله از هدایت آنان مأیوس بوده است، لکن خداوند می فرماید: گرچه ایشان ایمان نخواهند آورد، اما تو وظیفه ی خودت را ترک نکن.

شاید معنای آیه این باشد که کفار افرادی بی تفاوت و بهانه گیر هستند که گویا تو وحی ما را بر آنان نخوانده ای، و شاید مراد این باشد که اندیشه ی تأخیر و ترک ابلاغ برخی از آیات قرآن، مایه ی دلتنگی تو است.

پیام ها:

۱- مبلّغ باید در ابلاغ کلام خدا قاطع باشد و ملاحظه ی حرف ها و بهانه های مردم را نکند. **فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ** ... **أَنْ يَقُولُوا**

۲- در شیوه ی برخورد و ارشاد بجای آنکه بگوییم: تو چنین هستی، بگوییم:

گویا، شاید، مبدا چنین باشی. **فَلَعَلَّكَ** بجای «انک»

۳- کفار علاوه بر اذیت ها و آزارهای جسمانی، با بهانه گیری های مختلف، پیامبر صلی الله علیه و آله را در فشار قرار می دادند. **ضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا ...**

۴- عقل مردم در چشم آنهاست، رسالت را در کنار ثروت می پذیرند. **لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كَتْرٌ**

۵- ما ضامن وظیفه هستیم، نه نتیجه، تو به وظیفه ات عمل کن، باقی امور را به خداوند واگذار. **إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ**

۶- وظیفه ی مبلّغ انداز مردم است، نه اجبار مردم به ایمان آوردن. **إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ**

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

یا اینکه می گویند: (او) قرآن را از پیش خود بافته و ساخته است! بگو: اگر راست می گوید، شما هم ده سوره مثل این از پیش خود ساخته ها، بیاورید و (برای این کار) هر کس از غیر خداوند را که می خواهید (نیز به کمک) دعوت کنید.

نکته ها:

قرآن، تنها از نظر فصاحت و بلاغت معجزه نیست، بلکه از نظر معارف، مواعظ، براهین، اخبار غیبی و قوانین نیز معجزه است، زیرا جمله ی «وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ» دعوت از همه ی مردم است، نه فقط عرب هایی که فصاحت و بلاغت قرآن را می فهمند، چنانکه در آیه ی دیگری نیز می فرماید: «قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً» اگر تمام انس و جن جمع شوند نمی توانند مثل قرآن را بیاورند. (۱)

جهات اعجاز قرآن بسیار است: حلاوت و شیرینی الفاظ آن در قرائت، یکنواخت بودن محتوای آن با آنکه در مدت ۲۳ سال نازل شده است، بیان علمی که تا آن زمان خبری از آنها نبود، پیشگویی اموری که بعداً به وقوع پیوست، اخبار از تاریخ اقوام گذشته که نشانی از آنها باقی نمانده است، بیان قوانینی جامع و کامل در همه ی ابعاد فردی و اجتماعی زندگی انسان، دور ماندن از هر گونه تحریف، تغییر، کهنه شدن و به فراموشی سپرده شدن در طول قرن های متمادی.

با این همه تخفیف و آن همه تحریک، باز هم بشر عاجز است. قرآن در یکجا می فرماید:

مثل تمام قرآن را بیاورید، «أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ» (۲)، یکجا می فرماید: مثل ده سوره ی قرآن بیاورید (همین آیه)، جای دیگر باز هم تخفیف داده و می فرماید: یک سوره مثل قرآن

ص: ۳۱

۱- ۱. اسراء، ۸۸.

۲- ۲. اسراء، ۸۸.

بیاورید. «فَاتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» (۱) علاوه بر این تخفیف‌ها، انواع تحریک‌ها را نیز بکار برده است. یکجا می‌فرماید: اگر جن و انس پشت به پشت هم دهند، نمی‌توانند. یکجا می‌فرماید: از همه ی مغزهای کره ی زمین دعوت کنید، اما هرگز نمی‌توانید که مثل قرآن بیاورید. تاریخ نیز ثابت کرده است که دشمنانی که جنگ‌های بسیاری علیه اسلام به راه انداخته‌اند، توطئه‌ها چیده‌اند، اما هرگز نتوانستند حتی یک سوره مثل قرآن بیاورند، آیا معجزه غیر از این است؟

پیام‌ها:

۱- کفار بجای آنکه دلیل و برهانی بیاورند، به پیامبر صلی الله علیه و آله تهمت می‌زدند که قرآن ساخته ی خود توست، نه کلام خدا. «يَقُولُونَ افْتَرَاهُ»

۲- قرآن، معجزه ی جاودان تاریخ است. «وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ»

فَالَّذِينَ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۱۴)

پس اگر از عهده ی اجابت (درخواست) شما برنیامدند، بدانید آنچه که نازل شده، به علم خداست و اینکه معبودی جز او نیست، پس آیا (در این صورت) تسلیم می‌شوید؟!

نکته‌ها:

کفار به پیامبر صلی الله علیه و آله تهمت می‌زدند که قرآن را نزد کسی فرا گرفته است: «فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ» (۲) قرآن به آنان پاسخ می‌دهد که منشأ این کتاب، علم الهی است، نه املا ی دیگران، گاهی نیز می‌گفتند: قرآن از خود اوست، لکن دیگران به او کمک کرده‌اند. «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (۳) این آیه پاسخ همه ی آن تهمت‌هاست.

ص: ۳۲

۱- ۱. بقره، ۲۳.

۲- ۲. فرقان، ۵.

۳- ۳. فرقان، ۴.

پیام ها:

۱- سرچشمه ی قرآن، علم بی نهایت الهی است. «أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ»

۲- قرآن حدس و فرضیه یا خیال و اندیشه بشری نیست، بلکه بر اساس علم خداوند است. «أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ»

۳- قرآن محدود به زمان، مکان، نژاد و نسل خاصی نیست، چون بر اساس علم خداوند است. «أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ»

۴- اسرار قرآن، همچون علم بی نهایت خداوند نامتناهی است. «أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ»

۵- کفر و تردید دشمنان، سبب تزلزل شما در حقایق قرآن و وحدانیت خداوند نشود. فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا ... أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا نُوفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَ هُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ (۱۵)

کسانی که زندگانی دنیا و زیبایی های آن را بخواهند، ما در همین دنیا (نتیجه ی) اعمالشان را بطور کامل می دهیم، و در آن هیچ کم و کاستی نخواهد بود.

نکته ها:

سؤال: این آیه می فرماید: ما به دنیا طلبان بدون کم و کاست و به طور کامل نتیجه ی اعمالشان را در دنیا خواهیم داد، اما در موارد دیگری می فرماید: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ» (۱) به هر کس و به هر مقدار که بخواهیم عطا می کنیم.

جمع میان این آیات چگونه است؟

پاسخ: در این آیه می فرماید: نتیجه ی کارشان را می دهیم، «أَعْمَالَهُمْ» ولی در آن آیه مسئله ی کار مطرح نیست، بلکه آرزو مطرح است که خداوند می فرماید: بعضی به گوشه ای از آرزوهای خود می رسند.

کسانی که ایمان به معاد ندارند و یا برای خداوند کار نمی کنند، طلبی از پروردگار ندارند و در

ص: ۳۳

برابر خدمات و اختراعات و اکتشافات خود در همین دنیا به نام و نانی می رسند. کسی می تواند به پاداش اخروی انتظار داشته باشد که به آن ایمان داشته باشد و الا کسی که نه خدا را قبول دارد و نه معاد را، چه توقّعی از خداوند دارد؟

انسان اگر به جای آخرت، دنیا، به جای باقی، فانی و به جای نامحدود، هدف محدود را دنبال کند، نتیجه ی عملش نیز محدود به همین دنیای فانی خواهد بود.

پیام ها:

۱- انگیزه و هدف مهمّ است، نه فقط خود عمل. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

۲- انسان اختیار دارد و می تواند آن گونه که می خواهد اراده کند. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ»

۳- خداوند عادل است، حتّی کسانی که برای او کار نکنند، پاداش آنها را بدون کم و کاست در دنیا می دهد. تُؤَفِّ إِلَيْهِمْ ... لَا يُبْخَسُونَ

۴- دلیل نپذیرفتن حقّ، دنیا طلبی است. فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا ... مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۶»

آنان کسانی هستند که در قیامت، جز آتش چیزی ندارند و آنچه در دنیا ساخته اند بر باد رفته، و اعمالی که انجام می دهند باطل و بی اثر خواهد بود.

نکته ها:

آنجا که وظیفه ی انسان عبادت بوده و نیاز به قصد قربت داشته است، عمل بدون قصد قربت باطل است و آنجا که قصد قربت لازم نبوده و عمل به خاطر دنیا انجام شده است، نتیجه ی آن محدود به دنیاست و در قیامت آن عمل حبط و محو می شود.

یکی از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله نگاهش به دختری افتاد و به سوی او دست درازی کرد. در مسیر راه دیواری فروریخت و صورت او را مجروح کرد.

پیامبر صلی الله علیه و آله با شنیدن این ماجرا فرمودند: خداوند در همین دنیا تو را کیفر داد تا به آخرت کشیده نشود. چنانکه افرادی هستند که خداوند پاداش کارهای آنان را در همین دنیا می دهد

تا در آخرت طلبی نداشته باشند. (۱)

حضرت علی علیه السلام هنگام تلاوت این آیه می فرمود: چگونه بر آتشی صبر کنم، که اگر جرقه ای از آن بر زمین افتد، همه ی روئیدنی های آن را می سوزاند. (۲)

پیام ها:

۱- دست دنیا گریان در آخرت خالی است. «لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ»

۲- عمل برای دنیا و یا از روی ریا، در آخرت پوچ و تباه است. «حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ»

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

آیا آن کس که (همچون پیامبر اسلام) دلیل روشنی (مثل قرآن) از طرف پروردگارش دارد و بدنبال او شاهی از اوست، و پیش از او (نیز) کتاب موسی (که) رهبر و رحمت بوده است (بر آمدن او بشارت داده، مانند کسی است که این خصوصیات را نداشته باشد؟)، آنان (کسانی که حق جو هستند) به او ایمان می آورند، و هر کس از احزاب (و گروه های مختلف) که به او کافر شود، و عدگاهش آتش است. پس، از آن در تردید مباش (که) قطعاً آن (وحی، کلام) حقی است (که) از پروردگارت (نازل شده)، اگر چه اکثر مردم ایمان نیاورند.

نکته ها:

روایات بسیاری از ائمه معصومین علیهم السلام رسیده است که مراد از «شاهد» در این آیه علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۳) چنانکه خود حضرت علی علیه السلام نیز در خطبه ای فرمود: مراد از

ص: ۳۵

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. بحار، ج ۴۰، ص ۳۴۶.

۳- ۳. کافی، ج ۱، ص ۱۹۰.

طبق این آیه، شاهد و گواه پیامبر صلی الله علیه و آله از اوست، نه جدای از او. طبق روایات شیعه و سنی پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: من از علی هستم و علی از من است. (۱)

در آخرین آیه ی سوره ی رعد آمده است که وقتی کفار به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: «لَسْتَ مُرْسِلاً» پیامبر صلی الله علیه و آله به امر خداوند پاسخ می دهد: «كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» یعنی برای گواهی میان من و شما، خداوند و کسی که علم کتاب نزد اوست کافی است. در آنجا نیز طبق روایات شیعه و سنی مُراد از «مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» علی بن ابی طالب علیهما السلام است که شهید و گواه پیامبر صلی الله علیه و آله است. در آنجا شهید و در اینجا شاهد است.

پیام ها:

۱- در تبلیغ، با شیوه ی سؤال، وجدان های سالم را به قضاوت بطلیم. «أَفَمَنْ كَانَ»

۲- قرآن، حجت خداوند بر مردم است. «بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّي»

۳- کسی که در زمان حیات پیامبر صلی الله علیه و آله همراه و دنباله رو اوست، پس از پیامبر صلی الله علیه و آله هم جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله است. «يَتْلُوهُ»

۴- وجود پیروان راستین، وارسته و فداکار، یکی از راههای شناخت و حقایق پیامبران است. بَيِّنَةٌ ... شَاهِدٌ مِنْهُ

۵- خداوند حجت را بر مردم تمام کرده است، هم خود قرآن معجزه است و هم گواهی چون علی بن ابی طالب علیهما السلام دارد و هم تورات از قبل بشارت آن را داده است. بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّي ... شَاهِدٌ مِنْهُ ... وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى

۶- کتب آسمانی، مؤید یکدیگرند. «مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى»

۷- در تبلیغ، شناخت مخاطب یک اصل است، چون در حجاز یهودیان بیش از مسیحیان بوده اند، خطاب قرآن با آنان است، گرچه در انجیل هم بشارت بسیاری آمده است. «مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى»

ص: ۳۶

۸- کتب آسمانی و قوانین الهی، راه هدایت و وسیله ی رحمت برای مردم هستند.

«إِمَامًا وَ رَحْمَةً»

۹- مردم باید کتاب آسمانی را امام و پیشوای خود قرار دهند. «كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا»

۱۰- امامت و رحمت باید در کنار هم باشند. «إِمَامًا وَ رَحْمَةً»

۱۱- ملائک و محور، حق باشد نه حزب. بجای توجه به حزب و نژاد و منطقه، بدنبال پیروی از حق باشیم. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ»

۱۲- همه ی مردم از هر گروه و طایفه و حزب باید به قرآن رو آورند و گرنه گرفتار قهر الهی هستند. «وَمِنْ يَكْفُرُ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالْنَارُ مَوْعِدُهُ»

۱۳- کفر برخی از مردم سبب دلسردی و تزلزل مؤمنان نشود. «وَمَنْ يَكْفُرْ... فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةِ مِنْهُ»

۱۴- اکثریت، نشانه ی حقایق نیست. الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ... أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۸)

و کیست ستمکارتر از آنکه بر خداوند دروغ می بندد؟ آنان (در قیامت) بر پروردگارشان عرضه می شوند و شاهدان (آن روز انبیا و فرشتگان) خواهند گفت: اینها همان کسانی هستند که بر پروردگارشان دروغ بستند.

بدانید، لعنت خدا بر ستمگران باد.

نکته ها:

دادگاه قیامت، گواهان بسیار دارد:

الف: خداوند، که شاهد بر همه ی اعمال ماست. «إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (۱)

ص: ۳۷

ب: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله. «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا» (۱) چگونه است حال آنها در آن روز که برای هر امتی گواهی بیاوریم و تو را گواه بر آنها قرار دهیم.

ج: امامان معصوم علیهم السلام. «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» (۲) ما شما را امت میانه قرار دادیم تا گواه بر مردم باشید. طبق روایات مراد از امت، امامان معصومند، زیرا سایر افراد امت، از علم و عصمت لازم برای گواهی در آن روز برخوردار نیستند.

د: فرشتگان. «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ» (۳) در قیامت همراه هر انسانی دو فرشته می آید، یکی او را سوق می دهد و یکی شاهد بر اوست.

ه: زمین. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا» (۴) در قیامت زمین اخبار خود را بازگو می کند

و: وجدان. «اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۵) نامه ی عملت را بخوان و خود قضاوت کن که با تو چه برخورد شود.

ز: اعضای بدن. «يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ» (۶) روز قیامت زبان و دست و پا به سخن آمده و علیه انسان گواهی می دهند.

ح: زمان. امام سجّاد علیه السلام در دعای ششم صحیفه می فرماید: «هذا یومٌ حادثٌ جدید و هو علینا شاهدٌ عتید» امروز روز جدیدی است که در قیامت گواه اعمالی است که در آن انجام می دهیم.

ط: عمل. «وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا» (۷) در قیامت اعمال انسان تجسّم یافته و در برابر او نمودار می شوند.

سؤال: قرآن در مورد گناهان بسیاری کلمه ی «أَظْلَمَ» را بکار برده است، در حالی که بزرگ ترین ظلم ها باید یکی باشد، نه چند تا؟

پاسخ: گرچه این تعبیر در پانزده مورد بکار رفته است، اما همه ی آنها مربوط به انحرافات

ص: ۳۸

۱-۱. نساء، ۴۱.

۲-۲. بقره، ۱۴۳.

۳-۳. ق، ۲۱.

۴-۴. زلزله، ۴.

۵-۵. اسراء، ۱۴.

۶-۶. نور، ۲۴.

فکری اعم از شرک، افترا، کتمان حق و جلوگیری از راه و یاد خداست. بنابراین بزرگ ترین ظلم ها، ظلم فکری و فرهنگی و اعتقادی است.

قرآن در این آیه و چند آیه ی بعد، سیما و سرنوشتِ شخص افترازننده بر خداوند را چنین بیان می کند: ظالم ترین افراد است، از الطاف الهی محروم است، به قیامت ایمان ندارد، حقائق را تحریف می کند، راه خدا را می بندد، نه در دنیا قدرت فرار از سلطه ی الهی را دارد و نه در قیامت یآوری، عذابش چند برابر، عمرش بر باد رفته، کوشش هایش تباه گشته و نفس و جان باخته است.

پیام ها:

۱- افترا بر خداوند، بزرگ ترین ظلم هاست. نویسندگان و گویندگان مذهبی، مراقب گفتار و نوشتار خود باشند. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ»

۲- بزرگی و زشتی ظلم، بستگی به متعلق آن دارد. «أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ»

۳- در قیامت پرده ها کنار می رود و امری پنهان نمی ماند. «يُعْرَضُونَ عَلَيَّ رَبِّهِمْ»

۴- در قیامت گواهان بسیاری شهادت خواهند داد، پس مراقب کار خود باشیم.

«وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ»

«الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ» (۱۹)

کسانی که (مردم را) از راه خدا باز می دارند و می کوشند تا آن را کج جلوه دهند، در حالی که آنها خودشان به آخرت کافرند.

نکته ها:

دشمنان با شیوه های مختلف از راه خداوند جلوگیری می کنند، از جمله: بدعت، تهمت، تفسیر به رأی، جعل حدیث، ایجاد شبهه، رکود مساجد، کنار زدن اهل بیت رسول خدا علیهم السلام، نهی از معروف، بهانه تراشی، ایجاد سرگرمی های ناسالم، مطرح کردن مسائل فرعی، شخصیت تراشی، ترویج باطل، تحقیر مؤمنان، تحریم مباحات، تشویق نابجا، تبلیغ ناروا و

بزرگ نشان دادن طاغوت ها و...

از مصادیق بارز بستن راه خدا، بستن در خانه ی اولیای خدا و اهل بیت پیامبر علیهم السلام و رهبران معصوم و عادل است.

پیام ها:

۱- بستن راه خدا یا کج نشان دادن آن، ظلم است. \square الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ ...

۲- دشمن در مرحله ی اول راه را می بندد و اگر نتوانست، مسیر را منحرف می کند.

يَصُدُّونَ ... وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا

۳- تحریف معارف دینی و بد جلوه دادن دین، نوعی بستن راه خداست.

يَصُدُّونَ ... وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا

۴- دین خدا هیچ گونه کجی و انحرافی ندارد و مخالفان، خود شبهه و انحراف درست می کنند. «يَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۵- ایمان نداشتن به آخرت مقدمه ی هر گونه ظلمی است. «بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ» \square

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ» (۲۰)

آنها در زمین عاجز کننده نیستند (و نمی توانند بر مقدرات شومی که برای خود رقم زده اند، غلبه کرده و از خطر فرار کنند.) و در برابر خداوند هیچ یآوری ندارند.

عذاب خدا نسبت به آنها مضاعف است. (چرا که هم خود گمراه بودند و هم دیگران را با بستن راه خدا یا کج نشان دادن آن به گمراهی کشاندند)، آنان (از شدت لجاجت و عناد)، توان شنیدن (حق) را ندارند و (آن را) نمی بینند.

نکته ها:

سؤال: دو برابر شدن عذاب، با عدل الهی چگونه سازگار است؟

پاسخ: کسی که به خاطر مقام و قدرتی که دارد سبب انحراف دیگران می شود، طبیعتاً باید وزر آنها را نیز بر دوش کشد، لذا گناه دانشمندان به خاطر نقش الگویی آنان، چندین برابر افراد عادی است و این عین عدالت است.

پیام ها:

- ۱- ستمگران، تحت سیطره ی قهر و قدرت الهی قرار دارند و عاقبت کار خود را خواهند دید. «لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ»
- ۲- اهل افترا گمان نکنند که حمایت و ولایت طاغوت ها، سبب نجات آنها خواهد شد. «مَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ»
- ۳- رهبران گمراه که سبب انحراف دیگران شوند، گناه آنان را نیز بر دوش می کشند. يَصُدُّونَ ... يَنْغُوْنَهَا عَوْجًا ... يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ
- ۴- کفر و لجاجت و تعصب، چنان چشم و گوش منحرفان را کور و کر نموده که نمی توانند حق را ببینند و یا بشنوند. «مَا كَانُوا يَسْتَبْطِئُونَ ...»

أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ» (۲۱)

آنها کسانی هستند که (سرمایه ی وجود و عمر) خویش را از دست داده و از آنچه به دروغ می ساختند (نیز) بازمانده اند.

لَا جَرَمَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ» (۲۲)

به ناچار آنان در قیامت، زیانکارترین افرادند.

نکته ها:

در فرهنگ اسلام، دنیا بازاری است که مردم فروشنده اند، و جان، مال و عمل، کالای این بازار است و خریداران دو دسته اند: دسته نخست خدا که به قیمت گران می خرد و دسته دیگر غیر خدا، مانند: شیطان، هوای نفس که به قیمت ناچیزی، این کالاها را خریدارند. لذا واژه های «اجر»، «ثواب»، «ضعف» و «اضعاف»، برای سود و واژه های «خسر»، «خسران

مبین» و «اخرین»، در مورد ضرر و زیان، در قرآن زیاد مطرح شده است.

هشدار مهم آن است که بدانیم هر ضرر و زیانی قابل جبران است، مگر گذران عمر که دیگر باز نمی گردد.

گاهی مال و مسکن، یا مقام و قدرت و یا مدرک و عنوان انسان از بین می رود، اما گاهی انسان خودش را می بازد و انسانیت خود را به هدر می دهد که این بالاترین خسارت است.

پیام ها:

۱- گفتارهای باطل و ناحق گرچه به ظاهر جلوه دارند، اما همه تباه شدنی هستند.

«ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

۲- بالاترین خسارت ها، خسارت نفس و عمر انسان است، نه زیان های مالی.

حَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ ... هُمْ الْأَخْسَرُونَ

۳- خسارت های دنیوی جبران پذیر است، مهم خسارت در قیامت است که چاره ای ندارد. «فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآخَبْتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿۲۳﴾

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام دهند و در برابر پروردگارشان فروتن باشند، آنان اهل بهشتند و برای همیشه در آنجا خواهند ماند.

نکته ها:

واژه ی «آخَبْتُوا» از «خبت» گرفته شده، که هم به معنای تسلیم و خضوع آمده و هم به معنای آرامش و اطمینان بکار رفته است.

در کنار هشدار و تهدید، تشویق آمده است. بدنبال آیات قبل که سرنوشت اهل افترا را بیان می کرد، این آیه سیمای اهل حق را بیان می کند.

پیام ها:

۱- به ایمان و عمل صالح خود مغرور نشویم که تسلیم مطلق بودن، شرط عبودیت است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ اخْتَبُوا إِلِي رَبِّهِمْ»

۲- حالات قلبی و معنوی، در پاداش انسان مؤثر است. «اخْتَبُوا إِلِي رَبِّهِمْ»

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَمْ لَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

مثل دو گروه (کافران و مؤمنان)، همچون «نابینا و ناشنوا» و «بینا و شنوا» است، آیا این دو گروه در مثل یکسانند؟ پس چرا پند نمی گیرید؟

نکته ها:

همان گونه که بدن چشم و گوش دارد، دل و روح نیز چشم و گوش دارد. همان گونه که نابینا و ناشنوا محسوسات عالم را درک نمی کنند و لذت نمی برند، افراد لجوج نیز معارف الهی را درک نکرده و لذت نمی برند.

پیام ها:

۱- کسی که دیدش محدود به محسوسات مادی باشد و معنویت و آخرت را نبیند، کور است. مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى ... وَ الْبَصِيرِ

۲- در تبلیغ، با شیوه ی سؤال، وجدان افراد را به قضاوت بطلبیم. «هَلْ يَسْتَوِيَانِ»

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٥﴾

و همانا ما نوح را به سوی قومش فرستادیم، (او به مردم گفت:) من برای شما هشدار دهنده ی روشنی هستم.

أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٢٦﴾

(دعوت من این است) که جز خداوند را نپرستید، که همانا من از عذاب روزی دردناک بر شما می ترسم.

حضرت نوح علیه السلام اولین پیامبر اولوالعزم است که علیه شرک و بت پرستی قیام کرد و چون نسل بشر پس از غرق شدن کفار، همه از حضرت نوح و همراهان اوست، لذا او را پدر دّوم گفته اند و چون عمرش از همه ی پیامبران بیشتر بوده است، او را «شیخ الانبیا» خوانده اند.

شاید مراد از عذابی که حضرت نوح از نزول آن بر قومش می ترسید، قهر الهی در همین دنیا باشد. چنانکه در چند آیه ی بعد می خوانیم که کفار به نوح می گفتند: «فَأَتَيْنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ»

پیام ها:

۱- حوزه ی تبلیغ پیامبران، در مرحله اول قوم خودشان است. اَرْسَلْنَا ... اِلَىٰ قَوْمِهِ

۲- هشدار انبیا، به نفع مردم است. «إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ»

۳- انسان غافل، بیش از هر چیز به هشدار نیاز دارد. «إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ»

۴- پیام و تبلیغ باید روشن و روشنگر باشد. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۵- پیامبران هم هشدار می دهند، هم مصالح مردم را بیان می کنند. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۶- هدف و وظیفه ی انبیا، بیان مسئله ی توحید است. «أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۷- تاریخ شرک، به زمان حضرت نوح نیز بر می گردد. «لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۸- اصل پرستش و عبادت در هر انسانی وجود دارد، لکن پیامبران مسیر و جهت آن را معین می کنند. «لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۹- انبیا، خیرخواه و دلسوز مردم بوده اند. «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ»

۱۰- وظیفه ی مبلغ و مربی، بیان خطرات و عواقب سوء شرک به خداوند است.

«أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ أَلِيمٍ»

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا تَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّئِ الرَّأْيِ وَمَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ (۲۷)

پس سران قومش که کافر بودند گفتند: ما تو را جز انسانی مثل خودمان نمی بینیم و جز اراذل و اوباش که ساده لوحند (و نسنجیده در نگاه اول یار تو گشته اند)، کس دیگری را پیرو تو نمی یابیم، و برای شما هیچ برتری بر خودمان نمی بینیم، بلکه شما را دروغگومی پنداریم.

نکته ها:

مخالفانِ حق، گاهی رهبران الهی را تضعیف کرده و می گفتند: شما انسان هایی مثل ما هستید، نه برتر از ما.

گاهی پیروان آنها را کوچک می شمردند و می گفتند: آنها افرادی بی سر و پا و بی شخصیت هستند.

و گاهی مکتب را تضعیف می کردند و می گفتند: سخن شما دروغ و افترا یا سحر یا افسانه های پیشینیان است و یا سخنان شما حرف های عادی است که اگر بخواهیم ما نیز مثل آن را می آوریم.

پیام ها:

۱- معمولاً اشراف در خط اول مخالفان انبیا بوده اند. «فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- مستکبران، از مساوات با توده ی مردم و خصوصاً محرومان ناراحت هستند.

«هُمُ ارَاذِلُنَا»

۳- کسانی که وابستگی کمتری به دنیا دارند، بهتر و زودتر ایمان می آورند. «مَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ ارَاذِلُنَا»

۴- در دید دنیاپرستان، مال و ثروت ارزش است، نه حق و حقیقت. «مَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ»

۵- مخالفان انبیا، برهان ندارند و آنچه می گویند بر اساس ظن و گمان و وهم است. «بَلْ نَطْنُقُكُمْ»

۶- عقل کفار در چشم آنهاست. در این آیه ۳ بار کلمه ی «مَا نَرَى» آمده است.

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنْتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُنزِلُكُمْ مَوَالِحًا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

(نوح به قوم خود) گفت: آیا اگر ببینید که من بر دلیل روشنی از طرف پروردگارم باشم و او از نزد خودش، رحمت (ویژه ی نبوت) را به من داده باشد که بر شما مخفی مانده است، (آیا باز هم سرپیچی می کنید؟) آیا شما را به پذیرش آن وادار کنیم، در حالی که نسبت به آن کراهت دارید؟

نکته ها:

این آیه به دو ایراد مخالفان که در آیه ی قبل مطرح شد پاسخ می دهد:

الف: کفار می گفتند: تو انسانی مثل ما هستی. آیه پاسخ می دهد: گرچه من در ظاهر مانند شما هستم، اما مورد لطف و رحمت مخصوص پروردگار قرار گرفته ام و به من وحی می شود.

ب: مخالفان می گفتند: پیروان تو افرادی ساده لوح و کوتاه فکر هستند. آیه پاسخ می دهد که چنین نیست. گرچه آنها در ظاهر از شما ضعیف ترند، اما با دیدن بینه و برهان ایمان آوردند، نه بی دلیل.

انبیا در برابر مخالفان خود سعه ی صدر دارند، در مقابل آن همه سخنان ناروا و تهمت های نابجا، باز هم سخن از منطق و برهان و عاطفه می زنند.

پیام ها:

۱- انبیا از مردم، با مردم و نسبت به مردم مهربان بوده اند. «قَالَ يَا قَوْمِ»

۲- در شیوه ی تبلیغ، از اهرم عاطفه استفاده کنیم. «يَا قَوْمِ»

۳- دعوت انبیا همراه با بینه و برهان بوده است. «كُنْتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ»

۴- مقام نبوت، یک رحمت الهی است. «رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ»

۵- انبیا تمام کمالات خود را از خدا می دانند. «مِنْ رَبِّي، مِنْ عِنْدِهِ»

۶- کسی که نتواند برهان، معنویت و نبوت را درک کند، کور است. «فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ»

۷- انسان در انتخاب دین و مذهب اختیار دارد. «أَنْزَلْنَاكُمْوهَا»

۸- تا انسان زمینه‌ی پذیرش حق را دارا نباشد، نمی‌تواند از نور وحی استفاده کند. «أَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ»

وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ «۲۹»

(نوح ادامه داد که) ای قوم من! از شما در برابر این دعوت، اجرتی درخواست نمی‌کنم، پاداش من تنها بر خداست و من کسانی را که ایمان آورده‌اند (به خاطر خواست نابجای شما) طرد نمی‌کنم، (چرا که) آنان پروردگارشان را ملاقات خواهند کرد (و از من شکایت خواهند نمود)، ولی من شما را قوم جاهلی می‌بینم.

پیام‌ها:

۱- بی‌توقعی پیامبران، یکی از نشانه‌های حقایق آنهاست. «لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا»

۲- رمز موفقیت مبلغ، توقع نداشتن از مردم و بی‌اعتنایی به سرمایه داران است.

«لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا» البتّه مبلغان دینی نزد خداوند، اجر بزرگی دارند. «إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ»

۳- اگر انبیا دنبال سوء استفاده بودند، به سراغ اشراف می‌رفتند، نه فقرا. «لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا»

۴- اشراف برای ایمان آوردن خود شرط می‌کردند که فقرا رانده شوند، ولی انبیا قاطعانه با این درخواست مخالفت می‌کردند. «مَا أَنَا بِطَارِدٍ...» (جمله اسمیه و حرف (باء) نشانه‌ی قاطعیت است)

۵- کسی که هدفش از تبلیغ، مال و مقام نیست، فقیر و غنی در نزد او یکسان است. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۶- به توقع مستکبران اعتنا نکنیم. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۷- کفار مؤمنان را اراذل می‌شمردند، اما پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرمود: من آنها را با شما

عوض نمی کنم. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۸- حکومت حق نباید به خاطر جلب رضایت مرفهین، طبقه محروم را از دست بدهد. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۹- آنها که نزد خدا آبرو دارند نباید طرد شوند. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۱۰- یاد قیامت، به موضع گیری های دنیوی جهت صحیح می دهد. «مُلاقُوا رَبَّهُمْ»

۱۱- تحقیر مؤمنان به خاطر فقرشان، نشانه ی بی خردی است. «قَوْمًا تَجْهَلُونَ»

۱۲- قرآن کسانی که مؤمنان را اراذل می شمردند، جاهل و نادان معرفی می کند.

«قَوْمًا تَجْهَلُونَ» (نه اشرافی گری نشانه ی فهم است و نه فقر نشانه ی جهل)

۱۳- یکی از درجات عرفان، ملاقات و شهود است که مرفهان نسبت به این مقام بی خبرند. «الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلاقُوا رَبَّهُمْ وَ لَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ»

وَ يَا قَوْمِ مَنْ يُنصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» (۳۰)

(نوح در جواب تقاضای طرد مؤمنان تهی دست و گمنام گفت:) ای مردم! اگر من آنان را (از خود) برانم، چه کسی مرا در برابر خدا یاری خواهد کرد؟ چرا اندیشه نمی کنید؟

پیام ها:

۱- طرد و تحقیر مردم با ایمان، (حتی از طرف انبیا) قهر الهی را به دنبال خواهد داشت. «مَنْ يُنصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ»

۲- هیچ کس نمی تواند مانع قهر خداوند شود. «مَنْ يُنصُرُنِي مِنَ اللَّهِ»

۳- با طرد مؤمنان، چه کسی به یاری دین خدا می آید؟ «مَنْ يُنصُرُنِي»

۴- رضای مخلوق را با غضب خالق معامله نکنیم. «مَنْ يُنصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ»

۵- مردم داری انبیا، از روی وظیفه ی الهی بوده است، نه به خاطر موقعیت شخصی یا اجتماعی خودشان. «مَنْ يُنصُرُنِي مِنَ اللَّهِ»

۶- در تبلیغ، با شیوه سؤال، وجدان و فکر مردم را به قضاوت بخوانیم.

«مَنْ يَنْصُرُنِي،

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

۷- ناتوانی همه ی موجودات را در برابر قهر الهی، همگان به آن اعتراف دارند، گرچه گاهی از آن غفلت کنند. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۳۱)

(نوح گفت:) من به شما نمی گویم که گنجینه های الهی نزد من است و نه (می گویم که از پیش خود) غیب می دانم و نمی گویم که من فرشته ام و نمی گویم آن کسانی که در پیش چشم شما خوارند، خداوند هرگز به آنان خیری نخواهد رساند، (بلکه) خداوند به آنچه در دل آنهاست آگاه تر است.

(اگر چیزی جز این بگویم، قطعاً از ستمکاران خواهم بود.

نکته ها:

علم غیب، به طور مطلق و نسبت به هر چیز و در هر شرایطی مخصوص خداوند است، «وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ» (۱) اما به اذن و اراده ی الهی گاهی برای اولیای خدا دریچه هایی از غیب گشوده می شود، «تِلْكَ مِنْ آيَاتِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۲) لذا پیامبران الهی، از علم غیب برخوردارند. چنانکه در آیه ی ۲۶ سوره ی جن می فرماید: «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ»

نه فقط علم غیب، بلکه قدرت انجام کارهای خارق العاده نیز مخصوص خداست، اما خداوند به هر کس که بخواهد و به هر مقدار که مصلحت بداند عطا می کند. با آنکه مرگ و حیات بدست اوست، «أَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا» (۳)، لکن حضرت عیسی علیه السلام نیز با اذن او مردگان را زنده می کند، «أُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ» (۴) با آنکه خداوند جان ها را می گیرد، «اللَّهُ

ص: ۴۹

۱- ۱. انعام، ۵۹.

۲- ۲. هود، ۴۹.

۳- ۳. نجم، ۴۴.

۴- ۴. آل عمران، ۴۹.

لکن فرشتگان نیز با اذن او جان مردم را می گیرند، «يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكَ الْمَوْتِ» (۲) با آنکه تنها او خالق است، «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۳)، لکن حضرت عیسیٰ نیز با اذن الهی خلق می کرد. «وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْنِي» (۴)

پیام ها:

- ۱- انبیا ادعای تو خالی ندارند، کارشان دعوت و هدفشان ارشاد است، آنهم در چارچوب بندگی خداوند. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ ...
- ۲- شرط نبوت، علم غیب و در دست داشتن گنجینه های هستی نیست. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ ...
- ۳- هدف انبیا ارشاد معنوی است، نه تقسیم خزائن مادی. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ ...
- ۴- هر نعمتی که به ما می رسد، سرچشمه و خزینه ای دارد. («خَزَائِنُ» جمع است و اشاره به سرچشمه ی همه ی نعمت هاست)
- ۵- نسبت به اولیای خداوند غلو نکنیم. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَ لَا ...
- ۶- اشراف قوم نوح، ظاهرین بودند. تَزَدَّرِي أَعْيُنُكُمْ ...
- ۷- در قضاوت نسبت به دیگران، به ظاهر آنها نگاه نکنیم. تَزَدَّرِي أَعْيُنُكُمْ ...
- ۸- الطاف خداوند نصیب مؤمنان گمنام و ضعیف خواهد شد و کاری به خیال و وهم ما ندارد. «تَزَدَّرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤَيِّتَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ»
- ۹- ملائک لطف خداوند، لیاقت باطنی و معنوی انسان است. «اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ»
- ۱۰- طرد و نالایق پنداشتن محرومان به خاطر فقر، ظلم است. «إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ» ۱۱- ادعاهای پوچ و تو خالی و سوء استفاده از عناوین و مناصب دروغین، ظلم است. «إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ»

ص: ۵۰

۱- ۱. زمر، ۴۲.

۲- ۲. سجده، ۱۱.

۳- ۳. رعد، ۱۶.

۴- ۴. مائده، ۱۱۰.

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾

(مخالفان) گفتند: ای نوح! تو واقعاً با ما جدال و جرّ و بحث زیادی نمودی، (اکنون دیگر بس است) اگر راست می گویی، آنچه را (از عذاب الهی) که به ما وعده می دهی بر سر ما بیاور!؟

نکته ها:

مجادله اگر بر حقّ باشد، ارزش است، «وَ جَادَلْتَهُمْ بِآيَاتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱) و اگر بر باطل باشد، ضد ارزش. «وَ جَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» (۲)

پیام ها:

۱- انبیا در دعوت خود پایدار و پیگیر هستند. «جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا»

۲- دشمن به منطقی و برهان حق، عنوان جدال و ستیز می دهد. «قَدْ جَادَلْتَنَا»

۳- مهلت خداوند را نشانه ی درستی راهمان ندانیم. «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۴- انسان حتّی در نزول عذاب بر خود عجزول است. «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۵- نفرین حضرت نوح علیه السلام بدنبال اعلام آمادگی کافران برای هلاک شدن بود.

«فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۶- کفار چون منطق ندارند و حرف منطقی را نیز نمی پذیرند، پیشنهاد کفایت مذاکرات می دهند. «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۷- نوح پی در پی به کفار وعده ی عذاب می داد. «تَعِدُنَا» بجای «وَعَدْتُنَا»

۸- کفار، در صداقت انبیا یا شک داشتند و یا در بیان، اظهار شک می کردند. «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ»

ص: ۵۱

۱- ۱. نحل، ۱۲۶.

۲- ۲. مؤمن، ۵.

قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾

(نوح گفت:) همانا اگر خداوند اراده کند، آن را بر سر شما خواهد آورد و شما قدرت خشتی کردن (و مقاومت در برابر) آن را نخواهید داشت.

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

و اگر خداوند بخواهد شما را (به خاطر عدم لیاقت) گمراه سازد، (دیگر) نصیحت من به حال شما سودی نخواهد داشت، هر چند بخواهم برای شما خیرخواهی کنم.

او پروردگار شماست و (شما) بسوی او بازخواهید گشت.

نکته ها:

کلمه ی «نصح» به کار یا کلامی گفته می شود که به قصد اصلاح و از روی اخلاص باشد و کلمه ی «غی» به جهلی گفته می شود که ناشی از اعتقاد فاسد باشد. فرق میان «اضلال» و «اغواء»، آن است که ضالّ هدف را می داند، ولی راه را گم کرده، اما در اغواء، مقصد و هدف، هر دو را گم کرده است.

نسبت اضلال و اغواء به خداوند، از باب کیفر لجاجت و فساد اخلاق گمراهان است، نه آنکه خداوند از ابتدا و بدون مقدمه کسی را گمراه کند. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر مأمور ابلاغ است و کیفر و مجازات گمراهان بدست خداست. «إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ»

۲- هیچ امری خداوند را مجبور بر کاری (حتی پس از تهدیدهای او) نمی کند.

«إِنْ شَاءَ»

۳- کفّار نه می توانند از نزول عذاب جلوگیری کنند و نه می توانند خود را از آن

ص: ۵۲

برهانند. ﴿مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ﴾

۴- انبیا دلسوز مردمند. «نُصِحِي»

۵- اراده خداوند، غالب بر تمام اراده هاست. ﴿وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصِيحِي ... إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ﴾ (حتی تأثیر سوز و سخن و نصیحت پیامبر، به خواست اوست)

۶- هدایت یا گمراهی مردم، از مدار اراده ی الهی خارج نیست. «يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ»

۷- اغوای گمراهان پس از لجاجت و درخواست عذاب، «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» پرتوی از ربوبیت الهی است. «أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ»

۸- نپذیرفتن نصایح انبیا، قهر الهی است. ﴿لَا يَنْفَعُكُمْ نُصِيحِي ... إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

۹- برفرض در دنیا مجازات نشویم، سر و کار ما در قیامت با خداوند است. «هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

۱۰- بازگشت به سوی خداوند اجباری است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» نه «تُرْجَعُونَ»

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءَ قُلِّ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي وَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ﴾ (۳۵)

بلکه (مشرکان) می گویند: او (نوح یا محمد)، آن (سخنان) را بر خداوند افترا بسته است. بگو: اگر من چیزی را به دروغ به خداوند نسبت داده ام، پس کیفرش بر عهده خودم خواهد بود و من از جرم شما (که گناهی را به من نسبت می دهید) بیزارم.

نکته ها:

«اجرام» و «جرم» در لغت به معنای چیدن میوه ی نارس است و سپس به هر کار ناپسند و امر خلاف اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- خداوند شیوه ی پرسش و پاسخ و برخورد با مشرکان را به پیامبر می آموزد.

﴿يَقُولُونَ ... قُلُّ ...﴾

۲- نسبت دادن مطالب خود ساخته به خداوند، جرم و گناه است. «إِنْ افْتَرَيْتَهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي»

۳- هر کس مسئول عمل خویش است. «إِنْ افْتَرَيْتَهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي»

۴- از شرک باید براءت جست. «وَ أَنَا بَرِيءٌ»

۵- شرک جرم است. «مِمَّا تُجْرِمُونَ»

وَ أُوحِيَ إِلَيَّ نُوْحٌ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

(و از جانب ما) به نوح وحی گردید که جز (همان) کسانی که (تاکنون) ایمان آورده اند، (افراد دیگر) از قوم تو هرگز ایمان نمی آورند، پس از کارهایی که می کنند غمگین مباش.

نکته ها:

از این آیه استفاده می شود که نفرین حضرت نوح علیه السلام درباره ی قومش که فرمود: «رَبِّ لَا تَذَرُ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۱) پرودگارا! احدی از کفار را بر زمین باقی نگذار، بر اساس اطلاعی بود که خداوند طبق این آیه مبارکه به او داده بود.

پیام ها:

۱- انسان گاهی به مرحله ای سقوط می کند که هیچ امیدی به نجات او نیست. «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ»

۲- خداوند اخبار آینده را در اختیار انبیا قرار می دهد. «أُوحِيَ إِلَيَّ نُوْحٌ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ»

۳- رهبران و مبلغان دینی نباید انتظار داشته باشند همه ی مردم پاسخ مثبت به آنان بدهند. «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ»

۴- گرچه انبیا دلسوز مردمند، ولی برافراد لجوج نباید تأسف خورد. «فَلَا تَبْتَئِسْ»

ص: ۵۴

وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَ وَحْيِنَا وَ لَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ ﴿٣٧﴾

و(اکنون) زیر نظر ما و طبق دستور و الهام ما کشتی بساز و درباره ی کسانی که ستم کرده اند با من سخن مگوی که آنان غرق شدند هستند.

پیام ها:

۱- خداوند اراده ی خود را از طریق اسباب و علل طبیعی محقق می سازد و نباید همیشه منتظر امور غیبی باشیم. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ»

۲- برای اولیای خدا کار کردن عار نیست. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ»

۳- برای نجات مردم سخنرانی و تبلیغ کافی نیست، وسیله ی نجات نیز باید فراهم نمود. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ»

۴- کشتی سازی تاریخی بس طولانی دارد. به نوح خطاب شد: «اصْنَعِ الْفُلْكَ»

۵- توجه به حضور خداوند، به انسان نشاط و دلگرمی می دهد و او را در برابر ناگواری ها مقاوم می کند. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا»

۶- ابتکارات و اختراعات صنعتی بشر، از الهامات الهی است. «وَ اصْنَعِ ... بِأَعْيُنِنَا وَ وَحْيِنَا»

۷- شفاعت انبیا، درباره ی کافران ستمکار، کارساز نیست. «وَ لَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۸- لجاجت در برابر انبیا ظلم است. «فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۹- دعا و شفاعت انبیا، در مقدرات الهی بی اثر است. «وَ لَا تُخَاطِبُنِي ... إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ»

۱۰- ستمگران در معرض گرفتار شدن به عذاب های دنیوی هستند. «إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ»

وَيَضَعُ الْفُلُكَ وَكَلَّمَ مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالِ إِنَّ تَسْحَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْحَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْحَرُونَ» (۳۸)

و نوح (به فرمان الهی) مشغول ساختن کشتی شد. (اما) هر زمان که اشراف قومش بر او می گذشتند، او را مسخره می کردند. (او) گفت: اگر شما ما را مسخره کنید، ما (نیز) قطعاً همین گونه شما را مسخره خواهیم کرد.

نکته ها:

از تمسخر دشمنان، سستی به خود راه ندهیم که پیامبران نیز مورد تمسخر قرار می گرفتند.

وقتی حضرت نوح مشغول ساختن کشتی شد، یکی می گفت: پیامبریش نگرفت، دست به نجاری زد! دیگری می گفت: در وسط خشکی کشتی می سازی، دریا از کجا می آورد؟

امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت نوح علیه السلام کشتی خود را در مدّت هشتاد سال ساخت. (۱) و محلّ ساخت کشتی، مسجد کوفه (۲) و طول کشتی حدود ۴۰۰ متر و عرض آن حدود ۴۰ متر بوده است. (۳)

پیام ها:

۱- انبیا تسلیم فرمان خداوند هستند. اِضْعَ الْفُلُكَ ... يَضَعُ الْفُلُكَ

۲- کارگاه کشتی سازی حضرت نوح، در محل عبور و مرور مردم بود. «مَرَّ عَلَيْهِ»

۳- حرکت تبلیغاتی و ایذائی دشمن، همه جانبه، همیشگی و فراگیر است. «كَلَّمَ مَرَّ»

۴- اگر حکمت کاری (به خصوص کار انبیا) را نفهمیدیم، آن را مسخره نکنیم.

كَلَّمَ مَرَّ عَلَيْهِ ... سَخِرُوا مِنْهُ

۵- دشمنی که منطق و برهان ندارد، دست به مسخره و استهزای مؤمنان می زند.

«سَخِرُوا مِنْهُ»

۶- به خاطر فشار و حرف مردم، از اصلاحات و زمینه سازی برای آیندگان غفلت نکنیم. وَ يَضَعُ الْفُلُكَ ... سَخِرُوا مِنْهُ

ص: ۵۶

۱- ۱). تفسیر برهان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۷- پیروان نوح، حضرت را در ساختن کشتی کمک می کردند. «إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ»

۸- گرچه مخاطب دشمنان شخص نوح بود، اما هدفشان استهزای آئین نوح و پیروان او بود. سَخَرُوا مِنْهُ ... تَسْخَرُوا مِنَّا

۹- شروع به استهزا زشت است، اما برای کیفر مسخره کننده و مقابله به مثل، استهزای او عین عدل است. (۱) «إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ»

۱۰- در برابر استهزای دشمنان خود را نیازیم، بلکه عکس العمل نشان دهیم. «إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ»

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿۳۹﴾

پس بزودی خواهید دانست که مجازاتِ خوارکننده به سراغ چه کسی خواهد آمد و عذاب جاودانه دامن چه کسی را خواهد گرفت.

نکته ها:

به گفته ی تفسیر المیزان، مراد از «عَذَابٌ يُخْزِيهِ»، غرق در دنیا و مراد از «عَذَابٌ مُّقِيمٌ»، عذاب قیامت است.

پیام ها:

۱- با انذار و تهدید، شیرینی استهزا را از کفار بگیریم. «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ»

۲- تلخی مسخره شدن در راه خدا را با عذاب مقیم کفار مقایسه و تحمل کنیم.

«يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ»

۳- عذاب های اخروی برای کفار مسخره کننده پایدار است. «عَذَابٌ مُّقِيمٌ»

ص: ۵۷

(۱- ۱). چنانکه قرآن می فرماید: «جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا» شوری، ۴۰.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾

(کفر و استهزا ادامه داشت) تا زمانی که قهر ما آمد و تنور فوران کرد. ما (به نوح) گفتیم که از هر زوج (حیوان و موجود زنده) یک جفت (نر و ماده) در آن (کشتی) سوار کن، و (همچنین) خانواده ی خودت را، جز (همسر و یکی از فرزندان و) کسانی که قبلاً در مورد آنها قول (عذاب) داده شده بود.

و (نیز سوار کن) افرادی را که ایمان آورده اند، (اما) جز گروه کمی، کسی همراه او ایمان نیاورده بود.

نکته ها:

مراد از «تنور» در آیه، همان تنور فارسی است و مراد از فوران آب از تنور، یا شدت قهر الهی است که حَتَّىٰ از تنوری که محل آتش است، آب جوشید و یا مُرَاد، تنور مخصوصی است که جوشیدن آب از آن، نشانه ی شروع عذاب الهی بوده است. (۱)

طبق برخی روایات، حضرت نوح علیه السلام علاوه بر حیوانات، درختان را نیز با خود به کشتی برده است، (۲) که این مطلب با توجه به اینکه زوجیت و نر و ماده بودن مخصوص حیوانات نیست، با آیه سازگار است که «مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» یعنی از هر موجودی یک جفت.

البته در روایتی می خوانیم که مراد از «مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» این است که از هر نر و ماده ای دو زوج (یعنی نر و ماده ی اهلی و نر و ماده ی وحشی) سوار کشتی کن. (۳)

به گفته ی تفسیر روح المعانی، حضرت نوح علیه السلام چهار پسر داشت: کنعان که هلاک شد، سام پدر عرب، حام پدر سودان و یافث پدر ترکان بوده اند.

در روایتی آمده است که نوح دختری داشت مؤمنه که همراه حضرت سوار بر کشتی شد. (۴)

ص: ۵۸

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر روح المعانی.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

در حدیث آمده است که وقتی خداوند خواست قوم نوح را عذاب کند، تا چهل سال زنان را عقیم کرد تا فرزندی تولد پیدا نکند. (۱)

پیام ها:

۱- مسخره کردن کفار تا لحظه ی آمدن قهر الهی ادامه داشت. «حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا»

۲- داستان حضرت نوح بسیار مهم بود. «أَمْرُنَا»

۳- هرگونه جوشش و فوران آب، تحت امر الهی است. «جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ»

۴- خداوند هم سبب ساز است و هم سبب سوز، تنور آتش را محل فوران آب قرار می دهد، چنانکه آتش را بر ابراهیم علیه السلام گلستان می کند. آب که مایه ی حیات است، سبب هلاکت و انقراض یک نسل می شود. «فَارَ التَّنُّورُ»

۵- نسل حیوانات و موجودات زنده باید حفظ شود. «أَحْمِلُ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ»

۶- ضابطه نه رابطه، پیوندهای مکتبی، بر روابط خانوادگی حاکم است. زن و فرزند نوح، حق سوار شدن به کشتی را نداشتند. «إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ»

۷- یاران حق، در طول تاریخ اندک بوده اند. «مَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ»

در روایتی مراد از «قلیل» را هشتاد نفر دانسته که به نوح ایمان آوردند. (۲)

وَ قَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾

و(نوح به مسافران کشتی) گفت: بر آن سوار شوید که حرکت و توقفش با نام خداست. همانا پروردگار من آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

ابوذر، صحابی بزرگ رسول خدا صلی الله علیه و آله، در حالی که حلقه ی در کعبه را گرفته بود، با صدای بلند می گفت: ای مردم! با دو گوش خود شنیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود:

«مثل اهل بیتی کمثل

ص: ۵۹

سفینه نوح، مَنْ رَكِبَهَا نَجَّى و مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا هَلَكَ» اهل بیت من همچون کشتی نوح اند که هر کس بر آن سوار شد، نجات یافت و هر که از آن دوری گزید هلاک شد. البته این حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله را دیگر بزرگان صدر اسلام؛ همچون ابوسعید خدری، ابن عباس، عبدالله بن زبیر و انس بن مالک نیز نقل کرده اند و در کتب معروف اهل سنت آمده است. (۱)

اگر این حدیث متواتر را در کنار حدیث متواتر دیگری بگذاریم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

مسلمانان ۷۳ فرقه می شوند و تنها یک فرقه از آنها اهل نجات می باشد، «فرقه ناجیه»، روشن می شود که خود پیامبر صلی الله علیه و آله مصداق فرقه ی ناجیه را اهل بیت خود معرفی کرده و فرموده است: «مَنْ رَكِبَهَا نَجَّى»، که کلمه ی «نجی» مفسر همان کلمه ی «ناجیه» است.

در روایات آمده، آغاز سیر کشتی اول ماه رجب (۲) واز مسجد کوفه بوده است. (۳)

پیام ها:

- ۱- شروع هر کار با نام خداوند، رمز توکل و استمداد و رنگ الهی دادن به آن کار است. «ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ»
- ۲- حرکت و توقف، هر دو باید با استمداد از خدا باشد. «بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا»
- ۳- کشتی وسیله ای بیش نیست، انسان باید به یاد خدا باشد که همه چیز به اراده ی اوست. «ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ»
- ۴- نجات پیروان نوح از طوفان، پرتوی از ربوبیت، مغفرت و رحمت الهی است.

ارْكَبُوا ... إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

ص: ۶۰

۱- ۱) طبری در معجم کبیر، حاکم نیشابوری در مستدرک، ابن کثیر در تفسیرش، سیوطی در تاریخ خلفا ابن قتیبه در عیون الاخبار، طبری در ذخائر العقبی، خطیب بغدادی در تاریخ بغداد، ابونعیم در حلیها لاولیاء، ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، آلوسی در روح المعانی و دیگر کتب که شرح مفصل آن در احقاق الحق جلد ۹ صفحه ۲۷۰ به بعد آمده است.

۲- ۲) تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳) کافی، ج ۳، ص ۴۹۲.

و هِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَ نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَ كَانَ فِي مَعْرِزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَ لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾

و آن (کشتی) آنها را از لابلای امواجی همچون کوه پیش می برد. (در این هنگام) نوح، فرزندش را که در گوشه ای قرار داشت صدا زد (و گفت): ای پسر من! (ایمان بیاور و) با ما سوار شو و با کافران مباش.

نکته ها:

ظاهراً گفتگوی حضرت نوح با فرزندش قبل از حرکت کشتی بوده است، زیرا بعد از حرکت، آنهم در میان امواجی همچون کوه، امکان سوار شدن وجود ندارد. (۱)

سؤال: چرا نوح فقط فرزند خود را به سوار شدن دعوت کرد؟

پاسخ: اولاً: انسان نسبت به فرزند خود وظیفه ی سنگین تری دارد. ثانیاً: چون فرزند به کناری رفته بود، نوح گمان کرد پشیمان شده و آمادگی پذیرش حق در او پدیدار گشته است. و ممکن است هشمداری باشد به دیگران که عذاب جدی است، چون فرزندش را دعوت به رهایی می کند.

حضرت نوح در روز ورودش به کشتی، روزه گرفت و به یاران خود نیز دستور روزه داد و فرمود: روزه گرفتن رمز نجات از خطرات است. (۲)

عبور از امواجی همچون کوه، نشانه ی وسعت و بزرگی کشتی نوح و هنر و تخصص پیامبر خدا نوح است.

پیام ها:

۱- نجات یافتگان نیز راهی پرتلاطم دارند، با سوار شدن بر کشتی و ناخدایی همچون نوح نیز کار تمام نمی شود. «فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ»

۲- تا آخرین لحظه به فکر نجات دیگران باشیم، گرچه کافر باشند. «نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ»

۳- والدین نسبت به سرنوشت فرزندان خود مسئولند. «يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا»

ص: ۶۱

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۴-همنشینی با کافران، حتی پسر پیامبر را نیز از آئین حق جدا می سازد. «لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ» سعدی در این باره می گوید:

پسر نوح با بدان بنشست

خاندان نبوتش گم شد

۵-سالم بودن خانواده به تنهایی کافی نیست، محیط کفرآلود مایه ی بسیاری از انحرافات می شود. «لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ»

قَالَ سَاوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ «۴۳»

(پسر نوح) گفت: بزودی به کوهی پناه می برم تا مرا از آب حفظ کند. (نوح) گفت: امروز جز (برای افراد مؤمن) و کسانی که مورد رحم قرار گرفته اند، هیچ حافظ (و پناهگاهی) در مقابل قهر الهی نیست. (در این هنگام) موجی میان آن دو جدایی انداخت و او (پسر نوح) غرق گردید.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: در ماجرای حضرت نوح علیه السلام، به جز خانه ی خدا کعبه، آب تمام دنیا را فراگرفت. (۱)

پیام ها:

۱-در خطرات و مشکلات، موحد به خدا و مشرک به کوه پناه می برد. تکیه به شرق، غرب، مال و مقام، شرک است. «سَاوِي إِلَى جَبَلٍ»

۲-اگر قهر خداوند فرارسد، کوه های مستحکم و استوار نمی توانند در مقابل آب نرم و روان، سبب نجات باشند. «جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»

۳-آب که مایه ی حیات همه ی جانداران است، به امر الهی مایه ی هلاک و عذاب

ص: ۶۲

می شود. «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»

۴- حوادث طبیعی تصادف نیست، فرمان حکیمانه ی خداوند است. «أَمْرُ اللَّهِ» □

۵- از قهر خدا تنها باید به خدا پناه برد. (۱) «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ ... إِلَّا مَنْ رَحِمَ» □

۶- نتیجه ی «مَعَ الْكَافِرِينَ» بودن، «مِنَ الْمُغْرَقِينَ» شدن است. □

۷- در کیفر الهی، روابط خانوادگی و خویشاوندی تأثیری ندارد. پسرِ ناخلف پیامبر خدا در مقابل پدر غرق می شود و پدر باید تسلیم باشد. «حَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ» □

۸- گرچه خداوند رحیم است، اما حکیم نیز هست. گاهی از رحمت، سینه ی مادر را قبل از تولد فرزند پر از شیر می کند و گاهی از حکمت، فرزند را در برابر چشم پدر هلاک می سازد. «مِنَ الْمُغْرَقِينَ» □

وَ قِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَّمَاءُ أَقْلَعِي وَ غِيضَ الْمَاءِ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَ قِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۴۴» □

و(بعد از آنکه طوفان و آب همه جا را فرا گرفت) گفته شد: ای زمین! آبت را فرو بر، و ای آسمان! (از باریدن) بایست. (بدین ترتیب) آب فرو نشست و کار(قهر الهی) پایان پذیرفت و(کشتی) بر(دامنه کوه) جودی پهلو گرفت و (در این هنگام) گفته شد که(رحمت خدا از) قوم ستمگر دور باد!

نکته ها:

این آیه از رساترین و بلیغ ترین آیات قرآن است که از عصر پیامبر تا کنون سخن شناسان و ادیبان را به تحسین و تعجب واداشته است و کسانی که در فکر مبارزه با قرآن و آوردن کلامی مانند آن بوده اند، وقتی به این آیه رسیده اند از کار خود صرف نظر کرده اند.

«بلع» به معنای فرو کشیدن و «اقلع» به معنی امساک و «غیض» به معنی جذب شدن و کم شدن آب است.

ص: ۶۳

۱- ۱). چنانکه در دعای ابو حمزه ثمالی می خوانیم: «هَارِبٌ مِنْكَ الْيَك»

مراد از «الْجُودِيَّ» ، یا مطلق کوه سخت است و یا اسم کوهی خاص که در مورد محل آن در مناطق زیر اختلاف است:

الف: موصل عراق.

ب: حدود شام.

ج: میان موصل و الجزیره.

د: عربستان.

ه: کوهی در سلسله جبال آرارات در ترکیه.

در روایات آمده است که کشتی نوح شش ماه بر آب بود و سرزمین مکه و حجاز را سیر کرد تا سرانجام به فرمان خداوند آب فرونشست. (۱) و امام صادق علیه السلام فرمود: روزی که کشتی نوح بر کوه نشست، روز نوروز بود. (۲)

پیام ها:

۱- بعد از هلاک شدن هم باید ظالم را لعنت کرد. «بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»

وَ نَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ «۴۵»

پس نوح پروردگارش را ندا داد و گفت: پروردگارا! همانا پسر من از خاندان من است و البته وعده ی تو (درباره ی نجات خاندانم)، حق است و تو بهترین داورانی.

نکته ها:

از آنجا که خداوند بر نجات خاندان نوح وعده داده بود، (مطابق آیه ۴۰) و نوح گمان می کرد تنها همسر او محکوم به هلاک است، لذا طبیعی بود که در مورد پسرش، هم دعوت به سوار

ص: ۶۴

۱- ۱). مطابق حدیثی در تهذیب الاحکام، فرو رفتن آب در نقطه ای بود که امروز مسجد کوفه است.

۲- ۲). بحار، ج ۱۱، ص ۳۴۲.

شدن کند و هم از خداوند نجات او را درخواست نماید.

پیام ها:

۱- در دعا و سخن گفتن با خدا، ادب را مراعات کنیم. حضرت نوح نگفت: خدایا طبق وعده ای که دادی که اهل مرا نجات می دهی، باید فرزندم را نجات می دادی، چرا نجات ندادی؟! بلکه گفت: «أَنْتَ أَحْكَمُ الْجَاهِلِينَ»

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّي أُعْطِكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ «۴۶»

(خداوند در پاسخ) فرمود: ای نوح! او (در واقع) از خاندان تو (و نبوت) نیست، او (دارای) عمل ناشایستی است، پس چیزی را که به آن علم نداری از من مخواه، همانا من تو را موعظه می کنم که (مبادا) از جاهلان باشی.

نکته ها:

مراد از «فَلَا تَسْتَلِنِ» در مورد پیامبر معصوم، آن نیست که سوالی واقع شده بود، زیرا حضرت نوح در آیه ی بعد می فرماید: «إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَشِيَتَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ»، بلکه منظور آن است که مبادا سوال کنی! البته مطلبی که برای نوح پیش آمده، این بود که خیال می کرد فرزندش اهل است و خداوند به او فرمود: او از اهل تو نیست.

روایات بسیاری از پیامبر و ائمه علیهم السلام به ما رسیده است که با این عبارت آغاز می شود: «لیس منا» یعنی از ما نیست، که به نمونه ای از آنها اشاره می شود: (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «مَنْ غَشَّ مُسْلِمًا فَلَيْسَ مِنَّا» هر کس به مسلمانی خیانت کند، از ما نیست.

در روایت دیگری فرمودند: «مَنْ أَكْرَمَهُ النَّاسُ اتَّقَاءَ شَرِّهِ فَلَيْسَ مِنِّي» آن کس که مردم او را از روی ترس احترام بگذارند، از من نیست.

ص: ۶۵

در حدیثی دیگر آن حضرت فرمودند: «مَنْ اصْبَحَ وَ لَمْ يَهْتَمَّ بِامْرِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» هر کس که هر صبح در فکر خدمت به مسلمان نباشد، مسلمان نیست.

سؤال: در آیه ی ۱۰ سوره ی تحریم در مورد همسر نوح و لوط می خوانیم: «خانتا» خیانت کردند، و در اینجا خداوند می فرماید: ای نوح! فرزند تو از اهل تو نیست، آیا از این دو آیه، زنازاده بودن فرزند نوح استفاده نمی شود؟

پاسخ: اولاً: مراد از خیانتِ زن نوح، افشای اسرار و کمک به کفار است، نه امر دیگر.

ثانیاً: این آیه دلیل اهل نبودنِ پسر نوح را عملِ غیر صالحِ فرزند می داند، نه چیز دیگر.

پیام ها:

۱- پیوند مکتبی، حاکم بر پیوند خانوادگی و خویشاوندی است. (۱) «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (دلیل نجات گروهی از غرق شدن، ایمانشان به نوح بود، نه چیز دیگر)

۲- گاهی انسان در کار خیر یا شرّ چنان غوطه ور می شود که گویا یکپارچه آن عمل می شود. «إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ»

۳- پیامبران نیز به موعظه الهی نیاز دارند. «إِنِّي أَعْظُكَ» (خداوند پیامبران خود را در لحظه های حسّاس، هشدار داده و حفظ می کند)

۴- از کارهای جاهلانه باید پرهیز کرد. «مَنْ الْجَاهِلِينَ» (تقاضای کاری از خداوند اگر با حکمت نباشد، تقاضای جاهلانه است)

«قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي أَكُنُ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۴۷)

(نوح) گفت: پروردگارا! به تو پناه می برم از اینکه چیزی را که به (خیر و شرّ) آن آگاهی ندارم، از تو درخواست کنم و اگر تو (این خواسته را) بر من نبخشایی و بر من ترحم نمایی، از زیانکاران خواهم بود.

ص: ۶۶

(۱- ۱). لذا سلمان از اهل بیت پیامبر می شود، اما بر ابولهب عمومی پیامبر، نفرین نثار می شود.

۱- پیامبران بی درنگ تسلیم خداوند هستند. فَلَا تَسْتَلِنِ ... قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ

۲- در دعاها از کلمه ی «رَبِّ» غفلت نکنیم. رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ ...

۳- استعاذه و پناه بردن به خداوند، بهترین راه بیمه ی انسان در گرفتاری هاست.

«رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ»

۴- در برابر مواعظ الهی، ادب و تواضع کنیم. إِنِّي أَعْظُكَ ... رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ

۵- هر کجا علم به مصلحت نداریم، درخواست نکنیم. «إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ»

۶- هر گونه سؤال بیجا و کلام بیجا، نیاز به توبه دارد. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي» (اگر پیامبران از تقاضای بیجا به خداوند پناه می برند، پس تکلیف ما که دائماً برای خداوند تعیین تکلیف می کنیم چگونه است؟)

۷- اول آرمزش و سپس دریافت رحمت. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي»

۸- خسارت واقعی، بخشیده نشدن است. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي ... أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۹- انسان ها حتی انبیا، بدون لطف خداوند به مقصد نمی رسند و آن کس که از مغفرت الهی محروم شد، خاسر و زیانکار است. «أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ وَأُمَّمٌ سَنُنَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ «۴۸»

به نوح خطاب شد: (اینک) با سلامی از جانب ما و برکاتی بر تو و بر تمام امت هایی که با تو هستند، فرود آی، و بزودی امت هایی (از نسل همین نجات یافتگان) را از نعمت ها برخوردار خواهیم ساخت، (اما) سپس (به خاطر غفلت و کفر و گناه)، عذابی دردناک از طرف ما به آنان خواهد رسید.

دنبال آن، مردم به دو دسته ی مؤمن و کافر تقسیم شده اند.

منظور از «امت هایی» که با نوح بودند، یا هر نفر از همراهان آن حضرت است که بعدها سر سلسله قبیله ای شدند و یا اینکه مراد، هر کدام از مؤمنانی است که سوار کشتی شده و از یک قبیله ای بودند.

پیام ها:

۱-زندگانی پس از آن سیل فراگیر، با دوخطر عمده روبرو بود، یکی آلودگی ها و تلاقی بودن زمین که با کلمه ی «بِسْلَامٍ» و وعده ی سلامتی بر طرف شد و دیگر نابودی انواع گیاهان که با وعده برکات تأمین گردید. «بِسْلَامٍ مِّنَّا وَ بَرَكَاتٍ عَلَیْكَ»

۲-اگر چه خداوند در مواردی موعظه می کند، هشدار می دهد و یا حتّی فرزند بی دین را در مقابل چشمان پدر غرق می سازد، اما در جای خود، سلام و برکات خویش را نیز نثار می کند. «بِسْلَامٍ مِّنَّا وَ بَرَكَاتٍ عَلَیْكَ»

۳-آنچه مؤمن از نعمت های الهی دریافت می کند، سلامت و برکت است، ولی دریافت کافر از نعمت ها جنبه ی متاع بودن آن است، پس هر متاع و کامیابی، نعمت و برکت نیست، بلکه نعمت، آن دریافتی است که عاقبت خوب هم داشته باشد. «بِسْلَامٍ مِّنَّا وَ بَرَكَاتٍ»

۴-خداوند متاع دنیا را از کفار دریغ نمی کند. «سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ»

۵-این سنّت خداوندی است که ابتدا نعمت و مهلت می دهد، سپس به پاداش یا کیفر می رساند. «سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ»

۶-مهر و قهر، هر دو از اوست. «بِسْلَامٍ مِّنَّا ... يَمَسُّهُمْ مِّنَّا»

۷-خداوند نوح را به پدید آمدن جامعه ها و امت هایی کافر، از نسل مؤمنانی که سوار کشتی شدند، خبر داد. «وَ أُمَّمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ»

تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ لَمَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

(ای پیامبر!) اینها از اخبار غیبی است که ما آنها را به تو وحی می کنیم (و) پیش از این نه تو و نه قوم تو از آنها خبری نداشتید، پس (تو نیز مانند نوح) صبر کن که همانا عاقبت (پیروزی)، برای متقین است.

نکته ها:

داستان حضرت نوح علیه السلام در ۶ سوره از قرآن کریم آمده است، اعراف، هود، مؤمنون، شعرا، قمر، نوح که مفصل ترین آنها در همین سوره (هود) است.

سیمای نوح علیه السلام در قرآن

اشاره

سیمای نوح علیه السلام در قرآن (۱)

با اینکه نام حضرت نوح علیه السلام ۴۰ مرتبه در قرآن آمده، اما از محل تولد، مسکن، شغل، وفات و محل دفن او چیزی نیامده است. زیرا آنچه برای ما درس و بهره است، همان رفتار و برخوردهای اوست.

او اولین پیامبر اولوالعزم است که رسالت جهانی و کتاب و شریعت داشت.

بعثت این پیامبر اولوالعزم، بعد از حضرت آدم و به هنگام شیوع شرک و بت پرستی و ظلم بوده و برنامه ی او را توحید، نماز، امر به معروف و نهی از منکر، عدالت و صدق و وفا تشکیل می داده است.

مدت رسالت آن حضرت، ۹۵۰ سال بوده است، وقتی در پایان، خداوند به او فرمود: کسی به رسالت تو ایمان نخواهد آورد، مایوس شد و نفرین کرد و در نتیجه، حتی زن و فرزندش که در راه او نبودند، به همراه کفار غرق شدند.

حضرت نوح علیه السلام، که به پدر دوّم بشر شهرت گرفته، خداوند او را به پیامبری برگزیده، إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا... عَلَى الْعَالَمِينَ (۲) و در میان جهانیان بر او سلام فرستاده است.

«سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۳)

ص: ۶۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. آل عمران، ۳۳.

۳-۳. صافات، ۷۹.

داستان حضرت نوح علیه السلام با تفاوت هایی در تورات نیز آمده است. کتب کلدانیان، هندیان، چینی ها، یونانیان و پارسیان، طوفان نوح را قهر خداوند به سبب ظلم و فساد مردم دانسته اند. در اوستا، کتاب مقدس زردشتیان نیز خطر طوفانی عالمگیر که به واسطه آن همه ی مردم غرق می شوند مطرح است، بدین صورت که به جمشید وحی می شود که حائطی عظیم بساز و همه ی مردان و زنان صالح و از هر حیوان یک جفت را در آن قرار بده.

رسالت حضرت نوح علیه السلام جهانی بوده است، چون زمین بدون حجّت نمی شود و غرق شدن همه ی کفار با نفرین حضرت نوح علیه السلام که فرمود: «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۱) شاهد بر آن است و از طرفی اگر رسالت آن حضرت منطقه ای و سیل هم در همان محدوده بوده، دیگر به سوار کردن یک جفت از هر حیوانی نیازی نبوده است، در حالی که این کار برای حفظ نسل حیوانات در کره ی زمین انجام گردیده است. (۲)

سرگذشت حضرت نوح علیه السلام؛ تاریخی هزار ساله است، که داستان یک سیل عالمگیر، ماجرای انقراض یک نسل و آغاز جامعه ای نوین، تابلویی از پیروزی حق بر باطل، جلوه ای از مستجاب شدن نفرین پیامبر، نمونه ای از قطع رابطه ی پدر و پسر به خاطر مکتب، آیتی از تسلیم هستی در برابر فرمان خداوند، حفظ نسل حیوانات و کشتی سازی دور از دریا را در خود جای داده است.

این داستان نشان می دهد که گاه انسان به حدی سقوط می کند که موعظه ی انبیا علیهم السلام هم در او کارساز نمی شود، بلکه به پیروان آنها نسبت ارادل می دهد و در برابر قهر الهی به کوه پناه می برد!

پیام ها:

اشاره

۱- قرآن بهترین منبع برای آشنایی با تاریخ بشر است. تِلْكَ ...

۲- بسیاری از بخش های تاریخ، برای انسان پنهان مانده که یکی از آنها تاریخ

ص: ۷۰

(۱- ۱). نوح، ۲۶.

(۲- ۲). تفسیر المنار مدعی است که رسالت حضرت نوح منطقه ای بوده، اما تفسیر المیزان به شدت آن را رد می کند.

حضرت نوح است. «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

۳- پیامبر اسلام و مردم، جز از طریق وحی راهی برای آشنایی با تاریخ نوح علیه السلام نداشتند. «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ»

۴- سالم ترین و مفیدترین اخبار تاریخی را باید از طریق وحی دریافت کرد، زیرا از سرچشمه ی علم بی نهایتی است که هیچ گونه حادثه، فشار و غفلتی در ناقل آن وجود ندارد. «أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ»

۵- میزان علم غیب انبیا علیهم السلام به همان مقداری است که خداوند در اختیار آنان قرار داده است. «أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ»

۶- تاریخ و سرگذشت انبیای قبل، بهترین تسلی برای رهبران بعد است. «فَاصْبِرْ»

۷- صبر و تقوی هر دو لازم و شرط پیروزی است. «فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ»، به جای «فاصبر ان العاقبه للصابرين»

۸- سرانجام، حق پیروز و باطل رفتنی است. «إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ»

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

و به سوی قوم عاد، برادرشان هود (را فرستادیم، او به مردم) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را پرستید که هیچ معبودی جز او برای شما نیست. (شما در پرستش بت ها به خطا می روید و) شما جز اهل افترا و تهمت نیستید.

نکته ها:

پس از حضرت نوح، حضرت هود مبعوث شد. سرگذشت این پیامبر الهی، در آیات ۶۵ تا ۷۲ از سوره ی اعراف نیز آمده است. از آنجا که هود علیه السلام از قبیله ی عاد بود، لذا در آیه از او به «أَخَاهُمْ» «برادرِ عاد» تعبیر شده است.

همین که زمان وفات نوح علیه السلام فرا رسید، به یارانش فرمود: بعد از من دوران غیبتی خواهد بود که در آن طاغوت ها پدید می آیند و خداوند توسط قائمی از نسل من که نام او هود است،

برای شما گشایشی می رساند. (۱)

شفیع قرار دادن بت ها، هم افترا به خداوند است که بت ها را شریک او می دانند و هم تهمت به بت هاست که آنها را صاحب نفع و ضرر به حساب می آورند.

پیام ها:

۱- رسالت حضرت هود، مخصوص قوم عاد بود. «إِلَىٰ عَادٍ»

۲- تبلیغ در جوّ برادرانه، مؤثرتر است. «أَخَاهُمْ»

۳- انبیا برای امت ها برادرند، نه کاسب، نه فریبکار و نه مُسیطر و حاکم. «أَخَاهُمْ»

۴- دعوت به توحید، سرلوحه ی وظایف انبیاست. «يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ»

۵- توحید عملی، براساس توحید اعتقادی است. «أَعْبُدُوا اللَّهَ... مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۶- شرک به خدا، خیال، و هم و تهمتی بیش نیست. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ»

«يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ» (۵۱)

(هود گفت:) ای قوم من! من از شما در برابر رسالتم پاداشی درخواست نمی کنم، پاداش من نیست مگر بر عهده آن کس که مرا آفریده است، پس آیا تعقل نمی کنید؟!)

نکته ها:

از آنجا که بارها در قرآن پاداش نخواستن و بی توقعی انبیا علیهم السلام از مردم مطرح شده است، معلوم می شود که امور مادی از بزرگ ترین موانع گرایش مردم به حق است.

ص: ۷۲

۱- انبیا هدف مادی ندارند، هدف آنها از کارشان، جلب رضایت خداوند است.

﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي...﴾ (خداوند خود به انبیا اجر می دهد)

۲- اخلاص، از شروط اساسی موفقیت در تبلیغ است. ﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي﴾

۳- توجه به خالقیت خداوند، زمینه ی اخلاص است. ﴿عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي﴾

۴- تعقل، ما را به تبعیت از انبیا و پیروی از وحی راهنمایی می کند. (عقل، ضدّ وحی نیست، بلکه زمینه ساز پذیرش وحی است) ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

۵- برای کسی که به فکر دنیا و منافع آن نیست، چه دلیل وجود دارد که این همه خود را به زحمت بیندازد؟! ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

﴿يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً وَ يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَ لَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ﴾ (۵۲)

و (هود ادامه داد) ای قوم من! از پروردگارتان طلب آموزش کنید، سپس به سوی او باز گردید و توبه نمایید تا او از آسمان پی در پی بر شما باران بفرستد، (چنانکه گویی همه ی آسمان در حال ریزش است) و نیرویی بر نیروی شما بیفزاید، و (از راه حق) به خاطر گناه اعراض نکنید و روی برنتابید.

۱- استغفار و توبه از گناهان، واجب است. اسْتَغْفِرُوا ... تُوبُوا

۲- استغفار از گناهان، مقدمه ی بازگشت به سوی خداست. اسْتَغْفِرُوا ... ثُمَّ تُوبُوا

۳- استغفار و توبه ی فردی، سرنوشت جامعه را عوض نمی کند، بلکه جامعه باید متحوّل شود تا امداد الهی سرازیر گردد. ﴿يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا ... تُوبُوا ... يُرْسِلِ﴾

۴- اعمال و عقاید، در رویدادهای طبیعی مؤثرند. تُوبُوا ... يُرْسِلِ (قوم عاد به خاطر شرک و گناه، به کمبود و خشکسالی گرفتار شده بودند)

۵- عوامل طبیعی، ما را از توجه به اراده ی الهی باز ندارد. «يُرْسِلِ السَّمَاءَ»

۶- نظام و حکومت اسلامی اگر خواهان توسعه اقتصادی است باید طرح های معنوی را در جامعه توسعه دهد. توبوا ... يُرْسِلِ السَّمَاءَ

۷- جزای دنیوی توبه و بازگشت به سوی خدا، ثروت و قدرت است. توبوا ...

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَ يَزِدْكُمْ قُوَّةً ...

۸- گمان نکنیم که ایمان به خدا و توجه به او، به معنای دور شدن از مال و سرمایه است. توبوا ... يُرْسِلِ السَّمَاءَ ... يَزِدْكُمْ قُوَّةً

(اگر ایمان بیاوریم، نه تنها از اموال ما چیزی مطالبه نمی شود، بلکه به آنها افزوده نیز می گردد «يَزِدْكُمْ»)

۹- با گرنش در پیشگاه الهی و توبه و استغفار به درگزار او، نه تنها کوچک نمی شویم، بلکه قوی، بزرگ و عزیزتر هم می گردیم. «يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ»

۱۰- قوم عاد، مردمی نیرومند بودند. «قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ»

۱۱- اگر قدرت ایمان، به قدرت جسمانی اضافه گردید، کامل می شویم. «قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ»

۱۲- بوجود آوردن جامعه ای سالم و برخوردار از نعمت و نیرومند، از اهداف ادیان آسمانی است. يَا قَوْمِ ... توبوا ... يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ

۱۳- قدرت اقتصادی، زمینه ساز سایر قدرت هاست. اول «يُرْسِلِ السَّمَاءَ» آنگاه «يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ»

۱۴- در تبلیغ باید از شیوه ی تشویق نیز استفاده کرد. توبوا ... يُرْسِلِ ... يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ (بیان نتایج مادی، در راه رسیدن به هدف، مانعی ندارد)

۱۵- روی گردانی از انبیا و بی اعتنایی به راه آنها، جرم و گناه است. «مُجْرِمِينَ»

قَالُوا يَا هُوَذَا مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ «۵۳»

(مشركان) گفتند: ای هود! تو دلیل روشنی برای ما نیاورده ای و ما به خاطر سخنان تو، از خدایانمان دست بر نمی داریم و ما از ایمان آوردگان به تو نیستیم.

پیام ها:

۱- کسانی که در برابر سنگ و چوب عبادت می کنند و هیچ دلیل معقولی برای کار خود ندارند، پیامبری را که سیره اش ارائه معجزه و دلیل روشن است، زیر سؤال می برند؟! «مَا جِئْنَا بِبَيِّنَةٍ»

۲- حرف اصلی کفار این بود که ما به خاطر «حرف تو» دست از بت هایمان بر نمی داریم، نه به جهت نبودن دلیل. «بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ» نشانه ی اینکه آنها دنبال دلیل نبودند، آن است که دو بار گفتند: «وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا، وَ مَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ»

۳- انبیا در اولین مرحله دعوتشان از مشركان، با سرسختی آنان مواجه می شدند، ولی هرگز دست از تبلیغ بر نمی داشتند. «مَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ»

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَ أَشْهَدُوكُمْ أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ «۵۴»

(ما حرفی نداریم) مگر اینکه می گوئیم: بعضی از خدایان ما به تو زیان رسانده (و عقلت را ربوده اند، زیرا مورد خشم بت ها قرار گرفته ای. هود) گفت: همانا من خدا را به شهادت می طلبم و شما (نیز) شاهد باشید که من از آنچه شریک (خدا) قرار می دهید بیزارم.

مِنْ دُونِهِ فَكَيْدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنظِرُونِ «۵۵»

از هر چه غیر اوست (و شما آن را می پرستید تبرئه می جویم)، پس همگی بر علیه من توطئه کنید و مرا مهلت ندهید، (تا معلوم شود که نه از شما و نه از بت هایتان هیچ کاری ساخته نیست).

«اعتراء» به معنای اعتراض و اصابت است.

حضرت هود برای اثبات پوچی قدرت های خیالی بت پرستان، آنان را به مبارزه طلبید، همان گونه که حضرت نوح علیه السلام به مردم گفت: «فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً، ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ» (۱) شما هر کاری می خواهید انجام دهید، ولی بدانید که ضرری به من نخواهد رسید.

پیامبر اسلام نیز می فرمود: «قل ادعوا شركائكم ثم كيدون فلا تنظرون» (۲) همدستان خود را فراخوانید و بر علیه من اقدام کنید و مهلت ندهید.

پیام ها:

۱- قوم عاد بر این باور بودند که هر بت و معبودی از آنها در بخشی از امور جهان کارآیی دارد. «بَعْضُ آلِهَتِنَا»

۲- نسبت جنون دادن به انبیا و سنت شکنان و مصلحان جامعه که بر علیه خرافات قیام کرده اند، امر تازه ای نیست. «إِعْتِرَاكَ ... بِسُوءٍ»

۳- اعلام براءت و بیزاری از شرک و افراد مشرک، سیره و روش انبیای الهی بوده است. «بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ»

۴- در برابر خرافات باید قاطعانه ایستاد. «أَنْتَى بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ»

۵- مبارزه طلبی هود علیه السلام، دلیل حَقَائِيتِ وَقَاطِعِيَّتِ او و راه اوست. فَكَيْدُونِي ...

۶- انبیا از هیچ قدرتی نمی ترسند. «فَكَيْدُونِي جَمِيعًا»

۷- بت ها هیچ قدرتی ندارند. «فَكَيْدُونِي جَمِيعًا»

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ «۵۶»

ص: ۷۶

۱-۱. یونس، ۷۱.

۲-۲. اعراف، ۱۹۵.

همانا من بر خداوندی که پروردگار من و شماست توکل کرده ام، (زیرا) هیچ جنبنده ای نیست، مگر آنکه او مهارش را گرفته (و بر او تسلط دارد، اما سلطه ای عادلانه و حق جویانه) بدرستی که پروردگار من بر صراط مستقیم است.

پیام ها:

۱- توجه به ربوبیت همه جانبه خدا، زمینه توکل بر اوست. تَوَكَّلْتُ ... رَبِّي وَ رَبِّكُمْ

۲- توکل، زمینه ی شجاعت است. فَكَيْدُونِي جَمِيعاً ... اِنِّي تَوَكَّلْتُ (با تکیه و اتکال بر خداوند، می توان در برابر جهانی ایستاد)

۳- هیچ جنبنده ای بدون اراده ی خداوند، قادر بر ضرررسانی به دیگری نیست.

فَكَيْدُونِي جَمِيعاً ... مَا مِنْ دَابَّةٍ اِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا

۴- خداوند، هم بر همه چیز سلطه ی کامل دارد و هم عادل است. «آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا، عَلِيٌّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۵- بر کسی تکیه کنیم که علاوه بر قدرت، عدالت نیز داشته باشد. «تَوَكَّلْتُ، آخِذٌ، عَلِيٌّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۶- در مقابل عناد و لجاجت کفار، باید از قهر و عدل الهی سخن گفت. «آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا، عَلِيٌّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَا اُرْسَلْتُ بِهِ اِلَيْكُمْ وَ يَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَ لَا تَضُرُّوْنَهُ شَيْئًا اِنَّ رَبِّي عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٥٧﴾

پس اگر شما (از دعوت من) روی برگردانید، پس برآستی که من آنچه را که به خاطر آن به سوی شما (مأمور و) فرستاده شده ام، به شما رسانده ام و پروردگارم گروه دیگری را جانشین شما خواهد کرد، و شما هیچ ضرری به او نمی رسانید. همانا پروردگارم بر هر چیزی نگهبان است.

۱- انبیا پس از دعوت و ابلاغ امر الهی، اتمام حجت می کنند. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ»

۲- مسئولیت مبلغ، بیان معارف دینی است، نه اجبار بر آن. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ»

۳- مبلغ دین و رهبر امت نباید اعراض مردم را نشانه ی ضعف و شکست خود به حساب آورد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ»

۴- استقرار یا انقراض امت ها، بدون حساب و تصادفی نیست، بلکه تابع قانون و سنت هایی است که خداوند حاکم فرموده است. «يَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ» (شرک، گناه و مخالفت با انبیا، از عوامل نابودی جامعه ها و تحولات تاریخی است)

۵- کفر، سرپیچی، مرگ و نابودی ما، ضرری را متوجه خداوند نمی سازد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا، يَسْتَخْلِفُ ... غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ»

۶- خداوند بر همه چیز و همه کس حافظ است، لذا کفر و توطئه ی ما بر خداوند ضرری نمی رساند. «إِنَّ رَبِّي عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ»

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ «۵۸»

و زمانی که فرمان (قهر) ما آمد، هود و کسانی را که با او ایمان آورده بودند، به رحمت خود نجات دادیم و از عذاب سخت رهایشان ساختیم.

۱- همان گونه که نزول عذاب به فرمان خداوند است، نجات از آن نیز به اراده ی اوست. «نَجَّيْنَا»

۲- پیامبران و یاران و پیروانشان از قهر الهی مصون هستند. «نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۳- صرف ایمان به انبیا، کافی و کارساز نیست، بلکه همراه بودن و حمایت از آنان نیز لازم است. «مَعَهُ»

۴- سرچشمه ی رحمت، اوست، «بِرَحْمَةٍ مِنَّا» اما سرچشمه ی قهر و غضب او عمل ماست. «عَذَابٍ غَلِيظٍ» و نفرمود: «عَذَابٌ مِّنَّا»

۵- تکرار کلمه ی نجات، شاید رمز آزادی پیروان پیامبر از قهر خداوند در دنیا و آخرت باشد. نَجِّنَا ... نَجِّنَاهُمْ

۶- بادها نیز مأموران الهی هستند. «أَمْرُنَا» (۱)

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۵۹)

و آن قوم عاد، آیات پروردگارشان را منکر شدند و پیامبران او را نافرمانی کرده و از فرمان هر ستمگر لجوجی پیروی نمودند.

پیام ها:

۱- تاریخ پیشینیان فرا روی شماست، چرا عبرت نمی گیرید؟ «تِلْكَ»

۲- انکار یک پیامبر، به منزله ی انکار تمامی انبیاست. (۲) «عَصَوْا رُسُلَهُ»

۳- خطراتی که یک جامعه را تهدید می کند عبارتند از:

الف: کفر به آیات الهی. «جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ»

ب: نافرمانی از انبیا و رهبران حق. «عَصَوْا رُسُلَهُ»

ج: پیروی از طاغوت ها. «اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ»

۴- کسی که پیرو پیامبران معصوم علیهم السلام نباشد، پیرو ستمگران لجوج خواهد شد.

عَصَوْا رُسُلَهُ ... اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ

۵- اجبار جباران، به خاطر اطاعت کردن توده ها است. «اتَّبَعُوا... جَبَّارٍ»

ص: ۷۹

۱- ۱) امر الهی همان است که در سوره ی فصّلت، آیه ی ۱۵ می خوانیم: «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ» ما باد

تندی را در روزهای شومی فرستادیم.

۲- ۲) قوم عاد ظاهراً یک پیامبر بیشتر نداشته و آن هم حضرت هود بوده است. تفسیر المیزان.

وَ اتَّبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَهُ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَلَا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ (٦٠)

و(سر انجام) در این دنیا و در روز قیامت، لعنت(و قهر الهی) در پی ایشان شد. بدانید که قوم عاد به پروردگارشان کفر ورزیدند. آگاه باشید که بر عاد، قوم(حضرت) هود لعنت باد.

نکته ها:

از آیه ی ۵۰ تا آیه ی ۶۰ این سوره، مربوط به قوم عاد بود. این قوم از نژاد عرب و ساکن جزیره‌ال‌عرب بودند و در تورات موجود، نامی از آنها دیده نمی شود. طبق آیاتی از سوره های مبارکه قمر، الحاقه، اعراف، سجده، شعرا، آنها مردمی رشید و بلند قامت و دارای شهرهای آباد و تمدنی بی نظیر بوده اند. «إِرم ذات العِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ» از نظر اعتقادی، بت پرست و تابع طاغوت بودند. حضرت هود علیه السلام آنان را به خداپرستی و توحید دعوت کرد، اما آنها نپذیرفتند و با قهر خداوند از طریق باد تند و سوزنده ای نابود شدند.

قوم عاد دارای دو گروه عاد اولی و عاد ثانی بودند که عاد ثانی، هفتصد سال قبل از حضرت مسیح علیه السلام در احقاف(منطقه ای در حجاز) یا یمن زندگی می کردند. (۱)

پیام ها:

۱- کسی که آیات الهی را انکار و پیامبران خدا را نافرمانی و از طاغوت پیروی کند، از رحمت الهی دور است. وَ اتَّبِعُوا ... لَعْنَهُ

۲- بدنامی در دنیا، یک کیفر الهی است. «وَ اتَّبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَهُ»

۳- شعار «مرگ بر ستمگر»، یک شعار قرآنی است. «اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ» (۲)

ص: ۸۰

۱- ۱). تفاسیر المیزان و نمونه.

۲- ۲). «اَلَا بُعْدًا لِقَوْمِ هُودٍ»، «اَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ» هود، ۶۸، «اَلَا بُعْدًا لِقَوْمِ الظَّالِمِينَ» مؤمنون، ۴۱ و «فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ» مؤمنون، ۴۴.

وَإِلَىٰ تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا
إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ ﴿٦١﴾

و به سوی قوم تمود، برادرشان صالح (را فرستادیم) او گفت: ای قوم من! خدای یگانه را پرستید که جز او معبود دیگری برای شما نیست. اوست که شما را از زمین پدید آورد و از شما خواست تا در آن آبادی کنید، پس، از او آمرزش بخواهید، سپس به سوی او بازگردید، همانا پروردگار من نزدیک و اجابت کننده است.

نکته ها:

حضرت صالح علیه السلام سومین پیامبری است که پس از حضرت نوح و هود علیهما السلام به رسالت رسیده است.

پیام ها:

۱- رابطه ی انبیا با مردم، رابطه ای برادرانه بوده است. «أَخَاهُمْ»

۲- بهتر است مبلغ، از اهالی همان منطقه ی مورد تبلیغ باشد. «أَخَاهُمْ»

۳- هدف همه ی انبیا، پرستش خدای یگانه است. «اعْبُدُوا اللَّهَ، مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴- دلیل و فلسفه ی عبادت خداوند، لطف بیکران او به انسان هاست. «اعْبُدُوا، أَنْشَأَكُمْ»

۵- سرچشمه ی آفرینش انسان از خاک است. «أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ»

۶- اسلام، دین جامع بین دنیا و آخرت است. (هم آباد کردن زمین، هم استغفار و توبه) «وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ»

۷- خواست خداوند، عمران و آبادی زمین است. «وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا»

۸- معبود موخّیدن، دارای فهم و شعور، علم و قدرت، شنوایی و جوابگویی به آنهاست که این موارد در بُت ها نیست. «قَرِيبٌ

مُجِيبٌ»

ص: ۸۱

۹- برگشت به سوی خداوند، آسان و توبه زمینه‌ی تقرّب به خداست. «تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ»

۱۰- اگر استغفار و توبه بود، خداوند می‌پذیرد. تُوبُوا ... قَرِيبٌ مُّجِيبٌ

۱۱- خداوند به همه نزدیک است، این ما و افکار و رفتار ماست که سبب دوری ما از خداوند می‌شود. «رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ»

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ ﴿٦٢﴾

(قوم ثمود) گفتند: ای صالح! تو برستی قبل از این در میان ما مایه‌ی امید بودی، آیا (اینک) تو ما را از پرستش آنچه پدرانمان می‌پرستیدند نهی می‌کنی؟ همانا که ما نسبت به آنچه ما را به آن می‌خوانی در شکی هستیم که ما را به توبه گمان کرده است.

نکته‌ها:

کفار ابتدا به حضرت صالح علیه السلام گفتند: تو مایه امید ما بودی و تو را دوست می‌داشتیم. تا شاید آن حضرت برای حفظ روابط حسنه گذشته، از دعوت آنها به یکتاپرستی دست بردارد.

پیام‌ها:

۱- مبلغ باید خوشنام و خوش سابقه باشد. «مَرْجُوًّا»

۲- تمجید و ستایش منحرفان، ما را در دعوت به حق سست نسازد. «قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا» (تعریف و تمجید دشمنان، بی‌غرض نیست)

۳- انبیا، خط‌شکنان عقاید خرافی هستند. «أَتَنْهَانَا»

۴- عقاید انسان نباید تنها براساس رفتار نیاکان باشد. «نَعْبُدُ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۵- فرهنگ انسان‌ها در طول قرون متمادی، بهم پیوسته و آمیخته شده‌اند. «نَعْبُدُ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۶- مردم براحتی از عقاید و باورهای نیاکان خویش دست برنمی‌دارند. (توقع)

اصلاح فوری نباید داشت) «إِنَّا لَفِي شَكٍّ»

۷- هر کلام و طرح تازه ای، برای عده ای از مردم مشکوک و مورد تردید است.

«إِنَّا لَفِي شَكٍّ»

۸- اگر شک، مقدمه و زمینه ی تحقیق و ارشاد نباشد، بزرگ ترین عامل رکود و سقوط خواهد گردید. شَكٌّ ... مُرِيبٌ

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ «۶۳»

(صالح) گفت: ای قوم من! آیا نظر شما این است که اگر از طرف پروردگارم معجزه داشته باشم و از جانب او مشمول رحمت شده باشم، (لب فروبندم و تبلیغ نکنم؟) پس اگر من خدا را معصیت کنم (و رسالت الهی را انجام ندهم)، چه کسی در برابر (قهر) او یاریم خواهد کرد؟ پس شما جز خسارت و زیان چیزی به من نمی افزایید.

پیام ها:

۱- ادیان آسمانی و رهبران الهی، نه با زور و تهدید و جهل، بلکه با بینه، معجزه و دلیل های روشن، مردم را به خدا و توحید دعوت می کنند. «بَيْنَهُ مِنْ رَبِّي»

۲- مقام نبوت، یک رحمت ویژه ی الهی بر بندگان خاص است. «وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً»

۳- پیامبران در صورت سهل انگاری در رسالت، گرفتار قهر الهی می شوند. «فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ»

۴- با خیال خوشایند مردم و حمایت آنان، دست از خدا و راه او برنداریم که مردم منحرف، جز خسارت چیزی به دیگران نمی افزایند. «فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ»

۵- مخالفت با حق، خسارت است. «تَخْسِيرٍ»

وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذُرُّوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾

و(صالح در بیان معجزه ی خود گفت:) ای قوم من! این شتر ماده(که به اراده ی) خداوند(آفریده شده)معجزه ای برای شماست، پس او را آزاد بگذارید تا در زمین خدا(چرا کند و از مراتع و علف های آن)بخورد، و آزاری به او نرسانید که بزودی عذاب(الهی) شما را فرا خواهد گرفت.

نکته ها:

ناقه ی حضرت صالح از جهات زیادی استثنایی بود: (۱) از دل کوه بیرون آمد، ۲- بدون تماس با شتر نر حامله بود، ۳- یک روز تمام آب روستا را می خورد، ۴- به اندازه نیاز مردم منطقه شیر می داد، ۵- مردم هیچ مسئولیتی در قبال او نداشتند.

حضرت صالح علیه السلام به مردم فرمود: من از بُیت های شما چیزی درخواست می کنم و شما نیز از خدای من چیزی بخواهید، هر کدام از بت ها و خداوند که پاسخ مثبت دادند، همگی او را می پرستیم. مشرکین پذیرفتند. خواسته آنان این بود که همین الآن یک شتر ماده در حالی که حامله هم باشد از دل این کوه بیرون بیاید. خداوند درخواست آنان را اجابت فرمود و شتر با تمام این شرایط از میان کوه خارج شد. (۲)

پیام ها:

۱- دلیل و معجزه ی پیامبر الهی باید برای مردم، محسوس، قابل فهم و در معرض دید باشد. «هذه»

۲- دست قدرت خداوند باز و او سبب ساز است و می تواند خروج شتری را از دل کوه، معجزه ی پیامبری قرار دهد. «هذه ناقه الله»

۳- ناقه ی صالح، معجزه ای بزرگ بود. «ناقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ»

ص: ۸۴

۱- ۱). ماجرای ناقه ی صالح در آیاتی از سوره شعرا(۱۵۵-۱۵۸) و سوره قمر(۲۷-۳۱) نیز آمده است.

۲- ۲). تفسیر اطیب البیان.

۴- باید به مقدّسات احترام گذاشت. «فَذَرُوهَا، لَا تَمَسُّوهَا»

۵- اهانت به مقدّسات، عذاب فوری خداوند را بدنبال دارد. «عَذَابٌ قَرِيبٌ»

فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْدُوبٍ «۶۵»

پس (علی رغم آن همه سفارشات و تهدیدات، قوم ثمود) شتر را پی کردند (و دست و پایش را بریدند)، پس (صالح) گفت: (برای مدّت) سه روز در خانه هایتان بهره مند باشید (که بعد از آن عذاب الهی فرا خواهد رسید)، این وعده ای است راست و حقیقی.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که کشنده ی ناقه، یک نفر بیشتر نبوده است، اما با این وجود قرآن می فرماید: «فَعَقَرُوهَا» یعنی همه ی مردم او را کشتند و این به سبب هم فکری و رضایت سایرین از کار قاتل بوده است، زیرا از دید اسلام، پیوند مکتبی افراد باعث می شود تا گناه هر فرد را به حساب طرفداران و حامیان او نیز بگذارند. (۱)

سؤال: فلسفه ی سه روز مهلت چیست؟

پاسخ: الف: فرصتی برای توبه کردن.

ب: اهرمی برای فشار روحی و مضاعف نمودن عذاب. اگر به شخصی گفته شود که تا ۳ روز دیگر نابود می شود، همین خبر بزرگ ترین ضربه و فشار را بر روح و روان او وارد می آورد.

ج: دلیلی دیگر بر حَقّانیت پیامبر الهی، زیرا تعیین وقت، خود از اخبار غیبی است.

پیام ها:

۱- راضی شدن به گناه دیگران، شریک جرم آنها شدن است. (۲) «فَعَقَرُوهَا»

ص: ۸۵

۱- ۱. وسایل، ج ۱۱، ص ۴۰۹-۴۱۱.

۲- ۲. در نهج البلاغه نیز در کلام ۱۲ و ۲۰، به این معنا اشاره شده است.

۲- هشدارهای الهی را شوخی و دروغ مپندارید. «غَيْرُ مَكْذُوبٍ»

۳- توهین به مقدّسات، عذاب قطعی دارد. «وَعَدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ»

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِن خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾

چون (پس از گذشت سه روز)، فرمان (قهر) ما آمد، صالح و کسانی را که به همراه او ایمان آورده بودند، به رحمت خود (از عذاب) نجات دادیم و از خواری آن روز (رهایی بخشیدیم. ای رسول ما!) همانا پروردگارت، همان توانای شکست ناپذیر است.

نکته ها:

کلمه ی «خِزْيِ»، به معنای عیبی است که ظاهر شدن آن موجب رسوایی و بی آبرویی انسان می شود.

بلاهای طبیعی همچون زلزله، سیل و یا امراض خطرناک، ممکن است هر دو قشر مؤمن و کافر را فرا گیرد، نظیر بی احتیاطی هایی که از انسان ها صادر می شود و آثارش به همه ی افراد سرایت می کند. اما آنجا که قهر الهی باشد، مؤمنان در امان خواهند بود، مگر اینکه آنها نیز به واسطه ی سکوت در برابر ظلم و یا ترک نهی از منکر، مستحق عذاب شده باشند.

نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

پیام ها:

۱- خداوند، پیامبران و یاران آنها را از قهر و عذاب خویش محفوظ می دارد.

نَجَّيْنَا

۲- شرط نجات از قهر خدا، ایمان و پیروی از پیامبر است. نَجَّيْنَا ... الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

۳- پیروی از پیامبر، زمینه ی سربلندی و عزّت انسان است. نَجَّيْنَا ... الَّذِينَ آمَنُوا ... مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ

۴- نجات چند مؤمن از میان آن همه کافر، برای خدا کاری ندارد. «الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ»

۵- خداوند به پیامبر اسلام تسلی می دهد که من با مخالفان تو نیز می توانم این گونه رفتار کنم، زیرا که من قوی و عزیزم. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ»

وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٦٧﴾

و ستمگران را صیحه ای (آسمانی) فرا گرفت، پس در خانه هایشان به روی در افتادند (و مردند).

كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا إِلَّا إِنَّ تَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا بَعْدًا لِتَمُودَ ﴿٦٨﴾

آنچنان (قوم تمود در اثر این صیحه و زلزله نابود شدند) که گویی هرگز در آنجا ساکن نبوده اند، بدانید که همانا تمود به پروردگارشان کفر ورزیدند. بدانید که تمود (از رحمت الهی) دور باد.

نکته ها:

«جَاثِمِينَ» از «جَثْم» به معنای نشستن بر زانو و یا افتادن به روی است، حالتی مثل برق گرفتگی که انسان را در هر حالی که هست خشک می کند و قدرت فرار را از او می گیرد.

کلمه ی «يَغْنَوْا» از ماده «غنى» به معنای اقامت در مکانی است.

پرونده ی قوم لجوج و ستمگر تمود در این آیه بسته می شود.

حضرت صالح علیه السلام از انبیای عرب و قوم تمود بوده که در وادی القری (سرزمینی میان مدینه و شام) زندگی می کردند و شغلشان کشاورزی و باغداری بوده است. نام حضرت صالح علیه السلام در تورات کنونی نیست. (۱)

همان گونه که امروزه وقتی هواپیماهای مافوق صوت، دیوار صوتی را می شکند، در اثر صدای مهیب ناشی از آن شیشه ها خرد می شود، زنان باردار سقط می کنند و ضربان قلب ها تند می گردد، پایان عمر جهان نیز با صیحه ای همراه خواهد بود که به واسطه ی آن همه چیز در هم فرو خواهد ریخت. «مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ» (۲)

ص: ۸۷

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. یس، ۴۹.

چنانکه قیامت و صحنه محشر هم به واسطه ی صیحه ای پدید خواهد آمد. «إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً، فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدُنَّا مُخْضَرُونَ» (۱)

پیام ها:

۱- نزول قهر و عذاب الهی بر ستمکاران، نتیجه ی ظلم و ستم خود آنهاست. «أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۲- کیفر الهی فقط در قیامت نیست، ظلم و ستم، در همین دنیا نیز کیفر داده می شود. «أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ «۶۹»

و همانا فرستادگان ما (که فرشتگانی به صورت انسان بودند)، ابراهیم را مژده آورده گفتند: سلام، (ابراهیم نیز) گفت: سلام. پس زمانی نگذشت که گوساله ی بریانی را (برای پذیرایی) نزد آنان آورد.

پیام ها:

۱- فرشتگان، به اذن الهی به صورت و شکل انسان در می آیند. «جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ»

۲- سخن را باید با سلام آغاز کرد. «قَالُوا سَلَامًا»

۳- سلام، یک شعار آسمانی و شیوه ای ملکوتی است. «قَالُوا سَلَامًا»

۴- سلام را به نحو بهتر باید جواب داد. (جمله ی «سلام» جمله ی اسمیه است که دوام و ثبوت آن از جمله ی فعلیه ی «قَالُوا سَلَامًا» بیشتر است)

۵- در پذیرایی باید تسریع نمود. «فَمَا لَبِثَ»

۶- پذیرایی از میهمان یک ارزش است، اگر چه ناشناس باشد. «جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ»

ص: ۸۸

۷- ابراهیم علیه السلام، میهمان دوست و سخاوتمند بود. «جَاءَ بِعَجَلٍ حَنِيدٍ»

۸- از میهمان در مورد غذا سؤال نکنیم. (آیا غذا میل دارید؟ آیا غذا خورده اید؟ چه غذایی می خواهید؟) «جَاءَ بِعَجَلٍ»

۹- در پذیرایی، خودمان مباشر باشیم. «جَاءَ بِعَجَلٍ»

۱۰- غذا را نزد میهمان ببریم، نه میهمان را به طرف غذا. «جَاءَ بِعَجَلٍ»

۱۱- پذیرایی از میهمان، مطلوب و ویژه باشد. (۱) «بِعَجَلٍ حَنِيدٍ»

فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾

پس چون (ابراهیم) دید که دست آنان به سمت غذا دراز نمی شود (و از آن نمی خورند)، آنان را نشناخت و ترسی از آنان در دل او افتاد (که شاید غذا نمی خورند تا نمک گیر نشوند و بتوانند براحتی سوء قصد خود را انجام دهند)، اما میهمانان گفتند: مترس، همانا ما برای (قلع و قمع) قوم لوط فرستاده شده ایم.

نکته ها:

احساس خطر کردن حضرت ابراهیم علیه السلام، غیر از ترس و ضعفی است که معمولاً انسان ها در برخورد با مسائل به آن دچار می شوند، زیرا او بت شکن تاریخ بود و هرگز از چیزی نمی ترسید، اما توجه به خطر و سوء قصد، مسئله دیگری است.

سلسله مراتب را باید رعایت کرد: از آنجا که حضرت لوط علیه السلام و قوم او یکی از شاخه های تحت امر حضرت ابراهیم علیه السلام بودند. لذا برای هلاکت قوم لوط، ابتدا حضرت ابراهیم علیه السلام در جریان قرار می گیرد.

پیام ها:

۱- فرشتگان از غذاهای مادی مصرف نمی کنند. «لَا تَصِلُ إِلَيْهِ»

ص: ۸۹

۱- ۱). در سوره ی ذاریات می خوانیم که پذیرایی حضرت ابراهیم علیه السلام از میهمانانش با کباب کردن گوساله چاقی بوده است. «عجل سمین»

۲- علم انبیا محدود است. «نکرهم»

۳- غذا نخوردن میهمان در عصر ابراهیم علیه السلام، نشانه ی خصومت با میزبان بود.

«أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً»

۴- گاهی ریشه ی ترس انسان، جهل است. «أَوْجَسَ مِنْهُمْ... لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا

۵- یکی از مأموریت های فرشتگان، آوردن عذاب است. «أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ»

وَ أَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقَ وَ مِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ» (۷۱)

و همسر ابراهیم ایستاده بود، پس (چون گفتگوها را شنید)، خندید، ما او را به (فرزندی به نام) اسحاق و پس از اسحاق، (فرزندی به نام) یعقوب بشارت دادیم.

نکته ها:

کلمه ی «ضحک» به معنای خندیدن، ولی کلمه ی «ضحک» به معنای عادت ماهانه است.

خندیدن همسر ابراهیم علیه السلام، یا برای این بود که فهمید غذا نخوردن میهمانان نشانه ی خطری برای ابراهیم نیست، لذا خوشحال شد. یا آنطور که در بعضی تفاسیر آمده است، ساره، همسر ابراهیم علیه السلام زن سالمندی بود که مدت ها عادت ماهانه نداشت، اما به محض شنیدن خبر، ناگهان این حالت به او دست داد و او فهمید که اراده الهی بر فرزنددار شدن او تعلق گرفته است. چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «فَضَحِكَتْ»، حیض شدن اوست. (۱)

پیام ها:

۱- گاهی حضور زن در صحنه لازم است. «وَ أَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ»

۲- روحیه ی زن ظریف تر از مردان است. (حضرت ابراهیم علیه السلام و همسرش ساره هر دو، ماجرا را شنیدند، اما فقط ساره خندید) «فَضَحِكَتْ»

ص: ۹۰

۳- در لابلای دلهره ها، بشارت هم وجود دارد. **أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ... فَبَشَّرْنَاهَا**

۴- از بهترین بشارت ها، نعمتی مستمر و دنباله دار است. **«وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ» (۱)**

۵- نام انبیای الهی از پیش تعیین شده است. **«إِسْحَاقَ، يَعْقُوبَ»**

۶- با اینکه هر دسته از فرشتگان الهی مأموریت خاصی دارند، اما این گروه از فرستادگان، چند منظور را دنبال می کردند، یکی قلع و قمع و هلاکت مفسدان قوم لوط، و دیگری بشارت فرزند به ابراهیم علیه السلام و ساره. **«أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ، فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ»**

قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ» (۷۲)

(همسر ابراهیم) گفت: ای وای بر من! آیا دارای فرزند می شوم در حالی که من پیرزنم و این شوهرم پیرمرد؟ برآستی که این چیز عجیبی است!

نکته ها:

همسر ابراهیم علیه السلام برآستی حق داشت که تعجب کند، زیرا او «عَجُوزٌ عَقِيمٌ» بود (۲) یعنی علاوه بر پیری و داشتن سنی حدود نود سال، در جوانی نیز نازا بود و ابراهیم علیه السلام نیز صد سال داشت.

به فرموده ی تفسیر المیزان، «بعل» به کسی می گویند که نیازی به دیگری نداشته باشد و بتواند روی پای خودش بایستد، و از آنجا که شوهر می تواند مخارج خود را به تنهایی تأمین نماید، به او «بعل» گفته می شود.

به نخلی هم که نیاز به آبیاری نداشته باشد، «بعل» اطلاق می گردد.

ص: ۹۱

۱- ۱). شاید نامگذاری «یعقوب» که از واژه «عقب» است، بدین جهت باشد که بعد از اسحاق می آید. تفسیر المیزان.

۲- ۲). ذاریات، ۲۹.

۱- زن می تواند به مرحله ای برسد که با فرشتگان سخن بگوید. «قالت»

۲- اظهار تعجب از اعمال قدرت الهی، منافاتی با ایمان به خداوند ندارد. «إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ»

۳- قدرت خدا را در امکانات محدود خود محصور نسازیم. «أَنَا عَجُوزٌ، بَعْلِي شَيْخًا» (همیشه اسباب و علل ظاهری، کارساز نیست)

«قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ» (۷۳)

(فرشتگان به همسر ابراهیم) گفتند: آیا از کار خداوند تعجب می کنی؟ رحمت و برکات الهی بر شما اهل خانه (و خاندان رسالت) نازل باد، همانا او (پروردگاری) ستوده و بزرگوار است.

نکته ها:

روزی امیرالمؤمنین علی علیه السلام به گروهی سلام کردند، آنها در جواب گفتند: «علیک السلام و رحمه الله و برکاته علیکم اهل البیت و مغفرتة و رضوانه»، حضرت فرمودند: در پاسخ سلام، بیش از آنچه ملائکه به ابراهیم علیه السلام گفتند اضافه نکنید، لذا جمله ی «و رحمه الله و برکاته» کافی است. (۱)

سؤال: با توجه به اینکه در آیه ی فوق، فرشتگان به همسر حضرت ابراهیم علیه السلام، اهل بیت خطاب کردند و طبعاً همسر هر فردی اهل خانه ی او بشمار می آید، چرا در آیه ی تطهیر؛ «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۲)، همسران رسول خدا صلی الله علیه و آله جزء اهل بیت او محسوب نمی شوند؟

پاسخ: اگر صرفاً به معنای لغوی کلمه تکیه کنیم، طبیعتاً کلمه ی «اهل بیت» به همسر انسان اطلاق می گردد، اما گاهی دلیل در دست داریم که فردی را از این معنا خارج می کند، نظیر

ص: ۹۲

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). احزاب، ۳۳.

آیه «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۱) که فرزند نوح علیه السلام را از اهل او به حساب نمی آورد، یا گاهی دلیلی پیدا می شود که فردی را در این امر داخل می سازد، مثل آنچه که در مورد سلمان آمده که حضرت رسول فرمودند: «سلمان منّا اهل البیت» (۲).

در آیه ی تطهیر نیز روایات بسیاری در دست است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با بردن افراد خاصی به زیر عبا، فقط آنها را اهل بیت خود نامیدند و اجازه نفرمودند که حتی همسرشان ام سلمه، وارد شود.

پیام ها:

۱- گاهی فرشتگان با غیر پیامبر نیز تکلم و گفتگو می کنند. «قَالُوا أَتَعْجَبِينَ»

۲- زن نیز می تواند مخاطب ملکوتیان قرار گیرد. «قَالُوا أَتَعْجَبِينَ» (فرشتگان همسر حضرت ابراهیم را از ناباوری نهی کردند)

۳- هرگز از امدادهای غیبی الهی، مأیوس نشویم. «أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»

۴- برای برطرف کردن استبعاد و تعجب در امری، نعمت های بیشمار الهی را یاد کنیم. «أَتَعْجَبِينَ ... رَحِمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ» (همان خدایی که آتش را بر ابراهیم علیه السلام، سرد و او را بر بت پرستان پیروز نمود، می تواند به پیرزنی عقیم و شوهری سالخورده، فرزندان عطا فرماید)

۵- فرزند صالح، رحمت و برکت از جانب خداست. «رَحِمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ»

ص: ۹۳

۱- ۱. هود، ۴۶.

۲- ۲. بحار، ج ۱۸، ص ۱۹.

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾

پس چون ترس و وحشت از ابراهیم برطرف شد و بشارت (فرزند نیز) برای او آمد، درباره ی قوم لوط با ما به (گفتگو و) مجادله پرداخت (تا شاید در مورد آنان شفاعت کند).

نکته ها:

شاید مجادله ی حضرت ابراهیم علیه السلام همان باشد که در سوره ی عنکبوت، آیه ۳۱ آمده است که او به فرشتگان گفت: چگونه منطقه را زیر و رو می کنید در حالی که حضرت لوط علیه السلام پیامبر خدا، در میان آنهاست. آنها جواب دادند: ما به احوال آنان شناخت کامل داریم و لوط و یارانش را نجات می دهیم.

پیام ها:

۱- علم، مقدمه ی آرامش است. (چون ابراهیم علیه السلام آگاه شد، آرام شد) «ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ»

۲- ترس در انبیا، عارضی است، نه خصلتی و ذاتی. «ذَهَبَ»

۳- اول دفع ضرر، بعد جلب منفعت. «ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى»

۴- آرامش روحی، زمینه ی توجه به ممنوعان است. «فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ»

۵- به هنگام هیجان، موضع گیری نکنیم. ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ ... يُجَادِلُنَا

۶- بشارت به نعمت، ما را از سرنوشت دیگران غافل نسازد. «جَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ»

۷- انبیا به فکر افراد زیر دست خود هستند. «يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ»

۸- تنها به فکر قوم و طایفه ی خویش نباشیم. «يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ»

۹- در مواردی که مقدرات الهی حتمی نیست، اصرار کردن و شفاعت و دعا و توسل مؤثر است. «يُجَادِلُنَا»

۱۰- جدال با فرشتگان و مأموران الهی، جدال با خداست. «يُجَادِلُنَا»

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾

بدرستی که ابراهیم، بردبار و صاحب آه و ناله و اهل توبه و انابه بود.

يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

(اما از آنجا که فرمان قهر الهی در مورد قوم لوط حتمی بود، لذا فرشتگان در پاسخ به تقاضای شفاعت و تأخیر در عذاب به او گفتند: ای ابراهیم! از این (تقاضا) صرف نظر کن، که به تحقیق فرمان قهر پروردگارت صادر شده و قطعاً عذاب غیر قابل برگشت به سراغ آنها خواهد آمد.

نکته ها:

در آیه ی ۷۴، حضرت ابراهیم علیه السلام با فرشتگان در باره ی عذاب قوم لوط جدال کرد، در آیه ی ۷۶ می فرماید: ای ابراهیم! از این جدال و اصرار دست بردار. در میان این دو آیه که به جدال ابراهیم علیه السلام و تذکر خداوند به او اشاره می کند، برای حفظ شخصیت و مقام او و اینکه جدال او تنها بر اساس دلسوزی برای امت است، نه انکار و یا چیز دیگر، در آیه ی ۷۵ می فرماید:

ابراهیم علیه السلام حلیم و اوّاه و منیب است.

پیام ها:

۱- انبیا، دلسوزترین رهبران جامعه ی بشری هستند، و با حلم و ناله و انابه، برای نجات مردم تلاش می کنند. «لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ»

۲- تذکرات باید با حفظ مقام و شخصیت افراد همراه باشد. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ»

۳- شفاعت ابراهیم برای مردم، قبل از اطلاع او به قطعی شدن عذاب بوده است.

«قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ»

۴- عذاب الهی نیز در مسیر تربیت انسان است. «أَمْرٌ رَبِّكَ»

۵- گاهی شفاعت انبیا هم پذیرفته نمی شود. زمانی که فرمان حتمی خداوند صادر شد، هیچ مقامی نمی تواند مانع آن شود. «یا إِبْرَاهِيمَ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا»

وَ لَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَ ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَ قَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾

و هنگامی که فرستادگان ما، (فرشتگان مأمور عذاب)، به سراغ لوط آمدند، درباره ی آمدن آنان غمگین شد و برای حفظ آنها (از آزار این قوم شرور)، به تنگ آمد، (با خود) گفت: امروز، روز سختی است!

نکته ها:

چون رسولان الهی در قالب جوانانی زیباروی به سراغ حضرت لوط آمدند و میهمان او شدند، لذا آن حضرت از سوء قصد قوم فاسد خود نسبت به میهمانانش نگران شد.

جمله ی «ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا» یعنی دستش کوتاه شد، کنایه از اینکه عاجز گردیده و راه بروی او بسته شد.

پیام ها:

۱- علم انبیا محدود است. «لَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا» (حضرت لوط نمی دانست که این میهمانان فرشته ای در صورت انسانند)

۲- مرحله ی اوّل مبارزه با منکر، مرحله ی قلبی است. «سِيءَ بِهِمْ»

۳- حفظ میهمان، بر عهده ی میزبان است. «ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا»

وَ جَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَ مِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ لَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾

و قوم لوط، که سابقه ی کارهای بد داشتند، به سرعت به سراغ او آمدند. (حضرت لوط، برای جلوگیری از تعرّض مردم به فرشتگان، با اشاره به دختران خود، به آنان) گفت: ای قوم من! اینها دختران منند، (که می توانید با آنان ازدواج کنید. اگر قصدی دارید) آنها برای شما پاک ترند، پس از خدا پروا کنید (و دست به گناه نزنید) و مرا در پیش میهمانانم رسوا مسازید، آیا در (میان) شما یک نفر رشید (جوانمرد) وجود ندارد؟ (که بجای گناه ازدواج را بپذیرد؟)

نکته ها:

«يُهْرَعُونَ» از «اهراع» به معنای راندن شدید است، یعنی غریزه ی شهوت، لجام گسیخته این قوم سرکش را به سوی میهمانان حضرت لوط علیه السلام می راند.

مراد از «أَطَهَّرُ» آن نیست که لواط پاک است و ازدواج پاک تر، (۱) بلکه از باب مماشات با گنهکار است که اگر به دنبال دفع شهوت هستی، ازدواج بهتر از گناه است. (۲)

در پیچ و تاب اضطراب و دلهره و مشکلات است که استعدادها و حالات روحی شکوفا می گردد. اگر فرشتگان الهی از همان لحظه ی ورود، خود را به حضرت لوط علیه السلام معرفی می کردند، دیگر نه از آه و ناله و نگرانی و استمداد از احساسات مردمی خبری بود و نه از پیشنهاد ازدواج.

سؤال: چگونه پیامبر، دختر مؤمنه ی خود را به ازدواج مرد کافری در می آورد؟

پاسخ: شاید در هنگام ازدواج، ایمان را شرط می کردند تا این وابستگی و ازدواج، وسیله ی ایمان آنان شود، و شاید مراد از «بَنَاتِي» دختران مردم باشد، زیرا پیامبر به منزله پدر امت است. شاید هم در آن زمان این گونه وصلت اشکالی نداشته است.

پیام ها:

۱- گاهی جامعه ی انسانی چنان سقوط می کند که مردم با شتاب به سوی انحراف و گناه می روند. «يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ»

ص: ۹۷

۱-۱. نظیر «خیر» در «قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِ» جمعه، ۱۱.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۲- نفس سرکش، انسان را به سوی گناه سوق می دهد. «يُهْرَعُونَ»

۳- با انجام هر گناه، زمینه برای گناهان بعدی فراهم می شود. «وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ»

۴- برای جلوگیری از منکرات باید ابتدا راههای معروف را باز کرد و به مردم نشان داد. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي، لَا تُخْزُونِ»

۵- معنای عفت و پاکدامنی، انزوا نیست، بلکه رعایت پاکی در رفت و آمد طبیعی و عادی است. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي» (حضرت لوط در حضور مردان، به دختران خود اشاره می کند)

۶- برای هدایت جامعه، موعظه و راهنمایی کافی نیست، باید در مواردی ایثار کرد. «بَنَاتِي»

۷- پیشنهاد ازدواج از طرف پدر دختر، مانعی ندارد. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي»

۸- ازدواج، تنها راه صحیح و پاک برای ارضای غریزه جنسی است و راههای دیگر نادرست و ناپاک است. «هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ»

۹- عادی شدن گناه، تکلیف انسان در نهی از منکر را ساقط نمی کند. «وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ، فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۱۰- همجنس بازی، در ادیان گذشته، حرام، منفور و مطرود بوده است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۱۱- با اینکه احتمال اثر بسیار کم است، ولی باز هم باید نهی از منکر کرد.

«فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۱۲- توهین و آزار میهمان، اهانت و اذیت به میزبان محسوب می شود. «لَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي»

۱۳- ارزش میهمان نوازی به اندازه ای است که شریف ترین انسان ها بیشترین زجرها را برای آن تحمل می کنند. «لَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي»

۱۴- دفاع از میهمان، یک حق انسانی و بی تفاوتی نسبت به او یک کار ناجوانمردانه است. «لَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي»

۱۵- در ارشاد جاهل، از عواطف و احساسات مردم کمک بگیریم. «أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ»

۱۶- همجنس بازی، با مردانگی، رشادت و غیرت سازگار نیست. «أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ»

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَمَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾

(قوم لوط) گفتند: تو خود می دانی که برای ما هیچ حقی نسبت به دختران تو نیست (و ما رغبتی به ازدواج نداریم)، خودت خوب می دانی که ما چه می خواهیم.

قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾

(حضرت لوط) گفت: ای کاش در برابر شما قدرتی داشتم و یا به تکیه گاه محکمی پناه می بردم!

نکته ها:

حضرت لوط علیه السلام در این آیه می فرماید: اگر من یاران مؤمنی می داشتم، هرآینه با شما فرومایگان به مبارزه برخاسته و از مهمانانم دفاع می کردم و یا لاقبل آنها را به نقطه ی امنی می بردم و پناه می دادم.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در هنگام تلاوت این آیه فرمودند:

«رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَي لُوطٍ، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ»

(۱)

به نظر می آید که مراد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آن است که او از دنیا رفت و به خدا پیوست و از شرّ قوم خود راحت شد.

همجنس بازی، از گناهان بزرگ و دارای حدّ شرعی اعدام و تازیانه است که با شهادت افراد عادل یا اقرار مرتکبان، قابل اجراست.

ص: ۹۹

قرآن مجید در آیات مختلفی که داستان حضرت لوط علیه السلام و قوم او را بیان می فرماید، برای عمل زشت و منفور این قوم منحرف، تعبیر گوناگونی آورده است که از بزرگی گناه و شدت حرمت آن حکایت می کند:

۱- فحشا. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» (۱)

۲- اسراف. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّشْرِفُونَ» (۲)

۳- جرم. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ» (۳)

۴- ظلم. «وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَبَعِيدٍ» (۴)

۵- خبائث. «كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ» (۵)

۶- جهالت. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» (۶)

۷- فسق. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَاسِقِينَ» (۷)

در روایات نیز تهدیدات شدیدی در این زمینه به چشم می خورد، از جمله اینکه هرگاه با نوجوانی لواط شود، عرش الهی به لرزه درمی آید و در قیامت خداوند با آنان سخن نمی گوید. (۸) امام صادق علیه السلام فرمود: اگر بنا شود که کسی را دوبار سنگسار کنند، آن شخص، فرد اهل لواط است. (۹) رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز فرمودند: کسی که بر لواط با دیگران اصرار داشته باشد، از دنیا نمی رود مگر آنکه مردم را به لواط با خودش دعوت خواهد کرد. (۱۰) در عمل لواط، فاعل و مفعول، هر دو اعدام می شوند، و دلیل حرمت آن در روایات، فساد و قطع نسل معرفی شده است. (۱۱)

در روایات متعدّد، از زنانی که خود را شبیه مردان و مردانی که خود را همانند زنان می کنند و زمینه عمل زشت لواط را فراهم می سازند، به شدت نکوهش شده است.

ص: ۱۰۰

۱- ۱. اعراف، ۷۹.

۲- ۲. اعراف، ۸۰.

۳- ۳. اعراف، ۸۳.

۴- ۴. هود، ۸۲.

۵- ۵. انبیاء، ۷۴.

۶- ۶. نمل، ۵۴.

٧-٧. انبياء، ٧٤.

٨-٨. بحار، ج ٧٦، ص ٦٣.

٩-٩. بحار، ج ٧٦، ص ٦٧.

١٠-١٠. بحار، ج ٧٦، ص ٦٧.

١١-١١. نهج البلاغه، حكمت ٢٥٢.

۱- انسان در اثر گناه، چنان مسخ می شود که طبیعی ترین راه برای او زشت، و زشت ترین راه برای او حق و زیبا جلوه می کند. مَا لَنَا فِي بِنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ ...

۲- داشتن قدرت و امکانات و افراد، خواسته ی ابتدایی هر پیامبر و مصلحی در اجرای فریضه ی ارشاد جاهل است. «لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً»

۳- اگر قدرت، حکومت، تشکیلات و قوای مسلحه نباشد، حتی انبیا نیز در جلوگیری بسیاری از منکرات فلج هستند. (۱) «لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً»

۴- اگر می توانیم، جلوی فساد را بگیریم، و گرنه خود را از محیط فاسد دور کنیم.
لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي ...

۵- گاهی انبیا در میان قوم خودشان نیز غریب بودند. لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي ...
۶- برای دفاع از مهمان و جلوگیری از اهانت به آن، هر اقدامی ضروری است.

«آوِي إِلَيَّ رُكْنٍ شَدِيدٍ»

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ «۸۱»

(وقتی کار به اینجا رسید، میهمانان) گفتند: ای لوط! ما فرستادگان پروردگار تو هستیم، (درباره ی ما نگران مباش، زیرا) آنان هرگز به تو دسترسی پیدا نخواهند کرد. پس پاسی از شب گذشته، خانواده ات را (از این سرزمین) بیرون ببر و (مراقب باش تا) هیچ کس از شما (به پشت سرش) متوجه نشود. ولی همسرت (را با خود همراه مبر، زیرا) آن بلایی که به همه می رسد به او (نیز) خواهد رسید.

همانا وقت (نابودی) آنان صبح است. آیا صبح نزدیک نیست؟!

ص: ۱۰۱

۱- ۱). آنچه را حضرت لوط و سایر انبیای الهی علیهم السلام آرزوی آن را داشتند، خداوند به ما ایرانیان ارزانی فرمود، آیا باز هم از منکرات نهی نخواهیم کرد؟

کلمه ی «اسر» از ماده ی «اسراء» به معنای حرکت در شب است.

جمله ی «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» یا از «بِأَهْلِكَ» استثنا شده است، به این معنا که تمام اهل خودت را شبانه کوچ بده مگر همسرت را، و یا از «لَا يُلْتَفِتُ» استثنا گردیده، یعنی هیچ یک از شما به عقب التفاتی نکنند، به جز همسرت که او هنگام خارج شدن به همراه تو، چون نگران حال آن قوم فاسد است، از قافله عقب افتاده و در نتیجه گرفتار عذاب الهی می گردد.

پیام ها:

۱- خداوند قبل از هلاکت هر قومی، پیامبرشان را در جریان می گذارد. إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ ...

۲- مؤمن باید چنان سرعت عمل و آمادگی روحی داشته باشد که بتواند در مدّت زمان کوتاهی (یک شب)، با چابکی نقل و انتقال یابد. فَأَسْرٍ ... بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ

۳- برای انجام یک انقلاب و زیر و رو کردن منطقه ی فساد، به مسائل جزئی چون مال و اثاثیه ی خود توجه نکنیم. «وَلَا يُلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ»

۴- فامیل پیامبر بودن، وسیله ی نجات نیست. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۵- نظام ارزشی باید بر اساس ضوابط باشد، نه بر محور روابط. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۶- انسان ها در انتخاب راه آزادند، حتی همسر پیامبر در خانه ی او، راه انحرافی را انتخاب می کند. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» (زن یک موجود مستقل است)

۷- حساب شخصیت های مذهبی را از حساب خانواده و نزدیکان آنها جدا کنیم.

«إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۸- کارهای خداوند بر اساس زمان بندی است. «مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ»

۹- در قهر خداوند عجله نکنیم. «أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ»

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ مَّنصُودٍ ﴿٨٢﴾

پس هنگامی که فرمان (قهر) ما آمد، آن سرزمین را زیر و رو کردیم و بارانی از سنگ هایی از گِل های لایه لایه بر آنها فرو ریختیم،

مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَعِيدَةٍ ﴿٨٣﴾

(سنگ هایی که) نزد پروردگارت نشاندار بودند، و این (کیفر سنگباران) از (سایر) ستمگران (و فاسدانی که در خط قوم لوط باشند)، دور نیست.

نکته ها:

«سِجِّيلٍ» به معنای کلوخ است، چیزی نه مثل گِل، نرم و نه مثل سنگ، سفت، و «مَنْصُودٍ» یعنی رویهم و پی در پی. منظور از سنگ نشاندار، یا این است که هر سنگ برای شخص خاصی در نظر گرفته شده بود و یا اینکه آن سنگ ها با سنگ های زمینی فرق داشته است.

این آیه، پایان کار قوم لوط را بیان می فرماید. در یک جمع بندی باید گفت که حضرت لوط علیه السلام پیامبر قوم لوط بود و در زمان حضرت ابراهیم علیه السلام می زیست و دین او را تبلیغ می کرد. به همراه حضرت ابراهیم علیه السلام عازم فلسطین شد و سپس به طرف سرزمینی به نام مؤتفکات رفت که مردم آن منطقه، بت پرست بودند و علنی لواط می کردند. حضرت لوط علیه السلام به مبارزه با این فساد و آفت بزرگ پرداخت، اما هر چه تلاش نمود، تأثیری نبخشید، تا جایی که او را تهدید به اخراج کردند. آنها می گفتند: «لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ» (۱) ای لوط! اگر موعظه را قطع نکنی، تو را تبعید می کنیم. سرانجام فرشتگان مأمور عذاب نازل شدند و پس از در جریان قرار دادن حضرت ابراهیم و سپس حضرت لوط علیهما السلام، مأموریتشان را انجام داده و منطقه ی این قوم فاسد را زیر و رو کردند.

در آیه ی ۷۳ سوره ی حجر آمده است که قوم لوط را صیحه فرا گرفت. شاید به واسطه ی

ص: ۱۰۳

همین صدای مهیب که منطقه را زیر و رو کرده، سنگ‌هایی از درون زمین به طرف آسمان پرتاب شده و سپس بر سر آنها فرود آمده است، نظیر آتشفشان و انفجارهایی که به دنبال آن واقع می‌شود. (۱) و شاید هم در حین باریدن سنگ، صیحه‌ی آسمانی نیز منطقه را فرا گرفته باشد.

پیام‌ها:

۱- کیفر کسانی که فطرت انسانی را واژگون می‌کنند آن است که شهر بر سرشان واژگون شود. «جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا»

۲- قدرت الهی می‌تواند به جای باران، سنگباران کند. «أَمْطَرْنَا ... حِجَارَةً»

۳- انحرافات اخلاقی و جنسی، ظلم است. «مِنَ الظَّالِمِينَ»

۴- هر کس همچون دنیای غرب، همجنس‌بازی را جایز و آزاد بداند، باید منتظر قهر خدا و زیر و رو شدن منطقه‌ی فساد باشد. «وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ»

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ (۸۴)

و به سوی (منطقه و مردم) مدین، برادرشان شعیب (را فرستادیم، او) گفت: ای قوم من! خدا را پرستش کنید (که جز او خدای دیگری برای شما نیست، و پیمان‌ه و ترازو را) (در هنگام خرید و فروش) کم نگذارید، همانا (در این صورت) من شما را به خیر (و صلاح) می‌بینم و برآستی که من از عذاب روز (قیامتی که) فراگیر (است)، بر شما می‌ترسم.

نکته‌ها:

«مَدْيَنَ» (که نام امروزش معان و در تورات مدیان است) شهری در مشرق خلیج عقبه

ص: ۱۰۴

است که مردم آن از فرزندان حضرت اسماعیل علیه السلام بوده و با کشورهای مصر و لبنان و فلسطین تجارت داشتند. بعضی نیز کلمه ی «مَدَیْن» را نام قبیله ای دانسته اند که مردم آن در اطراف کوه سینا زندگی می کرده اند.

فساد امت ها، در هر دوره وزمانی متفاوت است که باید به آن توجه کامل داشت، فساد قوم لوط، انحراف جنسی و فساد قوم شعیب، کم فروشی و فساد اقتصادی بوده است.

پیام ها:

۱- بعثت انبیا علیهم السلام، سنّت الهی و جریان مستمرّ تاریخی بوده است. «وَإِلَىٰ مَدَیْن»

۲- رسالت حضرت شعیب، در محدوده ی منطقه ی مدین بوده است. «إِلَىٰ مَدَیْن»

۳- یکتاپرستی، بر اساس یکتاشناسی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴- تنها عبادت خداوند کافی نیست، بلکه برائت از مشرکان نیز لازم است. «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۵- انبیا علیهم السلام، تنها مسائل اعتقادی و اخلاقی را مدّ نظر نداشتند، بلکه به امور اقتصادی و عوامل فساد آن نیز می پرداختند. «لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ»

۶- رفاه و درآمد، به تنهایی بازدارنده از کلاهبرداری و فساد اقتصادی نیست.

«لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ ... إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ» امام صادق علیه السلام، مراد از «إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ» را فراوانی و ارزانی اجناس دانسته اند. (۱)

۷- برای نهی از منکر باید به مردم شخصیت و دلگرمی داد. «إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ»

۸- توجه دادن به مبدأ و معاد، سرلوحه ی دعوت همه انبیا علیهم السلام بوده است.

«اعْبُدُوا اللَّهَ ... أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ»

۹- ایمان به روز حساب، زمینه ی تقوی در همه ی امور زندگی است. «لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ، عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ»

۱۰- از قهر خداوند نمی توان فرار کرد. «عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ»

ص: ۱۰۵

وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾

و(حضرت شعیب تأکید کرد که) ای قوم من! پیمانہ و ترازو را با انصاف و عدل پر کنید(و تمام دهید) و(از) اشیا(واجناس و حقوق) مردم(چیزی) را نگاهید و فسادکنان، در زمین تباهی مکنید.

نکته ها:

کلمه ی «تَبَخَّسُوا» از مادّه ی «بخس»، به معنای کم کردن و جمله ی «لَا تَعْنُوا» ، به معنای فساد نکردن است.

پیام ها:

۱- برقراری عدالت و قسط در همه مسائل، از دستاورد حرکت انبیاست. اَوْفُوا ...

بِالْقِسْطِ

۲- در صورتی که گناه در جامعه به حالت عادت در آید، باید با تکرار تذکر و پیگیری مداوم، آن را بر طرف کرد. در این آیه، چند بار مسئله ی رعایت وزن و پیمانہ تکرار گردیده است. اَوْفُوا ... لَا تَبَخَّسُوا

۳- باید بر داد و ستدها و امور اقتصادی، نظارت و کنترل باشد. اَوْفُوا ... لَا تَبَخَّسُوا

۴- باید قسط و عدل را نسبت به همه ی مردم مراعات کرد، نه تنها در حقّ مؤمنین.

«لَا تَبَخَّسُوا النَّاسَ»

۵- کم گذاشتن حقّ مردم تنها در محدوده ی چیزهای وزنی و کشیدنی و یا پیمانہ ای نیست، بلکه شامل همه ی چیزهایی که مردم داد و ستد می کنند و امانات نیز می شود. «أَشْيَاءَهُمْ»

۶- ضایع کردن حقّ مردم در مسائل اقتصادی، یکی از بارزترین نمونه های فساد است. زیرا اقتصاد ناسالم، جامعه را به فساد می کشاند. «لَا تَبَخَّسُوا ، مُفْسِدِينَ»

۷- بالاتر و بدتر از عمل فساد، داشتن روحیه و خصلت افراد مفسد است.

«لَا تَعْتَوُوا،

مُفْسِدِينَ»

□
بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۸۶)

(مال و سرمایه ی حلالی که) خداوند (برای شما) باقی گذارده (از مال و ثروتی که در اثر کم فروشی بدست می آورید) برایتان بهتر است اگر ایمان داشته باشید، و من نگهدارنده شما (بر حفظ ایمانتان و پذیرش این راه) نیستم.

نکته ها:

□
«بَقِيَّتُ اللَّهِ» در این آیه به معنای درآمد و سودی است که از یک سرمایه ی حلال و خداپسندانه برای انسان باقی می ماند و صد در صد حلال است. اما در روایات به هر وجود مبارکی که به اراده ی خداوند برای بشریت باقی می ماند، «بَقِيَّتُ اللَّهِ» گفته می شود. از جمله به سربازان مؤمنی که پیروزمندانه از جبهه ی جنگ برمی گردند، زیرا به اراده ی الهی باقی مانده اند. به امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) نیز «بَقِيَّتُ اللَّهِ» می گویند، چون آن وجود شریف به خواست خداوند برای هدایت مردم ذخیره و باقی نگهداشته شده است. در روایات می خوانیم که یکی از نام ها و اسامی مبارک آن حضرت «بَقِيَّتُ اللَّهِ» است (۱) و ما بر او به این نام سلام می کنیم: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بَقِيَةَ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ». وقتی آن حضرت در مکه ظهور فرمایند، این آیه را تلاوت کرده و می فرمایند: من آن «بَقِيَةَ اللَّهِ» هستم. البته به سایر معصومین علیهم السلام نیز لقب «بقیه الله» داده شده است. (۲)

پیام ها:

۱- رزق اندک ولی حلال و پاک، بهتر از درآمدهای بسیار، اما حرام است.

□
«بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ»

□
۲- دنیا، فانی و آخرت باقی است، لذا آخرت گرایی بهتر از دنیاطلبی است. «بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ»

ص: ۱۰۷

۱- ۱. بحار، ج ۴۶، ص ۲۵۹.

۲- ۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳- اگر کم فروشی نکنیم، مشتریان بیشتر و در نتیجه سود ما در آینده، زیادتر و گواراتر خواهد گردید. «بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ»

۴- کسی که حرام را بهتر از حلال بداند، در ایمان خود شک کند. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۵- انسان ها در عقاید خود آزادند و حتی انبیا هم بر آنان تحمیلی ندارند. «وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»

۶- اگر به خاطر حرام خواری، دارایی و زندگیتان تباہ شد، من ضامن نیستم. «وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَمْ صَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ «۸۷»

(ای مردم مدین در جواب) گفتند: ای شعیب! آیا نمازت به تو فرمان می دهد که (به ما بگویی) آنچه را که پدرانمان می پرستیدند رها کنیم؟ (و) یا اینکه (نتوانیم) آن گونه که خود می خواهیم، در اموالمان تصرف کنیم؟! تو که مرد بردبار و فهمیده ای هستی! (این چه توقعی است که از ما داری؟)

پیام ها:

۱- همه ی انبیا علیهم السلام با مخالفانی روبرو بوده اند. قَالُوا يَا شُعَيْبُ ...

۲- نماز، در ادیان گذشته نیز بوده است. «أَمْ صَلَاتُكَ»

۳- نماز، بارزترین نمود آئین شعیب بوده است. «أَمْ صَلَاتُكَ»

۴- نماز واقعی، انسان را به ارشاد دیگران و امر به معروف و نهی از منکر آنها وامی دارد. «أَمْ صَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرُكَ»

۵- تقلید از نیاکان، در مقابل دلیل و نص، سرچشمه ی بسیاری از انحرافات است.

«يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۶- دین، نه از سیاست جداست و نه از اقتصاد. «أَمْ صَلَاتُكَ ... تَتْرُكَ ... فِي أَمْوَالِنَا»

۷- راه انبیا، مانع از آزادی بی قید و شرط است. «نَفْعَلُ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ»

۸- مالکیت بر چیزی، دلیل جواز بر هر نوع مصرف کردن آن نیست. نَشْرُكَ ... أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ (در قوانین شعیب، قانون کنترل مصرف بوده است)

۹- تجلیل و ستایش مخالفان از ما، گاهی به خاطر سکوت و نگفتن حق است.

«إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ»

۱۰- تعریف و تمجید مخالفان، گاهی جنبه ی استهزا دارد. «لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ»

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسِينًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَاكُم عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ «۸۸»

(شعیب) گفت: ای قوم من! آیا اندیشیده اید که اگر من دلیل روشنی از طرف پروردگارم داشته باشم و او مرا رزق نیکویی (مثل نبوت) از سوی خود عطا کرده باشد، (چگونه می توانم مخالفت او کنم؟) و من نمی خواهم نسبت به آنچه شما را از آن نهی می کنم، خود مخالفت کنم (و مرتکب آن شوم).

من به جز اصلاح به مقدار توانم، خواسته ی دیگری ندارم و جز به لطف خداوند، توفیقی برای من نیست، (از این روی) بر او توکل کرده ام و به سوی او بازگشته ام.

نکته ها:

در آیه ی قبل، کفار اعتراض داشتند که چرا ما از تصرف در اموالمان آزاد نباشیم؟ حضرت شعیب علیه السلام در این آیه جواب می فرمایند که اگر من شما را از تصرف بی قید و شرط محدود می کنم، به جهت اصلاح زندگی و جامعه ی شماست، نه به خاطر دشمنی، حسادت، تنگ نظری و یا امور دیگر، زیرا مصالح فردی نباید موجب ضرر و زیان به مصالح عمومی شود.

۱-نبوت بر اساس معجزه و بیینه است. «كُنْتُ عَلَيَّ بَيِّنَةً» (قوانین بر پایه دلیل است)

۲-انبیا علیهم السلام همه چیز را از خدا می دانند. «رَبِّي، رَزَقَنِي»

۳-گمان نکنیم زندگی خوب، با کم فروشی و حرام خواری بدست می آید، زیرا انبیا و اولیای الهی بدون آلودگی به این گناهان، روزی نیکو داشته اند. «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا» (روزی نیکو آن است که بر اساس کم فروشی و ظلم نباشد)

۴-روزی انسان از خدا وبه لطف اوست، نه به زرنگی. «رَزَقَنِي مِنْهُ»

۵-در مقابل کفار که می گفتند: «أَمْوَالِنَا» حضرت شعیب علیه السلام فرمود: «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا» یعنی گمان نکنید که من مشکل مالی دارم.

۶-آمر به معروف و ناهی از منکر باید قبل از دیگران، خودش اهل عمل باشد.

انبیا فقط طراح و فرمانده نبودند، بلکه خودشان از بهترین مصدیق اهل عمل بشمار می رفتند. «وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنهَآكُمْ عَنْهُ»

۷-انبیا علیهم السلام نه تنها برخلاف دستورهای الهی عمل نمی کردند، بلکه حتی به فکر خلاف هم نبودند. «وَمَا أُرِيدُ أَنْ ...»

۸-هدف انبیا علیهم السلام اصلاح انسان ها و جوامع بشری است. «إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ»

۹-مرز کار انبیا توان و قدرت آنهاست، نه ساعت، روز، ماه و سال. «مَا اسْتَطَعْتُ»

۱۰-اراده ی کارها از ما، ولی میزان توفیق از خداست. «إِنْ أُرِيدُ، مَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ»

۱۱-در کارها آخرین تلاش را به کار ببریم، ولی بدانیم که موفقیت به دست خداوند است. «مَا اسْتَطَعْتُ وَ مَا تَوْفِيقِي ...»

۱۲-توکل زمانی نتیجه بخش است که در کنار تلاش باشد. «مَا اسْتَطَعْتُ، تَوَكَّلْتُ»

۱۳-مصلح باید خود صالح و اهل ایمان، توکل، انابه و سوز باشد. «مَا اسْتَطَعْتُ، عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ»

۱۴-در این آیه برای آمر به معروف و ناهی از منکر این سفارها شده است:

الف: شخصاً اهل عمل باشد. «مَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنهَآكُمْ عَنْهُ»

ب: هدف او اصلاح جامعه باشد. «إِنْ أَرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ»

ج: توفیق کارش را از خداوند بداند. «وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ»

د: همیشه بر او توکل نماید. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»

ه: در مشکلات به او پناه ببرد. «إِلَيْهِ أُنِيبُ»

و: يَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ «۸۹»

و(حضرت شعیب گفت): ای قوم من! دشمنی و مخالفت با من، شما را به کاری و ادار نسازد که(عذابی) مثل آنچه به قوم نوح، یا قوم هود(و) یا قوم صالح رسید به شما هم برسد و(می دانید که ماجرای) قوم لوط(چندان) از شما دور نیست.

پیام ها:

۱- حتی با مخالفان نیز با لحن خوب سخن بگوییم. «یا قوم»

۲- به خاطر دشمنی با یک فرد، سرنوشت و سعادت خود و جامعه را به آتش نکشیم. «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي»

۳- تاریخ اقوام بشری، به یکدیگر شباهت و پیوند دارد، و بازگو کردن آن، درس عبرت است. «مِثْلُ مَا أَصَابَ»

۴- سرنوشت تلخ پیشینیان را ساده، شوخی، موسمی، موضعی، فردی و تصادفی نگیریم. «مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ...» (حضرت نوح، هود، صالح و لوط، قبل از حضرت شعیب بوده اند)

۵- دست خدا برای قهر و عذاب باز است. او هر قومی را به هر شکل و در هر منطقه و در هر زمانی که بخواهد می تواند هلاک کند. همانطور که قوم حضرت نوح علیه السلام را با غرق کردن، قوم حضرت هود را با طوفان، قوم حضرت صالح علیه السلام را با صیحه ی آسمانی و قوم حضرت لوط علیه السلام را با ویرانی

به قهر خود مبتلا نمود. «مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ»

۶- بهترین جریان تاریخی برای عبرت آموزی، نزدیک ترین آنهاست. قوم شعیب با قوم لوط، هم از لحاظ مکانی نزدیک بودند و هم از جنبه ی زمانی. «وَمَا قَوْمٌ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ»

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» ۹۰»

(پس بیایید) و از پروردگارتان آمرزش بطلبید و به سوی او باز گردید.

همانا پروردگار من، مهربان و دوستدار (توبه کنندگان) است.

نکته ها:

«ود»، به آن دوستی ای گفته می شود که دارای آثار بوده و استمرار داشته باشد.

پیام ها:

۱- باید در کنار هشدار و اخطار به مخالفان، راه بازگشت و اصلاح را نیز به آنها ارائه داد. «اسْتَغْفِرُوا...»

۲- طلب آمرزش و دوری از گناه، مقدمه ی بازگشت به راه حق است. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ»

۳- اگر استغفار و توبه کنیم، از جانب پروردگارمان جواب مثبت می شنویم.

اسْتَغْفِرُوا... إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ

۴- خداوند را آن گونه معرفی کنیم که عشق بازگشت به سوی او آسان شود. «إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ»

۵- رحمت خدا لحظه ای نیست، بلکه استمرار دارد و دارای آثار و برکات زیادی است. «إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ» (علاوه بر جمله ی

اسمیه، «رَحِيمٌ» صیغه ی مبالغه است)

۶- خداوند نه تنها توبه پذیر است، بلکه توبه کننده را دوست دارد. «وَدُودٌ»

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَا رَهْطُكَ لَرَجْمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾

(کفار) گفتند: ای شعیب! ما بسیاری از سخنان تو را درک نمی کنیم و ما تو را در میان خود شخص ضعیفی می بینیم و اگر بستگان تو نبودند، هر آینه تو را سنگسار می کردیم و تو بر ما (هیچ) برتری و قدرت و عزتی نداری.

نکته ها:

کفار به حضرت شعیب علیه السلام می گفتند: ما سخنان تو را درک نمی کنیم. مگر کلام آن حضرت چه بود که آنها نمی فهمیدند؟ آیا جز این بود که می فرمود:

۱- من معجزه و بیته دارم. «كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتِهِ»

۲- من دارای مشکل مالی و نیازمند شما نیستم. «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا»

۳- به آنچه می گویم، عمل می کنم. «مَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ ...»

۴- به دنبال اصلاح جامعه هستم. «إِنِّي أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ»

۵- آنچه در توان دارم تلاش می کنم. «مَا اسْتَطَعْتُ»

۶- بر خدا توکل و به سوی او انا به می کنم. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ»

۷- عاقبت پیشینیان را به شما هشدار می دهم. «مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ ...»

اما کفار، هم سخنانش را تحقیر کردند، «مَا نَفَقَهُ»، هم خودش را ضعیف دانستند، «فِينَا ضَعِيفًا»، هم فامیل و بستگانش را ناچیز شمردند، «رَهْطُكَ»، هم به شکنجه ی سختی تهدیدش کردند، «لَرَجْمْنَاكَ» و هم قدرت و عزتش را نادیده گرفتند. «مَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ»

پیام ها:

۱- انبیا و مبلغان الهی، در راه دعوت مردم به صراط مستقیم، بیشترین اهانت ها را متحمل شده اند. «مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ ...»

۲- مخالفان انبیا، دلیل و منطق ندارند. منطق آنان توهین، شکنجه و کشتار است.

«لَرَجْمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ»

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيَا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾

(حضرت شعيب) گفت: ای قوم من! آیا قبیله ی من نزد شما از خداوند عزیزتر است (که) شما (فرمان) او را پشت سر انداخته اید، (اما برای کسان و خویشان من حساب باز کرده اید؟) همانا پروردگار من به آنچه عمل می کنید احاطه دارد.

پیام ها:

۱- مراعات حق مردم، گروه ها، احزاب و حقوق بین الملل نباید فوق مراعات حق الهی باشد. نگذاریم در صحنه های سیاسی و اجتماعی، خط خدا منزوی شود و تحت الشعاع قرار گیرد. «أَرَهْطِي أَعَزُّ»

۲- برای افراد لجوج، هشدار لازم است. «إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ»

وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَ مَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَ ارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾

و (شعيب گفت: ای قوم من! (پس) هر چه در توان دارید انجام دهید، من (نیز) کار خودم را خواهم کرد. بزودی خواهید دانست (که) عذاب خوارکننده به سراغ چه کسی خواهد آمد و چه کسی دروغگوست. شما در انتظار باشید، من (نیز) همراه شما منتظرم.

پیام ها:

۱- گاهی انبیا از تأثیر کلام خود مأیوس می شدند. «اعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ»

۲- اگر از هدایت مردم مأیوس شدید، بر مواضع خود استقامت کنید. «إِنِّي عَامِلٌ»

۳- آنجا که موعظه کارساز نیست، باید تهدید را در پیش گرفت. «سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ»

۴- پاسخ تهدید را باید با تهدید داد. «لَرَجْمَتَاكَ، عَذَابٌ يُخْزِيهِ»

۵- مردم، حضرت شعیب را دروغگو می پنداشتند. «مَنْ هُوَ كَاذِبٌ»

۶- ما به وظیفه ی خود عمل کنیم، آنگاه در انتظار امدادهای او باشیم. «إِنِّي عَامِلٌ، اِرْتَقِبُوا»

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ «۹۴»

و چون فرمان (قهر) ما آمد، شعیب و کسانی را که با او ایمان آورده بودند، به رحمت خود نجات دادیم و (آنگاه) صیحه ی (آسمانی) ستمگران را فراگرفت، پس در خانه هایشان به رو افتادند (و مردند).

پیام ها:

۱- قهر خداوند بر ستمگران، دیر وزود دارد، ولی سوخت و سوز ندارد. و لَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا ...

۲- صاعقه های آسمان تصادفی نیست، بلکه به فرمان الهی نازل می شود. «أَمْرُنَا»

۳- خداوند، ناجی و پشتیبان اهل ایمان است. «نَجَّيْنَا»

۴- ایمان به انبیا باید همراه حمایت از آنان باشد. «آمَنُوا مَعَهُ» بجای «آمَنُوا مَعَهُ»

۵- ایمان، رمز نجات است. «نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۶- بی توجهی به دعوت انبیا، ظلم است. «أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۷- سرانجام ظلم و ظالم، نابودی است. «أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۸- عذاب الهی بر آنان به قدری سریع و عظیم بود که توان بیرون آمدن از خانه های خود را نداشتند. «دِيَارِهِمْ» (ظاهراً عذاب در شب نازل شده است)

۹- قهر الهی چنان می رسد که هرگونه قدرت فرار را از ظالمین می گیرد. «جَاثِمِينَ»

كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا إِلَّا بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

(کفار مدین آنچنان نابود شدند) که گویی هرگز در آن منطقه ساکن نبوده اند، آگاه باشید (لطف خدا) از مردم مدین دور باد، همان گونه (که) از قوم ثمود دور شد.

نکته ها:

قهر الهی، از هر بمبی نابود کننده تر است، چرا که در هنگام بمباران، کم و بیش افرادی فرصت فرار پیدا می کنند و یا بعد از حادثه نجات می یابند. اما وقتی عذاب خداوند و قهر او فرا می رسد، چنان قلع و قمع می کند که گویا هرگز کسی ساکن آن منطقه نبوده است.

پیام ها:

۱- از قهر الهی هیچ راه فراری نیست. «كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا»

۲- برائت از ستمگران و مرگ و نفرین بر آنان، سیره ی الهی و قرآنی است. «بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ»

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٩٦﴾

و به تحقیق ما موسی را با معجزه و براهین روشن فرستادیم،

إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَ مَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾

به سوی فرعون و اشراف قومش (فرستادیم)، پس آنها (بجای پذیرفتن دعوت موسی)، از فرمان فرعون پیروی کردند، در حالی که فرمان فرعون مایه ی رشد (و نجات) نبود.

نکته ها:

تعداد آیاتی که در قرآن مجید درباره ی حضرت موسی علیه السلام و قوم بنی اسرائیل وارد شده، در مورد هیچ پیامبر و امت دیگری نیامده است، زیرا از این حضرت بیش از یکصد و سی مرتبه و در بیش از سی سوره نام برده شده است که خلاصه ترین آنها در این سوره است.

کلمه ی «سُلْطَانٍ» به معنای سلطه است. گاهی به سلطه ی ظاهری گفته می شود و گاهی در سلطه ی منطقی و استدلالی بکار می رود.

پیام ها:

۱- ادعای نمایندگی از جانب خدا باید همراه نشانه و دلیل باشد. «أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

۲- منطقی و معجزه ی انبیا علیهم السلام برای همه ی مردم، روشن و قابل فهم است. «مُبِينٍ»

۳- از مهم ترین فلسفه ی بعثت انبیا علیهم السلام، طاغوت زدایی، آزادی و رهایی انسان ها از قید بندگی دیگران است. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ»

۴- بسیاری از مردم، پیروان طاغوت ها بوده اند. «فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ»

۵- باید شعارهای تبلیغاتی طاغوت ها را خنثی کرد. چون فرعون به دروغ اظهار می داشت که من شما را جز به راه رشد هدایت نمی کنم؛ «وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۱)، این آیه در مقام جواب می فرماید: «وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ»

۶- همیشه علم و شناخت به تنهایی عامل دوری از انحراف نیست. (موسی حق را با دلیل و برهان، برای مردم روشن می کرد، ولی فرعون مردم را به انحراف دعوت می کرد و مردم از فرعون پیروی می کردند)

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بئسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ «۹۸»

او (فرعون) در روز قیامت، پیشاپیش قومش حرکت می کند، پس آنها را وارد آتش می سازد و چه بد جایگاهی است که به آن وارد می شوند.

نکته ها:

کلمه ی «ورد» به معنای آبی است که انسان به آن داخل می شود و کلمه ی «ورود» در اصل به معنای حرکت به سوی آب و نزدیک شدن به آن است، اما کم کم به هر نوع داخل

ص: ۱۱۷

شدن بر چیزی اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- نشانه‌ی رشد برنامه‌ها و قوانین آن است که سبب ورود به بهشت شود، نه دوزخ. **وَ مَا أَمْرٌ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ يَقْدُمُ قَوْمَهُ ...**

۲- کسانی که در دنیا جلودار و امام مردمند، در آخرت نیز پیشگام به سوی بهشت یا جهنم خواهند بود. امام نور (عادل)، مردم را به طرف نور (بهشت)، و امام نار (ظالم)، به سمت نار (جهنم)، هدایت خواهد کرد. **«يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»**

وَ أَتَّبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ» ۹۹

و در این دنیا با لعنتی بدرقه شدند و روز قیامت نیز چنین خواهد بود. (و این) چه بد عطایی است که به آنان داده می‌شود.

پیام ها:

۱- هر کس دنباله‌رو فرعون‌ها و طاغوت‌ها شد، در دنیا و آخرت بد نامی و نفرین او را دنبال خواهد کرد. **فَاتَّبِعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ، فَاتَّبِعُوا ... لَعْنَةً**

ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْقُرَى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَ حَصِيدٌ» ۱۰۰

(ای پیامبر!) این (مطالب، گوشه‌ای) از اخبار آبادی‌ها و شهرهایی است که ما آن را برای تو بازگو می‌کنیم، (البته) بعضی از آنها (هنوز) پابرجا هستند، ولی بعضی دیگر ویران شده‌اند.

نکته ها:

ممکن است منظور آیه این باشد که در بعضی موارد، تنها خودشان را هلاک نمودیم از این روی آثارشان باقی است، ولی در بعضی دیگر آنها را همراه با تمامی آثار و خانه‌هایشان نابود کردیم.

بیان داستان در قرآن، دارای نقش و اثرات مهمی است، زیرا؛

۱- دلنشین و جذاب است. ۲- هموار کننده ی راه نفوذ و تأثیر بیشتر دلائل عقلی و برهانی است. ۳- دلیلی دیگر بر اعجاز پیامبر صلی الله علیه و آله است که چگونه فردی درس ناخوانده چنین اخباری را می داند. ۴- برای شنوندگان آن درس عبرت است.

پیام ها:

۱- بیان تاریخ به مقداری لازم است که سبب رشد، پندآموزی و هشدار باشد. «مِنْ أَلْبَاءِ» (بعضی از تاریخ گذشتگان نه همه ی آن)

۲- تاریخ نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی، از بخش مهم تاریخ بشری است. «أَلْبَاءِ» («أَلْبَاءِ» به معنای اخبار مهم است)

۳- قرآن منبعی برای آشنایی با تاریخ گذشته و فرجام پیشینیان است.

۴- گفتن داستان های صحیح، مستند و آموزنده، کاری خدایی است، از آن غفلت نکنیم. «نَقُصُّهُ»

۵- داستان های قرآنی، صادق ترین و صحیح ترین قصه هاست، زیرا گوینده ی آنها خداست. «نَقُصُّهُ»

۶- حساب تاریخ امت ها از حساب آثار و بقایای آنها جداست، زیرا تاریخ امری ماندگار است، گرچه ممکن است از آثار و بقایای آنان خبری نباشد. «حَصِيدٌ»

وَمَا ظَلَمْنَا هُمْ وَ لَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَ مَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ «۱۰۱»

و ما به آنان ظلم نکردیم، بلکه آنان خود بر خویشان ستم روا داشتند و چون قهر پروردگارت آمد، پس (آن) خدایانی که به جای «الله» می خواندند، سودی به حال آنان نبخشید و آنان را جز ضرر و هلاکت چیزی نیفزودند.

کلمه ی «تَتَّبِعِ» از «تب» به معنای استمرار در زیان و هلاکت و نابودی است.

پیام ها:

۱- تنبیه و کیفر ظالم، ظلم نیست، بلکه عین عدل است. «وَمَا ظَلَمْنَا هُمْ»

۲- سرنوشت انسان، در گرو اعمال و رفتار خود اوست. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ»

۳- غیر از خداوند، هیچ کس و هیچ چیز دیگر، منجی انسان نیست. «فَمَا أَغْنَتْ»

۴- در برابر اراده ی الهی، هیچ کس و هیچ چیز را تاب مقاومت نیست. «مِنْ شَيْءٍ»

وَ كَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَ هِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ (۱۰۲)

و این چنین است مؤاخذه (و مجازات) پروردگارت، زمانی که شهرها و آبادی های ستمگر را (با قهر خود) می گیرد. همانا مؤاخذه ی او (سخت) دردناک و شدید است.

پیام ها:

۱- قهر و لطف خداوند، بر طبق یک سَنَّت پایدار و قانون جاوید است، نه بر اساس یک امر دفعی و تصادفی. «كَذَلِكَ»

۲- اَمَّت های ستمگر، در معرض قهر الهی قرار دارند. كَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ ...

۳- تهدید در جای خود، یکی از عوامل مؤثر تربیتی است. «أَخْذُ رَبِّكَ»

۴- قهر خداوند، از شئون ربوبیت اوست. «أَخْذُ رَبِّكَ»

۵- عامل بدبختی و نزول قهر الهی، خود انسان ها هستند. «أَخَذَ الْقُرَىٰ وَ هِيَ ظَالِمَةٌ»

۶- قهر خدا زمانی است که سیمای منطقه را ظلم بگیرد. «أَخَذَ الْقُرَىٰ وَ هِيَ ظَالِمَةٌ»

۷- قهر خدا را ساده و ناچیز نشماریم. «إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ»

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾

البته در این (یادآوری ها)، نشانه (و عبرتی) است برای کسی که از عذاب آخرت بترسد. همان روزی که مردم را در آن گرد می آورند و آن روزی که (همه آن را) مشاهده می کنند و آن روز برای همه نمایان و مشهود است (و تمام اعمال و روحيات هویدا می شود).

پیام ها:

۱- بیان داستان باید دارای جهت و هدف باشد. «لآیه»

۲- تنها کسانی که به آخرت ایمان دارند، داستان های حقیقی قرآن را سرمشق خود می گیرند. «لآیه لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ»

۳- خوف از قیامت (گرچه از روی یقین نباشد، بلکه براساس احتمال خطر باشد) سبب عبرت گرفتن می شود. «لآیه لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ»

۴- اجتماع و حضور مردم در قیامت، امری اجباری است، نه اختیاری. «مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ» نه «یوم یجمع الناس»

وَمَا تُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

و ما، آن (روز) را مگر برای مدت معدودی به تأخیر نمی اندازیم.

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾

روزی که (چون) بیاید، هیچ کس جز با اذن او حرفی نمی زند، پس (گروهی) از آنها بدبخت و سیه روز و (عده ای دیگر) خوشبخت و سعادتمندند.

نکته ها:

کلمه ی «سَعَادَت» به معنای فراهم بودن اسباب نعمت و کلمه ی «شَقَاوَت» به معنای فراهم بودن اسباب گرفتاری است.

۱- زمان برپایی قیامت و به پایان رسیدن دنیا، از پیش مشخص و معین شده است. «لِأَجَلٍ مُّعَدُّودٍ»

۲- فاصله ای که برای برپایی قیامت است، باز به خاطر دنبال کردن هدفی است.

«لِأَجَلٍ» و نفرمود: «الی اجل»

۳- در روز قیامت سکوت بر همه ی افراد حکم فرماست، مگر افرادی که اجازه ی تکلم داشته باشند. «لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ»

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ «۱۰۶»

اما (آن) کسانی که بدبخت شده اند، پس در آتش (اند و در آنجا) ناله ای (زار) و خروشی (سخت) دارند.

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ «۱۰۷»

(و) تا آسمان ها و زمین پایدار است، در آن (آتش) جاودانند، مگر آنچه خداوند بخواهد، همانا پروردگارت هر چه را اراده کند، انجام می دهد.

نکته ها:

«زَفِيرٌ» فریادی است که همراه با بیرون دادن نَفَس است و «شَهِيقٌ» ناله ای است طولانی که توأم با فرو بردن نَفَس است. بعضی نیز «زَفِيرٌ» را آغاز صدای الاغ و «شَهِيقٌ» را پایان آن دانسته اند.

همه ی افرادی که به دوزخ می روند، از لحاظ مدّت زمان حضور در آنجا یکسان نیستند، عدّه ای پس از مدّت کمی از دوزخ رهایی می یابند، بعضی دیگر برای مدّت بسیار طولانی در جهنّم می مانند و سرانجام خلاص می شوند، اما گروهی برای همیشه در آنجا می مانند و هرگز از آن خارج نمی شوند.

کلمه ی «خلود» در مواردی که همراه با کلمه ی «ابد» آمده باشد، مثل: «خَالِدِينَ فِيهَا» (۱)، به معنای همیشگی و جاودانگی است، نه به معنای مدّت طولانی.

در این آیه اگر چه خلود تا زمان برقرار بودن آسمان ها و زمین بیان شده است و قرآن مدّت زمان استقرار آنها را تعیین فرموده (۲)، لیکن باز به معنای ابدیت و همیشگی است، زیرا که «مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ» در زبان و ادبیات عرب، کنایه ای است که برای ابدیت و جاودانگی آورده می شود، اگر چه آسمان ها ابدی نیستند.

پیام ها:

۱- انسان با انتخاب های خود باعث شقاوت خود می شود. «شَقُوا» نه «شَقُوا»

۲- دست خداوند در نجات گروهی از دوزخیان (به دلیل جرم کمتر و یا استحقاق عفو و یا هر دلیل دیگری) باز است. «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ»

وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَبِالْحَنَنِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُودٍ (۱۰۸)

و اما کسانی که خوشبخت (و سعادت مند) شده اند، پس تا آسمان ها و زمین پابرجاست، در بهشت جاودانند، مگر آنچه پروردگارت بخواهد (این) عطایی قطع ناشدنی است.

پیام ها:

۱- عامل شقاوت و بدبختی انسان ها، اختیار و خواست خودشان است، ولی سعادت آنها با توفیق الهی است. لذا برای شقاوت جمله «شَقُوا» و برای سعادت، عبارت «سَعِدُوا» آمده است.

۲- گرچه دست الهی در هر کاری باز است، حتی برای بیرون کردن اهل بهشت از بهشت، «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ» اما با توجه به فراز آخر این آیه «عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُودٍ» و

ص: ۱۲۳

۱- ۱. نساء، ۱۶۹ و جن، ۲۳.

۲- ۲. ابراهیم، ۴۸ و انبیاء، ۱۰۴.

وعده‌هایی که در آیات دیگر داده شده، این کار را انجام نخواهد داد و وقتی کسی وارد بهشت شد، برای همیشه در آنجا خواهد ماند.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِنَّا لَمَوْفُوهُم نَصِيْبُهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ «۱۰۹»

پس (ای پیامبر!) از آنچه این کفار می پرستند در شک و تردید مباش، (که) آنها عبادت نمی کنند مگر همان گونه که قبلاً پدرانشان (بت‌ها را) عبادت می کرده اند، و همانا ما نصیب آنها را به طور کامل و بی کم و کاست خواهیم پرداخت.

پیام‌ها:

۱- یک رهبر باید چنان در راه و هدف خود استوار و قاطع باشد که انحراف امت نتواند او را دچار تزلزل و سستی کند. «فَلَا تَكُ»

۲- مورد عتاب و خطاب قرار دادن شخصیت‌ها، تأثیر روانی بیشتری در مردم دارد. «فَلَا تَكُ»

۳- بت پرستان و مشرکان، منطق و استدلال ندارند. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ»

۴- نیاکان، در اعمال و رفتار آیندگان نقش دارند. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ»

۵- پیروی از سنت‌ها و توجه به افکار و عقاید نیاکان، در همه جا دارای ارزش نیست. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ»

۶- خداوند حتی نسبت به کفار و مشرکان نیز ظلم نمی کند. «لَمَوْفُوهُم نَصِيْبُهُمْ»

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ «۱۱۰»

و به تحقیق ما به موسی کتاب (تورات) دادیم، پس در آن اختلاف شد، و اگر سنت پروردگارت (در مورد تأخیر عذاب کفار) از پیش مقرر نگشته بود،

هر آینه (در همین دنیا) میان آنان داوری و حکم می شد (و به کیفر می رسیدند) و همانا آنان درباره ی آن در شکی هستند که موجب بدگمانی آنان است.

پیام ها:

۱- در هیچ دوره ای از تاریخ، تمام افراد قومی، هم عقیده نبوده اند. «فَاخْتَلَفَ فِيهِ»

۲- از اختلاف مردم در دین و ایمان آوردن بعضی و کفر عدّه ای دیگر، ناراحت و نگران نباشیم که این حادثه ی جدیدی نیست. «آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ»

۳- با اینکه در آیاتی از قرآن مجید، تورات، کتاب نور خوانده شده، (۱) اما باز هم مردم در آن نور اختلاف کرده اند. «فَاخْتَلَفَ فِيهِ»

۴- خداوند، خود نیز سنت های خویش را مراعات کرده و زیر پا نمی گذارد، چرا که قبل از هر کس، این قانونگذار است که باید احترام قانون را داشته باشد. «وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» (خداوند دنیا را محلّ داوری قرار نداده است)

۵- سنت های الهی، بر اساس مقام ربوبیت اوست. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۶- مهلت دادن به اختلاف کنندگان در کتاب آسمانی، از سنت های الهی است.

«كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

وَإِنْ كُلاًّ لَّمَّا لِيُؤْفِقْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالُهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿۱۱۱﴾

و قطعاً پروردگارت (جزای) تمام اعمال آنان را حتماً بطور کامل خواهد داد، همانا او به (تمام) آنچه (مردم) عمل می کنند، آگاه است.

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، هیچ عملی بدون جواب و پاداش نیست. «لِيُؤْفِقْنَهُمْ»

۲- در پاداش یا کیفر الهی، هیچ کم و کاستی وجود ندارد. «لِيُؤْفِقْنَهُمْ»

ص: ۱۲۵

۳- جزای کامل خداوند، بر اساس آگاهی کامل او از اعمال مردم است. «خَبِيرٌ»

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَ مِنْ تَابٍ مَعَكَ وَ لَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۱۱۲﴾

پس (ای پیامبر!) همان گونه که مأمور شده ای، استوار باش و (نیز) هر کس که با تو، به سوی خدا آمده است، و سرکشی نکنید که او به آنچه می کنید بیناست.

نکته ها:

در روایات آمده است که پیامبر فرمود: سوره ی هود مرا پیر کرد. و گفته اند که مراد حضرت این آیه از سوره ی هود بوده است. (۱) اگر چه فراز نخست این آیه «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ» در سوره ی دیگری (۲) از قرآن مجید نیز آمده، اما آیه ی فوق به چنین خصوصیتی معروف شده است. شاید سنگینی این آیه، وجود فرازهای دیگری از تاریخ است که در آیه بیان نشده و آن، استقامت یاران پیامبر صلی الله علیه و آله است که همه ی آنها وفادار نبودند و پیامبر صلی الله علیه و آله از بی وفایی و ناپایداری آنان در ناراحتی بود.

پیام ها:

۱- حال که خداوند کیفر و پاداش همه را بدون کم و کاست می دهد، پس استقامت کن. كَلَّا لَمَا لِيَؤَفِّيَنَّهُمْ ... فَاسْتَقِمْ

۲- نتیجه ی تاریخ انبیا، استقامت است. «فَاسْتَقِمْ»

۳- در استقامت و پایداری، رهبر باید پیشگام همه باشد. «فَاسْتَقِمْ» (شرایط مکه برای مسلمانان صدر اسلام، دشوار و نیاز به استقامت بوده است)

۴- پایداری زمانی ارزش دارد که در همه ی امور باشد. در عبادت، در ارشاد، تحمل ناگواری ها و مانند آن. «فَاسْتَقِمْ»

۵- عمل باید بر طبق نص و فرمان الهی باشد، نه بر اساس قیاس و استحسان و

ص: ۱۲۶

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). شوری، ۱۵،

خیال و امثال آن. «كَمَا أُمِرْت»

۶- پایداری رهبر بدون همراهی و پایداری امت بی نتیجه است. «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ»

۷- رجوع و بازگشت به خدا، بهای سنگینی را می طلبد و آن، استقامت و پایداری در راه مستقیم است. «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ»

۸- همه چیز باید طبق فرمان باشد، نه زیاده روی و طغیان. كَمَا أُمِرْت ... وَ لَا تَطْغَوْا

۹- رهبر و امت باید در راه مستقیم حرکت کنند و از افراط و تفریط بپرهیزند.

«فَاسْتَقِمَّ،

وَ لَا تَطْغَوْا»

۱۰- استقامت در دین، پاداش الهی را در پی دارد. فَاسْتَقِمَّ ... إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

وَ لَا تَزْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ» (۱۱۳)

و به ستمگران تمایل و تکیه نکنید که آتش (عذاب) شما را فرا می گیرد و (در این صورت) برای شما در برابر خداوند، هیچ دوست و سرپرستی نیست، پس (از هیچ ناحیه ای) مورد کمک قرار نخواهید گرفت.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که مودت و محبت به ظالم و اطاعت از او، از مصادیق رکون به ظالم محسوب می شود. در روایتی می فرماید: به ستمگر امیدی نداشته باش، گرچه او فامیل و دوست تو باشد. «و ان كان حميماً قريباً» (۱) در کافی، نیز این روایت آمده که اگر به مقدار زمان دست به جیب کردن ستمگر برای بخشش، راضی به زنده بودن او باشی، رکون و تکیه بر ظالم کرده ای که خدا از آن نهی نموده است. (۲)

از آنجا که اطاعت از اولی الامر، واجب و از سوی دیگر، رکون به ظالم حرام است، پس اولی الامر نمی تواند ظالم باشد، بلکه باید معصوم نیز باشد، زیرا گناه از مصادیق ظلم به شمار می رود.

ص: ۱۲۷

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). کافی، ج ۵، ص ۱۰۸.

رکون و تکیه بر ظالم، آتش و عذاب خداوند را در پی دارد، پس وضعیتی خود ظالم چگونه خواهد بود؟!

پیام ها:

- ۱- هرگونه تمایل و اعتماد به ستمگران داخلی و خارجی، ممنوع است. «لَا تَرْكَبُوا» (ستمگران، لایق پیروی و رهبری نیستند)
- ۲- تکیه بر ستمگران، گناه کبیره است. (هر گناهی که قرآن درباره ی آن وعده ی آتش داده، گناه کبیره است) لَا تَرْكَبُوا ... فَتَمَسَّكُمْ النَّارُ

۳- به جای تمسک به ظالم، به خدا توکل کنیم. «وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ»

۴- نتیجه ی تکیه بر ستمگران، غربت و تنهایی است. «ثُمَّ لَا تَنْصَرُونَ»

وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ «۱۱۴»

و نماز را در دو طرف روز و اوایل شب بپادار، (زیرا) بدرستی که کارهای نیکو (همچون نماز)، بدی ها را محو می کند، این (فرمان)، تذکری است برای اهل ذکر.

وَ اصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ «۱۱۵»

و پایدار باش، که همانا خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند.

نکته ها:

در روایات، مراد از دو طرف روز، صبح و مغرب، و مراد از اوایل شب، نماز عشا بیان شده است. (۱) البته این آیه در مقام بیان تمام نمازهای روزانه نیست.

شخصی از اعمال زشت خویش ناراحت بود، لذا پس از نماز در مسجد از پیامبر صلی الله علیه و آله

ص: ۱۲۸

خواست تا او را حدّ بزند، حضرت به او فرمود: چون بعد از آن عمل خلاف، در نماز جماعت شرکت کرده ای، خداوند تو را بخشد. (۱)

از امام صادق علیه السلام سؤال شد که شخصی از طریق طاغوت درآمدهایی را بدست آورده و با امید به آیه ی «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» به فقرا کمک می کند و به حج می رود؟ حضرت فرمود:

«إِنَّ الْخَطِيئَةَ لَا تَكْفُرُ الْخَطِيئَةَ» گناه را نمی توان با گناه پوشاند. (۲) آنچه را بدست آورده مال مردم است و تصرف در مال مردم به هر شکل حرام است.

امید بخش ترین آیه ی قرآن

حضرت علی علیه السلام بر جمعی وارد شده و از آنها سؤال فرمودند: آیا می دانید امیدبخش ترین آیه ی قرآن کدام است؟! هر کس به فراخور حال خویش آیه ای را عنوان کرد:

* بعضی گفتند: آیه ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» (۳) یعنی خداوند جز شرک، گناهان دیگر را می بخشد.

* بعض دیگر بر آن بودند که این آیه است؛ «وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا» (۴) یعنی هر کس خلافکار و ظالم باشد ولی استغفار کند، خداوند را بخشنده و مهربان خواهد یافت.

* عدّه ای اظهار داشتند آیه ی «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا» (۵) یعنی ای بندگان من که در حق خود اسراف کرده اید! از رحمت خدا مأیوس نشوید، زیرا او همه ی گناهان را می بخشد.

* تعدادی هم نظر به این آیه داشتند؛ «وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ الْإِلَهَ» (۶) یعنی کسانی که اگر کار زشتی انجام دادند و به خودشان ظلم کردند، یاد خداوند می کنند و برای گناهان خویش استغفار می نمایند، و کیست جز خداوند که گناهان را ببخشد.

ص: ۱۲۹

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. نساء، ۴۸.

۴-۴. نساء، ۱۱۰.

۵-۵. زمر، ۵۳.

۶-۶. آل عمران، ۱۳۴.

بعد از اینکه حضرت نظرات آنان را شنید، فرمودند: از حبیب رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: امیدبخش ترین آیه در قرآن این آیه است: «أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ»

سپس پیامبر صلی الله علیه و آله ادامه دادند: یا علی! سوگند به خداوندی که مرا بشیر و نذیر به سوی مردم مبعوث کرد، وقتی که انسان برای نماز وضو بگیرد، گناهایش ریخته می شود، و زمانی که رو به قبله کند، پاک می شود. یا علی! مثال اقامه کننده ی نمازهای روزانه، مثل کسی است که هر روز پنج مرتبه در نهر آبی که جلوی منزل اوست خود را شستشو کند. (۱)

پیام ها:

۱- رهبر باید الگوی مردم باشد. فَاسْتَقِم ... أَقِم ...

۲- نماز را باید با شرایط و آداب کامل بجای آورد. در کلمه ی «اقامه»، معنای کمال و تمام نهفته است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ»

۳- نماز، قوت قلب مؤمنان است. چون در آیات گذشته، فرمان به استقامت و عدم اعتماد به ظالمان مطرح شد و این امور نیاز به روحیه ی بالا دارد، لذا در این آیه، خداوند امر به تقویت روح با اهرم نماز می فرماید. فَاسْتَقِم ... وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ

۴- نمازها را باید در وقت مقرر انجام داد. «طَرْفِي النَّهَارِ»

۵- نماز، روشن ترین نمونه ی کار نیک است. أَقِم ... إِنَّ الْحَسَنَاتِ ...

۶- اعمال انسان در یکدیگر تأثیر دارند. «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ»

۷- دستور به نماز، روشن ترین پند خداست. «ذَلِكَ ذِكْرِي» (نماز، ذکر الهی است)

۸- همه ی افراد از تذکرات الهی، بهره مند نمی شوند. «ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ»

۹- برپایی و اقامه ی نماز، پشتکار و حوصله می خواهد. (۲) «أَقِمِ الصَّلَاةَ، وَ اصْبِرْ»

ص: ۱۳۰

(۱-۱). تفاسیر مجمع البیان و کنز الدقائق.

(۲-۲). در آیه ای دیگر می فرماید: «وَ أَمُرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْهَا» طه، ۱۳۲.

فَلَوْلَا كَانِ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقْيَةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٤﴾

پس چرا در قرون قبل از شما، صاحبان علم و قدرتی نبودند تا مردم را از فساد در زمین باز دارند، مگر گروه کمی از کسانی که از میان آنان نجاتشان دادیم، و ستمگران دنباله رو و دلبسته ی مال و مقامی شدند که در آن مست و سرکش شده بودند و آنان مردمی مجرم و گناهکار بودند.

نکته ها:

کلمه ی «بَقْيَةٍ» که ۳ بار در قرآن آمده، به معنای باقیمانده است، اما معمولاً در لغت عرب، به فضل و قدرت گفته می شود. شاید به خاطر آنکه انسان اجناس نفیس را نزد خود ذخیره می کند و باقی نگه می دارد، و شاید هم به جهت آنکه افرادی در صحنه باقی می مانند که دارای قدرت و قوت بیشتری هستند.

در این آیه خداوند از گروهی انتقاد کرده که چرا مجهز به علم و قدرت نمی شوند تا جامعه را هشدار دهند. این هشدار با لحن «فَلَوْلَا» بارها در قرآن تکرار شده است، از جمله: آیه ی «فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ» (۱) و آیه ی «لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَنْبِيَاءُ» (۲)

چون آیه ی ۱۱۴ پیرامون نماز و این آیه در مورد نهی از منکر است، بجاست تا به آیاتی از قرآن مجید که در آنها مسائل «نماز» و «امر به معروف و نهی از منکر» در کنار هم و متأثر از یکدیگر آمده، اشاره ای داشته باشیم. از جمله ی این آیات عبارتند از:

الف: «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (۳) قطعاً نماز، انسان را از زشتی ها و منکرات باز می دارد.

ب: «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (۴) همانا خوبی ها (مثل نماز) بدی ها را محو می کند.

ص: ۱۳۱

۱-۱. توبه، ۱۲۲.

۲-۲. مائده، ۶۳.

۳-۳. عنکبوت، ۴۵.

۴-۴. هود، ۱۱۴.

ج: «أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أَمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (۱) نماز به پادار و امر به معروف کن و از منکر بازدار.

د: «الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ» (۲) مؤمنان واقعی آناند که اگر در زمین به آنها مکت و قدرت بخشیم، نماز به پا می دارند و زکات می پردازند.

پیام ها:

۱- در همه ی زمان ها، افراد بی تفاوت نسبت به مفسد اجتماعی، محکوم و مورد انتقادند. فَلَوْ لَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ ...

۲- بیشترین مسئولیت در نهی از منکر، بر عهده ی صاحبان علم و قدرت است.

«أُولَئِكَ بِقِيَّتِهِ»

۳- در هر جامعه ای، افراد مصلح و دلسوز در اقلیت هستند. «إِلَّا قَلِيلًا»

۴- رمز سقوط امت های پیشین، بی تفاوتی و ترک نهی از منکر بوده است. «إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا»

۵- نتیجه ی دلسوزی مصلحین و اصلاح جامعه، نجات از قهر الهی است. «أَنْجَيْنَا»

۶- ظلم، عیاشی و جرم، اضلاع مثلث شوم سقوط و هلاکت اند. «ظَلَمُوا، أَتْرَفُوا، مُجْرِمِينَ»

وَ مَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَ أَهْلِهَا مُصْلِحُونَ «۱۱۷»

و پروردگار تو بر آن نبوده تا آبادی هایی را که مردمش اصلاح گزند، به ظلم و ستم هلاک کند.

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مراد از اصلاح در آیه، انصاف مردم نسبت به یکدیگر است. (۳)

ص: ۱۳۲

۱- ۱. لقمان، ۱۴.

۲- ۲. حج، ۴۱.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای ابن مسعود! با مردم رفتاری منصفانه داشته باش و خیرخواه آنان باش و به آنان رحم کن. اگر چنین باشی و خدا بر مردم شهری غضب کند که تو در میان آنان هستی، به سوی تو نظر می کند و به خاطر تو، به آنان رحم می کند. (۱)

پیام ها:

۱- قهر خداوند، دلیل دارد. «لِيُهْلِكَ الْقَرْيَ بِظُلْمٍ»

۲- صالح بودن تنها کافی نیست، بلکه باید «مصلح» بود. «مَا كَانَ رَبُّكَ ... وَ أَهْلُهَا مُصِیْلِحُونَ» (یکی از موارد ایمنی از عذاب الهی، اصلاح طلبی مردم است)

«وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَآ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ» (۱۱۸)

و اگر پروردگارت می خواست، هر آینه همه ی مردم را (با اجبار)، یک امت واحده (و دارای یک عقیده ی حق) قرار می داد، در حالی که همچنان اختلاف می ورزند.

نکته ها:

در قرآن مجید، بارها به مسئله ی آزادی انسان ها در انتخاب راه و عقیده اشاره شده است.

یعنی با اینکه خداوند مردم را به سوی خویش هدایت می فرماید، اما هرگز در این راه اجبار نمی کند و به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز حقّ مجبور کردن مردم را نداده است، بلکه فقط از آن حضرت خواسته که مردم را تذکر دهد و راه را به آنان یادآوری نماید. «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ، لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ» (۲). بنابراین، خداوند راه تقوی و فجور را به نحوی که فطرت انسان خوبی ها و بدی ها را از درون درک کند، الهام می فرماید، و از بیرون هم انبیا علیهم السلام را برای راهنمایی می فرستد و این خود انسان است که با اراده و اختیار کامل راه خویش را برمی گزیند.

پیام ها:

۱- سنت الهی در آفرینش انسان، بر اساس آزادی و انتخاب عقاید و افکار است.

«لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً»

ص: ۱۳۳

۱- ۱. بحار، ج ۷۴، ص ۱۰۹.

۲- ۲. غاشیه، ۲۱.

۲-خواست خداوند، قابل تخلف نیست. «لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ»

۳-در هیچ زمان همه ی مردم یکدست نبوده اند. «وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ»

۴-دلیل اختلاف مردم، قدرت آزاد بودن آنان است. «لَوْ شَاءَ... وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ»

إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِلذِّكِّ خَلْقُهُمْ وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ «۱۱۹»

مگر کسی که پروردگارت به او رحم کند، و (خداوند) برای همین (رحمت) مردم را آفرید، و فرمان پروردگارت صادر شده که دوزخ را از جنّ و انس پر خواهد کرد.

نکته ها:

بعضی گفته اند: معنای آیه این است که مردم دائماً اختلاف دارند، مگر کسانی که در سایه ی لطف و رحمت الهی، گرفتار اختلاف نشوند و خدا برای همین وحدت کلمه، آنان را آفرید. (۱)

فلسفه ی آفرینش انسان، در آیات قرآن با عناوین مختلفی مطرح شده است:

در یک جا می خوانیم: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۲) که دلیل آفرینش جنّ و انسان، عبادت آنها دانسته شده است.

در جای دیگری می فرماید: «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَكْفَرًا أَمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۳) یعنی خداوند، مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید.

و در آیه ی فوق نیز آمده است: «لِلذِّكِّ خَلْقُهُمْ» یعنی ما انسان ها را آفریدیم تا مشمول رحمت خویش نماییم.

در ظاهر به نظر می رسد که فلسفه ی آفرینش انسان، سه عنوان متفاوت یعنی: عبادت، آزمایش و رحمت است. اما با کمی دقت نظر متوجه می شویم که هر سه موضوع دارای یک نقطه ی مشترک هستند و آن تکامل روحی و معنوی انسان هاست.

در آیه ی قبل آمد که انسان آزاد است و در آخر این آیه می فرماید: ما حتماً دوزخ را از انسان

ص: ۱۳۴

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. ذاریات، ۵۶.

۳-۳. ملک، ۲.

و جنّ پر می کنیم. آنچه از جمع بین این دو آیه فهمیده می شود، این است که انسان در انتخاب راه آزاد است، ولی به خاطر پذیرش راه باطل، جهنمی می شود.

در روایات متعدّد آمده است که نمونه ی روشن اختلاف مردم، مسأله ی رهبری معصوم است که طبیعتاً به جز آن گروه که مشمول رحمت الهی و در خط اهل بیت علیهم السلام و پیشوایان معصوم قرار گرفته اند، بقیه ی مردم منحرف شده اند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: خدا انسان را آفرید تا کارهایی انجام دهد و مستحقّ رحمت شود. (۲)

پیام ها:

۱- تنها راه برچیده شدن اختلافات، لطف و رحمت الهی است. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ» □

۲- عامل وحدت، فقط امدادهای الهی است و محورهای دنیوی و مادی، اموری فانی، مقطعی، یک بعدی و خیالی اند. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ» □

۳- فلسفه ی خلقت بشر، پذیرش و دریافت رحمت الهی است. «وَ لِدَلِيكَ خَلَقَهُمْ» □

۴- خداوند قوانین و سنّت هایی را بر خود لازم کرده است. «وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۵- قهر حتمی الهی، بعد از لطف او و فرستادن انبیا و کتب و موعظه و هشدار و مهلت دادن مطرح است. رَحِمَ رَبُّكَ ... لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ

۶- خداوند با قرار دادن فطرت و عقل از درون انسان و ارسال انبیا و کتب آسمانی از بیرون، حجّت را بر مردم تمام کرده است «وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۷- جهنّم محدودیت دارد. «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ»

۸- جنّ نیز مانند انسان، دارای تکلیف و کیفر و پاداش است. «مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ» □

ص: ۱۳۵

(۱-۱). تفسیر کنزالدقائق.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین؛ توحید صدوق، ص ۴۰۳.

وَ كَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَ جَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَ مَوْعِظَةٌ وَ ذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ «۱۲۰»

و هر یک از سرگذشت انبیای (قبلی)، که برای تو بازگو کردیم، چیزی است که دلت را بدان محکم گردانیم، و در این (اخبار)، برای تو حقایق و برای اهل ایمان، پند و تذکری آمده است.

پیام ها:

۱- نقل بخش های مهم تاریخ و آگاهی دادن به آن، یکی از شیوه های تربیتی است.

«نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرُّسُلِ»

۲- بیان سرگذشت انبیا علیهم السلام بار تربیتی دارد و کلمه و نکته ای از آن بی دلیل نیست. «كُلًّا»

۳- داستان های قرآنی، برگزیده ای از سرگذشت زندگانی انبیا علیهم السلام است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرُّسُلِ»

۴- داستان های قرآنی هدفدار است، نه وسیله سرگرمی و یا اغفال. نَقُصُّ عَلَيْكَ ... مَا نُثَبِّتُ

۵- در نقل داستان باید آن فرازهایی مورد توجه قرار گیرد که دارای بار ارزشی است. «مَا نُثَبِّتُ»

۶- بهترین داستان آن است که مایه ی آرامش خاطر باشد. «مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ»

۷- آرام بخش دلها خداوند است. «نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ»

۸- انبیا علیهم السلام نیز به تقویت روحیه نیاز دارند. «نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ»

۹- هرگز با باطل آرامش واقعی و دائمی صورت نمی گیرد. «نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَ جَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ»

۱۰- یک مُبَلِّغ، زمانی در تبلیغ و موعظه خود موفق است که از ثبات و اطمینان کامل برخوردار باشد. «نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ»

۱۱- همه ی داستان های قرآنی حقیقت دارد و با نوعی برهان و دلیل قابل قبول همراه است. «الحق»

۱۲- در تبلیغ باید ابتدا آرامش خاطر، بعد کلام مستدل و سپس موعظه باشد.

«فؤادك، حق، موعظه»

۱۳- بهترین شیوه های تربیتی، تنها در مورد انسان های آماده کارساز است. «ذِكْرِي لِلْمُؤْمِنِينَ»

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اَعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ» (۱۲۱)

و به کسانی که ایمان نمی آورند بگو: هر چه در توان دارید انجام دهید، ما نیز انجام می دهیم.

وَ اَنْتُمْ تَنْتَظِرُونَ» (۱۲۲)

و شما در انتظار باشید، ما هم منتظریم.

پیام ها:

۱- ابلاغ تهدید و بشارت، وظیفه ی انبیاست. «قُلْ»

۲- انسان، آزاد است و انبیا علیهم السلام نیز بر او اجبار و تحمیلی ندارند. وَقُلْ لِلَّذِينَ ...

اَعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ

۳- کسی که موعظه پذیر نیست و تذکر به حال او سودی ندارد، باید تهدید شود.

«وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اَعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ»

۴- مبلغ باید به راه و هدف خود، ایمان کامل داشته باشد. «اِنَّا عَامِلُونَ - اِنَّا مُنْتَظِرُونَ»

۵- در تبلیغ باید با هر کسی به تناسب عقل و فهم خود او سخن گفت، با افراد لجوج و عنود، با قهر و تهدید. «اَنْتُمْ تَنْتَظِرُونَ»

۶- فرجامی نیکو در انتظار پیامبر و مؤمنان است. «اِنَّا مُنْتَظِرُونَ»

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

و نهان آسمان و زمین تنها برای خداوند است و تمام امور به او باز گردانده می شود، پس بنده ی او باش (و تنها او را پرستش کن) و بر او توکل نمای و پروردگارت از عملکرد شما غافل نیست.

نکته ها:

علم غیب، به طور مطلق مخصوص خداوند است، امّا به اذن و اراده ی الهی، پیامبران نیز از علم غیب برخوردارند. «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» (۱)

پیام ها:

۱- آگاهی از اسرار جهان مخصوص خداوند است. «لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- زمین و آسمان (تمام هستی)، علاوه بر ظاهر، دارای غیب و نهانی نیز هست.

«لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- مرجع همه چیز او و بازگشت هر چیزی به سوی اوست. «إِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ»

۴- ایمان به غیب، زمینه ساز عبادت و توکل بر خداوند است. «لِلَّهِ غَيْبٌ ... فَاعْبُدْهُ»

۵- هر کس به خداوند توکل کند، مورد لطف او قرار می گیرد. «وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ ...»

۶- آگاهی بر عملکرد انسان، از شئون ربوبیت خداوند است. «وَمَا رَبُّكَ ...»

«و الحمد لله رب العالمین»

ص: ۱۳۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا ونبينا محمد وآله الطاهرين

مقدمه سوره يوسف

گرچه سوره یوسف در جلد ششم تفسیر نور چاپ شده، لیکن از آنجا که داستان حضرت یوسف بسیار شیرین و پرجاذبه است و برای آشنایی نسل نو با تفسیر و نکات و اشارات و لطایف قرآن، بهترین راه را داستان های قرآن یافتیم، تصمیم گرفتیم این قسمت از تفسیر نور را جداگانه چاپ کنیم، تا کسانی که حوصله مطالعه ی تفسیر همه قرآن یا توان تهیه یک دوره تفسیر کامل را ندارند، یکسره محروم نشوند و لافل با بخشی از قرآن و تفسیر آن آشنا شوند.

ستاد تفسیر قرآن کریم، در سال ۱۳۸۰ این کتاب را به مسابقه گذارد و از مشتاقان تدبیر در آیات قرآن خواست تا اگر نکات تازه ای می یابند آن را برای ستاد ارسال و از جوایز ویژه ای بهره مند گردند که حدود ۷۰ رساله مشتمل بر هزاران نکته واصل گردید و از میان آنها آنچه ضابطه مند، بدیع و غیر تکراری بود، با نظر کارشناسان فن استخراج گردید.

در چاپ حاضر، علاوه بر ۹۰۰ نکته و پیام قبلی در تفسیر سوره یوسف، ۳۷۰ پیام استخراجی از جزوات ارسالی، الحاق گردید تا اولاً نکات جدید در اختیار همگان قرار گیرد و

ثانیاً این موضوع آشکارتر شود که تدبّر در قرآن می تواند یافته های تازه ای را برای هر تدبّر کننده به ارمغان آورد.

پیام های برگرفته از آن جزوات، با علامت* در پایان آن مشخص گردیده است.

همچنین موارد اصلاحی که خوانندگان عزیز در مورد این جلد ارسال نموده بودند، مورد بررسی و اعمال نظر قرار گرفت.

در پایان ضمن تقدیر از همه عزیزانی که مطالب خود را ارسال نموده و پوزش از عدم ذکر نام آنان، از زحمات حجه الاسلام و المسلمین مجتبی کلباسی و همکاران محترمشان در ستاد تفسیر که در امر برگزاری مسابقه، مطالعه جزوات و استخراج نکات جدید متقبّل زحماتی شده اند، تشکر نموده و توفیق آنان را از خداوند متعال خواستارم.

محسن قرائتی

۸۱/۴/۱۵

ص: ۱۴۲

سوره یوسف از سوره های مکی و دارای یکصد و یازده آیه است. نام حضرت یوسف، ۲۷ مرتبه در قرآن آمده که ۲۵ مرتبه آن در همین سوره است. آیات این سوره، به هم پیوسته و در چند بخش جذاب و فشرده، داستان زندگی یوسف را از کودکی تا رسیدن او به مقام خزانه داری کشور مصر، عفت و پاکدامنی او، خنثی شدن توطئه های مختلف علیه او و جلوه هایی از قدرت الهی را مطرح می کند.

داستان حضرت یوسف علیه السلام فقط در همین سوره از قرآن آمده، در حالی که داستان پیامبران دیگر در سوره های متعدّد نقل شده است. داستان حضرت آدم و نوح هر کدام در دوازده سوره، داستان حضرت ابراهیم در هیجده سوره، داستان حضرت صالح در یازده سوره، داستان حضرت داوود در پنج سوره، داستان حضرت هود و سلیمان هر کدام در چهار سوره و داستان حضرت عیسی و زکریّا هر کدام در سه سوره ذکر شده است. (۱)

داستان حضرت یوسف در تورات، سفر پیدایش از فصل ۳۷ تا ۵۰ نیز نقل شده است، اما در مقایسه با آنچه در قرآن آمده، به خوبی اصالت قرآن و تحریف تورات معلوم می گردد. در میان آثار ادبی نیز داستان یوسف و زلیخا، دلداری

ص: ۱۴۳

جایگاهی برگزیده است که از آن جمله می توان منظومه یوسف و زلیخا، از نظامی گنجوی و یوسف و زلیخا منسوب به فردوسی را نام برد.

قرآن در داستان یوسف علیه السلام بیشتر به شخصیت خود او در گذر از کوران حوادث می پردازد، در حالی که در داستان پیامبران دیگر، بیشتر به سرنوشت مخالفان و لجاجت و هلاکت آنان اشاره نموده است.

در برخی روایات، از آموزش سوره یوسف به زنان و دختران نهی شده است، ولی به نظر برخی صاحب نظران، این روایات اسناد قابل اعتمادی ندارند. (۱) و از طرفی آنچه استناد این نهی است، طرح عشق از سوی زلیخا همسر عزیز مصر است که با بیان قرآنی، نقطه منفی در آن وجود ندارد.

ص: ۱۴۴

۱-۱). تفسیر نمونه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١﴾

الف لام را. آن است آیات کتاب روشنگر.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾

همانا ما آن را قرآنی عربی نازل کردیم، باشد که بیاندیشید.

نکته ها:

درباره حروف مقطعه نظرات مختلفی بیان شده است، از جمله:

۱. قرآن، این معجزه الهی از همین حروف الفبا تألیف یافته که در اختیار همگان است.

۲. نام سوره ای است که با آن حروف آغاز شده است.

۳. نوعی سوگند و قسم الهی است.

۴. اسرار و رموزی بین خدا و پیامبر است.

امّا با توجه به اینکه از میان ۲۹ سوره ای که با حروف مقطعه آغاز شده، در بیست و چهار مورد پس از آن، سخن از قرآن و معجزه بودن آن است، شاید بهترین وجه، همان نظر اول باشد.

قرآن به هر زبانی که نازل می شد، دیگران باید با آن زبان آشنا می شدند. امّا نزول قرآن به زبان عربی دارای مزایایی است، از جمله:

الف: زبان عربی دارای چنان گستردگی لغات و استواری قواعد دستوری است که در زبان های دیگر یافت نمی شود.

ب: طبق روایات زبان اهل بهشت، عربی است.

ج: مردم منطقه ای که قرآن در آن نازل شد، عرب زبان بودند و امکان نداشت که کتاب آسمانی آنها به زبان دیگری باشد.

خداوند در مورد قرآن و باران، هر دو تعبیر به «نزول» نموده است، بین این دو مشابهت هایی است که ذکر می کنیم:

الف: هر دو از آسمان نازل می شوند. «وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» (۱)

ب: هر دو طاهر و مطهرند. «يُنزَّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهَّرَكُمْ» (۲)، رَبَّنَا وَ ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا... يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ (۳)

ج: هر دو وسیله ی حیاتند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۴)، «لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا» (۵)

د: هر دو مبارک و مایه ی برکت اند. «وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ» (۶)، «وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا» (۷)

ه: قرآن چون باران، قطره قطره و آیه آیه نازل شده است. (نزول تدریجی)

شاید تأکید بر عربی بودن قرآن، ردّ کسانی باشد که گفتند: قرآن را فردی عجمی به پیامبر آموخته است... أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّلسَّانِ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (۸)

پیام ها:

۱- قرآن، از همین حروف الفبا (الف، لام، را،...)، تألیف یافته است. اگر می توانید شما هم از همین حروف، کتابی مثل قرآن بیاورید. «الر»

۲- قرآن، دارای مقامی بس والا است. «تِلْكَ»

۳- قرآن، مخاطب و خواننده را در آغاز، نسبت به استحکام آیات خود واقف

ص: ۱۴۶

۱- ۱. مؤمنون، ۱۸.

۲- ۲. انفال، ۱۱.

۳- ۳. بقره، ۱۲۹.

۴- ۴. انفال، ۲۴.

۵- ۵. فرقان، ۴۹.

۶- ۶. انعام، ۹۲.

٧-٧) ق. ٩.

٨-٨) نحل، ١٠٣.

ساخته، سپس به بیان مطالب دیگر می پردازد. «آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ»*

۴- نزول قرآن به زبان عربی از یک سو و فرمان تدبیر در آن از سوی دیگر، نشانه‌ی آن است که مسلمانان باید با زبان عربی آشنا شوند. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۵- قرآن، تنها برای تلاوت و تبرک نیست، بلکه وسیله‌ی تعقل و رشد بشر است.

«لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۶- نوشته‌ها باید روشن و روشنگر، هدفدار و هدایتگر باشد. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ ... لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»*

۷- برای رسیدن به سعادت، تنها نزول قرآن کافی نیست؛ بلکه باید درباره‌ی آن تعقل هم کرد. «أَنْزَلْنَاهُ ... لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»*

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ «۳»

ما با این قرآن که به تو وحی کردیم بهترین داستان را بر تو بازگو می‌کنیم، در حالی که تو پیش از آن، از بی‌خبران بودی.

نکته‌ها:

«قصص» هم به معنای داستان و هم به معنای نقل داستان است.

قصه و داستان در تربیت انسان سهم بسزایی دارد. زیرا داستان، تجسیم عینی زندگی یک امت و تجربه عملی یک ملت است. تاریخ آئینه‌ی ملت هاست و هر چه با تاریخ و سرگذشت پیشینیان آشنا باشیم، گویا به اندازه عمر آن مردم زندگی کرده ایم. حضرت علی علیه السلام در نامه سی و یکم نهج البلاغه خطاب به فرزندش امام حسن علیه السلام جمله‌ای دارند که می‌فرمایند:

فرزندم! من در سرگذشت گذشتگان چنان مطالعه کرده‌ام و به آنها آگاهم که گویا با آنان زیسته‌ام و به اندازه‌ی آنها عمر کرده‌ام.

شاید یکی از دلایل اثرگذاری قصه و داستان بر روی انسان، تمایل قلبی او به داستان باشد.

معمولاً کتاب‌های تاریخی و آثار داستانی در طول تاریخ فرهنگ بشری رونق خاصی داشته

و قابل فهم و درک برای اکثر مردم بوده است، در حالی که مباحث استدلالی و عقلانی را گروه اندکی پیگیری می کرده اند.

در روایات، به کل قرآن «احسن القصص» اطلاق شده است و این منافاتی ندارد که در میان کتب آسمانی، قرآن «احسن القصص» باشد و در میان سوره های قرآن، این سوره «احسن القصص» باشد. (۱)

تفاوت داستان های قرآن با سایر داستان ها:

۱. قصه گو خداوند است. «نَحْنُ نَقُصُّ»

۲. هدفدار است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نَبَّئْتُ بِهِ فَوَادَّكَ» (۲)

۳. حق است، نه خیال. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ» (۳)

۴. بر اساس علم است، نه گمان. «فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِم بِعِلْمٍ» (۴)

۵. وسیله ی تفکر است، نه تخدیر. «فَأَقْصَصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (۵)

۶. وسیله ی عبرت است، نه تفریح و سرگرمی. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ» (۶)

داستان حضرت یوسف، «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» است، زیرا:

۱. معتبرترین داستان ها است. «بِمَا أَوْحَيْنَا»

۲. در این داستان، جهاد با نفس که بزرگ ترین جهاد است، مطرح می شود.

۳. قهرمان داستان، نوجوانی است که تمام کمالات انسانی را در خود دارد. (صبر، ایمان، تقوا، عفاف، امانت، حکمت، عفو و احسان)

۴. تمام چهره های داستان، خوش عاقبت می شوند. مثلاً یوسف به حکومت می رسد، برادران توبه می کنند، پدر بینایی خود را بدست می آورد، کشور قحطی زده نجات می یابد و دلتنگی ها و حسادت ها به وصال و محبت تبدیل می شود.

۵. در این داستان مجموعه ای از اضداد در کنار هم طرح شده اند: فراق و وصال، غم و شادی، قحطی و پرمحصولی، وفاداری و جفاکاری، مالک و مملوک، چاه و کاخ، فقر و غنا، بردگی و

ص: ۱۴۸

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. هود، ۱۲۰.

٣-٣. كهف، ١٣.

٤-٤. اعراف، ٧.

٥-٥. اعراف، ١٧٦.

٦-٦. يوسف، ١١١.

سلطنت، کوری و بینایی، پاکدامنی و اتهام ناروا بستن.

نه فقط داستان های الهی، بلکه تمام کارهای خداوند، «أَحْسَنَ» است. زیرا:

۱. بهترین آفریدگار است. «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱)

۲. بهترین کتاب را دارد. «نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۲)

۳. بهترین دین را دارد. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» (۳)

۴. بهترین پاداش را می دهد. «لِيُجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا» (۴)

و در برابر این بهترین ها، خداوند بهترین عمل را از انسان خواسته است. «لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۵)

غفلت در قرآن به سه معنی مطرح شده است:

الف: غفلت بد، نظیر آیه ی «وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ» (۶) همانا بسیاری مردم از آیات ما غافلند.

ب: غفلت خوب، نظیر آیه ی «إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصِنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (۷) کسانی که بر زنان پاکدامن و غافل از فحشا، تهمت زنا می زنند در دنیا و آخرت لعنت شده اند.

ج: غفلت طبیعی به معنای بی اطلاعی، نظیر همین آیه مورد بحث؛ «وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الْغَافِلِينَ» که خدا برای حفظ حرمت و احترام پیامبر نمی فرماید: «كنت من قبله لمن الجاهلین»

پیام ها:

۱- در داستان های قرآن، قصه گو خداوند است. «نَحْنُ نَقُصُّ»

۲- قصه گو (و نویسنده آن)، باید معتبر و مطمئن باشد. «نَحْنُ نَقُصُّ»*

۳- از نظر روانی و تربیتی، برای تأثیر بهتر، باید مقدمه چینی کرد. (قبل از شروع

ص: ۱۴۹

۱- ۱. مؤمنون، ۱۴.

۲- ۲. زمر، ۲۳.

۳- ۳. نساء، ۱۲۵.

۴- ۴. نور، ۳۸.

٥-٥. هوڊ، ٧.

٦-٦. يونس، ٩٢.

٧-٧. نور، ٢٣.

قصه، مقدمه چینی می کند که می خواهیم قصه بگویم، آن هم بهترین قصه. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ»*

۴- بهترین سخن ها، در اختیار بهترین افراد است. نَحْنُ نَقُصُّ ... أَحْسَنَ الْقَصَصِ*

۵- برای الگو دادن به دیگران، بهترین ها را انتخاب و معرفی کنیم. أَحْسَنَ ...

۶- قرآن بازگوکننده ی داستان ها، با بهترین و زیباترین بیان است. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ»

۷- بهترین داستان، آن است که بر اساس وحی باشد. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا»

۸- پیامبر امی قبل از نزول وحی، نسبت به تاریخ گذشته بی خبر و نا آشنا بود.

... لَمِنَ الْغَافِلِينَ

۹- قرآن، از میان برنده غفلت ها و بی خبری هاست. «مِنَ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ»

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾

آنگاه که یوسف به پدر خویش گفت: ای پدر! همانا من (در خواب) یازده ستاره با خورشید و ماه دیدم، آنها را در برابر خود سجده کنان دیدم.

نکته ها:

داستان حضرت یوسف، با رؤیا شروع می شود. به گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، داستان یوسف با خوابی شروع می شود که او را بشارت می دهد و نسبت به آینده ای روشن امیدوار می سازد تا او را در مسیر تربیت الهی صابر و بردبار گرداند.

به جز بنیامین، دیگر برادران او از مادر جدایی بوده اند. حضرت یعقوب نیز فرزند حضرت اسحاق و او فرزند حضرت ابراهیم علیهم السلام است. (۱)

خواب اولیای الهی، متفاوت است؛ گاهی نیازمند تعبیر است، مثل خواب حضرت یوسف و گاهی به تعبیر نیاز ندارد، بلکه عین واقع است. مانند خواب حضرت ابراهیم که مأمور

ص: ۱۵۰

می شود تا اسماعیل را ذبح کند.

سخنی درباره ی رؤیا و خواب دیدن

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «الرؤیا ثلاثة: بشری من الله، تحزین من الشیطان، و الذی يحدث به الانسان نفسه فیراه فی منامه» (۱)، خواب بر سه قسم است: یا بشارتی از سوی خداوند است، یا غم و اندوهی از طرف شیطان است و یا مشکلات روزمره انسان است که در خواب آن را می بیند.

برخی از دانشمندان و روان شناسان، خواب دیدن را در اثر ناکامی ها و شکست ها دانسته و به ضرب المثلی قدیمی استشهاد کرده اند که: «شتر در خواب بیند پنبه دانه» و برخی دیگر خواب را تلقین ترس گرفته اند، بر اساس ضرب المثلی که می گوید: «دور از شتر بخواب تا خواب آشفته نبینی» و بعضی دیگر خواب را جلوه غرائز واپس زده دانسته اند. اما علیرغم تفاوت هایی که در خواب ها و رؤیاها وجود دارد، کسی اصل خواب دیدن را انکار نکرده است و البته باید به این نکته توجه داشت که همه خواب ها با یک تحلیل، قابل بررسی نیستند.

مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان (۲) می گوید: سه عالم وجود دارد؛ عالم طبیعت، عالم مثال، عالم عقل. روح انسان به خاطر تجردی که دارد، در خواب با آن دو عالم ارتباط پیدا می کند و به میزان استعداد و امکان، حقایقی را درک می کند. اگر روح کامل باشد، در فضای صاف حقایق را درک می کند. و اگر در کمال به آخرین درجه نرسیده باشد، حقایق را در قالب های دیگر می یابد. همانطور که در بیداری، شجاعت را در شیر و حيله را در روباه و بلندی را در کوه می بینیم، در خواب، علم را در قالب نور، ازدواج را در قالب لباس و جهل و نادانی را به صورت تاریکی مشاهده می کنیم.

ما بحث ایشان را با ذکر مثال هایی بیان می کنیم؛ کسانی که خواب می بینند چند دسته اند:

دسته اول، کسانی که روح کامل و مجردی دارند و بعد از خواب رفتن حواس، با عالم عقل مرتبط شده و حقایقی را صاف و روشن از دنیای دیگر دریافت می کنند. (نظیر تلویزیون های

ص: ۱۵۱

۱-۱. بحار، ج ۱۴، ص ۴۴۱.

۲-۲. تفسیر المیزان، ج ۱۱، ص ۲۹۹.

سالم با آنتن های مخصوص جهت دار که امواج ماهواره ای را از نقاط دور دست می گیرد.) اینگونه خواب ها که دریافت مستقیم و صاف است، نیازی به تعبیر ندارد.

دسته دوم، کسانی هستند که دارای روح متوسط هستند و در عالم رؤیا، حقایق را ناصاف و همراه با برفک و تشبیه و تخیل دریافت می کنند. (که باید مفسّری در کنار دستگاه گیرنده، ماجرای فیلم را توضیح دهد و به عبارتی، عالمی آن خواب را تعبیر کند.)

دسته سوم، کسانی هستند که روح آنان به قدری متلاطم و ناموزون است که خواب آنها مفهومی ندارد. (نظیر صحنه های پراکنده و پر برفک تلویزیونی که کسی چیزی سردر نمی آورد.) این نوع رؤیاها که قابل تعبیر نیستند، در قرآن به «أَصْغَاتُ الْأَحْلَامِ» تعبیر شده است.

قرآن در سوره های مختلف، از رؤیاهایی نام برده که حقیقت آنها به وقوع پیوسته، از جمله:

الف: رؤیای یوسف علیه السلام درباره سجده ی یازده ستاره و ماه و خورشید بر او که با رسیدن او به قدرت و تواضع برادران و پدر و مادر در برابر او تعبیر گردید.

ب: رؤیای دو یار زندانی یوسف که بعداً یکی از آنها آزاد و دیگری اعدام شد.

ج: رؤیای پادشاه مصر درباره گاوِ لاغر و چاق که تعبیر به قحطی و خشکسالی بعد از فراخ شد.

د: رؤیای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره عدد اندک مشرکان در جنگ بدر که تعبیر به شکست مشرکان شد. (۱)

ه: رؤیای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره ورود مسلمانان با سر تراشیده به مسجد الحرام که با فتح مکه و زیارت خانه خدا تعبیر شد (۲)

و: رؤیای حضرت ابراهیم در مورد ذبح فرزندش حضرت اسماعیل. (۳)

از قرآن که بگذریم در زندگی خود، افرادی را می شناسیم که در رؤیا از اموری مطلع شده اند که دست انسان به صورت عادی به آن نمی رسد.

حاج شیخ عباس قمی صاحب مفاتیح الجنان، به خواب فرزندش آمد و گفت: کتابی نزد امانت

ص: ۱۵۲

۱-۱. انفال، ۴۳.

۲-۲. فتح، ۲۷.

بوده، آنرا به صاحبش برگردان تا من در برزخ راحت باشم. وقتی بیدار شد به سراغ کتاب رفت، با نشانه هایی که پدر گفته بود تطبیق داشت، آن را برداشت. وقتی می خواست از خانه بیرون برود، کتاب از دستش افتاد و کمی ضربه دید. او کتاب را به صاحبش برگرداند و چیزی نگفت، دوباره پدرش به خواب او آمد و گفت: چرا به او نگفتی کتاب تو ضربه دیده است تا اگر خواست خسارت بگیرد و یا رضایت دهد.

پیام ها:

- ۱- فرزندان، باید به درایت و دلسوزی پدر اعتماد و در مسائل زندگی با او مشورت کنند. «قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ»*
- ۲- پدر را به اسم صدا نزنیم. «يَا أَبَتِ»
- ۳- پدر و مادر، بهترین مرجع برای حل مشکلات فرزندان هستند. «يَا أَبَتِ»
- ۴- پدران و فرزندان در خطاب به یکدیگر، از واژه هایی که نشانه ی صمیمیت، رحمت و شفقت است، استفاده کنند. «يَا أَبَتِ»*
- ۵- والدین به خواب های فرزندان شان توجه کنند. «يَا أَبَتِ»
- ۶- حضرت یوسف در ابتدا، تعبیر خواب نمی دانست و لذا برای تعبیر رؤیایش از پدر استمداد کرد. «يَا أَبَتِ»
- ۷- گاهی رؤیا و خواب دیدن، یکی از راه های دریافت حقایق است. «إِنِّي رَأَيْتُ»
- ۸- در فرهنگ خواب، اشیا، نماد حقایق می شوند. (مثلاً خورشید نشان پدر و ماه تعبیر از مادر و ستارگان نشان برادران است).
رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا ...
- ۹- دیدن ماه و خورشید و ستارگان (به صورت هم زمان)، از شگفتی های رؤیای یوسف است. «كَوْكَبًا وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ»*
- ۱۰- خواب اولیای خدا، واقعی است. «رَأَيْتُ» در این آیه «رَأَيْتُ» تکرار شده است تا بگوید حتماً دیدم و گمان نشود ماجرا خیالی بوده است.
- ۱۱- یوسف علیه السلام در خواب چنان دید که خورشید و ماه و ستارگان، همانند موجودات دارای عقل، بر او سجده می کنند. (جمله «رَأَيْتُهُمْ» برای افراد عاقل

بکار می رود)*

۱۲- انسان های برگزیده، به مقامی می رسند که مسجود دیگر انسان ها می شوند.

«رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ»*

۱۳- گاهی در نوجوان، استعدادی هست که بزرگترها را به تواضع وامی دارد.

«سَاجِدِينَ»

۱۴- شروع داستان با رؤیا و پایان آن با تعبیر آن، از بهترین روشها برای نوشتن داستان و سناریو است. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ - رَأَيْتُهُمْ

لِي سَاجِدِينَ»*

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَيَّ إِخْوَتَكَ فَيُكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ «۵»

(يعقوب) گفت: ای پسر کوچکم! خوابت را برای برادرانت بازگو مکن که برایت نقشه ای (خطرناک) می کشند. همانا شیطان، برای انسان دشمنی آشکار است.

نکته ها:

یکی از اصول زندگی، رازداری است. اگر مسلمانان به مفاد این آیه عمل می کردند، این همه کتب خطی، آثار علمی، هنری و عتیقه های ما، در موزه کشورهای خارجی جای نمی گرفت و به اسم کارشناس، دیپلمات و جهانگرد از منابع و امکانات و منافع ما آگاه نمی شدند و در اثر سادگی یا خیانت، اسرارمان در اختیار کسانی که دائماً در حال کید و مکر بر علیه ما هستند، قرار نمی گرفت.

حضرت یوسف، خواب خود را دور از چشم برادران، به پدر گفت که این خود نشانه ی تیزهوشی اوست.

پیام ها:

۱- فرزندان را با مهربانی مورد خطاب قرار دهید. «يَا بُنَيَّ»*

ص: ۱۵۴

۲- پدر و مادر بایستی رابطه ای صمیمانه با فرزندان داشته باشند تا فرزندان بتوانند سخن خود را با آنان مطرح کنند. «یا بُنَّی»*

۳- خطر حسادت در محیط خانه و جامعه را به فرزندان گوشزد کنیم. «یا بُنَّی لَا تَقْضُصْ ...»

۴- از کودکی و در خانواده رازداری را به فرزندان بیاموزیم. «یا بُنَّی لَا تَقْضُصْ»*

۵- دانسته ها و اطلاعات، باید طبقه بندی شود و محرمانه و غیرمحرمانه از هم جدا گردد. «لا تَقْضُصْ»

۶- هر حرفی را به هر کسی نزنیم. «لا تَقْضُصْ»

۷- کتمان فضایل به خاطر جلوگیری از حسادت ها، کاری بایسته است. «لا تَقْضُصْ»*

۸- با پی بردن به استعداد یک فرزند، آن را با سایر فرزندان مطرح نکنیم. «لا تَقْضُصْ»*

۹- در معرفی افراد تیزهوش و نابغه، باید احتیاط کرد. «لا تَقْضُصْ»*

۱۰- حضرت یعقوب نیز دارای علم و موهبت تعبیر خواب بوده است. «لا تَقْضُصْ رُؤْیَاكَ»*

۱۱- گاهی شیطان در آستین است. «إِخْوَتَكَ»*

۱۲- پیشگیری بهتر از درمان است. (نگفتن خواب به برادران، نوعی پیشگیری از تحریک حسادت است) «لا تَقْضُصْ رُؤْیَاكَ عَلَی إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا»*

۱۳- در خانواده انبیا نیز، مسایل ضد اخلاقی همچون حسد و حيله میان فرزندان مطرح است. «یا بُنَّی لَا تَقْضُصْ ... فَيَكِيدُوا ...»

۱۴- زمینه های حسادت را شعله ور نکنید. «لا تَقْضُصْ ... فَيَكِيدُوا»

۱۵- حسادت، موجب نادیده گرفته شدن حقوق حتی حق خویشاوندی می گردد.

«لا تَقْضُصْ ... فَيَكِيدُوا»*

۱۶- برادران یوسف علیه السلام که از خواب وی و مقام آینده او اطلاعی نداشتند چنان

کردند. اگر اطلاع می یافتند چه می کردند؟! لَا تَقْصُصْ ... فَيَكِيدُوا*

۱۷- پیش بینی و آینده نگری صفاتی ارزنده هستند. لَا تَقْصُصْ ... فَيَكِيدُوا*

۱۸- افشای اسرار و برخی اخبار، ممکن است بسیار گران تمام شود. لَا تَقْصُصْ ...

فَيَكِيدُوا*

۱۹- برخی اسرار به قدری مهم هستند که افشای آن زندگی فرد یا افرادی را به مخاطره می اندازد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»*

۲۰- در موارد مهم و حساس باید خطر را قبل از وقوع آن گوشزد کرد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»*

۲۱- حضرت یعقوب در مورد کید برادران نسبت به یوسف اطمینان داشت.

«فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»*

۲۲- در پیش بینی مسایل مهم، گاهی اظهار سوءظن و یا پرده برداشتن از خصلت ها مانعی ندارد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»

۲۳- لازم است والدین، از روحيات فرزندانشان نسبت به هم آگاه باشند تا بتوانند اعمال مدیریت کامل نمایند. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»

۲۴- کید و حيله، کاری شیطانی است. فَيَكِيدُوا ... إِنَّ الشَّيْطَانَ

۲۵- شیطان با استفاده از زمینه های درونی بر ما سلطه می یابد. (حسادت برادران، زمینه را برای بروز دشمنی شیطان نسبت به انسان فراهم ساخت). فَيَكِيدُوا ...

إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

۲۶- شیطان دشمن انسان است، حتی اگر پیامبر زاده باشد. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»*

۲۷- از کودکی، شیطان را به کودکان معرفی و نقش او را بیان نمایید. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»*

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

و اینگونه پروردگارت تو را برمی گزیند و از تعبیر خواب ها (و سرانجام امور) تو را آگاه می سازد و نعمتش را بر تو و بر خاندان یعقوب تمام می کند. همان گونه که پیش از این بر پدران ابراهیم و اسحاق تمام کرد.

همانا پروردگارت دانای حکیم است.

نکته ها:

تأویل خواب به معنای بیانِ باطن و نحوه ی تحقّق خواب است. «احادیث» جمع «حدیث» به معنای نقل ماجراست. از آنجایی که انسان رؤیای خود را برای دیگران نقل می کند، به خواب نیز حدیث گفته اند.

حضرت یعقوب در این آیه، خواب فرزندش یوسف را برای او تعبیر می کند و از آینده اش خبر می دهد.

گرچه ظاهر آیه آن است که گوینده ی جمله «وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ» یا خداوند است و یا حضرت یعقوب که چون علم او از طرف خداوند است، یک پیشگویی صحیح است و مانعی ندارد به خصوص با توجه به اینکه در آن زمان یوسف، پیامبر نبوده با جمله ی «يَجْتَبِيكَ» مورد خطاب مستقیم خداوند واقع شود.

پیام ها:

۱- پیامبران، برگزیدگان خداوند هستند. «يَجْتَبِيكَ»

۲- چون یوسف علیه السلام برگزیده و... بود به انواع گرفتاری ها مبتلا شد تا گوهر وجودش در گرفتاری ها نمایانده شود. «يَجْتَبِيكَ» (البلاء للولاء...)*

۳- ارزش انسان به سن و سال نیست، ممکن است کسی از نظر سنی کوچکتر ولی از نظر خصلت ها و ارزش والا تر باشد. (چنانکه یوسف از برادران خود

کوچک تر بود) «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ»*

۴- اولیای خدا از یک خواب، آینده افراد را می بینند. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ»

۵- علوم مهم و دانش های کلیدی و اساسی را نباید به هر کس آموخت؛ اول باید افراد لایق را گزینش کرد و سپس علوم را در اختیار آنان قرار داد. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ»*

۶- علم، اولین هدیه الهی به برگزیدگان خود است. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ»

۷- انبیا، شاگردان بلاواسطه خداوند هستند. «يُعَلِّمُكَ»

۸- تعبیر خواب، از اموری است که خداوند به انسان عطا می کند. «يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»

۹- از جمله راههای ارتباط با غیب، تعبیر رؤیا و خواب است. «يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»*

۱۰- علم آموخته شده به یوسف علیه السلام نیز محدود بوده است. («من» در جمله ی «مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»، به معنای بخشی از علم تعبیر خواب است)*

۱۱- مقام نبوت و حکومت، سرآمد نعمت هاست. «وَأُتِيتُمْ نِعْمَتَهُ»

۱۲- در فرهنگ قرآن، اجداد در حکم پدر هستند. «أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ»

۱۳- علم و هدایت و لیاقت یک فرد علاوه بر خود او برای خانواده و خویشاوندان او نیز نعمت و موهبت الهی است. «عَلَيْكَ وَ عَلَى آلِ يَعْقُوبَ»*

۱۴- تمام نعمت بر آل یعقوب نشان از عاقبت به خیری برادران یوسف دارد.

«يُتِيتُمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ عَلَى آلِ يَعْقُوبَ»*

۱۵- انتخاب انبیا، بر اساس علم و حکمت الهی است. «يَجْتَبِيكَ ... عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِلْسَّائِلِينَ ﴿٧﴾

به تحقیق در (داستان) یوسف و برادرانش نشانه هایی (از حاکم شدن اراده خداوندی) برای جویندگان است.

نکته ها:

در داستان زندگی حضرت یوسف، آیات و نشانه های زیادی از قدرت نمایی خداوند به چشم می خورد که هر کدام از آنها مایه ی عبرت و پند برای اهل تحقیق و جستجو است؛ از آن جمله است: ۱. خواب پر راز و رمز حضرت یوسف. ۲. علم تعبیر خواب. ۳. تشخیص و اطلاع یافتن یعقوب از آینده فرزند خود. ۴. در چاه بودن و آسیب ندیدن. ۵. نابینا شدن و دوباره بینا شدن حضرت یعقوب علیه السلام. ۶. قعر چاه و اوج جاه. ۷. زندان رفتن و به حکومت رسیدن. ۸.

پاک بودن و تهمت ناپاکی شنیدن. ۹. فراق و وصال. ۱۰. بردگی و پادشاهی. ۱۱. زندان برای فرار از گناه. ۱۲. بزرگواری و عفو سریع برادران خطا کار.

در کنار این نشانه ها، سؤال هایی قابل طرح است که پاسخ هر کدام روشنگر راه زندگانی است؛

۱. چگونه حسادت، انسان را به برادر کشی می کشاند؟!

۲. چگونه ده نفر در یک خیانت، هم رأی و هم داستان می شوند؟!

۳. چگونه یوسف با بزرگواری از مجازات برادران خیانتکار خود، صرف نظر می کند؟!

۴. چگونه انسان با یاد خدا، زندان را بر لذت گناه ترجیح می دهد؟

این سوره، در زمانی نازل شد که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در محاصره شدید اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته بود و این داستان برای حضرت، مایه ی دلداری شد که ای پیامبر! اگر بعضی بستگان ایمان نیاوردند ناراحت مباش، برادران یوسف او را به چاه انداختند!.

پیام ها:

۱- قبل از بیان داستان، شنونده را برای شنیدن و عبرت گرفتن آماده کنید. لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ ...

۲- حسد، مرز خانواده و عواطف خویشاوندی را نیز درهم می شکند. «لَقَدْ كَانَ فِي

۳- داستان یکی است، اما نکات و درسهایی که از آن استفاده می شود بسیار است.

﴿آيَاتٌ﴾

۴- پرسش و طرح سؤال از جمله راههای رسیدن به حقیقت است. ﴿آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ﴾*

۵- تا تشنه ی شنیدن و عاشقِ آموختن نباشیم، از درسهای قرآن استفاده کامل نمی بریم. ﴿لِّلسَّائِلِينَ﴾

۶- داستان های قرآن، پاسخ سؤال های زندگی مردم را می دهد. ﴿لِّلسَّائِلِينَ﴾

إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَّا وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٨﴾

آنگاه که (برادران او) گفتند: همانا یوسف و برادرش (بنیامین) نزد پدرمان از ما که گروهی نیرومند هستیم محبوب ترند. همانا پدرمان (در این علاقه به آن دو) در گمراهی روشنی است.

نکته ها:

«عُصْبَةٌ» به گروه متحد و قوی می گویند زیرا با وحدت و همبستگی همچون «اعصاب» یک بدن، از همدیگر حمایت می کنند.

دو نفر از پسران حضرت یعقوب، (یوسف و بنیامین) از یک مادر و بقیه از مادری دیگر بودند. علاقه پدر به یوسف، به دلیل خردسال بودن یا به دلیل کمالاتی که داشت، موجب حسادت برادران شده بود. آنها علاوه بر حسادت با گفتن: «وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ» نشان دادند که دچار غرور و تکبر شده و در اثر این غرور و حسد، پدر را متهم به اشتباه و انحراف در مهر ورزی به فرزندان می کنند.

افرادی در جامعه، به جای آنکه خود را بالا- ببرند، بزرگان را پایین می آورند. چون خود محبوب نیستند، محبوب ها را می شکنند.

فرق است میان تبعیض و تفاوت. تبعیض؛ برتری دادن بدون دلیل است. ولی تفاوت؛ برتری بر اساس لیاقت است. مثلاً نمره های یک معلّم، تفاوت دارد، ولی این تفاوت حکیمانه است، نه ظالمانه.

علاقه ی حضرت یعقوب به یوسف، حکیمانه بود نه ظالمانه، ولی برادران یوسف، این علاقه را بی دلیل پنداشتند و گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

گاهی علاقه زیاد، سبب دردسر می شود؛ یعقوب، یوسف را خیلی دوست داشت و همین امر موجب حسادت برادران و افکندن یوسف در چاه شد. چنانکه علاقه زلیخا به یوسف، به زندانی شدن یوسف انجامید.

لذا زندان بان که شیفته اخلاق یوسف شده بود، وقتی به او گفت: من تو را دوست دارم.

یوسف گفت: می ترسم این دوستی نیز بلائی بدنبال داشته باشد. (۱)

پیام ها:

۱- حسادت موجب می گردد افراد بزرگسال سن و شخصیت خود را فراموش کرده و با کودکان کینه توزی کنند. (با توجه به اینکه یوسف کوچک تر بود، بزرگترها به او حسادت ورزیدند) لَيْسَ لِيُؤْسَفُ ... أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا*

۲- اگر فرزندان احساس تبعیض کنند، آتش حسادت در میان آنان شعله ور می شود. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا»

۳- عشق و علاقه به محبوب شدن، در نهاد هر انسانی وجود دارد. انسان ها از کم توجهی و بی مهری به خود، رنج می برند. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا»

۴- حضرت یعقوب به همه فرزندان محبت داشت. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا» (برادران می گفتند: یوسف محبوب تر است، یعنی ما نیز محبوب هستیم)*

۵- زور و قدرت، محبت نمی آورد. (برادران قدرت داشتند، ولی محبوب نبودند) لَيْسَ لِيُؤْسَفُ ... أَحَبُّ ... وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ

ص: ۱۶۱

۶- با هم بودن موجب احساس نیرومندی و قدرت می شود. «نَحْنُ عُصْبَةٌ»*

۷- گروه گرایی، اگر بدون رهبری صحیح و خداپسندانه باشد، عوامل سقوط را سریعتر فراهم می کند. («و نَحْنُ عُصْبَةٌ» نشان انسجام است، ولی انسجامی رها وبدون رهبری صحیح)*

۸- انسان برای ارتکاب خطا و گناه، اول خود را توجیه و کار خود را تئوریزه می کند. (برادران هم خود را متحد و قوی می دانند، «و نَحْنُ عُصْبَةٌ» و هم پدر را منحرف، «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ» و با این دلیل، حسادت خود را توجیه می کنند.)*

۹- جوانان نوعاً خود را عقل کل دانسته و به نظرات پدران کمتر اهمیت می دهند.

«نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»*

۱۰- احساس قدرت و نیرومندی، عقل را کور می کند. «نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»*

۱۱- معیارهای نادرست، نتایج نادرست به دنبال دارد. (اگر معیار فقط قدرت و تعداد شد، نتیجه اش نسبت انحراف به اقلیت می شود.) «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»*

۱۲- خودخواهان عوامل ناکامی را به جای آن که در خود جستجو کنند به دیگران نسبت می دهند. «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (به جای آنکه بگویند ما حسودیم، گفتند: پدر ما منحرف است)*

۱۳- حسادت، مرز نبوت و ابوت (پیامبری و پدری) را نیز می شکند و فرزندان به پیامبری که پدرشان است، نسبت انحراف و بی عدالتی می دهند. «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۱۴- غفلت انسان ممکن است به جایی برسد که در عین انحراف و خطاکاری خود دیگران را خطاکار قلمداد کند. (برادران یوسف به جای آنکه خود را حسود و توطئه گر بدانند، پدر را منحرف دانستند) «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»*

أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾

(برادران به یکدیگر گفتند: یوسف را بکشید یا او را به سرزمینی دور بیافکنید تا توجه پدرتان مخصوص شما شود و پس از انجام طرح (با توبه) گروهی شایسته باشید.

نکته ها:

انسان در برخورد با نعمت، چهار حالت دارد: حسادت، بخل، ایثار، غبطه. اگر پیش خود گفت: حال که ما فلان نعمت را نداریم، دیگران هم نداشته باشند، حسادت است. اگر گفت:

فقط ما برخوردار از این نعمت باشیم ولی دیگران نه، این بخل است. اگر گفت: دیگران از نعمت برخوردار باشند، اگر چه به قیمتی که ما محروم باشیم، این ایثار است. اگر گفت: حالا که دیگران از نعمت برخوردارند، ای کاش ما هم بهره مند می شدیم، این غبطه است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: من گاهی به بعضی از فرزندانم محبت می کنم و آنها را روی زانوانم می نشانم در حالی که استحقاق این همه محبت را ندارند، تا مبادا علیه سایر فرزندانم حسادت بورزند و ماجرای یوسف تکرار شود. (۱)

پیام ها:

۱- فکر خطرناک، انسان را به کار خطرناک می کشاند. لَيْسَ يُوْسُفُ ... أَحَبُّ ... أَقْتُلُوا

۲- احساس تبعیض در محبت از طرف فرزندان، آنها را تا حد برادرکشی سوق می دهد. (گرچه شدت علاقه ی پدر به یوسف بی دلیل نبود، بلکه به خاطر کمالات او بود، ولی برادران احساس تبعیض کردند و خیال کردند علاقه ی بی دلیل است و همین احساس، آنان را به توطئه وادار کرد) أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا ...

أَقْتُلُوا*

ص: ۱۶۳

۱- ۱). تفسیر نمونه به نقل از بحار، ج ۷۴، ص ۷۸.

۳- از منظر کوتاه نظران، حذف فیزیکی رقیب بهترین راه است. «اقتلوا یوسف»*

۴- حسادت، انسان را تا برادرکشی سوق می دهد. «اقتلوا یوسف»

۵- گناهکاران یکدیگر را در انجام گناه وسوسه کرده و از همداستانی با یکدیگر نیرو می گیرند. (برادران به یکدیگر دستور بکشید و بیفکنید می دادند) اَقْتُلُوا ... أَوْ اطْرَحُوهُ*

۶- انسان، خواهان محبوبیت است و کمبود محبت مایه ی بزرگ ترین خطرات و انحرافات است. «يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ»

۷- حسودان گمان می کنند که: از دل برود هر آنچه از دیده برفت. اَقْتُلُوا يُوْسُفَ ...

يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ (برادران گمان می کردند اگر پدر یوسف را نبیند، از فکر یوسف بیرون خواهد رفت و تمام فکرش در ما متمرکز خواهد شد)*

۸- با اینکه قرآن راه کسب محبوبیت را ایمان و عمل صالح معرفی می کند؛ «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا»، (۱) اما شیطان، راه محبوب شدن را برادرکشی ترسیم می کند. اَقْتُلُوا ... يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ

۹- حسود خیال می کند با نابود کردن دیگران، نعمت ها برای او می شود. اَقْتُلُوا ...

يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ

۱۰- شیطان با وعده ی توبه در آینده، راه گناه امروز را باز می کند. «و تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ»

۱۱- علم و آگاهی، همیشه عامل دوری از انحراف نیست. برادران با آنکه قتل یا تبعید یوسف را بد می دانستند؛ «تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ» اما اقدام کردند.

۱۲- سخن از توبه قبل از انجام گناه، فریب دادن وجدان و گشودن راه گناه است.

(برادران به یکدیگر می گفتند: شما یوسف را نابود کنید بعد با توبه از افراد صالح می شویم) «تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ»*

ص: ۱۶۴

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ أَلْقُوهُ فِي عَيَّابَتِ الْعُجْبِ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارِهِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾

گوینده ای از میان آنان گفت: یوسف را نکشید و اگر قصد این کار را دارید، او را به نهان خانه چاه بیفکنید تا بعضی کاروان ها (که از آنجا عبور می کنند) او را برگیرند.

نکته ها:

«جب» به معنای چاهی است که سنگ چین نشده باشد. «عَيَّابَتِ» نیز به طاقچه هایی می گویند که در دیواره ی چاه، نزدیک آب قرار می دهند که اگر از بالای چاه نگاه شود، دیده نمی شود.

نهی از منکر دارای برکاتی است که در آینده روشن می شود. نهی «لَا - تَقْتُلُوا» یوسف را نجات داد و در سال های بعد، او مملکت را از قحطی نجات داد. همان گونه که آسیه، همسر فرعون با نهی «لَا تَقْتُلُوا»، جان موسی را نجات داد و او در سال های بعد، بنی اسرائیل را از شر فرعون نجات داد.

این نمونه روشن وعده الهی است که می فرماید: «وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا» (۱) هر کس یک نفر را زنده کند، گویا همه مردم را زنده کرده است.

پیام ها:

۱- گاهی نهی از منکر یک فرد می تواند نظر جمع را عوض کند و بر آن تأثیر بگذارد. (یکی گفت: نکشید، ولی نظر جمع را تغییر داد) «قَالَ قَائِلٌ»*

۲- نام گوینده ی سخن مهم نیست، محتوای کلام مهم است. «قَالَ قَائِلٌ» ...

۳- مرعوب اکثریت و همرنگ جماعت نشویم. (یک نفر بود، ولی همرنگ جماعت نشد) «قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا»*

ص: ۱۶۵

۴- اگر نمی توان جلو منکر را به کلی گرفت، هر مقدار که ممکن است باید آنرا پایین آورد. لَا تَقْتُلُوا ... وَ الْقُوَّةُ

۵- مشورت در کار ناپسند نیز راهگشا است، تا چه رسد در کارهای خوب. (برای کشتن برادر مشورت کردند) لَا تَقْتُلُوا ...*

۶- برای مبارزه با فساد، گاهی دفع افسد به فاسد لازم است. (او را نکشید، در چاه بیندازید) «لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ الْقُوَّةُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ»*

۷- در کنار نهی از منکر، جایگزین ارائه کنیم. (اگر گفتیم این کار را نکنید، پس بگوییم چکار کنند) لَا تَقْتُلُوا ... الْقُوَّةُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ*

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾

گفتند: ای پدر تو را چه شده که ما را بر یوسف امین نمی دانی، در حالی که قطعاً ما خیرخواه او هستیم!؟

پیام ها:

۱- کسانی که پوچ ترند، ادعا و تبلیغات بیشتری می کنند. «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۲- حتی به هر برادری نمی توان اطمینان کرد. (گویا یعقوب بارها از اینکه یوسف همراه برادرانش برود جلو گیری کرده است که برادران با گفتن «مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا» انتقاد می کنند.)

۳- فریب هر شعاری را نخورید و از اسم های بی مسمی پرهیزید. (خائن نام خود را ناصح می گذارد) «لَنَاصِحُونَ»

۴- دشمن برای برطرف کردن سوءظن، هر گونه اطمینانی را به شما ارائه می دهد.

«إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۵- خائن، تقصیر را به عهده ی دیگران می اندازد. «مَا لَكَ»

۶- از روز اول، بشر به اسم خیرخواهی فریب خورده است. شیطان نیز برای اغفال آدم و حوا گفت: من خیرخواه شما هستم. (وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ

«إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۷- حسد، آدمی را به گناہانی همانند دروغ و نیرنگ، حتی به محبوب ترین نزدیکانش وادار می سازد. «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْنَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۱۲)

او را فردا با ما بفرست تا (در صحرا) بگردد و بازی کند و قطعاً ما نگهبانان (خوبی) برای او خواهیم بود.

نکته ها:

انسان، نیازمند تفریح و ورزش است و چنانکه در این آیه مشاهده می شود قوی ترین منطقی که توانست حضرت یعقوب را تسلیم خواسته فرزندان کند، این بود که یوسف نیاز به تفریح دارد.

در روایات آمده است: مؤمن باید زمانی را برای تفریح و بهره برداری از لذت های حلال اختصاص دهد تا به وسیله ی آن، بر انجام سایر کارها موفق گردد. (۲)

نه تنها دیروز، بلکه امروز و حتی آینده نیز به نام ورزش و بازی، جوانان را از هدف اصلی جدا و در غفلت نگه خواهند داشت. بازی ها را جدی می گیرند تا جدی ها بازی تلقی شود.

استکبار و توطئه گران، نه تنها از ورزش سوءاستفاده می کنند، بلکه با هر نام پسندیده و مقبول دیگری نیز، اهداف شوم خود را تعقیب می کنند.

به نام دیپلمات خطرناک ترین جاسوس ها را به کشورها اعزام می کنند. به نام مستشار نظامی، توطئه گری می کنند و به اسرار نظامی دست می یابند. به نام حقوق بشر، از مزدوران خود حمایت می کنند. به نام دارو، برای مزدوران خود اسلحه می فرستند. به نام کارشناس اقتصادی، کشورهای ناتوان را ضعیف نگه می دارند. به نام سم پاشی، باغها و مزارع را از بین می برند و حتی به نام اسلام شناس، اسلام را وارونه جلوه می دهند.

ص: ۱۶۷

(۱-۱). اعراف ۲۱.

(۲-۲). نهج البلاغه، حکمت ۳۹۰.

پیام ها:

۱- تفریح فرزند باید با اجازه ی پدر باشد. «أَرْسَلَهُ»

۲- جوان، نیازمند تفریح و ورزش است. «يَزْتَعِجُ وَيَلْعَبُ»

۳- برادران از وسیله ای مباح و منطقی برای فریب دادن سوءاستفاده کردند.

أَرْسَلَهُ ... يَزْتَعِجُ وَيَلْعَبُ

۴- اگر پدر و مربیان دلسوز برای اوقات فراغت و تفریح و بازی کودکان و نوجوانان برنامه ریزی مناسب داشته باشند، دیگران نمی توانند از این فرصت سوءاستفاده کنند. (برادران یوسف از نیاز یوسف به ورزش سوء استفاده کردند) «يَزْتَعِجُ وَيَلْعَبُ»*

۵- در بازی و تفریح کودکان مواظب باشیم آسیب نینند. «لِحَافِظُونَ»*

۶- گاه اصرار زیاد بر یک موضوع نشان دهنده نقشه و توطئه است. (در آیه قبل «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» و در این آیه «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»*)

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَدْهَبُوا بِهِ وَ أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّبُ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾

(یعقوب) گفت: همانا اینکه او را ببرید مرا غمگین می سازد و از این می ترسم که گرگ او را بخورد و شما از او غافل باشید.

پیام ها:

۱- فراق و جدائی حتی برای انبیا حزن آور است. «لَيَحْزُنُنِي»*

۲- امتحان الهی از همان ناحیه ای است که افراد روی آن حساسیت دارند.

(یعقوب نسبت به یوسف حساس بود و فراق یوسف، وسیله آزمایش او شد) لَيَحْزُنُنِي ... أَخَافُ*

۳- پرده دری نکنید. «أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّبُ»

(پدر از حسادت فرزندان آگاه بود و به همین دلیل به یوسف فرمود: خوابی را

که دیده ای برای برادرانت بازگو مکن. ولی در اینجا حسادت آنان را مطرح نمی کند، بلکه خطر گرگ و غفلت آنان از یوسف را بهانه می آورد.

۴- به فرزند خود، استقلال بدهید.

عشق پدری به فرزند و دفاع از او در برابر احتمال خطر، دو اصل است، ولی استقلال فرزند نیز اصل دیگری است. یعقوب، یوسف را به همراه سایر برادران فرستاد. زیرا نوجوان باید کم کم استقلال پیدا کرده و از پدر جدا شود، برای خود دوست انتخاب کند، فکر کند و روی پای خود بایستد، هر چند به قیمت تحمّل مشکلات و اندوه باشد.

۵- حساسیت ها را در نزد هر کس بازگو نکنیم و گرنه ممکن است علیه خود انسان مورد استفاده قرار گیرد. «أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ»*

۶- غفلت موجب ضربه و آسیب پذیری می گردد. «يَأْكُلَهُ الذُّبُّ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ»*

قَالُوا لَيْنَ أَكَلَهُ الذُّبُّ وَ نَحْنُ عَضْبَةٌ إِنْآ إِذَا لَخَسِرُونَ (۱۴)

(فرزندان یعقوب) گفتند: اگر گرگ او را بخورد، با آنکه ما گروهی قوی هستیم، در آن صورت ما زیانکار (و بی کفایت) خواهیم بود.

پیام ها:

۱- گاهی بزرگترها از روی تجربه و آگاهی، احساس خطر می کنند، اما جوان ها به قدرت خود مغرورند و خطر را شوخی می گیرند. «وَ نَحْنُ عَضْبَةٌ» (پدر نگران، ولی فرزندان مغرور قدرت خود بودند).

۲- قوی بودن، دلیلی بر امین بودن نیست. (برادران یوسف قوی بودند، «نَحْنُ عَضْبَةٌ»، ولی امین نبودند)*

۳- برادران از این که گرگ یوسف را پاره کند ابراز نگرانی نکردند ولی در برابر این که نیرومندی و قدرت آنان مخدوش گردد عکس العمل نشان دادند.

«وَ نَحْنُ عَضْبَةٌ إِنْآ إِذَا لَخَسِرُونَ»*

۴- اگر کسی مسئولیتی را بپذیرد و خوب انجام ندهد، سرمایه، شخصیت، آبرو و وجدان خود را در معرض خطر قرار داده و زیانکار خواهد بود. «لَخَاسِرُونَ»

۵- ظاهر فریبی و ابراز احساسات دروغین، از دسیسه های افراد دو رو و منافق است. (برادران در حضور پدر گفتند:) «إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ»

۶- برخی برای رسیدن به اهداف شوم خود حتی حاضرند از آبرو و شخصیت خود صرف نظر کنند. «إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ»*

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَ أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۵)

پس چون او را با خود بردند و همگی تصمیم گرفتند که او را در مخفی گاه چاه قرار دهند، (تصمیم خود را عملی کردند) و ما به او وحی کردیم که در آینده آنها را از این کارشان خبر خواهی داد، در حالی که آنها (تو را) نشناسند.

نکته ها:

از آنجا که خداوند اراده کرده یوسف را حاکم کند، باید دوره هایی را ببیند؛ برده شود تا به بردگان رحم کند. به چاه و زندان افتد تا به زندانیان رحم کند.

همان گونه که خداوند به پیامبرش می فرماید: تو فقیر و یتیم بودی تا فقیر و یتیم را از خود نرانی. أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا ... فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ... (۱)

پیام ها:

۱- اتفاق نظر و اجماع گروهی از انسان ها، نشانه ی حقایق نیست. «أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ»

۲- گاهی میان طرح و نقشه تا عمل، فاصله است. (طرح برادران، پرتاب یوسف در چاه بود، «الْقُوَّة» ولی در عمل، یوسف را در چاه قرار دادند. «يَجْعَلُوهُ»)

ص: ۱۷۰

۳- زمانی وحی به یوسف علیه السلام آغاز شد که وی از خانواده دور شد و مورد بی مهری برادران قرار گرفت. فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ ... أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ*

۴- امداد الهی، در لحظه های حساس به سراغ اولیای خدا می آید. «فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ»

۵- بهترین وسیله ی آرامش یوسف در دل چاه، الهام خدا نسبت به آینده روشن است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ»

۶- یوسف در نوجوانی، شایستگی دریافت وحی الهی را دارا بود. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ»

۷- خداوند اولیای خود را با سختی ها آزمایش و آنان را هدایت می کند. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ»*

۸- آگاهی موجب آرامش است. (آنچه سبب آرامش یوسف در چاه شد، وحی الهی بود) «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا»*

۹- امید، بهترین سرمایه برای ادامه زندگی است. ما به یوسف وحی کردیم که در آینده از چاه نجات پیدا می کنی و برادران را از کارشان شرمنده خواهی کرد) «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا»*

۱۰- وقتی پایان رذایل رسوایی است، انسان عاقل بایستی نفس خود را مهار کند.

لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ ...

۱۱- از کارهای زشت با اشاره و کنایه یاد کنید. «بِأَمْرِهِمْ»*

وَ جَاؤُاْ آبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾

(بعد از انجام نقشه خود) شب هنگام گریه کنان نزد پدرشان آمدند.

نکته ها:

در قرآن چهار نوع گریه و اشک داریم؛

۱. اشک شوق: گروهی از مسیحیان با شنیدن آیات قرآن اشک می ریختند. «تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ

١-١. مائده، ٨٣.

٢-٢. تويه، ٩٢.

٣-٣. مريم، ٥٨.

٤-٤. اسراء، ١٠٩.

بردند؛ ولی در گزارش خود به پدر وی را مراقب ااث خود اعلام کردند.

«تَرَكَنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا»*

۳- مسابقه در بازی، دارای سابقه ای طولانی است. «نَسْتَقِ»

۴- خائن، ترسو است و دروغگو از افشا شدن می ترسد. «مَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَ لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ»

۵- دروغگو اصرار دارد که مردم او را صادق بپندارند. «وَ مَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَ لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ»*

وَ لَجَأُو عَلَى قَمِيصِهِ بَدْمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ «۱۸»

و پیراهن یوسف را آغشته به خونی دروغین (نزد پدر) آوردند. (پدر) گفت:

چنین نیست، (که یوسف را گرگ دریده باشد)، بلکه نفسستان کاری (بد) را برای شما آراسته است. پس صبری جمیل و نیکو لازم است و خدا را بر آنچه (از فراق یوسف) می گوید، به استعانت می طلبیم.

نکته ها:

سؤال: صبر بر مقدرات الهی زیباست، ولی صبر بر ظلمی که در حقّ کودکی مظلوم روا شده، چه زیبایی دارد که یعقوب می گوید: «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»؟

پاسخ: اولاً یعقوب از طریق وحی می دانست که یوسف زنده است.

ثانیاً اگر یعقوب حرکتی می کرد که ظن و گمان آنها را بیافزاید، برادران بر سر چاه رفته، یوسف را از بین می بردند.

ثالثاً نباید کاری کرد که راه توبه حتّی بر ظالمان به کلّی بسته شود.

۱- مراقب جوسازی ها باشید. «بَدَمٌ كَذِبٌ»

۲- فریب مظلوم نمایی ها را نخورید. (یعقوب، فریب پیراهن خون آلود و اشک ها را نخورد بلکه گفت: امان از نفس شما.) «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

۳- شیطان و نفس، گناه را نزد انسان زیبا جلوه می دهند و انجام آن را توجیه می کنند. «سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

۴- یعقوب علیه السلام می دانست یوسف را گرگ نخورده، لذا از برادران استخوان ویا بقایای جسد را مطالبه نکرد. «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»*

۵- حوادث دو چهره دارد: بلا و سختی، «بَدَمٌ كَذِبٌ» صبر و زیبایی. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»*

۶- انبیای الهی در برابر حوادث سخت، زیباترین عکس العمل را نشان می دهند.

«فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»*

۷- در حوادث باید علاوه بر صبر و توانایی درونی، از امدادهای الهی استمداد جست. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»

۸- برای صبر باید از خداوند استمداد کرد. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»*

۹- بهترین نوع صبر آن است که علیرغم آنکه دل می سوزد و اشک جاری می شود، خدا فراموش نشود. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»

۱۰- تحمیل توطئه فرزندان علیه برادر خود، سخت و درد آور است، لذا باید از خدا برای تحمیل آن استمداد کرد. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»*

۱۱- حضرت یعقوب با جمله ی «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلِيٌّ مَا تَصَدَّقُونَ» به جای «عَلِيٌّ مَا فَعَلْتُمْ»، به برادران فهماند که مدعای آنان باور کردنی نیست.*

وَ جَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَىٰ هَذَا غُلَامٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

و (یوسف در چاه بود تا) کاروانی فرا رسید و مأمور آب را فرستادند (تا آب بیاورد)، پس او دلو خود را به چاه افکند، (یوسف به طناب دلو آویزان شد و به بالای چاه رسید) مأمور آب فریاد زد: مژده که این پسری است. او را چون کالائی پنهان داشتند (تا کسی ادعای مالکیت نکند)، در حالی که خداوند بر آنچه انجام می دادند آگاه بود.

نکته ها:

خداوند، بندگان مخلص خود را تنها نمی گذارد و آنها را در شداید و سختی ها نجات می دهد.

نوح را روی آب، یونس را زیر آب و یوسف را کنار آب، نجات داد. همچنان که ابراهیم را از آتش، موسی را در وسط دریا و محمد صلی الله علیه و آله را درون غار و علی علیه السلام را در بستر که به جای پیامبر خوابیده بود، نجات داد.

با اراده الهی، ریسمان چاه وسیله شد تا یوسف از قعر چاه به تخت و کاخ برسد، پس بنگرید با جبل الله چه می توان انجام داد؟! [وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ ... \(۱\)](#)

پیام ها:

۱- گاهی خودی ها انسان را در چاه می اندازند، ولی خداوند از طریق بیگانگان، انسان را نجات می دهد. «جَاءَتْ سَيَّارَةٌ»

۲- تقسیم کار، یکی از اصول مدیریت و زندگی جمعی است. («وَ ارِدَهُمْ» به معنای مسئول آب است).

۳- گروهی، انسان را به دید کالا می نگرند. «بِضَاعَةً»

۴- کتمان حقیقت، در برابر مردم امکان دارد، با خدا چه می کنیم که به همه چیز

ص: ۱۷۵

آگاه است. اَسْرُوهُ ... وَ اللّٰهُ عَلِيمٌ

وَ شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمٍ مَّعْدُودَةٍ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ (۲۰)

و(کاروانیان)یوسف را به بهایی اندک چند درهمی فروختند و درباره او بی رغبت بودند.

نکته ها:

هر کس یوسف وجودش را ارزان بفروشد، پشیمان می شود. عمر، جوانی، عزت، استقلال و پاکی انسان، هر یک یوسفی هستند که باید مواظب باشیم ارزان نفروشیم.

پیام ها:

۱- مالی که آسان به دست آید، آسان از دست می رود. «وَ شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ»

۲- نظام برده داری و برده فروشی، سابقه ای دراز دارد. «وَ شَرُوهُ»

۳- بی رغبتی به یوسف در مقطعی، به نفع آینده ی او شد. «وَ شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ ...»

۴- هر کس ارزش چیزی را نداند، آنرا ارزان از دست می دهد. «بِثَمَنِ بَخْسٍ» (کاروانیان، ارزش یوسف را نمی شناختند.)

۵- اشخاص ارزشمند بالاخره ارزششان آشکار خواهد شد، هر چند در برهه ای مورد بی مهری قرار گیرند. (اگر امروز یوسف را به عنوان برده می فروشند، روزگاری او حاکم خواهد شد) «شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ ...»*

۶- تاریخ پول، به هزاران سال قبل باز می گردد. «دَرَاهِمٍ»

۷- مردان ناآگاه و غافل، یوسف را به بهای کم فروختند، ولی زنان آگاه و عاشق، او را به فرشته ای کریم توصیف نمودند. «شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ - اِنْ هَذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ»

امام صادق علیه السلام فرمودند:

«رُبَّ امْرَأَةٍ اَفْقَهَةٌ مِنْ رَجُلٍ» (۱) چه بسا زنی که از مرد فهیم تر باشد.

ص: ۱۷۶

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِمَرْأَتِهِ أَكْرَمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَ لِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

و کسی از مردم مصر که یوسف را خرید، به همسرش گفت: مقام او را گرامی دار (او را به دید برده، نگاه مکن) امید است که در آینده ما را سود برساند یا او را به فرزندی بگیریم. و اینگونه ما به یوسف در آن سرزمین جایگاه و مکنت دادیم (تا اراده ما تحقق یابد) و تا او را از تعبیر خواب ها بیاموزیم و خداوند بر کار خویش تواناست، ولی اکثر مردم نمی دانند.

نکته ها:

جمله ی «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا» در دو مورد در قرآن به کار رفته است: یکی در مورد حضرت موسی وقتی که صندوق او را از آب گرفتند، همسر فرعون به او گفت: این نوزاد را نکشید، شاید در آینده به ما سودی رساند. (۱) و دیگری در اینجاست که عزیز مصر به همسرش می گوید: احترام این برده را بگیر، شاید در آینده به درد ما بخورد. آری، به اراده ی خداوندی، محبت نوزاد و برده ای ناشناس، چنان در قلب حاکمان مصر جای می گیرد که زمینه های حکومت آینده ی آنان را فراهم می سازد.

پیام ها:

۱- بزرگواری در سیمای یوسف نمایان بود. تا آنجا که عزیز مصر سفارش او را به همسرش می کند. «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ»

۲- زن در خانه، نقش محوری دارد. «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ»*

۳- اطرافیان و آشنایان را به نیکی با مردم دعوت کنید. «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ»*

ص: ۱۷۷

۴- در معاملات آینده نگر باشید. اِسْتِرَاهُ ... عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا*

۵- با احترام به مردم، می توان انتظار کمک و یاری از آنان داشت. اَكْرَمِي ... يَنْفَعَنَا

۶- دلها به دست خداوند است. مهر یوسف، در دل خریدار نشست. «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا»

۷- تصمیم های مهم را پس از ارزیابی و آزمایش و مرحله ای اتخاذ کنید. (اول یوسف را به عنوان کمک کار در خانه، «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا» کم کم به عنوان فرزند قرار دهیم) «أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا»*

۸- فرزندخواندگی، سابقه تاریخی دارد. «نَتَّخِذَهُ وَلَدًا»

۹- عزیز مصر فاقد فرزند بود. «نَتَّخِذَهُ وَلَدًا»*

۱۰- عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد. (برادران او را در چاه انداختند و او امروز در کاخ مستقر شد) «كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ»*

۱۱- زیردستان را دست کم نگیرید، چه بسا قدرتمندان و حاکمان آینده باشند.

«مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ»*

۱۲- علم و دانش، شرط مسئولیت پذیری است. مَكَّنَّا ... لِنُعَلِّمَهُ

۱۳- پایان تلخی ها، شیرینی است. «شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ - مَكَّنَّا لِيُوسُفَ»

۱۴- اراده غالب خدا، یوسف را از چاه به جاه کشاند. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ»

۱۵- آنچه را ما حادثه می پنداریم، در حقیقت طراحی الهی برای انجام یافتن اراده ی اوست. «وَ اللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ»

۱۶- چه بسا حوادث ناگوار که چهره واقعی آن خیر است. (یوسف در ظاهر به چاه افتاد، ولی در واقع طرح چیز دیگری است) «كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ... أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»*

۱۷- مردم، ظاهر حوادث را می بینند، ولی از اهداف و برنامه های الهی بی خبرند.

«لَا يَعْلَمُونَ»

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

و چون (یوسف) به رشد و قوت خود رسید به او حکم (نبوت یا حکمت) و علم دادیم و ما اینگونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

نکته ها:

«اشد» از «شد» به معنای «گره محکم»، اشاره به استحکام جسمی و روحی است. این کلمه در قرآن؛ گاهی به معنای «بلوغ» استعمال شده است، چنانکه در آیه ۳۴ سوره اسراء آمده: «حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ» یعنی به مال یتیم نزدیک نشوید تا زمانی که به سن بلوغ برسد.

گاهی مراد از «اشد» سنّ چهل سالگی است. نظیر آیه ۱۵ سوره ی احقاف که می فرماید:

«بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سِنًا» و گاهی به سن قبل از پیری گفته می شود، مانند آیه ۶۷ سوره غافر: «ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لَتَبُلَّغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لَتَكُونُوا شُيُوخًا»

پیام ها:

۱- علم و حکمت، ظرفیت و آمادگی می خواهد. «بَلَغَ أَشُدَّهُ»

۲- ترفیعات الهی بدون فوت زمان و در وقت خود صورت می گیرد. لَمَّا بَلَغَ ...

آتَيْنَاهُ*

۳- حکمت، غیر از علم است. (علم، دانش است، ولی حکمت، بینش و بصیرتی است که انسان را به حقّ می رساند) «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا»*

۴- علوم انبیا، اکتسابی نیست. «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا»

۵- وجود علم و حکمت در کنار یکدیگر، بسیار ارزشمند و کارساز است. «حُكْمًا وَعِلْمًا»*

۶- دلیل عزل و نصب ها را برای مردم بیان کنید. آتَيْنَاهُ حُكْمًا ... كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ*

۷- باید احسان کنیم تا لایق دریافت پاداش خاصّ الهی باشیم. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۸- نیکوکاران، در همین دنیا نیز کامیاب می شوند. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۹- هر کس که توان علمی و جسمی داشته باشد، مشمول لطف الهی نمی شود، بلکه محسن بودن نیز لازم است. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

وَرَأَوْتُهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنِ نَفْسِهِ وَغَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

و زنی که یوسف در خانه او بود، از یوسف از طریق مراوده و ملائمت، تمنای کام گیری کرد و درها را (برای انجام مقصودش) محکم بست و گفت:

برای تو آماده ام. یوسف گفت: پناه به خدا که او پروردگار من است و مقام مرا گرامی داشته، قطعاً ستمگران رستگار نمی شوند.

نکته ها:

در تفسیر «مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ» دو احتمال داده اند:

الف: خداوند پروردگار من است که مقام مرا گرامی داشته و من به او پناه می برم.

ب: عزیز مصر مالک من است و من سر سفره او هستم و درباره ی من به تو گفت: «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ» و من به او خیانت نمی کنم.

هر دو احتمال، طرفدارانی دارد که بر اساس شواهدی بدان استناد می جویند. ولی به نظر ما، احتمال اول بهتر است. زیرا یوسف به خاطر تقوای الهی مرتکب گناه نشد، نه به خاطر اینکه بگوید: چون من در خانه عزیز مصر هستم و او حقی بر من دارد، من به همسرش تعرض و سوء قصد نمی کنم! چون ارزش این کار کمتر از رعایت تقواست.

البته در چند جای این سوره، «رَبُّكَ» که اشاره به «عزیز مصر» است، به چشم می خورد، ولی «رَبِّي» هر کجا در این سوره استعمال شده، مراد خداوند است.

از طرفی دور از شأن یوسف است که خود را چنان تحقیر کند که به عزیز مصر «رَبِّي» بگوید.

اولیای خدا، به خدا پناهنده می شوند و نتیجه می گیرند: موسی از شر فتنه های فرعون به

خدا پناه می برد، «إِنِّي عُدْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُنْكَبِرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ» (۱) مادر مریم می گوید: من مریم و نسل او را در پناه تو قرار می دهم، «إِنِّي أَعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۲) و در این آیه یوسف به خدا پناه می برد، «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» و خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور پناهندگی به خودش را می دهد. قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ ...

به جای گفتن: «أَعُوذُ بِاللَّهِ» یک سره به سراغ پناه دادن خدا رفت و گفت: «مَعَاذَ اللَّهِ» تا پناهندگی خود را مطرح نکند. در واقع برای خود ارزشی قائل نشد.

پیام ها:

۱- گناهان بزرگ، با نرمش و مراوده شروع می شود. «رَأَوَدَتُّهُ»

۲- پاک بودن مرد کافی نیست، زیرا گاهی زنها مزاحم مردان هستند. «وَأَرَأَوَدَتُّهُ»

۳- قدرت شهوت به اندازه ای است که همسر پادشاه را نیز اسیر برده خود می کند.

«وَأَرَأَوَدَتُّهُ الَّتِي»

۴- سعی کنیم نام خلافکار را نبریم و با اشاره از او یاد کنیم. «الَّتِي»

۵- پسران جوان را در خانه هایی که زنان نامحرم هستند، تنها نگذارید. زیرا احتمال دارد باب مراوده باز شود. «وَأَرَأَوَدَتُّهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا»

۶- معمولاً عشق در اثر مراوده و به تدریج پیدا می شود. وجود دائمی یوسف در خانه کم سبب عشق شد. «فِي بَيْتِهَا»

۷- مسائل مربوط به مفاسد اخلاقی را سربسته و مؤدبانه مطرح کنید. «رَأَوَدَتُّهُ ...»

۸- حضور مرد و زن نامحرم در یک محیط در بسته، زمینه را برای گناه فراهم می کند. «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ»

۹- زشتی زنا، در طول تاریخ مورد پذیرش بوده است و به همین دلیل، زلیخا همه ی درها را محکم بست. «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ»

ص: ۱۸۱

۱- ۱. غافر، ۲۷.

۲- ۲. آل عمران، ۳۶.

۱۰- همه ی درها بسته، اما در پناهندگی خدا باز است. غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ ... مَعَاذَ اللَّهِ

۱۱- موقعیت های امتحان الهی متفاوت است؛ گاه در چاه و گاه در کاخ. رَاوَدَتْهُ ...

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ*

۱۲- تقوا واراده ی انسان، می تواند بر زمینه های انحراف و خطا غالب شود.

مَعَاذَ اللَّهِ

۱۳- توجّه به خدا، عامل بازدارنده از گناه و لغزش است. «مَعَاذَ اللَّهِ»

۱۴- اگر رئیس یا بزرگ ما دستور گناه داد، نباید از او اطاعت کنیم. «هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» (به خاطر اطاعت از مردم، نباید نافرمانی خدا نمود.

«لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق»

(۱)

(

۱۵- به هنگام خطر گناه باید به خدا پناه برد. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ»*

۱۶- در کاخ حکومتی نیز می توان پاک، عفیف، صادق و امین بود. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ»*

۱۷- خطر غریزه ی جنسی به قدری است که برای نجات از آن باید خدا به فریاد برسد. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۱۸- انسان هواپرست از رسوایی ظاهری هراس دارد (زلیخا درها را محکم بست ولی خداپرست از خدا) «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۱۹- انجام گناه (زنا)، با کرامت انسانی ناسازگار است. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۲۰- یاد خدا به نفس، نقش مهمی در ترک گناه دارد. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۲۱- اولین اقدام علیه گناه، یاد خدا و پناه بردن به اوست. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۲۲- بهترین نوع تقوا آن است که به خاطر لطف، محبت و حقّ خداوندی گناه نکنیم، نه از ترس رسوایی در دنیا یا آتش در آخرت. «مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ»

۲۳- یاد کردن الطاف الهی، از عوامل ترک گناه است. «إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ»*

۲۴- یاد عاقبت گناه، مانع از ارتکاب آن است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۲۵- تشویق به زنا یا زمینه سازی برای گناه جوانان پاک، ظلم به خود، همسر، جامعه و افراد است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۲۶- یک لحظه گناه، می تواند انسان را از رستگاری ابدی دور کند. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۲۷- ارتکاب گناه، ناسپاسی و کفران نعمت ها است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۲۸- در هر کاری، باید عاقبت اندیشی کرد. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»*

۲۹- یوسف علیه السلام در بحبوه درگیری با زلیخا به فکر فلاح بود. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»*

۳۰- انسانی که مقام و منزلت خود را می داند خود را به بهای کم و زود گذر نمی فروشد. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»*

۳۱- اگر از دری ظلم وارد شود، فلاح از در دیگر بیرون می رود. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»*

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿۲۴﴾

و همانا (همسر عزیز مصر) قصد او (یوسف) را کرد و او نیز اگر برهان پروردگارش را نمی دید (بر اساس غریزه) قصد او را می کرد. اینگونه (ما او را با برهان کمک کردیم) تا بدی و فحشا را از او دور کنیم، چرا که او از بندگان برگزیده ما است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: «برهان رب» همان نور علم، یقین و حکمت بود که خداوند در آیات قبل فرمود: «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا». (۱)

و آنچه در بعضی روایات آمده که مراد از برهان، مشاهده قیافه ی پدر یا جبرئیل است، سند

ص: ۱۸۳

در قرآن بارها از همت و تصمیم دشمنان خدا برای توطئه نسبت به اولیای الهی، سخن به میان آمده که خداوند نقشه های آنان را نقش بر آب نموده است.

در برگشت از جنگ تبوک منافقان خواستند با رم دادن شتر پیامبر، حضرت را به شهادت برسانند ولی نشد؛ «وَهُمْوَا بِمَا لَمْ يَنَالُوا» (۱) یا تصمیم بر منحرف کردن پیامبر گرفتند؛ «لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضْلَوْكَ» (۲) و یا تصمیم بر تجاوز گرفتند که نشد. «إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ» (۳)

یوسف، معصوم و پاکدامن بود؛ به دلیل گفتار همه ی کسانی که به نحوی با یوسف رابطه داشته اند و ما نمونه هایی از آن را بیان می کنیم:

۱. خداوند فرمود: «لِنَصْرِيفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ» (ما یوسف را با برهان کمک کردیم) تا بدی و فحشا را از او دور کنیم، زیرا او از بندگان برگزیده ی ماست.

۲. یوسف می گفت: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ» پرودگارا! زندان برای من از گناهی که مرا به آن دعوت می کنند بهتر است. در جای دیگر گفت: «أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ» من به صاحبخانه ام در غیاب او خیانت نکردم.

۳. زلیخا گفت: «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ» به تحقیق من با یوسف مراوده کردم و او معصوم بود.

۴. عزیز مصر گفت: «يُوسُفُ أَعْرَضَ عَن هَذَا وَاسْتَعْفِرِي لِدُنْبِكَ» ای یوسف تو این ماجرا را مسکوت بگذار و به زلیخا گفت: از گناهت استغفار کن.

۵. شاهدهی که گواهی داد و گفت: اگر پیراهن از عقب پاره شده معلوم می شود که یوسف پاکدامن است. «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ ...»

۶. زنان مصر که گفتند: «مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» ما هیچ گناه و بدی درباره ی او سراغ نداریم.

۷. ابلیس که وعده ی فریب همه را داد، گفت: «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ» من حریف

۱-۱). توبه، ۷۴.

۲-۲). نساء، ۱۱۳.

۳-۳). مائده، ۱۱.

برگزیدگان نمی شوم و این آیه یوسف را مخلص نامیده است.

پیام ها:

۱- اگر امداد الهی نباشد، پای هر کسی می لغزد. «هَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ»

۲- در هر صحنه ای، امکان رؤیت برهان رب وجود دارد. هَمَّتْ بِهِ ... رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ*

۳- انبیا در غرایز مانند سایر انسان ها هستند، ولی به دلیل ایمان به حضور خدا، گناه نمی کنند. «هَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ»

۴- غفلت از یاد الهی، زمینه ی ارتکاب گناه و توجه به آن، عامل محفوظ ماندن در گناه است. «هَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ»*

۵- مخلص شدن موجب محفوظ ماندن شخص از گناه می گردد. لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ*

۶- عبادت خالصانه رمز موفقیت در دوری از گناه است. لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ*

۷- خداوند، بندگان مخلص را حفظ می کند. لِنَصْرِفَ عَنْهُ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ

۸- بدی و فحشا با مخلص بودن یکجا جمع نمی شود. لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ...

الْمُخْلَصِينَ*

۹- مخلص شدن مخصوص یوسف علیه السلام نیست، می توان با پیمودن راه آن حضرت به مقام مخلصین نزدیک شد. «إِنَّهُ مِنْ

عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ»*

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْأُفْيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسَاجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

و هر دو بسوی در سبقت گرفتند و آن زن پیراهن او را از پشت درید.

ناگهان شوهرش را نزد در یافتند. زن (برای انتقام از یوسف یا تبرئه خود با چهره حقّ به جانبی) گفت: کیفر کسی که به همسرت قصد بد داشته جز زندان و یا شکنجه دردناک چیست؟

نکته ها:

«استباق» به معنای سبقت و پیشی گرفتن دو یا چند نفر از یکدیگر است، یوسف برای فرار از گناه به سوی در فرار کرد و زلیخا نیز به دنبال او می دوید. گویا به سوی در مسابقه گذارده اند. «قد» به معنای پاره شدن پارچه از طرف طول است. «لفاء» به یافتن ناگهانی چیزی گفته می شود.

پیام ها:

۱- گفتن «مَعَاذَ اللَّهِ» به تنهایی کفایت نمی کند، باید از گناه فرار کرد. «اسْتَبَقَا»

۲- گاهی ظاهر عمل یکی است، ولی هدف ها مختلف است. (یکی می دود تا به گناه آلوده نشود، دیگری می دود تا آلوده بکند). «اسْتَبَقَا»

۳- هجرت و فرار از گناه، لازم است. «اسْتَبَقَا الْبَابَ»

۴- بهانه ی بسته بودن در برای تسلیم شدن در برابر گناه کافی نیست، باید به سوی درهای بسته حرکت کرد شاید باز شود. «اسْتَبَقَا الْبَابَ»

۵- مجرم معمولاً از خود جای پا باقی می گذارد. «قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ»*

۶- گاه بایستی سرزده به منازل و محل کار سرکشی کرد. «الْأُفْيَا»*

۷- گاهی شاکی، خود مجرم است. «قَالَتْ مَا جَزَاءُ ...»

۸- گنهکار برای تبرئه خود، از عواطف و احساسات بستگان خود استمداد می کند. «بِأَهْلِكَ»

۹- صاحبان قدرت معمولاً اگر مقصّر باشند، دیگران را متّهم می کنند. «مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»*

۱۰- مجرم برای تبرئه خود، به دیگران اتهام می بندد. «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»

۱۱- چه بسا سخن حقی که از آن باطل طلب شود. (کیفر برای کسی که سوء قصد به زن شوهردار دارد، حرف حقی است، اما چه فردی سوء قصد داشته باید بررسی شود) «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُشَجَّنَ»*

۱۲- زلیخا عاشق نبود، بلکه هوس باز بود؛ چرا که عاشق حاضر است جانش را فدای معشوق کند، نه این که او را متهم و به زندان افکند. أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا...*

۱۳- زندان و زندانی نمودن مجرمان، سابقه تاریخی دارد. «يُشَجَّنَ»

۱۴- اعلام کیفر، نشانه ی قدرت همسر عزیز بود. «يُشَجَّنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۱۵- عشق هوس آلود، گاهی عاشق را قاتل می کند. «أَنْ يُشَجَّنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۱۶- زلیخا دارای نفوذ در دستگاه حکومتی و خط دهنده بوده است. «إِلَّا أَنْ يُشَجَّنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»*

قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قَبْلِ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ «۲۶»

(یوسف) گفت: او خواست که از من (برخلاف میل) کام گیرد و شاهدهی از خانواده زن، شهادت داد که اگر پیراهن یوسف از جلو پاره شده، پس زن راست می گوید و او از دروغگویان است. (زیرا در این صورت او و همسر عزیز، از روبرو درگیر می شدند و پیراهن از جلو چاک می خورد.)

وَ إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ «۲۷»

و اگر پیراهن او (یوسف) از پشت پاره شده، پس زن دروغ گفته و او از راستگویان است.

در برخی روایات، شاهد را کودکی معرفی کرده اند که مثل عیسی علیه السلام در گهواره به سخن آمد، ولی چون سند محکمی ندارد، نمی توان به آن اعتنا کرد. اما بهتر است شاهد را یکی از مشاوران عزیز بدانیم که فامیل همسر و دارای هوش و ذکاوت بود و همانند عزیز مصر، شاهد این اتفاق گردید، و الا اگر خود شاهد اصل ماجرا بود، معنی نداشت که به صورت جمله شرطیه، شهادت دهد و بگوید: **إِنْ كَانَ ...**

یوسف، ابتدا سخنی نگفت و شاید اگر همسر عزیز حرفی و تهمتی نمی زد، یوسف حاضر نمی شد آبروی او را بریزد و بگوید: **«هِيَ رَاوَدْتَنِي»**

گاهی برخی از پاکان در معرض تهمت قرار گرفته اند: در میان زنان، پاکدامن تر از مریم نبود، امّا او را متهم به ناپاکی کردند، در میان مردان نیز کسی به پاکی یوسف یافت نمی شد، به او هم نسبت ناروای زنا دادند. اما خداوند در هر دو مورد به بهترین وجه پاکی آنان را ثابت نمود.

در داستان یوسف، پیراهن او نقش آفرین است: در اینجا؛ پارگی پیراهن از پشت، دلیل بی گناهی او و کشف جرم همسر عزیز گردید و در جای دیگر؛ پاره نشدن پیراهن موجب کشف جرم برادران او گردید. زیرا بعد از انداختن یوسف به چاه، وقتی برادران پیراهن او را آغشته به خون کرده و به پدر نشان دادند و گفتند: یوسف را گرگ خورده است، پدر پرسید:

پس چرا پیراهن او پاره نشده است؟! در پایان داستان نیز، پیراهن یوسف، وسیله ی بینا شدن چشم پدر گردید.

۱- متهم باید از خود دفاع و مجرم اصلی را معرفی کند. حضرت یوسف علیه السلام در برابر جمله **«مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»** با گفتن **«هِيَ رَاوَدْتَنِي»**، پاسخ مناسبی به زلیخا داد.*

۲- کسی که در مقام قضاوت است باید شکایت شاکی و دفاع متهم را بشنود و مدارک را بررسی کند و سپس نظر دهد. (در این ماجرا همسر گفت که یوسف سوء قصد داشته، **«أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»** یوسف تهمت را رد کرد و گفت: **«هِيَ**

□ راوَدْتَنِي» شاهد نیز علامت صدق و کذب را از راه پاره شدن پیراهن جلو تا پشت سر مطرح کرد) *

۳- دفاع از بی گناه، واجب است و سکوت در همه جا زیبا نیست. «شَهَدَ شَاهِدٌ» □

۴- کمک به روشن شدن حقیقت، کاری پسندیده است. «و شَهَدَ شَاهِدٌ» □ *

۵- خداوند از راهی که هیچ انتظارش نمی رود، افراد را حمایت می کند. «شَهَدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» □

۶- آنجا که خدا بخواهد، بستگان مجرم علیه او شهادت می دهند. «شَهَدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» □

۷- در شهادت و داوری، مراعات حسب، نسب، موقعیت و خویشاوندی متهم، جایز نیست. «شَهَدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» □

۸- شهادت خویشان علیه یکدیگر، سبب اطمینان بیشتری می شود. «شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» □ *

۹- در قضاوت، بیش از توجه به گفته های شاکی و متهم، به بررسی مدارک و اسناد توجه شود. □ قَالَتْ □ مَا □ جَزَاءٌ ... □ قَالَتْ هِيَ □
□ راوَدْتَنِي ... □ شَهَدَ شَاهِدٌ ... □ إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ ... □ *

۱۰- در قضاوت، هر جرمی کارشناس نیاز دارد. □ شَهَدَ شَاهِدٌ ... □ إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ ... □ *

۱۱- در جرم شناسی از آثار ظریف به جای مانده، مجرم شناخته و مسایل کشف می شود. □ إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ ... □

۱۲- قاضی می تواند بر اساس قرائن، حکم کند. □ «إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ □ قَدْ □ مِنْ □ قَبْلِ □ فَصَدَقَتْ □ وَ هُوَ □ مِنَ □ الْكَاذِبِينَ □» □

۱۳- بکارگیری روشهای جرم شناسی برای تشخیص جرم و مجرم، لازم است.

□ إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ □ قَدْ □ مِنْ □ دُبُرٍ ... □

فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾

پس همین که (عزیز مصر) پیراهن او را دید که از پشت پاره شده است، (حقیقت را دریافت و) گفت: بی شک این از حيله شما زنان است. البته حيله شما شگرف است.

نکته ها:

با اینکه قرآن، کید شیطان را ضعیف می داند: «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا» (۱) ولی در این آیه، کید زنان بزرگ شمرده شده است. به گفته ی تفسیر صافی، این به خاطر آن است که وسوسه شیطان غیابی و سارقانه است، ولی وسوسه زن با لطف و محبت و حضوری و دائمی است.

گاهی خداوند کارهای بزرگ را با وسیله های کوچک انجام می دهد. مثلاً سرنگونی سپاه ابرهه را با پرندگان ابابیل، حفظ جان پیامبر اسلام را با تار عنکبوت، آموزش دفن میت را با کلاغ، اثبات پاکی مریم علیها السلام را با سخن گفتن نوزاد، پاکی یوسف را با پاره شدن پیراهن، ایمان آوردن یک کشور را با سفر هدیه و کشف اصحاب کهف را با نمونه پول، تحقق بخشیده است.

پیام ها:

۱- قضاوت بر اساس ادله و بدور از حب و بغض ها، مقتضای عدالت است. فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ ... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ *

۲- استدلال منطقی، هر انسانی را مطیع و منقاد می کند. (عزیز مصر مطیع سخن شاهد شد) شَهِدَ شَاهِدٌ ... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ *

۳- آثار و مدارک صحنه جرم باید به دقت مشاهده و بررسی شود. «قَدْ مِنْ دُبُرٍ» *

۴- وقتی به نتیجه قطعی رسیدید، در اعلان حکم تردید نکنید. فَلَمَّا رَأَى ... قَالَ *

ص: ۱۹۰

۵- عزیز مصر دارای عدالت نسبی و انصاف در برخورد با موضوعات بوده است.

(چون بدون پرسش و پاسخ کسی را متهم نکرد و پس از آن نیز حق را به یوسف داد). فَلَمَّا رَأَى... إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ*

۶- حق، پشت پرده نمی ماند و مجرم روزی رسوا می شود. «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ»

۷- سخن حق را گرچه تلخ و بر ضرر باشد بپذیریم. (عزیز پذیرفت که مقصر همسر اوست) «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ»*

۸- از مکر زنان ناپاک بترسید که حيله ی آنان خطرناک است. «إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ»

۹- گاهی مکر و حيله هر قدر هم بزرگ باشد، قابل کشف و افشاست. فَلَمَّا رَأَى...

قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ

يُوسُفُ أَعْرَضُ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ «۲۹»

(عزیز مصر گفت: یوسف از این مسئله صرف نظر کن و آن را بازگو نکن و به همسرش نیز خطاب کرد: و) تو برای گناهت استغفار کن، چون از خطاکاران بوده ای.

پیام ها:

۱- عزیز مصر می خواست مسئله مخفی بماند، ولی مردم دنیا در تمام قرن ها از ماجرا با خبر شدند، تا پاکی یوسف ثابت شود. «يُوسُفُ أَعْرَضُ عَنْ هَذَا»

۲- اعمال زشت افراد را نباید بر ملا کرد. «أَعْرَضُ عَنْ هَذَا»*

۳- عزیز مصر به خاطر جایگاهش از یوسف خواست تا از جریان صرف نظر کند.

«أَعْرَضُ عَنْ هَذَا»*

۴- عزیز مصر نیز همچون سایر کاخ نشینان، نسبت به مسئله ی ناموس و غیرت تساهل کرد و به استغفار اکتفا کرد و از توییح همسر به صورت جدی خودداری نمود! «وَاسْتَغْفِرِي»

۵- رهبران غیرالهی، قدرت برخوردار قاطع نسبت به بستگان متخلف خودشان را ندارند. «وَ اسْتَغْفِرِي»

۶- تلاش زن برای برقراری رابطه با غیر همسر خویش، امری ناروا و نامشروع است. «وَ اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ»

۷- روابط لجام گسیخته جنسی و هوسرانی، حتی در بین غیر متدینین به ادیان الهی، کاری ناپسند شمرده می شده است. «اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ»*

وَ قَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٣٠﴾

زنانی در شهر (زبان به ملامت گشودند و) گفتند: همسر عزیز با غلامش مراوده داشته و از او کام خواسته است. همانا یک غلام او را شیفته خود کرده است. به راستی ما او را در گمراهی آشکار می بینیم.

نکته ها:

«شغاف» به پیچیدگی بالای قلب یا پوسته نازک روی قلب، که همچون غلاف آنرا در برمی گیرد، گفته شده است. جمله ی «شَغَفَهَا حُبًّا» یعنی علاقه ی یوسف به قلب زلیخا گره خورده و عشق شدید شده است. (۱)

دو گروه درباره یوسف گفتند: علاقه ی بیش از حد به او نشانه ی گمراهی است: یکی برادرانش که به جهت محبت پدر به یوسف، پدر را گمراه خوانده و گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» و دیگری زنان مصر که به جهت علاقه ی شدید زلیخا به یوسف، زلیخا را گمراه خوانده و گفتند: «إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ».

هر کس یوسف را برای خود می خواهد؛ یعقوب او را فرزند خود می داند؛ «يَا بَنِيَّ» کاروان او را سرمایه خود می داند؛ «شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ» عزیز مصر او را فرزند خوانده می داند؛ «تَتَّخِذُهُ»

ص: ۱۹۲

وَلَدًا زَلِيخًا او را معشوق خود می داند؛ «شَغَفَهَا حُبًّا» زندانیان او را تعبیر کننده خواب خود می دانند؛ «بَبْنًا بِتَأْوِيلِهِ» ولی خداوند او را برگزیده و رسول خود می داند؛ «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ» و آنچه برای یوسف مانند، همین مقام رسالت بود. «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ»

پیام ها:

۱- اخبار مربوط به خانواده مسئولان، زود شایع می گردد، پس باید مراقب رفتارهای خود باشند. قَالَ نِسْوَةٌ... إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ

۲- بستن درها برای انجام گناه نیز مانع رسوایی نمی شود. قَالَ نِسْوَةٌ... إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ

۳- خطاهای افراد خانواده به مرد و سرپرست خانواده منتسب می شود. «إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا»*

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾

پس چون (همسر عزیز) نیرنگ (وبدگویی) زنان (مصر) را شنید، (کسی را برای دعوت) به سراغ آنها فرستاد و برای آنان (محفل) و تکیه گاهی آماده کرد و به هر یک چاقویی داد (تا میوه میل کنند) و به یوسف گفت: بر زنان وارد شو. همین که زنان او را دیدند بزرگش یافتند و دست های خود را (به جای میوه) عمیقاً بریدند و گفتند: منزّه است خداوند، این بشر نیست، این نیست جز فرشته ای بزرگوار.

نکته ها:

«قَطَّعْنَ» از ریشه ی «قطع»، به معنای بریدن است که چون به باب تفعیل در آمده، این معنا را نیز می رساند که زنان حاضر در جلسه چون یوسف را دیدند به قدری مبهوت شدند که

مواضع متعددی از دست خویش را بریدند و قطعه قطعه کردند.

«حاشا» به معنی در حاشیه و کنار بودن است. رسم بوده که هر گاه می خواستند شخصی را از عیبی منزه بدانند، اول خدا را تنزیه می کردند سپس آن شخص را. (۱)

همسر عزیز مصر زن سیاستمداری بود و با مهمانی دادن توانست مشت رقبا را باز کند و آنان را غافلگیر نماید.

پیام ها:

- ۱- گاهی هدف از بازگو کردن مسایل دیگران، دلسوزی نیست، بلکه حسادت و توطئه و نقشه علیه آنان است. «بِمَكْرِهِنَّ»
- ۲- شاید زنان مصر با انتشار خبر عشق زلیخا به یوسف علیه السلام می خواستند بدین وسیله یوسف را مشاهده کنند. «بِمَكْرِهِنَّ»*
- ۳- گاهی باید پاسخ مکر را با مکر داد. (زنان با بازگو کردن راز همسر عزیز مصر، نقشه کشیدند و او با یک میهمانی، نقشه آنان را پاسخ داد.) «أَرْسَلْتُ إِلَيْهِنَّ»
- ۴- زلیخا برای کنترل جوسازی علیه خود، اقدام به توجیه افراد عمده ای که در جوسازی و انتشار اخبار دخیل بودند پرداخت. (واضح است که دعوت شدگان همه ی زنان منطقه نبودند) «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ»*
- ۵- مجرم گاه برای تنزیه خود، جرم را گسترش می دهد و آن را عادی جلوه می دهد. «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ»*
- ۶- سرویس جداگانه برای هر میهمان کاری پسندیده و ارزشمند است. «آتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سَكِينًا»*
- ۷- اطاعت از مولی و صاحب تا وقتی معصیت نباشد لازم است. «قَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْنَ فَلَئِمَّا رَأَيْنَهُ»*
- ۸- شنیدن کی بود مانند دیدن. «فَلَئِمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْتَهُ»*

ص: ۱۹۴

۹- انسان به طور فطری در برابر بزرگی و بزرگواری، تواضع می کند. «أَكْبَرْنَهُ»

۱۰- زلیخا خواست به زنان مصر تفهیم کند که شما یک لحظه یوسف را دیدید، طاقت از کف دادید؛ او شبانه روز در خانه من است؟! «فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ»*

۱۱- در انتقاد عجله نکنید، شاید شما هم اگر به جای او بودید مثل او می شدید.

«قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» (انتقاد کنندگان وقتی یوسف را دیدند، همه مثل زن عزیز مصر گرفتار شدند)

۱۲- انسان تا وقتی در معرض امتحان قرار نگرفته ادعایی دارد؛ اما گاهی که مورد آزمایش قرار گرفت، ناخودآگاه ماهیت خود را نشان می دهد. «فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ»*

۱۳- عشق که آمد، انسان بریدن دست خودش را نمی فهمد. «قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» (اگر شنیده اید که حضرت علی علیه السلام به هنگام نماز، از پایش تیر را کشیدند و متوجه نشد، تعجب نکنید. زیرا اگر عشق سطحی دنیوی تا بریدن دست پیش می رود، عشق معنوی و عمیق به جمال واقعی، چه خواهد کرد!).

۱۴- یوسف در زیبایی بی نظیر و در عین حال در عفت الگویی برای همگان است. «فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْنَهُ ... قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ»

۱۵- جمال یوسف علیه السلام موجب گرفتاری او شد، ولی علم و تقوایش موجب نجات او گردید. (آری جمال معنوی مهم تر از جمال ظاهری است)*

۱۶- مردم مصر در آن زمان، به خداوند و فرشتگان ایمان داشتند. «حَاشَ لِلَّهِ ... مَلَكُ كَرِيمٍ»

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنِّي فِيهِ وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَ لَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ لَيَسْجَنَنَّ وَ لَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

(همسر عزیز مصر به زنانی که دست خود را بریده بودند، گفت: این همان کسی است که مرا درباره او ملامت می کردید. و البته من از او کام خواستم، ولی او پاکی ورزید. و اگر آنچه را به او دستور می دهم انجام ندهد، حتماً زندانی خواهد شد و از خوارشدگان خواهد بود.)

نکته ها:

شرایط اجتماعی و روانی، در نوع عکس العمل افراد تأثیر دارد. همسر عزیز آنگاه که از افشای کار زشت خود می ترسد، درها را می بندد، «عَلَقَتِ الْأَبْوَابَ»، اما هنگامی که زنان مصر را همراه و همداستان خود می بیند، علناً می گوید: «أَنَا رَاوَدْتُهُ» من او را فرا خواندم. در جامعه نیز وقتی حساسیت به زشتی گناه از بین برود، گناه آسان می شود.

شاید برای جلوگیری از همین امر است که در دعای کمیل می خوانیم: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَهْتِكُ الْعِصْمَ» خداوند! گناهانی که پرده حیا را پاره می کند برایم بیامرز. زیرا گناه در ابتدا انجامش برای انسان سنگین است، اما همین که پرده حیا برافتاد آسان می شود.

پیام ها:

۱- دیگران را ملامت نکنید که خود گرفتار می شوید. «فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنِّي فِيهِ»

۲- عشق گناه آلود، سبب رسوائی می شود. «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ»

۳- دروغگو رسوا می شود. کسی که دیروز گفت: یوسف قصد سوء داشته؛ «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» امروز می گوید: «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ» من قصد کام گرفتن از او را داشتم.

۴- اخلاص و عفت پاکان، سبب رسوائی ناپاکان می شود. «وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ»*

۵- گاهی دشمن هم به پاکی شخص مقابل، گواهی می دهد. «فَاسْتَعْصَمَ» (وجدان)

مجرم نیز گاهی بیدار می شود.)

۶- پاکی، لازمه ی نبوت است. فَاسْتَعْصَمَ ...

۷- چه پاکانی که به خاطر خود کامگان به زندان می روند. فَاسْتَعْصَمَ ... لَيْسَجَنَّ

۸- گناهکاران برای رسیدن به هدف خویش از هر وسیله ای استفاده می کنند. «وَلَيْنَ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ لَيْسَجَنَّ»*

۹- قدرت اگر با ایمان و تقوا همراه نباشد برای هوای نفس مورد استفاده قرار می گیرد. «مَا أَمَرَهُ لَيْسَجَنَّ»*

۱۰- زلیخا در دستگاه حکومتی مصر دارای نفوذ بوده است. «لَيْسَجَنَّ»*

۱۱- سوء استفاده از قدرت، حربه ی طاغوتیان است. «لَيْسَجَنَّ»

۱۲- تهدید به حبس و تحقیر، حربه و شیوه ی طاغوتیان است. لَيْسَجَنَّ، ...

الصَّاعِرِينَ

۱۳- هوای نفس به قدری نیرومند است که حتی با رسوایی نیز به راه خود ادامه می دهد. رَاوَدُّهُ ... وَ لَيْنَ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ ...*

۱۴- عاشق شکست خورده، دشمن می شود. قَالَتْ ... لَيْسَجَنَّ وَ لِيَكُونَا مِنَ الصَّاعِرِينَ

قَالَ رَبُّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ «۳۳»

(یوسف) گفت: پرودگارا! زندان برای من از آنچه مرا به سوی آن می خوانند محبوب تر است. و اگر حيله آنها را از من باز نگردانی، به سوی آنها تمایل می کنم و از جاهلان می گردم.

نکته ها:

یوسف سراپا جوانمرد بود؛ یکبار فدای حسادت برادران شد و خصومت نکرد. بار دیگر هدفِ عشقِ زلیخا شد، ولی گناه نکرد. بار سوم به هنگام قدرت، از برادران انتقام نگرفت. بار

ص: ۱۹۷

چهارم همین که کشور را در خطر دید به جای تقاضای برگشت به وطن، تقاضای تدبیر امور اقتصادی و نجات کشور را داد.

برای هر کس، محبوبی است؛ برای یوسف پاکدامنی از زندان محبوب تر است. برای گروهی دنیا محبوب تر است؛ «الَّذِينَ يَسْتَجِيبُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۱) اما برای مؤمن خداوند محبوب تر است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۲)

پیام ها:

۱- توجه به ربوبیت خدا، از آداب دعاست. «رَبِّ»

۲- اولیای خدا، فشار زندگی شرافتمندانه را، از رفاه در گناه بهتر می دانند. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ»

۳- هر آزادی ارزش نیست و هر زندانی عیب نیست. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ»

۴- انسان با استمداد از خداوند، می تواند در هر شرایطی از گناه فاصله بگیرد.

«رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» (هجرت از محیط گناه لازم است.)

۵- رنج و سختی نمی تواند مجوز ارتکاب گناه باشد. رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ ...

۶- دعا و نیایش و استمداد از خداوند، یکی از راههای مصون ماندن از گناه و انحرافات جنسی است. رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ ...

۷- شخصیت انسان به روح او بستگی دارد، نه جسم او. اگر روح آزاد باشد، زندان بهشت است و اگر روح در فشار باشد، کاخ هم زندان می شود. «السَّجْنِ أَحَبُّ»

۸- جداسازی محیط به خاطر مصون ماندن افراد از گناه، کاری شایسته است.

(یوسف خواهان جدا شدن بود، حتی اگر به قیمت زندان رفتن باشد)*

۹- رضایت خداوند بر رضایت مردم ترجیح دارد. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ»*

۱۰- هیچ کس بدون لطف خداوند، محفوظ نمی ماند. وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي ... در

ص: ۱۹۸

۱- ۱. ابراهیم، ۳.

۲- ۲. بقره، ۱۶۵.

شرایط بحرانی تنها راه نجات، اتکا به خداوند است.

۱۱- آزمایش های الهی هر لحظه سخت تر میشود. (یوسف قبلاً گرفتار یک زن بود، حال گرفتار چندین زن شده است).
«كَيْدَهُنَّ، إِلَيْهِنَّ»

۱۲- راضی کردن مردم به قیمت ناخشنودی خدا، جهل است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۱۳- گناه، موجب سلب علوم خدادادی و موهبت های الهی است. (در آیات قبل خواندیم: «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» و در اینجا یوسف می فرماید: «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۱۴- جهل تنها بیسوادی نیست، انتخاب لذت آنی و چشم پوشی از رضای خدا، جهل محض است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۱۵- گناه، کاری جاهلانه است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»*

۱۶- عمل نکردن به دانسته ها، انسان را در ردیف جاهلان قرار می دهد. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»*

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۴)

پس پروردگارش (در خواست) او را اجابت کرد و حيله زنان را از او برگرداند، زیرا که او شنوای داناست.

پیام ها:

۱- مردان خدا، مستجاب الدعوه هستند. «فَاسْتَجَابَ لَهُ»

۲- گاهی شدايد و سختی ها زمینه ی پیدا شدن امداد الهی و راه نجات است. رَبِّ السَّجُنُ ... فَاسْتَجَابَ*

۳- پاکدامنی و عفاف، موجبات استجاب دعا را فراهم می سازد. رَبِّ السَّجُنُ أَحَبُّ ... فَاسْتَجَابَ*

۴- درخواست خالصانه از خداوند، استجاب و عنایت او را در پی دارد. رَبِّ ...

فَاسْتَجَابَ*

۵- دعای یوسف برای مصون ماندن از کید زنان مصر سریعاً مستجاب شد.

(حرف «فاء» در «فَاسْتَجَابَ»، رمز سرعت است) *

۶- هر کس به خدا پناه ببرد، محفوظ می ماند. «فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ»

۷- گاهی کار دشمن به نفع ما تمام می شود. (دشمن یوسف را به زندان انداخت، که مایه ی خلاصی یوسف از زلیخا بود)
«فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ» *

۸- استجابت دعا، دلیل بر شنوایی و بینایی و علم خداوند است. فَاسْتَجَابَ ... هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

۹- کسانی که مورد مراجعه مردم هستند باید در آغاز خوب بشنوند، سپس با دانش خود به حلّ و فصل مشکل پردازند؛ چنانکه خداوند نیز در مقام اجابت دعا چنین است. فَاسْتَجَابَ ... هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسُ جُنَّةً حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٣٥﴾

سپس بعد از آن همه نشانه ها و شواهدی که (برای پاکی یوسف) دیدند، این گونه برایشان جلوه کرد که او را تا مدتی زندانی کنند.

پیام ها:

۱- یک دیوانه، سنگی را در چاه می اندازد، صد نفر عاقل نمی توانند آنرا در آورند.

یک زن عاشق شد، مردان متعدّد و رجال مملکتی نتوانستند این رسوایی را چاره اندیشی کنند. «بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا»

۲- کاخ نشینی معمولاً با بی پروایی و پررویی همراه است. «مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسُ جُنَّةً» با این همه دلیل بر پاکی یوسف، باز هم او محکوم به زندان می شود.

۳- زیبایی، همیشه خوشبختی آور نیست، دردسر هم دارد. ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ ... لَيْسُ جُنَّةً

۴- معمولاً در دربارها و کاخهای طاغوتیان، دادگاه و محاکمه غیابی و تشریفاتی است، تا بی گناهان محکوم شوند. «لَيْسَ جُنَّةً»
(البته در مواردی این گونه نیست)

۵- در جامعه ی آلوده، هوسرانان آزاد و تقوایپیشگان در زندانند. «لَيْسَ جُنَّةً» *

۶- افراد خاطی به ویژه قدرتمندان کمتر مسئولیت عمل خود را می پذیرند و

می خواهند دیگران را قربانی کنند. «لَيْسَ جُنَّةً»*

۷- در نظام های طاغوتی معصوم تر مظلوم تر است. «لَيْسَ جُنَّةً»*

۸- پاک بودن و پاک ماندن هزینه دارد. «لَيْسَ جُنَّةً»*

۹- جلوگیری از رسوایی خاندان عزیز مصر و پایان یافتن شایعات، هدف حکمرانان مصر از زندانی ساختن یوسف بود. «لَيْسَ جُنَّةً»
حَتَّى حِينَ*

۱۰- وقتی دستگاه قضایی بر طبق خواسته سیاستمداران و افراد ذی نفوذ تصمیم می گیرد، مدت زمان زندان نیز نامشخص است.
«حَتَّى حِينَ»*

وَدَخَلَ مَعَهُ السَّجْنَ فَيَأْتِيهِمْ فِيهَا مَاءٌ يَشْرَبُونَ
قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِينًا
بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نُرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۳۶)

و با یوسف، دو جوان دیگر وارد زندان شدند. یکی از آن دو (نزد یوسف آمد و) گفت: من در خواب خود را دیدم که (انگور را) برای شراب می فشارم و دیگری گفت: من خود را در خواب دیدم که بر سرم نانی می برم و پرندگان از آن می خورند، ما را از تعبیر خوابمان آگاه ساز! همانا ما تو را از نیکوکاران می بینیم.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: دلیل آنکه زندانیان، یوسف را نیکوکار نامیدند، این بود که به افراد مریض در زندان رسیدگی می کرد و به نیازمندان کمک و برای دیگران، جا باز می کرد. (۱)

پیام ها:

۱- زندان یوسف، عمومی بوده است. «مَعَهُ السَّجْنَ»

۲- خواب ها را ساده نگیریم، در بعضی از آنها اسراری نهفته است. «أَرَانِي أَعْصِرُ

ص: ۲۰۱

خَمْرًا» (ممکن است انسان های عادی نیز خواب های مهمی ببینند).

۳- انسان همه جا می تواند مثمر ثمر باشد، حتّی در زندان. «بَبْتْنَا بِتَأْوِيلِهِ»*

۴- نیکوکاران با صفای دل چیزهایی درک می کنند که دیگران آن را نمی یابند.

«بَبْتْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

۵- اگر مردم اعتماد به کسی پیدا کنند، تمام رازهای خود را با او در میان می گذارند. «إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۶- انسان های وارسته، در زندان نیز روی افراد تأثیر می گذارند. «إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۷- حتّی مجرمان و گناهکاران نیز برای نیکوکاران، جایگاه شایسته ای قایلند. «إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۸- نیکوکاران همه جا حتّی در زندان مورد احترام و پناهگاه مردم هستند. «إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

۹- نیکوکاری یوسف علیه السلام قدم اوّل او در جذب و تبلیغ بود. (احسان و خدمت رسانی به زندانیان، سبب جذب قلوب و دریافت لقب محسن از زندانیان شد)*

۱۰- بدون تمکن مالی و آزادی هم می توان محسن بود. (یوسف در زندان نه ثروت داشت، نه آزادی) «إِذَا تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

۱۱- اوّل نیکوکاری خود را اثبات کنید، سپس به تبلیغ دین پردازید. (یوسف که در نظر مردم نیکوکار شناخته شد، قبل از تعبیر خواب دوستان زندانی، به تبلیغ و ارشاد آنان پرداخته و به یکتاپرستی دعوت نمود)*

۱۲- دادن آگاهی های صحیح از مصادیق احسان است. (ما را از اسرار خوابی که دیده ایم آگاه ساز) «إِذَا تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾

(یوسف به آن دو نفر که خواب دیده بودند) گفت: من قبل از آنکه جیره غذایی شما برسد، تأویل خوابتان را خواهم گفت. این از اموری است که پرودگارم به من آموخته است. همانا من آئین قومی را که به خدا ایمان ندارند و به قیامت کفر می ورزند، رها کرده ام.

نکته ها:

در ترجمه بخش اول آیه، این احتمال نیز وجود دارد که معنای آیه اینگونه باشد: من از جانب خداوند می دانم غذایی که برای شما خواهند آورد چیست؟ پس می توانم خواب شما را تعبیر کنم. یعنی یوسف علاوه بر تعبیر خواب از چیزهای دیگر نیز خبر می داده است. مثل حضرت عیسی علیه السلام که از غذای ذخیره شده در منازل و یا آنچه می خوردند، خبر می داد.

سؤال: چرا حضرت یوسف علیه السلام خواب آنان را فوری تعبیر نکرد و آن را به وقتی دیگر و ساعتی بعد موکول کرد؟

پاسخ: فخررازی در تفسیر کبیر، چند وجه برای آن بیان کرده است:

۱. می خواست آنها را در انتظار قرار دهد تا کمی تبلیغ و ارشاد کند، شاید شخص اعدامی ایمان آورد و با حسن عاقبت از دنیا برود.

۲. می خواست با بیان نوع غذایی که نیامده، اعتماد آنان را جلب کند.

۳. می خواست آنها را تشنه تر کند تا بهتر بشنوند.

۴. چون تعبیر خواب یکی از آنها اعدام بود، کمی طفره رفت تا قالب تهی نکند.

پیام ها:

۱- گاهی برای تأثیر گذاری بیشتر، لازم است انسان قدرت علمی و کمالات خود را به دیگران عرضه کند. قَالَ ... نَبَأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ

۲- از علم خود برای بهره رساندن به دیگران استفاده کنیم. تَبَاتُكُمَا ... مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي *

۳- معلومات و دانسته های خود را از خدا بدانیم. «مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي»

۴- هدف از آموزشها نیز پرورش است. «عَلَّمَنِي رَبِّي»

۵- خداوند حکیم است و بی جهت دری را به روی کسی باز نمی کند. «عَلَّمَنِي رَبِّي» زیرا من؛ «تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ»

۶- کسی که از ظلمات کفر فرار کند، به نور علم می رسد. «عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ» (دلیل علم من ترک کفر است.)

۷- از فرصت ها، بهترین استفاده را بکنید. تَبَاتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ ... إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ (یوسف قبل از تعبیر خواب، کار فرهنگی و اعتقادی خود را شروع کرد.)

۸- اساس ایمان، تبری و تولی است. در این آیه برائت از کفار، «إِنِّي تَرَكْتُ» و در آیه بعد پیروی از ولایت اولیای الهی مطرح است. «وَأَتَّبَعْتُ»

۹- باید از انتساب مستقیم افراد به انحراف پرهیز کرد و با روش غیر مستقیم تبلیغ کرد. (یوسف نفرمود: شما از کفر دست بکشید، بلکه فرمود: من راه کفر را رها کردم) «إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ»*

۱۰- در تمام ادیان، عقیده به توحید و معاد در کنار یکدیگر بوده است. «قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ «۳۸»

و آیین پدرانم ابراهیم و اسحاق و یعقوب را پیروی کرده ام. برای ما سزاوار نیست که چیزی را شریک خداوند قرار دهیم. این از فضل خدا بر ما و بر مردم است، ولی بیشتر مردم سپاس گزاری نمی کنند.

اصالت خانوادگی، همچنان که در ساختار شخصیت افراد مؤثر است، در پذیرش مردم نیز اثر دارد. لذا حضرت یوسف برای معرفی خود، به پدران خود که انبیای الهی هستند تکیه می کند تا هم اصالت خانوادگیش را ارائه دهد و هم قداست دعوت خود را.

این همان روشی است که پیامبر صلی الله علیه و آله نیز در معرفی خود به کار می برد و می فرمود: من همان پیامبر امی هستم که نام و نشانم در تورات و انجیل آمده است. سیدالشهدا حسین ابن علی علیهما السلام در کربلا و امام سجاد علیه السلام نیز در برابر مردم شام، خود را چنین معرفی کردند: «انا ابن فاطمه الزهرا»

«مِلَّةً» در قرآن به معنای آیین بکار رفته است. سیمای «مِلَّة ابراهیم» اینگونه ترسیم شده است: «با تمام قوا در راه خدا جهاد کنید و اهل نماز و زکات و اعتصام به خدا باشید. در دین سختی و حرجی نیست، تسلیم خدا باشید، این است ملت پدرتان ابراهیم.» (۱)

پیام ها:

۱- رسیدن به حق، در گرو شناخت باطل و ترک آن است. تَرَكَتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ ...

۲- جدّ انسان، در حکم پدر انسان است و «أب» به او نیز اطلاق شده است. «مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ»

۳- انبیا باید از خاندان پاک باشند. آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَ ...

۴- پیامبران الهی از یک هدف برخوردارند. مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ وَ ...

۵- در کنار راههای منفی، راه مثبت را نیز نشان دهیم. تَرَكَتُ مِلَّةَ ... وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ ...

۶- افتخار به پدران و پیروی از آنان در صورتی که راه حق و توحید را پیموده باشند پسندیده و رواست. وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي ...*

۷- پدران انبیا علیهم السلام مشرک نبوده اند. «مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ»*

ص: ۲۰۵

۸- پرهیز از شرک و مبارزه با آن، پایه و اساس ادیان الهی است. «مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ»*

۹- شرک، در تمام ابعادش (ذات، صفات و عبادت)، منفور است. «مِنْ شَيْءٍ»

۱۰- پرهیز از شرک و گرایش به توحید، توفیق الهی می خواهد. «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۱- تعالیم انبیا، نعمتی الهی و سزاوار شکر و سپاس است. «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا... وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»*

۱۲- نبوت و هدایت، توفیق و فضل الهی برای همه است. «عَلَيْنَا وَ عَلَى النَّاسِ»

۱۳- اکثریت، معیار شناخت صحیح نیست. «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

۱۴- پشت کردن به راه انبیا، بزرگ ترین کفران نعمت است. «لَا يَشْكُرُونَ»

يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾

ای دو یار زندانی من! آیا خدایان متعدّد و گوناگون بهتر است یا خداوند یکتای مقتدر؟

نکته ها:

انسان ها سه دسته اند: گروهی قالب پذیرند، مثل آب و هوا که از خود شکلی ندارند و در هر ظرفی به شکل همان ظرف در می آیند. گروهی نفوذ ناپذیر و مقاوم هستند، همچون آهن و فولاد که در برابر فشار بیرونی ایستادگی می کنند. اما گروهی امام و راهبرند که دیگران را به رنگ حقّ درمی آورند. یوسف نمونه ای از انسان های دسته سوم است که در زندان نیز از مشرک، موحد می سازد.

در قرآن در جاهای مختلف، از روش مقایسه و پرسش استفاده شده است که به نمونه هایی از آن درباره خداوند اشاره می کنیم:

۱. «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (۱)؛ آیا از شرکایی که برای خدا گرفته اید

ص: ۲۰۶

کسی هست که بیافریند و سپس آنرا برگرداند؟

۲. «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» (۱)؛ آیا از شرکایی که برای خدا قرار داده اید کسی هست که به حق راهنمایی کند؟

۳. «قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ ابْنِعِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۲)؛ آیا غیر خدای یکتا پروردگاری بپذیرم در حالی که او پروردگار همه چیز است؟

۴. «اللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ» (۳)؛ خداوند بهتر است یا آنچه شریک او می گردانید؟

پیام ها:

۱- مردم را با محبت و عاطفه، صدا بزنید. «يَا صَاحِبِي»

۲- انسان در برابر هم نشینان خود نیز مسئول است. «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ»*

۳- از مکان ها و زمان های حساس برای تبلیغ استفاده کنید. «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ...» (یوسف در زندان همین که می بیند به تعبیر خواب او نیاز دارند، فرصت را غنیمت شمرده و تبلیغ می کند).

۴- پرسش و مقایسه، یکی از راه های ارشاد و هدایت است. «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ...»

۵- اعتقاد به توحید اساس ایمان است. (یوسف سرآغاز دعوت خود را توحید قرار داد) «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ...»*

۶- خدایان متعدد، عامل تفرقه و پراکندگی، و خدای واحد عامل یگانگی است.

«أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ...»*

۷- فطرت بشر از تفرقه و تشّت بیزار است و یوسف از همین امر برای اثبات توحید بهره گرفته است. «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ...»*

۸- وحدت و یگانگی، عامل قدرت و غلبه است. «الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ»*

ص: ۲۰۷

۱- ۱. یونس، ۳۵.

۲- ۲. انعام، ۱۶۴.

۳- ۳. نمل، ۵۹.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

شما غیر خدا چیزی را عبادت نمی کنید مگر اسم هایی (بی مسمی) که شما و پدرانتان نامگذاری کرده اید (و خداوند هیچ دلیلی (بر حقایقت) آن نفرستاده است. کسی جز خدا حق فرمانروایی ندارد، او دستور داده که جز او را نپرستید. این دین پا بر جا و استوار است، ولی اکثر مردم نمی دانند.

پیام ها:

۱- معبودهای غیر او واقعی نیستند، بلکه ساخته خیال مشرکان و نیاکان آنهاست.

مَا تَعْبُدُونَ ... إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ

۲- بسیاری از قدرت ها، سازمان ها، مؤسسات، سمینارها، قطعنامه ها، ملاقات ها و حمایت ها و محکومیت ها و عناوین و القاب دیگر، اسم های بی مسمی و بت های مدرن روزگار ما هستند که بشر به جای خدا، دنباله رو آنان شده است. مَا تَعْبُدُونَ ... أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا

۳- سابقه و قدمت، دلیل حقایقت نیست. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ»*

۴- عقاید آدمی باید متکی بر دلیل و برهان عقلی یا نقلی باشد. «مِنْ سُلْطَانٍ»

۵- در برابر هیچ فرمان غیر الهی، کرنش نکنید. زیرا فرمان دادن تنها حق خداوند است. «إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ»

۶- عبادت خالصانه (توحید)، راه مستقیم و پابرجاست. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»*

۷- هر قانونی جز قانون الهی متزلزل است. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»

۸- جز بر عقیده محکم و استوار نباید اعتماد کرد. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»*

۹- بیشتر مردم به استواری دین خدا جاهلند. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ

لَا يَعْلَمُونَ» (یا جاهل بسیط که به جهل خود آگاه است یا جاهل مرکب که خیال می کند می داند و در واقع نمی داند)

۱۰- جهل و نادانی، زمینه ساز پیدایش شرک است. «لَا يَعْلَمُونَ»

يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَمَا أَحَدُكُمْ فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَ أَمَّا الْآخَرُ فَيُضَلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ «۴۱»

ای دوستان زندانیم! امّا یکی از شما (آزاد می شود) و به ارباب خود شراب می نوشاند و دیگری به دار آویخته می شود و (آنقدر بالای دار می ماند که) پرندگان (با نوک خود) از سر او می خورند. امری که درباره آن از من نظر خواستید، حتمی و قطعی است.

نکته ها:

«رَبِّ» به حاکم، مالک و ارباب نیز اطلاق می شود. مثل، «رَبِّ الدار» یعنی صاحب خانه.

پس جمله ی «فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا» یعنی به ارباب خود شراب می دهد.

پیام ها:

۱- کرامت افراد را رعایت کنید هر چند در خط فکری شما نباشند. «يَا صَاحِبِي»

۲- در پاسخ گویی به مراجعان، باید نوبت مراعات شود. «أَمَا أَحَدُكُمْ...» (تعبیر اوّل برای کسی است که زودتر خوابش را گفته است).

۳- بعضی از رؤیاها اگر چه از شخص غیر موّحد باشد، می تواند تعبیر مهمی داشته باشد. «فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا»

۴- معبّر می تواند تعبیر خواب را بگوید هر چند ناگوار باشد. («فَيُضَلَبُ» یعنی به دار آویخته شد)*

۵- تعبیر خواب یوسف پیش بینی و حدس نیست، بلکه خبر قطعی از جانب خداست. «قُضِيَ الْأَمْرُ»

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

و(یوسف) به آن زندانی که می دانست آزاد می شود گفت: مرا نزد ارباب خود بیاور. (ولی) شیطان یادآوری به اربابش را از یاد او برد، در نتیجه (یوسف) چند سالی در زندان ماند.

نکته ها:

«ظَنَّ» به معنای اعتقاد و علم نیز استعمال شده است. زیرا در آیه قبل، یوسف به صراحت و قاطعیت از آزادی یکی و اعدام دیگری خبر داده است. بنابراین «ظَنَّ» در اینجا به معنای گمان همراه با شک و تردید نیست.

«بِضْعَ» به عدد زیر ده گفته می شود و اکثر مفسران مدت زندان حضرت یوسف را هفت سال گفته اند.

در بعضی تفاسیر، جمله ی «فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ» را اینگونه ترجمه کرده اند که «شیطان یاد پروردگار را از ذهن یوسف برد و او به جای استمداد از خداوند به ساقی شاه توجه کرد» و این برای یوسف ترک اولی بود و لذا سال های دیگری را نیز در زندان ماند. اما صاحب المیزان می نویسد: اینگونه روایات خلاف قرآن است، چون قرآن یوسف را از مخلصین دانسته و شیطان به مخلصین نفوذ ندارد. به علاوه در دو آیه بعد آمده که «قَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهٖ» فراموش کننده بعد از مدت ها یوسف را به خاطر آورد، از این معلوم می شود که فراموشی مربوط به ساقی بوده است نه یوسف.

پیام ها:

۱- انبیا نیز از طرق معمول، مشکلات خود را حل می کنند، و این با توحید و توکل منافاتی ندارد. «اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ»

۲- هر تقاضایی رشوه نیست. «اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» یوسف برای تعبیر خواب، مزد و رشوه ای درخواست نکرد، بلکه گفت: مظلومیتم را به شاه برسان.

۳- برای اثبات بی گناهی و پاکی خود از هر طریق سالم برای رساندن شکوای خود به گوش مسئولین بهره ببرید. «اذْکُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ»*

۴- کاخ نشینی و رفاه و آسایش، زمینه ساز فراموش کردن درد و رنج گرفتاران و بیچارگان است. نَاجٍ... فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ*

۵- معمولاً افراد بعد از رسیدن به پست، مقام و رفاه، دوستان قدیمی را به فراموشی می سپارند. «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ»

۶- خروج یوسف از زندان و رفع اتهام از او، با اهداف شیطان ناسازگار بود، لذا دسیسه نمود. «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ»

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَ سَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ
إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾

و(روزی) پادشاه(مصر) گفت: من هفت گاو فربه که هفت گاو لاغر آنها را می خورند و هفت خوشه سبز و(هفت خوشه) خشکیده ی دیگر را(در خواب) دیدم، ای بزرگان قوم! اگر تعبیر خواب می کنید درباره ی خوابم به من نظر دهید.

نکته ها:

تاکنون در این سوره، چهار خواب مطرح شده است؛ خواب خود یوسف، خواب دو رفیق زندانی و خواب پادشاه مصر. خواب اول سبب دردسر برای او ولی تعبیر خواب دیگران، سبب عزت او شد. در تورات آمده است: پادشاه یک نوبت در خواب دید، گاوهای لاغر گاوهای فربه را می خورند و نوبت دیگر، خوشه ی سبز در کنار خوشه های خشکیده را دید. (۱)

درباره ی اینکه عزیز مصر، همان پادشاه مصر است یا آنان دو نفر هستند، گفتگو و اختلاف

ص: ۲۱۱

نظر است که ما از آن می گذریم، زیرا نقشی در بحث ندارد.

در کتاب روضه ی کافی آمده است که خواب دیدن سه نوع است: گاهی بشارت الهی، گاهی ایجاد وحشت از شیطان و گاهی خواب های بی سروته و پریشان. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند با خواب دیدن یک شاه ظالم، (به شرطی که تعبیر کننده اش یوسف باشد) ملّتی را از قحطی نجات می دهد. «قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى»

۲- اشیا و حیوانات، در عالم رؤیا نماد و سمبل مشخصی دارند. (مثلاً گاو لاغر، سمبل قحطی و گاو چاق، سمبل فراوانی است) «سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ» *

۳- رؤسا و قدرتمندان با اندک خاطره ی ناگواری، احساس خطر می کنند که مبادا قدرت از آنها گرفته شود. «قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى ... أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ»

۴- حاکمان نیاز به مشورت افراد خیره در امور مختلف دارند. «يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي» *

۵- برای تعبیر خواب، باید به اهل آن مراجعه کرد و نباید به تعبیر هر کس توجه نمود. «أَفْتُونِي ... إِنَّ كُنتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ»

«قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ» (۴۴)

(اطرافیان پادشاه) گفتند: خواب هایی پریشان است و ما به تعبیر خواب های آشفته دانا نیستیم.

نکته ها:

«أَضْغَاثُ» جمع «ضَغْثٌ» به معنای مخلوط کردن و «ضِغْثٌ» به معنای دسته چوبِ مختلط است. «أَحْلَامٌ» جمع «حَلْمٌ» به معنای خواب پریشان است. «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» یعنی خواب های پراکنده و درهمی که معبر نمی تواند سرنخی از آنرا به دست آورد.

ص: ۲۱۲

پیام ها:

۱- ندانستن و جهل خود را توجیه نکنید. (اشراف چون تعبیر صحیح خواب را نمی دانستند گفتند: خواب شاه پریشان است.)
﴿قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ﴾

۲- چه بسا خواب هایی که به نظر پراکنده می رسند، قابل تعبیرند. ﴿قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ...﴾*

۳- کار را باید به کاردان سپرد. (کارشناس تعبیر می کند، ولی غیر کارشناس می گوید خواب پریشان و غیر قابل تعبیر است.)
﴿مَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ﴾

﴿وَقَالَ الَّذِي نَجَّا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ أَنَا أَنْبُؤُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ﴾ (۴۵)

و آن کس از آن دو (زندانی) که نجات یافته بود، پس از مدتی (یوسف را) به خاطر آورد، و (به عزیز مصر) گفت: مرا (به سراغ یوسف) بفرستید تا (از تعبیر خواب) شما را با خبر کنم.

نکته ها:

﴿أُمَّهِ﴾ گرچه به معنای اجتماع مردم است، ولی در اینجا به اجتماع روزها (مدت ها) اطلاق شده است. (۱)

پیام ها:

۱- خوبی ها، دیر یا زود اثر خود را نشان می دهند. ﴿ادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ﴾

۲- فقط هنگام نیاز به فکر دوستان نباشیم. (همین که به تعبیر خواب نیاز پیدا کردند، یاد یوسف افتادند.) ﴿وَ ادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ﴾*

۳- رسیدن به مقام و موقعیت، معمولاً انسان ها را نسبت به گذشته دچار فراموشی می کند. ﴿وَ ادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ﴾*

۴- کسی که دیگران را به کاری راهنمایی کند، گویا خود او آن کار را انجام داده

ص: ۲۱۳

است. «أَنَا أُبَيِّنُكُمْ»

۵- هم زندانی یوسف علیه السلام به اندازه ای به خبرگی یوسف اعتماد داشت که از طرف خود به پادشاه وعده قطعی به تعبیر خواب داد. «أَنَا أُبَيِّنُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ»*

۶- آگاهان را به جامعه معرفی کنیم، تا مردم از آنان بهره مند شوند. «فَأَرْسِلُونِ»

۷- بعضی از کارشناسان در انزوا به سر می برند از آنان غافل نشوید. «فَأَرْسِلُونِ»

۸- ما باید به سراغ استاد برویم، نه آنکه استاد را احضار کنیم. «فَأَرْسِلُونِ»*

يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعُ عِجَافٍ وَ سَبْعِ سُتَبَلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

(فرستاده شاه، وارد زندان شد و گفت:) ای یوسف! ای مرد راستگوی! درباره ی (این خواب که) هفت گاو فربه هفت گاو لاغر را می خورند و هفت خوشه ی سبز و (هفت خوشه ی) خشکیده دیگر، به ما نظر بده تا به سوی مردم برگردم، شاید آنان (از اسرار خواب) آگاه شوند.

نکته ها:

«صدیق» به کسی گفته می شود که گفتار، رفتار و اعتقادش، همدیگر را تصدیق کنند.

دوست یوسف چون رفتار و کلام یوسف را در زندان دیده بود و از سوی دیگر، تعبیرهای خواب خودش و دوستش را مطابق واقع دیده بود، یوسف را صدیق صدا زد.

خداوند ابراهیم را «صدیق» خوانده، «إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا» (۱) و او را خلیل خود کرد؛ «وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» (۲)

مریم را صدیقه خوانده، «وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ» (۳) و او را برگزید؛ «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ» (۴)

ص: ۲۱۴

۱-۱. مریم، ۴۱.

۲-۲. نساء، ۱۲۵.

۳-۳. مائده، ۷۵.

۴-۴. آل عمران، ۴۲.

یوسف را صدیق شمرده، «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ» (۱) و هر گونه مکنت به او داد؛ «وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» (۲)

ادریس را صدیق خوانده، «إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا» (۳) و او را صاحب مقام رفیع دانسته است.

«رَفَعْنَا مَكَانًا عَلِيًّا» (۴)

و برای کسانی که در آن درجه نیستند، همراه بودن با صدیقین است. فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ ... (۵)

«صدیق»، از القابی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام داده است. (۶)

جمله ی «لَعَلَّهُمْ يَغْلَبُونَ» احتمال دارد به معنی واقف شدن مردم به وجود ارزشی یوسف باشد. یعنی به سوی مردم برگردم تا آنها بدانند که تو چه گوهری هستی.

پیام ها:

۱- قبل از درخواست، سزاوار است از کمالات شخص تجلیل شود. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ»

۲- سؤالات و مشکلات خود را از افراد خوش سابقه، صدیق، راستگو و راست کردار بپرسیم. أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا ...

۳- حکومت ها نیازمند نظرات دانشمندان و نخبگانند. يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا ...*

ص: ۲۱۵

۱- ۱. یوسف، ۴۶.

۲- ۲. یوسف، ۵۶.

۳- ۳. مریم، ۵۶.

۴- ۴. مریم، ۵۷.

۵- ۵. نساء، ۶۹.

۶- ۶. تفسیر اطیب البیان و کبیر، ذیل آیه ۲۸ سوره غافر.

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾

(یوسف در جواب) گفت: هفت سال پی در پی کشت کنید و آنچه را درو کردید، جز اندکی را که می خورید، در خوشه اش کنار بگذارید.

نکته ها:

یوسف علیه السلام بدون گلابیه و شکوه از رفیق که چرا او را فراموش کرده و بدون آنکه قید و شرطی برای تعبیر خواب پادشاه تعیین کند، فوری به تعبیر خواب پرداخت، زیرا کتمان دانش به ویژه در هنگام نیاز جامعه به آن، امری به دور از شأن انسان های پاک و نیکوکار است.

یوسف به جای تعبیر خواب، راه مقابله با قحطی را با برنامه ای روشن بیان کرد تا نشان دهد علاوه بر علم تعبیر خواب، قدرت برنامه ریزی و مدیریت دارد.

علم کشاورزی و سیاست ذخیره سازی و لزوم صرفه جویی در مصرف، از این آیه استفاده می شود.

پیام ها:

۱- طرح و برنامه های سازنده خود را بدون منت و چشم داشت عرضه کنیم. ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ﴾*

۲- برای نجات جامعه بایستی از مشکلات شخصی چشم پوشید. (یوسف سخنی از زندانی بودن خود که مسئله ی شخصی است، چیزی نگفت، بلکه به فکر حل مشکل مردم بود) ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ...﴾*

۳- مدیریت بحران و اداره جامعه در شرایط حاد و دشوار از وظایف اصلی حکومت است. ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ...﴾*

۴- حکومت ها باید قحطی و خشکسالی را پیش بینی کنند و در ایام فراخی با تدبیر از فشار مشکلات بکاهند. ﴿تَزْرَعُونَ...﴾*

۵- به هنگام مناسب بودن شرایط حداکثر بهره برداری را باید نمود. ﴿تَزْرَعُونَ...﴾*

۶- در مواقعی که بحرانی در پیش است باید بر ظرفیت تولید و کار افزود.

تَزْرَعُونَ ...*

۷- مردان خدا، باید برای رفاه مردم فکر کنند و طرح های دراز مدّت و کوتاه مدّت داشته باشند. «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ»

۸- زمان، عنصر بسیار مهمی در برنامه ریزی و مدیریت است. «سَبْعَ سِنِينَ»*

۹- فقط تشریح وضعیّت کافی نیست، باید طرح و برنامه داد. تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابَّاً ...*

۱۰- برنامه ریزی در تولید «تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ» و صرفه جویی و ذخیره سازی «فَذَرُوهُ» یک ضرورت است. (در حالی که جوامع عقب مانده بدون توجه به این مراحل فقط مصرف می کنند).*

۱۱- کنترل حکومت بر روند تولید و توزیع، در شرایط بحرانی امری ضروری است. تَزْرَعُونَ ... فَذَرُوهُ ...

۱۲- گندم اگر به خوشه باشد بر عمرش اضافه می شود. «فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ»

۱۳- می توان با برنامه ریزی، خود را برای مقابله با حوادث طبیعی همچون قحطی، زلزله و سیل آماده کرد. «فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ»

۱۴- برنامه ریزی و تدبیر برای آینده، منافاتی با توکل و تسلیم در برابر امر خدا ندارد. «فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ» (با تدبیر، به استقبال تقدیر برویم).

۱۵- طرحها باید قابلیت عملی داشته باشند. «فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ» (بهترین شیوه عملی در آن زمان بدون سیلو و تکنولوژی، واگذار کردن گندم در خوشه بود).

۱۶- هر تلخی ای بد نیست. همین قحطی مقدّمه ی حاکمیت یوسف شد و همچنین مقدّمه صرفه جویی و کار بیشتر در میان مردم گشت. «تَزْرَعُونَ، فَذَرُوهُ، إِلَّا قَلِيلاً»

۱۷- آینده نگری و برنامه ریزی بلند مدّت برای مقابله با مشکلات اقتصادی جامعه، لازمه مدیریت کشور است. تَزْرَعُونَ ... فَذَرُوهُ ... إِلَّا قَلِيلاً

۱۸- صرفه جویی امروز، خودکفایی فردا و اسراف امروز، نیاز فردا را بدنبال دارد.

«قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ»

۱۹- رؤیای کافران نیز می تواند بیانگر واقعیت ها و حاوی دستورالعمل هایی برای حفظ جامعه باشد.

۲۰- امروز باید برای فردای بهتر کوشش کرد. تَزْرَعُونَ ... ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ*

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَحْصِنُونَ «۴۸»

سپس بعد از آن، هفت سال سخت می آید که مردم آنچه را برایشان از پیش ذخیره کرده اید خواهند خورد جز اندکی که (برای بذر) حفظ می کنید.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْرِضُونَ «۴۹»

سپس بعد از آن، سالی فرا می رسد که به مردم در آن سال باران می رسد (و مشکل قحطی تمام می شود) و در آن سال مردم (به خاطر وسعت و فراوانی، از میوه ها و دانه های روغنی) عصاره می گیرند.

نکته ها:

«يُغَاثُ النَّاسُ» یا از «غوث» است، یعنی مردم از جانب خداوند یاری می شوند و یا از «غیث» است، یعنی باران می بارد و حوادث تلخ پایان می پذیرد. (۱)

هفت گاو فربه و لاغر و هفت خوشه سبز و خشک که در خواب آمده بود، توسط یوسف به ۱۴ سال نعمت و قحطی تعبیر شد، امّا سال پانزدهم که سال نزول باران و فراوانی بود و در خواب پادشاه نیامده بود، خبر از غیب است که یوسف از جانب خداوند مطرح کرد، تا زمینه برای اعلام نبوتش فراهم باشد. ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ ...

ص: ۲۱۸

شرایط یک مدیریت کارآمد در جامعه:

۱. اعتماد مردم. «إِنَّا نُرَاكُ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۲. صداقت. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ»

۳. علم و دانایی. «عَلَّمَنِي رَبِّي»

۴. پیش بینی صحیح. «فَدَّرُوهُ فِي سُبُلِهِ»

۵. اطاعت مردم. زیرا مردم طرح یوسف را اجرا کردند.

پیام ها:

۱- مردم را نسبت به شداید و سختی های آینده آگاه کنیم تا آمادگی مقابله با آن را داشته باشند. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ»*

۲- پس انداز و برنامه ریزی برای ایام ناتوانی، ارزشمند است. «سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ»

۳- آینده نگری و برنامه ریزی می تواند ملتی را از طوفان های سخت حوادث عبور دهد. «يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ»*

۴- در مصرف، مقداری را برای بذر و سرمایه ذخیره کنید. («مِمَّا تُخْصِنُونَ» یعنی در حصن و حرز ذخیره کردن).

۵- در شرایط سخت باید پایه ها و سرمایه های اصلی را حفظ کرد. «مِمَّا تُخْصِنُونَ»*

۶- روشهای نگاهداری و تبدیل مواد غذایی را بیاموزیم تا از بین نروند. «مِمَّا تُخْصِنُونَ»*

۷- بعد از سختی، آسانی است. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ»*

۸- مردم را به آینده امیدوار کنیم تا بتوانند سختی ها را تحمل کنند. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ»*

۹- پیش بینی وضع هوا و بارندگی امری مفید در برنامه ریزی کشاورزی است.

يَأْتِي ... عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ*

۱۰- بعضی از رؤیاهای می تواند بازگو کننده ی رخدادهای آینده و رموز راهگشا

برای انسان باشد. «يُبَاغِثُ النَّاسُ وَ فِيهِ يَعْرِضُونَ»

۱۱- برای دفع مشکل مردم اقدام کنیم، هر چند مردم منطقه و کشور ما نباشند.

(طرح یوسف برای منطقه خودش نبود)*

۱۲- علم و دانش، رمز پیشرفت و بقای حکومت ها و امتیّت و رفاه جامعه است.

(طرح و برنامه یوسف برای مبارزه با قحطی و خشکسالی، از دانش او حکایت دارد)*

وَقَالَ الْمَلِكُ اَنْتَوْنِي بِهٖ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلَيَّ رَبِّكَ فَسِئْلُهُ مَا جَاءَ النِّسْوَةَ اللّٰتِي قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ اِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيْمٌ ﴿٥٠﴾

و پادشاه گفت: او را نزد من آورید، پس چون فرستاده ی شاه نزد وی آمد (یوسف) گفت: نزد آقای خود برگرد و از او پرس که ماجرای آن زنانی که دستانشان را بریدند چه بود؟ همانا پرودگار من، به حيله آنان آگاه است.

نکته ها:

یوسف با تعبیر خواب پادشاه و ارائه برنامه ای سنجیده، آن هم بدون توقع و قید و شرطی، ثابت کرد که او یک مجرم و زندانی عادی نیست، بلکه انسانی فوق العاده و داناست.

وقتی فرستاده ی شاه به سوی یوسف آمد، فوراً از خبر آزادی استقبال نکرد، بلکه درخواست کرد که پرونده سابق دوباره بررسی شود، زیرا او نمی خواست مشمول عفو شاهانه شود، بلکه می خواست بی گناهی و پاکدامنی او ثابت شود و به شاه بفهماند که در رژیم او تا چه اندازه فساد و بی عدالتی حاکم شده است.

در حدیث می خوانیم: که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: از صبر یوسف در شگفتی که وقتی عزیز مصر نیاز به تعبیر خواب پیدا کرد نگفت تا از زندان آزاد نشوم نمی گویم، اما زمانی که

خواستند او را آزاد کنند، بیرون نیامد تا رفع تهمت شود. (۱)

شاید یوسف به خاطر رعایت احترام عزیز مصر، از همسر او نام نبرد و اشاره به مجلس میهمانی کرد. «قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ»

پیام ها:

۱- مغزهایی که کشور بدانها احتیاج دارد و زندانی هستند، اگر مرتکب جنایتی نشده اند، باید با کمک دولت آزاد شوند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتِنِي بِهِ»

۲- برای استفاده از مغزهای متفکر (بویژه در شرایط بحرانی) درنگ جایز نیست.

«وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتِنِي بِهِ»*

۳- حاکمان، نیازمند انسان های اندیشمند، با تدبیر و بزرگ هستند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتِنِي بِهِ»*

۴- اگر خدا بخواهد پادشاه را نیازمند برده زندانی می کند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتِنِي بِهِ»*

۵- یوسف علیه السلام، پادشاه مصر را ارباب خود نمی دانست. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ»*

۶- احترام رهبران و حاکمان را هر چند کافر باشند نزد زیردستانشان باید نگاهداشت. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ»*

۷- آزادی، به هر قیمتی ارزش ندارد. اثبات بی گناهی مهم تر از آزادی است. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ فَسَأَلَهُ»

۸- فرد زندانی که علی رغم آزادی، پیشنهاد بررسی پرونده را می دهد، پاک است.

«فَسَأَلَهُ»

۹- یوسف، اول ذهن مردم را پاک کرد، بعد مسئولیت پذیرفت. «مَا بَالُ النَّسْوَةِ»

۱۰- دفاع از آبرو و حیثیت، واجب است. «مَا بَالُ النَّسْوَةِ» ۱۱- دادخواهی از حاکمان غیر الهی جایز است. فَسَأَلَهُ مَا بَالُ النَّسْوَةِ...*

۱۲- در موارد حساس (مانند موقعیت یوسف علیه السلام در برابر پادشاه) نبایستی به

ص: ۲۲۱

جهت حفظ آبروی برخی، حقایق را پنهان کرد. ﴿مَا بَالُ النَّسْوَةِ...﴾*

۱۳- اشاره یوسف به «قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» شاید به این جهت بود که این واقعه جنبه عمومی تری داشت و قابل انکار نبود. ﴿مَا بَالُ النَّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾*

۱۴- گناهان و مسائل اخلاقی را در لفافه و پوشش بگویم. ﴿إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ﴾*

۱۵- گرچه کید دشمن عظیم است، اما خداوند نیز به همه کیدها آگاه است و دوستان خود را از کیدها حفظ می کند. ﴿إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ﴾*

﴿قَالَ مَا خَطْبُكَ إِذْ رَأَوْتَنِّي يَوْسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَأَوْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ﴾ (۵۱)

(پادشاه به زنان) گفت: وقتی از یوسف کام می خواستید چه منظور داشتید؟ زنان گفتند: منزه است خدا، ما هیچ بدی از او نمی دانیم. همسر عزیز گفت: اکنون حقیقت آشکار شد، من (بودم که) از او کام خواستم و بی شک او از راستگویان است.

نکته ها:

«خطب» دعوت شدن برای امر مهم را گویند. «خطیب» کسی است که مردم را به هدفی بزرگ دعوت می کند. «حَصِيحَص» از «حَصَّه» یعنی جدا شدن حق از باطل است. (۱)

در این ماجرا یکی از سنّت های الهی محقق شده است، که به خاطر تقوای الهی، گشایش ایجاد می شود. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۲) هر کس از خدا پروا کند، برای او راه خروج و گشایش قرار می دهد و از جایی که حسابش را نمی کند، به او روزی می رساند.

ص: ۲۲۲

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان.

۲- ۲). طلاق ۲-۳.

۱- گاهی که گره کور می شود، شخص اول کشور باید خود پرونده را بررسی و دادگاه تشکیل دهد. «قَالَ مَا خَطْبُكَ»

۲- افراد متهم را دعوت کنید تا از خود دفاع کنند. «مَا خَطْبُكَ» حتی زلیخا نیز حضور داشت. «قَالَتْ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ»

۳- به دنبال تلخی ها شیرینی ها است. در برابر «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»، «مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» آمده است.

۴- زنان مصر نه تنها بر خطاکار نبودن یوسف اعتراف کردند، بلکه هر نوع بدی و انحرافی را از او نفی کردند. («مِنْ سُوءٍ» یعنی هیچ عیب و گناهی بر او نیست) *

۵- حق برای همیشه، مخفی نمی ماند. «الآن حَصَّصَ الْحَقُّ»

۶- روشن شدن برخی پرونده ها و حقایق نیاز به زمان دارد. «الآن حَصَّصَ الْحَقُّ» *

۷- وجدان ها، روزی بیدار شده و اعتراف می کنند. «أَنَا رَاوِدْتُهُ» چنانکه فشار جامعه و محیط، گردنکشان را به اعتراف وادار می کند. (همسر عزیز همین که دید تمام زنان به پاکدامنی یوسف اقرار کردند، او نیز به اعتراف گردن نهاد.)

۸- عزیز مصر خواست مراوده ی زلیخا با یوسف علیه السلام مخفی بماند، ولی خداوند آن را بر همه ی عالمیان و برای همیشه آشکار کرد تا پاکی یوسف اثبات گردد.

قَالَتْ ... أَنَا رَاوِدْتُهُ *

۹- آنگاه که خدا بخواهد، دشمن، خود وسیله ی نجات و رفع اتهام می شود. «إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ» *

ذَلِكَ لِيُعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْخَائِنِينَ «۵۲»

(یوسف گفت: این (اعاده حیثیت) برای آن بود که (عزیز) بداند من در نهان به او خیانت نکرده ام و قطعاً خداوند نیرنگ خائنان را به جایی نمی رساند.

در اینکه این آیه کلام یوسف علیه السلام است و یا ادامه کلام همسر عزیز مصر، دو نظر وجود دارد؛ برخی از تفاسیر (۱) آن را ادامه سخن یوسف می دانند و برخی دیگر، (۲) ادامه سخنان همسر عزیز مصر می شمارند، ولی با توجه به محتوای آیه، نظر اول درست است و نمی تواند کلام همسر عزیز مصر باشد. زیرا چه خیانتی بالاتر از اینکه یک نفر بی گناه، سالها در زندان بماند.

یوسف علیه السلام با این سخن، دلیل تأخیر خودش را برای خروج از زندان، بررسی مجدد پرونده و اعاده ی حیثیت مطرح می کند.

۱- شخص کریم در صدد انتقام نیست، به دنبال اعاده ی حیثیت و کشف حقیقت است. «ذَلِكْ لِيَعْلَمَ»

۲- سوءظن ها را از اذهان برطرف کنیم. «ذَلِكْ لِيَعْلَمَ...»*

۳- سوء قصد به همسر مرد، خیانت به مرد است. «لَمْ أَخُنْهُ»

۴- خیانت، کاری ناپسند است، هر چند در حق کافر باشد. «لَمْ أَخُنْهُ»*

۵- نشان ایمان واقعی، خیانت نکردن در پنهانی و خفاست. «لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ»

۶- خائن برای کار خویش با توجیه خلافتش، نقشه می کشد. «كَيْدَ الْخَائِنِينَ»

۷- یوسف تلاش می کرد تا پادشاه را متوجه سازد که اراده ی خداوند و سنت الهی، نقش تعیین کننده ای در حوادث و رخدادها دارد. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي...»

۸- خائن، به نتیجه نمی رسد و خوش عاقبت نیست. آری! اگر ما پاک باشیم؛ «لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ» خداوند اجازه نمی دهد، ناپاکان آبروی ما را برباد دهند. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ»

۹- از سنن الهی، عدم موفقیت خائنان و شکست و رسوایی آنان است. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ»*

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان و المیزان.

۲- ۲). تفسیر نمونه جزء (۱۳).

وَمَا أُبْرِيءُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٣﴾

و من نفس خود را تبرئه نمی کنم، چرا که نفس آدمی بدون شک همواره به بدی امر می کند، مگر آن که پروردگارم رحم کند که همانا پروردگار من آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در قرآن برای نفس، حالاتی بیان شده است از جمله:

۱. نفس اماره که انسان را به سوی زشتی ها سوق می دهد و اگر با عقل و ایمان مهار نشود، انسان یکباره سقوط می کند.
 ۲. نفس لوّامه، حالتی است که انسان خلافکار خود را ملامت و سرزنش می کند و اقدام به توبه و عذرخواهی می کند. و در سوره قیامت از آن یاد شده است.
 ۳. نفس مطمئنّه، حالتی است که تنها انبیا و اولیا و تربیت شدگان واقعی آنان دارند و در هر وسوسه و حادثه ای، پیروزمندانه بیرون می آیند و دل بسته ی خدایند.
- یوسف علیه السلام عدم خیانت و سربلندی خود را در این آزمایش، مرهون لطف و رحم خداوند می داند و به عنوان یک انسان که دارای طبیعت انسانی است، خود را تبرئه نمی کند.
- در روایات متعدّد، خطرات نفس مطرح شده و راضی بودن از نفس را نشانه ی فساد عقل و بزرگ ترین دام شیطان دانسته اند.

[\(۱\)](#)

امام سجاد علیه السلام در دعای مناجات الشاکین، برای نفس پانزده خطر بیان نموده که توجه به آن مفید است.

ص: ۲۲۵

۱- هرگز خود را به پاکی مستائیم و تبرئه نکنیم. ﴿مَا أَطْرَأُ نَفْسِي﴾

۲- شرط کمال آن است که حتی اگر همه مردم او را کامل بدانند، او خود را کامل نداند. در ماجرای حضرت یوسف، برادران، همسر عزیز مصر، شاهد، پادشاه، شیطان، زندانیان همه گواهی به کمال او می دهند، ولی خودش می گوید: ﴿مَا أَطْرَأُ نَفْسِي﴾

۳- خطر هوای نفس جدی است، آن را ساده ننگرید. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ در آیه، چهار نوع تأکید بکار رفته است. (ان، لام تأکید، صیغه ی مبالغه و جمله ی اسمیه)

۴- انبیا با آنکه معصوم اند، اما غرائز انسانی دارند. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾

۵- هم از پاکی و عفت خود در برابر تهمت‌ها باید دفاع کرد و هم به شرور نفس اعتراف نمود و به خدا پناه برد. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾*

۶- نفس، خواهش خود را تکرار می کند تا انسان را گرفتار کند. ﴿لَأَمَّارَةٌ﴾

۷- نفس انسان به طور طبیعی و غریزی، اگر در مدار لطف حق قرار نگیرد، گرایش منفی دارد. ﴿لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾

۸- تنها رحمت او مایه نجات است. اگر انسان به حال خود رها شود، سقوط می کند. ﴿إِلَّا مَا رَحِمَ﴾

۹- یوسف، تحت تربیت مخصوص خداوند است. کلمه «رَبِّي» تکرار شده است.

۱۰- مربی باید رحمت و بخشش داشته باشد. ﴿إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

۱۱- بخشودگی، مقدمه ی دریافت رحمت الهی است. اول می فرماید: «غَفُورٌ» بعد می فرماید: «رَحِيمٌ»

۱۲- علی رغم تمام خطرات، از رحمت او مأیوس نشویم. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِضُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اَمِينٌ ﴿٥٤﴾

و پادشاه گفت: یوسف را نزد من آورید تا وی را (مشاور) مخصوص خود قرار دهم. پس چون با او گفتگو نمود، به او گفت: همانا تو امروز نزد ما دارای منزلتی بزرگ و فردی امین هستی.

نکته ها:

در «لسان العرب» آمده: هرگاه انسان کسی را محرم اسرار خود قرار دهد و در امور خویش او را مداخله دهد، گفته می شود: «اَسْتَخْلِضُهُ».

یوسف علیه السلام وقتی از زندان آزاد می شود بر در زندان جملاتی چند می نویسد که سیمای زندان در آن جملات ترسیم شده است: «هذا قبور الاحياء، بيت الاحزان، تجربه الاصدقاء و شماته الاعداء» یعنی؛ زندان گورستان زندگان، خانه غمها، محل آزمودن دوستان و شماتت دشمنان است. (۱)

پادشاه وقتی پی به صداقت و امانت یوسف می برد و در او خیانتی نمی یابد، او را برای خود برمی گزیند. اگر خداوند از بنده خیانت نبیند چه خواهد کرد؟! حتماً او را برای خود بر خواهد گزید که قرآن در باره ی پیامبران چنین تعبیری دارد: «وَ اَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ» (۲)، «وَ اصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي» (۳)

پادشاه با «لَدَيْنَا» اعلام کرد که یوسف در حکومت ما جایگاه دارد نه تنها در دل من، پس همه مسئولین باید از او اطاعت کنند.

قدرت داشتن و امین بودن در کنار هم ارزشمند است، زیرا اگر امین باشد ولی امکانات نداشته باشد، قدرت انجام کاری را ندارد و اگر مکین باشد اما امین نباشد، حیف و میل بیت المال می کند.

چنانکه حضرت علی علیه السلام خطاب به مالک اشتر استاندار خود می فرماید: بعد از شناسایی و

ص: ۲۲۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۴۱.

گزینش کارمندان، به آن حقوق مکفی بده. «اسبغ علیهم الارزاق» (۱)

پیام ها:

۱- خداوند اگر بخواهد، اسیر دیروز را امیر امروز قرار می دهد. «قَالَ الْمَلِكُ أَتُونِي بِهِ أَشْتَخِضُهُ لِنَفْسِي»

۲- در برابر خدمات افراد باید عکس العمل نشان داد و از آنان تقدیر کرد. (در برابر تعبیر خواب دستور داد که او را آزاد کنند) «أَتُونِي بِهِ أَشْتَخِضُهُ لِنَفْسِي»*

۳- افراد مشرک و کافر هم از کمالات معنوی لذت می برند. فطرت کمال دوستی، در هر انسانی وجود دارد. «أَشْتَخِضُهُ لِنَفْسِي»

۴- برای تصدّی اعطای پست های مهم و کلیدی علاوه بر تدبیر و کاردانی، محبوبیت و مقبولیت نیز بسیار مهم است. (یوسف در اثر عفت، تدبیر، تعبیر خواب و بزرگواری، محبوبیت خاصی پیدا کرد، لذا عزیز مصر گفت او برای خودم باشد) «أَشْتَخِضُهُ لِنَفْسِي»*

۵- پاکی، امانت، صداقت و عفاف، پادشاهان را نیز به تواضع وا می دارد.

«أَشْتَخِضُهُ لِنَفْسِي»*

۶- تا مرد سخن نگفته باشد، عیب و هنرش نهفته باشد. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ»

۷- در گزینش ها، مصاحبه حضوری نیز مفید است. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ»

۸- برای اعطای مسئولیت های بسیار مهم، گاه لازم است شخص اوّل مملکت، خود مصاحبه حضوری کند. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ»*

۹- پست های بزرگ و کلیدی را به افراد شایسته و امتحان داده و اگذار کنید. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ...»*

۱۰- انسان صادق و امین حتّی در جمع کافران نیز مقبول و مورد احترام است.

(«لَدَيْنَا» شامل همه ی کارگزاران می شود) «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ»*

ص: ۲۲۸

۱۱- زنان مصر جمال یوسف دیدند، دل از کف دادند و دست بردند؛ پادشاه امانت و پاکی او را دید مُلک مصر را در اختیارش نهاد. اگر همه کمالات یوسف بر آنان آشکار می شد چه می کردند؟*

۱۲- وقتی به امانت و توان و صداقت کسی اطمینان پیدا کردید، در واگذاری مسئولیت به او درنگ نکنید. «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ»*

۱۳- مشاور خاص مسئولین کشوری، باید اهل تقوا، تدبیر، قدرت برنامه ریزی و امانت باشد. أَشْتَخِضُهُ لِنَفْسِي ... مَكِينٌ أَمِينٌ (یوسف جامع همه اینها بود).

۱۴- قدرت یوسف علیه السلام بدون قید و شرط بوده است. («مَكِينٌ» بدون هیچ شرط و محدودیتی)*

۱۵- مکین و امین بودن، هر دو با هم لازم است. «مَكِينٌ أَمِينٌ»

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿۵۵﴾

(یوسف) گفت: مرا بر خزانه های این سرزمین (مصر) بگمار، زیرا که من نگهبانی دانا هستم.

نکته ها:

سؤال: چرا یوسف پیشنهاد اعطای مسئولیت برای خود را مطرح کرد؟ یا به تعبیر دیگر؛ چرا یوسف طلب ریاست کرد؟

پاسخ: او از خواب پادشاه مصر، احساس خطر و ضرر برای مردم کرد و خود را برای جلوگیری از پیش آمدهای ناگوار اقتصادی، لایق می دانست، پس برای جلوگیری از ضرر، آمادگی خود را برای قبول چنین مسئولیتی اعلام کرد.

سؤال: چرا یوسف از خود تعریف و تمجید کرد، مگر نه این است که قرآن می فرماید: «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) خود را نستائید؟

ص: ۲۲۹

پاسخ: ستایش یوسف، ذکر قابلیت ها و توانایی های خود، برای انجام مسئولیت بود، که می توانست جلو آثار سوء قحطی و خشکسالی را بگیرد، نه به خاطر تفاخر و سوء استفاده.

سؤال: چرا یوسف با حکومت کافر همکاری کرد؟ مگر قرآن از آن نهی نکرده است. \square وَ لَا تَزْكُوتُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا ... (۱)

پاسخ: یوسف، برای حمایت از ظالم این مسئولیت را پذیرفت، بلکه به منظور نجات مردم از فشار دوران قحط سالی، به این کار اقدام نمود. یوسف هرگز حتی یک کلمه تملق هم نگفت.

رجال سیاسی، معمولاً به هنگام خطر مردم را رها کرده و فرار می کنند، ولی یوسف باید مردم را حفظ کند. بگذریم از اینکه اگر نمی توان رژیم ظالمی را سرنگون کرد و تغییر داد، باید به مقداری که امکان دارد از انحراف و ظلم جلوگیری کرد و بخشی از امور را بدست گرفت و فعالیت نمود. (۲)

در تفسیر نمونه آمده است: مراعات «قانون اهم و مهم» از نظر عقل و شرع یک اصل است.

شرکت در نظام حکومتی شرک، جائز نیست ولی نجات یکی ملت از قحطی مهم تر است. به همین دلیل، یوسف علیه السلام مسئولیت سیاسی پذیرفت، تا مبادا کمک به ظالم شود، مسئولیت نظامی پذیرفت، تا مبادا خون به ناحق ریخته شود. فقط مسئولیت اقتصادی آن هم برای نجات مردم را برعهده گرفت. (۳) امام رضا علیه السلام فرمود: هنگامی که ضرورت ایجاب کرد که یوسف سرپرستی خزائن مصر را بپذیرد، خود پیشنهاد داد. (۴)

علی بن یقظین نیز به سفارش امام کاظم علیه السلام در دستگاه بنی عباس وزیر بود. وجود اینگونه مردان خدا می تواند پناهگاه مظلومان باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: «کفار عمل السلطان، قضاء حوائج الاخوان» کفاره ی کار حکومتی، بر آوردن نیازمندی برادران دینی است. (۵)

از امام رضا علیه السلام پرسیدند: شما چرا ولایتعهدی مأمون را پذیرفته اید؟ در جواب فرمود: یوسف که پیامبر بود در دستگاه مشرک رفت، من که وصی پیامبرم، در دستگاه شخصی که اظهار مسلمانی می کند رفته ام بگذریم که پذیرفتن من اجباری است، در حالی که یوسف علیه السلام با

ص: ۲۳۰

۱-۱. هود، ۱۱۳.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

۳-۳. تفسیر تبیان.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۳۹.

اختیار و به خاطر اهمیت موضوع، آن مسئولیت را پذیرفت. (۱)

هنگامی که یوسف مقام و منزلت پیدا کرد، تقاضای دیدار والدین نکرد، بلکه تقاضای مسئولیت خزانه داری نمود، زیرا دیدار جنبه‌ی عاطفی داشت و نجات مردم از قحطی، رسالت اجتماعی او بود.

امام صادق علیه السلام خطاب به گروهی که اظهار زهد کرده و مردم را دعوت می‌کردند که همانند آنان زندگی را بر خود سخت بگیرند... فرمود: شما در باره‌ی یوسف پیامبر، چگونه فکر می‌کنید که به پادشاه مصر گفت: «اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ» و کار یوسف به آنجا رسید که همه‌ی کشور و اطراف آن تا یمن را در اختیار گرفت... در عین حال نیافتیم کسی را که این کار را بر او عیب گرفته باشد. (۲)

در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است: یوسف علیه السلام در هفت سال اول، گندم‌ها را جمع‌آوری و ذخیره می‌کرد و در هفت سال دوم که قحطی شروع شد، آنها را به تدریج و با دقت در اختیار مردم، برای مصارف روزمره زندگی شان قرار می‌داد و با دقت و امانتداری، کشور مصر را از بدبختی نجات داد. یوسف در هفت سال دوره‌ی قحطی، هرگز با شکم سیر زندگی نکرد، تا مبادا گرسنگان را فراموش کند. (۳)

در تفسیر مجمع البیان و المیزان از نوع عملکرد یوسف علیه السلام اینگونه یاد می‌شود: وقتی قحط سالی شروع شد؛ حضرت یوسف در سال اول، گندم را با طلا و نقره، در سال دوم، گندم را در مقابل جواهر و زیورآلات، در سال سوم، گندم را با چهارپایان، در سال چهارم، گندم را در مقابل برده‌ها، در سال پنجم، گندم را با خانه‌ها، در سال ششم، گندم را با مزارع و در سال هفتم، گندم را با برده گرفتن خود مردم معامله نمود. وقتی سال هفتم به پایان رسید، به پادشاه مصر گفت: همه‌ی مردم و سرمایه‌هایشان در اختیار من است، ولی خدا را شاهد می‌گیرم و تو نیز گواه باش، که همه‌ی مردم را آزاد و همه‌ی اموال آنان را برمی‌گردانم و کاخ و تخت و خاتم (مهر و انگشتر) ترا نیز پس می‌دهم. حکومت برای من وسیله‌ی نجات مردم

ص: ۲۳۱

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۴۶.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

بود، نه چیز دیگر، تو با آنان به عدالت رفتار کن.

پادشاه با شنیدن این سخنان، چنان خود را در برابر عظمت معنوی یوسف کوچک و حقیر یافت که یکباره زبان به ذکر گشود و گفت: «أشهد أن لا اله الا الله و أنك رسوله» من هم ایمان آوردم، ولی تو باید حاکم باشی. «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ»

در انتخاب و گزینش افراد، به معیارهای قرآنی توجه کنیم. علاوه بر «حفیظ و علیم» بودن، معیارهای دیگری در قرآن ذکر شده است، از آن جمله:

۱. ایمان. «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ» (۱)

۲. سابقه. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ. أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ» (۲)

۳. هجرت. «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» (۳)

۴. توان جسمی و علمی. «وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۴)

۵. اصالت خانوادگی. «مَا كَانَ أَبُوكَ أَمْرًا سَوِيًّا» (۵)

۶. جهاد و مبارزه. «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا» (۶)

پیام ها:

۱- هر جا لازم باشد، باید داوطلب مسئولیت های حساس شد. «قَالَ اجْعَلْنِي ...»

۲- نبوت، از حکومت و سیاست جدا نیست، همچنان که دیانت، از سیاست جدا نیست. «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ»

۳- در به کارگیری افراد لایق، علاقه شخصی او در نظر گرفته شود. «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ ...»*

۴- ابتدا احراز شایستگی، سپس درخواست مسئولیت. «أَسْتَخْلِصُهُ ... اجْعَلْنِي ...»*

۵- وقتی در کاری مهارت دارید، اعتماد به نفس داشته باشید و خود را عرضه کنید. «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ»*

ص: ۲۳۲

۱- ۱. سجده، ۱۸.

۲- ۲. واقعه، ۱۰-۱۱.

۳- ۳. انفال، ۷۲.

۴- ۴. بقره، ۲۴۷.

٥-٥. مريم، ٢٨.

٦-٦. نساء، ٩٥.

۶- در هر موقعیتی که فرد قرار دارد باید به نظرات افراد پایین تر و مشاوران امین توجه داشته باشد. (عزیز مصر به پیشنهاد یوسف که گفت: «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ»، توجه کرد و آن را پذیرفت.)*

۷- تابعیت منطقه ای، اصل نیست. یوسف مصری نبود، ولی در حکومت مصر وارد شده و مسئولیت گرفت. (ملی گرای، ممنوع) «اجْعَلْنِي عَلِيَّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ»

۸- به هنگام ضرورت، بیان لیاقت و شایستگی خود، منافاتی با توکل و زهد و اخلاص ندارد. «إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ»

۹- از مجموعه دو وصفی که پادشاه از یوسف علیه السلام بیان کرد؛ «مَكِينٌ، أَمِينٌ» و دو صفتی که یوسف برای خود بیان نمود؛ «حَفِيظٌ، عَلِيمٌ» اوصاف کارگزاران شایسته به دست می آید: قدرت، امانت، پاسداری و تخصص.

۱۰- در برنامه ریزی و نظارت بر مصرف، باید سهم نسل آینده حفظ و مراعات شود. «حَفِيظٌ عَلِيمٌ»

وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَ لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ «۵۶»

و ما اینگونه به یوسف در آن سرزمین، مکنت و قدرت دادیم که در آن هر جا که خواهد قرار گیرد (و تصرف کند). ما رحمت خود را بر هر کس که بخواهیم می رسانیم و پادشاه نیکوکاران را ضایع نمی گردانیم.

وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ «۵۷»

و قطعاً برای کسانی که ایمان آورده و همواره تقوا پیشه کرده اند، پادشاه آخرت بهتر است.

نکته ها:

در این دو آیه حضرت یوسف به عنوان «محسن»، «مؤمن» و «متقی» ستایش شده است.

در سراسر این سوره، اراده خداوند را می توان با اراده و خواست مردم مقایسه کرد؛ برادران یوسف اراده کردند با انداختن او در چاه و برده ساختن یوسف، او را خوار سازند، اما عزیز مصر درباره او گفت: «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ» او را گرامی بدارید. همسر عزیز قصد نمود دامن او را آلوده سازد، اما خداوند او را پاک نگهداشت. بعضی خواستند با زندانی ساختن یوسف مقاومت او را در هم شکنند و تحقیرش کنند؛ «لَيْسَجَنَّ وَ لَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ» اما در مقابل خداوند اراده کرد او را عزیز بدارد و حکومت مصر را به او بخشد؛ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ...

امام صادق علیه السلام فرمودند: یوسف انسان حرّ و آزاده ای بود که حسادت برادران، اسارت در چاه، شهوت زنان، زندان، تهمت، ریاست و قدرت در او اثر نگذاشت. (۱)

پاداش های اخروی بهتر از پاداش های دنیوی است، زیرا پاداش های اخروی:

الف: محدودیت ندارند. «لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ» (۲)

ب: از بین رفتنی نیستند. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۳)

ج: در یک مکان محدود نیستند. «نَتَّبِعُكَ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ» (۴)

د: به محاسبه ما در نمی آیند. «أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۵)

ه: عوارض و آفات و امراض ندارند. «لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا» (۶)

پیام ها:

۱- سنت خداوند، عزّت بخشی به افراد پاکدامن و باتقوا است. «كَذَلِكَ»

۲- گرچه در ظاهر پادشاه مصر به یوسف گفت: «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ» ولی در واقع خداوند به یوسف مکت داد. «مَكَّنَّا»

۳- حقّ تصرف، از شئون حکومت است. مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُونَ...*

۴- حکومت ها در شرایط بحرانی کشور می توانند آزادی مردم را در تصرف اموال و املاک خویش محدود ساخته آنان را به سمت مصالح همگانی سوق دهند.

ص: ۲۳۴

۱- (۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- (۲). زمر، ۳۴.

۳- (۳). فرقان، ۷۶.

٧٤-٤. زم، ٧٤.

١٠-٥. زم، ١٠.

١٩-٦. واقع، ١٩.

۵- حوزه اختیارات یوسف گسترده بود. «حَيْثُ يَشَاءُ»

۶- قدرت اگر در دست اهلش باشد رحمت است و گرنه زیانبخش خواهد بود.

«نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا»

۷- در جهان بینی الهی، هیچ کاری بدون پاداش نمی ماند. «لَا نُضِيعُ»

۸- تضییع حقوق مردم، یا از سر جهل است یا بخل و یا ناتوانی و یا... که هیچکدام درباره خداوند وجود ندارد. «لَا نُضِيعُ»

۹- رسیدن به حکومت و قدرت در دنیا، منافاتی با نیکوکاری و ایمان و تقوا ندارد. مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ... أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ*

۱۰- مشیت الهی، نظام دار و قانون مند است. نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا ... وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

۱۱- با آنکه همه چیز در گرو مشیت الهی است، اما خداوند حکیم است و بدون دلیل به کسی قدرت نمی دهد. «وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

۱۲- نیکوکاران، علاوه بر بهره مند شدن از پاداش در حیات دنیا از پاداش های برتر اخروی نیز برخوردار خواهند شد. «لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ»

۱۳- اگر نیکوکار در این دنیا به پاداش و مقامی نرسید، نگران نباشد که در جای دیگر جبران می شود. لَا- نُضِيعُ ... وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ*

۱۴- پادشاهی و حکومت نیز در برابر اجر آخرت ناچیز است. لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ...*

۱۵- امکانات مادی و حکومت ظاهری برای مردان خدا لذت آور نیست، آنچه برای آنان مطلوب و دوست داشتنی است آخرت است. «وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ»

۱۶- اگر شما به سراغ تقوا بروید ما نیز رحمت خود را به شما نازل می کنیم.

نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا ... لِلَّذِينَ ... وَ كَانُوا يَتَّقُونَ

۱۷- ایمان، همراه با تقوا چاره ساز است و گرنه سرنوشت مؤمن گناهکار، مبهم است. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

۱۸- تقوایی که یک خصلت پایدار شده باشد، ارزشمند است. «كَانُوا يَتَّقُونَ»

۱۹- ایمان و ملازمت بر تقوا، شرط بهره مندی از پاداش های اخروی است. «لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ»

۲۰- تقوا، مرحله و مرتبه ی والاتری در ایمان است. «آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ»*

وَ جَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٥٨﴾

(سرزمین کنعان را قحطی فراگرفت) و (در پی مواد غذایی) برادران یوسف (به مصر) آمدند و بر او وارد شدند، آنگاه (یوسف) آنان را شناخت، ولی آنها او را نشناختند.

نکته ها:

طبق پیش بینی و پیشگویی یوسف، مردم هفت سال در وفور نعمت و باران بودند، ولی بعد از آن، هفت سال دوم فرا رسید و مردم دچار قحطی و خشکسالی شدند. دامنه قحطی از مصر به فلسطین و کنعان رسید. یعقوب به فرزندان خود گفت: برای تهیه گندم به سوی مصر روانه شوند.

آنان وارد مصر شده و درخواست خود را عرضه کردند. یوسف در میان متقاضیان غله، برادران خود را دید، اما برادران یوسف را نشناختند و حق هم همین بود، زیرا از زمان انداختن یوسف به چاه تا حکومت او در سرزمین مصر، حدود بیست تا سی سال فاصله شده بود. یوسف وقتی از چاه بیرون آمد، نوجوان بود، «یا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ» چند سالی در خانه عزیز، خدمتکار بود و سالها نیز در زندان به سر برد و از زمان آزادی او از زندان نیز هفت سال (دوره وفور نعمت و پر آبی) گذشته بود و حال که سالیان قحطی بود، برادران به مصر آمده بودند.

پیام ها:

۱- در زمان قحطی، جیره بندی لازم است و هر کس باید برای گرفتن سهمیه، خود مراجعه کند تا دیگران به نام او سوء استفاده نکنند. «إِخْوَهُ» با اینکه

می توانستند یک نفر را به نمایندگی بفرستند، همه برادران آمدند.

۲- در زمان قحطی اگر منطقه های دیگر از شما کمک خواستند، کمک کنید. «وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ»

۳- در وقت نیاز و تنگدستی ساکن و راکد نباشید و حتی از دیگر کشورها کمک بگیرید. «وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ»*

۴- گاهی ظالم محتاج مظلوم می شود. «وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ» (کوه به کوه نمی رسد، آدم به آدم می رسد).*

۵- ملاقات مردم حتی غیر مصریان با یوسف، امری سهل و آسان بود. «جَاءَ إِخْوَةُ ...»

فَدَخَلُوا (سران حکومت ها باید برنامه ای اتخاذ کنند که ملاقات مردم با آنان به آسانی صورت بگیرد).

۶- خاطرات دوران کودکی در ذهن نقش می بندد و از بین نمی رود. «فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ»*

(برادران در بزرگی با یوسف محشور بودند؛ ولی یوسف در کودکی آنها را دیده بود، لذا یوسف آنها را شناخت ولی آنان یوسف را نشناختند).*

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالِ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ «۵۹»

و چون یوسف بارهای (غذایی) آنان را آماده ساخت، گفت: برادر پدری خود را (در نوبت آینده) نزد من آورید. آیا نمی بینید که من پیمانانه را کامل می دهم و بهترین میزبان هستم.

نکته ها:

یوسف گفت: «ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ» یعنی برادری که شما از پدر دارید و نگفت: برادر من، از این کلام معلوم می شود که یوسف در چهره ی ناشناس، باب گفتگو را با برادران باز کرد و آنها همچنان که در تفاسیر آمده گزارش دادند که ما فرزندان یعقوب نواده ی ابراهیم می باشیم.

پدر ما پیرمردی است که به خاطر حزن و اندوه فرزندش که گرگ او را پاره کرده، سالهاست گریان و گوشه گیر است و یکی از برادرانمان را نیز به خدمت او گمارده ایم، اگر ممکن است سهم آن پدر و برادر را نیز به ما بدهید که با خوشحالی برگردیم. یوسف دستور داد علاوه بر بار ده شتر، دو بار دیگر سهم یعقوب و برادر دیگر نیز افزوده شود.

یوسف برای جذب برادران گفت: «أَنَا خَيْرُ الْمُتْرِلِينَ» من بهترین میزبانم، و آن برادران جذب شدند، ولی خداوند برای جذب مردم تعبیرات زیادی دارد:

«خَيْرُ الرَّازِقِينَ» (۱) او بهترین روزی رسان است.

«خَيْرُ الْغَافِرِينَ» (۲) او بهترین بخشنده است.

«خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (۳) او بهترین گشایشگر است.

«خَيْرُ الْمَاكِرِينَ» (۴) او بهترین تدبیر کننده است.

«خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (۵) او بهترین وارث است.

«خَيْرُ الْحَاكِمِينَ» (۶) او بهترین داور است.

اما گروه بسیاری از مردم جذب نمی شوند.

پیام ها:

۱- یوسف بر توزیع ارزاق ذخیره شده مصر، نظارت مستقیم داشت. «جَهَّزَهُمْ»

۲- مدیریت صحیح یوسف علیه السلام موجب شد در زمان قحطی نه تنها مشکلی برای مردم مصر پیش نیاید بلکه به اطراف نیز کمک کند. «جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ»*

۳- هم رازداری لازم است و هم راستگویی. یوسف گفت: «بَاخٍ لَكُمْ» و نگفت:

برادر من، تا راستگویی و رازداری با هم رعایت شود.

۴- اشخاص یا مؤسسه ها و یا کشورهایی که کمک های اقتصادی می کنند، می توانند بعضی از شرایط را در جهت رشد و یا مصالح دیگر، مطرح کنند.

ص: ۲۳۸

٢-٢. اعراف، ١٥٥.

٣-٣. اعراف، ٨٩.

٤-٤. انفال، ٣٠.

٥-٥. انبياء، ٨٩.

٦-٦. يونس، ١٠٩.

۵- حَتَّىٰ در زمان بحران و قحطی نیز بی عدالتی و کم فروشی ممنوع است. «أَوْفَى الْكَيْلِ»

۶- در معامله باید مقدار جنس مشخص باشد. «الْكَيْلِ»

۷- بدی ها را با خوبی پاسخ دهیم. (یوسف سهم برادران را کامل داد و درباره ی ظلمی که به او کرده بودند سخن نگفت) وَ
جَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ ... أَوْفَى الْكَيْلِ *

۸- کم فروشی یا عدالت کار گزاران، کار گران و دستیاران، به حساب مسئول اصلی و مافوق است. «أَنْتَى أَوْفَى الْكَيْلِ»

۹- خرید و فروش و توزیع غلات در مصر زمان یوسف علیه السلام با پیمانانه بوده است.

«أَوْفَى الْكَيْلِ» *

۱۰- مسئولین توزیع امکانات عمومی باید عادل باشند. «أَوْفَى الْكَيْلِ» *

۱۱- قدرت را وسیله ی انتقام قرار ندهیم. «أَوْفَى الْكَيْلِ وَ أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» *

۱۲- مهمان نوازی از اخلاق انبیاست. «خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»

۱۳- به مسافران و کاروان هایی که وارد منطقه شما می شوند حَتَّىٰ در زمان نیاز و قحطی، احترام کنید. «خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾

(ولی) اگر آن برادر را نزد من نیاورید، نه پیمانانه ای (از غله) نزد من خواهید داشت و نه نزدیک من شوید.

پیام ها:

۱- در مدیریت، هم محبت لازم است و هم تهدید. اول مژده و محبت؛ «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» بعد تهدید و اولتیماتوم. «فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي»

۲- زمینه های سوء استفاده را از بین ببریم. (اگر رسم شود که حاضرین سهم غائبین را بگیرند بعضی سوء استفاده می کنند).

«فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» *

۳- در اجرای قانون، میان برادر و خانواده و دیگران نباید تبعیض قائل شد. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» (هر شخصی سهم معینی داشت و باید خود دریافت می کرد).

۴- در تهدید لازم نیست که مدیر تصمیم صد در صد بر اجرا داشته باشد. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» (زیرا یوسف کسی نبود که حاضر شود برادرانش از قحطی بمیرند).

۵- قاطعیت در پیاده کردن برنامه ها، شرط رهبری است. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ»

«قَالُوا سَرَّأَوْدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ» (۶۱)

(برادران به یوسف) گفتند: او را با اصرار و التماس از پدرش خواهیم خواست و حتماً این کار را خواهیم کرد.

نکته ها:

«مراوده» به مراجعه پی در پی، همراه با التماس یا خدعه و فریب گفته می شود.

بوی حسد از کلام برادران استشمام می شود، به جای «ابانا» گفتند: «أَبَاهُ» و در اوّل سوره نیز گفتگوی برادران این بود که؛ «لِيُؤْسَفَ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا» پدر برای ماست، ولی یوسف و برادرش را بیشتر از ما دوست دارد.

پیام ها:

۱- سفر فرزند باید به اذن پدر و رضایت او باشد. «سَرَّأَوْدُ عَنْهُ أَبَاهُ»*

۲- برادران یوسف از عکس العمل منفی پدرشان در برابر تقاضای همراه بردن بنیامین مطلع بودند. («سَرَّأَوْدُ» به معنای گفتگوی پی در پی همراه با نقشه و تدبیر است)*

۳- حضرت یعقوب پس از ماجرای یوسف بنیامین را از خود دور نمی کرده است و جدا کردن او از پدر، کار آسانی نبود. «سَرَّأَوْدُ عَنْهُ أَبَاهُ»*

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

و (یوسف) به غلامان خود گفت: آنچه را به عنوان قیمت پرداخته اند در بارهایشان بگذارید، تا چون به خانواده خود بازگردند آن را بازشناسند، به امید آنکه (بار دیگر) برگردند.

نکته ها:

حضرت یوسف که در آیات قبل از او با تعابیری چون: «صادق، محسن، مخلص» یاد شده، یقیناً بیت المال را به پدر و برادران خود نمی بخشد و ممکن است که پول غله را از سهم و ملک شخصی خود داده باشد.

پول را برگرداند تا بی پولی، مانع سفر دوم آنها نشود. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» علاوه بر آنکه برگرداندن پول، نشانه صمیمیت و نداشتن سوء قصد از اصرار بر آوردن برادر است و مخفیانه در بین کالا گذاردن نشانه بی منت بودن و حفظ از دستبرد سارقین است.

یوسف که دیروز برده و خدمتکار بود، امروز غلام و خدمتکار دارد. «لِفِتْيَانِهِ» اما در هنگام ملاقات برادران، نه انتقام گرفت و نه گلایه ای نمود و نه کینه ای داشت. بلکه با برگرداندن سرمایه آنان، به آنها توجه داد که من شما را دوست می دارم.

پیام ها:

۱-مدیر و رهبر لایق باید طرحهایش ابتکاری باشد. «اجْعَلُوا»

۲-بدی ها را با خوبی جبران کنید. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ»

۳-صله رحم، یعنی کمک نمودن، نه معامله کردن. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ»

۴-پول گرفتن در زمان نیاز از پدر پیر و برادران، با کرامت نفس سازگار نیست.

«اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ»

۵-یوسف، کار گذاردن بضاعت برادران را بر عهده چند نفر گذاشت تا هر گونه زمینه را برای اتهام مسدود کند و برده ای سوء استفاده نکند که مبلغ را برای

خود بردارد و بگوید در رحال مسافران گذاشتم. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ»*

۶- کمک به دیگران را حتی الامکان مخفیانه انجام دهید. «فِي رِحَالِهِمْ»*

۷- نه انتقام و نه کینه، بلکه هدیه دادن برای ارتباط بعدی. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۸- برای بازیافتن انسان ها، باید از پول گذشت. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۹- خوبی کردن بهترین وسیله جذب افراد است. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ ... يَرْجِعُونَ»*

۱۰- مسئولان، کارگزاران خود را نسبت به برنامه ها و طرحها کاملاً توجیه کنند تا مدیران موفق باشند. (یوسف به همه فهماند که هدف این کار، بازگشت این کاروان است) «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»*

۱۱- در طرح ها و برنامه ها، یقین صددرصد به عملی شدن آن لازم نیست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَانًا نَكْتَلُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾

پس چون به سوی پدر خود باز گشتند، گفتند: ای پدر پیمانمان (برای نوبت دیگر) از ما منع شد، پس برادرمان (بنیامین) را با ما بفرست تا سهمیه و پیمانمان خود را بگیریم و ما حتماً نگهبان او خواهیم بود.

پیام ها:

۱- یعقوب بر خانواده و فرزندان خویش، مدیریت و تسلط داشت. یا أَبَانَا مُنِعَ ...

۲- پدر، دارای حقّ امر و نهی به فرزند خود می باشد. «فَأَرْسِلْ»

۳- بنیامین بدون اجازه ی پدر به مسافرت اقدام نمی کرد. «فَأَرْسِلْ مَعَنَا»

۴- برای گرفتن چیزی و یا جلب اعتماد کسی، از عواطف استفاده کنید. «آخَانًا»

۵- مجرم چون در درون نگرانی دارد، در سخنانش تأکیدهای پی در پی دارد. «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» («إِنَّا» و حرف «لام» و جمله اسمیه نشانه تأکید است.)

قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمُنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

(يعقوب) گفت: آیا شما را بر او امین بدانم، همان طور که شما را بر برادرش امین دانستم (و دیدید که چه شد) پس (به جای شما به خدا اعتماد می‌کنم که) خداوند بهترین حافظ است و او مهربان‌ترین مهربانان است.

نکته‌ها:

سؤال: با توجه به سابقه بدی که فرزندان یعقوب داشتند، چرا پدرشان مجدداً فرزند دیگرش را به آنان سپرد؟

پاسخ: فخر رازی (۱) احتمالات متعددی را مطرح نموده که هر کدام از آنها می‌تواند توجیهی بر این موافقت باشد؛ اولاً: برادران از اقدام اولیه شان به نتیجه ای که مورد نظرشان بود، (محبوبیت در نزد پدر) نرسیده بودند. ثانیاً: حسادت برادران نسبت به این برادر، کمتر از یوسف بود. ثالثاً: شاید قحطی و خشکسالی شرایط ویژه ای را پدید آورده بود که سفر مجدد را ضروری می‌کرد. رابعاً: دهها سال از حادثه اول گذشته و فراموش شده تلقی می‌شد. خامساً:

خداوند متعال در حفظ فرزندش به او تسلی خاطر داده بود.

در آیه ۱۲، یعقوب در مورد یوسف، به حافظ بودن برادرانش اعتماد کرد، به فراق یوسف و نابینایی گرفتار شد، ولی در مورد بنیامین به خدا تکیه کرد و گفت: «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» هم توانا شد، هم بینا و هم فراق و جدائی پایان یافت.

پیام‌ها:

۱- اعتماد سریع به کسی که سابقه تخلف دارد، جایز نیست. «هَلْ آمَنُكُمْ»

۲- یاد خاطرات تلخ گذشته، انسان را در برابر حوادث آینده بیمه می‌کند. «هَلْ آمَنُكُمْ ... عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ»

ص: ۲۴۳

۳- با یک شکست یا تجربه ی تلخ، خود را کنار نکشیم. هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ ... فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا يَعْقُوبُ بَارِ دِیْگَرِ فَرَزَنْدِ دُومِ رَا بَا تُوکَلِّ بِه خُدَا بَه بَرَادَرَانِ تَحْوِیْلِ دَاد.

۴- برادران یوسف، خود را حافظ پنداشتند، «إِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ» اَمَّا حَضْرَتِ یَعْقُوبِ تَذَكَّرِ دَادِ کِه خُدَاوَنْدِ حَافِظِ اسْت. فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا...*

۵- بر عوامل ظاهری و مادی هر چند فراوان باشند تکیه نکنیم، تنها بر خدا توکل کنیم. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا»*

۶- با توجه به رحمت بی نظیر الهی و با توکل به خداوند، به استقبال حوادث زندگی برویم. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۷- سرچشمه حفاظت، رحمت است. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

وَ لَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَحَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْعِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَ نَمِيرُ أَهْلَنَا وَ نَحْفَظُ أَخَانَا وَ نَزِدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ «۶۵»

و هنگامی که بارهای خود را گشودند، دریافتند که سرمایه شان به آنها باز گردانده شده، گفتند: ای پدر (دیگر) چه می خواهیم؟ این سرمایه ی ماست که به ما باز گردانده شده و ما قوت و غذای خانواده ی خود را فراهم و از برادرمان حفاظت می کنیم و با (بردن او) یک بار شتر می افزاییم و این (پیمانانه اضافی نزد عزیز) پیمانانه ای ناچیز است.

نکته ها:

شاید معنای آیه چنین باشد: این مقداری که گرفته ایم به جایی نمی رسد، اگر نوبت دیگر برویم، بار بیشتری می گیریم.

«نَمِيرُ» از «میر» یعنی مواد غذایی و «نَمِيرُ أَهْلَنَا» یعنی به خانواده ی خود غذا می رسانیم.

از جمله «نَزِدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ» استفاده می شود که سهم هر نفر، یک بار شتر بوده که باید خود حاضر باشد و دریافت کند.

۱- فرزندان یعقوب در کنار پدر و پیرامون او زندگی می کردند و برای تهیه آذوقه ی خانواده تلاش می کردند. فَتَّحُوا مَتَاعَهُمْ... یا اَبَانَا ...

۲- هنر یوسف، نه فقط انسان بودن که انسان سازی است. «وَحَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ» (به برادران حسود و جفاکار خود، مخفیانه هدیه می دهد تا زمینه را برای مراجعت آنها فراهم سازد. قرآن می فرماید: «ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» بدی را با خوبی دفع کنید. (۱))

۳- اگر از اول پول و بهای کالا گرفته نشود، خریدار تحقیر می شود. اگر قصد هدیه هست ابتدا پول اخذ شود، ولی به شکل عاقلانه برگردانده شود. «رُدَّتْ إِلَيْهِمْ»

۴- اگر خواستید کیوتران فراری را جذب کنید، باید کمی دانه پخش کنید. (یوسف بهای غله را به آنان برگرداند تا جاذبه مراجعت آنان را زیاد کند) «بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ»

۵- مرد، مسئول تغذیه خانواده است. «نَمِيرُ أَهْلِنَا»

۶- سهمیه بندی مواد غذایی در شرایط کمبود، کاری یوسفی است. «نَزِدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ»

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ «۶۶»

(پدر) گفت: من هرگز او را با شما نخواهم فرستاد تا آنکه (با سوگند) به نام خدا، وثیقه ای محکم بیاورید که حتماً او را نزد من برگردانید، مگر آنکه همه شما گرفتار حادثه ای شوید. پس چون وثیقه خود را آوردند (پدر) گفت:

خداوند بر آنچه می گوییم وکیل است.

«موثق» یعنی آنچه مایه وثوق و اطمینان به قول طرف مقابل است که می تواند عهد،

پیام ها:

۱- به صرف خویشاوندی اکتفا نکنید و قراردادها را محکم کنید. لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى ...*

۲- ایمان به خدا و سوگند و نذر و عهد با او، قوی ترین پشتوانه بوده و هست. «مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ»

۳- هرگاه از شخصی بدقولی و بدرفتاری دیدید، در نوبت بعد قرارداد را محکمتر کنید. «مَوْثِقًا»

۴- فرزند خود را به راحتی همراه دیگران نفرستید. «تَوْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ»

۵- در قراردادها، پیش بینی حوادث غیرمترقبه و خارج از حیطه اختیار را بکنید.

«إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ» (تکلیف خارج از توانایی، ممنوع است.)

۶- محکم کاری های قانونی و حقوقی، شما را از توکل به خداوند غافل نکند.

«اللَّهُ عَلِيُّ مَا نَقُولُ وَكَيْلٌ»

وَ قَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَ مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ «۶۷»

و(یعقوب) گفت: ای پسران من (چون به مصر رسیدید، همه) از یک دروازه (به شهر) وارد نشوید (تا توجه مردم به شما جلب نشود) بلکه از دروازه های مختلف وارد شوید و (بدانید من با این سفارش) نمی توانم چیزی از (مقدرات) خدا را از شما دور کنم. فرمان جز برای خدا نیست، تنها بر او توکل می کنم و همه توکل کنندگان (نیز) باید بر او توکل نمایند.

حضرت یعقوب علیه السلام به هنگام سفر برادران به مصر چهار نکته توحیدی می گوید:

اول: «مَا أُغْنِي عَنْكُمْ» ، یعنی من با این سفارش ورود از چند در نمی توانم چیزی از مقدرات خدا را از شما دور کنم.

دوم: در آیه قبل فرمود: «إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ» ، یعنی مگر آنکه همه شما به گونه ای که تصوّر نمی کردید گرفتار حادثه ای شوید.

سوم: در آیه ی ۶۴ فرمود: «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» .

چهارم: در آیه ۶۷ فرمود: «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» .

آری، رسول خدا سراپا توجّه به خدا و توحید دارد، اما فرزندان یعقوب در سفر تنها می گفتند:

«وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» یعنی ما خودمان برادرمان را حفظ می کنیم. در این گفتگوها سیمای موخّید مخلص، با افراد عادی به زیبایی نشان داده می شود.*

پیام ها:

۱- عاطفه پدری حتّی نسبت به فرزندان خطاکار، از بین نمی رود. «يَا بَنِيَّ»

۲- چاره اندیشی و تدبیر برای حفظ سلامت فرزندان، لازم است. «يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا ...»

۳- وقتی توصیه کننده عالم و آگاه است، لازم نیست فرمانبر از فلسفه ی آن دستور آگاه باشد. (فرزندان یعقوب فرمان لا تَدْخُلُوا ... را عمل کردند و فلسفه و راز آن را نپرسیدند)*

۴- از بهترین زمان های موعظه، در آستانه سفر است. یعقوب در آستانه ی سفر فرزندان به آنان گفت: «يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ»

۵- جلو حساسیت ها، سوءظن ها و چشم زخم ها را بگیرید، ورود گروهی جوان به منطقه ی بیگانه، عامل سوءظن و سعایت است. «لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ»

۶- لطف و قدرت خداوند را منحصر در یک راه نپندارید، دست او باز است و می تواند از هر طریقی شما را مدد رساند. «لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ»

۷- فقط بازدارنده و نهی کننده نباشید، بلکه راه حل نیز ارائه دهید. لَا تَدْخُلُوا ... وَ ادْخُلُوا*

۸- برای رسیدن به مقصود بایستی راههای مختلف را پیمود. «وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ»*

۹- مدیر خوب باید علاوه بر برنامه ریزی، حساب احتمالات را بکند، زیرا انسان در اداره ی امور خود مستقل نیست. یعنی با همه محاسبات و دقت ها باز هم دست خدا باز است و تضمینی برای انجام صد درصد محاسبات ما نیست.

«وَ مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»

۱۰- در برابر مقدرات حتمی خداوند، چاره ای جز تسلیم نیست. «مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»

۱۱- حاکم مطلق هستی، خداوند است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ»

۱۲- با توکل زانوی اشتر ببند. لَا تَدْخُلُوا ... عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ*

۱۳- هم احتیاط و محاسبه لازم است؛ لَا تَدْخُلُوا ... و هم توکل به خداوند ضروری است. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»

۱۴- به غیر خداوند، توکل نکنید. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» چرا که او به تنهایی کفایت می کند «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» (۱) و بهترین وکیل است. «نِعْمَ الْوَكِيلُ» (۲)

۱۵- یعقوب، هم خود توکل کرد و هم دیگران را با امر به توکل تشویق نمود.

تَوَكَّلْتُ ... فَلْيَتَوَكَّلِ ...

وَ لَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَهُ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا وَ إِنَّهُ لَعَدُوٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ
عَلَمَنَاهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ «۶۸»

ص: ۲۴۸

۱- ۱. نساء، ۸۱.

۲- ۲. آل عمران، ۱۷۳.

و چون از همانجا که پدرشان دستورشان داده بود وارد(مصر) شدند، این کار در برابر اراده خداوند هیچ سودشان نبخشید، جز آنکه نیازی در دل یعقوب بود که عملی شد. (تنها اثر ورود از چند دروازه حفظ از چشم زخم و رسیدن برادران، به خصوص بنیامین به یوسف بود که عملی شد و اثر دیگری نداشت) و البتّه (یعقوب) بخاطر آنچه به او آموزش داده بودیم دارای علمی (فراوان) بود ولی بیشتر مردم آگاه نیستند.

نکته ها:

در اینکه آرزوی درونی و حاجت یعقوب که برآورده شد چه بوده است احتمالاتی وجود دارد:

۱. رسیدن بنیامین به یوسف علیه السلام و خارج شدن یوسف از تنهایی، هر چند به صورت اتهام سرقت باشد.
۲. سرعت بخشیدن به وصال پدر و پسر که در آینده به آن اشاره خواهد شد.
۳. انجام وظیفه، بدون آنکه ضامن نتیجه ی آن باشد. حاجت یعقوب آن است که در مقدمات کار کوتاهی نشود و از یک در وارد نشوند، ولی آنچه خواهد شد به دست خداوند است.

پیام ها:

- ۱- تجربه های تلخ، انسان را باادب می کند و سخنان بزرگان را می پذیرد. «وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ»
- ۲- اطاعت از پدر لازم و ارزشمند است. «دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ»*
- ۳- اگر از بی ادبی افراد گفتید، از ادب آنان نیز بگویید. اَدْخُلُوا ... أَبُوهُمْ (اگر برادران قبلاً نسبت ضلالت به پدر می دادند، امروز تسلیم امر پدر شدند).
- ۴- محاسبات و دقت و برنامه ریزی ها با وجود اراده ی الهی کارساز است، آنجا که نخواهد کارساز نیست. «مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»
- ۵- یعقوب، بر مطالب و اسراری آگاه بود که مصلحت نمی دانست بازگو کند.

«حَاجَةٌ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ»

۶- دعا و حاجت اولیای خدا، مستجاب می شود. «حَاجَةٌ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا»

۷- علم انبیا از جانب خداوند است. «عَلَّمْنَا»

۸- بیشتر مردم عالمان حقیقی را نمی شناسند. «عَلَّمْنَا وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»*

۹- بیشتر مردم، به اسباب و علل چشم می دوزند و از حاکمیت خداوند و لزوم توکل بر او ناآگاهند. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

۱۰- معیار حق و باطل، تشخیص اکثریت نیست. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»*

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾

وقتی (برادران) بر یوسف وارد شدند، او برادرش (بنیامین) را در نزد خود جای داده گفت: همانا من برادر تو هستم، پس از آنچه انجام می دهند اندوهگین مباش.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که وقتی فرزندان یعقوب علیه السلام وارد مصر شدند، یوسف میزبان آنان شد و برای هر دو نفر، یک طبق غذا مقرر کرد. بنیامین در آخر تنها ماند. یوسف او را در کنار خودش نشانده و آنگاه برای هر دو نفر اتاقی قرار داد و باز بنیامین را هم اتاق خویش ساخت.

بنیامین از بی وفایی های برادران و جنایتی که درباره یوسف در سالهای قبل کرده بودند، سخن گفت. در اینجا بود که کاسه ی صبر یوسف لبریز شد و گفت: نگران مباش من همان یوسفم و چنان با تأکید گفت: «إِنِّي أَنَا أَخُوكَ» که جایی برای احتمال این سخن که «من جای برادرت باشم» نگذارد.

در مورد جمله «فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» دو معنی احتمال می رود: یا از عملکرد گذشته ی برادران اندوهگین مباش، یا از برنامه ای که غلامان برای نگاهداری تو دارند و پیمان را در بار تو خواهند گذاشت تا در پیش من بمانی، نگران مباش.

۱- برادرانی که دیروز به قدرت خود می بالیدند؛ «نَحْنُ عُصْبَةٌ» اکنون باید برای تهیه آذوقه، با کمال تواضع آستانه یوسف را ببوسند. «دَخَلُوا عَلَيَّ»

۲- کلام ها، طبقه بندی، محرمانه و علنی دارد. یوسف تنها به صورت محرمانه به بنیامین گفت: «إِنِّي أَنَا أَخُوكَ» (هر سخن جایی و هر نکته مقامی دارد).

۳- در بعضی امور، تنها خواص را باید در جریان گذاشت. «فَلَا تَبْتَئِسْ»

۴- هرگاه به نعمتی رسیدید، تلخ کامی های گذشته را فراموش کنید. (یوسف و بنیامین به دیدار هم رسیدند، پس نگرانی های قبلی را باید فراموش کرد.) «فَلَا تَبْتَئِسْ ...»

۵- قبل از اجرای طرح و نقشه، باید بی گناه از نظر روحی آماده و توجیه باشد. (به بنیامین گفته شد که به نام سارق تورا نگاه می داریم نگران مباش.) «فَلَا تَبْتَئِسْ»

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتْهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾

پس چون بارهای برادران را مجهز و مهیا ساخت، ظرف آبخوری (گران قیمتی) را در خورجین برادرش (بنیامین) قرار داد، سپس منادی صدا زد؛ ای کاروانیان! قطعاً شما دزد هستید.

نکته ها:

«سقایه» پیمانۀ ای است که در آن آب می نوشند. «رَحْلٍ» به خورجین و امثال آن می گویند که روی شتر می گذارند. «عیر» به معنی کاروانی که مواد غذایی حمل می کنند. (۱)

این چندمین باری است که یوسف طرح ابتکاری می دهد، یک بار بهای غله را در بار برادران گذاشت تا دوباره بازگردند و این بار ظرف قیمتی را در محموله برادر گذاشت تا او را

ص: ۲۵۱

نزد خود نگاه دارد.

حضرت یوسف علیه السلام در مرحله ی قبل بضاعت را توسط غلامان در بار برادران گذارد، «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ» ولی در سفر دوم شخصاً سقایه را در بار بنیامین قرار داد.

(چون موضوع سرّی بود). «جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ»*

در تفاسیر آمده است که در جلسه دو نفره ای که یوسف و بنیامین با هم داشتند، یوسف از او پرسید آیا دوست دارد در نزد وی بماند. بنیامین اعلام رضایت کرد، ولی یادآور شد که پدرش از برادران تعهد گرفته که او را برگردانند. یوسف گفت: من راه ماندن تو را طراّحی می کنم و لذا با موافقت بنیامین این نقشه کشیده شد.

نظیر فیلم ها، نمایش ها و صحنه های تئاتر که افراد در ظاهر و در شکل مجرم و گناهکار احضار و مخاطب می شوند و یا حتی شکنجه می گردند، ولی آنها بخاطر توجیه قبلی و رضایت شخصی و مصلحت مهم تری آن را پذیرا شده اند.

سؤال: چرا در این ماجرا به بی گناهی نسبت سرقت داده شد؟

پاسخ: بنیامین با آگاهی از این طرح و اتهام، برای ماندن در نزد یوسف اعلام رضایت کرد و باقی برادران هر چند در یک لحظه ناراحت شدند، ولی بعد از بازرسی از آنها رفع اتهام گردید.

علاوه بر آنکه کارگزاران از اینکه یوسف خود پیمان را در میان بار گذارده «جَعَلَ» خبر نداشتند و بطور طبیعی فریاد زدند: «إِنَّكُمْ لَلسَّارِقُونَ»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«لا كِذْبَ عَلَى الْمِصْلِحِ» کسی که برای اصلاح و رفع اختلاف دیگران دروغی بگوید، دروغ حساب نمی شود، و آنگاه حضرت این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱- گاهی صحنه سازی برای کشف ماجرای جایز است و برای مصالح مهم تر، نسبت دادن سارق به بی گناهی که از قبل توجیه شده باشد، مانعی ندارد. (۲)

«إِنَّكُمْ لَلسَّارِقُونَ»

ص: ۲۵۲

۲- اگر در میان گروهی یک نفر خلافکار باشد، مردم تمام گروه را خلافکار می نامند. «إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ»

قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾

(برادران یوسف) رو به ماموران کردند و گفتند: شما چه چیزی را گم کرده اید.

قَالُوا نَفَقِدُ صُوعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

گفتند: پیمانۀ و جام مخصوص شاه را گم کرده ایم و برای هر کس آن را بیاورد، یک بار شتر (جایزه) است و من این را ضمانت می کنم.

نکته ها:

«صُوعٌ» و «سقایه» به یک معنی بکار رفته اند، پیمانۀ ای که هم با آن آب می خورند و هم گندم را کیل و اندازه می کنند که نشانه صرفه جویی، بهره وری و استفاده چند منظوره از یک وسیله است. «صُوعٌ» ظرفی است که گنجایش یک صاع (حدود ۳ کیلو) گندم را دارد.

«حِمْلٌ» به بار گفته می شود و «حِمْلٌ» نیز به معنای بار است، اما باری که پنهان باشد، مثل بارانی که در دل ابر است یا فرزندی که در شکم مادر است. (۱)

جمله ی «لِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ» هر کس چنین کند من چنان پاداش می دهم، در اصطلاح فقهی «جُعَاله» نامیده می شود که دارای سابقه و اعتبار قانونی است.

پیام ها:

۱- برادران با جمله ی «مَاذَا تَفْقِدُونَ» توصیه کردند که قبل از اثبات موضوع دزدی کسی را نباید متهم کرد.*

۲- جایزه تعیین کردن، از شیوه های قدیمی است. «وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ»

۳- جوایز باید متناسب با افراد و زمان باشد. در زمان قحطی بهترین جایزه، یک

ص: ۲۵۳

بار شتر غله است. «حَمْلُ بَعِيرٍ»

۴- ضامن باید فرد معین و مشخصی باشد. «وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»*

۵- ضامن باید معتبر باشد. «وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»*

۶- ضامن گرفتن برای جلب اطمینان، سابقه تاریخی دارد. «أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾

گفتند: به خدا سوگند شما می دانید که ما برای فساد در این سرزمین نیامده ایم و ما هرگز سارق نبوده ایم.

نکته ها:

برادران یوسف گفتند: شما می دانید که ما برای سرقت و فساد به این منطقه نیامده ایم، در اینکه از کجا می دانستند، چند احتمال دارد: شاید با اشاره یوسف باشد که این گروه دزد نیستند. شاید هنگام ورود به منطقه گزینش شده بودند. آری برای ورود و خروج هیئت های بیگانه، مخصوصاً در شرایط بحرانی، باید دقت کرد تا مطمئن به اهداف مسافرین شد.

پیام ها:

۱- حُسن سابقه، نشانه ای برای براءت است. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ»

۲- دستگاه امتیعی مصر قوی و کار آزموده بوده است و می دانست که این قافله برای فساد نیامده اند. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ»*

۳- دزدی و سرقت، یکی از مصادیق فساد در زمین است. «مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ»

قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾

(مأموران یوسف) گفتند: پس اگر دروغ گفته باشید، کیفرش چیست؟

به نظر می رسد طراح این سؤال حضرت یوسف است، چون می داند برادران طبق مقررات و قانون منطقه کنعان و نظر حضرت یعقوب اظهار نظر خواهند کرد.

پیام ها:

۱- وجدان مجرم را برای تعیین کیفرش، به قضاوت بخوانید. فَمَا جَزَاؤُهُ ...

قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ «۷۵»

گفتند: کیفرش چنین است که هر کس پیمانه در بارش پیدا شود، خود او جزای سرقت است (که به عنوان گروگان یا برده در اختیار صاحب پیمانه قرار گیرد) ما (در منطقه کنعان) ظالم (سارق) را اینگونه کیفر می دهیم.

پیام ها:

۱- مجازات سرقت در میان بعضی اقوام گذشته، بردگی سارق بوده است. «فَهُوَ جَزَاؤُهُ» به گفته تفسیر مجمع البیان، مجازات سرقت، بردگی به مدت یک سال بوده است.

۲- در قانون استثنا و تبعیض وجود ندارد، هر کس سارق بود برده خواهد شد.

«مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ»

۳- با تفهیم جرم و بیان قانون و عقوبت آن، اعتراض متهم را به حداقل کاهش دهید. جَزَاؤُهُ مَنْ وَجِدَ ...*

۴- دلایل باید به گونه ای باشد که متهم نیز خود به راحتی اتهام را بپذیرد. مَنْ وَجِدَ ...*

۵- وجود یک خلافکار در جمعی، دلیل بر خلافکار بودن همه نیست. «مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ»*

۶- کیفر خلافکار در کشور بیگانه می تواند طبق قانون خود او باشد، نه کشور

میزبان. «كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

۷- سرقت، نمونه‌ی بارز ستمکاری است. («ظالم» بجای «سارق») «نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

پس (از پذیرش کیفر، ماموران شروع به بازرسی کرده و) قبل از بارِ برادرش، به (بازرسی) بار سایر برادران پرداخت، سپس پیمانہ را از بار برادرش بیرون آورد.

ما اینگونه برای یوسف تدبیر کردیم، زیرا طبق قانون شاه مصر، یوسف نمی‌توانست برادرش را بازداشت کند، مگر آنکه خدا بخواهد (که کیفر سارق در کنعان را مقدمه بازداشت این برادر قرار می‌دهد). ما هر کس را که بخواهیم (و لایق باشد) درجاتی بالا می‌بریم و برتر از هر صاحب دانشی، دانشوری است.

نکته‌ها:

«كَيِّدَ» همه جا به معنی مذبوم بکار نرفته است، «كَيِّدَ» به معنی طرح و نقشه نیز استعمال شده است. «كَدْنَا»

در موقع بازرسی، بنیامین چون از طرح و نقشه با خبر بود، آسوده خاطر بود، لذا در سراسر این ماجرا هیچ اعتراضی از او نقل نشده است و برای اینکه طرح مخفی بماند و موجب سوءظن نشود، بازرسی را از بار دیگران شروع کردند تا نوبت به بنیامین رسید و چون در بار او پیدا شد، طبق قرار قبلی باید او در مصر می‌ماند. این طرح و نقشه الهی بود، چون یوسف با قوانین جاری مصر نمی‌توانست سارق را به عنوان گروگان نگهدارد.

پیام‌ها:

۱- مأمورین اطلاعاتی باید به نوعی عمل کنند که موجب شک و ظن به آنها نشود.

«فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ» (در بازرسی، اول به سراغ بار بنیامین نرفتند، بلکه از دیگر

برادران دیگر شروع نمودند.)

۲- عملکرد کارکنان به عهده مسئولان گذاشته می شود. «فَبَدَأَ» (به حسب ظاهر یوسف شخصاً بازرسی نکرده، ولی قرآن می فرماید: او بازرسی را آغاز کرد.)

۳- بازرسی اموال متهمان از سوی حاکم، مجاز است. «فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ»

۴- فکر و ابتکار و چاره جویی، از امدادهای غیبی است. «كِدْنَا»

۵- طرح های یوسف، الهامات الهی بود. «كِدْنَا لِيُوسُفَ»

۶- حضور بنیامین نزد یوسف، به سود یوسف بود. «كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ»

۷- احترام و مراعات قوانین، حتی در نظام های غیر الهی لازم است. «مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ»

۸- سردمداران نیز بایستی به قانون وفادار و از آن تخلف نکنند. (یوسف به قانون مصر پایبند بود، لذا برادر را نگه داشت) «لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ»

۹- مقام های معنوی، درجات و سلسله مراتب دارد. نَزَعُ دَرَجَاتٍ ...

۱۰- علم و آگاهی، مایه ی برتری است. نَزَعُ دَرَجَاتٍ ... وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

۱۱- دانش بشری محدود است. «فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ»

قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَ لَمْ يُنْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ «۷۷»

(برادران) گفتند: اگر او سرقت کند (جای تعجب نیست، زیرا) پیش از این نیز برادر او دزدی کرده بود. یوسف (این تهمت را) در دل خود پنهان داشت و (با آنکه ناراحت شده بود) به روی آنان نیاورد. (ولی) گفت: موقعیت شما بدتر (از او) است و خداوند به آنچه توصیف می کنید داناتر است.

پیام ها:

۱- متهم، یا انکار می کند و می گوید: من دزد نیستم؛ «مَا كُنَّا سَارِقِينَ» یا کار خود را توجیه می کند و می گوید: دزد بسیار است. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۲- حسود، حتی بعد از دهها سال ضربه می زند. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۳- اخلاق برادر، در برادر اثر می گذارد. «أَخٌ لَهُ» (اخلاق مادر، در فرزند اثر دارد).

بنیامین و یوسف از یک مادر بودند)

۴- آنجا که صفا نیست، اتهام افراد زود پذیرفته می شود. «إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ...» (بیرون آمدن پیمانانه از بار او، دلیل بر سرقت نیست، ولی برادران چون علاقه ای به بنیامین نداشتند، کلمه سرقت را بکار گرفته و مسئله را مسلم پنداشتند.)

۵- آنجا که صفا نیست، خلاف جزیی را کلی قلمداد می کنند. («يَسْرِقُ» بجای «سرق» یعنی او همیشه این کاره بوده است.)

۶- برای رسیدن به هدف باید نیش هایی را تحمل کرد. «سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۷- گاهی برای حفظ آبروی خود، به دیگران تهمت می زنند. «سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۸- جوانمردی و سعه صدر، رمز رهبری است. «فَأَسْرَهَا يُوسُفُ»

۹- رازها را فدای احساسات نکنیم. (یوسف از برادران نسبت دزدی می شنید، ولی به خاطر مصلحت و حفظ رازش چیزی نگفت) «فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ»

۱۰- افشاگری همیشه ارزش نیست. «وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ»

۱۱- حسد در حق برادر، دروغگویی و اتهام بی مورد از جمله دلایل یوسف برای گفتن «شَرُّ مَكَانًا» به برادران بود.

۱۲- برادران یوسف، بر فرض سرقت پیمانانه از سوی بنیامین، از او بدتر بودند، چون آنان برادر خود را دزدیده بودند. «أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا»

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَنظُرُكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ «۷۸»

(برادران) گفتند: ای عزیز! همانا برای او پدری است پیر و سالخورده، پس یکی از ما را به جای او بگیر (و او را رها کن)، همانا ترا از نیکوکاران می بینیم.

نکته ها:

وقتی برادران یوسف دیدند نگاهداشتن بنیامین قطعی شد، با توجه به تعهدی که به پدر سپرده بودند و سابقه ای که درباره یوسف نزد پدر داشتند، و احساس کردند برگشتن بدون بنیامین بسیار تلخ است، تقاضای خود را با روان شناسی خاصی مطرح نمودند و شروع به التماس کردند و با بیان های عاطفی و محرک همچون، تو عزیز و قدرتمندی، تو از نیکوکارانی، او پدری پیر و سالخورده دارد، هر کدام از ما را خواستی به جای او بگیر، درصدد جلب بخشش او بر آمدند.

پیام ها:

۱- مقدرات الهی، هر سنگدل و ستمگری را روزی به خاک مذلت می نشاند.

آهنگ التماس در جمله؛ يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ

۲- تقوا پیشگانی که هواپرستان آنها را خوار کنند خداوند آنان را عزت خواهد بخشید. «يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ»*

۳- یوسف حتی در زمان اقتدارش، نیکوکاری در رفتار و منش او نمایان بود.

«تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۴- فراز و نشیب و حالات مختلف روزگار، سختی و آسانی، ضعف و قدرت، تغییری در احوال محسنان ایجاد نمی کند. (یوسف در همه جا و همه ی شرایط، نیکوکار توصیف شد) «إِنَّا تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

(یوسف) گفت: پناه به خدا از اینکه کسی را به جز آنکه متاعمان را نزد او یافته ایم، بگیریم. زیرا که در این صورت حتماً ستمگر خواهیم بود.

نکته ها:

دقت در کلمات یوسف علیه السلام، نشان از این دارد که نمی خواهد بنیامین را سارق معرفی کند، لذا نمی گوید: «وجدناه سارقاً» بلکه می گوید: «وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ» متاع در بار او بود، نه آنکه

قطعا او سارق است.

اگر یوسف برادر دیگری را به جای بنیامین نگه می داشت، طرح به هم می خورد و برادران با او به عنوان یک دزد برخورد می کردند و انواع آزار و اذیت ها را روا می داشتند و آن کس که به جای بنیامین می ماند، احساس می کرد به ناحق گرفتار شده است.

پیام ها:

۱- مراعات مقررات، بر هر کس لازم است و قانون شکنی حتی برای عزیز مصر نیز ممنوع است. «مَعَاذَ اللَّهِ»

۲- نیکوکار قانون شکنی نمی کند. مِنَ الْمُحْسِنِينَ. قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ...*

۳- قاضی نباید تحت تأثیر احساسات قرار گیرد. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ»*

۴- قضاوت کار حساسی است که باید در آن به خدا پناه برد. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۵- یوسف علیه السلام در دو مکان به خدا پناه برد: یکی در خلوت زلیخا و یکی به هنگام قضاوت و حکم. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ»*

۶- قانون شکنی، ظلم است. (نباید به درخواست این و آن مقررات را شکست.) «مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ»

۷- بی گناه نباید به جای گناهکار کیفر ببیند، هر چند خودش به اینکار رضایت داشته باشد. «مَعَاذَ اللَّهِ»

فَلَمَّا اسْتِأْذَنُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ آبَاءَكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ
أُبْرِحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۸۰)

ص: ۲۶۰

پس چون از یوسف مایوس شدند (که یکی را به جای دیگری بازداشت کند)، نجواکنان به کناری رفتند. (برادر) بزرگشان گفت: آیا نمی دانید که پدرتان برای برگرداندن او بر شما پیمان الهی گرفته و پیش از این نیز درباره یوسف کوتاهی کرده اید. پس من هرگز از این سرزمین نمی روم تا آنکه (یوسف عفو کند یا آنکه) پدرم به من اجازه دهد یا خدا در حق من حکمی کند و او بهترین داور و حاکم است.

نکته ها:

«خَلِّصُوا» یعنی گروه خود را از سایرین جدا کردند. «نَجِيًّا» یعنی به نجوی پرداختند. پس «خَلِّصُوا نَجِيًّا» یعنی شورای محرمانه تشکیل دادند که چه بکنند.

پیام ها:

۱- التماس ها و خواهش ها، شما را از اجرای احکام الهی و اعمال قاطعیت باز ندارد. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ»

۲- گناه موجب می شود دیگران از فرد دوری کرده برائت بجویند و حتی رابطه خویشاوندی را نادیده بگیرند. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلِّصُوا نَجِيًّا»*

۳- روزگاری همین برادران، قدرتمندانه مشورت می کردند که چگونه یوسف را از بین ببرند؛ اَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا ... لَا تَقْتُلُوا ... أَلْقُوهُ ... امروز کاسه التماس در دست گرفته و مشورت و نجوی می کنند که چگونه بنیامین را آزاد نمایند. «خَلِّصُوا نَجِيًّا»

۴- در عدم حضور پدر مسئولیت اعضای خانواده با برادر بزرگتر است. «قَالَ كَبِيرُهُمْ»*

۵- رعایت سلسله مراتب و موقعیت سنی در خانواده و جامعه لازم است. «قَالَ كَبِيرُهُمْ»*

۶- در حوادث تلخ و ناگوار، بزرگترها مسئول تر و شرمنده ترند. «قَالَ كَبِيرُهُمْ»

۷- عهد و پیمان ها لازم الاجرا است. «أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا»

۸- پیمان های سخت و قراردادهای محکم، راه سوءاستفاده را می بندد. «أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا»

۹- خیانت و جنایت تا آخر عمر وجدان های سالم را آزار می دهد. «وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ»

۱۰- تحصن، یکی از شیوه های قدیمی برای رسیدن به مقصود است. «فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ»

۱۱- غربت، بهتر از شرمندگی است. «فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ»

۱۲- به خداوند خوش بین باشیم. «هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ»

إِرْجِعُوا إِلَيَّ أَبِيكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ «۸۱»

(برادر بزرگ گفت: من اینجا می مانم، ولی) شما به سوی پدرتان برگردید، پس بگویید: ای پدر! همانا پسر تو دزدی کرده و ما جز به آنچه می دانستیم گواهی ندادیم و ما نگهبان (و آگاه به) غیب نبوده ایم.

پیام ها:

۱- انسان، خودخواه است. در آنجا که می خواستند به گندم بیشتر برسند، گفتند:

«فَارْسِلْ مَعَنَا أَخَانًا» (۱) برادر ما را با ما روانه کن، ولی امروز که تهمت در کار است، گفتند: «ابْنُكَ» پسر تو دزدی کرده و نگفتند: برادر ما.

۲- شهادت و گواهی، باید بر اساس علم باشد. «مَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا»

۳- در پیمان ها و تعهدات، باید برای حوادث پیش بینی نشده تبصره ای باز کرد.

وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ ...

ص: ۲۶۲

۴- عذر خود را با کمال صراحت بگوئیم. «وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ»

وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

(اگر به حرف ما اطمینان نداری) از قریه ای که در آن بودیم و از کاروانی که در میانشان به اینجا رو آورده ایم، سؤال کن و بی شک ما راستگو هستیم.

نکته ها:

«قریه» تنها به معنای روستا نیست، بلکه به محل اجتماع و مناطق مسکونی گفته می شود؛ خواه شهر باشد یا روستا. ضمناً «وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ» به معنی سؤال از اهل قریه است.

«عیر» به کاروانی گفته می شود که مواد غذایی حمل و نقل می کند.

برادران یوسف در گفتگو با پدر، در ماجرای کشته شدن یوسف توسط گرگ، دلیل نداشتند، ولی در اینجا برای حرف خود دو دلیل آوردند؛ یکی سؤال از مردم مصر و یکی سؤال از کاروانیان که ما در میان آنان بودیم. علاوه بر آنکه در ماجرای قبل گفتند: «لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ» و «لَوْ» نشانه تردید و دلهره و سستی است، ولی در این صحنه با «إِنَّا» و حرف لام که در جمله «إِنَّا لَصَادِقُونَ» است نشان می دهند که قطعاً راست می گویند.

پیام ها:

۱- سابقه ی بد و دروغ، در پذیرش سخنان انسان در تمام عمر ایجاد تردید می کند. «وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ»

۲- گواهی شهود عینی، راهی معتبر برای اثبات مدعا می باشد. وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ ...

وَ الْعَيْرَ ...

۳- امکان تبانی مجموعه ای بزرگ بر کذب، منتفی است. وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ ... إِنَّا لَصَادِقُونَ*

ص: ۲۶۳

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۸۳)

(یعقوب) گفت: (این چنین نیست) بلکه (بار دیگر) نفس شما (با نسبت دزدی به بنیامین یا تعیین کیفر گروگان گیری) مسئله را برای شما آراسته است، پس صبری نیکو (لازم است) امید است که خداوند همه برادران را با هم نزد من آورد، چرا که او قطعاً آگاه و حکیم است.

نکته ها:

وقتی برادران، پیراهن آغشته به خون یوسف را با ظاهری غمگین و گریان حضور پدر آوردند و گفتند: یوسف را گرگ خورد. حضرت یعقوب گفت: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» یعنی نفس شما این کار را در چشم شما زیبا جلوه داده است و من صبر جمیل می کنم. در اینجا نیز که دو فرزندش (بنیامین و پسر بزرگتر) از او جدا شده اند، همین جمله را تکرار می کند. شاید این سؤال مطرح شود در ماجرای یوسف برادران توطئه و خیانت کردند، ولی در ماجرای بنیامین این مسایل نبود، پس چرا کلام یعقوب در هر دو مورد یک لحن و یک عبارت است؟ «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»

تفسیر المیزان اینگونه پاسخ می دهد: یعقوب می خواهد بگوید دوری این دو برادر نیز دنباله حرکت قبلی شما نسبت به یوسف است. یعنی تمام این صحنه ها، دنباله همان کار زشت شماست. ممکن است گفته شود که مراد یعقوب این است که شما در اینجا هم خیال می کنید بی تقصیرید و کارتان خوب بوده است، ولی شما مقصّرید زیرا: اولاً: چرا با دیدن پیمانۀ در بار برادران او را سارق دانستید؟ شاید کس دیگری این پیمانۀ را در بار گذاشته بود؟ ثانیاً: چرا زود برگشتید؟ باید تحقیق می کردید. ثالثاً: چرا کیفر سارق را گروگان قرار دادید؟ (۱)

اما سخن صاحب المیزان مناسب تر است، چون پیدا شدن پیمانۀ در بار بنیامین، برای عموم مردم سبب علم به دزدی می شود و ماندن برادر بزرگتر در مصر نیز برای پیگیری کار یا جلب

ص: ۲۶۴

عواطف و رحم بود و کيفری هم که ذکر شده، مجازات سارق در منطقه آنان بوده است.

بنابراین در هیچ یک از سه مسئله، جلوه نفسانی نبود تا گفته شود: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

صبر، گاهی از روی ناچاری و بیچارگی است، چنانکه اهل دوزخ می گویند: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُنا أَمْ صَبْرُنا» صبر کردن و یا جزع کردن برای نجات ما اثری ندارد. و گاهی صبر آگاهانه و داوطلبانه و تسلیم رضای خداوند است که چهره این صبر در هر جایی با یک عنوان مطرح است؛ صبر در میدان جهاد، شجاعت است. صبر در دنیا، زهد است. صبر در برابر گناه، تقواست. صبر در برابر شهوت، عفت است و صبر در برابر مال حرام، ورع است.

تزیین و زیبانمایی زشتی ها، گاهی توسط شیطان؛ «وَ إِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۱)، گاهی به وسیله ی زرق و برق دنیا؛ «حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَ أَزْيَنْتْ» (۲) و گاهی توسط نفس انسان است. «سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

پیام ها:

۱- نفس برای توجیه گناه، کارهای زشت را در نظر انسان زیبا جلوه می دهد.

«سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

۲- صبر، شیوه ی مردان خداست و صبر جمیل، صبوری است که در آن سخنی بر خلاف تسلیم و رضای خداوند گفته نشود.

(۳) «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»

۳- هرگز از قدرت خداوند مایوس نشویم. «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ»

۴- یعقوب به زنده بودن سه فرزندش (یوسف، بنیامین، برادر بزرگتر) یقین داشت و به ملاقاتشان امیدوار بود. «أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ

جَمِيعاً»

۵- برای قدرت الهی، حل مشکلات تازه و کهنه، یکسان است. خداوند می تواند یوسف دیروز و برادر امروز شما را یکجا

دور هم گرد آورد. «جَمِيعاً»

۶- مؤمن، حوادث تلخ را نیز از حکمت خدا می داند. «الْحَكِيمُ»

۷- باور و توجه به عالمانه و حکیمانه بودن افعال الهی، آدمی را به صبر و شکیبایی

ص: ۲۶۵

۱- ۱. انفال، ۴۸.

۲- ۲. یونس، ۲۴.

در حوادث دشوار وادار می کند. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يَوسُفَ وَ ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾

یعقوب از فرزندان روی گرداند و گفت: ای دریغا بر یوسف، پس اندوه خود را فرو می خورد (تا آنکه) دو چشمش از اندوه سفید (و نابینا) شد.

نکته ها:

«اسف» به معنای حزن و اندوه همراه با غضب است. یعقوب بر چشم گریه، و بر زبان «یا أسفَى» و در دل حزن داشت.

در روایتی امام صادق علیه السلام فرمود: علی بن الحسین علیهما السلام بیست سال بعد از حادثه کربلا به هر مناسبتی گریه می کرد. سؤال کردند چرا این همه گریه می کنید؟ فرمود: یعقوب یازده پسر داشت یکی غائب شد، با اینکه زنده بود، از گریه چشمانش را از دست داد، ولی من در برابر چشمان خود دیدم پدر و برادرها و هفده نفر از خاندان نبوت شهید شدند، چگونه گریه نکنم؟ (۱)

پیام ها:

۱- حسدورزی، یک عمر تحقیر به همراه دارد. «وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ»

۲- آنها می خواستند با حذف یوسف، خود محبوب پدر شوند؛ «يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ» ولی حسادت، قهر پدر را شامل حال آنها کرد. «تَوَلَّى عَنْهُمْ»

۳- یعقوب می دانست که بر فرزند دیگر ظلم نشده است، ظلم بر یوسف رفته است. «يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يَوسُفَ»

۴- غصه و گریه، گاهی موجب نابینایی می شود. «ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ»

۵- ندبه و گریه و سوز و عشق، نیاز به شناخت دارد. (یعقوب آشنا به یوسف

ص: ۲۶۶

است که از سوز نابینا می شود.)

۶- اهمیت مصائب، بر محور شخصیت افراد است. (ظلم به یوسف با ظلم به دیگران فرق دارد، نام یوسف برده می شود نه دو برادر دیگر.)

۷- گریه، غم و اندوه در فراق عزیزان، جایز است. «وَ اَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ»

۸- تحمل انسان حدی دارد و روزی لبریز می شود. «وَ اَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ»*

۹- فرو بردن خشم، از صفات مردان الهی و کاری شایسته است. «فَهُوَ كَظِيمٌ»*

۱۰- گریه و غم، منافاتی با کظم غیظ و صبر ندارد. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، يَا اَسْفَى، فَهُوَ كَظِيمٌ»

«قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَوُوا تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ» (۸۵)

(فرزندان یعقوب به پدرشان) گفتند: به خدا سوگند تو پیوسته یوسف را یاد می کنی، تا آنکه بیمار و لاغر شوی و (یا مشرف به مرگ و) از بین بروی.

نکته ها:

«حرض»، به شخصی گویند که عشق یا اندوه و حزن، او را فرسوده کرده باشد.

پیام ها:

۱- یوسف ها همواره باید در یادها باشند. «تَفْتَوُوا تَذْكُرُ يُوْسُفَ» (اولیای خدا در دعای ندبه، یوسف زمان را صدا می زنند و گریه می کنند.)

۲- اگر می خواهید ببینید چقدر کسی را دوست دارید، ببینید چقدر به یاد او هستید. «تَفْتَوُوا تَذْكُرُ يُوْسُفَ»*

۳- آن که یوسف را می شناسد، سوزی دارد که افراد عادی آن را درک نمی کنند.

«تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا»

۴- مسایل روحی و روانی، در جسم اثر می گذارد. «حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ» (فراق می تواند انسان را بشکند و یا بکشد، تا چه رسد به داغ و مصیبت.)

۵- حساب عاطفه پدری، از علاقه های عادی جداست. «تَكُونُ مِنَ الْهَالِكِينَ»

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

(یعقوب) گفت: من ناله (آشکار) و حزن (پنهان) خود را فقط به خدا شکایت می برم و از (عنایت و لطف) خداوند چیزی را می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

«بث» به حزن شدید گفته می شود که گویا شدت آن باعث شده که دارنده اش نتواند آن را بیان کند.

حضرت آدم از کار خود به درگاه خدا ناله نمود؛ «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا» (۱) و حضرت ایوب از بیماری خود؛ «أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ» (۲) و حضرت موسی از فقر و نداری؛ «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۳) و حضرت یعقوب از فراق فرزند. «إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي»

پیام ها:

۱- آنچه مذبوم است، یا سکوتی است که بر قلب و اعصاب فشار می آورد و سلامت انسان را به مخاطره می اندازد و یا ناله و فریاد در برابر مردم است که موقعیت انسان را پایین می آورد، اما شکایت بردن به نزد خداوند مانعی ندارد.

إِنَّمَا أَشْكُوا ... إِلَى اللَّهِ

۲- موخید، درد دل خود را تنها با خدا در میان می گذارد. «إِنَّمَا أَشْكُوا ... إِلَى اللَّهِ» دست حاجت چو بری، نزد خداوندی بر که کریم است و رحیم است و غفور است و ودود نعمتش نامتناهی، کرمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بی مقصود

۳- افراد ظاهربین از کنار حوادث به راحتی می گذرند، ولی انسان های ژرف نگر

ص: ۲۶۸

۱- ۱. اعراف، ۲۳.

۲- ۲. انبیاء، ۸۳.

۳- ۳. قصص، ۲۴.

آثار و حوادث را تا قیامت می بینند. أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ...

۴- یعقوب به زنده بودن یوسف و سرآمدن فراقش و به حقایقی درباره ی خدا و صفات او آگاه بود که بر دیگران پوشیده بود. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

۵- شاید «مَا لَا تَعْلَمُونَ» همان رؤیای یوسف باشد که یعقوب در آغاز آن را تعبیر کرده بود.*

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَ اَخِيهِ وَ لَا تَيَاسُّوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَيَاسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

ای پسرانم! (بار دیگر به مصر) بروید و از یوسف و برادرش جستجو کنید و از رحمت خداوند مأیوس نشوید، حق این است که جز گروه کافران، از رحمت خداوندی مأیوس نمی شوند.

نکته ها:

«تَحَسَّس» جستجوی چیزی از راه حس است. «تَجَسَّس» به جستجو کردن در مورد بدی ها و «تَحَسُّس» به جستجو کردن در مورد خوبی ها گفته می شود.

به تعبیر راغب، «رَوْح» و «رُوح» به معنای جان است، ولی «رَوْح» در موارد فَرَج و رحمت به کار می رود، گویا با گشایش گره و مشکل، جان تازه ای در انسان دمیده می شود.

در تفسیر تبیان آمده است: روح از ریح است، همان گونه که انسان با وزش باد احساس راحتی می کند با رحمت الهی نیز انسان شادمان می گردد.

براساس روایات، یأس از رحمت خدا، از گناهان کبیره است. (۱)

پیام ها:

۱- پدر نباید با فرزندانش قطع رابطه ی دائمی کند. وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ ... يَا بَنِيَّ

۲- شناخت، نیاز به حرکت دارد. «اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا»

ص: ۲۶۹

۳- رسیدن به لطف الهی، با تنبلی سازگار نیست. «أَذْهَبُوا، وَلَا تَيْأَسُوا»

۴- اولیای خدا، هم خود مأیوس نمی شوند هم دیگران را از یأس باز می دارند.

﴿لَا تَيْأَسُوا﴾

۵- یأس، نشانه ی کفر است. لَا تَيْأَسُ ... إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ زیرا مأیوس شده، در درون خود می گوید: قدرت خدا تمام شده است.

﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسْنَأْ وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعٍ مُزَّجَاهٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾ (۸۸)

پس هنگامی که (مجدداً) بر یوسف وارد شدند، گفتند: ای عزیز! قحطی ما و خاندان ما را فرا گرفته و (برای خرید گندم) بهای اندکی با خود آورده ایم، (اما شما کاری به پول اندک ما نداشته باش) سهم ما را بطور کامل وفا کن و بر ما ببخش، زیرا که خداوند کریمان و بخشنندگان را پاداش می دهد.

نکته ها:

«بضاعت» به مالی گویند که عنوان «بها» به خود بگیرد. «مُزَّجَاهٍ» از ریشه ی «ازجاء» به معنای طرد کردن است. از آنجایی که معمولاً فروشندگان بهای کم را برمی گردانند، «بضاعت مزجاه» گفته شده است.

برخی از مفسران گفته اند: مراد از «تَصَدَّقْ عَلَيْنَا» درخواست بازگرداندن بنیامین است.

در روایات آمده است: یعقوب نامه ای برای یوسف نوشت که محتوای آن تجلیل از یوسف، بیان قحطی کنعان، تقاضای آزادی بنیامین و تبرئه فرزندان از سرقت بود و به همراه فرزندان برای یوسف فرستاد. وقتی یوسف در مقابل برادران آن نامه را خواند، بوسید و بر چشم گذاشت و گریه ای کرد که قطرات اشک بر لباسش نشست.

برادران که هنوز یوسف را نمی شناختند شگفت زده بودند که این همه احترام به پدر ما برای چیست؟ کم کم برق امیدی در دل آنها روشن شد. خنده یوسف را چون دیدند، با خود گفتند

پیام ها:

۱- برای یعقوب، یوسف مطرح است؛ «فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُونُسَ» ولی برای فرزندان گندم. «فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ»

۲- تحقیر کنندگان، روزی تحقیر می شوند. فرزندان که با غرور می گفتند: «نَحْنُ عُصْبَةٌ» ما قوی هستیم، «سَيَرَقَ أَخٌ لَهٗ مِنْ قَبْلُ» برادر ما دزد بود، «إِنَّ آبَاءَنَا لَفِي ضَلَالٍ» پدر ما در گمراهی آشکار است، امروز با حقارت می گویند: «مَسَّنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ»

۳- برای درخواست کمک و مساعدت، فرهنگ خاصی لازم است:

الف: تجلیل از کمک کننده. «أَيُّهَا الْعَزِيزُ»

ب: بیان حال و نیاز خود. «مَسَّنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ»

ج: کمبود بودجه (فقر مالی). «بِبِضَاعِهِ مَرْجَاهُ»

د: ایجاد انگیزه در کمک کننده. «تَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ»

۴- فقر و نیاز، انسان را ذلیل می کند. «مَسَّنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» آنچه شیران را کند روبه مزاج احتیاج است احتیاج است احتیاج

«قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُونُسَ وَ أَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ» (۸۹)

(یوسف) گفت: آیا دانستید با یوسف و برادرش چه کردید آنگاه که شما نادان بودید.

نکته ها:

در یک سؤال ممکن است اهداف گوناگونی نهفته باشد، اهدافی مثبت و سازنده و یا منفی و آزاردهنده، سؤال یوسف که پرسید آیا می دانید با یوسف و برادرش چه کردید؟، ممکن است

ص: ۲۷۱

برای این باشد که من ماجرا را می دانم. یا اینکه ممکن است هدف از سؤال این باشد که کار بدی کردید، توبه کنید و ممکن است هدفش تشفی خاطر بنیامین باشد که در جلسه حضور دارد و ممکن است هدفش سرزنش و توبیخ و ملامت یا به رخ کشیدن عزت خود و یا سرزنش به اینکه با این همه جنایت چرا امید تصدق دارید؟

در میان غرض هایی که مطرح شد، سه مورد اول با مقام یوسف سازگاری دارد، ولی باقی موارد با فتوت و کرامتی که آیات بعد از یوسف گزارش می کند، همخوانی ندارند. او علیرغم اینکه نسبت دزدی شنید، چیزی نگفت و سرانجام کار به برادران گفت: «لَا تَثْرِبَ عَلَيْنَا يَوْمًا»

جهل، تنها به معنای ندانستن نیست، بلکه غلبه هوسها نوعی بی توجهی است. انسان گناهکار هر چند عالم باشد، جاهل است چون توجه ندارد و آتش دوزخ را برای خود می خورد.

پیام ها:

۱- پرونده خطاها و گناهان روزی گشوده خواهد شد. «هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ»*

۲- فتوت در آن است که جزئیات خلاف مطرح نشود. «مَا فَعَلْتُمْ»

۳- وقتی به قدرت رسیدید، دیگر مظلومان را فراموش نکنید. «مَا فَعَلْتُمْ يُّوسُفَ وَ أَخِيهِ»*

۴- فتوت در آن است که راه عذر به خطاکار تلقین شود. «إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ»

قَالُوا أَيْنَكَ لَأَنَّ يُّوسُفَ قَالَ أَنَا يُّوسُفُ وَ هَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ «۹۰»

گفتند: آیا تو خود (همان) یوسفی؟ گفت: (آری) من یوسفم و این برادر من است. به تحقیق خداوند بر ما منت گذاشت. زیرا که هر کس تقوا و صبر پیشه کند، پس همانا خداوند پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

نکته ها:

هر چه زمان می گذشت، برادران مبهوت تر شدند که چرا عزیز مصر در برابر نامه ی پدرشان

گریه کرد؟! عزیز از کجا ماجرای یوسف را می دانند؟ راستی قیافه او به یوسف شباهت زیادی دارد! نکنند او یوسف باشد، چه بهتر که از خودش پرسسیم. اگر یوسف نبود به ما دیوانه نمی گویند؟ و اگر یوسف بود از شرمندگی چه می کنیم؟ هیجان سراسر وجود برادران را گرفته بود. بالاخره طلسم سکوت را با سؤال آیا تو یوسفی، شکستند.

در اینجا چه صحنه ای پیش آمد؟ و کدام نقاش می تواند سیمایی از شرمندگی و شادی و گریه و در آغوش کشیدن را تصویر کند؟ خدا می داند و بس.

باید شرایط طوری فراهم شود که مردم سؤال کنند و برای رشد و تربیت، انگیزه آنان را بالا برد. در برادران یوسف دائماً انگیزه برای جستجو و سؤال زیاد می شد. با خود می گفتند: چرا اصرار داشت بنیامین را به همراه خود بیاوریم؟ چرا پیمانانه در بار ما پیدا شد؟ چرا پول ما را در نوبت اول برگرداند؟ او از کجا داستان یوسف را می داند؟ نکنند دیگر به ما غله ندهد؟ وقتی این هیجان ها در روح آنها اوج گرفت، پرسیدند: آیا تو یوسف هستی؟ گفت: بله....

امام صادق علیه السلام فرمودند: به تحقیق در حضرت قائم علیه السلام سنتی از یوسف است... مردم حضرت را نمی شناسند تا اینکه خداوند اذن دهد که خود را معرفی کند. (۱)

پیام ها:

۱- گذشت تاریخ و حوادث تلخ و شیرین، رابطه ها و شناخت ها را تغییر می دهد.

«أَأِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ»

۲- اولیای خدا، همه ی نعمت ها را از او می دانند. «مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا»

۳- اجر صبر و تقوا، در دنیا نیز داده می شود. «أَنَا يُوسُفُ ... مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ ...»*

۴- کسی لایق زمامداری و حکومت است که در برابر حوادث، حسادت ها، شهوت ها، تحقیرها، زندان ها، تبلیغات سوء و... امتحان داده باشد. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ ...»

۵- از حساس ترین اوقات، برای تبلیغ استفاده کنید. (موقعی که برادران از کار

ص: ۲۷۳

خود شرمنده و آماده پذیرش سخن یوسف اند او می گوید: مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ ...)

ن ن- لطف خداوند، حکیمانه و بر طبق ملاک ها و معیارها است. مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ ...

۷- صبر و تقوا، زمینه عزت است. مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ ...

۸- تقوا و صبر از ویژگی های محسنان است. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»*

۹- یکی از سنت های الهی، حکومت صالحان است. «لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ «۹۱»

(برادران) گفتند: به خدا قسم، که خداوند ترا بر ما برتری داده است و قطعاً ما خطاکار بوده ایم.

نکته ها:

«ایشان» به معنای برتری دادن دیگران بر خود است. برادران یوسف در اثر تفکر غلط «نَحْنُ عُصْبَةٌ»، دست به کار غلطی زدند و گفتند: او را به چاه افکنید؛ «أَلْقُوهُ فِي عَيَابَتِ الْجُبِّ» .

خداوند آنها را در تنگنا گذاشت تا جایی که برای سیر کردن شکم التماس کنند؛ «مَسْنَا وَ أَهْلْنَا الضُّرُّ» پس اعتراف کردند که نقشه ما خراب از آب در آمد؛ «كُنَّا لَخَاطِئِينَ» سپس آن تفکر غلط، تبدیل به پذیرش یک واقعت شد که؛ «لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا»

برادران یوسف چند بار به صیغه «تَاللَّهِ» قسم یاد کرده اند:

۱. «تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ» به خدا سوگند شما خود می دانید که ما برای فساد و سرقت به سرزمین شما نیامده ایم.

۲. «تَاللَّهِ تَفْتَوْنَا تَذَكُرُ يُوسُفَ» به پدر گفتند: به خدا سوگند تو دائماً یوسف یوسف می کنی.

۳. «تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ» پدر جان به خدا سوگند تو در علاقه افراطی به یوسف، گرفتار انحراف گذشته شده ای.

۴. «تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» به یوسف گفتند: به خدا قسم خداوند تو را بر ما برتری داد.

۱- اگر از روی حسادت به کمالات و برتری های دیگران اعتراف نکنیم، با فشار و ذلت به آنها اقرار خواهیم کرد. «لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا»

۲- در برابر اراده خدا، نمی توان ایستادگی کرد. «آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا»

۳- در روز توانایی، به گونه ای عمل نکنیم که در روزگار ضعف شرمنده شویم. وَ نَحْنُ عَضْبَةٌ ... وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ*

۴- اعتراف به خطا، زمینه را برای عفو و بخشش فراهم می کند. «إِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ»

قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ «۹۲»

(یوسف) گفت: امروز بر شما توبیخ و ملامتی نیست، خداوند شما را می بخشد و او مهربان ترین مهربانان است.

نکته ها:

«تَثْرِيبَ» به معنای توبیخ، گناه شمردن و ملامت زیاد است.

روز فتح مکه مشرکان به کعبه پناهنده شده بودند، عمر گفت: ما امروز انتقام خواهیم گرفت.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز روز مرحمت است و از مشرکان پرسید: گمان شما امروز نسبت به من چیست؟ گفتند: خیر است، تو برادر کریم ما هستی.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز کلام من همان کلام یوسف است؛ «لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ» عمر گفت: من از حرف خودم شرمنده ام. (۱)

علی علیه السلام می فرمایند:

«اذا قدرت علی عدوک فاجعل العفو عنه شکرا للقدرة علیه» هرگاه بر دشمن خود پیروز شدی شکر آنرا، عفو دشمن قرار بده.

(۲)

در حدیث می خوانیم: دل جوان رقیق تر است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: یوسف چون نسبت به پدر و برادران جوان تر بود، فوری برادران را بخشید. (۳)

٢-٢. نهج البلاغه، حكمت ١١.

٣-٣. بحار، ج ١٢، ص ٢٨٠.

۱- سعه صدر، ابزار و وسیله ی ریاست است. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ»

۲- همین که خلافکار اعتراف کرد، بپذیرید و او را خجل نکنید. «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ. قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ»

۳- گذشت خود را به همه اعلام کنید تا دیگران هم سرزنش نکنند. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ»

۴- یوسف علیه السلام به بازسازی روحی روانی برادران گنهکار پرداخت، ما نیز چنین کنیم. «لَا تَثْرِبَ ...»*

۵- گذشت و عفو از مردم باید فوری باشد. «الْيَوْمَ»

۶- عفو در اوج عزت و قدرت، سیره اولیای خداست. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ»

۷- فتوت را از یوسف بیاموزیم که هم حق خود را بخشید و هم از خداوند طلب آمرزش و عفو می کند. «لَا تَثْرِبَ ... يَغْفِرُ اللَّهُ»

۸- آنجا که بنده می بخشد از خداوند که ارحم الراحمین است چه انتظاری جز عفو داریم. «يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ»

۹- بخشیدن شرمندگان، سیره ی الهی است. (یغفر در قالب مضارع آمده است).

۱۰- عفو خداوند، شامل کسانی هم که سالها موجب آزار دو پیامبر او (یوسف و یعقوب) شده اند، می شود. «وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۱۱- گذشت ستم دیدگان از ظالمین، زمینه ساز شمول مغفرت الهی است، ولی در آمرزش او به مغفرت و رحمت الهی نیز منوط است. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ ... يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۱۲- توصیف خداوند به مغفرت و رحمت، (مانند «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ») از آداب دعا و استغفار است.

إذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَالْقُوهُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا وَآتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ «۹۳»

(یوسف گفت: این پیراهن مرا ببرید و آنرا بر صورت پدرم بیفکنید (تا) بینا شود و همه کسان خود را نزد من بیاورید.

نکته ها:

در داستان حضرت یوسف، پیراهن او در چند جا مطرح شده است؛

الف: «وَ جَاؤْ عَلَيَّ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ» برادران، پیراهن یوسف را با خون دروغین آغشته کرده و نزد پدر بردند که گرگ یوسف را خورد.

ب: «قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ» پیراهن از پشت پاره و سبب کشف جرم و مجرم شد.

ج: «إذْهَبُوا بِقَمِيصِي» پیراهن موجب شفای یعقوب نابینا می شود.

اگر پیراهنی که جوار یوسف است نابینا را بینا می کند، پس در تبرک به مرقد و صحن و سرا و درب و دیوار و پارچه و هر چیز دیگری که در جوار اولیای خدا باشد، امید شفا هست.

تا اینجا مرحله شناسایی یوسف، عذرخواهی از او و عفو و گذشت یوسف و طلب عفو الهی، طی شده است، ولی هنوز نابینایی پدر که از آثار جرم برادران است، وجود دارد. در این آیه راه حل این مشکل ارائه می شود.

ضمناً در روایت آمده است که یوسف گفت: کسی پیراهن مرا برای پدر ببرد که پیراهن خونی مرا پیش او برده بود تا همانگونه که پدر را دل آزرده کرده با این پیراهن دلشاد سازد.

در روایات آمده است: یوسف برادران خود را هر روز و شب سر سفره خود می نشاند و آنها احساس شرمندگی می کردند، به یوسف پیغام دادند که سفره ما جدا باشد، چون چهره تو ما را شرمنده می کند!.

یوسف پاسخ داد: اَمَّا مِنْ افْتِخَارٍ مِی كُنْم كَه دَر كِنَارِ شَمَا بَاشْم وَ بَا شَمَا غِذَا بِخُورْم. روزگاری مردم که مرا می دیدند، می گفتند: «سبحان من بلغ عبداً بیع بعشرین درهما ما بلغ» منزّه است خدایی که برده ی بیست درهمی را به عزّت رساند. اما امروز وجود شما برای من عزّت است.

حالا مردم می دانند که من برده و بی اصل و نسب نبوده ام. من برادرانی مثل شما و پدری همانند یعقوب داشته ام، ولی غریب افتاده بودم. (۱) (الله اکبر از این فتوت و جوانمردی)

نقل شده است مرحوم آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی که برای معالجه از اراک به سمت تهران حرکت کرده بود، شبی را در قم ماندند. مردم از ایشان تقاضا کردند که حوزه علمیه خود را از اراک به قم منتقل کند، چون قم حرم اهل بیت علیهم السلام و مدفن حضرت معصومه علیها السلام است. ایشان استخاره کردند و این آیه آمد: «وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

پیام ها:

۱- تبرک به اشیائی که مربوط به اولیای خداست، جایز است. «اذْهَبُوا بِقَمِيصِي» (پیراهن یوسف، چشم نابینایی را بینا می کند).

۲- کسی که با هوی و هوس مبارزه کند، حتی لباسش نیز از مقدسات می شود.

«بِقَمِيصِي»

۳- تنها دیدن اشیای مقدس برای تبرک کافی نیست، باید آن را لمس کرد. «فَأَلْقُوهُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي»*

۴- حزن و شادی در نور چشم اثر دارد. «وَإِيضَتْ عَيْنَاهُ مَنَ الْحُزْنِ ... يَأْتِ بِصِرِّيرًا شَيْدًا بِهَمِينَ دَلِيلَ فَرْزَنْدِ خُوبِ رَا» (قرهالعین) نامیده اند. (البته اگر نخواهیم از بُعد معجزه بررسی کنیم).

۵- وصال، دل پیر را زنده و نابینا را بینا می کند. «فَأَلْقُوهُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي يَأْتِ بِصِرِّيرًا»*

۶- در معجزه و کرامت، سن و سال شرط نیست. (پیراهن فرزند، چشمان پدر را بینا می کند).

۷- یوسف، علم غیب داشت و گرنه از کجا می دانست که پیراهن، پدر را بینا می کند. «يَأْتِ بِصِرِّيرًا»

۸- خداوند آنچه را که روزی سبب حزن یعقوب شده بود، مایه شادی و شفای او

ص: ۲۷۸

قرار داد. (پیراهن روزی سبب اندوه شد و امروز سبب شادی)*

۹- فرزندان متمکن، بستگان ضعیف مخصوصاً والدین سالمند را تحت پوشش ببرند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

۱۰- شرایط اجتماعی، در عمل به وظیفه اثر دارد. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» (صله ی رحم یوسف در آن شرایط به نوعی بود که باید فامیل به مصر بیایند).

۱۱- رسیدگی به بستگان با حفظ حقوق سایر مردم، لازم است. «أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ»

۱۲- تغییر مسکن و هجرت، آثار زیادی دارد از جمله: خاطرات غم انگیز را دگرگون می کند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

۱۳- افراد خانواده و بستگان نزدیک در صورت امکان نزدیک هم و در کنار هم زندگی کنند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»*

۱۴- جوانمردی یوسف علیه السلام تا آن اندازه بود که برادران او را تحمیل نکردند و را در چاه انداختند، ولی یوسف علیه السلام همه برادران و خانواده هایشان را دعوت کرد.

«وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»*

۱۵- با خویشان هر چند خطاکار باشند نباید قطع رابطه کرد. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»*

۱۶- برای کسانی که زجر فراق کشیده اند باید به فکر رفاه بود. «أَجْمَعِينَ» دیگر یعقوب تاب فراق ندارد.

۱۷- بهترین لطف آن است که همه را شامل شود. «أَجْمَعِينَ»

وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾

و چون کاروان (از مصر به سوی کنعان محل زندگی یعقوب) رهسپار شد، پدرشان گفت: همانا من بوی یوسف را می یابم، البته اگر مرا کم خرد ندانید.

نکته ها:

«فَصَلَّتِ» یعنی فاصله گرفت. «فَصَلَّتِ الْعِيرُ» یعنی کاروان از مصر فاصله گرفت. «تُفَنِّدُونِ»

از ریشه «فند» به معنی ناتوانی فکر و سفاقت است.

یعقوب نگران بود که اطرافیانش نسبت بی‌خردی به او دهند و فرمود: «لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُونِ» ، ولی با کمال تأسّف اطرافیان و بعضی اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله این نسبت را به آن حضرت دادند، آنجا که در آستانه رحلت فرمود: قلم و کاغذ بیاورید تا چیزی بگویم و ثبت شود که اگر به آن عمل کنید، هرگز گمراه نشوید! یکی گفت: «ان الرجل ليهجر» (۱) پیامبر هذیان می‌گوید و نگذاشتند چیزی نوشته شود.

سؤال: چگونه است که تنها یعقوب بوی یوسف را درک می‌کند؟ «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ»

پاسخ: هیچ مانعی ندارد، همان گونه که انبیا، وحی را درک می‌کنند و ما آن را درک نمی‌کنیم، در بقیه امور نیز آنان چیزی را بیابند که ما نمی‌یابیم. مگر در آستانه ی جنگ خندق، به هنگام کندن خندق، رسول اکرم صلی الله علیه و آله از جهش برقی که از اصابت کلنگ به سنگی نمایان شد، نفرمود: در این برق سقوط امپراطوری‌ها را دیدم؟ اما بعضی از افراد ضعیف‌الایمان گفتند:

پیامبر از ترس خود، دور شهر خندق می‌کند، ولی با هر ضربه و جرّقه‌ای، از سقوط یک رژیم و حکومتی و پیروزی خود وعده می‌دهد!

در شرح نهج البلاغه مرحوم خویی آمده است: برای امام معصوم، عمود نوری است که چون خدا اراده کند، امام با نگاه به آن، آینده را می‌بیند و گاهی نیز مثل مردم عادی است.

زمصرش بوی پیراهن شنیدی

چرا در چاه کنعانش ندیدی

بگفت: احوال ما برق جهان است

گهی پیدا و دیگر دم، نهان است

گهی بر طارم اعلی نشینیم

گهی تا پشت پای خود، نینیم

شاید مراد از «بوی یوسف» خبر تازه‌ای از یوسف باشد. این مسئله امروزه در دنیای علم، به «تله پاتی» یعنی انتقال فکر از نقاط دور دست، مشهور شده و به عنوان یک مسئله مسلّم علمی درآمده است. یعنی کسانی که پیوند نزدیکی با هم دارند و یا دارای قدرت روحی خاص هستند، همین که مسئله‌ای در گوشه‌ای از جهان برای شخصی پیش آید او نیز در گوشه‌ای

دیگر از جهان آن را درمی یابد.

شخصی از امام باقر علیه السلام سؤال کرد: گاهی بدون جهت قلبم را غم فرا می گیرد، به نوعی که اطرافیان می فهمند. امام فرمود: مسلمانان در آفرینش از یک حقیقت و طینت هستند، همین که حادثه ی تلخی برای یکی از آنان اتفاق بیافتد، دیگری در سرزمین و منطقه ای دیگر غمناک می شود. (۱)

اگر استشمام بوی یوسف را مربوط به قوای شامه بدانیم، باید به عنوان یک امر خارق العاده و معجزه پذیرفت که یعقوب بویی را از دور استشمام می کند.

در ایام تجاوز عراق به جمهوری اسلامی ایران که مردم به فرمان امام خمینی قدس سره در جبهه های غرب و جنوب حاضر بودند، بنده نیز در خدمت شهید آیه الله اشرفی اصفهانی که حدود نود سال داشت، در عملیات «مسلم بن عقیل» بودم. ایشان بارها در شب حمله به من فرمود: من بوی بهشت را می یابم، ولی من هر چه بو کشیدم چیزی نیافتم!

آری، کسی که نود سال در علم و تقوا و زهد و تهجد بوده، می تواند احساسی داشته باشد که دیگران نداشته باشند. همانگونه که پیشگویی ایشان که گفتند: من چهارمین شهید محراب خواهم بود، عملی شد! (۲)

به هر حال ممکن است مراد از بوی بهشت، یک بوی عرفانی باشد. نظیر شیرینی مناجات که یک مزه معنوی است. و ممکن است بوی طبیعی باشد، لیکن هر شامه ای لایق استشمام آن نیست. نظیر امواج رادیویی که در فضاست، لیکن هر رادیویی تمام آنها را نمی گیرد.

پیام ها:

۱- انسان، با صفای باطن می تواند حقایق معنوی را درک کند. «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ

ص: ۲۸۱

۱- (۱). تفسیر نمونه.

□

۲- (۲). منافقان در فاصله ی یکی دو سال، آیه الله مدنی، صدوقی، دستغیب و ایشان را در نماز جمعه یا مسیر رفتن به نماز جمعه، با نارنجک قطعه قطعه نمودند.

يُوسُفَ» ولی درک حقایق محدود است، اینگونه نیست که آنان در هر مکان و زمان بتوانند هرچه را دریابند و لذا بوی پیراهن را بعد از فاصله کاروان دریافت نمود. «فَصَلَّتِ الْعَيْرُ»

۲- اگر حقایق را درک نمی کنیم، مقام دیگران را انکار نکنیم. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ»

۳- همه ی مردم ظرفیت شنیدن حقایق را ندارند و نسبت بی خردی به گوینده می دهند. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ»*

۴- زندگانی عالمان در میان نادانان، رنج آور و مشکل است. «لَوْ لَا أَنْ تُفْنَدُونَ»

قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ «۹۵»

(به او) گفتند: به خدا سوگند تو در گمراهی دیرین خود هستی.

نکته ها:

در آیه ۸ این سوره خواندیم که برادران در حق پدر خود گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» پدرمان به خاطر علاقه بی جهت به یوسف و برادرش، در گمراهی آشکار است. در اینجا گفتند: «ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ»، یعنی هنوز در آن خطای پیشین به سر می برد.

افراد عاّدی نباید اولیای خدا را با فهم خود بسنجند و حکم کنند که این شدنی است یا نشدنی. حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«الناس اعداء ما جهلوا» (۱) یعنی مردم همین که خود نمی دانند با هر دانایی مخالفت می کنند.

پیام ها:

۱- کار نیکان را قیاس از خود مگیر. «إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ» (نسبت گمراهی به پدر، ناشی از قیاس و سنجیدن درک او با فهم خود بود.)

۲- یعقوب در طول دوران فراق یوسف، به زنده بودن او اعتقاد داشت و آن را برای اطرافیانش اظهار می کرد. «إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ»

ص: ۲۸۲

فَلَمَّا أَنْ لَجَّاءَ الْبَشِيرِ أَلْقَاهُ عَلَيَّ وَجْهَهُ فَازْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

پس چون (آن برادری که حامل پیراهن یوسف بود) مژده رسان آمد، پیراهن را روی صورت یعقوب انداخت. پس یعقوب بینا گشت و گفت: آیا به شما نگفتم: همانا من از (عنایت) خداوند چیزی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

اگر مراد از سفید شدن چشم «وَ اَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ»؛ کم نور شدن باشد، «بَصِيرًا» به معنای پر نور شدن است و دلالت بر این دارد که حزن و شادی در دید و قوه باصره ی انسان مؤثر است.

اما اگر مراد نابینایی مطلق باشد که از ظاهر آیه و «فَازْتَدَّ بَصِيرًا» بر می آید، یک معجزه و توسل است که قرآن آن را اثبات می کند.

دنیا فراز و نشیب دارد؛ برادران یوسف یک روز کشته شدن یوسف را به دست گرگ و یک روز خبر حاکم شدن یوسف را می آورند.

پیام ها:

۱- سرچشمه علم انبیا، علم الهی است. \square أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ...

۲- انبیای الهی به وعده های خداوند اطمینان دارند. \square أَلَمْ أَقُلْ ...

۳- یعقوب بر خلاف فرزندانش، به زنده بودن یوسف و پایان پذیرفتن فراقش اطمینان داشت. «أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ»

۴- فرزند ناصالح باعث کوری پدر و فرزند صالح موجب بینایی او می شود.

إِبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ ... فَازْتَدَّ*

۵- اراده ی الهی، بر قوانین طبیعی حاکم است. «فَازْتَدَّ بَصِيرًا»

۶- لباس و تعلقات اولیای خدا، می تواند منشأ اثر باشد. «فَازْتَدَّ بَصِيرًا»

۷- چه بسا امری که مکروه شمرده می شود؛ ولی برای همه خیر است، چنان که قحطی ناخوشایند بود، ولی موجب آزادی بی گناهی چون یوسف و حاکمیت

او، وصال یعقوب و کنترل قحطی شد. «إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»*

قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ﴿٩٧﴾

(فرزندان) گفتند: ای پدر! برای گناهانمان (از خداوند) طلب آمرزش کن که براستی ما خطاکار بودیم.

قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

(یعقوب) گفت: بزودی از پروردگارم برای شما طلب آمرزش می کنم، براستی که او، خود آمرزنده و بسیار مهربان است.

نکته ها:

فرزندان یعقوب موحد بودند و به مقام والای پدرشان آگاه بودند؛ «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» آنچه در آیات قبل به عنوان «ضلال» به پدر نسبت داده اند، مراد گمراهی در عقیده نیست، بلکه گمراهی در تشخیص و علاقمندی او به یوسف بود.

برای ظالم سه روز است: روز قدرت، روز مهلت و روز ندامت.

برای مظلوم نیز سه روز است: روز حسرت که مورد ظلم قرار گرفته، روز حیرت که در فکر چاره اندیشی است و روز نصرت در این دنیا یا جهان آخرت.

کسانی که در اثر اشتباه به پدر گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» بعد از توجه به اشتباه می گویند: «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ»

در تفسیر مجمع البیان و اطیب البیان آمده است که حضرت یعقوب در انتظار شب جمعه یا سحر بود تا برای فرزندانش دعا کند.

پیام ها:

۱- ظلم، مایه ی ذلت است. روزی که برادران، یوسف را به چاه انداختند، روز خنده آنان و ذلت یوسف بود و امروز به عکس شد.

۲- برای آمرزش گناهان، توسل به اولیای خداوند جایز است. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا»

۳-دعای پدر تأثیر ویژه ای دارد. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا»*

۴-برای توبه هیچگاه دیر نیست. «اسْتَغْفِرْ لَنَا»*

۵-اعتراف به گناه و خطا زمینه آمرزش است. «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ»*

۶-برای دعا، ساعات خاصی اولویت دارد. «قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ»

۷-دعای پدر در حق فرزندان، اثر خاصی دارد. «سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ»

۸-پدر نباید کینه توز باشد و لغزش فرزندان را در دل نگهدارد. «أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ»

۹-به هنگام اقرار خلافتکار، او را ملامت نکنید. هنگامی که گفتند: «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» ما خطا کار بودیم. پدر گفت: «سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ»

۱۰-گناهکار را به مغفرت الهی امیدوار کنیم. «قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي»*

۱۱-در استجاب دعا و توسل به اولیای الهی صبور باشیم. «سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ»*

۱۲-حضرت یعقوب از حق خویش گذشت و برای حق الهی وعده دعا به فرزندان داد. «أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي»*

۱۳-لطف خداوند، شامل بزرگ ترین گناه و گناهکاران نیز می شود. «هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» با اینکه دو نفر از پیامبران الهی مورد آزار و اذیت چندین ساله قرار گرفته اند، باز امید بخشایش از او می رود.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَبْوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ ﴿٩٩﴾

پس چون (پدر و مادر و برادران) بر یوسف وارد شدند، پدر و مادرش را در کنار خویش جای داد و گفت: به خواست خدا با امن و امان داخل مصر شوید.

نکته ها:

نمی دانم این فراز از داستان را چگونه بنویسم! یوسف برای استقبال از والدین خود، در بیرون شهر خیمه ای زده و به انتظار ایستاده بود تا آنها را با عزت و احترام وارد مصر کند؛ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ ... ادْخُلُوا مِصْرَ به طور طبیعی وقتی پدر و مادر و برادران یوسف،

خود را برای سفر آماده می کردند، شور و غوغا در کنعان بود.

مردم می دیدند چگونه بعد از سالها، با دریافت خبر خوش سلامت یوسف، در حالی که یعقوب بینایی خود را باز یافته با اشتیاق عزم دیدار فرزند را دارد. آنها نیز خوشحال از احوال این پدر و پسر بودند، مخصوصاً از اینکه یوسف در مصر خزانه دار و حاکم است و در دوره قحط سالی، با ارسال غله آنها را نیز حمایت کرده است. با چه شوق و شور و عشقی می توان این قصه را نوشت و تمام نمود!

از «أَبُوئِي» معلوم می شود که مادر یوسف نیز زنده بوده است، ولی سؤالی که خودم نیز به جواب آن پی نبرده ام این است که چرا در سرتاسر داستان نامی از گریه، سوز و ناله های مادرش مطرح نشده و این موضوع مسکوت مانده است؟

در روایات آمده که یعقوب با اصرار و سوگند از یوسف خواست تا ماجرای خود را باز گو کند.

وقتی یوسف شروع به گفتن کرد که برادران مرا لب چاه برده و با تهدید پیراهنم را کنند، یعقوب بی هوش شد. چون به هوش آمد، درخواست کرد که ادامه دهد، ولی یوسف گفت: پدر تو را به حق ابراهیم، اسماعیل و اسحاق علیهم السلام مرا از نقل داستان معاف کن! یعقوب پذیرفت. (۱)

پیام ها:

۱- استقبال در بیرون شهر، کار نیکویی است. «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ» در بیرون شهر مراسم استقبال از یعقوب بود و یوسف در آنجا خیمه زده بود.

۲- پست و مقام نباید ما را از احترام به والدین غافل کند. «قَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ ...»

۳- حَتَّىٰ اگر شخص اول کشور نیز خواست از امتیت سرزمین خود سخن بگوید، باید توجه به لطف خداوند داشته باشد. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» زیرا تا خدا نخواهد، امتیتی در کار نیست، چنانکه گروهی از سنگ های کوه خانه ساختند تا درامان باشند، ولی قهر خداوند امتیت آنان را به هم زد. «وَكَانُوا يَنْجِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ يَبُوتًا»

ص: ۲۸۶

۴- در انتخاب محل سکونت، یکی از مهم ترین مسائل، امتیت است. «آمِنِينَ»

۵- اگر یوسف ها حاکم باشند، امتیت برقرار خواهد شد. «آمِنِينَ»

و رَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَ جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ «۱۰۰»

و پدر و مادرش را بر تخت بالا برد، ولی همه ی آنان پیش او افتادند و سجده کردند. و (یوسف) گفت: ای پدر! این است تعبیر خواب پیشین من. به یقین، پروردگرم آن را تحقق بخشید و به راستی که به من احسان کرد، آنگاه که مرا از زندان آزاد ساخت و شما را پس از آنکه شیطان میان من و برادرانم را بر هم زد، از بیابان (کنعان به مصر) آورد. همانا پروردگار من در آنچه بخواهد، صاحب لطف است. براستی او دانای حکیم است.

نکته ها:

«عرش» به تختی می گویند که سلطان روی آن می نشیند. «خَرُّوا» به زمین افتادن، «بدو» به بادیه و صحرا و «نَزَغَ» به ورود در کاری به قصد فساد معنا شده است.

«لَطِيفٌ» از اسم های خداوند است، یعنی قدرت او در لابلای کارهای پیچیده نیز نفوذ می کند. و تناسب آن با این آیه در این است که در زندگی یوسف گره های کوری بود که فقط قدرت خداوند در آنها نفوذ کرده و آنها را باز نمود.

یوسف مثل کعبه شد و پدر و مادر و برادران رو به او، به عنوان کرامت او، برای خدا سجده

ص: ۲۸۷

کردند. «خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا» و اگر این سجده برای غیر خدا و شرک بود، یعقوب و یوسف که دو پیامبر خدایند شاهد چنین منکری نمی شدند. شاید هم این سجده، نشانه‌ی تواضع بوده، نه پرستش که در این صورت سجده بر یوسف بوده و اشکالی نداشته است.

پیام‌ها:

۱- در هر مقامی هستید والدین خود را بر خود برتر بدانید. «رَفَعَ أَبَوَيْهِ» آنکه رنج بیشتر داشته باید عزیزتر باشد.

۲- انبیا هم بر تخت حکومت نشسته اند. «عَلَى الْعَرْشِ»

۳- احترام به حاکمان برحق و تواضع در برابر آنان لازم است. «خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا»

۴- سجده‌ی پدر و برادران بر یوسف، خواب او را تعبیر کرد. «رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ - خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا»

۵- خداوند حکیم است. گاهی اجابت دعایی یا تعبیر خوابی را بعد از سالیان طولانی واقع می گرداند. «هَذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ»

۶- به واقعیت رساندن طرحها، کار خداوند است. «قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا» آری یوسف از پایداری و صبر خود سخنی نمی گوید و همه را کار خدا می داند.

۷- خواب اولیای خدا، حقیق است. «جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا»

۸- در برخورد با واسطه‌ها و ابزار و وسایل، همیشه خدا را اصل و ناظر بدانیم. با آنکه در زندگی یوسف اسباب و عللی دست به هم دادند که او به این مقام رسید، ولی باز می فرماید: «قَدْ أَحْسَنَ بِي»

۹- در هنگام برخورد با یکدیگر، از تلخی‌های گذشته چیزی نگوید. «أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنَ السِّجْنِ» اولین سخن یوسف با پدر شکر خدا بود، نه نقل تلخی‌ها.

۱۰- با فتوت باشیم و دل مهمان را نیازاریم. (در آیه شریفه، یوسف علیه السلام بیرون آمدن از زندان را مطرح می کند، اما از بیرون آمدن از چاه سخن نمی گوید مبادا که برادران شرمنده شوند). «إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنَ السِّجْنِ»

۱۱- جوانمرد و با فتوت باشیم نه اهل عقده و انتقام. یوسف می گوید: «نَزَعُ»

الشَّيْطَانُ» شیطان و سوسه کرد و گرنه برادرانم بد نیستند.

۱۲- اولیای الهی، ورود به زندان و خروج از زندان را در مدار توحید و ربوبیت می دانند. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» آیات قبل و «أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السَّجْنِ»

۱۳- پایان سختی ها، گشایش است. «أَخْرَجَنِي مِنَ السَّجْنِ»

۱۴- بادیه نشینی، ضرورت است نه ارزش. قَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ ... جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ

۱۵- زندگی والدین در کنار فرزند، یک لطف الهی است. أَحْسَنَ بِي ... جَاءَ بِكُمْ

۱۶- در زمان حضرت یوسف، مصر دارای تمدن شهرنشینی؛ ولی کنعان سرزمینی عشایری بوده است. «جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ»*

۱۷- برای پیشرفت و زندگی بهتر، باید سفر کرد. «جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ»*

۱۸- مخلص همه چیز را از خدا می بیند و از حوادث گله نمی کند. (در این آیه کلمات «جَعَلَهَا رَبِّي ، أَحْسَنَ بِي ، أَخْرَجَنِي ... وَ جَاءَ بِكُمْ» ، سخن از الطاف الهی است)*

۱۹- برادران و اعضای یک خانواده، باید بدانند شیطان به دنبال اختلاف میان آنهاست. «مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي»

۲۰- خود را برتر ندانید. «بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي» یوسف نگفت شیطان آنان را فریب داد، می گوید شیطان بین من و آنها را... یعنی خود را نیز در یک سمت قرار می دهد.

۲۱- همان گونه که حضرت یعقوب در کودکی و اول داستان به یوسف گفت: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ» یوسف نیز در پایان می گوید: «مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي».*

۲۲- کارهای خداوند، همراه با رفق، مدارا و لطف است. «إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ»

۲۳- همه حوادث تلخ و شیرین براساس علم و حکمت الهی صورت می گیرد.

«الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

۲۴- بعد از بخشیدن، کسی را شرمنده نکنید. چون یوسف برادران را بخشیده بود، در نقل ماجرا نام چاه را نبرد تا شرمنده نشوند.

۲۵- حضرت یعقوب در آغاز داستان به یوسف گفت: «إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (آیه ۶)

و در پایان نیز یوسف علیه السلام گفت: «إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ» که قابل توجه است.*

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ «۱۰۱»

(یوسف گفت: پروردگارا! تو مرا بهره ای) از حکومت دادی و از تعبیر خواب ها به من آموختی. (ای) پدیدآورنده ی آسمان ها و زمین، تنها تو در دنیا و آخرت مولای منی، مرا تسلیم خود بمیران و مرا به شایستگان ملحق فرما.

نکته ها:

اولیای خدا وقتی به عزت و قدرت خود نگاه می کنند، فوراً به یاد خداوند می افتند و می گویند: خدایا هر چه هست از توست. یوسف نیز اینچنین کرد، سخن را از پدر برگرداند و متوجه خدا شد. خداوند حکومت مصر را به دو نفر داد، یکی فرعون که آن را به خود نسبت داد و گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» و دیگر به یوسف داد که آنرا به خدا نسبت داد و گفت:

«آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ»

تفکر ابراهیم، در ذریه و فرزندان او جلوه گری می کند؛ ابراهیم گفت: «أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱) من تسلیم پروردگار عالمیان هستم، سپس نوه او یعقوب به فرزندان سفارش می کند که با ایمان از دنیا بروید. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۲) در اینجا فرزند یعقوب نیز مرگ در حال تسلیم را از خدا می خواهد؛ «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»

به هر حال ابراهیم علیه السلام از صالحین است؛ «إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لِمِنَ الصَّالِحِينَ» (۳) و یوسف علیه السلام می خواهد به او ملحق شود. «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

یوسف که خداوند همواره او را حفظ کرد، به او علم داد، به او حکومت داد و خطر را از او دور کرد، باز نگران عاقبت خود است. وای به حال کسانی که قدرت، مال و علم خود را با حيله به

ص: ۲۹۰

۱-۱. بقره، ۱۳۱.

۲-۲. بقره، ۱۳۲.

۳-۳. بقره، ۱۳۰.

دست آورده اند، آنان چه عاقبتی خواهند داشت!

خداوند به حضرت آدم اسمائی را آموخت؛ «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» (۱)

به حضرت داود علم زره بافی؛ «وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ» (۲)

به حضرت سلیمان، علم نطق پرندگان؛ «عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» (۳)

به حضرت یوسف، علم تعبیر خواب؛ «عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»

و به پیامبر اسلام علوم اولین و آخرین. «وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» (۴)

پیام ها:

۱- اعطای حکومت، از شئون ربوبیت الهی است. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ»

۲- حکومت را نتیجه ی فکر، مال، قدرت، یار و طرح خود ندانیم، بلکه اراده ی خداوند عامل اصلی است. «آتَيْتَنِي»

۳- آنچه خدا به نیکان بدهد یا از آنان بگیرد، برای تربیت آنان است. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي ، رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ»

۴- حکومت، حق دانشمندان است نه بی سوادان. آتَيْتَنِي ... عَلَّمْتَنِي دانش یوسف وسیله حاکمیت او شد.

۵- در هر موقعیت و حالی، خود را به خداوند بسپارید. «أَنْتَ وَوَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۶- قدرت و حکومت و سیاست، زمینه خروج از دین است، مگر اینکه خداوند لطف کند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»

(یوسف در چاه دعایی داشت و در زندان دعای دیگر داشت، ولی همین که به حکومت رسید دعای او این بود: خدایا من مسلمان بمیرم.)

۷- بندگان خدا در اوج عزت و قدرت به یاد مرگ و قیامت و سرانجام کار خود هستند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ أَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» همان گونه که همسر فرعون در کاخ

ص: ۲۹۱

۱- ۱. بقره، ۳۱.

۲- ۲. انبیاء، ۸۰.

۳- ۳. نمل، ۱۶.

۴- ۴. نساء، ۱۱۳.

فرعون به فکر قیامت بود و می گفت: «رَبِّ اِبْنِ لِي عِنْدَكَ يَتَّبِعُنِي فِي الْجَنَّةِ» (۱) پروردگارا! در بهشت برای من جایی نزد خود قرار بده.

۸- عظمت خداوند تنها به خاطر نعمت هایی که به ما ارزانی داشته نیست، بلکه او بوجود آورنده کل هستی است. «فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۹- افتخار یوسف آن نیست که حاکم بر مردم است، افتخارش آن است که خداوند حاکم بر اوست. «أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۱۰- حسن عاقبت و پایداری در کار خیر، مهمتر از شروع آن است. انبیا برای حسن عاقبت دعا می کردند؛ «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» یعنی مرا در تسلیم خود تا مرگ پایدار بدار. (۲)

۱۱- در دعا، اول از نعمت های الهی یاد کنید؛ «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي» بعد درخواست خود را مطرح کنید. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»

۱۲- چون به قدرت رسیدید، مناجات با خدا را از یاد نبرید. رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي ...

۱۳- حضرت یوسف علیه السلام در شور انگیزترین لحظات متوجه خدا شده و با او مناجات می کند. رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي ...*

۱۴- علم و دانش در حکمرانی صحیح و عادلانه نقش مهمی دارد. «آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي»*

۱۵- در دعاها و مناجات ها تنها به فکر دنیا و مسائل مادی نباشید. «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۱۶- قدرت انسان ناچیز؛ «مِنَ الْمُلْكِ» علم انسان ناچیز؛ «مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»... اما حکومت خداوند بر همه هستی است. «فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۱۷- خدایی که خالق آسمان ها و زمین است می تواند کسی را از لابلای تمام سختی ها نجات داده و او را به بالاترین درجه ها برساند. رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ ... فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ ...*

ص: ۲۹۲

(۱-۱). تحریم، ۱۱.

(۲-۲). تفسیر المیزان.

۱۸- به ایمان فعلی خود مغرور نشویم، حفظ ایمان تا آخر مهم است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»*

۱۹- نهایت ایمان، تسلیم در برابر خداوند است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»*

۲۰- عاقبت خیر، بهترین نعمتی است که خداوند به بندگانش عطا می کند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»*

۲۱- هیچ پادشاهی تا ابد نمی ماند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»*

۲۲- با ایمان مردن و در زمره صالحان قرار گرفتن، آرزوی پاکان است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ الْخَيْرِ بِالصَّالِحِينَ»

۲۳- انسان های وارسته حکومت را برای خدمت و صلاح می خواهند. «الْخَيْرِ بِالصَّالِحِينَ»*

۲۴- صالحان دارای بالاترین مقام در آخرت هستند. (یوسف آرزوی ملحق شدن به آنان را دارد) «الْخَيْرِ بِالصَّالِحِينَ»*

سیمای یوسف (ویژگی های یک رهبر موفق)

در پایان داستان حضرت یوسف، سیمایی از آن را مرور می کنیم:

۱. توجه کامل به خداوند در تلخی ها: رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ ... در شادی ها و شیرینی ها: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمَلِكِ»

۲. رها کردن هر خط انحرافی از هر گروهی: «إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

۳. پی گیری راه مستقیم پیشگامان: وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ ... وَ الْخَيْرِ بِالصَّالِحِينَ

۴. پایداری در راه رضای خدا تا آخرین نفس: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»

۵. وقار در برابر رقبا: «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبَانَا مِنَّا»

۶. صبر در برابر حوادث و مرارت ها: «يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ ، أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»

۷. پاکدامنی و ترجیح تقوا بر رفاه: «مَعَاذَ اللَّهِ ، رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي»

۸. کتمان در برابر بیگانگان: «وَ شَرُّهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ»

۹. علم وافر: عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ - إِنِّي حَفِیْظٌ عَلَیْمٌ ...

۱۰. بیان زیبا و فصیح: «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ»

۱۱. اصالت خانوادگی: أَبَائِي إِبرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ ...

۱۲. مدارا با مخالفان فکری: «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ»

۱۳. اخلاص: «كَانَ مِنَ الْمَخْلِصِينَ»

۱۴. سوز و علاقه به هدایت دیگران: «أَأَرْبَابٌ مُتَمَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ»

۱۵. قدرت طراحی و ابتکار: جَعَلَ السَّقَايَةَ ، اِثْتَوْنِي بِأَخٍ لَكُمْ ، فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ ، ...

۱۶. تواضع و فروتنی: «رَفَعَ أَبْوِيهِ عَلَى الْعَرْشِ»

۱۷. عفو و اغماض: «لَا تُثْرِبَ عَلَیْكُمْ»

۱۸. فتوت و جوانمردی: «نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي»

۱۹. امانتداری: «اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِیْظٌ عَلَیْمٌ»

۲۰. مهمان نوازی: «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزَلِينَ»

ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ يَمْكُرُونَ «۱۰۲»

(ای پیامبر!) این (داستان) از خبرهای غیبی است که ما به تو وحی می کنیم و تو نزد آنان (برادران یوسف) نبودی آنگاه که در کار خویش هم داستان و متفق شدند و نیرنگ می نمودند (که چگونه یوسف را در چاه اندازند و بگویند گرگ او را دریده است).

پیام ها:

۱- انبیا از طریق وحی، با غیب آشنا می شوند. ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ ...

۲- انبیا، تمام اخبار غیبی را نمی دانند. «مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

۳- آنجا که خدا نخواهد، نه تصمیم مردم «أَمْرَهُمْ» نه اجماع آنان «أَجْمَعُوا» و نه نقشه و توطئه «يَمْكُرُونَ» اثری ندارد.

۴- در حوادث پی در پی و مرتبط، نکته اصلی و نقطه ی شروع را فراموش نکنید.

محور داستان یوسف توطئه نابودی یوسف بود. «أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ يَمْكُرُونَ»

وَ مَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿۱۰۳﴾

(ای پیامبر!) بیشتر مردم ایمان بیاور نیستند، هر چند (سخت بکوشی و) حرص و آرزو داشته باشی.

نکته ها:

«حرص» به معنای علاقه شدید به چیزی و تلاش برای دستیابی به آن است.

پیام ها:

۱- بارها اکثریت مردم از نظر اعتقادات دینی، مورد انتقاد قرآن قرار گرفته اند.

وَ مَا أَكْثَرُ النَّاسِ ... بِمُؤْمِنِينَ

۲- پیامبران نسبت به هدایت دیگران، سوز و درد و اشتیاق دارند. «حَرَصْتَ»

۳- هر حرصی مذموم نیست. (پیامبر برای ایمان آوردن مردم، حرص می ورزید) «حَرَصْتَ»*

۴- کج فهمی و ایمان نیاوردن اکثریت مردم نباید مانع تبلیغ دین و بیان حقیقت گردد. مَا أَكْثَرُ النَّاسِ ... بِمُؤْمِنِينَ*

۵- ایمان نیاوردن اکثریت مردم، به خاطر کوتاهی پیامبران نیست، بلکه نتیجه ی اختیار و آزادی خود انسان ها است که نخواسته

اند ایمان بیاورند. «مَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ»

وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

و تو بر این (وظیفه ی ارشاد) پاداشی از آنان نمی خواهی. آن (رسالت و قرآن) جز تذکر و پندی برای جهانیان نیست.

نکته ها:

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز همانند سایر پیامبران، هرگز از مردم در قبال هدایت آنان پاداشی درخواست نکرد. زیرا توقع داشتن از مردم، پذیرش دعوت را سنگین می کند. در سوره طور آیه ۴۰ می خوانیم: «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ» مگر از مردم مزدی درخواست کردی تا پرداخت آن برایشان سنگین باشد. اگر در آیه دیگر می بینیم که مزد رسالت را مودت اهل قربی می داند، «إِلَّا الْمِيوَدَةَ فِي الْقُرْبَى» (۱) برای آن است که پیروی و تبعیت اهل بیت، برای خود مردم سودمند است نه پیامبر، زیرا در جای دیگر می خوانیم: «فُلٌ مِمَّا سَأَلْتُمْ مِنْ أَجْرِ فَهُوَ لَكُمْ» (۲) آری کسی که اهل بیت را دوست دارد از آنان اطاعت می کند و اطاعت از آنان اطاعت از پیامبر و خداست.

قرآن ذکر است، زیرا:

یادآور آیات، نعمات و صفات الهی است.

یادآور گذشته و آینده انسان است.

یادآور عوامل سقوط و عزت جوامع است.

یادآور صحنه های قیامت است.

یادآور عظمت هستی است.

یادآور تاریخ و زندگی شخصیت های تاریخ ساز است.

معارف قرآن و احکام آن حقایقی است که باید آنرا فرا گرفت و همواره به خاطر داشت. زیرا «ذِکْرٌ» به علم و معرفتی گفته می شود که در ذهن حاضر باشد و از آن غفلت نشود.

ص: ۲۹۶

۱-۱. شوری، ۲۳.

۲-۲. سبأ، ۴۷.

۱- مبلّغ نباید از مردم توقعی داشته باشد، همانگونه که پیامبران چنین بودند. «وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»

۲- آنچه زشت است درخواست پاداش است، نه دریافت آن. «تُسْأَلُ»

۳- معارف قرآن فطری است و همه مردم از آن می توانند بهره ببرند. («ذِكْرٌ» در جایی است که انسان در درون خود می دانسته، ولی فراموش کرده است) *

۴- کار پیامبران یادآوری و بیدار ساختن فطرت هاست. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» *

۵- رسالت پیامبر اسلام، جهانی است. «لِلْعَالَمِينَ»

۶- ایمان نیاوردن گروهی از مردم، حتی اکثریت آنان در یک زمان و مکان نباید مبلغان دینی را دلسرد کرده و مأیوس نماید. اگر در منطقه ای از زمین گروهی ایمان نیاوردند، در جای دیگر تبلیغ نمایند. «لِلْعَالَمِينَ»

وَكَأَيُّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

و چه بسیار نشانه در آسمان ها و زمین که بر آن می گذرند، در حالی که از آن روی گردانند.

نکته ها:

گویا این آیه برای تسلی خاطر رسول اکرم صلی الله علیه و آله و هر رهبر و امام بر حق است که اگر مردم به فرمان و دستور آنان بی اعتنا بودند نگران نباشند، آنان دائماً بر نشانه های قدرت و حکمت خدا در طبیعت و خلقت برخورد می کنند، ولی لحظه ای نمی اندیشند. این همه زلزله، کسوف، خسوف، صاعقه، گردش ستارگان، کهکشان ها، همه و همه را می بینند، ولی از آن اعراض می کنند.

جمله «يَمُرُّونَ عَلَيْهَا» را سه نوع معنی کرده اند:

۱. منظور از مرور انسان ها بر آیات الهی، مشاهده آنهاست.

۲. منظور از مرور انسان ها بر آیات، حرکت زمین است، زیرا با حرکت زمین، انسان بر اجرام آسمانی مرور می کند. (۱)

۳. مرور بر آیات آسمانی، پیشگویی سوار شدن انسان بر وسایل فضایی و حرکت آنها در آسمان ها است. (۲)

اعراض، از غفلت خطرناکتر است. با اینکه تعداد نشانه ها زیاد است «كَأَيِّنُّ» و انسان دائماً با آنها رابطه دارد «يَمُرُّونَ» اما نه تنها از آنها غفلت می کند، بلکه مواقعی نیز با عنایت از آنها اعراض می کند.

پیام ها:

۱- تمام هستی، نشانه و رمز خداشناسی است. «آیه»

۲- انسان اگر لجاجت کند، هیچ نشانه ای را نمی پذیرد. وَ كَأَيِّنُّ مِنْ آيَةٍ ... يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ

۳- نگاه سطحی و بدون فکر و تأمل، زمینه ی هدایت و رشد نیست. يَمُرُّونَ ...

مُعْرِضُونَ*

۴- علم به تنهایی کافی نیست، حقّ پذیری نیز لازم است تا ایمان حاصل شود.

«يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»*

۵- احسن القصص بودن داستان به تنهایی کافی نیست؛ مهم آمادگی برای به کار بستن و پذیرفتن این همه درس بزرگ است.

«وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»*

وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ «۱۰۶»

و بیشترشان به خداوند ایمان نمی آورند، جز اینکه (با او چیزی را) شریک می گیرند. (و ایمانشان خالص نیست)

ص: ۲۹۸

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. سفرنامه حج آیهالله صافی.

امام رضا علیه السلام فرمودند: شرک در این آیه به معنای کفر و بت پرستی نیست، بلکه مراد توجه به غیر خداوند است. (۱)

از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است که فرمودند: شرک در انسان، از حرکت مورچه سیاه در شب تاریک بر سنگ سیاه، مخفی تر است. (۲)

امام باقر علیه السلام نیز فرمودند: مردم در عبادت موحد هستند، ولی در اطاعت از غیر خدا گرفتار شرک می شوند. (۳)

و در روایات دیگری می خوانیم که مراد از شرک در این آیه، شرک نعمت است. مثل اینکه انسان بگوید فلانی کار مرا سرو سامان داد، اگر فلانی نبود نبود شده بودم و امثال آن. (۴)

پیام ها:

۱- ایمان، مراتبی دارد و ایمان خالص که هیچ گونه شرکی در آن نباشد کم است.

وَمَا يُؤْمِنُ ... إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ

نشانه های مؤمن مخلص

۱. در انفاق: «لَا تَرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا» (۵) از کسی توقع پاداش و تشکر ندارد.

۲. در عبادت: «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۶) جز خداوند کسی را بندگی نمی کند.

۳. در تبلیغ: «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (۷) به غیر خداوند از کسی پاداش نمی خواهد.

۴. در ازدواج: «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (۸) از فقر نمی هراسد و با توکل به وعده خدا ازدواج می کند.

۵. در برخورد با مردم: «قُلِ اللَّهُ تَمَّ ذَرَهُمْ» (۹) جز رضای او همه چیز را کنار می گذارد.

ص: ۲۹۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. سفینة البحار، ج ۱، ص ۶۹۷.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۲۹۲.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۵-۵. انسان، ۹.

۶-۶. کهف، ۱۱۰.

٧-٧. هود، ٢٩.

٨-٨. نور، ٣٢.

٩-٩. انعام، ٩١.

۶. در جنگ و برخورد با دشمن: «وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» (۱) از کسی به جز خداوند نمی هراسد.

۷. در مهرورزی و محبت: «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۲) هیچ کس را به اندازه خداوند دوست نمی دارد.

۸. در تجارت و کسب و کار: «رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۳) از یاد خداوند غافل نمی شود.

نشانه های مؤمن مشرک

۱. عزت را از دیگران آرزو می کند: «أَيَّتَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ» (۴)

۲. در عمل: «خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا» (۵) کار شایسته را با ناشایست می آمیزد.

۳. در برخورد با دیگران: «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ» (۶) دچار تعصبات حزبی و گروهی می شود.

۴. در عبادت: «الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ. الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ» (۷) بی توجهی و ریاکاری می کند.

۵. در جنگ و نبرد: «يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ» (۸) از مردم می ترسد.

۶. در تجارت و امور دنیوی: «الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ» (۹) افزون طلبی، او را سرگرم می کند.

۷. در انتخاب دین و دنیا: «وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا» (۱۰) دنیا را می گیرند و پیامبر را تنها می گذارند.

ص: ۳۰۰

۱-۱. احزاب، ۳۹.

۲-۲. بقره، ۱۶۵.

۳-۳. نور، ۳۷.

۴-۴. نساء، ۱۳۹.

۵-۵. توبه، ۱۰۲.

۶-۶. مؤمنون، ۵۳.

۷-۷. ماعون، ۵-۶.

۸-۸. نساء، ۷۷.

۹-۹. تکوین، ۱.

۱۰-۱۰. جمعه، ۱۱.

أَفَأْمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

آیا(آنها که ایمان نمی آورند)از اینکه عذاب الهی آنها را در برگردد و یا قیامت در حالی که نمی دانند ناگهانی فرا رسد،در امانند؟

نکته ها:

«غَاشِيَةٌ» به معنای عقوبتی است که جامعه یا فردی را در برمی گیرد.

پیام ها:

۱-هیچ کس خود را تضمین شده نپندارد. «أَفَأْمِنُوا»

۲-احتمال قهر الهی،برای حرکت انسان به سوی راه حق کافی است،مشکل در این است که بعضی این احتمال را هم نمی دهند. «أَفَأْمِنُوا»

۳-قهر خداوند،فراگیر است و امکان فرار نیست. «غَاشِيَةٌ»

۴-جزیی از عذاب،برای گرفتار کردن انسان کافی است. «غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابٍ»

۵-یاد قیامت،عامل تربیت است. «تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ»

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

(ای پیامبر! تو نیز)بگو:این راه من است.من و هر کس پیروی ام کرد،با بینایی به سوی خدا دعوت می کنیم و خداوند(از هر شریکی)منزه است و من از مشرکان نیستم.

نکته ها:

دعوت کننده به توحید با توده مردم فرق دارد،همان گونه که در دو آیه قبل گفتیم توده ی مردم غالباً ایمانشان آلوده به شرک است؛ «وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ» اما مبلغ آسمانی باید بتواند بگوید: «وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۱- راه انبیا، روشن و در معرض شناخت و دید همگان است. ﴿هَذِهِ سَبِيلِي﴾

۲- پیامندگان راه حق باید مواضع خود را با صراحت و بدون ترس بیان و اعلام کنند. ﴿هَذِهِ سَبِيلِي﴾*

۳- دعوت رهبر باید به سوی خدا باشد، نه به سوی خود. ﴿ادْعُوا إِلَى اللَّهِ﴾

۴- رهبر باید بصیرت کامل داشته باشد. ﴿عَلِيٌّ بِصِيرَةٍ﴾

۵- مردم را چشم بسته و بدون آگاهی نباید به انجام کاری ترغیب کرد. ﴿عَلِيٌّ بِصِيرَةٍ﴾*

۶- پیروان پیامبر باید هر کدام مبلغی باشند که با بصیرت و آگاهی مردم را به سوی خدا دعوت کنند. ﴿ادْعُوا إِلَى اللَّهِ ... أَنَا وَمَنْ اتَّبَعَنِي﴾

۷- محور تبلیغ، تنزیه خداوند از هرگونه شرک و شریک است. ﴿سُبْحَانَ اللَّهِ﴾

۸- مبلغان دینی باید افرادی خالص و مخلص باشند. ﴿مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

۹- توحید و نفی شرک، اساس دین اسلام می باشد. ﴿ادْعُوا إِلَى اللَّهِ، مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ (۱۰۹)

و پیش از تو (پیامبری) نفرستادیم، جز مردانی از اهل آبادی ها را که به آنان نیز وحی می کردیم. (با وجود این) آیا در زمین سیر نکرده اند تا عاقبت کسانی را که پیش از آنان بوده اند بنگرند؟ و قطعاً سرای آخرت برای کسانی که تقوا پیشه کرده اند بهتر است. آیا نمی اندیشید؟

نکته ها:

بارها مخالفان انبیا بهانه می گرفتند که چرا پیامبران انسان هایی همانند ما هستند؟ گویا مردم زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز این چنین فکر و سؤالی را داشتند که این آیه، هم پاسخ

می گوید و هم هشدار می دهد.

پیام ها:

- ۱- همه انبیا مرد بوده اند. «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا» شاید به خاطر آن که امکان تبلیغ، هجرت و تلاش، برای مرد بیشتر است.
- ۲- علوم انبیا از طریق وحی و به اصطلاح «الذنی» بوده است. «نُوحِي إِلَيْهِمْ»
- ۳- پیامبران از جنس مردم بوده و در میان آنان زندگی می کردند. (نه فرشته بودند، نه افراد گوشه گیر و نه اهل رفاه.) «مِنْ أَهْلِ الْقُرَى»
- ۴- سیر و سفر باید هدفدار باشد. أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا
- ۵- مشاهده مستقیم از کارآمدترین شیوه های دریافت حقیقت است. أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا*
- ۶- سیر و سیاحت در زمین و آگاهی از تاریخ و درس عبرت گرفتن، برای هدایت و تربیت بسیار کارگشاست. «فَيَنْظُرُوا»
- ۷- حفظ آثار باستانی برای عبرت و بازدید آیندگان لازم است. «فَيَنْظُرُوا»
- ۸- فرستادن انبیا، نزول وحی و هلاکت مخالفان لجوج آنها، همه از سنت های الهی در تاریخ است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»
- ۹- کفار از مخالفت با پیامبران چیزی بدست نمی آورند، در دنیا گرفتار قهر و عذابند. ولی اهل تقوا به آخرت که بهتر از دنیاست می رسند. «وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ»
- ۱۰- به کار انداختن عقل و فکر بشر از اهداف رسالت انبیا و قرآن است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»*
- ۱۱- خرد و اندیشه، انسان را به سوی مکتب انبیا پیش می برد. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّى مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

(دعوت پیامبران و مخالفت دشمنان همچنان ادامه داشت) تا هنگامی که پیامبران (از هدایت مردم) به آستانه نومیدی رسیدند و کفار گمان کردند (وعده ی عذاب) به دروغ به آنان داده شده است، آنگاه یاری ما به آنان رسید، پس کسانی را که می خواستیم نجات یافتند و (لی) عذاب ما از گروه مجرمان باز گردانده نمی شود.

نکته ها:

در طول تاریخ، پیامبران در دعوت خود مستمر و مصرّ بودند، تا آنکه از هدایت مردم مأیوس می شدند، چنانکه مخالفان لجوج نیز دست از مقاومت بر نمی داشتند. نمونه هایی از آن را در قرآن می خوانیم:

الف: نمونه یأس انبیا:

بعد از آنکه نوح سالیان متمادی مردم را دعوت کرد، جز گروه اندکی کسی ایمان نیاورد، خداوند به او فرمود: «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) جز کسانی که ایمان آورده اند، کس دیگری از قوم تو ایمان نخواهد آورد. نوح در نفرین خود که نشان از یأس او نیز دارد، می گوید: «وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فِجْرًا كَفَرًا» (۲) یعنی از اینان جز کافر فاجر نیز متولد نخواهد شد.

در داستان زندگی و دعوت هود، صالح، شعیب، موسی، و عیسی علیهم السلام نیز این یأس از ایمان آوردن کفار به چشم می خورد.

ب: نمونه سوءظن مردم به انبیا:

کفار تهدید انبیا را تو خالی و دروغ می پنداشتند. در سوره هود آیه ۲۷ می خوانیم «بَلْ نَحْنُكُمْ كَاذِبِينَ» (۳) گمان می کنیم شما دروغ گوید. یا اینکه فرعون به موسی علیه السلام گفت: «إِنِّي لَأَظُنُّكَ

ص: ۳۰۴

۱-۱. هود، ۳۶.

۲-۲. نوح، ۲۷.

۳-۳. هود، ۲۷.

به راستی که گمان می‌کنم که تو افسون زده ای.

ج: نمونه نصرت خداوند:

قرآن نصرت الهی را حقی می‌داند که خداوند بر خود لازم کرده است «وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) یعنی یاری مؤمنان بر ما لازم است. یا در جای دیگر می‌فرماید: «نَجَّيْنَا هُودًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۳) ما هود و مؤمنان را نجات دادیم.

امریا درباره قهر خداوند که از مجرمان بر نمی‌گردد، در سوره ی رعد آیه ۱۱ می‌فرماید: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ» هرگاه خداوند بر قومی قهر بگیرد، برگشت ندارد.

پیام‌ها:

۱- قساوت و لجاجت در انسان، تا آنجا اوج می‌گیرد که انبیای بردبار را نیز مایوس می‌کند. «إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ»

۲- خوش بینی و حسن نیت و حوصله اندازه دارد. «حَتَّىٰ»

۳- نیروی خود را صرف زمینه‌های غیرقابل نفوذ نکنید. باید از برخی مردم صرف نظر کرد. «اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ»

۴- مهلت دادن به مجرمان و تاخیر عذاب آنان، از سنت‌های الهی است. «حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ» یعنی به قدری ما به مجرمان مهلت دادیم که انبیا مایوس شدند.

۵- تاخیر عذاب الهی سبب جرأت و تکذیب مجرمین می‌گردد. «حَتَّىٰ إِذَا ... وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا»

۶- ناامیدی انبیا از هدایت مردم، شرط نزول قهر خداست. «إِذَا اسْتَيْأَسَ ... لَا يُرَدُّ بِأُسْنَا ...»

۷- امدادهای الهی نسبت به پیامبران هم زمان خاصی دارد. «إِذَا اسْتَيْأَسَ ... جَاءَهُمْ» ۸- قهر الهی شامل انبیا و مومنان واقعی نمی‌شود. «فَنَجَّيْنَا»

۹- هم قهر و عذاب و هم لطف و امداد به دست خداست. «نَصْرُنَا ... بِأُسْنَا»

ص: ۳۰۵

۱۰- سرنوشت قهر یا نجات انسان بدست خود اوست. «مَنْ نَشَاءُ ، الْمُجْرِمِينَ»

۱۱- اراده و خواست خدا قانون مند است. «مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ»

۱۲- راه خدا بن بست ندارد. إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ ... جَاءَهُمْ نَصْرُنَا (هر کجا مردم کار را به بن بست کشاندند قدرت خدا جلوه می کند).

۱۳- هیچ قدرتی مانع قهر خدا نمی شود. «لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا»

۱۴- سنت خداوند در حمایت انبیا و هلاکت مجرمان است. «جَاءَهُمْ نَصْرُنَا ، لَا يُرَدُّ بَأْسُنَا»

لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۱۱۱»

به راستی در سرگذشت آنان، برای خردمندان عبرتی است. (این) سخنی نیست که به دروغ ساخته شده باشد، بلکه تصدیق کننده ی آن (کتاب آسمانی) است که پیش از آن آمده و روشنگر هر چیز و (مایه) هدایت و رحمت برای گروهی است که ایمان می آورند.

نکته ها:

«عبرت» و «تعبیر» به معنی عبور است، عبور از صحنه ای به صحنه ای دیگر. «تعبیر خواب» عبور از رؤیا به واقعیات. و «عبرت» یعنی عبور از دیدنی ها و شنیدنی ها به نادیدنی ها و ناشنیدنی ها.

«قَصَصِهِمْ» شاید اشاره به داستان تمام انبیا باشد و شاید مراد، داستان یوسف، یعقوب، برادران، عزیز مصر و حوادث تلخ و شیرینی باشد که در این سوره آمده بود.

پیام ها:

۱- شرط امتیاز در داستان ها، پندآموزی آنهاست. در ابتدای سوره فرمود: «نَحْنُ

نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» ودر آخر فرمود: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ»

۲- چنانکه حضرت یوسف علیه السلام علی رغم همه کیدها و مشکلات و موانع به عزّت و قدرت رسید، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز علی رغم همه ی مکرها و... به عزّت و قدرت خواهد رسید. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ»*

۳- تنها خردمندان از داستان ها، پند و عبرت می گیرند. «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

۴- عبرت آموزی از قصص قرآن، مخصوص یک زمان نیست. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

۵- داستان های قرآن، بیان واقعیت های عینی و عبرت آموز است. (یافتنی است، نه بافتنی). «مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى»

۶- گفتار راست و واقعی، تأثیر عمیق دارد. عِبْرَةٌ... مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى

۷- قرآن با کتب آسمانی دیگر همسو است. تَصْدِيقَ الَّذِي ...

۸- قرآن، تمام نیازهای انسان را مطرح می کند. «تَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ»

۹- قرآن، هدایت محض است و آمیخته با هیچ ضلالتی نیست. «هُدًى»

۱۰- تنها اهل ایمان از هدایت و رحمت قرآن بهره می برند. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

۱۱- نکته سنجی و درس گرفتن عقل لازم دارد؛ «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ولی دریافت نور و رحمت الهی، ایمان نیز لازم دارد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

۱۲- داستان یوسف برای جویندگان حقیقت، آیت «آيَاتٌ لِلَّذِينَ أَلْبَسُوا» برای خردمندان، عبرت «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» و برای اهل ایمان، مایه ی هدایت و رحمت است. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»*

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره در مکه نازل شده و چهل و سه آیه دارد. با توجه به طرح موضوع تسیح رعد آسمان در آیه ۱۳ این سوره، رعد نامیده شده است.

مطالبی پیرامون عظمت قرآن، توحید، آفرینش آسمان ها و زمین، تسخیر ماه و خورشید، آفرینش میوه ها و گیاهان، معاد و عدل الهی، مسئولیت مردم، وفای به عهد و صلح رحم، صبر و ترک انتقام جویی، کسب آرامش واقعی در پرتو ایمان به خدا و سرنوشت شوم مخالفان انبیا علیهم السلام در این سوره آمده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

الف لام میم را، آن آیات کتاب (آسمانی) است و آنچه از جانب پروردگارت به سوی تو فرو آمده، حق است، ولی بیشتر مردم ایمان نمی آورند.

پیام ها:

۱- قرآن، کتابی بسیار با عظمت است. «تِلْكَ»

۲- نزول کتب آسمانی، برای تربیت مردم است. «أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ»

۳- در قرآن، باطل راه ندارد. «أُنزِلَ إِلَيْكَ ... الْحَقُّ»

۴- محور، حقیقت است نه اکثریت. بی توجهی و ایمان نیاوردن اکثریت مردم، دلیل بر باطل بودن راه نیست. «الْحَقُّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ»

۵- اکثریت مردم حق گرا نیستند. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ»

۶- رهبر باید بداند که بسیاری از مردم به او ایمان نمی آورند، پس با آمادگی بیشتری با این مسأله روبرو می شود. (مفهوم کل آیه)

ص: ۳۱۲

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلًّا يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

خداست آنکه آسمان ها را بدون ستون هایی که آن را ببینید برافراشت، سپس بر عرش (مقام فرمانروایی) برآمد و خورشید و ماه را که هر کدام تا زمان معینی حرکت دارند، تسخیر نمود. او کار (هستی) را تدبیر می کند، آیات خود را به روشنی بیان می کند تا شاید به لقای پروردگارتان یقین حاصل کنید.

نکته ها:

آیاتی در قرآن برنگهداری آسمان ها (وزمین) توسط خدا دلالت می کند، از جمله:

الف: آیه فوق، «اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا»

ب: «إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَرَ كَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعِيدِهِ» (۱) همانا خداوند آسمان ها و زمین را از سقوط حفظ می کند و اگر روی به سقوط نهند، هیچکس جز او نمی تواند آنها را نگهدارد.

ج: «وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۲) و خداوند از سقوط آسمان بر زمین جلوگیری می کند.

علامه طباطبایی (ره) در تفسیر المیزان می گوید: مراد از «تفصیل» جدا کردن کرات آسمانی و زمین از یکدیگر است، و مشاهده ی این تفکیک، ما را بر قدرت تفکیک مردم در قیامت آگاه می سازد.

«عَمَدٍ» جمع عمود به معنای ستون و پایه است.

از حضرت علی علیه السلام سؤال شد که خداوند چگونه به حساب همه خلایق می رسد؟ حضرت فرمودند: همان گونه که به همه خلایق رزق می دهد. (۳)

ص: ۳۱۳

۱-۱. فاطر، ۴۱.

۲-۲. حج، ۶۵.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۱- آسمان ها بر پایه هایی استوارند. «بَغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوُنَهَا»

ندیدن دلیل بر نبودن نیست. امام رضا علیه السلام فرمودند:

«فتم عمد و لکن لا ترونها» (۱) پایه هایی هست، ولی شما آنها را نمی بینید.

۲- خورشید نیز در حال حرکت است. «كُلُّ يَجْرِي»

۳- کرات آسمانی در مقدار حرکت خود، زمان بندی شده اند. «لِأَجَلٍ مُّسَمًّى»

۴- هستی تحت تدبیر الهی است. «يُدَبَّرُ»

۵- دست خداوند در تفصیل آیات باز است. (چه تفصیل آیات تشریحی و چه تفصیل آیات تکوینی) «يُفَصِّلُ الْآيَاتِ»

۶- نظام هستی، هدفدار است. «يَجْرِي لِأَجَلٍ - لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ»

آفرینش جهان بدون معاد، کاری لغو و بیهوده است.

۷- دلیل بر معاد، همان دلیل توحید است. خدایی که می آفریند و تدبیر و... می کند، قیامت را هم برپا خواهد کرد. رَفَعَ ، اسْتَوَى ،
يُدَبَّرُ ، ... بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ

وَ هُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ
لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (۳)

و اوست خدایی که زمین را گسترانید و در آن کوه ها و نهرا قرار داد و از هر میوه ای، دو جفت در آن قرار داد. او روز را با
شب می پوشاند. قطعاً در این (امور) برای کسانی که فکر می کنند نشانه هایی است.

نکته ها:

آیه قبل درباره ی آسمان ها بود و این آیه در مورد زمین و نعمت های زمینی است.

ص: ۳۱۴

«رَوَاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثبوت است و از اینرو به کوه های ثابت و استوار رواسی می گویند. «زوج» و «زَوْجَانِ» هر دو به معنای نر و ماده است.

گرچه «لینه» دانشمند گیاه شناس، در قرن ۱۸ موفق به کشف قانون زوجیت گیاهان شد، اما اسلام در هزار و چند صد سال قبل به این نکته اشاره کرده است. البته مردم مسئله ی نر و ماده را در بعضی گیاهان مثل خرما، فهمیده بودند، ولی عمومیت زوجیت از طریق قرآن اعلام شد.

نر و ماده در گیاهان، گاهی در یک درخت یا شکوفه و گاهی در دو درخت یا دو شکوفه است. (۱)

جمله «مَيْدَ الْأَرْضِ» شاید به بیرون کشیده شدن زمین از زیر آب اشاره دارد که در روایات به نام «دَحْوِ الْأَرْضِ» آمده است. این احتمال با نظریه زمین شناسان امروزی که می گویند:

زمین ابتدا در زیر آب قرار داشته، مطابقت دارد. واللہ العالم

نظام آفرینش بر اساس زوجیت است:

الف: زوجیت در نباتات؛ «وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» (۲)

ب: زوجیت در حیوانات؛ «وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَرْوَاجًا» (۳)

ج: زوجیت در انسان؛ «خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَرْوَاجًا» (۴)

د: زوجیت در همه چیز؛ «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» (۵)

پیام ها:

۱- گستردگی زمین، حکیمانه و با تدبیر انجام گرفته است. «مَدَّ الْأَرْضَ»

(گستردگی زمین و وجود کوهها در آن، باعث حفظ تعادل زمین و عامل بهره مندی انسان هاست، زیرا که اگر تمام زمین مسطح یا کوهستانی بود، امکان زندگانی وجود نداشت.)

ص: ۳۱۵

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. حج، ۵.

۳-۳. شوری، ۱۱.

۴-۴. روم، ۲۱.

۲- کوهها، منبع ذخیره آب و نهرها وسیله ی توزیع آب و هر دو زمینه ساز زندگی انسان ها هستند. «رَوَّاسِي وَ أَنْهَارًا»

۳- توالی و تبادل شب و روز، عامل زندگی است. «يُعْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ» (وگر نه یا همه چیز در اثر حرارت می سوخت و یا بواسطه ی عدم نور و حرارت پژمرده می شد و یخ می زد).

۴- جهان طبیعت، کلاس درس است نه خانه غفلت. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

وَ فِي الْمَآرِضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَ جَبَابُثٌ مِنْ أُغْنَابٍ وَ زَرْعٍ وَ نَخِيلٍ صِهْرَانٌ وَ غَيْرُ صِهْرَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَ نَفْضٌ لِبَعْضٍهَا عَلَيَّ
بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» ۴

و در زمین قطعاتی است مجاور هم و باغ هایی از انواع انگور و کشت زار و درختان خرما (محصولاتی مختلف) همانند و غیر همانند که همه با یک آب آبیاری می شوند و بعضی میوه ها را در خوردن بر بعضی برتری دادیم.

همانا در این (تنوع میوه ها و مزه ها با آنکه از یک آب و خاک تغذیه می شوند) برای کسانی که تعقل دارند حتماً نشانه هایی است.

نکته ها:

«صِهْرَانٌ» بر خلاف ظاهرش که قالب تشبیه دارد، جمع «صنو» به معنای شاخه ای است که از اصل درخت خارج می شود و در اینجا به معنای مشابه و مانند است.

پیام ها:

۱- زمین، قطعاتی مجاور یکدیگر است که هر قطعه ای استعداد خاص خود را داراست. «قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ»

۲- تنوع میوه ها با رنگ، مزه، بو و شکل های مختلف، همه از نشانه های قدرت الهی است. «لَآيَاتٍ» ۳- تنوع میوه ها با اراده و خواست خداوند است، و گر نه یک آب، یک نوع مزه

بیشتر ندارد. «يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ»

۴- همجواری، دلیل یکسانی نیست. ملاک برتری، بهره دهی بیشتر است.

«مُتَجَاوِرَاتٌ - نُفُضٌ ... فِي الْأَكْلِ»

۵- اندیشمندان از خوردنی ها، روح ایمان خود را نیز تقویت و اشباع می کنند، در حالی که دیگران، تنها به پر کردن شکم خود اکتفا می نمایند. «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

وَإِنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا أَوْ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» ۵

اگر تعجب می کنی پس عجیب گفتار آنهاست (که می گویند): آیا آنگاه که خاک شدیم، آیا به آفرینش تازه ای در می آیم؟ آنانند کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند و همانانند که غلها در گردنشان باشد و همانانند همدم آتش که در آن جاودانه اند.

نکته ها:

این آیه خطاب به پیامبر می فرماید: از انکار نبوت توسط مردم تعجب مکن، زیرا آنها از قدرت من، در زنده کردن مردگان نیز در تعجباند و آن را باور ندارند.

منکرین معاد دلیلی بر محال بودن معاد، ارائه نداده اند و تنها وقوع آن را بعید می شمرند. در مقابل، قرآن علاوه بر ذکر عدالت و حکمت خداوند که مستلزم وجود قیامت است، بارها در مقام جواب از این استبعاد منکرین برآمده است؛

یک جا می فرماید: اگر شما در وقوع قیامت شک دارید، از آفرینش ابتدایی خود یاد کنید که ما چگونه شما را از خاک و نطفه آفریدیم. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا

ص: ۳۱۷

و در جای دیگر می فرماید: ای پیامبر صلی الله علیه و آله ! به مردم بگو: همان کسی که بار اول شما را آفرید، بار دیگر در قیامت شما را خلق خواهد کرد و جای هیچ گونه تعجیبی هم نیست. «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» (۲)

پیام ها:

۱- انکار معاد یعنی انکار قدرت، عدالت و حکمت خداوند و این کفر است.

«أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- منکر معاد چون تمام هدفش دنیاست، به غل و زنجیر مادیت، هواپرستی، جهل و خرافات مبتلا می گردد و اینچنین کسی در آخرت نیز در غل و زنجیر عذاب الهی خواهد بود. «الْأَغْلَالُ»

۳- غل و زنجیر در قیامت بر روی گردن منکرین نیست تا بتوانند آن را بردارند، بلکه چنان به درون گردنشان فرو رفته که قابل برداشتن نیست. «فِي أَعْنَاقِهِمْ»

۴- منکر معاد چون توشه ای برای رهایی خود از قهر الهی فراهم نکرده، همیشه در عذاب باقی است. «خَالِدُونَ»

وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَمَدُومٌ مَغْفِرٌ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدٌ الْعِقَابِ (۶)

و پیش از رحمت و نیکی، به شتاب از تو عذاب و بدی می خواهند در حالی که پیش از آنان عذاب ها بوده است. و همانا پروردگارت نسبت به مردم با همه ستمشان دارای آمرزش است و به یقین پروردگارت سخت کیفر است.

ص: ۳۱۸

(۱-۱). حج، ۵.

(۲-۲). یس، ۷۹.

«مثلات» جمع «مثله» عذاب و عقوبتی است که به انسان روی می آورد.

گاهی عناد و لجاجت به جایی می رسد که انسان حاضر است آرزوی هلاکت کند، ولی حق را نپذیرد. در قرآن مجید به نمونه هایی از این نوع روحیه ها اشاره شده است، از جمله:

کافران می گفتند: «وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنَّ كَمَا هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابًا مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» (۱) خدایا! اگر این قرآن، حق و از جانب توست، پس یا از آسمان بر ما سنگ ببار و یا ما را به عذابی دردناک مبتلا نما (که ما آن را نمی پذیریم).

در جای دیگر آمده: اگر ما این قرآن را بر غیر عرب (عجم) نازل می کردیم و پیامبر آن را بر مردم قرائت می فرمود: «وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ» (۲) ایمان نمی آوردند و آن را نمی پذیرفتند.

یا اینکه اهل کتاب به کفار و بت پرستان می گفتند: «أَلَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا» (۳) راه شما از راه اسلام بهتر است. در صورتیکه اهل کتاب از مشرکان به اسلام نزدیکترند، ولی لجاجت، آنها را از ابراز حق دور می داشت.

تعجیل عده ای از مردم به نزول قهر الهی، می تواند به واسطه این دلایل باشد:

الف: غفلت و فراموشی تاریخ گذشتگان و باور نکردن و بعید دانستن قهر الهی.

ب: حسادت به داشته های دیگران. چنانکه در تاریخ آمده است چون امیرمؤمنان، حضرت علی علیه السلام به امامت رسید، شخصی که تحمل این موضوع را نداشت، آرزوی مرگ کرد که در شأن نزول سوره معارج بدان اشاره شده است.

ج: احساس بریدگی و یأس و به بن بست کامل رسیدن.

د: استهزا و عدم قبول و پذیرش، حتی به قیمت جان دادن.

قرآن می فرماید: اگر خداوند به جهت گناه و عملکرد بد مردم آنها را فوراً عذاب کند، هیچ کس روی زمین باقی نمی ماند، اما او از راه لطف، صبر می کند تا شاید مردم توبه کنند.

ص: ۳۱۹

۱-۱. انفال، ۳۲.

۲-۲. شعراء، ۱۹۸-۱۹۹.

۳-۳. نساء، ۵۱.

از ابن عباس نقل شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دست مبارکش را بر روی سینه گذاشتند و فرمودند:

«انا المنذر» و آنگاه به علی بن ابیطالب علیهما السلام اشاره کردند و فرمودند:

«انت الهادی، بک یهتدی المهتدون بعدی» (۱)

پیام ها:

۱- کافران، توقعات نابجا از خدا و پیامبرش دارند. (آنها خواستار نشانه ها و معجزه هایی بر اساس هوا و هوس خود هستند.) «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةً»

۲- انسان بهانه جو، لایق خطاب الهی نیست. «إِنَّمَا أَنْتَ كَفَّارٌ رَا بِي جَوَابٍ غَدَارَةٌ وَ بِمَامِرٌ رَا مَخَاطَبٍ قَرَارٌ دَادَةٌ» است.

۳- تربیت، هم به تهدید نیاز دارد و هم به ارشاد. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ»

۴- برای جامعه ی جاهل غافل، هشدار بیش از بشارت ضرورت دارد. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» (۲)

۵- کار اصلی پیامبران، ارشاد و انذار است؛ «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» نه برآوردن خواسته های بی ربط مردم و عرضه معجزه در هر لحظه و برای هر کس. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةً»

۶- با آنکه دیگر پیامبری مبعوث نمی شود، اما خداوند حجت خود را بر همه ی مردم تمام می کند و هرگز زمین از حجت خالی نمی ماند. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ»

۷- انبیا تنها به مشرق زمین اختصاص نداشته اند. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» ۸- در عصر حاضر نیز ما باید امام یا هادی زنده داشته باشیم. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» (۳)

ص: ۳۲۱

۱- ۱). تفسیر کبیر، ج ۱۹، ص ۱۴. طبری و ابن کثیر و احقاق الحق، (ج ۳، ص ۸۷) نیز آن را نقل کرده اند.

۲- ۲). حدود ۱۲۰ مرتبه واژه «انذار» در قرآن آمده که ۱۰۰ مرتبه آن در مکه نازل شده است.

۳- ۳). در تفاسیر مجمع البیان و کنز الدقائق، ۲۶ حدیث آمده که مراد از «هاد» ائمه معصومین علیهم السلام هستند.

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيصُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾

خداوند می داند آنچه را که هر ماده ای (در شکم) حمل می کند و آنچه را که رحم ها جذب می کنند (مثل نطفه) و آنچه را که (در مراحل بعد از جذب) می افزایند و هر چیز نزد او به مقدار و اندازه ای است.

نکته ها:

در این آیه، ابتدا از علم خداوند نسبت به حمل هر ماده ای، (چه دارای رحم باشد مثل انسان و حیوان و چه دارای رحم نباشد مثل نبات و جماد) سخن به میان آمده و سپس به موجودات دارای رحم اشاره شده است.

«غیض» به معنای فرو بردن (نطفه) است. یعنی خداوند، به آن آبی که رحم به خود جذب می کند و در آن تغییراتی می دهد و رو به رشد و زیادی می برد، آگاه است.

پیام ها:

۱- خداوند حالات باروری تمام موجودات را می داند. «يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ»

۲- علم خداوند، به جزئیات هم تعلق می گیرد. (او از نژاد، صفات، استعدادها، شکل و جنس جنین آگاه است). «يَعْلَمُ ... مَا تَغِيصُ ... وَمَا تَزْدَادُ»

۳- در تکامل یا نقص نوزاد، رحم نقش مهمی دارد. «مَا تَغِيصُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ»

۴- نظام آفرینش موجودات بر اساس مقدار و میزان دقیق است. «بِمِقْدَارٍ» (یعنی اگر مدّت حمل کم یا زیاد شود، اگر حمل سقط شود یا چند قلو گردد، اگر حمل، ناقص الخلقه یا دارای عضو زیادی شود، این کم و زیادی «تَغِيصُ و تَزْدَادُ» بر اساس یک فرمول حساب شده است).

عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾

او به نهان و آشکار آگاه، بزرگ و بلند مرتبه است.

نکته ها:

آشکار و نهان، برای انسان محدودی که حواس پنجگانه او حتی از بسیاری از حیوانات محدودتر است، مطرح است. اما برای خدای خالق غیب و شهود، چنین چیزی معنا ندارد.

امام صادق علیه السلام در مورد «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» فرمودند:

«الغیب ما لم یکن و الشَّهادة ما قد کان»، غیب یعنی چیزی که نبوده و شهادت یعنی چیزی که بوده است. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند نسبت به هر کمالی، بزرگ «الکبیر» و نسبت به هر نقص و عیبی، پاک و منزّه است. «الْمُنْعَالِ»

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَ سَارِبٌ بِالنَّهَارِ (۱۰)

(برای او) یکسان است که از شما کسی سخن را سرّی گوید و کسی که آن را آشکارا گوید و کسی که خود را به شب مخفی کند و کسی که در روز آشکارا حرکت کند.

نکته ها:

این آیه که ظاهراً توضیح و تکمیل آیه سابق است، یکی از آیات بسیاری است که در رابطه با علم خداوند، به اعمال کوچک و بزرگ و ظاهر و پنهان و حتی افکار و نیّات انسان ها، در قرآن مجید آمده است و اگر انسان ها به چنین علمی از طرف پروردگار ایمان داشته باشند، می توانند بهترین عامل حیا و تقوا و بزرگ ترین وسیله تربیت آنها باشد. زیرا سبب تشویق نیکوکاران و تهدید بدکاران می گردد. جالب آنکه خداوند در این آیه، علم خود را به حرف های سرّی و کارهای مخفی و شبانه، قبل از کلام های علنی و کارهای آشکار روزانه ذکر کرده است.

ص: ۳۲۳

«سَارِبٌ» از «سرب» در اصل به معنای آب جاری است، ولی به کسی که در روز به سراغ کاری می رود نیز گفته می شود.

پیام ها:

۱- علم خداوند نسبت به همه چیز یکسان است. (نه مثل علم و آگاهی ما که نسبت به بعضی چیزها بیشتر و نسبت به بعض دیگر کمتر و یا در حد هیچ است.) سَوَاءٌ مِنْكُمْ ...

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

برای انسان فرشتگانی است که پی در پی او را از پیش رو و از پشت سر از فرمان خداوند حفاظت می کنند. همانا خداوند حال قومی را تغییر نمی دهد تا آنکه آنان حال خود را تغییر دهند و هرگاه خداوند برای قومی آسیبی بخواهد پس هیچ برگشتی برای آن نیست و در برابر او هیچ دوست و کارساز و حمایت کننده ای برای آنان نیست.

نکته ها:

«مُعَقَّبَاتٌ» جمع «معقبه» است و حرف «تاء» آن برای تأیید نیست، بلکه برای مبالغه است. مثل علامه، لذا فاعل «يَحْفَظُونَهُ» مذکر آمده است.

البته مراد از «مُعَقَّبَاتٌ» تعقیب انسان نیست تا با «بَيْنِ يَدَيْهِ» منافات داشته باشد، بلکه منظور، تعاقب و پی در پی آمدن ملائکه شب و روز است.

مراد از «أَمْرِ اللَّهِ» در این آیه قهر و عذاب الهی نیست، زیرا معنا ندارد که فرشتگان انسان را در برابر کیفر الهی حفاظت کنند، بلکه مراد خطرات و حوادث طبیعی است. چون طبیعت مخلوق خداست و آنچه در آن بگذرد نیز به خواست و اراده ی او می باشد.

در آیات و روایات متعدّد از فرشتگانی یاد شده که مأمور حفظ جان انسان و ثبت کارهای او هستند و از آنان در برابر خطراتی که مورد اراده ی حتمی خداوند نیست محافظت می نمایند.

البته بنابر مستفاد از روایات، همینکه اراده ی قطعی خداوند رسید، فرشتگانِ محافظ، مأموریتِ حفاظت را رها و انسان را به دست اجل حتمی الهی می سپارند. بنابراین امر و فرمان خداوند دو گونه است، حتمی و غیر حتمی (قضا و قدر) و فرشتگان فقط انسان را از حوادث غیر حتمی حفظ می کنند، بدیهی است که این حفاظت باعث سلب اختیار از انسان نمی شود و سرنوشت انسان ها و امتّ ها همچنان در اختیار خود آنهاست.

حفاظت فرشتگان هم از جان انسان هاست و هم از اعمال و رفتار آنها «إِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ - يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً» و هم از ایمان و فکر آنها در برابر انحرافات و وساوس شیطانی، زیرا «يَحْفَظُونَهُ» هم شامل روح می شود و هم شامل جسم. امام سجاد علیه السلام با اشاره به این آیه فرمودند:

گناهانی که نعمت ها را تغییر می دهند عبارتند از: ظلم به مردم، ناسپاسی خداوند و رها کردن کارهای خیری که انسان به آن عادت کرده است. (۱)

این آیه در مورد جوامع بشری است، نه تک تک افراد انسانی. یعنی جامعه ی صالح، مشمول برکات خداوند و جامعه ی منحرف، گرفتار قهر الهی می شود. اما این قاعده در مورد فرد صالح و انسان ناصالح صادق نیست، زیرا گاهی ممکن است شخصی صالح باشد، ولی بخاطر آزمایش الهی گرفتار مشکلات شود و یا اینکه فردی ناصالح باشد، ولی به جهت مهلت الهی، رها گردد.

پیام ها:

۱- خداوند انسان را رها نمی گذارد. «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ»

۲- گروهی از فرشتگان الهی، محافظ انسان ها هستند. «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ»

۳- خداوند انسان را از حوادث غیر مترقبه حفظ می کند، «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ ... يَحْفَظُونَهُ» نه از

ص: ۳۲۵

حوادثی که با علم و عمد برای خود بوجود می آورند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ»

۴- خطرات و حوادث گوناگون، انسان را احاطه کرده است. «مَنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ»

۵- خداوند نعمتی را که عطا فرماید پس نمی گیرد، مگر آنکه مردم، آن نعمت را ناسپاسی کنند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ»

۶- به سراغ شانس و بخت اقبال و فال و نجوم نروید، سرنوشت شما به دست خودتان است. «حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

۷- حفاظت خداوند تا زمانی است که انسان، کفران نعمت نکند و گرنه از لطف الهی محروم و به حال خود رها خواهد شد. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا»

۸- برخورداری از نعمت های ظاهری و بیرونی، وابسته به کمالات نفسانی و حالات درونی است. «حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» در جای دیگر می فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ ... (۱)»

۹- اراده ی خداوند بالاتر از همه ی اراده هاست. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ»

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبُرْقَ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ يَنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ (۱۲)»

اوست کسی که برق (آسمان) را برای بیم و امید به شما نشان می دهد و ابرهای گران بار را پدید می آورد.

نکته ها:

برق و صاعقه ی آسمان از یک جهت مایه ترس و وحشت مردم است، به خاطر باریدن بی موقع، جریان سیل، خرابی ها و آتش سوزی ها و از جهت دیگر سبب شادی و نشاط و امید است، زیرا سبب ریزش باران، سیرابی درختان و زراعت ها، طراوت و شادابی هوا و پاکی و نظافت است.

ص: ۳۲۶

پیام ها:

۱- گرچه به ظاهر، عوامل طبیعی زمینه پیدایش رعد و برق و باران است، ولی مبدا و موجد همه عوامل خداوند است. «يُنشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ»

۲- کشف قوانین فیزیکی و شیمیایی طبیعت، نباید از ایمان ما به خداوند بکاهد، زیرا طبیعت و قوانینش مخلوق خدا هستند. «يُرِيكُمْ الْبُرْقَ ... يُنشِئُ السَّحَابَ

وَ يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَ يُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَن يَشَاءُ وَ هُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَ هُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ» (۱۳)

رعد با ستایش او و فرشتگان از بیم او تسبیح می کنند و او صاعقه ها را فرو می فرستد تا هر که را بخواهد مورد اصابت قرار دهد، در حالی که آنان درباره خداوند به جدال می پردازند و او سخت کیفر است.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، کل هستی در حال تسبیح خداوند، آنهم تسبیحی براساس علم و شعور و انتخاب. جالب آنکه قرآن بگونه ای این مطلب را طرح و بیان می کند که اذهان را به خود متوجه سازد و ردی بر ناباوری ها باشد. از جمله:

۱. آوردن الفاظی مثل «سبح» و «يُسَبِّحُ» که صراحت در این معنا دارد.

۲. تکرار این مطلب در سوره های متعدد.

۳. آوردن مسئله تسبیح موجودات در ابتدای سوره و بلافاصله بعد از «بسم الله».

۴. آوردن کلماتی از قبیل: قنوت و خضوع همه هستی «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» (۱)، سجده ستارگان و گیاهان «وَالنَّجْمُ وَ الشَّجَرُ يَسْجُدَانِ» (۲)، اطاعت آسمان و زمین «قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۳)، آگاهی موجودات در نماز و تسبیح «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۴)

ص: ۳۲۷

۱-۱. بقره، ۱۱۶.

۲-۲. الرحمن، ۶.

۳-۳. فصلت، ۱۱.

۴-۴. نور، ۴۱.

۵. خطاب انسان به اینکه شما تسبیح آنان را درک نمی کنید. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۱)

«مِحَال» از «حِيلَه» به معنای هر نوع چاره اندیشی پنهانی است و چون چاره اندیشی ملازم علم و قدرت است، لذا مفسران «شَدِيدُ الْمِحَالِ» را «شدید القوه و العذاب» معنی کرده اند.

در برخی آیات قرآن، تسبیح و حمد الهی در کنار هم قرار گرفته اند؛ «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ»، «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (۲) چنانکه در ذکر رکوع و سجود نیز چنین می گوئیم؛ «سبحان ربی العظیم و بحمده» و «سبحان ربی الاعلی و بحمده»

در روایات متعددی از اهل سنت آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به هنگام شنیدن صدای رعد سخن خود را قطع کرده و به دعا مشغول می شدند و دیگران را نیز به این کار ارشاد می فرمودند. (۳)

برخی صاعقه ها کیفر و عذاب الهی می باشند که بر اقوام گنهکار نازل می شوند، مانند قوم ثمود... فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۴)

پیام ها:

۱- رعد نیز مثل فرشته، تسبیحی آگاهانه و از روی شعور دارد، زیرا کلمه رعد و فرشته در کنار هم آمده اند. «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلَائِكَةُ»

۲- تسبیح فرشتگان بر اساس خداترسی و خشیت است. «مِنْ خِيفَتِهِ»

۳- صاعقه و صاعقه گرفتگی یک امر تصادفی نیست، بلکه با خواست خدا و مطابق قوانین الهی است. «يُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ»

۴- برای انسان لجوج، چیز خطرناکی مثل صاعقه هم بازدارنده نیست. «يُجَادِلُونَ»

۵- در فکر حيله و خدعه و جدال با خدا نباشید که با او نمی توان درافتاد. «هُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ»

۶- هرگونه تدبیر و حيله ای بد نیست، چه بسا که باید در برابر افرادی، سخت ترین تدبیرها و برنامه ریزی ها را بکار برد. «شَدِيدُ الْمِحَالِ»

ص: ۳۲۸

۱- ۱. اسراء، ۴۴.

۲- ۲. اسراء، ۴۴.

۳- ۳. تفسیر درالمنثور.

۴- ۴. فصلت، ۱۷.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى السَّمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاءَهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۱۴)

تنها خواندن او حق است و کسانی را که (مشرکان) جز او می خوانند هیچ پاسخشان نمی گویند، مگر مانند کسی که دو دستش را به سوی آب گشوده تا آن را بدهانش رساند و حال آنکه نخواهد رسید و دعا و خواست کافران (از غیر خدا) جز در گمراهی (وبه هدر رفتن و انحراف) نیست.

نکته ها:

دعوت به پرستش خدای و دوری از توجه به دیگران و تنها او را مؤثر دانستن، بارها در قرآن تذکر داده شده است. از جمله: اگر انسان، تنها از من درخواست کند، من حتماً او را پاسخ می دهم. «أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ» (۱) اما اگر به سراغ دیگران رفت و از آنها حاجت خواست، بدانند آنها نمی شنوند و اگر هم بشنوند اجابت نمی کنند. «إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ» (۲)

انسان محدود در زندگی پر حادثه دنیا نیازمند پناهگاهی مطمئن است، انبیا پناهگاه واقعی را به او معرفی می کنند، «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ» اما کمک های دیگران (طاغوت ها) یا برای استحمار یا استثمار یا تبلیغات و حفظ موقعیت خود و یا... می باشد و در واقع آنچه برای آنها مطرح نیست، انسان است.

انسان، فطرتاً تشنه حق و خواستار حقیقت است «لِيَبْلُغَ فَاءَهُ» ولی راه وصول به آن را گم می کند. اما جز ایمان به خدا و عشق و انس به او و دعا و درخواست از او، هیچ چیز دیگری انسان بی نهایت طلب را سیراب نمی کند. «وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ» چرا که غیر از الله هر چه باشد سراب است و دعا از غیر او بیهوده.

ص: ۳۲۹

۱-۱. بقره، ۱۸۶.

۲-۲. فاطر، ۱۴.

۱- جز خدا به سراغ دیگران نروید که از غیر او هیچ کاری ساخته نیست.

﴿لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ﴾

۲- سرچشمه ی شرک مردم، تصوّرات و خیالات باطل آنهاست. كَبَّاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ ... وَ مَا هُوَ بِبَالِغِهِ

۳- هر کس خالصانه خدا را بخواند، با دست پر برمی گردد. دست خالی برگشتن به خاطر توجّه به غیر خداست. لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ ... وَ مَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾ (۱۵)

و هر که در آسمان ها و زمین است، خواه ناخواه با سایه هاشان بامدادان و شامگاهان، برای خدا سجده می کنند.

نکته ها:

﴿مَنْ﴾ برای موجود عاقل بکار می رود و «ما» برای غیر آن، امّا در آیات دیگر مشابه این آیه با «ما» آمده است، مثل آیه «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» (۱)، لذا می توان نتیجه گرفت که مراد از این آیه نیز سجده ی همه موجودات است، خصوصاً که «ظلال» نیز مطرح شده که ناگفته پیداست سایه، عقل ندارد.

شاید منظور از سجده کردن سایه ها حالت افتادن سایه بر زمین باشد، نظیر تشبیهی که در فارسی می آوریم: سرو سواره می رود، غنچه پیاده می رسد.

«آصال» جمع «اصل» و آن جمع «اصیل» از ماده ی «اصل» به معنی انتها و آخر روز است.

ص: ۳۳۰

۱- هستی، مطیع و ساجد خداوند است، چرا ما نباشیم؟ وَ لِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ ...

۲- سجده، مخصوص خداست. «وَ لِلّٰهِ يَسْجُدُ»

۳- مؤمنان با میل و رغبت سجده می کنند، ولی دیگران بخاطر نیاز، مجبور به تواضع و تذلل می شوند. «طَوْعًا وَ كَرْهًا»

۴- اگر موجودی خدایی شد، عوارض و آثار آن هم در خط او قرار می گیرد. «ظِلَالُهُمْ»

۵- سجده ی موجودات دائمی است. يَسْجُدُ ... بِالْعُدُوِّ وَ الْاَصَالِ

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ نَفْعًا وَ لَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَ النُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۱۶)

بگو: پروردگار آسمان و زمین کیست؟ بگو: خداست. بگو: پس چرا جز او، چیزهایی را که مالک هیچ سود و زیانی برای خویشتن نیستند سرپرست گرفته اید؟ بگو: آیا نابینا و بینا با هم برابرند؟ یا آیا تاریکی ها و روشنایی یکسانند؟ یا مگر برای خدا شریکانی قرار داده اند که مانند آفریدن خدا (چیزی) آفریده و این آفرینش بر آنان مشتبّه شده است؟ بگو: خداوند، آفریدگار هر چیزی است و اوست یگانه ی قهار.

نکته ها:

طرح مسائل در قالب سؤال و جواب، یکی از شیوه های تبلیغی، تربیتی و آموزشی است که قرآن، بسیار به آن توجه کرده است
قُلْ مَنْ ...

در روایات آمده است: شرک به خدا، از حرکت مورچه ای سیاه در شب تاریک روی سنگ

سیاه مخفی تر است. (۱) نمونه اش آن است که بگویی: این کار به برکت خدا و فلانی انجام شد.

پیام ها:

۱- مشرکان از شدت تعصب، به روشن ترین سؤالات هم جواب نمی دهند، لذا پیامبر باید خود، پاسخ سؤالش را بدهد. مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... قُلِ اللَّهُ

۲- کفار تنها خالقیت خدا را قبول داشتند، لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ (۲) و دیگران را مدبر می دانستند. قُلْ مَنْ رَبُّ ...

۳- انسانی که نمی تواند برای خود سودی را جلب یا ضرری را دفع نماید، نباید تحت هیچ عنوانی به جای خدا مورد اطاعت مردم قرار گیرد. «لَا يَمْلِكُونَ لِنَفْسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا»

۴- کسی که حق را دید و آن را نپذیرفت، چشم دلش کور و فضای اطرافش ظلمات است. هَلْ يَشْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ الْبَصِيرُ ...

۵- غیر از خداوند کسی چیزی را نیافریده تا در آفریده ها دچار اشتباه شویم.

فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ»

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاخْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ (۱۷)»

خداوند از آسمان آبی فرو فرستاد، پس رودخانه ها به اندازه (ظرفیت) خویش جاری شده و سیلاب کفی را بر خود حمل کرد و از (فلزات) آنچه که

ص: ۳۳۲

۱- ۱. بحار، ج ۷۲، ص ۹۳.

۲- ۲. عنكبوت، ۶۱.

در آتش بر آن می گدازند تا زیور یا کالایی به دست آرند، کفی مانند کف سیلاب (حاصل شود) این گونه خداوند حق و باطل را (بههم) می زند پس کف (آب) به کناری رفته (و نیست شود) و اما آنچه برای مردم مفید است در زمین باقی بماند. خداوند این گونه مثال ها می زند.

نکته ها:

در این آیه دو مثال برای معرفی باطل ذکر شده است، یکی مثال کفی که بر روی آب ظاهر می شود و دوم کفی که هنگام ذوب فلزات، روی آنها را می پوشاند.

باطل همچون کف است، زیرا: ۱. رفتنی است، ۲. در سایه حق جلوه می کند، ۳. روی حق را می پوشاند، ۴. جلوه دارد، ولی ارزش ندارد. نه تشنه ای را سیراب می کند نه گیاهی از آن می روید، ۵. با آرام شدن شرایط محو می شود، ۶. بالانشین بر سر و صدا، اما تو خالی و بی محتوی است. چنانکه در آیات دیگر نیز بر این امر تأکید شده است:

«بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ» (۱)، با حق بر سر باطل می کوبیم.

«يَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ» (۲)، خداوند باطل را محو می کند.

«وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ» (۳)، باطل در دنیا و آخرت محو و نابود است. «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۴)، همانا باطل رفتنی است.

«جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ» (۵)، حق آمد و باطل رفت.

تمثیل، مسائل عقلی را محسوس و راه رسیدن به هدف را نزدیک می نماید، مطالب را همگانی و لجوجان را خاموش می سازد، لذا قرآن از این روش بسیار استفاده نموده است.

پیام ها:

۱- فیض الهی جاری است و هر کس به مقدار استعدادش بهره مند می شود. «أُودِيَتْ بِقَدَرِهَا»

ص: ۳۳۳

۱-۱. انبیاء، ۱۸.

۲-۲. شوری، ۲۴.

۳-۳. سبأ، ۴۹.

۴-۴. اسراء، ۸۱.

۵-۵. اسراء، ۸۱.

۲- تلاش برای ساخت وسایل ضروری (متاع) یا رفاهی (حلیه) ممدوح است.

□
«يُوقَدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ»

۳- در کوره ی حوادث است که ناخالصی ها معلوم و حق و باطل ظاهر می شود.

يُوقَدُونَ عَلَيْهِ ... زَبَدٌ مِثْلَهُ

۴- وجود باطل، اختصاص به مکان و زمینه ی خاص ندارد. (کف، هم بر روی سیل سرد و هم بر روی فلزات گذاخته ظاهر می شود.) «زَبَدٌ مِثْلَهُ»

۵- سرچشمه باطل، ناخالصی هایی است که حق و حقیقت بدان آلوده شده است.

□
«يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ»

۶- حق و باطل با هم هستند، اما سرانجام، باطل رفتنی است. «فَيَذَهُبُ جُفَاءً» □

۷- نفع مردم در حق است. «مَا يَنْفَعُ النَّاسَ» □

۸- حق ماندنی است. «فَيَمُكُثُ فِي الْأَرْضِ»

۹- هر ثروت، دانش، دوست و یا حکومتی که برای مردم مفید باشد، ماندنی است. «مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمُكُثُ فِي الْأَرْضِ» □

۱۰- آنچه از سوی خداوند نازل می شود، همچون باران خالص و حق است، لیکن همین که با مادیات در آمیخت، دچار ناخالصی و زمینه ی پیدایش کف و باطل می شود. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً»

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ الْحُسَيْنِ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَادَّةٌ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولَئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

برای کسانی که پروردگارشان را اجابت کردند نیکوترین (پاداش) است. ولی کسانی که (دعوت) او را نپذیرفتند، اگر هر آنچه در زمین است و مانند آن را با آن داشته باشند، قطعاً حاضرند آن را (برای رهایی خود از عذاب) فدیة بدهند، آنانند که برایشان حساب سختی است و جایگاهشان دوزخ است و چه بد جایگاهی است.

از قرآن استفاده می شود، در قیامت برای مردم چند نوع حساب وجود دارد:

۱. گروهی حساب آسان دارند. «حِسَابًا يَسِيرًا» (۱)

۲. عده ای سخت و دقیق حسابرسی می شوند. «حِسَابًا شَدِيدًا» (۲)، «سُوءُ الْحِسَابِ» مراد از «سُوءُ الْحِسَابِ» دقت در حساب است.

۳. بعضی بی حساب به دوزخ می روند و نیازی به محاکمه و میزان ندارند. «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» (۳)

۴. گروهی بی حساب به بهشت می روند. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴)

طبق آنچه از روایات و احادیث متعدّد به دست می آید، کسانی که با مردم به عفو و رحمت برخورد کنند، حسابشان آسان و کسانی که با مردم به سختی و دقت شدید عمل نمایند حسابشان سخت خواهد بود. افراد مشرک بی حساب به دوزخ و اهل صبر هم بی حساب به بهشت خواهند رفت. (۵)

در قرآن استجابت طرفینی است، یعنی اگر مردم انتظار استجابت از خداوند را دارند باید دعوت خداوند را اجابت کنند، «اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۶) هرگاه خدا و رسول، شما را بسوی مکتب حیات بخش می خوانند، پاسخ مثبت دهید تا خدا نیز دعای شما را اجابت فرماید. «فَاسْتَجِبْنَا لَهُ» (۷)، «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ» (۸)

بحثی پیرامون دعوت

مسئله دعوت را می توان از ابعاد گوناگونی مورد بحث و توجه قرار داد:

۱. دعوت کنندگان: دعوت کنندگان به حق:

الف: انبیا. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ» (۹)، «وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ» (۱۰)، «دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ» (۱۱)

ص: ۳۳۵

۱-۱. انشقاق، ۸.

۲-۲. طلاق، ۸.

۳-۳. کهف، ۱۰۵.

۴-۴. زمر، ۱۰.

۵-۵. تفصیل انواع حساب در کتاب معاد، اثر مؤلف آمده است.

۶-۶. انفال ۲۴.

۷-۷. انبیاء

١٩٥ (٨-٨) آل عمران

١٠٨ (٩-٩) يوسف

١٥٣ (١٠-١٠) آل عمران

٤٦ (١١-١١) احزاب

ب: مؤمنان: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ» (١)

ج: جن: «يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ» (٢)

أما دعوت کنندگان به باطل:

الف: پیشوایان کفر: «أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (٣)

ب: شیطان: «كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ» (٤)، «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ» (٥)

ج: مشرکان: «أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (٦)

٢. موضوع دعوت:

الف: حیات. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (٧) ب: راه مستقیم. «لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (٨) ج: مغفرت. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ» (٩)

د: بهشت. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ» (١٠) ه: نجات. «أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاهِ» (١١)

٣. برخورد مخالفان:

الف: تهمت: ساحر؛ «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» (١٢) شاعر؛ «بَلْ هُوَ شَاعِرٌ» (١٣)

کاهن؛ «فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ» (١٤) مجنون؛ «وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» (١٥)

کاذب؛ «لَنُظَنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» (١٦) سلطه طلب؛ «يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ» (١٧)

ب: تهدید. «لَرَجَمْنَاكَ» (١٨)، «أَوْ يَقْتُلُوكَ ...» (١٩)

ج: تحقیر. «هَذَا الَّذِي ...» (٢٠)

د: شک. «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ» (٢١)

ه: توطئه و جنگ. «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ» (٢٢)

ص: ٣٣٦

- ٢-٢) احقاف ٣١.
- ٣-٣) قصص ٤١
- ٤-٤) لقمان ٢١
- ٥-٥) ابراهيم ٢٢
- ٦-٦) بقره ٢٢١
- ٧-٧) انفال ٢٤
- ٨-٨) مومنون ٧٣.
- ٩-٩) بقره، ٢٢١.
- ١٠-١٠) يونس، ٢٥.
- ١١-١١) غافر، ٤١.
- ١٢-١٢) اعراف، ١٠٩.
- ١٣-١٣) انبياء، ٥.
- ١٤-١٤) طور، ٢٩.
- ١٥-١٥) قلم، ٥١.
- ١٦-١٦) اعراف، ٦٦.
- ١٧-١٧) مؤمنون، ٢٤.
- ١٨-١٨) هود، ٩١.
- ١٩-١٩) انفال، ٣٠.
- ٢٠-٢٠) انبياء، ٣٦.
- ٢١-٢١) اعراف، ٧٥.
- ٢٢-٢٢) انفال، ٣٠.

۴. انگیزه ها و عوامل عدم پذیرش:

الف: تقلید. ب: تعصب. ج: تکبر.

د. هوای نفس. «فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ» (۱)

۵. پاداش پذیرش:

الف: اجر. «وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۲)

ب: حیات. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳)

ج: حسنی. «لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ الْحُسْنَى» (۴)

پیام ها:

۱- بهترین ها در انتظار مؤمن است. «الْحُسْنَى» ۲- باز خرید و فدیة در روز قیامت وجود ندارد. «لَا قُدْوَا بِهِ»

۳- قبولی دعوت خداوند، باید از روی میل و رغبت باشد. «اسْتَجَابُوا»

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (۱۹)

پس آیا کسی که می داند آنچه از جانب پروردگارت بسوی تو نازل شده حق است، مانند کسی است که نایبناست؟ همانا تنها صاحبان خرد پند می گیرند.

نکته ها:

در آیه قبل به کسانی که دعوت حیات بخش انبیا علیهم السلام را اجابت می کنند اشاره شد، این آیه و آیات بعد، آثار استجابات آن دعوت را بیان می فرماید.

هر کدام از فطرت، عقل و علم در انسان، مغز و لیبی دارند که گاه بواسطه عادات، رسوم، خرافات، غرائز، روی آنها پوشیده می شود، لذا انسان باید دائماً متوجه آن هسته ی مرکزی و

ص: ۳۳۷

۱-۱. قصص، ۵۰.

۲-۲. نساء، ۱۷۳.

۳-۳. انفال، ۲۴.

سیمای خردمندان در قرآن

واژه «اولوا الالباب» مرتبه در قرآن آمده و هر مرتبه همراه با یک کمال و وصفی بیان شده است. از جمله:

۱. راز احکام را می فهمند. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» (۲)

۲. آینده نگر هستند. «تَزُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» (۳)

۳. دنیا را محل عبور و گذر می دانند نه توقف گاه و مقصد. لِأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ ... يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا (۴)

۴. از تاریخ، درس عبرت می گیرند. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ» (۵)

۵. بهترین و برترین منطق را می پذیرند. الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ... وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْأُولَوُا الْأَلْبَابِ (۶). اهل تهجد و عبادت می باشند. أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ ... إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ (۷)

پیام ها:

۱- قرآن انسان بی خبر از حق را نابینا می داند. به جای «کمن هو لا يعلم» فرموده است «كَمَنْ هُوَ أَعْمَى»

۲- دین، مطابقت فطرت انسان هاست، تنها تذکر لازم است تا غفلت زدایی شود.

إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ ...

۳- عقلی که انسان را به حقایق کتاب آسمانی نرساند، عقل نیست. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

۴- علم مفید، محصول تعقل و تذکر است. «فَمَنْ يَعْلَمْ، يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

۵- برای رسیدن به عقل سلیم و فطرت خالص باید گناه و غفلت را از خود دور

ص: ۳۳۸

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. بقره، ۱۷۹.

۳-۳. بقره، ۱۹۷.

۴-۴. آل عمران، ۱۹۱.

٥-٥. ﻳﻮﺳﻒ، ١١١.

٦-٦. ﺯﻣﺮ، ١٨.

٧-٧. ﺯﻣﺮ، ٩.

کرد. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ لَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ» (۲۰)

(خردمندان) کسانی هستند که به پیمان الهی وفا می کنند و عهد(او را) نمی شکنند.

نکته ها:

«عهد الله» هم شامل پیمان های فطری از قبیل عشق به حق و عدالت می شود، هم پیمان های عقلی مثل درک حقایق عالم هستی و مبدأ و معاد را در بر می گیرد، هم بر پیمان های شرعی همچون عمل به واجبات و ترک محرمات اطلاق می گردد و هم بر پیمان هایی که انسان ها با یکدیگر می بندند و متعهد می شوند و خداوند مراعات آنها را واجب فرموده، صادق است. (۱)

یکی از مهم ترین پیمان های الهی، امامت رهبران آسمانی است. بعد از آنکه حضرت ابراهیم علیه السلام با پشت سر گذاشتن آزمایش های متعدّد به مقام امامت رسید، از خداوند خواست تا فرزندان او نیز دارای این مقام شوند. خداوند برای روشن شدن جایگاه امامت، به جای آنکه بفرماید مقام امامت به افراد ظالم نمی رسد فرمود: «لَا يَتَّالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» عهد من به ستمگران نمی رسد.

«میثاق» به چیزی گفته می شود که دل انسان با آن وثوق و اطمینان پیدا می کند و از آنجا که وجود یک رهبر الهی، دل و جان انسان ها را آرام و مطمئن می سازد. لذا از مصادیق میثاق شمرده شده است.

وفای به عهد مانند احترام به والدین و ردّ امانت، تنها از حقوق اسلامی نیست، بلکه از حقوق انسانی است. لذا هر خردمند و عاقلی باید آن را مراعات کند.

ص: ۳۳۹

۱- عقل صحیح و سالم، انسان را به دین الهی وفادار می سازد. «أُولُوا الْأَلْبَابِ ، الَّذِينَ يُوفُونَ»

۲- وفای به عهد از آثار خرد و عقل است. «أُولُوا الْأَلْبَابِ - يُوفُونَ ...»

۳- احترام به پیمان ها و قراردادهای اجتماعی، از ویژگی های انسان مؤمن عاقل است. «لَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ»

وَ الَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ «۲۱»

و(خردمندان) کسانی هستند که آنچه را خداوند به پیوند با آن فرمان داده پیوند می دهند و در برابر پروردگارشان(بخاطر شناختی که دارند خشوع و)خشیت دارند و از سختی حساب می ترسند.

نکته ها:

در روایات آمده است آنچه را که خداوند به وصل آن فرمان داده، صله ی رحم، یعنی حفظ پیوندهای خانوادگی و همچنین حفظ پیوندهای مکتبی یعنی ارتباط دائم و عمیق با رهبران آسمانی و پیروی از خط ولایت است. (۱)

با نگاهی ساده و گذرا به جهان در عصر حاضر خواهیم دید علی رغم آنکه بهترین و بیشترین سرمایه، یعنی نفت را در زیر پای خود دارند و بهترین نقطه وحدت و عشق بیش از یک میلیارد مسلمان، یعنی کعبه را در پیش روی، و از بهترین مکتب و منطق نیز برخوردارند، امّا بخاطر قطع ارتباط با مسأله رهبری الهی، همچنان تحت انواع فشارهای ابرقدرت ها بسر می برند. از این روست که در آیه ۲۷ سوره بقره بعد از جمله «وَ يَقَطِّعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» عبارت «وَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ» آمده است، زیرا بدیهی است که

ص: ۳۴۰

قطع رحم به تنهایی سبب فساد بر روی زمین نمی شود، بلکه این رها کردن رهبری الهی است که گرفتار شدن در چنگال طاغوت و گسترش و نشر فساد و تباهی را بدنال می آورد.

ارتباطاتی را که خداوند به آن امر فرموده، بسیار متنوع و فراوان است، از جمله:

الف: ارتباط فرهنگی با دانشمندان. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (۱)

ب: ارتباط اجتماعی با مردم. «اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا» (۲)

ج: ارتباط عاطفی با والدین. «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۳)

د: ارتباط مالی با نیازمندان. «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا» (۴)

ه: ارتباط فکری در اداره جامعه. «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (۵)

و: ارتباط سیاسی با ولایت. «وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (۶)

ز: ارتباط همه جانبه با مؤمنان. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۷)

ح: ارتباط معنوی با اولیای خدا. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۸)

صله رحم

صله ی رحم تنها به دیدن و ملاقات کردن نیست، کمک های مالی نیز از مصادیق صله ی رحم بشمار می رود. امام صادق علیه السلام فرمودند: در اموال انسان غیر از زکات، حقوق دیگری نیز واجب است و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۹) البته شاید مراد امام علیه السلام از حقوق دیگر، همان خمس باشد.

در اهمیت صله رحم همین بس که خداوند آن را در کنار ذکر خود قرار داده است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحَامَ» (۱۰)

ارحام تنها منحصر به خانواده و بستگان نسبی نیست، بلکه جامعه بزرگ اسلامی را که در آن همه افراد امت با هم برادرند، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۱۱) و پدرشان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و

ص: ۳۴۱

۱- ۱. نحل، ۴۳.

۲- ۲. آل عمران، ۲۰۰.

۳-۳. بقره، ۸۳.

۴-۴. بقره، ۲۴۵.

۵-۵. آل عمران، ۱۵۹.

۶-۶. نساء، ۵۹.

۷-۷. حجرات، ۱۰.

۸-۸. احزاب، ۲۱.

۹-۹. تفسیر صافی.

۱۰-۱۰. نساء، ۱.

۱۱-۱۱. حجرات، ۱۰.

حضرت علی علیه السلام است نیز در برمی گیرد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

«انا و علی ابوا هذه الامه» (۱)

امام صادق علیه السلام در آستانه رحلت از دنیا، دستور دادند تا به بستگانی که نسبت به ایشان جسارت کرده بودند هدیه ای بدهند. وقتی حضرت در انجام این کار مورد انتقاد قرار می گیرند، آیه فوق را تلاوت می فرمایند. (۲) و این گونه به ما یاد می دهند که شرط صله ی رحم خوش بینی، علاقه و رابطه آنها با ما نیست.

در توضیح عبارت های «يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ» و «يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ» باید گفت که اگر چه کلمات «خَشْيَتْ» و «خوف» در بعضی موارد در معنای مترادف و مشابهی بکار رفته و از آنها یک معنا اراده گردیده است، اما فی الواقع میان آن دو تفاوت وجود دارد؛ به اینکه خشیت عبارت است از آن خوف و تأثر قلبی که انسان بخاطر احترام و عظمت از کسی در دل پیدا می کند، اما خوف دارای معنای وسیعتری است و شامل هر گونه ترس و اضطرابی می شود. به عبارت دیگر هیچگاه خشیت در مورد یک حادثه تلخ بکار نمی رود و انسان نمی گوید من از سرما، مرض و... خشیت دارم در حالی که کاربرد واژه خوف در اموری مثل ترس از سرما، گرما و مرض امری رایج و شایع است. و نهایتاً، از آنجا که خشیت بر مبنای علم انسان به عظمت و اهمیت و احترام طرف مقابل قرار دارد، می توان گفت که خشیت مخصوص افراد عالم است و خوف در مورد همه مردم بکار می رود. چنانکه قرآن می فرماید: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۳) تنها دانشمندان از خدا خشیت دارند.

پیام ها:

۱- حفظ پیوندهای مکتبی و الهی، نشانه ی عقل صحیح است. أولوا الألباب ...

الَّذِينَ يَصِلُونَ

۲- ما باید بخاطر فرمان خدا با بستگان ارتباط برقرار کنیم، خواه دیگران به دنبال ارتباط با ما باشند یا نباشند. «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوَصَّلَ»

ص: ۳۴۲

۱- ۱. بحار، ج ۲۳، ص ۲۹۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. فاطر، ۲۸.

۳- در دید و بازدیدها و صله ی رحم ها، مواظب گناهان و از جمله چشم چرانی ها باشید. **يَصْلُونَ ... يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ**

۴- هم از عظمت الهی پروا کنید، «يَخْشَوْنَ» و هم از مجازات او بترسید. «يَخَافُونَ»

۵- قطع رحم، سبب سختی حساب است. **يَصْلُونَ ... يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ**

وَ الَّذِينَ صَبَرُوا اتَّبَعُوا وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَ عَلَانِيَةً وَ يَدْرُونَ بِالْحَسَنَةِ الَّتِي آتَيْنَاهُمْ لَعَلَّ لَهُمْ عُقُوبَةُ الْيَوْمِ (۲۲)

و(خردمندان) کسانی هستند که برای جلب توجه پروردگارشان صبر پیشه کرده و نماز بپا داشتند و از آنچه روزیشان کردیم پنهانی و آشکارا انفاق کردند و بدی را با نیکی پاک می کنند. آنانند که سرای آخرت مخصوص آنهاست.

نکته ها:

«صبر»، فقط به معنای تحمل مشکلات نیست، بلکه شامل پایداری در عبادت، مقابله با معصیت، بردباری در مصیبت، تسلیم در اطاعت و عدم غرور و مستی در نعمت نیز می شود.

«وَجِهَ رَبِّهِمْ» به معنای جلب توجه، عنایت و رضایت پروردگار است.

اقامه نماز یکی از مصادیق پیمان های الهی «عَهْدَ اللَّهِ» است که در آیات سابق آمد، چنانکه در روایت نیز آمده است؛ «الصلاة عهد الله» .

صبر و صلاه پیوند با خالق، انفاق و حسنه، ارتباط با مردم است.

انفاق دارای درجاتی است؛

گام اول: بخشش از فضل و داده های الهی. «أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ» (۱)

ص: ۳۴۳

گام دوم: بخشش از دسترنج و کسب حلال. «أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ» (۱)

گام سوم: بخشش از آنچه دوست دارند. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۲)

گام چهارم: ایثار. «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (۳)

به فرموده ی المیزان، «عُقْبَى الدَّارِ» به معنای عاقبت به خیری در دنیا است، ولی می توان گفت که شامل هر دو سرا «دنیا و آخرت» می شود.

معنای اینکه بدی را با خوبی برطرف کنیم، این است که اگر از مومنان کسی کار ناشایستی در رابطه با ما انجام داد اغماض کنیم، نه اینکه با افراد ظالم و مفسد چنین رفتاری داشته باشیم، زیرا در مورد آنها باید مقابله به مثل نمود. به هر صورت اگر چه اسلام دین اخلاق و عاطفه و بخشش است، ولی در جای خود «لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ» (۴) نیز دارد.

اسلام مکتب جامع و اولوالالباب افراد کاملی هستند. وجود جملاتی همچون: «يُوفُونَ»، «يَصِلُونَ»، «يَخْشَوْنَ»، «يَخَافُونَ»، «صَبَرُوا»، «أَقَامُوا»، «أَنْفَقُوا» و «يَذَرُونَ» نشانه آن است که انسان های کامل هم متعهد به پیمان های خود هستند، هم تمام ارتباطات خود را حفظ می کنند، هم تقوای والایی دارند و هم بجای انزوا، در همه ی میدان ها حاضر و فعال اند.

پیام ها:

۱- صبر و استقامتی ارزش دارد که برای خداوند و در راه او باشد. (نه هر تعصب و لجاجت و یکدندگی) «صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ»

۲- نماز باید اقامه شود، نه آنکه فقط خوانده شود. یعنی باید آداب، شرایط، حدود و دستورات آن مراعات شود. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ»

۳- رابطه با خدا بدون کمک به دیگران مقبولیتی ندارد، گرچه کمک هم تنها کمک مالی نیست. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْفَقُوا»

۴- به انفاق خود مغرور نشوید، آنچه می دهید از اوست. «أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۵- وقتی نیت کار «ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ» یعنی رضایت پروردگار شد، دیگر پنهان و

ص: ۳۴۴

۱- ۱. بقره، ۲۶۷.

۲- ۲. آل عمران، ۹۲.

۳- ۳. حشر، ۹.

۴- ۴. نور، ۲.

آشکار عمل مهم نیست. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً» ۶-حکمت اقتضا می کند که بعضی از کمک ها علنی و بعضی دیگر مخفی باشد.

«سِرًّا وَ عَلَانِيَةً»

۷-گناه را با توبه، منکر را با معروف، ظلم را با عفو، ناسزا را با سلام، عذاب را با صدقه، جفا را با صلّه، استبداد را با مشورت و ولایت طاغوت و شیطان را با ولایت حقّ جبران نماییم. «يَذُرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ»

۸-خوش عاقبتی در دنیا و آخرت از آن صاحبان خرد است. «أُولُوا الْأَلْبَابِ ... أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ»

«جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ» (۲۳)

(سرای آخرت) باغ های جاودانی که آنان و هر کس از پدران و همسران و فرزندانشان که صالح بوده اند بدان داخل می شوند و فرشتگان از هر دری (برای تبریک و تهنیت) بر آنان وارد می شوند.

نکته ها:

از میان ۱۲۷ مرتبه ای که «جَنَّاتُ» و «جَنَّتْ» در قرآن آمده، تنها ۱۱ مورد از آن تعبیر «جَنَّاتُ عَدْنٍ» دارد که طبق حدیثی از درالمنثور، به معنای بهشت مخصوص است. (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس می خواهد زندگی و مرگش همچون زندگی و مرگ من باشد و به «جَنَّاتُ عَدْنٍ» که بهشت من است وارد شود، باید علی ابن ابیطالب علیهما السلام و ذریه ی او را، رهبر و امام خود قرار دهد که آنها در علم و فهم، برترین انسان ها و هادی مردم به سوی هدایت اند. (۲)

بارها در قرآن آمده است که افراد صالح یک خانواده، در بهشت نیز در کنار هم خواهند بود

ص: ۳۴۵

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

و از مصاحبت یکدیگر لذت خواهند برد. البته ذکر عنوان بعضی از افراد خانواده مثل پدر، همسر و فرزند در آیه شریفه فوق دلالت بر خصوصیتی ندارد و شامل همه افراد صالح خانواده، اعم از افراد مذکور و مادران، خواهران و برادران نیز می شود. در ضمن شاید علت عدم ذکر نام مادر آن باشد که مادر، همسر پدر است و مشمول «ازواج» می گردد، همان گونه که خواهر و برادر، ذریه پدر، و عمو و عمه از ذراری آباء شمرده می شوند.

آنچه از آیات الهی به دست می آید این است که فرشتگان، در همه احوال در دنیا و آخرت (برزخ و قیامت) با انسان ارتباط دارند، گاهی بر او درود و صلوات می فرستند، «يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ» (۱) گاهی برای او استغفار و طلب بخشش می کنند، «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲) و زمانی هم برای او دست به دعا برمی دارند، «رَبَّنَا وَادْخُلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ» (۳) در هنگام مرگ و شروع عالم برزخ نیز با شعار و تلقین «أَلَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (۴) و با جمله «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» جان آنها را می گیرند. «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۵) و در آخرت نیز از هر سو بر آنان سلام می کنند.

برای بهشت هشت درب ذکر شده که با تعداد اوصافی که برای اولواالالباب در آیات اخیر شمرده شده مطابقت دارد. گویا هر کدام از این صفت های هشت گانه، دری از درهای بهشت و راهی بسوی سعادت ابدی را به سوی انسان باز می کند.

هر پدر و فرزند، هر زن و شوهر و هر آباء و ذریه ای در بهشت به یکدیگر ملحق نمی شوند و در کنار هم قرار نمی گیرند، زیرا در روز قیامت، انساب و اسباب، کارساز نیستند. «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۶) و آن روز هر کس در گرو اعمال خویش است، «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» (۷) و جز سعی و تلاش، چیز دیگری مؤثر نیست، «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (۸) بنابراین ورود بعضی از بستگان بر بعضی دیگر، تنها به خاطر لیاقت و صلاحیت فردی خود آنهاست. مشابه این آیه را می توان در سوره های غافر، آیه ۷ و طور آیه ۲۱ نیز مشاهده کرد.

ص: ۳۴۶

۱-۱. احزاب، ۴۳.

۲-۲. غافر، ۷.

۳-۳. غافر، ۸.

۴-۴. فصلت، ۳۰.

۵-۵. نحل، ۳۲.

۶-۶. مؤمنون، ۱۰۱.

۷-۷. مدثر، ۳۸.

۸-۸. نجم، ۳۹.

۱- شرط ورود به بهشت، صالح بودن است. «وَمَنْ صَلَحَ»

۲- خانواده بهشتی، خانواده ای است که بین اعضای آن همبستگی و صمیمیت در مسیر حق باشد. «صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ»

۳- توجه به عواطف در اسلام یک اصل است. برای انسان زندگی در بهترین مکان ها، ولی به دور از خانواده، صفایی ندارد. «يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ»

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ (۲۴)

(فرشتگان هنگام دیدار بهشتیان به آنان می گویند:) بخاطر استقامتی که کردید، بر شما درود باد. پس چه نیکوست سرای آخرت.

نکته ها:

یکی از امتیازات بی نظیر قرآن، بیان پر محتواترین مطالب، در قالب ساده ترین و مختصرترین کلمات است. از جمله همین عبارت «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» که جمله ای بسیار کوتاه و آسان، اما پر محتوا و رساست و سابقه ی آن به انبیای گذشته همچون ابراهیم، نوح و آدم علیهم السلام می رسد. «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۱)، «سَلَامٌ عَلَيَّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۲)

سلام، یکی از نام های خداوند، تهنیت خداوند بر پیامبران، تبریک الهی بر بهشتیان، زمزمه فرشتگان، کلام بین المللی تمام مسلمانان، شعار بهشتیان در این جهان و آن جهان، ذکر خالق و مخلوق، ندای وقت ورود و خروج، آغاز هر کلام در نامه و بیان است که هم بر مرده و زنده و هم بر بزرگ و کوچک گفته می شود و پاسخ آن در هر حال واجب است.

پیام سلام، احترام، تبریک، دعا، امان و تهنیت از سوی خداوند است. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۳) وقتی ما در پایان هر نماز می گوئیم: «السلام علينا و علی عباد الله الصالحین»، با این سلام تمام مرزهای نژادی و امتیازات پوچ سن، جنسیت، مال، مقام، زبان و زمان را در طول تاریخ در هم می شکنیم و با همه بندگان صالح خدا ارتباط برقرار می کنیم و بر آنها

ص: ۳۴۷

۱- ۱. صافات، ۷۹.

۲- ۲. صافات، ۱۲۰.

۳- ۳. یس، ۵۸.

درود می فرستیم.

در روایات آمده: گروهی از مردم قبل از رسیدگی به حساب، به بهشت می روند، وقتی فرشتگان علت را سؤال می کنند، جواب می شنوند که ما در دنیا بر اطاعت خداوند و بر مشکلات و مصایب صبر می کردیم و اهل شکیبایی بودیم. فرشتگان با شنیدن جواب، از آنان با سلامِّ عَلَیْكُمْ ... استقبال می کنند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: ما اهل صبر هستیم، اما شیعیان ما از ما صبورتر می باشند. زیرا صبر ما بر چیزی است که می دانیم، ولی آنان بر چیزی صبر می کنند که نمی دانند. (۲)

نکاتی پیرامون صبر

۱. منشأ و سرچشمه صبر را از خداوند بدانیم. «وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ» (۳)

۲. مقصد و هدف از صبر را نیز رضایت الهی قرار دهیم، نه خوشنامی و نه هیچ چیز دیگر. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ» (۴)

۳. صبر از صفات انبیا است. «كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۵)

۴. صبر کلید بهشت است. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ ...» (۶)

۵. صبر در بلاها و آزمایشات الهی، محک و ملاک شناخت و روشن شدن چهره ی مجاهدان و صابران است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ» (۷)

۶. صبر سبب دریافت صلوات خداوند است. «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» (۸)

(شاید یکی از علل صلوات بر پیامبر و اهل بیت او این است که آنها صابرترین مردم بودند.)

۷. صبر نسبت به ایمان، به منزله سر برای بدن است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

«الصبر من الايمان كالرأس من البدن» (۹) ۸. صبر، میزان درجات بهشتیان است. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»، «أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا

ص: ۳۴۸

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. نحل، ۱۲۷.

۴-۴. مدثر، ۷.

٥-٥. انبياء، ٨٥.

٦-٦. بقره، ٢١٤.

٧-٧. محمد، ٣١.

٨-٨. بقره، ١٥٧.

٩-٩. بحار، ج ٩، ص ٢٠٣.

صَبْرُوا» (۱)، «وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا» (۲)

۹. صبر، دارای درجاتی است. در حدیثی می خوانیم که صبر بر مصیبت ۳۰۰ و صبر بر طاعت ۶۰۰ و صبر از معصیت ۹۰۰ درجه دارد. (۳)

۱۰. در سراسر قرآن فقط در مورد صابران اجر بی حساب مطرح شده است. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴)

۱۱. قرآن مجید در کنار صبر، شکر را نیز مطرح فرموده است، اشاره به اینکه مشکلات هم نعمت هستند. «لِكُلِّ صَبَّارٍ شُكُورٍ» (۵)

۱۲. صبر، وصیت امام حسین علیه السلام به فرزندش امام سجاد علیه السلام است.

«یا بنی اصبر علی الحق و ان کان مرا» (۶)

۱۳. گاهی در یک اقدام چند نوع صبر دیده می شود. نظیر اقدام حضرت ابراهیم در قربانی کردن اسماعیل که هم صبر بر اطاعت و تسلیم و هم صبر بر مصیبت را لازم دارد.

پیام ها:

۱- سرچشمه همه کمالات صبر است. «بِمَا صَبَرْتُمْ» صبر در پایان هشت نشانه و کمال برای اولوا الالباب بیان شده و فرشتگان نیز اساس درود خود را صبر مؤمنان می دانند.

۲- سلام کردن به هنگام ورود، شیوه فرشتگان است. «يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ ، سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۳- بهشت «دارالسلام» است. چون فرشته ها از هر سو بر بهشتیان سلام می کنند.

«مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۴- به کسانی که پایداری و پشتکار دارند احترام بگذاریم. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»

۵- در نظام الهی حتی بکار بردن کلمات و درود و تبریک نیز بر اساس یک مبنا و حکمت (ایمان و عمل) است نه تملق و گزافه. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»

ص: ۳۴۹

۱- ۱. فرقان، ۷۵.

۲- ۲. انسان، ۱۲.

۳- ۳. بحار، ج ۷۱، ص ۹۲.

٤-٤. زمر، ١٠.

٥-٥. ابراهيم، ٥.

٦-٦. بحار، ج ٧٠، ص ١٨٤.

وَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (۲۵)

(در برابر گروه اوّل) کسانی هستند که پیمان خدا را پس از محکم بستن می شکنند و آنچه را خداوند به پیوند آن فرمان داده قطع می کنند و در زمین فساد می نمایند.

آنانند که برایشان لعنت است و برایشان بدمنزلی است.

نکته ها:

در برابر صفات نیکو و بارز اولوا الالباب در وفای به عهد و ارتباط با آنچه خداوند بر وصل آن فرمان داده، قرآن به گروهی اشاره می کند که ضد این صفات را دارا می باشند، یعنی عهد و پیمان می شکنند و آنچه را امر به وصل آن شده، قطع می کنند. لذا در مقابل «عُقَبَى الدَّارِ» ، برای این افراد «سُوءُ الدَّارِ» در نظر گرفته شده است.

فساد در زمین، بارها در قرآن نسبت به افراد و اعمالی مطرح شده است، از جمله افرادی که مصداق مفسد معرّفی گردیده اند، فرعون است. «إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ» (۱) همچنین افعالی مثل: هلاک حرث و نسل (۲)، ایجاد تفرقه و آدم کشی نیز از جمله مصداق فساد در زمین دانسته شده است. قرآن (۳) جزای «مفسد فی الارض» را کشتن، دار زدن، قطع عضو و یا تبعید می داند و کسانی را که در دل اراده ی بلند پروازی و فساد دارند، محرومان از الطاف الهی در قیامت می شمارد.

امام سجّاد علیه السلام به فرزندش وصیت می فرماید:

«ایاک و مصاحبه القاطع لرحمه، فانی وجدته ملعوناً فی کتاب الله» (۴) از دوستی و مصاحبت با کسانی که قطع رحم می کنند پرهیز، زیرا من در قرآن، آنها را ملعون یافتم. یَقْطَعُونَ ... لَهُمُ اللَّعْنَةُ

ص: ۳۵۰

۱-۱. قصص، ۴.

۲-۲. بقره، ۲۰۵.

۳-۳. مائده، ۳۳.

۴-۴. بحار، ج ۷۴، ص ۱۹۶.

۱- یکی از شیوه های تربیتی و تبلیغی، روش مقایسه است. یُوفُونَ ... عُنْبَى الدَّارِ - یَنْقُضُونَ ... سُوءِ الدَّارِ

۲- نقطه ی شروع تمام انحرافات، جدایی انسان از خداوند است. یَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ ... یُفْسِدُونَ

۳- قطع رحم از گناهان کبیره است، زیرا وعده عذاب برای آن داده شده است.

یَقْطَعُونَ ... لَهُمْ سُوءِ الدَّارِ

۴- فساد انسان، به همه جا سرایت می کند. «یُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ»

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

خداوند برای هر که بخواهد روزی را گسترش می دهد و (یا) تنگ می گرداند. و (مردم) به زندگی دنیا دل خوشند، در حالی که زندگی دنیا در (برابر زندگی) آخرت جز یک کامیابی (موقت و اندک) نیست.

نکته ها:

گرچه در این آیه، توسعه و تنگی رزق به خدا نسبت داده شده، اما بدیهی است که کارهای خداوند حکیم، از روی مصلحت و حکمت صادر می شود. چنانکه در برخی آیات و روایات، بعضی علل آن بیان شده است. از جمله؛ وجود گناه در زندگی افراد که باعث تغییراتی در رزق آنها می گردد. چنانکه در دعای کمیل می خوانیم:

«اللهم اغفر لي الذنوب التي تغير النعم» خداوندا! ببخشای بر من آن گناهایی که نعمت ها را دگرگون می سازد.

گاهی تفاوت در رزق و روزی بخاطر آزمایش افراد است، وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ ... وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ ... (۱) ما هر آینه شما را با نقص اموال امتحان می کنیم. گاهی محروم شدن

ص: ۳۵۱

بجهت محروم کردن دیگران از حقوق آنهاست، نظیر داستان باغی که در آتش سوخت که سوره ی قلم به آن اشاره فرموده است و گاهی هم بی توجهی به یتیمان باعث تنگی روزی است. «كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» (۱)

مهم آن است که ما نه از بسط رزق یاغی شویم و همه چیز را از یاد ببریم و نه به هنگام قبض آن از همه چیز ناامید و مأیوس گردیم که نظام الهی، نظامی است حکیمانه و بر پایه آزمایش، نه بر اساس شانس و بخت و اقبال.

پیام ها:

۱- روزی به دست خداست نه به زرنگی، دو رنگی، پیمان شکنی و قطع روابطی که احیاناً مستلزم انفاق و بخشش است. «اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ»

۲- رزق کم هم براساس اندازه ی حکیمانه مقدر می شود. «يَقْدِرُ» بجای «يضيق»

۳- با اینکه دنیا اندک است، ولی طرفداران خود را فریب می دهد. وَفَرِحُوا ...

۴- دنیا، کوچک، کم و زودگذر است، به آن دل خوش نکنیم. «إِلَّا مَتَاعٌ»

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ (۲۷)

کفار می گویند: چرا از طرف پروردگارش معجزه ای (به دلخواه ما) بر او نازل نشده است؟ بگو: همانا خداوند هر که را بخواهد (به حال خود رها و) گمراه می کند و هر کس را که به سوی او رو کرده و توبه نماید، به سوی خویش هدایت می نماید.

نکته ها:

هر پیامبری برای اثبات ادعای نبوت خود، باید نشانه ای از جانب خداوند داشته باشد که آن را معجزه می نامند، این معجزه طبعاً در امور خاص و مشخصی است، اما افراد لجوج که

ص: ۳۵۲

قصده پذیرش حق را نداشتند، از پیامبر تقاضای معجزه بر اساس هوس های خود می کردند، در صورتی که اگر لجاجت را کنار می گذاشتند، قرآن، خود، بزرگترین معجزه است.

گاهی آب و غذا برای افراد مریض مضر است، اما این ضرر نه از آن جهت که در آب و غذا ضرری وجود دارد، بلکه بخاطر بیماری این افراد است. آری! افرادی که از نظر روحی مریض اند، مانند مریض جسمانی در پذیرش آیات ناب الهی دچار ناراحتی می گردند، زیرا به محض مواجهه با حق، روح لجاجت در آنها تحریک شده و هدایت را پس می زند و این همان معنای «يُضِلُّ» است.

بحثی پیرامون هدایت و ضلالت

هدایت الهی دو گونه است: ابتدایی و تکمیلی.

هدایت ابتدایی در رابطه با همه مردم است، «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ» (۱) اما هدایت تکمیلی نسبت به کسانی است که هدایت عمومی اول را پذیرفته باشند. مثل معلمی که در روزهای اول درس، مطالب خود را یکسان و یکنواخت به همه شاگردان عرضه می کند، اما بعد از مدتی برای محصلان کوشا، جدی و پرکار خود، لطف بیشتری مبذول می دارد. «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادْهُمْ هُدًى» (۲)

اما براستی برای افرادی که قرآن درباره ی آنها می فرماید:

«وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ» (۳) هیچ آیه ای از آیات الهی برایشان نازل نشد، مگر آنکه از آن اعراض کردند.

«وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ» (۴) اگر ما کتاب را از آسمان در کاغذی فرو فرستیم و آنها با دست خودشان آن را لمس کنند، باز هم می گویند سحر است.

«وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا» (۵) اگر هر معجزه ای ببینند، ایمان نخواهند آورد.

آیا جز برداشتن دست عنایت و زدن مهر ضلالت بر دلهایشان، چاره ای دیگر می باشد؟!

ص: ۳۵۳

۱-۱. انسان، ۳.

۲-۲. محمد، ۱۷.

۳-۳. انعام، ۴.

۴-۴. انعام، ۷.

۵-۵. انعام، ۲۵.

در هر حال، خداوند، حکیم و عادل است و تمام کارها و خواست او از: «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»، «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»، «يَزُوقُ مَنْ يَشَاءُ»، «يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ»، «يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ»، «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» همه بر اساس عدل و حکمت و لطف و عنایت تفسیر می گردد.

یعنی اگر فرمود: «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»، چنین نیست که بدون هیچ ضابطه و معیاری، هدایت را برای کسی خواسته باشد، بلکه چنانچه از آیات دیگر برمی آید، یکجا ایمان را شرط هدایت می شمارد و می فرماید: «وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ» (۱) و در جای دیگر، کسب رضایت و خشنودی حق را با پیمودن راه سلامت زمینه هدایت معرفی می فرماید: «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ» (۲)

و یا اگر فرمود: «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»، در آیه دیگر، اسراف و تردید و شک را عامل این اضلال می داند. «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ» (۳)

به هر صورت اگر دهانه ظرفی به طرف آسمان باشد، باران در او وارد می شود، امّا اگر به طرف زمین قرار بگیرد، از نزولات آسمانی بهره ای نخواهد برد و اینچنین است انسانی که دهانه روحش به جانب مادیات باشد، بدیهی است که از باران معنویت الهی بی نصیب خواهد بود. «اسْتَحْبُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» (۴)

پیام ها:

۱- کفّار لجوج هر لحظه معجزه ی جدیدی می خواهند. مشکل در معجزه بیرونی نیست، بلکه در عناد درونی آنهاست. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةً»

۲- سنت الهی هدایت همه مردم است، «إِنَّ عَلَيْنَا لِلَّهِدِي» (۵) امّا اگر کسی راه کج را انتخاب کرد، خداوند کیفر او را، همان گمراهی قرار می دهد. «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»

۳- خشوع در برابر حق، کلید هدایت است. «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ»

۴- اگر چه هدایت مردم بدست خداست، ولی هدایت خداوند شامل کسانی می شود که در خود، آمادگی به وجود آورده باشند. «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ»

ص: ۳۵۴

۱- ۱. تغابن، ۱۱.

۲- ۲. مائده، ۱۶.

۳- ۳. غافر، ۳۴.

۴- ۴. نحل، ۱۰۷.

۵- ۵. لیل، ۱۲.

الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

(هدایت شدگان) کسانی هستند که ایمان آورده و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد. بدانید که تنها با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد.

نکته ها:

یاد خدا تنها به ذکر زبانی نیست، اگر چه یکی از مصادیق روشن یاد خداست، زیرا آنچه مهم است یاد خدا بودن در تمام حالات خصوصاً در وقت گناه است.

یاد خداوند برکات بسیار دارد، از جمله:

الف: یاد نعمت‌های او، عامل شکر اوست.

ب: یاد قدرت او، سبب توکل بر اوست.

ج: یاد الطاف او، مایه محبت اوست.

د: یاد قهر و خشم او، عامل خوف از اوست.

ه: یاد عظمت و بزرگی او، سبب خشیت در مقابل اوست.

و: یاد علم او به پنهان و آشکار، مایه حیا و پاکدامنی ماست.

ز: یاد عفو و کرم او، مایه امید و توبه است.

ح: یاد عدل او، عامل تقوا و پرهیزکاری است.

انسان، بی نهایت طلب است و کمال مطلق می‌خواهد، ولی چون هر چیزی غیر از خداوند محدود است و وجود عارضی دارد، دل را آرام نمی‌گرداند. در مقابل کسانی که با یاد خدا آرامش می‌یابند، عده‌ای هم به متاع قلیل دنیا راضی می‌شوند. «رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ اطْمَأَنُّوا بِهَا»

نماز، ذکر الهی و مایه آرامش است. «وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (١)، «أَلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ»

ممکن است معنای «أَلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» این باشد که به واسطه ذکر و یادی که

خدا از شما می کند، دلهایتان آرام می گیرد، یعنی اگر بدانیم خداوند ما را یاد می کند و ما در محضر او هستیم، دلهایمان آرامش می یابد. چنانکه حضرت نوح علیه السلام به واسطه کلام الهی «اَضْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» (۱) آرام گرفت و امام حسین علیه السلام به هنگام شهادت علی اصغرش با عبارت

«هین علی انه بعین الله» این آرامش را ابراز فرمود و یا در دعای عرفه آمده است:

«یا ذاکر الذاکرین»

سؤال: اگرچه در این آیه آمده است که دلها، و به ویژه دل مؤمن، با یاد خدا آرام می گیرد، اما در آیات دیگری می خوانیم هرگاه مؤمن خدا را یاد کند، دلش به لرزه می افتد. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» (۲) آیا این لرزش و آرامش می توانند در یکجا جمع شوند؟ راه توجیه آن چیست؟

پاسخ: برای تصوّر وجود این همزمان آرامش و لرزش در یک فرد، توجه به این مثال ها راهگشا می باشد:

الف: گاهی انسان بخاطر وجود همه مقدمات، اطمینان و آرامش دارد، اما در عین حال از نتیجه هم نگران و بیمناک است. مثل جراح متخصصی که به علم و کار خود مطمئن است، ولی باز در هنگام عمل شخصیت مهمی دلهره دارد.

ب: فرزندان، هم به وجود والدین، احساس آرامش می کنند و هم از آنها حساب می برند و می ترسند.

ج: گاهی انسان از آنجا که می داند فلان ناگواری برای آزمایش و رشد و ترفیع مقام اوست، خرسند و آرام است، اما اینکه آیا در انجام وظیفه موفق خواهد شد یا خیر، او را نگران می کند و به لرزه می اندازد.

د: انسان های مؤمن وقتی در تلاوت قرآن به آیات عذاب، دوزخ و قهر الهی می رسند، لرزش بر اندام آنها مستولی می شود، اما هنگامی که آیات رحمت و رضوان و بهشت خداوند را قرائت می کنند، آرامشی شیرین، قلوب آنها را فرا می گیرد و آنها را دلگرم می سازد. امام سجاد علیه السلام در دعای ابو حمزه می فرماید:

«اذا ذكرت ذنوبی فزعت و اذا رأیت

ص: ۳۵۶

۱-۱. هود، ۳۷.

۲-۲. انفال، ۲.

کرمک طمعت» ، یعنی هرگاه گناهان خود و عدل و قهر تو را به یاد می آورم، ناله می زنم، اما وقتی به یاد لطف و عفو تو می افتم امیدوار می شوم.

صاحب المیزان برای این جمله، از قرآن شاهد می آورد؛ «تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» (۱) یعنی در آغاز انسان دلهره دارد، ولی کم کم به آرامش می رسد.

کسی که از یاد خدا غافل است، آرامش ندارد و زندگی بدون آرامش زندگی نکبت باری است.

«مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲)

عامل آرامش و دلگرمی

دستیابی به اطمینان و آرامش می تواند عوامل گوناگونی داشته باشد، ولی در رأس آنها آگاهی و علم جلوه ویژه ای دارد؛

- کسی که می داند ذره ی مثقالی از کارش حساب دارد، «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۳) نسبت به تلاش و فعالیتش دلگرم است.

- کسی که می داند بر اساس لطف و رحمت الهی آفریده شده، «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» (۴) امیدوار است.

- کسی که می داند خداوند در کمین ستمگران است، «إِنَّ رَبَّكَ لَبَلَمَّا ضَادٍ» (۵) آرامش دارد.

- کسی که می داند خداوند حکیم و علیم است و هیچ موجودی را بیهوده خلق نکرده است «عَلِيمٌ حَكِيمٌ» خوش بین است.

- کسی که می داند راهش روشن و آینده اش بهتر از گذشته است، «وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ» (۶) قلبش مطمئن است.

- کسی که می داند امام و رهبرش انسانی کامل، انتخاب شده از جانب خداوند و معصوم از هر لغزش و خطاست، «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۷) آرام است.

ص: ۳۵۷

۱-۱. زمر، ۲۳.

۲-۲. طه، ۱۲۴.

۳-۳. زلزله، ۷.

۴-۴. هود، ۱۱۹.

۵-۵. فجر، ۱۴.

۶-۶. اعلیٰ، ۱۷.

۷-۷. بقره، ۱۲۴.

کسی که می داند کار نیک او از ده تا هفتصد بلکه تا بی نهایت برابر پاداش دارد، ولی کار زشت او یک لغزش بحساب می آید دلخوش است. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ» (۱)

- کسی که می داند خداوند نیکوکاران را دوست دارد، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (۲) به کار نیکش دلگرم می شود.

- کسی که می داند کار خیرش آشکار و کار شرش پنهان می ماند، «یا من اظهر الجمیل و ستر القبیح» شاد است.

عوامل اضطراب و نگرانی

یکی از شایع ترین بیماری های قرن حاضر، اضطراب و افسردگی است. برای این بیماری که دارای علائمی همچون انزوای طلبی، در خود فرو رفتن، خود کم بینی و بیهوده انگاری است، دلایل بسیاری را ذکر کرده اند، از جمله:

- شخص افسرده از اینکه همه چیز را مطابق میل خود نمی بیند دارای افسردگی شده است، در حالی که ما نباید بخاطر اینکه چون به همه آنچه می خواهیم، نرسیدیم، از مقدار ممکن آن هم دست برداریم و تسلیم شویم.

- شخص افسرده با خود فکر می کند که چرا همه مردم مرا دوست ندارند و حال آنکه این امر غیر ممکن است و حتی خدا و جبرئیل هم دشمن دارند، لذا انسان نباید توقع داشته باشد که همه او را دوست بدارند.

- شخص افسرده گمان می کند که همه مردم بد هستند، در صورتی که چنین نیست و خداوند به فرشتگانی که این توهم را داشتند پاسخ داد.

- شخص افسرده گمان می کند که همه ناگواری ها از بیرون وجود اوست، در حالیکه عمده تلخی ها عکس العمل و پاسخ خصلت ها و کردارهای خود ماست.

- شخص مضطرب از شروع در کارها نگران است و احساس ترس و تنهایی می کند.

ص: ۳۵۸

۱-۱. بقره، ۲۶۱.

۲-۲. بقره، ۱۹۵.

حضرت علی علیه السلام برای رفع این حالت می فرماید:

«اذا خفت من شیء فقع فيه» (۱) از هر چه می ترسی خود را در آن بیانداز که ترس هر چیز بیش از خود آن است.

-شخص مضطرب نگران آنست که آینده چه خواهد شد. این حالت را می توان با توکل بر خدا و پشتکار درمان کرد.

-چون در بعضی کارها ناکام شده است، نگران است که شاید در تمام امور به این سرنوشت مبتلا شود.

-چون بر افراد و قدرت های ناپایدار تکیه دارد، با تزلزل آنها دچار اضطراب می شود.

و خلاصه اموری همچون عدم قدردانی مردم از زحمات آنها، گناه، ترس از مرگ تلقین های خانواده به اینکه نمی دانی و نمی توانی، قضاوت های عجولانه، توقعات نابجا و تصوّرات غلط، علت بسیاری از افسردگی ها و اضطراب ها می باشد که با یاد خدا و قدرت و عفو و لطف او می توان آنها را به آرامش و شادابی مبدل ساخت. تفسیر آیه «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ» را در روز ۱۴ خرداد ۷۳ در همدان می نویسم، زیرا بمناسبت پنجمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) برای سخنرانی آمده ام. کسی که در پایان وصیت نامه بسیار مهم خود می فرماید: «من با دلی آرام و قلبی مطمئن و ضمیری شاد و روحی امیدوار به فضل الهی از خدمت شما مرخص می شوم.»

پیام ها:

۱- نشانه انابه واقعی، ایمان و اطمینان به خداست. مَنْ أَنَابَ ، الَّذِينَ آمَنُوا ...

۲- ایمان بدون اطمینان قلبی، کامل و کارساز نیست. «آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ»

۳- یاد خداوند با زبان کفایت نمی کند، اطمینان قلبی هم می خواهد. «تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ»

۴- تنها یاد خدا، مایه ی آرامش دل می شود. «بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»

امروزه دارندگان زر و زور و تزویر بسیارند، ولی از آرامش لازم خبری نیست.

ص: ۳۵۹

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ﴿٢٩﴾

کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند خوشا بحالشان و سرانجام نیکویی دارند.

نکته ها:

مردم چهار دسته اند:

الف: مؤمن، کسانی که هم ایمان دارند و هم اعمالشان صالح است.

ب: کافر، کسانی که ایمان ندارند و در ظاهر نیز اظهار ایمان نمی کنند.

ج: فاسق، کسانی که ایمان دارند، ولی اعمالشان صالح نیست.

د: منافق، کسانی که ایمان ندارند، ولی به ظاهر اظهار ایمان می کنند.

«طُوبَىٰ» یا مصدر است مثل «بُشْرَىٰ» و یا مؤنث «اطیب» به معنای بهترین است. در آیه مصداق خاصی برای (بهترین) بیان نشده تا شامل همه بهترین ها شود. و شاید روایاتی که می گوید: طوبی درختی است که ریشه آن در خانه پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و شاخه های آن بر سر مؤمنان سایه افکنده، (۱) مثال و تجسمی باشد از اینکه همه پاکی ها و خیرات در گرو اتصال به رهبران آسمانی است.

وقتی کوتاه فکران به پیامبر صلی الله علیه و آله انتقاد کردند که چرا این همه فاطمه زهرا علیها السلام را می بوسی؟ حضرت فرمود: زمانی که در شب معراج مرا به بهشت بردند، من از میوه درخت طوبی خوردم و وجود فاطمه از آن نشأت گرفت و پدید آمد و من هر گاه مشتاق بوی بهشت می شوم دخترم فاطمه را بو می کنم. (۲)

کامیابی افراد بی ایمان و بدور از عمل صالح، عمق و تداوم ندارد. چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«لا خیر فی لذه من بعدها النار» (۳) در لذتی که بعد از آن آتش باشد، خیری نیست.

ص: ۳۶۰

۱-۱. بحار، ج ۸، ص ۱۱۷ و ۱۲۰.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۱۸۸

۳-۳. بحار، ج ۴۱، ص ۱۰۴

پیام ها:

- ۱- زندگی شیرین دنیوی و عاقبت نیکوی اخروی در سایه ایمان و عمل صالح است. الَّذِينَ آمَنُوا ... طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ
- ۲- کامیابی های دنیوی در صورتی ارزش دارد که همراه عاقبت اخروی باشد نه آنکه مانع آن گردد. «طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ»
كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِّتَتْلُوا عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابٌ (۳۰)

این چنین ما تو را در میان امتی که پیش از آن امت های دیگری (آمده و) رفته اند، به رسالت فرستادیم، تا آنچه را به سوی تو وحی کرده ایم بر آنان تلاوت کنی. در حالی که آنان به خدای رحمان کفر می ورزند، بگو: او پروردگار من است، معبودی جز او نیست تنها بر او توکل کرده ام و بازگشت من تنها به سوی اوست.

نکته ها:

اگر چه بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در میان امت عرب بوده است، ولی به صراحت آیات دیگر، او پیامبر تمام امت هاست. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ» (۱)

پیام ها:

- ۱- بعثت انبیا، سنت الهی و بر اساس لطف و رحمت اوست. كَذَلِكَ ... بِالرَّحْمَنِ ۲- توجه به تاریخ هر قوم، برای تبلیغ و تربیتشان لازم است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا»
- ۳- وظیفه پیامبران تلاوت وحی الهی بر مردم است. «لِتَتْلُوا»
- ۴- در برابر کفار مقاومت و از عقیده خود دفاع کنید. «يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ ، قُلْ هُوَ رَبِّي»

ص: ۳۶۱

۵- توکل بر خدا، عامل مقاومت در برابر کفار است. «قُلْ هُوَ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»

۶- دلایل ایمان ما به خداوند؛ ربوبیت او «رَبِّي»، یگانگی او «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»، پناهگاهی او «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»، و بازگشت ما بسوی او «إِلَيْهِ مَتَابٍ»، می باشد.

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلَّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَلَمْ يَأْسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾

واگر به واسطه قرآن کوهها به حرکت درآیند یا زمین قطعه قطعه شود یا به واسطه آن مردگان به سخن آیند، (باز ایمان نمی آورند). بلکه تمام امور بدست خداست. آیا مومنان (از این سنگدلان) مأیوس نشده اند (و نمی دانند) که اگر خدا می خواست قطعاً (با قهر و اجبار) همه مردم را به راه می آورد. و پیوسته به کسانی که کفر ورزیدند به سزای کارهایی که کرده اند مصیبت کوبنده ای می رسد یا آن مصیبت به نزدیک خانه آنان فرو می آید (تا هر لحظه زندگی همراه با دغدغه داشته باشند و این دلهره همچنان ادامه دارد) تا آنگاه که وعده الهی فرا رسد. همانا خداوند خلف وعده نمی کند.

نکته ها:

این آیه اوج عناد و لجاجت کفار را بیان می کند. نظیر آیه ۱۱۱ سوره انعام که می فرماید: اگر ما فرشتگان را بر خود آنها نازل کنیم و مردگان با آنها سخن بگویند و همه چیز روبروی آنان محشور شود باز هم ایمان نخواهند آورد.

قرآن کتابی است که محکمتر از کوهها را تکان داد و بالاتر از مرده های جسمانی را زنده کرد. عقول و دلهای مرده و سنگ مردم جاهل عرب را حیات داد. و اگر کتابی باشد که

بتواند کوهها را تکان دهد و مردگان را زنده گرداند، آن همین قرآن است. أَوْ مَنْ كَانَ مِثْنًا فَأَحْيَيْنَاهُ ... (۱)

از فرمایش امام کاظم علیه السلام استفاده می شود که در قرآن، علوم و رموزی است که می توان به واسطه آنها در طبیعت تصرف کرد. (۲) «سَيَّرْتُ بِهِ ، قَطَعْتُ بِهِ ، كَلَّمْتُ بِهِ»

پیام ها:

۱- انتظار نداشته باشید که همه مردم ایمان بیاورند. «لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا»

۲- عناد و لجاجت، درد بی درمان جوامع بشری است. (اگر کسی طالب و جویای حق باشد، یک معجزه هم برای ایمان آوردن کافی است) «قَدْ آتَانَا سَيَّرْتُ بِهِ ، قَطَعْتُ بِهِ ، كَلَّمْتُ بِهِ»

۳- در جهان بینی الهی همه کاره خداست. «بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا»

۴- معجزه، تحت اراده خداوند است. نه بر اساس پیشنهاد و هوس های افراد لجوج. «يَلِ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا» ۵- اراده خداوند بر هدایت اختیاری انسان هاست، نه اجبار و اکراه آنان. «لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا» چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۳)

۶- کفار باید منتظر ضربه هایی از جانب خداوند بر کشور و مرزهای خود باشند.

«لَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ»

۷- قهر خداوند اختصاص به جهان آخرت ندارد. تُصِيبُهُمْ ... قَارِعَةٌ

۸- همه جا موعظه و استدلال کافی و کارساز نیست، گاهی قهر و غضب لازم است. تُصِيبُهُمْ ... قَارِعَةٌ

۹- علت نزول بلاها، کردار خود ماست. «بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ»

۱۰- هشدارهای الهی گاه به صورت مستقیم و نسبت به خود ماست و گاه بطور غیر مستقیم و نسبت به دیگران و مناطق اطراف ماست. «تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ»

ص: ۳۶۳

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳- ۳. بقره ۲۵۶

۱۱- از عذاب دیگران درس عبرت بگیریم. «أَوْ تَحُلَّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ»

۱۲- هیچگاه در وعده ها و وعیدهای الهی شک نکنیم. «لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ»

وَ لَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكُمْ فَأَمَلَيْتُمْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿۳۲﴾

و همانا پیامبرانی پیش از تو (نیز) به استهزاء گرفته شدند، اما من به کسانی که کفر ورزیدند مهلت دادم سپس آنان را (به قهر خود) گرفتم، پس (بنگر که) کیفر من چگونه بود.

پیام ها:

۱- شناخت تاریخ پیامبران، عامل صبر و بردباری در برخورد با مشکلات و تحمل سختی ها و مصائب است. «اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۲- کسی که فرستادگان الهی را مسخره کند، کافر است. «فَأَمَلَيْتُمْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا» ۳- مهلت دادن، سنت حتمی و همیشگی الهی است. «فَأَمَلَيْتُمْ» (مؤمن از این فرصت برای توبه و عمل صالح بهره برداری می کند، اما کافر بر گناهان خویش اصرار می ورزد).

۴- به مهلت الهی مغرور نشویم، که قهر او یکدفعه می رسد. «ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ»

۵- اگر کسی را برای انجام کاری مأمور می کنید، خطرات و سختی های کار را به او گوشزد نمایید و به او روحیه دهید. «لَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكُمْ»

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَ مَنْ يَضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿۳۳﴾

ص: ۳۶۴

پس آیا آن (خدایی) که بر هر کس و عملکرد او حاکم و ناظر است، (با بُت های ساختگی یکی است؟) و (لی) آنان برای خدا شریکانی قرار داده اند.

بگو: آنها را نام ببرید (چه هستند و چه توانی دارند؟) آیا خدا را از شریکانی در زمین خبر می دهید که او نمی شناسد؟ یا سخنی تو خالی (می گوید)، بلکه برای کسانی که کفر ورزیدند، مکرشان آراسته جلوه داده شده است و از راه (حق) باز داشته شده اند و هر که را خدا گمراه کند، پس برای او هیچ هدایت کننده ای نیست.

نکته ها:

قائم بودن خدا، به معنای تدبیر تمام امور و کفایت، حفاظت، نظارت، ثبت و ضبط آنهاست.

پیام ها:

۱- خداوند با طرح سؤال، عقل و فطرت انسان را به قضاوت می طلبد، زیرا عقل و فطرت با شرک سازگار نیست. أَفَمَنْ ... أَمْ تَتَّبِعُونَ

۲- کسی که از خدای علیم و واحد و قیوم جدا شود، به ورطه شرک و چند خدایی گرفتار می آید. «شُرَكَاء»

۳- بت پرستی و شرک به قدری سبک سری و بی منطق است که حتی نمی توان نام و اوصاف معبودان آنان را بیان کرد. «قُلْ سَمُّوهُمْ»

۴- شاید مشرکان نیز از عمق جان بت ها را قبول ندارند. «أَمْ بِيْظَاهِرٍ مِّنَ الْقَوْلِ»

۵- شرک نیز نوعی کفر است. جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاء ... زُيِّنَ لِلذِّينِ كَفْرُوْا

۶- کسی که مسائل انحرافی برایش جلوه کرد، از راه حق و مسیر هدایت باز می ماند. زُيِّنَ ... صُدُّوْا

۷- به نقشه ها و تدبیرهای خود مغرور نشوید. زُيِّنَ ... مَكْرُهُمْ

لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

برای آنان در زندگی دنیا عذابی است و قطعاً عذاب آخرت سخت تر است و در برابر (قهر) خداوند هیچ محافظی برایشان نیست.

نکته ها:

عذاب آخرت سخت تر است، زیرا:

الف: در قیامت اسباب و وسایل قطع می گردد. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۱)

ب: نسب و فامیلی، دیگر کارآیی ندارد. «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ» (۲)

ج: فدیة قبول نمی شود. يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي ... بِنِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ أُخِيهِ ... وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا كَلَّا (۳) حاضر است بستگان و حتی تمام جهان را فدا کند.

د: عذرخواهی مفید نیست. «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعذِرَتُهُمْ» (۴)

ه: دوستان یکدیگر را رها می کنند. «لَا يَسْتَلُّ حَمِيمٌ حَمِيمًا» (۵)

و: دوام دارد و همیشگی است. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۶)

ز: تخفیفی در کار نیست. «لَا يُخَفَّفُ» (۷)

ح: هم روحی و هم جسمی است. «ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ» (۸)

پیام ها:

۱- کسی که برای خدا شریک قرار دهد، در دنیا نیز عذاب می شود. لَهُمْ عَذَابٌ فِي ...

الدُّنْيَا

۲- شفاعت، شامل حال مشرکان نمی شود. «مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ»

ص: ۳۶۶

۱- ۱. بقره، ۱۶۶.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۰۱.

٣-٣. معارج، ١١ تا ١٦.

٤-٤. غافر، ٥٢.

٥-٥. معارج، ١٠.

٦-٦. بقره، ١٦٢.

٧-٧. بقره، ١٦٢.

٨-٨. دخان، ٤٩.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا لَدَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

مثال بهشتی که به پرهیزکاران وعده داده شده (چنین است که) نهرها از زیر آن جاری است. میوه ها و سایه اش دائمی است این است. عاقبت کسانی که تقوا پیشه کردند و سرانجام کافران آتش است.

نکته ها:

از جمله شیوه های تعلیم و تربیت در قرآن، مقایسه و سنجش میان افراد، حالات و سرانجام حق و باطل است. از این جهت چون در آیه ی قبل، آینده مشرکان بیان شده بود، لذا در این آیه به عاقبت افراد با تقوا اشاره می فرماید تا انسان ها با مقایسه ی این دو سرنوشت، با درک و آگاهی بیشتر و بهتری بتوانند راه خود را انتخاب نمایند.

پیام ها:

۱- آنچه را که می توان از بهشت درک کرد، شبیه و مثل آن است، «مَثَلُ الْجَنَّةِ» و گرنه بهشت برای وجود محدودی مانند ما، به درستی قابل درک نیست.

۲- نعمت های بهشتی، موسمی، موضعی و فاسد شدنی نیست و قطع و وصل و آفت در آن راه ندارد. «دَائِمٌ»

۳- بهشت، بهای تقواست و بی جهت به کسی داده نمی شود. پاداش پرهیز موقت دنیوی، کامیابی دائم اخروی است. الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ... أُكُلُهَا لَدَائِمٌ

۴- به ظاهر افراد نگاه نکنید، زیرا که پایان کار مهم است. «عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا»

۵- مؤمن باید با تقوا باشد. در مقابل «الْمُتَّقُونَ»، «الْكَافِرِينَ» آمده است.

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مآبٌ ﴿٣٦﴾

و کسانی که به آنان کتاب (آسمانی) دادیم، به آنچه به سوی تو نازل شده دلشاد می شوند. و بعضی از گروه ها کسانی هستند که بخشی از آن (قرآن) را انکار می کنند. بگو: همانا من مأمورم که خدا را بپرستم و به او شرک نورزم. تنها به سوی او دعوت می کنم و بازگشت من به سوی اوست.

نکته ها:

این آیه همچون آیات دیگر (۱) از افراد سالم، خوش قلب و پذیرای حق اهل کتاب ستایش کرده و می فرماید: اهل کتاب واقعی، روحیه ی حق گرا دارند، از تعصبات نابجا پرهیز می کنند و چون با اسلام و آیات الهی برخورد کنند، شادمان شده و ایمان می آورند.

پیام ها:

۱- گرچه پذیرفتن آیات مهم است، ولی پذیرش شادمانه مهمتر است. «يَفْرَحُونَ»

۲- ایمان به تمام دستورات الهی لازم است، نه بخشی از آن. «بِمَا أُنزِلَ»

۳- حزب گرایی کورکورانه، یک آفت و خطر در برابر حق گرایی است. «مِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ»

۴- باید در برابر انکار حق، قاطعیت نشان داد. «مَنْ يُنْكِرُ ... قُلْ»

۵- دلیل بندگی خالصانه، آن است که سرنوشت و آینده ما به دست اوست.

أَعْبُدَ اللَّهَ ... إِلَيْهِ مآبٌ

۶- توحید، نبوت، معاد اصول مشترک همه ادیان آسمانی است؛

توحید، «أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ» نبوت، «إِلَيْهِ أَدْعُوا» معاد، «إِلَيْهِ مآبٌ»

ص: ۳۶۸

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَ لَئِنْ أَتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

و بدین سان ما آن (قرآن) را به صورت فرمانی روشن (به زبان عربی) نازل کردیم و بدون شک اگر بعد از دانشی که به تو رسیده است از هوسهای آنان پیروی کنی، در برابر (قهر) خدا برای تو هیچ یاور و محافظی نیست.

نکته ها:

«حکم» در آیه، به یکی از این سه معناست: حاکم و فاصل میان حق و باطل، احکام الهی و حکمت.

پیام ها:

۱- بعثت انبیا و نزول کتب آسمانی، سنت حکیمانه الهی است. «وَ كَذَلِكَ»

۲- پست تر از هواپرستی و هوسرانی، تأمین هوسهای دیگران است. «أَهْوَاءَهُمْ»

۳- علم به تنهایی سعادت آفرین نیست، چه بسا که انسان با وجود علم، باز هم به دنبال خرافات و هوسهای مردم برود. «اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۴- انسان های آگاه، مسئولیت بیشتری دارند. «جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۵- علم واقعی، قرآن است. «أَنْزَلْنَاهُ ... جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۶- خداوند با هیچکس خویشاوندی ندارد، حتی اگر انبیا هم کج بروند، مورد تنبیه الهی واقع می شوند. «مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ»

۷- جلب رضایت منحرفان همان و از دست دادن امدادهای الهی، همان. «اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ ... مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ»

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

والبته ما قبل از تو (نیز) پیامبرانی فرستاده ایم و برای آنان همسران و فرزندان قرار دادیم و هیچ پیامبری را نسزد که معجزه ای بیاورد، مگر با اذن الهی. برای هر زمان و دوره ای کتاب (و قانون) است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: ما فرزندان حضرت محمد صلی الله علیه و آله هستیم و مادرمان فاطمه علیها السلام است و خداوند به هیچ یک از پیامبران چیزی را نداده مگر آنکه آن را به حضرت محمد صلی الله علیه و آله نیز داده است. سپس آن حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: (۱) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا ...

پیام ها:

۱- بعثت انبیا، یکی از سنت های الهی است. «أَرْسَلْنَا رُسُلًا»

۲- انبیا نیز مثل سایر مردم زندگی می کرده و دارای همسر و فرزند بوده اند.

«أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً»

۳- معجزه ی پیامبران بر اساس خواست آنها یا درخواست و هوس مردم نیست، بلکه با اذن و اراده ی الهی است. «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»

۴- زمان، در نزول قانون الهی نقش دارد. «لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ»

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

خداوند هر چه را بخواهد محو یا اثبات می کند و ام الكتاب تنها نزد اوست

ص: ۳۷۰

مطابق آنچه از آیات و روایات به دست می آید مقدرات الهی بر دو نوع است:

۱. اموری که مصلحت دائمی دارد و لذا قانونش هم دائمی است. مثل آیات؛ «مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَمْدَىٰ» (۱) در کلام ما تبدل راه ندارد. «كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» (۲) هر چیزی در نزد پروردگار دارای حساب و کتاب دقیقی است. اینگونه مقدرات در لوح محفوظ ثبت است «فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ» (۳) و فقط مقربان الهی با اذن خداوند می توانند بر آن آگاه شوند. «كِتَابٌ مَّرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُرْسَلُونَ» (۴)

۲. اموری که غیرحتمی و مصالح آنها تابع اعمال و رفتار مردم است، مثل توبه کردن مردم از گناه که مصلحت عفو را در پی دارد، و یا دادن صدقه که مصلحت دفع بلا را به همراه می آورد و یا ظلم و ستم که به خاطر مفسده اش قهر الهی را به دنبال دارد، یعنی خداوند متعال در اداره ی نظام آفرینش دست بسته نیست و با حکمت و علم بی نهایتی که دارد، می تواند با تغییر شرایط، تغییراتی در آفرینش و قوانین آن بدهد. بدهی است که این تغییرات، نشانه ی جهل خداوند متعال و یا تجدید نظر و پشیمانی او نیست، بلکه این تغییرات بر اساس حکمت و تغییر شرایط و یا پایان دوره ی آن امر است.

قرآن مجید در این زمینه نمونه های زیادی دارد که به چند نمونه اشاره می کنیم:

الف: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (۵) دعا کنید تا من برای شما مستجاب کنم. انسان با تضرع و دعا می تواند مصالح خود را بدست آورد و سرنوشت خود را تغییر دهد.

ب: «لَعَلَّ اللَّهُ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» (۶) قانون الهی در همه جا ثابت نیست، شاید خداوند با پدید آمدن شرایط لازم، برنامه جدیدی را بوجود آورد.

ج: «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ» (۷) خداوند، هر روز در شأن مخصوص همان روز است.

ص: ۳۷۱

۱-۱. ق، ۲۹.

۲-۲. بقره، ۱۶۲.

۳-۳. بقره، ۱۶۲.

۴-۴. مطففین، ۲۰-۲۱.

۵-۵. غافر، ۶۰.

۶-۶. طلاق، ۱.

د: «فَلَمَّا زَاغُوا، أَزَاغَ اللَّهُ» (۱) چون راه انحرافی را انتخاب کردند، خدا هم منحرفشان ساخت.

ه: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ» (۲) با ایمان و تقوا، مسیر قهر الهی به لطف و برکت تغییر می یابد.

و: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (۳) خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی دهد، مگر آنکه آنها خودشان را تغییر دهند.

ز: «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۴) کسانی که توبه کنند، ایمان آورند و عمل نیکو انجام دهند، خداوند بدی های آنان را به خوبی و حسنه تبدیل می کند.

ح: «إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا» (۵) اگر شما برگردید، ما هم برمی گردیم.

سؤال: اگر علم خدا عین ذات اوست و قابل تغییر نیست، پس هر چه در علم او گذشته باید به مرحله عمل برسد و گرنه جهل خواهد بود.

پاسخ: علم خدا بر اساس نظام علل و اسباب است، بدین صورت که او علم دارد که اگر از این وسیله استفاده شود، این نتیجه و اگر از وسیله ای دیگر بهره برداری شود، سرانجام دیگری را در پی خواهد داشت و علم او جدای از علم بر اسباب و علل نیست.

بداء چیست؟

یکی از ایراداتی که اهل سنت بر شیعه وارد می کنند این است که می گویند: شیعه برای خداوند «بداء» قائل می شوند و به گمان آنها «بداء» یعنی تغییر در علم الهی و کشف خلاف برای خداوند، در حالی که منظور شیعه از بداء ظاهر شدن چیزی است که ما انسان ها خلاف آن را گمان می کردیم.

«بداء» در آفرینش، نظیر نسخ در قانون است، مثل آنکه از ظاهر قانون و یا حکمی تصوّر کنیم که دائمی است، ولی بعد مدّتی ببینیم که عوض شده است؛ البتّه این به معنای پشیمانی و یا جهل قانونگذار نیست، بلکه شرایط باعث بوجود آمدن این تغییر در قانون شده

ص: ۳۷۲

۱-۱. صفّ، ۵.

۲-۲. اعراف، ۶۹.

۳-۳. رعد، ۱۱.

۴-۴. فرقان، ۷۰.

۵-۵. اسراء، ۸.

است، درست مانند نسخه ای که پزشک با توجه به شرایط فعلی بیمار آن را می نویسد، اما به محض تغییر حال او، نسخه جدیدی تجویز می کند، لذا همان گونه که نسخ در آیات را که در واقع یک نوع بداء است، همه فرق اسلامی از شیعه و سنی قبول کرده اند، می بایست «بداء» را با همین معنا و بیانی که آمد پذیرا باشند. پس بداء به معنای جهل ماست نه جهل خداوند.

نمونه های از بداء

۱. ما گمان می کردیم خداوند که به حضرت ابراهیم علیه السلام فرمان ذبح فرزندش را داده است، می خواسته اسماعیل علیه السلام کشته و خورش بر زمین ریخته شود، اما بعداً ظاهر شد که اراده ی الهی از این امر، آزمایش پدر بوده است نه کشته شدن پسر.

۲. ما از وعده خداوند با حضرت موسی علیه السلام تصوّر می کردیم که دوره ی مناجات سی شب است، «وَاعِدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً» (۱) اما بعداً ظاهر شد که از اول برنامه چهل شب بوده است، ولی خداوند به جهت آزمایش، آن را در دو مرحله اعلام فرموده است، ابتدا سی شب و سپس ده شب.

۳. ما فکر می کردیم که قبله ی مسلمانان برای همیشه بیت المقدس است، ولی آیات تغییر قبله برای ما ظاهر کرد که قبله ی دائمی، کعبه بوده است.

۴. وقتی نشانه های قهر خدا پدید آمد، حتی حضرت یونس علیه السلام هم مطمئن شد که عذاب الهی نازل و قوم کافرش نابود خواهند شد، لذا از میان مردم بیرون رفت، اما مردم ایمان آوردند و قهر الهی برطرف گردید. «إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ» (۲)

به هر صورت معنای بداء جهل خداوند و عوض شدن علم او نیست، زیرا خداوند از ابتدا می دانست که خون اسماعیل ریخته نخواهد شد، مدت مناجات موسی چهل شب است، قبله دائمی مسلمانان، کعبه خواهد بود و قوم یونس اهل نجات هستند، ولی ظاهر دستورات و حوادث به نحوی بود که انسان تصوّر دیگری داشت. پس تغییری در علم خداوند پیدانشده و این ما هستیم که دارای دید تازه ای شده ایم.

ص: ۳۷۳

۱- ۱. اعراف، ۱۴۲.

۲- ۲. یونس، ۹۸.

بداء به این معنا دارای اثرات تربیتی بسیاری است، از جمله اینکه انسان تا آخرین لحظه ی عمر، به تغییر شرایط امیدوار می ماند، روحیه ی توکل در او زنده می گردد، اسیر ظواهر نمی شود، ایمان انسان به غیب و قدرت خداوند متعال بیشتر می شود. با توبه، صدقه، مناجات و دعا تلاش می کند تا مسیر حوادث و قهر الهی را تغییر دهد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: خداوند از همه انبیا همراه با توحید، ایمان به بداء را نیز پیمان گرفته است.

در حدیث دیگر می خوانیم: هر کس گمان کند برای خداوند مسئله جدیدی روشن شده که قبلاً آن را نمی دانسته، از او تبری بجوید. (۱)

پیام ها:

۱- دست خدا برای تغییر در نظام تکوین یا تشریح باز است. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ»

۲- خداوند، آفرینش را به حال خود رها نکرده است. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَثْبُتُ»

۳- محو یا اثبات قوانین حاکم بر جهان هستی، به دست خداست. «يَمْحُوا اللَّهُ ...»

۴- محو و اثبات الهی بر اساس، حکمت و علم است. «وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ»

۵- جهان آفرینش دفتری دارد که تمام حوادث در آن ثبت است. «الْكِتَابِ»

وَ إِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ تَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَ عَلَيْنَا الْحِسَابُ «۴۰»

(ای پیامبر! در فکر دیدن نتیجه کار مباش! زیرا) اگر بخشی از آنچه را به آنان وعده می دهیم (در زمان حیات تو) به تو نشان دهیم یا تو را از دنیا ببریم، (بدان که ما وعده های خود را محقق خواهیم کرد) پس وظیفه تو تنها تبلیغ است و حساب تنها با ماست.

ص: ۳۷۴

پیام ها:

۱- آنچه از لطف خداوند بر مسلمانان و یا قهر الهی بر کفار مشاهده می شود، تنها گوشه ای از تحقق وعده های الهی است. «بَعْضُ الَّذِي نَعِدُهُمْ»

۲- حتی مرگ افرادی چون رسول گرامی اسلام مانع از تحقق وعده های الهی نیست و در زمان پیش بینی شده، محقق خواهد شد. تُرِيَّتْكَ ... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ

۳- گاهی آثار تبلیغ بعد از رفتن مبلغ پدیدار می شود، پس در انجام وظیفه منتظر نتیجه فوری نباشیم، زیرا که تأخیر نشانه ی تعطیل نیست.... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ

۴- کیفرهای الهی بدون حساب، بیجا و گزافه نیست. «عَلَيْنَا الْحِسَابُ»

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ «۴۱»

(حساب همه با ماست و ما به سرعت حساب همه را می رسیم) مگر ندیدی که ما به سراغ زمین می آییم و دائماً از اطراف آن (با گرفتن جان ساکنانش) می کاهیم. خداوند حکم می کند و هیچ تجدیدنظر کننده ای برای حکم او نیست و او سریعاً به حساب همه می رسد.

نکته ها:

در روایات متعدّد می خوانیم که مراد از کم شدن اطراف زمین، مرگ و فقدان علما و دانشمندان بزرگ است. (۱)

پیام ها:

۱- از تاریخ و عاقبت گذشتگان درس عبرت بگیریم و در وعده و وعیدهای الهی شک نکنیم. «أَوْ لَمْ يَرَوْا»

۲- پایان عمر حکومت ها و شخصیت ها، با خواست الهی است. نَأْتِي ... نَنْقُصُهَا

ص: ۳۷۵

۱- (۱). تفسیر نورالثقلین. شبیه این آیه در سوره انبیاء، آیه ۴۴ نیز آمده است.

۴- حکومت و فرمان الهی شکست ناپذیر است. «لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ»

۵- تمام افراد و قدرت ها به تدریج از زمین برچیده می شوند، ولی قدرت الهی ثابت و پابرجاست. تَنْقُصُهَا ... وَاللَّهُ يَحْكُمُ

وَ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَ سَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿۴۲﴾

و البته کسانی که پیش از آنان بودند مکرها کردند، ولی (سودی نکرد زیرا) همه تدبیرها و مکرها برای خداست، او می داند که هر کس چه کسب می کند و کفار بزودی خواهند دانست که سرای آخرت از آن کیست.

نکته ها:

قرآن برای اینکه تمام توجه انسان به خدا معطوف شود و از غیر او مأیوس گردد، همه ی راههایی را که ممکن است باعث گرایش انسان به غیر خدا شود می بندد، مثلاً می فرماید:

«الْعِزَّةُ لِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا» اگر به خاطر کسب عزت به سراغ دیگران می روی، بدان که تمام عزت ها برای خداست.

در جای دیگر می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» تمامی قدرت ها در نزد خداوند است.

و در این آیه می فرماید: «فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا» تمام تدبیرها از خداست، تا انسان برای دستیابی به عزت و قدرت و سیاست به دیگران دل نبندد.

یکی از بهترین نمونه های مکر خداوند، مهلت دادن به منحرفان است، بنحوی که آنها گمان می کنند راهشان درست است، اما خداوند بارها در قرآن فرموده است که کفار گمان نکنند مهلت دادن، نشانه محبت ما نسبت به آنهاست، بلکه ما مهلت می دهیم تا پیمانہ ی آنها پر شود.

پیام ها:

۱- رهبران دینی نگران مکر مخالفان نباشند، زیرا در طول تاریخ این حيله ها برای

انبیا نیز بوده است. «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۲- از تاریخ درس عبرت بگیریم که عاقبت از آن کیست. «لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ» □

۳- تمام تدبیرها و اثرات آن به دست خداوند متعال است، به سراغ دیگران نرویم.

□
«فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا»

۴- مکر انسان نسبت به خدا معنا ندارد، چون مکر و حيله در جایی اثر می کند که طرفِ مورد مکر غافل باشد. «يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ» □

□
وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾ □

و کسانی که کفر ورزیدند گویند: تو فرستاده (خدا) نیستی. بگو: گواهی خدا و کسی که علم کتاب نزد اوست، میان من و شما کافی است.

نکته ها:

در اولین آیه این سوره خواندیم که آنچه بر پیامبر نازل می شود حقّ است، اگر چه اکثر مردم ایمان نمی آورند، در این آخرین آیه نیز می خوانیم که کفار، رسالت پیامبر را انکار می کنند، این حاکی از اوج لجاجت و عناد اهل باطل با فرستاده الهی و کلام حقّ اوست.

وقتی یکی از اطرافیان حضرت سلیمان که مقداری از علم کتاب را دارد، می تواند در کمتر از یک چشم برهم زدن، تخت ملکه ی سبأ را در پیش روی آن حضرت حاضر کند، پس اگر کسی تمام علم کتاب را داشته باشد، چه قدرتی می تواند داشته باشد؟! □

مطابق روایات، مراد از کسی که علم همه ی کتاب را دارد، حضرت علی علیه السلام و اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشند.

(۱)

ص: ۳۷۷

۱- ایمان به حمایت خداوند، بهترین پشتوانه در برابر هرگونه تکذیب و تحقیر است. «قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ» □

۲- آگاهی بر کتاب الهی، مقام انسان را تا به آنجا بالا می برد که گواهی او در کنار گواهی خداوند قرار می گیرد. کَفَىٰ بِاللَّهِ □
... وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ □

۳- گاهی ارزش گواهی یک فرد، از انکار هزاران نفر بیشتر است. (اصل با کیفیت است نه با کمیت) يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسَيِّئٌ مُّرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ... مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ □

«الحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره پنجاه و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است، البتّه آیه های ۲۸ و ۲۹، در مورد کشته شدگان بدر، در مدینه نازل شده است. در این سوره مطالبی درباره ی رسالت انبیا و موعظه ها و بشارت ها و دعاهاى حضرت ابراهیم علیه السلام مطرح شده است. به فرموده ی روایات تلاوت این سوره برکاتی دارد که از جمله ی آنها در امان بودن از بلا و فقر و جنون است.

این سوره به دلیل بیان مطالبی درباره ی حضرت ابراهیم علیه السلام سوره «ابراهیم» نامیده شده و مانند سوره های قبلش یونس، هود، یوسف با «الر» آغاز شده است.

اولین آیه ی این سوره ها درباره اوصاف قرآن است.

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الر كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾

الف، لام، را، (این) کتابی است که آن را به سوی تو نازل کردیم تا مردم را به اذن پروردگارشان از تاریکی ها(ی شرک و جهل) به سوی نور(ایمان) خارج کنی. به سوی راه خداوند عزیز حمید.

نکته ها:

خارج کردن مردم از ظلمات به نور، در قرآن بارها تکرار شده است؛

گاهی به خدانسبت داده شده. «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (١)

گاهی به پیامبران نسبت داده شده. «أَنْ أَخْرِجَ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (٢)

و گاهی به کتاب نسبت داده شده است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

تشبیه کفر و تفرقه و جهل و شرک و شک به «ظلمات» بخاطر آن است که انسان در آن حالت ها متحیر است، مثل زمانی که در تاریکی به سر می برد.

نور وسیله بینایی، بیداری، حرکت و رشد است همانگونه که همه ی اینها در کتاب آسمانی و راه خدا موجود است. كِتَابٌ ...

إِلَى النُّورِ ... إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ

ص: ۳۸۲

۱-۱. بقره، ۲۵۷.

۲-۲. ابراهیم، ۵.

پیام ها:

۱- قرآن به تنهایی کافی نیست، برای هدایت مردم رهبر الهی نیز لازم است.

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ

۲- فلسفه ی نزول کتاب های آسمانی و بعثت انبیا، نجات بشر از ظلمت هاست.

لِتُخْرِجَ النَّاسَ ...

از ظلمت جهل به نور علم، از ظلمت کفر به نور ایمان، از ظلمت تفرقه به نور وحدت و از ظلمت گناه به نور تقوا.

۳- مایه ی تبلیغ و ارشاد باید قرآن باشد. كِتَابٌ ... لِتُخْرِجَ

۴- ظلمت ها بسیارند، اما نور یکی است. حق یکی، ولی باطل زیاد است.

الظُّلُمَاتِ ... النُّورِ (نور مفرد و ظلمات جمع آمده است).

۵- پیامبران و کتاب های آسمانی وسیله ی هدایتند، اصل هدایت با اذن خداست.

«بِإِذْنِ رَبِّهِمْ»

۶- راه خدا، راه عزت و سربلندی و کمال است. «إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ» (۲)

خداوندی که آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است برای اوست، پس وای بر کفار از عذابی سخت.

پیام ها:

۱- قانون و مکتب کسی قابل پیروی است که جهان را آفرید و هستی از اوست «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ - لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۲- انکار خدایی که همه چیز از آن اوست، به او ضرر نمی زند، مایه کیفر کفار است. «وَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ»

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٣﴾

(کفار) کسانی هستند که زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح می دهند و (مردم را) از راه خدا باز می دارند و می خواهند آن را منحرف کنند، آنها در گمراهی عمیقی هستند.

نکته ها:

بستن راه خدا به یک یا دو مورد خاص منحصر نیست، بلکه تبلیغات ناروا، گناه علنی، ترویج ابزار فساد و غفلت آور، القای شبهه، ایجاد اختلاف، نشریات و فیلم های گمراه کننده، بد معرفی کردن دین حق، معرفی ناهلان به عنوان الگوی دین و ده ها نمونه ی دیگر از مصادیق بستن راه خداست.

کامیابی از دنیا جایز است، اما ترجیح دنیا بر آخرت خطرناک است، زیرا دنیاگرایی مانع عبادت، انفاق، جهاد، کسب حلال، صداقت و انجام تکالیف شرعی می شود.

پیام ها:

۱- دنیاگرایی، زمینه ی کفر، مبارزه با دین و ضلالت است. **يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... وَ يَصُدُّونَ ... فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ**

۲- سرچشمه ی گمراهی ها عملکرد خود انسان است. «**يَسْتَحِبُّونَ ، يَصُدُّونَ ، يَبْغُونَهَا**»

۳- انسان اختیار دارد و می تواند راهی را بر راه دیگر ترجیح دهد و انتخاب کند.

«**يَسْتَحِبُّونَ**»

۴- کفار سه مرحله را طی می کنند:

اول خودشان با دنیاگرایی منحرف می شوند. «**يَسْتَحِبُّونَ**»

آنگاه با اعمالشان دیگران را از راه باز می دارند. «**يَصُدُّونَ**»

سپس با تمام توان مسیر حق طلبان را منحرف می کنند. «**يَبْغُونَهَا**»

۵- روحیه ی کفر، عامل انحراف طلبی است. **وَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ ... يَبْغُونَهَا**

۶- گمراهی، درجات و مراحل دارد و هر چه عمیق تر شود رجوع به حق مشکل تر می شود. «ضَلَالٌ بَعِيدٌ»

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾

هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر به زبان قومش، تا (بتواند پیام خدا را) برای مردم بیان کند، پس خداوند هر که را بخواهد (و مستحق بداند) گمراه می کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) هدایت می نماید، و اوست عزیز و حکیم.

نکته ها:

مراد از «لسان قوم» در این آیه، تنها لغت و زبان مردم نیست، زیرا گاهی ممکن است گوینده ای با زبان مردم سخن بگوید ولی مردم حرف او را درست نفهمند، بلکه مراد آسان و قابل فهم گفتن است، به گونه ای که مردم پیام الهی را بفهمند، چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «يَسِّرْنَا بِلِسَانِكَ» (۱) ما قرآن را به زبان تو آسان کردیم. حضرت موسی نیز از خداوند می خواهد که گره از زبانش گشوده شود تا مردم کلامش را بفهمند. «وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي» (۲)

مقصود از گمراه کردن خداوند، محروم کردن افراد لجاج از لطف خود است، والا اگر خداوند بنای گمراه کردن مستقیم کسی را داشت، نه کتابی می فرستاد و نه پیامبری. در آیات دیگر می خوانیم که خداوند ظالمان و فاسقان و مسرفان را گمراه می کند، یعنی انسان با گناه و ظلم، زمینه ی محروم شدن از هدایت را در خود فراهم می کند.

بعضی از مفسران گفته اند: فاعل «يَشَاءُ» مردم هستند نه خدا، یعنی خداوند گمراه می کند کسی را که خودش بخواهد گمراه شود و هدایت می کند کسی را که خودش بخواهد هدایت شود. نظیر آیه: كَلَّا نُمَدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ ... (۳) گروهی را در راهی که بروند کمک می کنیم.

ص: ۳۸۵

۱-۱. مریم، ۹۷.

۲-۲. طه، ۲۷-۲۸.

۳-۳. اسراء، ۲۰.

تبلغ پیامبر که با زبان قوم خود بوده با جهانی بودن دین منافاتی ندارد. زیرا محتوای پیام زبان خاصی ندارد و با سفارش قرآن، باید گروهی با تفقه و هجرت مطالب دین را آموخته و به سایرین بیاموزند.

پیام ها:

۱- پیامبران، با فرهنگ و زبان مردم زمان خود آشنا بوده و طبق فهم آنان تبلیغ می کردند. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ»

۲- خداوند با مردم اتمام حجت می کند. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ»

۳- رابطه ی رهبران دینی با مردم، عاطفی، صمیمی و مستقیم است. «بِلِسَانِ قَوْمِهِ»

۴- تبلیغ باید با شیوه ای ساده و صریح و روشن، و برای عموم قابل فهم باشد.

«بِلِسَانِ قَوْمِهِ»

۵- هدایت و ضلالت خداوند بر اساس حکمت است. فَيُضِلُّ ... وَيَهْدِي ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ»

همانا موسی را همراه معجزاتی (به سوی مردم) فرستادیم (و به او گفتیم): قومت را از تاریکی ها به سوی نور خارج ساز و روزهای (نزول قهر یا لطف) خدا را به آنان یادآوری کن، همانا در این (یادآوری) برای کسانی که صبر و مقاومت و سپاس فراوان داشته باشند نشانه هایی از قدرت الهی است.

نکته ها:

در روایات، روز ظهور حضرت مهدی علیه السلام و روز رجعت و روز قیامت را از مصادیق «آیات الله» گفته اند. (۱)

ص: ۳۸۶

۱- انبیا باید معجزه داشته باشند. أَرْسَلْنَا ... بِآيَاتِنَا

۲- هدف کلی انبیا، یکی است. خداوند در آیه اول این سوره به پیامبر اسلام، و در این آیه به حضرت موسی می فرماید: مردم را از تاریکی ها خارج کنید و به نور هدایت نمایید. «أَخْرِجْ قَوْمَكَ»

۳- اولین حوزه ی مأموریت انبیا، قوم خودشان است. «قَوْمَكَ»

۴- راه نجات مردم از ظلمات، یاد قهر و قدرت خدا نسبت به ستمگران و توجه به الطاف او نسبت به گذشتگان است. «ذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ»

۵- توجه به تاریخ، زمینه ی صبر و شکر را در انسان به وجود می آورد. یادآوری مصیبت ها و تلخی های گذشته و برطرف شدن آنها، انسان را به شکر و اداری می کند. توجه به پایداری امت ها و پیروزی آنان، آدمی را به صبر و مقاومت دعوت می کند. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ»

۶- همه ی روزها روز خداست، امّا روز تجلی قدرت خداوند حساب دیگری دارد. (تجلی قدرت او در قهر بر کفار و تجلی لطف او بر مؤمنان). «بِآيَاتِ اللَّهِ»

۷- هرگونه جشن یا سوگواری و مراسم ویژه ای که بزرگداشت ایام الله باشد جایز است. «ذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ» (بر خلاف نظر فرقه ی منحرف وهابیت)

۸- مؤمن در سختی، صبر و در رفاه، شکر می کند. «صَبَّارٍ شَكُورٍ»

۹- صبر زمینه درک حقیقت است. «لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ»

وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُم سُوءَ الْعَذَابِ وَيُدَّبُّوْنَ اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِيْ ذٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَظِيْمٌ ﴿٦﴾

و(به یاد آور) هنگامی که موسی به قوم خود گفت: نعمت خداوند بر خودتان را یاد کنید، آنگاه که شما را از فرعونیان نجات داد، آنها که شما را به بدترین نوع عذاب می کردند، پسرانتان را سر می بریدند و زنانتان را (برای کنیزی و هوسرانی خود) زنده نگاه می داشتند و در این امور، از طرف پروردگارتان آزمایش بزرگی بود.

پیام ها:

۱- با مقایسه ی حوادث تلخ و شیرین و زمان آزادی ها و شکنجه ها، قدر نعمت های خدا را بشناسیم. «اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ»

۲- پیروزی ها را از خدا بدانیم نه از خود. «نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجَاكُمْ»

۳- آزادی، از مهم ترین نعمت های الهی است. نِعْمَةَ اللّٰهِ ... اِذْ اَنْجَاكُمْ

۴- مهم ترین کار انبیا، مبارزه با طاغوت ها و نجات محرومان و مستضعفان است.

«اَنْجَاكُمْ»

۵- درباریان و اطرافیان، نقش مهمی در حفظ نظام طاغوتی دارند. «آلِ فِرْعَوْنَ»

۶- آزمایش و بلا در راستای تربیت انسان و از شئون ربوبیت الهی است. «بَلَاءٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ»

وَ اِذْ تَاَذَنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابِيْ لَشَدِيْدٌ ﴿٧﴾

و(نیز به یاد آور) هنگامی که پروردگارتان اعلام فرمود: همانا اگر شکر کنید، قطعاً (نعمت های) شما را می افزایم، و اگر کفران کنید البته عذاب من سخت است.

این آیه، مهم ترین و صریح ترین آیه قرآن در مورد شکر نعمت و یا کفران آن است، که بعد از آیه ی مربوط به نعمت آزادی و تشکیل حکومت الهی، به رهبری حضرت موسی مطرح شده است و این، رمز آن است که حکومت الهی و رهبر آسمانی مهم ترین نعمت هاست، و اگر شکرگزاری نشود خداوند مردم ناسپاس را به عذاب شدیدی گرفتار می کند.

شکر نعمت مراحل دارد:

الف: شکر قلبی که انسان همه ی نعمت ها را از خداوند بداند.

ب: شکر زبانی، نظیر گفتن «الْحَمْدُ لِلَّهِ» .

ج: شکر عملی که با انجام عبادات و صرف کردن عمر و اموال در مسیر رضای خدا و خدمت به مردم به دست می آید.

امام صادق علیه السلام فرمود: شکر نعمت، دوری از گناه است و نیز فرمود: شکر آن است که انسان نعمت را از خدا بداند (نه از زیرکی و علم و عقل و تلاش خود یا دیگران) و به آنچه خدا به او داده راضی باشد و نعمت های الهی را وسیله ی گناه قرار ندهد، شکر واقعی آن است که انسان نعمت خدا را در مسیر خدا قرار دهد. (۱)

شکر در برابر نعمت های الهی بسیار ناچیز و غیر قابل ذکر است، به قول سعدی:

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدا آورد

ورنه سزاوار خداوندیش

کس نتواند که بجا آورد

در حدیث می خوانیم که خداوند به موسی وحی کرد: حق شکر مرا بجا آور. موسی گفت: این کار امکان ندارد، زیرا هر کلمه ی شکر نیز شکر دیگری لازم دارد. وحی آمد: همین اقرار تو و این که می دانی هر چه هست از من است، بهترین شکر من است. (۲)

به گفته ی روایات، کسی که از مردم تشکر نکند از خدا نیز تشکر نکرده است.

«من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله» . (۳)

١-١) .تفسیر نمونه.

٢-٢) .تفسیر نمونه.

٣-٣) .بحار، ج ٧١، ص ٤٤.

اگر نعمت خدا را در مسیر غیر حق مصرف کنیم، کفران نعمت و زمینه کفر است. «لَئِنْ كَفَرْتُمْ» ، «يَدُلُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا» (۱) کسانی که نعمت خدا را به کفر تبدیل کردند.

پیام ها:

۱- سنت خداوند بر آن است که شکر را وسیله ی ازدیاد نعمت قرار داده و این سنت را قاطعانه اعلام کرده است. «تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ» شکر نعمت نعمت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند.

۲- خدا برای تربیت ما، شکر را لازم کرد نه آنکه خود محتاج شکر باشد. «رَبُّكُمْ»

۳- با شکر، نه تنها نعمت های خداوند بر ما زیاد می شود، بلکه خود ما نیز رشد پیدا می کنیم، زیاد می شویم و بالا می رویم. «لَأَزِيدَنَّكُمْ»

۴- کیفر کفران نعمت، تنها گرفتن نعمت نیست، بلکه حتی گاهی نعمت سلب نمی شود، ولی به صورت نقت و استدرج در می آید تا شخص، کم کم سقوط کند. «لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ»

□ □ □
وَ قَالَ مُوسَىٰ إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ «۸»

و موسی (به بنی اسرائیل) گفت: اگر شما و ساکنان زمین همگی کفر ورزید (به خداوند زیانی نمی رسد) چرا که خداوند (ذاتاً) بی نیاز و شایسته ی ستایش است. (نه آنکه از طریق ایمان و شکر شما بخواهد برای خود بی نیازی و ستایش کسب کند).

پیام ها:

□ □ □
۱- در شیوه دعوت و تبلیغ، نباید کار به خواهش از مردم برسد. «إِنْ تَكْفُرُوا ... فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ»

ص: ۳۹۰

۲- با ایمان و عمل خود، بر خداوند هیچ منتی نگذاریم که او نیازی به اعمال ما ندارد. «لَغْنِي حَمِيدٌ»

۳- ایمان و کفر، یا شکر و کفران ما در ذات او اثری ندارد. «لَغْنِي حَمِيدٌ» گر جمله‌ی کائنات کافر گردند بر دامن کبریا پیش نشیند گرد

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَقْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ ﴿٩﴾

آیا خبر کسانی که قبل از شما بودند، (مثل خبر غرق شدن) قوم نوح و (طوفان قوم) عاد و (صاعقه‌ی قوم) ثمود و کسانی که بعد از آن‌ها بودند، به شما نرسیده است؟ همان‌ها که جز خداوند از (آمار و تعداد تلفات) آن‌ها آگاه نیست، پیامبران‌شان همراه با معجزات به سراغشان آمدند، ولی آن‌ها دست‌هایشان را در دهانشان می‌گذاشتند (یعنی ساکت شوید و ما را موعظه نکنید) و می‌گفتند: ما به آنچه شما به آن فرستاده شده‌اید، کفر می‌ورزیم و ما از آنچه شما ما را به آن دعوت می‌کنید، در شک و تردید هستیم.

نکته‌ها:

این آیه یکی از مصادیق تذکر و توجه به «ایام الله» است که در آیه‌ی پنجم این سوره مطرح شد. «وَذَكَّرْهُمْ بِآيَامِ اللَّهِ»

به گفته‌ی شیخ طوسی در تفسیر تبیان، شک با ریب فرق دارد. شک، تردید طبیعی است ولی ریب، شکی است که با سوء ظن و تهمت همراه باشد.

شکی که زمینه تحقیق و قبول حقیقت شود، شک سازنده و مفید است، ولی شکی که در برابر بینات و معجزات مطرح است، همان لجاجت و شک مخرب و باز دارنده‌ی انسان از

پذیرش حق است. لَفِي شَكٍّ ... إِلَيْهِ مُرِيبٌ

جمله «فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ» را می توان به چند صورت معنا کرد:

الف: مخالفان با گذاشتن دست بر دهان حَقَّگویان، صدای آنان را در گلو خفه می کردند.

ب: معجزات و دلایل انبیا به قدری محکم بود که گویا دست مردم را گرفته بردهانشان گذاشتند، کنایه از اینکه زبان مردم در برابر حق، بسته شد و حرفی برای گفتن نداشتند.

ج: مخالفان انبیا از شدت خشم، انگشتان خود را گاز می گرفتند.

د: مخالفان انبیا، در حضور پیامبر دستان خود را بر دهانشان قرار می دادند. کنایه از اینکه ساکت شوند و موعظه ای نکنند.

پیام ها:

۱- از سوی خداوند سنّت ها و قوانین ثابتی بر تاریخ و جامعه حاکم است، که آشنایی با قسمتی از تاریخ می تواند درس عبرتی برای قسمت دیگر باشد. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ..»

۲- قسمت هایی از تاریخ بشر، مجهول و ناشناخته است. «لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ»

۳- همه ی رسولان معجزه داشته اند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۴- کفار تنها مخالف شخص انبیا نبودند، بلکه با مکتب آنان مخالف بودند. «كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ»

۵- شك کفار در حَقَّانیت دین، ناشی از مقام تحقیق نیست، بلکه منشأ آن بدبینی و لجبازی است. شَكٌّ ... مُرِيبٌ

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسِيٍّ قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۱۰)

پیامبران‌شان (در جواب) گفتند: آیا درباره خدا، آفریدگار آسمان‌ها و زمین، شک می‌کنی؟! (آیا هستی با این عظمت نیاز به خالق ندارد؟) او که شما را (به راه حق) دعوت می‌کند تا از گناهانتان بگذرد و تا موعد معین شما رامهلت دهد. (کفار) گفتند: شما جز انسانی همچون خود ما نیستید، (و امتیازی بر ما ندارید) شما می‌خواهید ما را از آنچه نیاکان ما می‌پرستیدند باز دارید، (اگر غیر از این است) پس برای ما برهان و معجزه‌ای روشن (آنگونه که ما می‌خواهیم) بیاورید.

نکته‌ها:

در آیه ی قبل کفار به انبیا گفتند: «تَدْعُونَنَا» شما ما را به راه خدا می‌خوانید، ولی در این آیه پیامبران به آنان گفتند: «يَدْعُوكُمْ» خدا شما را می‌خواند. یعنی دعوت ما از جانب خود و به سوی خود نیست، بلکه از سوی خدا و به سوی خداست.

به گفته ی زمخشری و مراغی؛ وعده های قرآن نسبت به مؤمنان بخشش تمام گناهان است. «يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» ولی نسبت به دیگران، بخشش بعضی از گناهان است. «يَغْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ»

پیام‌ها:

- ۱- اعتقاد به خدا، فطری و بدیهی است و سزاوار شک نیست. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ»
- ۲- در کنار عقل و فطرت، محبت و دعوت نیز لازم است. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ ... يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ»
- ۳- دین انسان را به پاکی از آلودگی‌ها دعوت می‌کند. «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ ... ذُنُوبَكُمْ»
- ۴- خداوند طالب غفران و آمرزش گناهان انسان است. «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ»
- ۵- توبه و اطاعت از خداوند باعث تاخیر اجل انسان می‌شود. «يَدْعُوكُمْ ... يُؤَخِّرُكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»
- ۶- خداوند از روی مهر، به هدایت دعوت می‌کند و از روی لطف تا پایان عمر

مهلت انتخاب می دهد. «يَدْعُوَكُمْ - يُؤَخِّرْكُمْ إِلَيَّ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۷- عمر هر انسانی، از پیش اندازه گیری و تعیین شده است. «إِلَيَّ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۸- تعصبات قومی و نژادی، مانع پذیرفتن حق است. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۹- خانواده در عقاید و باورهای انسان، نقش مهمی دارد. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۱۰- عناد و گردنکشی در برابر حق، درد بی درمان است. تمام انبیا با معجزه به سراغ مردم می رفتند، ولی لجاجت برخی مردم سبب می شد که همواره معجزه ی تازه ای که طبق هوس آن ها باشد از پیامبران درخواست کنند. «فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

قَالَ لَهُمْ رَسُولُهُمْ إِنَّا نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

پیامبرانشان در جوابشان گفتند: (آری) ما جز بشری مثل شما نیستیم، ولی خداوند بر هر کس از بندگانش که بخواهد منت می گذارد (و او را بر مردم مبعوث می کند) و ما را نرسد که جز با اذن خداوند، برای شما معجزه ای بیاوریم، پس مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل نمایند.

نکته ها:

گرچه در این آیه می فرماید: خداوند بر هر کس بخواهد منت گذاشته، او را پیامبر قرار می دهد، ولی خدای حکیم می داند که چه کسی ظرفیت و لیاقت این مسئولیت بزرگ را دارد.

«اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۱) خدا بهتر می داند که رسالت خود را کجا قرار دهد.

کفار و مشرکان با انبیا دو حرف داشتند:

۱. شما انسان هایی مثل ما هستید.

ص: ۳۹۴

۲. معجزه ای را که ما پیشنهاد می کنیم برای ما بیاورید.

در این آیه، پاسخ این دو حرف آمده است: اما این که ما انسانی همانند شما هستیم قبول داریم، ولی خداوند بر ما ممت گذاشته و به ما وحی کرده است، اما این که معجزه ی ما به دلخواه شما باشد، این نمی شود، زیرا ما حق نداریم بدون اذن خداوند، معجزه ای بیاوریم.

پیام ها:

۱- گرچه انسان ها همه در شکل و ظاهر یکسانند، اما دلیل بر این نیست که در باطن و معنویت نیز یکسانند. **إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ...**

۲- الگوها و مربیان باید با تربیت پذیران، در شرایط همسان باشند. (آنچه نقطه ی قوت انبیاست، در نظر بعضی نقطه ی ضعف بود. اگر پیامبران از خود انسان ها و دارای نیازها و غرایز و مشکلات انسانی نبودند، نمی توانستند مربی و الگوی انسان ها واقع شوند.) **«بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»**

۳- پیامبران، در باره خود غلو نمی کردند و می گفتند: ما انسانی مثل شما هستیم.

«إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

۴- مقام نبوت، هدیه و ممت الهی است. **«يُمْنٌ»**

۵- معجزه به امر خداست، نه اراده مردم. (حتی اگر مردم توقع معجزه نداشته باشند، انبیا آن را می آورند) **«إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»**

۶- توکل، لازمه ی ایمان است. **«فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»**

۷- مؤمن، از عناد و انکار مخالفان خسته نمی شود و با توکل بر خداوند راهش را ادامه می دهد. **«وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»**

وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا وَلَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

و چرا ما بر خدا توکل نکنیم، در حالی که او ما را به راه های (سعادت) ما هدایت کرده است؟ قطعاً ما در برابر هر آزاری که شما نسبت به ما روا دارید، مقاومت خواهیم کرد و اهل توکل باید فقط بر خداوند توکل نمایند.

نکته ها:

توکل یعنی وکیل گرفتن. وکیل باید چهار شرط داشته باشد: درایت، امانت، قدرت و محبت و کسی جز خدا این شروط را به نحو کامل ندارد، پس بر او توکل کنیم.

امام رضا علیه السلام فرمود: مرز توکل آن است که با ایمان به خدا، از هیچ کس ترسی. (۱)

پیام ها:

۱- خدایی که هدایت کرد، حمایت هم می کند. پس تنها بر او توکل کنیم. «نَتَوَكَّلُ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا»

۲- راه انبیا همان راه خداست. (به جای «سبله» فرمود: «سُبُلَنَا» چنانکه در جای دیگر می فرماید: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» (۲)

۳- لازمه پیمودن راه خدا، تحمل سختی هاست. «سُبُلَنَا - لَنْصَبِرَنَّ»

۴- هم باید بر خدا توکل کرد و هم باید در برابر مخالفان صبر و مقاومت نمود.

نَتَوَكَّلُ عَلَى اللَّهِ ... وَ لَنْصَبِرَنَّ

۵- مؤمن با آزار و شکنجه، از عقیده و عملش دست بر نمی دارد. «لَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا»

۶- کسی می تواند صبر کند که تکیه گاهی داشته باشد. لَنْصَبِرَنَّ ... عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ

ص: ۳۹۶

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). یوسف، ۱۰۸.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾

و کفار به پیامبرانشان گفتند: ما قطعاً شما را از سرزمین خود بیرون می کنیم، مگر آن که در کیش ما در آید پس پروردگارشان به آنان وحی کرد که ما حتماً ستمگران را نابود می کنیم.

نکته ها:

سؤال: مگر انبیا قبل از بعثت، مشرک بودند که کفار از آنان تقاضا می کردند به آیین ما باز گردید؟ «لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا»

پاسخ: اولاً ممکن است مراد کفار، برگشت پیامبران در سلطه ی آنان باشد. یعنی می گفتند: بر فرض که شما ایمان دارید، ولی نباید در برابر ما قیام کنید و خود و یارانتان از راه ما سرپیچی نمایید.

ثانیاً «عود» اگر با حرف «الی» همراه بود به معنای بازگشت به حالت اول است، ولی حال که با «فی» همراه است، مراد از آن تغییر و تحوّل است نه بازگشت به حالت اول، یعنی تغییر عقیده دهید و آیین ما را بپذیرید.

پیام ها:

۱- همه ی انبیا، گرفتار مخالفان بودند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ»

۲- تهدید و تبعید، سیاست زورگویان بی منطق است. لَنُخْرِجَنَّكُمْ ...

۳- کفار نمی خواهند مؤمنان هویت مستقلی داشته باشند. «لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا»

۴- تهدید را باید با تهدید پاسخ داد. «لَنُخْرِجَنَّكُمْ - لَنُهْلِكَنَّ»

۵- دلیل هلاکت ظلم است، نه کفر. كَفَرُوا ... لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ

۶- ظلم، دوام ندارد و ظالم، عاقبت نابود می شود. «لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ»

وَلَنْسُكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ» (۱۴)

و همانا بعد از (هلاکت) ستمگران، شما را در آن سرزمین سکونت خواهیم داد. این، برای کسانی است که از مقام من پروا کنند و از وعده تهدید آمیزم بترسند.

نکته ها:

خداوند متعال وعده داده است که ستمگران نابود و اولیای او حاکم شوند و چون تاکنون این وعده به صورت گسترده محقق نشده، در زمان ظهور امام زمان علیه السلام عملی خواهد شد.

قرآن کریم بارها وعده داده است که «اولیای خدا بر زمین حاکم خواهند شد و دشمنان آنان به هلاکت خواهند رسید». در این جاسه مورد را ذکر می کنیم:

الف: «إِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْعَالِيُونَ» (۱) همانا لشکر ما قطعاً پیروز است.

ب: «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۲) حرف ما نسبت به انبیا قطعی است که آن ها پیروزند.

ج: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۳) وارث زمین بندگان شایسته من خواهند بود.

به هر حال، پیروزی حق بر باطل و تشکیل حکومت الهی به دست مردان خدا از وعده های قطعی و مکرر قرآن است.

ذات الهی، سرچشمه خیرات و خوبی هاست و دوست داشتنی است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۴) مؤمن بیشترین علاقه را به خدا دارد. آنچه سبب پرواست، مقام خداست.

آری! اگر دوست شما قاضی باشد و کار شما به دادگاه بکشد و پای حساب به میان آید، شما از دادگاه و مقام عدل او می ترسید با اینکه او دوست شماست.

پیام ها:

۱- کفار، زمین را منطقه ی قدرت نمایی خود می دانند، غافل از آن که حکومت زمین به دست انبیا و مؤمنان می رسد. در برابر تهدید کفار: «لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ

ص: ۳۹۸

۱-۱. صافات، ۱۷۳.

۲-۲. صافات، ۱۷۲، ۱۷۱.

۳-۳. انبیاء، ۱۰۵.

أَرْضِنَا» وعده خداوند: «لَنَسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ»

۲- خداوند به اولیای خود وعده ی پیروزی داده است. «لَنَسْكِنَنَّكُمُ»

۳- انبیا تنها برای بیان احکام و موعظه نیامده اند، برای حکومت نیز آمده اند.

«لَنَسْكِنَنَّكُمُ»

۴- شرط پیروزی بر ستمگران، داشتن تقواست. «خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِ»

۵- از تهدید کفار نترسید که می گویند: «لَنَخْرِجَنَّكُمْ» از تهدید خدا بترسید که می فرماید: «خَافَ وَعِيدِ»

وَ اسْتَفْتَحُوا وَ خَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ «۱۵»

و(پیامبران و مومنان) در انتظار فتح و پیروزی بودند، و(لی) تمام ستمگران لجوج محروم ماندند.

مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمَ وَ يُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ «۱۶»

عاقبت این (ستمگران لجوج)، دوزخ است و از آبی بدبو و چرکین نوشانده می شوند.

نکته ها:

«وراء» به معنای عاقبت و پایان است، چنانکه در فارسی نیز می گوئیم: پشت سر این غذا مریضی است. (۱)

همه ی انبیا در انتظار پیروزی بودند. نوح می گوید: «أَنْتِي مَغْلُوبٌ فَأَنْتَصِرُ» (۲) خداوند! من مغلوبم، کمکی برسان. سایر انبیا نیز از خداوند فتح و پیروزی می خواستند: «رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (۳) پروردگارا! میان ما و قوم ما به حق حکم کن، کفار نیز به مسلمانان می گفتند: شما که می گوئید ما در روزی پیروز خواهیم شد، پس آن روز کی فرا می رسد؟ «مَتَى هَذَا الْفَتْحُ» (۴) این جاست که قرآن کریم در آیات بسیاری از

ص: ۳۹۹

۱- (۱). تفسیر نمونه.

۲- (۲). قمر، ۱۰.

۳- (۳). اعراف، ۸۹.

۴- (۴). سجده، ۲۸.

پیروزی پیامبران و نابودی کافران و عذاب آنان سخن می گوید و با قاطعیت به کفار اعلام می کند که آن روز به زودی فرا می رسد.

نوشیدنی های دوزخیان در قیامت سوزنده است نه سیراب کننده:

الف: «سُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ» (۱) از آب جوشانی نوشانده می شوند که درون آن ها را قطعه قطعه می کند.

ب: «يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهُ» (۲) از آبی همچون مس گداخته پذیرایی می شوند، که حرارت آن صورت ها را کباب می کند.

اما اهل بهشت در کنار نهرهایی از آب گوارا زندگی می کنند و از شیر و عسل مصفا که از طرف خداوند برای آنان آماده شده است استفاده می کنند و از همه ی نعمت های الهی بهره مندند. «وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا» (۳)

در تاریخ آمده است: یکی از ستمگران بنی امیه به نام «ولید بن یزید بن عبدالملک» روزی برای آگاه شدن از آینده اش، قرآن را باز کرد و چشمش به این آیه وَ اَشْيَتْ فَتَنُحُوا... افتاد، عصبانی شد و قرآن را پاره کرد و شعری به این مضمون سرود: ای قرآن! تو مرا جبار عنید می دانی و تهدیدم می کنی؟ آری، من همان جبار عنیدم. من امروز تو را پاره می کنم، تا در قیامت گواهی دهی که ولید مرا پاره پاره کرد. (۴)

يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ (۱۷)

آن (آب چرکین) را جرعه جرعه می آشامد، در حالی که فرو بردن آن هرگز گوارا نیست و مرگ از هر سو به سراغ او می آید، ولی او مردنی نیست و پس از آن، عذاب شدیدی است.

ص: ۴۰۰

۱-۱. محمد، ۱۵.

۲-۲. کهف، ۲۹.

۳-۳. انسان، ۲۱.

۴-۴. تفسیر نمونه.

نکته ها:

در این آیه، سیمایی از عذاب دوزخیان مطرح شده است:

الف: عذاب اهل دوزخ ذره ذره است تا شکنجه ی آنان بیشتر باشد.

ب: عذاب های گوناگون، دوزخیان را تا مرز مرگ پیش می برند، ولی آنان نمی میرند.

ج: عذاب ها، عقبه های سخت تری دارد و رو به افزایش است.

قرآن در وصف عذاب قیامت، چندین تعبیر دارد: «أَلِيمٌ»، «شَدِيدٌ»، «غَلِيظٌ»، «عَظِيمٌ» که همه اشاره به شدت و عظمت عذاب دارد.

«اساغه» به معنای آشامیدن آب است با میل و رغبت. جمله ی «لَا يَكَادُ يُسِغُهُ» یعنی هرگز با میل خود آن را نمی آشامد. (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس شراب بنوشد، تا چهل روز نمازش قبول نمی شود و سزاوار است که خداوند از آب بد بوی متعفن دوزخ، به او بنوشاند. (۲)

پیام ها:

۱- عذاب دوزخ تدریجی و دائمی است. «يَتَجَرَّعُهُ»

۲- دوزخیان مرگ ندارند و عذاب دوزخ سبب مرگ نمی شود. «مَا هُوَ بِمَيِّتٍ»

۳- عذاب دوزخ رو به افزایش است. «وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ»

ص: ۴۰۱

۱-۱. تفسیر تبیان.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَّا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَيَّ شَيْءٌ ذَلِكُمْ هُوَ الضَّلَالُ
الْبَعِيدُ (۱۸)

مثل (کارهای) کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند، همچون خاکستری است که در روز طوفانی تندبادی بر آن بوزد، آنان بر حفظ ذره ای از آنچه بدست آورده اند، قادر نیستند. این، همان گمراهی دور و عمیق است.

نکته ها:

در آیات قبل، سخن از خسران و محرومیت ستمگران لجوج بود، «وَ خَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ» این آیه توضیح همان خسارت است. خداوند بدی های مؤمنان را در شرایطی به نیکی ها و حسنات تبدیل می کند، «يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱) ولی اعمال بد کفار، حسناتشان را نابود می کند، «كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ» و در آیات دیگر آمده است: «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» (۲) یعنی اعمالشان محو می شود.

قرآن در آیات زیادی مسأله ی پوچ شدن و بی ثمر بودن اعمال کفار را مطرح کرده است: از جمله می فرماید: «وَ قَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا» (۳) ما اعمال آنها را می آوریم و پوچ می کنیم. و اگر درباره ی کفار می خوانیم: «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا» (۴) در قیامت میزانی برای کفار به پانمی کنیم، شاید اشاره به همین مطلب باشد.

پیام ها:

۱- اعمال کفار، آتشی است که جز خاکستر چیزی به جای نمی گذارد. «كَرَمَادٍ»

۲- اعمال کفار، شما را خیره و دلباخته نکند که پوچ و بی ثمر است. «كَرَمَادٍ»

۳- کافر سرمست، از توبه و نجات دور است. «الْبَعِيدُ»

ص: ۴۰۲

۱- ۱. فرقان، ۷۰.

۲- ۲. اعراف، ۱۴۷.

۳- ۳. فرقان، ۲۳.

۴- ۴. کهف، ۱۰۵.

۴- کفر اعمال نیک را هم به باد می دهد. کَفَرُوا ... أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَشَأُ يُدْهِبُكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ «۱۹»

آیا ندیدی که خداوند آسمان ها و زمین را به حق آفرید؟ اگر بخواهد شما را می برد و آفریده ای جدید (به جای شما) می آورد.

وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بَعِزٌّ «۲۰»

و این تبدیل و جابه جایی، برای خداوند سخت نیست.

نکته ها:

قرآن، چندین بار فرموده: ما آسمان ها و زمین را بیهوده و بازیچه نیافریدیم. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعِينٍ» (۱)، در جای دیگر می فرماید: «مَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكُمْ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) آری، این کفارند که خلقت هستی را بی هدف و باطل می پندارند.

پیام ها:

۱- آفرینش آسمان ها و زمین، بر اساس حکمت و مصلحت و هدفی شایسته انجام گرفته است. «بِالْحَقِّ»

۲- خداوند، به بود و نبود ما نیازی ندارد، مغرور نشویم. «إِنْ يَشَأْ يُدْهِبُكُمْ»

۳- هستی و دوام آن، به اراده و مشیت الهی وابسته است. «إِنْ يَشَأْ»

۴- جهان بدون انسان باطل است، حتی اگر شما را ببریم، انسان های دیگری را می آوریم تا آفرینش آسمان ها و زمین بیهوده نباشد. «يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» (۳)

ص: ۴۰۳

۱- ۱. دخان، ۳۸.

۲- ۲. ص، ۲۷.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنَ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرَعْنَا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ «٢١»

و(در قیامت، مردم) همگی در پیشگاه خدا ظاهر شوند. پس ضعیفان به مستکبران گویند: ما(در دنیا) پیرو شما بودیم، پس آیا(امروز) می توانید چیزی از عذاب خدا را از ما بازدارید؟(آن ها در پاسخ) گویند: اگر خداوند ما را(به رهایی از عذاب) هدایت کرد، قطعاً ما شما را هدایت می کنیم بر ما یکسان است که فریاد و ناله بزنیم یا صبر کنیم(و ضجّه ای نزنیم) برای ما هیچ راه نجاتی نیست.

نکته ها:

«بروز» به معنای خروج است و «مبارز» کسی را گویند که از صف لشکر خارج شود و آمادگی خود را برای نبرد با دشمن اعلام کند.

گرچه معمولاً مردم بر دین و روش حاکمانشان هستند،

«الناس علی دین ملوکهم» اما در سیستم مدیریت اسلامی، اطاعت مطلق از مدیر نداریم.

«لا طاعة لمخلوق فی معصیه الخالق» (۱) بنابراین، شعار «المأمور معذور» صحیح نیست.

پیام ها:

۱- در قیامت، همه ی مردم یکجا در پیشگاه خداوند حاضر می شوند. «جَمِيعًا»

۲- نتیجه تقلید و پیروی کورکورانه، حسرت است. «كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ»

۳- دوزخیان تنها تخفیف گوشه ای از عذاب را توقع دارند، نه تمام آن را. «مِنْ شَيْءٍ»

۴- هدایت و ضلالت رهبران جامعه، در سعادت یا شقاوت مردم نقش مهمی دارد. «لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ»

۵- یکی از عذاب های روحی و روانی رهبران فاسد در قیامت، اقرار آنها به

ص: ۴۰۴

ناتوانی و بدبختی خود، در برابر پیروان خویش است. «لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ»

۶- آنها که در دنیا، به انبیا می گفتند: برای ما فرقی ندارد که ما را موعظه کنید یا نکنید. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تُكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱) در قیامت هم می گویند:

فرقی ندارد که ما جیغ بکشیم یا آرام باشیم، به هر حال، دچار عذابیم. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرَعْنَا أَمْ صَبَرْنَا»

۷- فرار از دادگاه و کیفر الهی امکان ندارد. «مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ»

۸- در قیامت میان کفار، قیل و قال و گفتگو بسیار است. قال... قالوا (۲)

۹- در قیامت هیچ کس نمی تواند مانع عذاب الهی شود. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ»

وَ قَالَ الشَّيْطَانُ لِمَا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تُلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ مَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِي إِنْ كَفَرْتُمْ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۲)

و(چون کار کیفر و پاداش به اتمام رسد) شیطان(از روی ملامت به دوزخیان) گوید: همانا خداوند به شما وعده داد، وعده راست و من به شما وعده دادم، ولی با شما تخلف کردم، من بر شما تسلطی نداشتم، جز آن که شما را دعوت کردم و شما (به میل خود) استجابت کردید. پس مرا ملامت و نکوهش نکنید و خود را سرزنش کنید. (در این روز) نه من می توانم فریادرس شما باشم و نه شما فریادرس من. من از این که مرا پیش از این شریک خدا قرار داده بودید، بیزارم. قطعاً برای ستمگران عذاب دردناکی است.

ص: ۴۰۵

۱- (۱). شعراء، ۱۳۶.

۲- (۲). آیات مربوط به گفتگوی مستضعفان با مستکبران از کفار در قیامت، در سوره ی سبأ آیه ۳۱ و سوره ی غافر آیه ۴۷ نیز آمده است.

گناهکار در قیامت دست و پا می زند تا برای خود شریک جرم پیدا کند و انحراف خود را به گردن دیگران بیندازد. گاهی می گوید: دوست بد مرا منحرف کرد. «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» (۱) گاهی می گوید: رهبران فاسد مرا فاسد کردند. «لَوْ لَا أَتَمَّمْتُمْ لَكَتْنَا مُؤْمِنِينَ» (۲) گاهی شیطان را ملامت می کند و او را عامل گمراهی خود می داند، اما شیطان می گوید: مرا سرزنش نکنید، فلا تَلْمُؤُنِي... من جز وسوسه و دعوت کاری نداشتم. انحراف از خود شما بود.

تسلط نداشتن شیطان بر انسان، هم مورد تأیید خداوند است و هم خود شیطان به آن اقرار دارد. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (۳) تو بر بندگان خالص من تسلطی نداری. در این آیه نیز می گوید: «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

پیام ها:

۱- وعده های الهی، حَقّ و مطابق با واقع است. «وَعَدَ الْحَقُّ»

۲- شیطان با وعده هایش انسان را فریب می دهد. «وَوَعِدْتُمْكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ» چنانکه در جای دیگر آمده: «يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» (۴)

۳- شیطان، انسان را مجبور نمی کند، بلکه وسوسه و دعوت می کند. «دَعَوْتُمْكُمْ»

۴- حتی شیطان، انسان فاسد را سرزنش می کند. «لَوْ مَوْا أَنْفُسَكُمْ»

۵- ملامت یکی از دلایل آزادی و اختیار انسان است، «فَلَا تَلْمُؤُنِي وَ لَوْ مَوْا أَنْفُسَكُمْ» زیرا انسان مجبور، ملامت ندارد.

۶- گناه خود را به گردن شیطان نیاندازیم. «فَلَا تَلْمُؤُنِي»

۷- در قیامت رابطه ها قطع می شود. «مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ» (رهبران باطل و پیروان آنان از یکدیگر بیزار می جویند. شیطان به پیروانش می گوید: «إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا

ص: ۴۰۶

۱- ۱. فرقان، ۲۹.

۲- ۲. سبأ، ۳۱.

۳- ۳. حجر، ۴۲.

۴- ۴. نساء، ۱۲۰.

أَشْرَكْتُمُونِ» و پیروان گمراه نیز به رهبران خود می گویند: اگر برای ما فرصتی پیش آید و به دنیا برگردیم ما نیز از شما بیزاری خواهیم جست. «لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَّرَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤْنَا مِنَّا» (۱)

۸- اطاعت غیر خداوند شرک است. «أَشْرَكْتُمُونِ»

۹- استجاب دعوت های شیطانی، ظلم به خود و مکتب است. «إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ»

وَأَدْخَلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ» (۲۳)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، به باغ هایی که از زیر درختانش نهرها جاری است داخل شوند آنان با اذن پروردگارشان برای همیشه در آن خواهند بود و تحیت آنان به یکدیگر سلام است.

نکته ها:

در بهشت به هر سو بنگری، سلام است:

سلام از طرف خداوند، به اهل بهشت: «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲)

سلام از طرف فرشتگان به مؤمنان: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُواهَا» (۳)

سلام از طرف خود اهل بهشت به یکدیگر: «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ»

گاهی انسان، خود به جایی می رود و گاهی دیگران می آیند و او را با تشریفات مخصوص به آن جا می برند. خداوند در این آیه می فرماید: «وَأَدْخِلْ» یعنی اهل بهشت به صورت ساده و معمولی داخل نمی شوند، بلکه آنان را با احترام و تشریفات به بهشت می برند. در آیه ی ۷۲ سوره ی زمر نیز می فرماید: «وَسَيَقِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا». اما درباره ی دوزخیان می خوانیم که آنان را با شکنجه به سوی عذاب می برند: «خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ» (۴) او را بگیرید و ببندید و سپس به دوزخ پرتاب کنید.

ص: ۴۰۷

۱-۱. بقره، ۱۶۷.

۲-۲. یس، ۵۸.

۳-۳. زمر، ۷۳.

۴-۴. الحاقه، ۳۰-۳۱.

اهل دوزخ، از یکدیگر متنفر و بیزارند و همدیگر را نفرین می کنند، ولی بهشتیان به یکدیگر سلام می کنند.

در بهشت، نه‌های مختلفی وجود دارد:

الف: نهر آب: «أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ»

ب: نهر شیر: «أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ»

ج: نهر شراب بهشتی: «أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ»

د: نهر عسل: «وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى» (۱)

پیام ها:

۱- مؤمنان نیکوکار، همواره در بهشت خواهند بود. أُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا ... خَالِدِينَ

۲- بهشتیان اهل صفا و صمیمیت و سلام اند، نه نزاع و قهر. «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ»

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ (۲۴)

آیا ندیدی که خداوند چگونه مثل زده؟ کلمه طیبه (سخن و ایمان) پاک همانند درختی پاک است که ریشه اش ثابت و شاخه اش در آسمان است.

نکته ها:

شجره ی طیبه و درخت پاک آثاری دارد، مانند: رشد داشتن، پرمیوه بودن، سایه دار و پایدار بودن، در همه وقت ثمر دادن. انسان موحد نیز هرگز راکد نیست و آثار ایمانش دائماً در گفتار و اعمالش آشکار است. اعتقادش دایمی است نه موسمی و همواره دیگران را به ایمان و معروف دعوت می کند.

در روایات و تفاسیر از چند چیز به عنوان مصداق کلمه ی طیبه یاد شده است: توحید، ایمان، عقاید صحیح، رهبران آسمانی و یاران آنان. آری توحید، اصل ثابتی است که در

ص: ۴۰۸

فطرت و عمق جان مردم جای دارد. «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» و در تمام اعمال و گفتار و افکار انسان اثر می گذارد. «فَرَعُهَا فِي السَّمَاءِ» و در همه وقت و در هر فراز و نشیبی می توان از میوه ی ایمان بهره مند شد.

درخت توحید ریشه ای ثابت دارد. تهدیدها و توطئه ها و نیش ها و نوش ها و طاغوت ها آن را از پای در نمی آورند و اگر در روایات این درخت به پیامبر و اهل بیت او علیهم السلام تفسیر شده، به خاطر همین است که دین محمد صلی الله علیه و آله و راه اهل بیتش در برابر آن همه دشمن، رو به گسترش است و روزی جهانگیر خواهد شد.

پیام ها:

۱- در مثال های قرآن دقت کنیم. «أَلَمْ تَرَ»

۲- عقیده حق، کلمه ی طیبه ای است که اصل آن در قلب مؤمن ثابت است. «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» و از الطاف خداوند آن است که مؤمنان را بر این عقیده حفظ می کند.

«يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ» (۱)

۳- کلام حق، پایدار و استوار و پابرجاست. کَلِمَةً طَيِّبَةً ... أَصْلُهَا ثَابِتٌ

تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» (۲۵)

(شجره طیبه) با اذن پروردگارش، همواره میوه می دهد و خداوند برای مردم مثل هایی می زند، باشد که به یاد آرند و پند گیرند.

نکته ها:

جز خداوند و ایمان به او، همه چیز فانی است، «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۲) و چیزی که فانی است نمی تواند برای همیشه ثمر دهد، ولی هر کاری که رنگ خدایی دارد ابدی است، «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ» (۳) آری، رنگ خدایی ثابت است و سایر رنگ ها از بین

ص: ۴۰۹

۱- ۱. ابراهیم، ۲۷.

۲- ۲. قصص، ۸۸.

۳- ۳. نحل، ۹۶.

می روند. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِنْعَهُ» (۱)

درخت ایمان همواره ثمر می دهد و مومن در همه حال به یاد خدا و در پی انجام وظیفه است، در رفاه یا سختی، در خوشی یا ناخوشی، در فقر و غنی.

هنگام تهدید ستمگران، تا پای جان مقاومت می کند. «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ» (۲)

هنگام تبلیغ، چشم داشتی به دیگران ندارد. «إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (۳)

هنگام خشم، برای رضای او خود را نگاه می دارد. «وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ» (۴)

هنگام ازدواج، بر او توکل می کند. «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (۵)

هنگام عبادت و اطاعت، قصد قربت دارد. «إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۶)

هنگام فقر، نزد اغنیا نمی رود و اهل تملق نیست. «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۷)

هنگام پیروزی یا شکست در جبهه ی نبرد، چون به وظیفه ی خود عمل کرده اند، خوشحال است. «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» (۸)

آری! ایمان به خداوند متعال، همچون درختی است که میوه ی آن در هر لحظه، در دنیا و برزخ و قیامت انسان را کامیاب می کند. «تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ» ولی مال و مقام و فرزند و نعمت های دیگر، همچون درختی است که تنها چند روز میوه می دهد، آن هم میوه ای بسیار اندک. بگذریم که گاهی همین مال و مقام و فرزند، هیچ میوه ای ندارند و تنها وسیله ی شکنجه روحی انسان می شوند. «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» (۹)

پیام ها:

۱- درخت ایمان، همواره ثمر دارد و مومن پاییز و خزان ندارد. «أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ»

۲- تشبیه و تمثیل، شیوه ای قرآنی برای توجه و تذکر مردم. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

ص: ۴۱۰

۱- ۱. بقره، ۱۳۸.

۲- ۲. قلم، ۳۲.

۳- ۳. یونس، ۷۲.

۴- ۴. آل عمران، ۱۳۴.

۵- ۵. نور، ۳۲.

٦-٦. انعام، ١٦٢.

٧-٧. قصص، ٢٤.

٨-٨. توبه، ٥٢.

٩-٩. توبه، ٥٥.

وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

و مَثَلُ سَخْنٍ (و اعتقاد) پلید همچون درختی پلید (و بی ریشه) است که از روی زمین برآمده و هیچ ثباتی ندارد.

نکته ها:

«اجتثا» به معنای قلع و قمع و کندن است.

عقاید و کلمات و انسان های آلوده و منحرف، نه ریشه دارند و نه میوه و نه گل و نه زیبایی و عطر، نه پایداری نه سایه و نه رشد، بلکه خاری بر سر راه دیگرانند.

پیام ها:

۱- از شیوه های تعلیم و تربیت، روش مقایسه است. کَلِمَةً طَيِّبَةً ... کَلِمَةً خَبِيثَةً

۲- شرک و هر چه که دون الله باشد، ثابت و دوام ندارد. «مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ»

۳- عقاید باطل همچون علف های هرز، ریشه ای در عمق زمین ندارد، زیرا پایه و مبنای درست ندارد. «اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ»

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ﴿٢٧﴾

خداوند در زندگی دنیا و در آخرت، اهل ایمان را با کلام (و عقیده ی حقّ و) ثابت، پایدار قرار می دهد و خدا ستمگران را (به حال خود رها کرده، توفیقشان را گرفته) گمراه می کند و خداوند آنچه بخواهد (طبق عدل و حکمت خود) انجام می دهد.

پیام ها:

۱- بهره مندی از امدادهای الهی، وابسته به راهی است که انسان انتخاب می کند.

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا ﴿٢٧﴾

۲- اگر یاری خداوند نباشد، انسان در برابر وسوسه ها و هوس ها و طاغوت ها از پا درمی آید و سقوط می کند. «يُبَيِّنُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- اهل ایمان از نظر منطق، محکم و استوارند و در برابر مکتب های مادی می ایستند. «يُبَيِّنُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۴- انسان اگر ایمان آورد، خدا او را بیمه می کند و اگر به درخت خبیثه و مکتب باطل دل دهد، خدا او را رها می کند. يَبَيِّنُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا ... يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ

۵- پذیرش مکتب های باطل، ظلم به خود و مکتب است. «الظَّالِمِينَ»

۶- قهر الهی به راهی وابسته است که انسان انتخاب می کند. «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ ﴿۲۸﴾

آیا به کسانی که نعمت خداوند را به کفر تبدیل کردند و قوم خود را به سرای هلاکت در آوردند ننگریستی؟

جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَ بُسِّ الْقَرَارُ ﴿۲۹﴾

(آنان) به دوزخ در آیند که چه بد جایگاهی است.

نکته ها:

«بور» به معنای بی رونقی و کساد شدیدی است که به هلاکت کشیده شود. (۱)

کفار و مشرکان نعمت های بزرگ الهی را به کفر تبدیل کردند:

الف: به جای نعمت توحید، شرک را برگزیدند.

ب: نعمت فطرت پاک را رها کردند و به تقلید از نیاکان گمراه خود پرداختند.

ج: خرافات را بر وحی الهی ترجیح دادند.

د: در برابر نعمت رهبران آسمانی، ناسپاسی کردند و از طاغوت ها پیروی کردند. «بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

ص: ۴۱۲

در روایات بسیار می خوانیم: امامان شیعه علیهم السلام فرمودند:

«نحن و الله نعمه الله التي انعم بها على عباده» (۱) به خدا سوگند نعمت هایی که تبدیل شدند، وجود ما بود. مردم ما را رها کردند و به سراغ رهبران دیگر رفتند. «بَدَلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

مشابه این آیه در آیات دیگر نیز آمده است، مثلاً در آیه ۴۱ قصص می فرماید: «وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» و در آیه ۹۸ سوره کهف می فرماید: «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ»

پیام ها:

۱- هرگونه تبدیل، تغییر و تحریف نعمت ها و آیات الهی کفر است. بَدَلُوا ... كُفْرًا

۲- رهبران منحرف، مایه ی هلاکت و فساد جامعه می شوند و مردم را به جهنم می فرستند. «وَأَحْلُوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ»

وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ «۳۰»

(رهبران فاسد) برای خداوند شریک هایی قرار دادند تا مردم را از راه خدا گمراه نمایند. بگو: کامیاب شوید که قطعاً پایان کار شما آتش است.

نکته ها:

بعضی در آفرینش جهان، برای خداوند شریک قایل اند و بعضی در نعمت ها برای خدا شریک می پندارند. داشتن سلامتی و علم و قدرت و عزت و مال را از هنر خود یا قدرت ها می شمارند، اما بسیار زود درمی یابند که به گمراهی رفتند.

پیام ها:

۱- از بدترین انواع کفران نعمت، شریک قرار دادن برای خدا و گمراه کردن مردم

ص: ۴۱۳

است. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا»

۲- گاهی سرچشمه‌ی شرک، طاغوت‌ها هستند. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا» و گاهی جاذبه‌ی بت‌ها عامل انحرافند. «وَاجْتَنِبِي وَبَنِيَّ أَنْ تَعْبُدَ الْأَصْنَامَ رَبِّ إِنَّهِنَّ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ» (۱)

۳- خداوند افرادی را به حال خود رها می‌کند. «قُلْ تَمَتَّعُوا»

۴- کافران در دنیا کامیابند، ولی آخرت ندارند. «تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ»

۵- هر رفاهی نشانه‌ی مهر نیست، شاید وسیله و مقدمه‌ی قهر الهی باشد. «تَمَتَّعُوا»

قُلْ لِّلَّذِينَ آمَنُوا يَتَّقُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ» (۳۱)

(ای پیامبر) به بندگان من (آنان) که ایمان آورده‌اند، بگو: نماز را برپا دارند، و از آنچه به آنان روزی داده‌ایم، پنهان و آشکار انفاق کنند قبل از آن که روزی فرا رسد که در آن نه دادوستدی باشد و نه دوستی و رابطه‌ای.

نکته‌ها:

انفاق آشکار، سبب تربیت نسل و تشویق دیگران و رفع تهمت از خود است و انفاق پنهانی عامل رشد و اخلاص است. البته بعضی مفسران گفته‌اند: انفاق علنی مربوط به انفاق‌های واجب مثل خمس و زکات است و انفاق مخفی مربوط به موارد مستحب مثل صدقه است.

با این که هر یک از انفاق آشکار و پنهان آثاری دارند، ولی شاید بتوان گفت، انفاق پنهان بهتر است، چون در این آیه «سِرًّا» بر «عَلَانِيَةً» مقدم شده است.

پیام‌ها:

۱- برای فرمان دادن، به طرف خود شخصیت دهید. «لِلْعِبَادِي»

بندگی خدا مدال افتخار مومنان است.

ص: ۴۱۴

۲-ایمان قلبی کافی نیست، نماز، انفاق و عمل صالح لازم است. «آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا»

۳-اسلام دین جامع است. رابطه با خدا و کمک به محرومان، در کنار هم و شرط قبولی یکدیگرند. «يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا»

۴-مورد انفاق، تنها مال نیست، از هر چه داریم باید انفاق کنیم. (چه علم و ثروت، چه آبرو و قدرت) «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۵-انفاق باید از رزق خدا یعنی مال حلال باشد، نه از هر مالی که داشتیم. فرمود:

«رَزَقْنَاهُمْ» و نفرمود «عندکم»

۶-انفاق باید گاهی پنهان و گاهی آشکارا باشد. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً»

۷-از فرصت ها استفاده کنید. مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ ...

۸-اگر دنبال تجارت هستید در دنیا با خدا معامله کنید، زیرا که در قیامت هیچ داد و ستدی نیست. «يَوْمَ لَا يَبِيعُ فِيهِ»

۹-با پول و پارتی نمی توان از عذاب قیامت فرار کرد. «لَا يَبِيعُ فِيهِ وَ لَا خِلَالٌ»

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلُوكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْآنَهَارَ (۳۲)

خداست که آسمان ها و زمین را آفرید و از آسمان، آبی فرو فرستاد، پس با آن برای رزق شما از (زمین) میوه ها بیرون آورد و کشتی را رام شما نمود تا به فرمان او در دریا به حرکت درآید و برای شما نهرها را مسخر نمود.

نکته ها:

این آیه از سه زاویه به مسأله ی آب اشاره کرده است:

الف: آب باران که وسیله ی آبیاری گیاهان و مایه ی حیات آنها و سبب سالم سازی هوا و تغییر و تلطیف آن است.

ب: آب دریا که تأمین کننده ی زندگی حیوانات دریایی و بهترین و ارزان ترین مسیر برای عبور کشتی ها و سرچشمه ی ابر و باران است.

ج: آب نهرها که وسیله ی آب رسانی به مناطق بی آب است.

خداوند در آیه ی قبل به نماز و انفاق سفارش کرد. در این آیه می فرماید: همه چیز را خدا به شما داده است، چرا در انفاق سستی می کنید؟

«تسخیر» هم به معنای بهره گیری از منافع است، مثل تسخیر خورشید و ماه و هم به معنای سلطه و تسلط کامل است، نظیر تسخیر کشتی ها و نهرها و تسلط انسان بر آنها.

پیام ها:

۱- شناخت نعمت های خداوند، بهترین راه خداشناسی است که با فهم عموم و عشق و انگیزه و عبادت همراه است. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... سَخَّرَ لَكُمْ

۲- در میان همه ی نعمت های خداوند، آب یکی از مهم ترین آنهاست. «مَاءٌ - فِي الْبَحْرِ الْأَنْهَارِ»

۳- آفرینش هستی، برای انسان است. «رِزْقًا لَكُمْ - سَخَّرَ لَكُمْ»

۴- گرچه اسباب مادی نقش دارند، اما تمام عوامل به فرمان خداست. «بِأَمْرِهِ»

۵- انسان، بر طبیعت حاکم است «سَخَّرَ لَكُمْ»

وَ سَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ دَائِبِينَ وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ ﴿۳۳﴾

و(خداوند)خورشید و ماه را که دائماً در حرکت هستند، برای شما رام نمود و نیز شب و روز را برای شما مسخّر نمود.

نکته ها:

«دَائِبِينَ» از «دأب» به معنای عادت مستمره است. مانند: «كَدَّأَبِ آلِ فِرْعَوْنَ» و «مراغی» در تفسیر خود گفته است: «دائِبِينَ» به معنای «دائِمین فی الحركة» است، مانند: «كُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»

آری خورشید، نیروگاه بزرگی است که دائماً کار می کند. بر خلاف نیروگاه های بشری که هر چند وقت یک بار تعطیل و تعمیر می شوند. اگر خورشید مدتی نباشد چه می شود؟ حیات انسان ها و گیاهان و حیوانات به کجا منتهی خواهد شد؟ وجود میکروب های فراوان و نبودن گرما و بخار و... جهان را با چه مصیبتی روبه رو خواهد کرد؟ ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

پیام ها:

۱- نه فقط زمین و نعمت های زمینی، بلکه آسمان و اجرام آسمانی نیز برای بهره گیری بشر و مطابق نیازهای او آفریده شده اند. «سَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ»

وَ اتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَ اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصَوْنَهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿۳۴﴾

و(خداوند) از هر آنچه که از او خواستید (و نیاز داشتید) به شما داده است، و اگر (بخواهید) نعمت خدا را بشمارید، نمی توانید آنها را به دقت شماره کنید همانا انسان بسیار ستمگر و ناسپاس است.

نکته ها:

در آیه ۱۸ سوره ی نحل می خوانیم: «اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصَوْنَهَا اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ» اگر بخواهید نعمت های خدا را بشمارید نمی توانید. همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

در آیات قبل خواندیم که رهبران فاسد، مردم را به سوی غیر خدا دعوت می کنند. «جَعَلُوا لِلّٰهِ اُندَادًا» این آیه می گوید: با آنکه از غیر خدا هیچ کاری ساخته نیست و هر که هر چه دارد از آن خداست، ولی انسان، بی توجه و ناسپاس است.

«عد» یعنی شمردن، «احصاء» یعنی شمردن با دقت بگونه ای که هیچ چیز از قلم نیافتد.

پیام ها:

۱- عوامل تولید در اختیار انسان است. (آب، خاک و نور خورشید...) اگر نارسایی و کمبودی وجود دارد به خاطر مدیریت غلط و توزیع نامطلوب است. وَ آتَاكُمْ مِنْ كُلِّ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

۲- خدایی که بشر را آفرید، همه ی نیازهای او را از راه درست برآورده ساخت، اما انسان به دنبال رفع نیازهای خود از راه گناه است. آتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ...

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

۳- انسان موجودی نیازمند و محتاج است. «سَأَلْتُمُوهُ»

۴- انسان قدرت ندارد نعمت های خدا را بشمارد، چه رسد به این که بخواهد شکر آنها را به جای آورد. «لَا تُحْصَوْنَ»

۵- اگر انسان از نعمت های الهی درست استفاده نکند، بسیار ستمگر و کفران کننده است. «لَظَلُومٌ كَفَّارٌ»

وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ «۳۵»

و (به یاد آور) زمانی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر (مکه) را امن قرار ده و من و فرزندانم را از اینکه بت ها را پرستیم دور بدار.

نکته ها:

در این آیه و آیات بعد، سیمایی از دعاهای حضرت ابراهیم که نشان دهنده ی سوز و روح بزرگ اوست مطرح است و شاید به دلیل همین دعاها، این سوره، «ابراهیم» نامیده شد.

ابراهیم علیه السلام در دو زمان برای مکه دعا کرد: بار اول زمانی بود که اسماعیل و هاجر را در آن جا اسکان داد و گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» (۱) پروردگارا! این مکان را شهر امن قرار

ص: ۴۱۸

ده. بار دوم زمانی بود که جمعیتی به مکه آمد و در این شهر مقیم شد، در این جا هم ابراهیم دعا کرد و گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا»

سؤال: آیا تمام افراد نسل ابراهیم به خاطر این دعا موحد شدند؟

پاسخ: دعا یک عامل است و اراده ی فرزندان عامل دیگر می باشد. قصه ی پسر نوح را فراموش نکنیم.

سؤال: چگونه ابراهیم علیه السلام از «مکه» به عنوان شهر یاد کرد با این که در آیات بعد می گوید:

«این جا سرزمینی غیر قابل کشت است»؟

پاسخ: شهر بودن مکه یا بعد از ورود قبایل به این منطقه بوده که این دعا هم مربوط به آن وقت است و یا اینکه بگوییم: میان شهر بودن یک منطقه و غیر قابل کشت بودن آن منافاتی وجود ندارد. الآن هم مکه شهری غیر قابل کشت است.

سؤال: با این که حضرت ابراهیم علیه السلام قهرمان توحید بود، پس چرا دعا کرد که خدایا! مرا از شرک دور کن؟

پاسخ: پیامبر اسلام نیز همواره در صراط مستقیم گام برمی داشت، با این حال در هر نماز می گفت: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» یعنی اگر کسی یقین هم دارد در راه راست قدم برمی دارد، باز باید از خطر انحراف بترسد و از خداوند استمداد کند.

مراد از «جعل امتیت»، قانونی است که امتیت مکه را تضمین کند، نه آنکه مکه در طول تاریخ امن بوده است، زیرا کعبه بارها مورد هجوم دشمنان قرار گرفت و در مکه خون ها ریخته شد و خود پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و یارانش شکنجه شدند و امام حسین علیه السلام به دلیل ناامنی مکه، حج را رها کرد، ولی قانون الهی آن جا را منطقه ی امن قرار داده است.

پیام ها:

۱- دعا برای حفظ فکر و عقیده ی صحیح، از بهترین دعاهاست. «وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ» ۲- مراکز عبادت باید امتیت داشته باشد. «هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا»

۳- امتیت، شرط لازم برای زندگی است. «الْبَلَدَ آمِنًا»

۴- رهبران جامعه باید به فکر امتیت مردم باشند. رَبِّ اجْعَلْ ... آمِنًا

۵- امتیت، برای آزادی گناه و عیاشی نیست، بلکه امتیت باید مقدمه‌ی عبادت باشد. «آمِنًا» «أَمِنًا يَعْْبُدُونَنِي» (۱)

۶- احتمال خطر شرک، از هیچ مقامی حتی قهرمان توحید و ابراهیم دور نیست.

وَ اجْتَنِبِي وَ بَنِي ...

۷- در دعاها، دیگران به خصوص فرزندان خود را نیز یاد کنیم. «وَ اجْتَنِبِي وَ بَنِي»

رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّوا كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَ مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۶)

پروردگارا! همانا بت‌ها بسیاری از مردم را گمراه کرده‌اند، پس هر که مرا پیروی کند، قطعاً او از من است و هر کس با من مخالفت کند، همانا تو بخشنده‌ی مهربانی.

نکته‌ها:

سؤال: چگونه بت‌ها که مجسمه‌هایی از سنگ و چوب هستند، انسان را گمراه می‌کنند؟

پاسخ: اولاً: بت‌ها همیشه جماد نیستند، گاهی انسان‌ها و طاغوت‌ها نیز بت می‌شوند. ثانیاً:

مسئله‌ی هنر و زیورآلاتی که همراه بت‌ها بود جاذبه داشت. ثالثاً: گاهی جهل سبب می‌شود که سنگ و چوب نیز ارزش پیدا کند.

اگر این آیه را همراه با آیه‌ی قبل معنا کنیم نتیجه‌ی خوبی به دست می‌آوریم، زیرا در آیه‌ی قبل ابراهیم گفت: «خدایا! فرزندانم را از بت پرستی دور بدار.» در این آیه می‌گوید: «کسی که موحد و پیرو من بود از من است» بنابراین، تمام موحدان فرزندان مکتبی ابراهیم هستند.

«مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» همان گونه که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

«انا و علی ابوا هذه الامه» (۲) من و علی پدران مکتبی این امت هستیم. ولی مشرک اگر فرزند پیامبر هم باشد خطاب می‌شود:

ص: ۴۲۰

۱- ۱. نور، ۵۵.

۲- ۲. بحار، ج ۹۵، ۱۶.

«إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود:

«ان ولی محمد من اطاع الله و ان بعدت لحمته و ان عدو محمد من عصی الله و ان قربت لحمته» «همانا دوست محمد کسی است که خدا را اطاعت کند، گرچه از نظر فامیلی و نسب دور باشد و دشمن محمد کسی است که خدا را نافرمانی کند، گرچه از بستگان پیامبر باشد.» (۲)

پیام ها:

۱- هنرهایی مثل مجسمه سازی می توانند منشأ انحراف شوند، چنانکه بت ها افراد بسیاری را گمراه کردند. «إِنَّهُمْ أَضَلُّنَّ»

۲- دینداری با شعار نیست با عمل و پیروی از دستورات است. «تَبِعَنِي»

۳- میان رهبران آسمانی و مردم مؤمن، رابطه ی مکتبی برقرار است. «فَإِنَّهُ مِنِّي»

۴- انبیا حتی نسبت به مخالفان خود دلسوز بودند و آنان را مایوس نمی کردند.

«مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ عَفُورٌ رَحِيمٌ»

۵- مخالفت با دستور پیامبر، مخالفت خداست. «مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ»

رَبَّنَا إِنِّي أَسِيءْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ» (۳۷)

پروردگارا! من (یکی) از ذرّیه ام را در وادی (و درّه ای بی آب و) بی گیاه، در کنار خانه ی گرامی و با حرمت تو ساکن ساختم. پروردگارا! (چنین کردم) تا نماز برپا دارند، پس دل های گروهی از مردم را به سوی آنان مایل گردان و آنان را از ثمرات، روزی ده تا شاید سپاس گزارند.

ص: ۴۲۱

۱- (۱). هود، ۴۶.

۲- (۲). بحار، ج ۶۷، ص ۲۵.

وقتی خداوند در زمان پیری ابراهیم، اسماعیل را به او عطا کرد، او را فرمان داد که این کودک و مادرش را در مکه اسکان دهد. ابراهیم فرمان الهی را اطاعت نمود و سپس برای آنان دعا کرد.

در روایات می خوانیم که امام باقر علیه السلام فرمود: ما اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله، بقیه ذریه ابراهیم هستیم که دل های مردم به سوی ما گرایش دارد، سپس این آیه را تلاوت فرمودند: رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ ... فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً مِنَ النَّاسِ

کعبه در منطقه ای بی آب و علف قرار گرفت تا مردم به واسطه ی آن آزمایش شوند. چنانکه حضرت علی علیه السلام در خطبه ی قاصعه چنین بیان فرمود: اگر کعبه در جای خوش آب و هوایی بود، مردم برای خدا به زیارت آن نمی رفتند.

دعای انبیا مستجاب است. «وَ ارزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ»، «حَرَمًا آمِنًا يُجْبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) حرمی امن که همه گونه ثمرات در آن فراهم می شود. امام باقر علیه السلام فرمود: هر میوه ای که در شرق و غرب عالم هست در مکه یافت می شود.

پیام ها:

۱- انتخاب مسکن انبیا بر اساس نماز و عبادت بود. «أَسْكَنْتُ - لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۲- دینداری، گاهی با آوارگی، هجرت، دوری از خانواده و محرومیت از امکانات رفاهی همراه است. «أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ»

۳- کعبه و اطراف آن در زمان حضرت ابراهیم نیز محترم و دارای محدودیت و ممنوعیت بوده است. «بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ»

۴- محور و مقصد حرکت ابراهیم نماز است. «رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۵- اهل نماز، باید محبوب باشد. «لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً مِنَ النَّاسِ»

۶- نماز در ادیان قبل نیز بوده است. «لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»

ص: ۴۲۲

۷- محبوبيت و گرایش دل ها به دست خداست. فَاجْعَلْ أَفئِدَةً ...

۸- همه ی مردم لیاقت دوست داشتن اولیای خدا را ندارند. «مِنَ النَّاسِ» □

۹- مردان خدا، دنیا را برای هدفی عالی می خواهند. «مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ» □

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعَلَّمَ مَا نُخْفِي وَمَا نُعَلِّنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ «۳۸» □

پروردگارا! همانا تو آنچه را پنهان و یا آشکار کنیم، می دانی و چیزی در زمین و در آسمان بر خداوند پوشیده نمی ماند.

نکته ها:

اکنون که همه چیز برای خدا روشن است و علم او به همه چیز و همه کار ما احاطه دارد باید در محضر او گناه نکنیم و در مخلوقات او جز طبق رضا و دستورات او تصرف نکنیم.

پیام ها:

۱- در نزد خدا پنهان و آشکار معنا ندارد. «تَعَلَّمَ مَا نُخْفِي وَمَا نُعَلِّنُ» □

۲- زمین و آسمان نزد علم خداوند یکسان است. «مَا يَخْفَى ... فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ» □

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ «۳۹» □

ستایش خداوندی را که در پیری، اسماعیل و اسحاق را به من عطا فرمود.

قطعاً پروردگارم شنونده دعاست (و آن را مستجاب می کند).

نکته ها:

اسماعیل و اسحاق، از نعمت های ویژه ی خداوند هستند، زیرا:

الف: با دعای پیامبر خدا ابراهیم به وجود آمدند.

ب: در زمان پیری پدر به دنیا آمدند.

ج: اولاد صالح بودند.

د: سرسلسله ی انبیای بعدی شدند.

ضمناً آنچه مهم است، اولاد صالح است، چه از کنیز باشد و چه از غیر آن. (اسماعیل از کنیز و اسحاق از آزاده بود)

پیام ها:

۱- به هنگام ذکر نعمت های الهی از خداوند تشکر کنیم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۲- خدا را به خاطر دعاهاى مستجاب شده، شکر کنیم. «إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ»

۳- فرزند، هدیه الهی است. «وَهَبْ لِي»

۴- برای اراده و قدرت الهی، هیچ مانعی وجود ندارد. «عَلَى الْكَبْرِ» پیری مانع فرزنددار شدن نیست.

۵- هنگام تشکر از خداوند، نعمت ها را جداگانه ذکر کنید. «إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ»

۶- استجاب دعا سنت خداوند است. «إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ»

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَ تَقَبَّلْ دُعَاءِ (۴۰)

پروردگارا! مرا برپا دارنده نماز قرار ده و از نسل و ذریه ام نیز پروردگارا! دعای مرا (نماز و عبادتم را) بپذیر.

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (۴۱)

پروردگارا! مرا و پدر و مادرم را و مؤمنان را، روزی که حساب بر پا می شود ببخشای!

نکته ها:

در آیاتی که تاکنون درباره ی حضرت ابراهیم در این سوره خوانده ایم، او از خداوند هفت درخواست دارد: امتیت مگه، دور ماندن از بت پرستی، توجه قلوب و افکار مؤمنان نسبت به فرزندان و مکتب او، بهره مند شدن ذریه ی او از ثمرات، توفیق اقامه ی نماز، قبول شدن

دعاها و آموزش برای خود و والدین و همه ی مؤمنان.

«وَهُوَ أَلَدُّ» تنها به پدر واقعی گفته می شود، ولی «أب» به غیر پدر از جمله به عمو و پدرزن نیز گفته می شود. چون والدین ابراهیم مؤمن بودند، لذا در این آیه حضرت ابراهیم به والدین خود دعا می کند، ولی در آیات دیگر که «أب» بکار رفته و مراد عموی ابراهیم است، به دلیل مشرک بودن او، حضرت از او بیزاری می جوید.

در آیه ی ۱۳۳ بقره نیز خواندیم که فرزندان یعقوب در پاسخ پدر که پرسیده بود: «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي» پس از من چه چیز را می پرستید؟ گفتند: «نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَ إِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» ما پروردگار تو و پروردگار پدران ابراهیم و اسماعیل را می پرستیم. با آنکه اسماعیل عموی یعقوب است، ولی به عمو «أب» گفته شده است.

پیام ها:

۱- تکرار «رب» در آغاز دعاهای حضرت ابراهیم، نشانه تأثیر آن در استجاب دعا و یا یکی از آداب آن است. «رَبِّ اجْعَلْنِي»

۲- برای اقامه ی نماز خود و فرزندان، از خداوند استمداد کنید. «رَبِّ اجْعَلْنِي»

۳- نماز، محور دعاهای حضرت ابراهیم است. «رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»، «رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ»

۴- با آنکه رسالت انبیا اقامه ی دین است اما دعا برای اقامه ی نماز به جای آن، نشانه آن است که نماز چهره و سیمای تمام نمای دین است. «مُقِيمَ الصَّلَاةِ»

۵- اقامه ی نماز، عدل و همتای رهبری است. حضرت ابراهیم در دو مورد عبارت «وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» را بکار برد: یکی درباره ی نماز نسل خود «مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» و یکی در مورد رهبری نسل خود هنگامی که خداوند به ابراهیم فرمود: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» (۱) من تو را امام مردم قرار دادم ابراهیم گفت: پروردگارا ذریه مرا نیز به این مقام برسان.

ص: ۴۲۵

۶- در دعا هم به خود توجه کنید، «وَ اجْنُبْنِي - وَ اجْعَلْنِي - وَ اغْفِرْ لِي» و هم به دیگران.

«وَ بَنِي - وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي - وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۷- انسان، هم باید به فکر نسل قبل باشد، «وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» و هم به فکر نسل بعد. «وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي»

۸- در دعا، به فکر قیامت خود، فرزندان و جامعه باشید. «يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ»

وَ لَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴿٤٢﴾

خداوند را از آنچه ستمگران انجام می دهند غافل مپندار، همانا او (کیفر و حساب) آنان را برای روزی به تأخیر می اندازد که چشم ها (از حیرت و وحشت) آن روز خیره می ماند.

نکته ها:

سؤال: خداوندی که عادل است و قدرت دارد، چرا جلو ستمگران را نمی گیرد؟

پاسخ: خداوند هم عادل است و هم قادر و هم به عملکرد ستمگران عالم، لیکن تأخیر کیفر به خاطر آن است که دنیا ظرفیت پاداش یا کیفر کامل را ندارد و سنت خداوند بر این است که بندگانش را مهلت دهد تا اگر قابلیت داشته باشند، توبه کنند و اگر قابل نبودند، در قیامت به حسابشان برسد.

پیام ها:

۱- زود قضاوت نکنید و خداوند را غافل مپندارید. «لَا تَحْسَبَنَّ»

۲- مهلت دادن به ستمگران، نشانه ی غفلت خداوند یا رضایت پروردگار از آنان نیست. «وَ لَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا»

۳- سنت خداوند بر مهلت دادن است. «إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ» بنابراین در برابر ظالم، نه ساکت شوید و نه مأیوس، به وظیفه خود عمل کنید که خدا در کمین آنهاست.

۴- کيفر و پاداش الهی، زمان بندی دارد. «لِيَوْمٍ»

۵- روز قیامت، چنان ترس آور و وحشت زاست که چشم ها خیره می شود.

«تَشَخَّصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ»

مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤْسِهِمْ لَا يَزِدُّهُمُ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْنَدَتْهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾

(روزی که مجرمان از شدت وحشت) شتاب زده، سرها را بالا گرفته، چشم ها و پلک هاشان به هم نخورد و دل هایشان (از امید و تدبیر) تهی است.

نکته ها:

برای «مُهْطِعِينَ» که از «اهطاع» است، چند معنا شده است: گردن کشیدن، سرعت گرفتن و نگاه کردن با ذلت و همه ی این معانی می تواند در این آیه مورد نظر باشد.

وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخْرَجْنَا إِلَىٰ آجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبُ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرَّسِيلَ أَوْ لَمْ نَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾

و مردم را از روزی که عذاب به سراغشان خواهد آمد بترسان. پس کسانی که ظلم کرده اند، خواهند گفت: پروردگارا! ما را تا مدت کوتاهی مهلت ده تا دعوت تو را اجابت نماییم و از پیامبران پیروی کنیم (به آنان گفته می شود) آیا شما نبودید که پیش از این سوگند یاد می کردید که هرگز برای شما زوال و فنا نیست؟

نکته ها:

با توجه به آیه ی قبل، ابتدا به نظر می رسد که این آیه نیز درباره ی قیامت است، ولی جمله ی «أَخْرَجْنَا إِلَىٰ آجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبُ دَعْوَتَكَ...» بیشتر، این معنا را به ذهن می آورد که آیه درباره ی عذاب الهی در دنیا است، زیرا تأخیر عذاب و اجابت دعوت خداوند و پیروی از پیامبران، مربوط به دنیا است نه قیامت.

در قیامت نیز تقاضای بازگشت به دنیا وجود دارد که آیات آن، مکرر در قرآن آمده از جمله:

الف: «فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيلٍ» (۱) آیا برای خارج شدن از هلاکت راهی هست؟

ب: «فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۲) ما را به دنیا برگردان تا عمل صالحی انجام دهیم.

ج: «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۳) پروردگارا! ما را از دوزخ خارج کن تا کار خوب انجام دهیم.

پیام ها:

۱- هشدار و تهدید، از راهها و شیوه های تربیت و هدایت گمراهان است. «وَ أَنْذِرِ»

۲- هشدارهای قرآن، مربوط به همه ی مردم است. «أَنْذِرِ النَّاسِ»

۳- مجرمان روزی پشیمان می شوند، اما فرصت های از دست رفته باز نمی گردد.

أَخْرَجْنَا ...

۴- هنگام نزول عذاب الهی، راه فرار و توبه بسته می شود. «أَوْ لَمْ تَكُونُوا ...»

وَ سَكَنتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَ تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَ ضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ «۴۵»

و(شما بودید که) در خانه های کسانی که (پیش از شما بودند و) به خویشان ستم کردند، ساکن شدید و برای شما روشن شد که با آنان چه کردیم و برای شما مثل ها زدیم (پس چرا عبرت نگرفتید)

پیام ها:

۱- بسیاری از انسان ها از سرنوشت پیشینیان عبرت نمی گیرند و با آنکه در جای آنان نشسته اند، همه چیز را فراموش می کنند. «سَكَنتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۲- خداوند اتمام حجت می کند. «الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ، ضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ» (هم عذاب امت های قبل را بیان می کند و هم با مثال های متعدد، مسایل را روشن می سازد).

۳- سنت های خدا بر تاریخ و جامعه ثابت و حاکم است. «تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ»

ص: ۴۲۸

٢-٢. سجده، ١٢.

٣-٣. فاطر، ٣٧.

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾

به یقین آنان تمام مکر خود را به کار گرفتند، ولی مکر و حيله ی آن ها نزد خداست گرچه کوه ها از مکرشان از جا کنده شود.

نکته ها:

خداوند، هم به نیرنگ آنها آگاه است و بر آن احاطه ی کامل دارد و هم کیفر آن همه توطئه را خواهد داد و هم می تواند مکر آنها را دفع و خنثی کند و یا به خودشان برگرداند.

پیام ها:

۱- ستمگران هر چند صاحب قدرت و قوت باشند، اما سرانجام مخدول خداوند خواهند شد. «عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ» □

□ □ □ □ □
فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِيفَ وَعْدِهِ رُسُلُهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

مپندارید که خداوند وعده ای را که به پیامبرانش داده است تخلف می کند، قطعاً خداوند شکست ناپذیر و صاحب انتقام است.

نکته ها:

انتقام گرفتن انسان همراه با کینه و تشفی دل است، ولی انتقام الهی بر اساس عدل و حکمت و تأدیب است.

پیام ها:

۱- باید در لحظه های خطر و لغزش، هشدارهای لازم داده شود. «فَلَا تَحْسَبَنَّ» □

۲- تأخیر در امدادهای الهی، سبب تردید شما نشود. «فَلَا تَحْسَبَنَّ» □

۳- گرچه انسان عقل و فطرت دارد و مشورت هم می کند، اما اگر وحی نباشد در فهم و برداشت گرفتار انحراف می شود. «فَلَا تَحْسَبَنَّ» □

۴- مهلتی که خداوند به کفار و ستمگران می دهد، بر اساس یک سنت و حکمت

است نه از روی غفلت و تخلف از وعده ها «فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفًا وَعْدِهِ»

۵- خدایی که قدرت دارد چرا تخلف کند؟ «إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (۴۸)

روزی که زمین به غیر این زمین و آسمان ها (به آسمان های دیگر) تبدیل شوند و (همه مردم) در پیشگاه خداوند یگانه قهار حاضر شوند.

نکته ها:

تغییر و تحوّل زمین در روز قیامت، در آیات متعدّد بیان شده است. در آن روز زمین لرزه ی شدیدی ایجاد شود، کوه ها از زمین کنده شود و به حرکت در آیند و مانند پشم و پنبه نرم شوند. (۱) روزی که زمین به صورت قطعه ای صاف و هموار و مسطح در آید. چنانکه قرآن می فرماید: «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا» (۲) ولی تبدیل آسمان ها با خاموش شدن خورشید و درهم پیچیده شدن آسمان ها انجام می گیرد. به هر حال، این نظام موجود پایانی دارد.

پیام ها:

۱- تمام خلائق برای رسیدگی به عملکردشان دوباره زنده خواهند شد. «بَرَزُوا»

۲- در قیامت جایی برای رحم و عطوفت بر ستمگران نیست. «الْقَهَّارِ»

وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقْرَنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (۴۹)

و در آن روز مجرمان را می بینی که در غل و زنجیر بهم بسته شده اند.

سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ وَ تَعْشَىٰ وُجُوهُهُمْ النَّارُ (۵۰)

جامه های آنان از قطران (ماده ی چسبنده ی بدبوی قابل اشتعال همچون قیر) است و صورت هایشان را آتش می پوشاند.

ص: ۴۳۰

۱- ۱). زلزله، ۱.

۲- ۲). طه، ۱۰۵-۱۰۶.

کسی که در حال رنج و عذاب است، اگر فریاد دیگران را نیز بشنود، بیشتر زجر می بیند، چنان که شادی کردن لذت دارد و بودن در کنار جمعی که شادمانند لذت بیشتری دارد. به همین خاطر، قرآن می فرماید: ما افراد همفکر و هم خط را در یک جا جمع می کنیم، مجرمان را در دوزخ و نیکان را در بهشت. وَ الَّذِينَ آمَنُوا ... أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (۱) و درباره ی اهل دوزخ می خوانیم: «اخْشَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ أَزْوَاجَهُمْ» (۲) ستمگران و همسرانشان که مانند آنان بودند، با هم به دوزخ می روند. در جای دیگر می خوانیم: «فَكُتِبُوا فِيهَا هُمْ وَ الْغَاوُونَ» (۳) در آن روز عابد همراه با معبود خیالی خود با هم به دوزخ افکنده می شوند و شاید آیه ی «وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ» (۴) نیز همین قرین بودن را بیان کند. (والله العالم)

«اصفاد» جمع «صفود» به «کنده» گفته می شود و آن تکه ی چوب بزرگی است که به پای زندانیان می بندند.

«فَطِرَانٍ» ماده ای است که از برخی درختان می گیرند و پس از جوشاندن و سفت کردن آن به بدن شتر می مالند تا در اثر سوزش زیاد، امراض پوستی شتر بهبود یابد. این ماده، بدبو و اشتعال زاست. (۵)

یکی از عذاب های قیامت، بسته شدن مجرمان با غل و زنجیر است و این معنا در چندین آیه ذکر شده است. از جمله: وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ ... فِي الْأَصْفَادِ وَ «خُدُوهُ فَعُلُوهُ» (۶) و «إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ» (۷)

مجرمان با مجرمان، و یا با شیاطین، با هم به زنجیر کشیده می شوند. و یا دست هایشان با غل بسته می شود و یا دست و پاهایشان و یا دست و پا و گردنشان با هم در قید و بند قرار می گیرد. «مُقَرَّنِينَ»

ص: ۴۳۱

۱-۱. طور، ۲۱.

۲-۲. صافات، ۲۳.

۳-۳. شعراء، ۹۴.

۴-۴. تکویر، ۷.

۵-۵. تفسیر نمونه.

۶-۶. حاقه، ۳۰.

۷-۷. غافر، ۷۱.

پیام ها:

۱- قرآن، قیامت را طوری ترسیم می کند که گویی الآن ما آن را می بینیم. «تَرَى»

۲- تحقیر و عذاب مجرمان، در ملاء عام است. «و تَرَى الْمُجْرِمِينَ»

۳- اگر با دید تجسّم اعمال بنگریم، شاید به این نتیجه برسیم که لباس هایی که پوشیدن آن ها با دلربایی و تفاخر و اسراف و شهوت انگیزی همراه باشد، به لباس های سیاه و بدبو و آتش زای قیامت تبدیل می شود. «سَرَّابِيْلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ»

لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ «۵۱»

(مجرمان کیفر می شوند) تا خداوند به هر کس سزای آنچه کسب کرده بدهد، چرا که خداوند حساب رسی سریع است.

پیام ها:

۱- هیچ یک از مردم بی جزا نمی مانند. «كُلَّ نَفْسٍ»

۲- هیچ کاری بی پاسخ نیست. «مَا كَسَبَتْ»

۳- کیفر و پاداش الهی، بر اساس عمل خود ماست. «مَا كَسَبَتْ»

هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَ لِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَ لِيَذَّكَّرُوا أُولُوا الْأَلْبَابِ «۵۲»

این (قرآن) پیام رسا و ابلاغی برای مردم است تا به وسیله ی آن، هشدار یابند و بدانند که همانا او معبودی یکتاست و تا خردمندان پند گیرند.

نکته ها:

آخرین آیه ی سوره ی ابراهیم و اولین آیه ی آن، درباره ی نقش قرآن و رسالت آن در هدایت مردم است؛ در آیه ی اول خواندیم: «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» و در این آیه می خوانیم: هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ ...

از طرفی همان گونه که قرآن بلاغ است، پیام رسان آن نیز بلاغ است، چنانکه در آیه ۵۴

پیام ها:

۱- قرآن، مایه ی تبلیغ است و مبلغان باید مایه ی تبلیغی خود را از قرآن بگیرند.

«هَذَا بَلَاغٌ»

۲- قرآن، کتاب توحید است و از قرآن باید موحّد ساخته شود. «هَذَا بَلَاغٌ ... لِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»

۳- ابلاغ به تنهایی کافی نیست، انداز نیز لازم است. (آری، هدف تبلیغ، انداز است.) «وَلِيُنذَرُوا»

۴- دانستن کافی نیست، توجه و تذکر نیز لازم است. «لِيَعْلَمُوا - لِيَذَّكَّرَ»

۵- انس با قرآن، هم معرفت و شناخت به انسان می دهد، «لِيَعْلَمُوا» و هم با تذکر و پند، آدمی را به اعمال خیر تشویق می کند. «لِيَذَّكَّرَ»

۶- قرآن، برای عموم مردم ابلاغ است، اما تنها صاحبان عقل متذکر می شوند و از آن پند می گیرند. «وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

آری، اگر به رهنمودهای قرآن با جان و دل توجه کنیم، انسان موحّد و متذکری می شویم. انشاء الله

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره دارای نود و نه آیه است و به گفته مشهور پنجاه و دومین سوره می باشد که قبل از هجرت در مکه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده است.

«حجر» نام شهری است که قوم حضرت صالح در آن زندگی می کردند و نام این سوره از آیه هشتاد آن که درباره قوم صالح است، گرفته شده است. «كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ»

بیشتر مطالب این سوره در مورد تهمت و تمسخر کفار نسبت به قرآن و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دستور به صبر و گذشت نسبت به آنهاست و یک نوع دلداری و تسلیت، در برابر فشار هجوم مخالفان، بعد از وفات حضرت خدیجه و حضرت ابوطالب علیهما السلام برای پیامبر عزیز می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ ﴿١﴾

الف لام راء، آن است آیات کتاب (آسمانی) و قرآن روشن و روشنگر.

رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾

چه بسا کسانی که کفر ورزیدند آرزو دارند که ای کاش مسلمان بودند.

نکته ها:

در تفسیر طبری و مجمع البیان ذیل آیه ۲ حدیثی آمده که در قیامت کفار به مسلمانان گرفتار جهنم، می گویند: شما نیز مثل ما دوزخی شدید و اسلام شما را نجات نداد. در حالی که مسلمانان گنهکار بعد از مدتی تنبیه، نجات می یابند، ولی کفار برای همیشه در دوزخ و آتش جهنم ماندنی می شوند و می گویند: ای کاش ما هم مسلمان بودیم.

در تاریخ می خوانیم: قیصر روم با دیدن نامه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قصد ایمان آوردن داشت، اما گفت جانم در خطر است و حکومت از دستم می رود. (۱)

پیام ها:

۱- با اینکه قرآن مقام بسیار والایی دارد، «تِلْكَ» ولی در عین حال دسترسی به آن آسان است، زیرا هم نوشته شده، «الْكِتَابِ» و هم قابل خواندن است. «قرآن»

۲- مطالب قرآن روشن است و مرز حق و باطل را بیان می کند. «مُبِينٍ»

ص: ۴۳۸

۳- سرفرازی آینده برای اسلام است و حسرت برای کفار خواهد بود. «يُودُّ الَّذِينَ كَفَرُوا» (کسانی که امروز اسلام را مسخره می کنند، در آینده پشیمان خواهند شد و چه بسا کفاری که آرزوی اسلام دارند، ولی گرفتار طاغوت ها یا محیط فساد خود هستند)

ذَرَّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

آنان را (به حال خود) رها کن تا بخورند و بهره مند شوند و آرزوهای سرگرمشان کند، پس به زودی (نتیجه این بی تفاوتی ها را) خواهند فهمید.

نکته ها:

مسئله رها کردن کفار به حال خود که از جمله ی «ذَرَّهُمْ» استفاده می شود، به خاطر سرکشی خود آنان است، و گرنه خداوند ابتدا برای هدایت همه ی انسانها، پیامبر فرستاده و کسی را به حال خود رها نکرده است. چنانکه این مطلب بارها در قرآن مطرح شده است. از جمله: «وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» (۱)، آنان را رها می کنیم تا در سرکشی خود سردرگم شوند و در جای دیگر می فرماید: «وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ» (۲) آنان را در سرکشی کردن مهلت می دهیم.

انسان به آرزو زنده است و اگر روزی آرزو از انسان گرفته شود از کار و تلاش دست برمی دارد. اما آرزویی که در اسلام مورد انتقاد قرار گرفته است، مربوط به موارد ذیل است:

۱. آرزوی طولانی، ۲. آرزوی بیش از عمل، ۳. آرزوی بدون عمل، ۴. آرزویی که انسان را سرگرم کند، ۵. آرزوی خیر داشتن از کار و افراد بد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: من از دو چیز بر شما می ترسم؛ یکی پیروی از هوسها که شما را از حق باز دارد و دیگری آرزوهای طولانی که شما را از آخرت غافل نماید. در دعای کمیل می خوانیم: آرزوهای طولانی، انسان را از رسیدن به خیرات محروم می کند.

«و حبسني عن نفعي بعد آمالي»

ص: ۴۳۹

۱- ۱. انعام، ۱۱۰.

۲- ۲. بقره، ۱۵.

پیام ها:

۱- در تبلیغ و ارشاد وقت خود را صرف نااهلان نکنید. «ذَرُّهُمْ»

۲- انسان، گاهی چنان در کفر غوطه ور می شود که برهان و هشدار انبیا نیز او را بیدار نمی کند «ذَرُّهُمْ»

۳- آرزو اگر انسان را غافل کند، نابخاست. «وَيُلْهِمُهُمُ الْأَمَلُ» (ولی اگر انسان را به کار و تلاش وادار کند خوب است زیرا در قرآن می خوانیم: «وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمْلاً» (۱))

۴- مهلت الهی را نشانه لطف و رحمت او ندانیم. ذَرُّهُمْ ... فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

(گاهی پزشک به اطرافیان بیمار می گوید: مریض را رها کنید و هر چه می خواهد بخورد به او بدهید، زیرا کار از کار گذشته است)

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيْبِهِ إِلَّا وَ لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ ﴿٤﴾

و ما اهل هیچ قریه ای را هلاک نکردیم مگر آنکه برای آن (کارنامه و) کتابی معلوم بود.

پیام ها:

۱- کامیابی های دنیاپرستان پایانی دارد. «وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيْبِهِ»

۲- اگر بخواهیم می توانیم کفار را فوراً نابود کنیم، اما برنامه و سنت ما فرصت دادن و تأخیر است. «لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ»

۳- به مهلت دادن های الهی مغرور نشویم. «لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ»

۴- جامعه و تاریخ نیز قانون و زمان بندی و اصولی دارند.

«قریه الا و لها کتاب معلوم»

ص: ۴۴۰

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّهِ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

هیچ امتی از اجل خود نه پیش می افتد و نه پس می ماند.

نکته ها:

اجل و حوادثی که پیش می آید دو نوع است: حتمی و غیر حتمی. اجل غیر حتمی با دعا و صدقه و کارهای خیر قابل تغییر است، اما اجل حتمی قابل تغییر نیست.

پیام ها:

۱- نه تنها افراد بلکه امت ها و تاریخ آنان زمان بندی و اجل دارند. «اجلا»

۲- بقا و ثبات افراد و امت ها به دست خداست و انسان در جلو و عقب انداختن برنامه های حتمی الهی، نقشی ندارد. مَا تَسْبِقُ ... وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾

و کفار گفتند: ای کسی که (ادعا داری) ذکر (الهی) بر او نازل شده! به یقین تو دیوانه ای!

لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾

اگر از راست گویانی چرا فرشتگان را پیش ما نمی آوری؟

نکته ها:

«لَمَجْنُونٌ» به معنای بی عقل نیست، بلکه به معنای جن زده است. همان گونه که کلمه «دیوانه» به معنای دیوزده است و در جاهلیت اعتقاد داشتند که شاعر به خاطر ارتباطی که با جن دارد می تواند شعر بگوید.

در این دو آیه تحقیر و تمسخر و تهمت و تردید، با انواع تأکیدها برای پیامبر صلی الله علیه و آله از زبان کفار مطرح شده است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِي﴾ به جای ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ﴾ یک نوع تحقیر است، «الذِّكْرُ» با توجه به اینکه کفار به وحی عقیده نداشتند، یک نوع تمسخر است و «لَمَجْنُونٌ» تهمت

است و جمله «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» نشانه ی تردید آنان در نبوت است. به علاوه حرف «إِنْ» و حرف لام در جمله «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» و قالب جمله اسمیه، نشانه ی انواع تاکید در سخن و عقیده انحرافی آنهاست.

پیام ها:

۱- توجه به معنویات، نزد گروهی دیوانگی است. «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ»

۲- کفار سرچشمه سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را که وحی است قبول نداشتند. لذا به جای «أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ» می گفتند: «نُزِّلَ عَلَيْهِ»

۳- کفار، نشانه ی صداقت پیامبر را نزول فرشته می دانستند، ولی این بهانه ای بیش نبود، زیرا در جای دیگر قرآن می خوانیم: اگر بر فرض ما فرشتگان را بر آنان نازل کنیم و مردگان زنده شوند و با آنان سخن بگویند و در برابر چشمشان همه چیز را حاضر کنیم، باز هم ایمان نمی آورند. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

«مَا نُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ»^۸

(غافل از آنکه) ما فرشتگان را جز بر اساس حق نمی فرستیم و در آن صورت دیگر کفار مهلت داده نمی شوند. (و قهر فوری الهی آنان را خواهد گرفت)

نکته ها:

از آیات قرآن استفاده می شود که هرگاه معجزه ای از انبیا صادر شود و مردم بی اعتنایی کنند، ممکن است قهر الهی نازل شود و ممکن است برای مدتی به آنان مهلت داده شود، لیکن هرگاه نوع معجزه و درخواست آن از طرف مردم باشد؛ نظیر بیرون آمدن شتر از دل کوه که از حضرت صالح خواستند و یا نظیر فرو آمدن غذای آسمانی که از حضرت عیسی خواستند، در این گونه موارد هرگاه مردم تخلف نمایند قهر خدا حتمی و فوری است و دیگر به آنان مهلت داده نمی شود. «وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ»

در آیه قبل کفار با جمله «لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ» از پیامبر عزیز تقاضای فرود آمدن

فرشتگان بر خودشان را داشتند. این آیه پاسخ می دهد: که نزول فرشتگان بر است و حق آن است که فرشته بر افراد لایق نازل شود و نزول فرشته بر افراد نااهل باطل است و ما جز حق انجام نمی دهیم. «مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ»

پیام ها:

۱- نزول فرشتگان بر اساس هوس این و آن نیست، بلکه بر اساس حق است.

«مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ»

۲- مهلت دادن خداوند نیز قانون دارد و در مواردی که نوع معجزه با درخواست خود مردم باشد، ولی بازهم سرکشی نمایند، مهلتی در کار نیست. «مَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ»

«إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۹)

همانا ما خود قرآن را نازل کردیم و قطعاً ما خود آن را نگاه داریم

نکته ها:

در آیه ۶ کفار می گفتند: معلوم نیست سرچشمه ذکر پیامبر چیست «نُزِّلَ عَلَيْهِ» در این آیه می فرماید: شک نکنید قطعاً خود ما هستیم که ذکر و قرآن را بر او نازل می کنیم و همان گونه که کفار با تأکید نسبت جنون می دادند، خداوند با تأکید بیشتری نزول قرآن و حفظ آن را به ذات مقدس خود نسبت می دهد.

در این آیه ی کوتاه، شش نوع تأکید بکار رفته است؛ سه تأکید برای نزول قرآن که در کلمات «إِنَّا، نَحْنُ، الذِّكْرُ» نهفته شده و سه تأکید برای حفظ قرآن از هر نوع تغییر و تحوّل که در کلمات «إِنَّا، لَهُ، لَ» است که در اصطلاح ادبیات عرب برای اهل فن روشن است.

به گواهی و وعده خدا در این آیه، هیچ گونه تغییر و تحریفی در قرآن رخ نداده، چنانکه در آیات دیگر نیز این مطلب آمده است، از جمله آیه ۴۲ فصلت: «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ» هیچگونه باطلی از هیچ طریقی به قرآن راه ندارد. و اگر روایاتی را دیدیم که

در آن به تحریف قرآن اشاره ای دارد؛ یا جعلی است که باید بر دیوار زد و یا مراد تحریف در معنا و عمل، تفسیر به رأی و سلیقه و کنارزدن قرآن شناسان اصلی یعنی اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشد.

علاوه بر وعده خداوند مبنی بر حفاظت از قرآن، مسلمانان از آغاز، قرآن را حفظ کرده و در نوشتن و حفظ آن جدی بودند، حتی آموزش قرآن را مهریه زنان قرار می دادند، در نمازها می خواندند و کاتبان وحی افراد متعدّد بودند که یکی از آنان حضرت علی علیه السلام بود و امامان اهل بیت علیهم السلام مردم را به همین قرآن موجود دعوت می کردند. به علاوه حدیث ثقلین از شخص پیامبر که فرمودند: من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم و می روم؛ یکی قرآن و دیگری اهلبیت، که این دو هرگز از هم جدا نمی شوند و اگر شما به هر دو تمسک کنید، هرگز گمراه نخواهید شد. گواه دیگری بر سلامت قرآن است و به راستی مگر می توان گفت رسالت پیامبر ثابت ولی کتابش متغیر است؟! مصطفی را وعده داد الطاف حق گر بمیری تو نمیرد این نسق من کتاب و معجزت را حافظم بیش و کم کن را زقرآن رافضم

در زمینه تحریف نشدن قرآن صدها کتاب و مقاله و تحقیق از سوی بزرگان شیعه تألیف شده است و با کمال تأسف عقیده به تحریف را به ناحق به شیعه نسبت داده اند.

قرآن ذکر است، «نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» و اعراض از ذکر و قرآن، انسان را به بدبختی می کشاند. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۱)

قرآن ذکر است و تنها با ذکر خدا دل ها آرام می گیرد. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲)

پیام ها:

۱- قرآن نه از بشر است و نه از فرشته. «إِنَّا نَحْنُ»

۲- قرآن برای همیشه محفوظ است. «لَحَافِظُونَ» (اسم فاعل رمز دوام است) ۳- یکی از پیشگویی های قرآن و از امتیازات اسلام، مصونیت قرآن از تحریف

ص: ۴۴۴

۱- ۱. طه، ۱۲۴.

۲- ۲. رعد، ۲۸.

است. «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»

۴- قرآن، ذکر است؛ یاد خدا، یاد نعمت ها، یاد تاریخ گذشتگان و یاد قیامت.

«الذِّكْرُ»

۵- تهمت ها و تحقیرهای ناروا، باید محکم و همانند خودشان پاسخ داده شود.

«نَزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ» را باید با آیه «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» پاسخ داد.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِعَابِ الْأَوَّلِينَ ﴿۱۰﴾

و همانا ما پیش از تو، در میان اقوام و گروه های پیشین (نیز پیامبرانی) فرستادیم.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿۱۱﴾

و هیچ پیامبری برایشان نمی آمد، مگر آنکه به استهزای او می پرداختند.

نکته ها:

«شِعَابِ» به معنای امت و گروهی است که دارای نوعی پیوند و همبستگی می باشند؛ خواه پیوند در خط حَقّ باشد، نظیر آیه «وَإِنَّ مِنْ شِعَابِهِ لِبُرَاهِيمَ» (۱) و خواه در خط انحراف.

«فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِعَابًا» (۲)

هدف از استهزا؛ یا شکستن ابّهت انبیا بود تا مردم حَقّ جو گرد آنان جمع نشوند یا برای جبران ضعف و ناتوانی خودشان در برابر منطلق انبیا بود.

و آنچه دستاویز مسخره قرار می گرفت؛ یا زندگی ساده انبیا یا پیروان محروم آنان و یا شکستن سنت های خرافه ای بود.

پیام ها:

۱- در برابر سیل استهزا، باید افراد را تقویت کرد. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ» ۲- توجه به تاریخ و مشکلات دیگران، تحمّل مشکلات را بر انسان آسان می کند.

ص: ۴۴۵

۳- هیچ یک از انبیا، از مسخره شدن به دست کفار، مصون نبوده اند. «مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ» (مبلغ نباید با تمسخر مردم، دل سرد شود)

۴- استهزا، سیره و روش همیشگی کفار، در برابر انبیا بوده است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» (حربه ی کسی که منطق ندارد، استهزا می باشد)

كَذَلِكَ نَسَلُكَ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةَ الْأُولِينَ ﴿١٣﴾

اینگونه ما (برای اتمام حجت) قرآن را در دل‌های مجرمان راه می دهیم. (امریا) آنان به آن ایمان نمی آورند و سنت و راه کفار پیشین نیز این گونه بوده است.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾

و اگر از آسمان دری بر روی آنان بگشاییم تا همواره در آن بالا روند.

لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

قطعاً می گفتند در حقیقت ما چشم بندی شده ایم بلکه ما قومی جادو شده ایم.

نکته ها:

در چند آیه قبل خواندیم که کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست دیدن و آوردن فرشته می کردند. در آیه ۱۴ این سوره می فرماید: حتی اگر ما دری از آسمان را به روی آنان باز کنیم و آنان به آسمان بالا روند و ملائکه و چیزهای دیگری را هم ببینند، باز ایمان نخواهند آورد، زیرا تقاضای دیدن فرشته تنها یک بهانه است. و شخص لجوج، عروج خود را به آسمان نیز، انکار می کند.

در آیه ۷ سوره ی انعام می خوانیم: حتی اگر کتابی را در کاغذی از آسمان نازل کنیم و آنان با دست خود آن را بگیرند، باز هم انکار می کنند و می گویند این جز جادو و سحر آشکاری

نیست.

بعضی مفسران می گویند: «نَسَلُكُهُ» یعنی ما این تکذیب و استهزا را در دل کفار نفوذ دادیم، نظیر آیه «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» که سنگدل شده اند و دیگر قابل هدایت نیستند.

پیام ها:

۱- سنت خداوند برای هدایت مردم، نسبت به همه یکسان است. «كَذَلِكَ نَسَلُكُهُ»

۲- خداوند اتمام حجت می کند و مطالب حق را به دل و عمق جان مردم می رساند، تا نگویند ما حقیقت را نفهمیدیم. «فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ»

۳- جرم و گناه، انسان را از هدایت پذیری دور می کند. «قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ، لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ»

۴- تنها فهمیدن حق، برای پذیرفتن آن کافی نیست، زیرا ایمان آوردن نیاز به اراده و تواضع و خشوع دارد. نَسَلُكُهُ فِي قُلُوبِ ... لَا يُؤْمِنُونَ

۵- آسمان درهایی دارد که با اراده ی خداوند، بر هر کس که بخواهد باز می شود.

«فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا»

۶- لجاجت، مانع شناخت است و لجوج محسوسات را نیز انکار می کند. لَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ... لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا

۷- لجاجت، درد بی درمان و رو به گسترش است. او با دیدن هر گونه نشانه ای ابتدا می گوید؛ چشم من سحر شده، «إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا» اما بعد می گوید؛ تمام وجودم سحر شده است. «بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ»

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾

و همانا ما در آسمان برج هایی قرار دادیم و آن را برای بینندگان زینت دادیم.

نکته ها:

«بروج» جمع «برج» در اصل به معنای ظهور است و به زنی که زینت خود را ظاهر می کند، می گویند: «تبرجت المرثه» و به قصر و کاخ و ساختمان های بلند که جلوه ای خاص

دارد برج گفته می شود و در این آیه کرات آسمانی یا منازل آنها به برج تشبیه شده است.

از گردش زمین به دور خورشید، دایره ای فرضی به نام «منطقه البروج» تشکیل می شود.

این دایره را دوازده قسمت نموده اند که مطابق هر قسمتی ستارگانی قرار می گیرند و به تناسب شکل آن، مجموعه ای از ستارگان به آن نامگذاری شده است. در فارسی به نام های فروردین، اردیبهشت، خرداد، ... و در عربی به نام حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، میزان، عقرب، قوس، جدی، دلو و حوت می باشد.

پیام ها:

۱- کرات آسمانی و حرکت آنها در مدارهای گوناگون، یکی از آثار توحید و خداشناسی است. «لَقَدْ جَعَلْنَا»

۲- آفریده های آسمانی نیز حادث هستند. «جَعَلْنَا»

۳- زینت و زیبایی، یک اصل در آفرینش است که خداوند در خلقت آسمان ها آن را رعایت نموده است. «زَيَّنَّا»

۴- آسمان نیز همچون زمین، برای انسان آفریده شده است. «لِلنَّاسِ»

وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾

و آنها را از (دسترس) هر شیطان رانده شده ای، حفظ کردیم.

إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

مگر آنکه دزدانه گوش فرا داد که شهابی روشن او را دنبال نمود.

نکته ها:

«استراق» از سرقت و «استراق سمع» به معنای سرقت کلام است.

در تفسیر فی ظلال و مراغی می خوانیم: ما روح آیه را نمی دانیم که چگونه شیطان خبر دزدی می کند و چه خبری را سرقت می کند، ولی فخر رازی و آلوسی در تفاسیر خود می گویند: مراد از آسمان، همین آسمان ظاهر و مراد از شهاب، همین سنگ های آسمانی

است که پرتاب و مشتعل می شود. گرچه بعضی گفته اند: مراد از آسمان، عالم ملکوت است که شیاطین را راهی بر آن نیست.

به هر حال شاید بتوان گفت: در آسمان معنویت چهره های درخشان و الگوها و رهبرانی قرار دادیم و حقایق را از وسوسه های شیطان حفظ کردیم و هرگاه شیطان صفتی وسوسه ای نماید، با استدلال و منطق محکم بر او هجوم آورده و بدعت و التقاط و وسوسه های او را با شهاب علم و برهان اهل ذکر محو می کنیم.

پیام ها:

۱- آسمان ها مرکز تدبیر امور و فرشتگان مدبران امورند و مراکز تدبیر باید منطقه حفاظتی باشد. «حَفِظْنَاهَا»

۲- شیطان تنها ابلیس نیست. «كُلُّ شَيْطَانٍ»

۳- شیطان، به خودی خود نمی رود، باید او را طرد نمود. «رَجِمِ»

۴- استراق سمع و جاسوسی در امور شرّ کار شیطان است. «مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ»

۵- با جاسوس باید برخوردی سریع و انقلابی کرد. «فَأَتَّبَعَهُ شِهَابٌ»

۶- هر جا شیطان صفتی یافت شد، روشنگران جامعه باید با شهاب علم، آنان را دنبال کنند. «فَأَتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ»

۷- پاسخ وسوسه ها و شیطنت ها باید بسیار صریح، علنی و فوری باشد. «فَأَتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ» (در سوره صافات آیه ۸ می خوانیم:

«يُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ» طرد شیطان باید از همه اطراف باشد و گرنه به شکل دیگر و از راه دیگری جلوه می کند)

وَ الْأَرْضَ مَدَدْنَا وَ الْفَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾

و زمین را گستراندیم و در آن کوه های استوار افکندیم و در آن از هر چیز سنجیده و به اندازه، رویاندیم.

وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

و در آن زمین، برای شما و آنکه شما روزی دهنده او نیستید، وسیله ی زندگی قرار دادیم.

نکته ها:

مراد از القای کوه همچون القای شبهه، ایجاد آن است، «رَوَّاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثابت و پابرجاست و «مَعَايِشَ» جمع «معیش» به معنای وسیله زندگی است.

پیام ها:

۱- یکی از نعمت های الهی، گستردگی و مسطح بودن زمین است. «مددنا» (و گرنه کشاورزی و بسیار از تلاش های دیگر به سختی انجام می گرفت)

۲- گستردگی زمین و پیدایش کوه ها و نباتات، تصادفی نیست. «مَدَدْنَاهَا، أَلْفَيْتَا، أَنْبَتْنَا»

۳- آفریده ها، براساس میزان وقانون خاصی آفریده شده اند. «مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ»

۴- زمین آماده رویش هر گونه گیاه است. «كُلُّ شَيْءٍ»

۵- آفرینش زمین و کوه و نبات برای انسان است. «لَكُمْ»

۶- خداوند، معیشت و رزق همه موجودات را، حتی آنها که شما توان تأمین آن را ندارید به عهده دارد «وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ»

وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾

و هیچ چیز نیست مگر آنکه منابع و گنجینه های آن نزد ماست و ما جز به مقدار معین فرو نمی فرستیم

نکته ها:

در آیات متعدّد به مسئله اندازه گیری در خلقت موجودات اشاره شده است، از جمله:

«قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (۱)

ص: ۴۵۰

«كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» (۱)

«وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا» (۲)

در آیه ی ۲۷ سوره شوری می خوانیم که اگر خداوند رزق بندگانش را توسعه دهد، آنان دست به تجاوز می زنند، به همین دلیل به مقداری که صلاح می داند، به هر کس می دهد. آیه مورد بحث نیز اشاره به همین معناست.

شاید مراد از خزائن، اسباب و عناصر و امکانات بالقوه باشد که خداوند در وجود هر موجودی قرار داده است.

جمله «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» شامل هر آفریده ای می شود. مثلاً توان و قدرت بینایی و شنوایی نیز در نزد خدا، سرچشمه و خزینه ای دارد که به مقدار معین از آن به ما می رسد، مثلاً اگر او بخواهد ما می توانیم صدای پای مورچه را در آن طرف کره زمین بشنویم. ضمناً علوم امروز کشف کرده که هر نباتی دارای وزن مخصوص است که هر گاه کمی عناصر و اجزای آن کم و زیاد شود، دیگر آن گیاه نخواهد بود.

نزول گاهی از مکان بالاست، نظیر نزول باران و گاهی از مقام بالاست، نظیر آیه «وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (۳) که به معنای آفرینش آهن است. در این آیه می خوانیم که نعمت ها اندازه و حساب دارد و مقدار هر یک معلوم است، «بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» و در آیات و روایات بعضی از عوامل آن بیان شده است.

تلاش انسان ها می تواند در تعیین رزق مؤثر باشد؛ داشتن اخلاق خوب، تخصیص عالی، سعه صدر، حسن نیت و سوز و دعای نیکان می تواند در آن مقدار معلوم مؤثر باشد.

پیام ها:

۱- هستی، سرچشمه و منبعی دارد که در اختیار خداست و تنها بخشی از آن به دست ما می رسد که ما از آن آگاهیم. «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

۲- چیزی در هستی، بدون اندازه معین آفریده نشده است. «بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ»

ص: ۴۵۱

۱-۱. رعد، ۸.

۲-۲. فرقان، ۲.

۳-۳. حدید، ۲۵.

۳- خزائن الهی متعدّد و نزول رحمت او تدریجی است. «نُزِّلَهُ» (تنزیل به معنای نزول تدریج است)

۴- خزائن الهی دائمی است، چون هر چه نزد اوست، باقی است. (۱) «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

۵- به سراغ غیر خدا نروید، زیرا که هر چه بخواهید سرچشمه اش نزد خداست.

«عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

۶- داشتن، دلیل مصرف کردن نیست، بلکه در مصرف باید حکمت و ظرفیت و ده ها نکته دیگر را در نظر گرفت. «وَمَا نُزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ»

۷- همه منابع هستی برای بشر، کشف نشده است. «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

وَ أَرْسَلْنَا الرِّیَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ «۲۲»

وبادها را برای بارور ساختن (ابرها و گیاهان) فرستادیم و از آسمان آبی نازل کردیم، پس شما را بدان سیراب نمودیم در حالی که شما نه خزینه دار بارانید و نه می توانید آن را برای خود (در ابرها یا در زمین) ذخیره کنید.

نکته ها:

«الْوَاقِحَ» از «لِقَاح» به معنای بارور کردن ابرها، از طریق پیوند ابرهای مثبت و منفی است و یا به معنای بارور کردن گیاهان، از طریق انتقال گرده های گیاهان است.

در آیه ۴۱ سوره ذاریات می خوانیم که گاهی باد عقیم و بی فایده است و گاهی سرچشمه برکات می شود. همان گونه که در آیه ۴۳ سوره نور می خوانیم: «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَرْجِي سَعَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ» آیا نمی بینی که خداوند ابرهای پراکنده را سوق می دهد، سپس به یکدیگر متصل می کند، سپس آنها را متراکم می کند، پس می بینی که باران از میان آنها بیرون می آید.

ص: ۴۵۲

انسان برای مدت طولانی نه می تواند آب را در ابرها نگاه دارد و نه روی زمین، چون فرو می رود و نه در درّه های سنگی، چون بخار می شود.

پیام ها:

۱- کارگردان و مدبر هستی اوست. «أَرْسَلْنَا ، فَأَنْزَلْنَا ، اسْقِينَا»

۲- انسان از نگهداری ضروری ترین نیازها نیز عاجز است. «وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ»

۳- نعمت آب غیر از نعمت سیراب شدن است. «فَأَسْقِينَا كُمُوهُ»

(اینکه انسان آب بنوشد و سیراب شود، خود نعمتی علامه بر نعمت آب است، زیرا می شد که انسان تشنه آب بنوشد ولی سیراب نشود.)

وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾

والبته این مائیم که زنده می کنیم و می میرانیم و مائیم که (بعد از مرگ همه، باقی مانده و) وارث می شویم.

وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾

و بدون شک ما به پیشینیان از شما علم داریم و به آیندگان نیز آگاهیم.

وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

وهمانا پروردگار تو است که همه آنان را محشور خواهد کرد، زیرا که او حکیم و علیم است.

نکته ها:

مفسران برای «الْمُسْتَقْدِمِينَ» و «الْمُسْتَأْخِرِينَ» مصادیقی ذکر کرده اند، از جمله:

۱. گذشتگان و باقیمانده گان.

۲. سبقت گیرندگان و عاشقان جبهه و غیر آنان.

۳. کسانی که در صف اول نماز جماعت حاضر می شوند و کسانی که در صف آخر حضور

می یابند تا به زنان حاضر در جماعت نگاه بد کنند که آیه می فرماید ما می دانیم.

در مقابل بعضی از خوبی به جایی رسیده بودند که منزلشان را در معرض فروش قرار داده بودند تا در عوض در نزدیک مسجد منزل تهیه کنند و به صف اول برسند که آیه می فرماید ما این افراد را نیز می شناسیم.

پیام ها:

۱- مرگ و حیات تنها بدست اوست. همه رفتنی هستند، پس سزاوار است با عمل خود ارث خوبی برای وارث حقیقی بجای گذاریم. «نَحْنُ الْوَارِثُونَ»

۲- زمان، در علم خداوند اثری ندارد. علم او به گذشته و حال و آینده یکسان است. «عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ ... عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»

۳- برپایی رستاخیز، کیفر و پاداش دادن از شئون ربوبیت الهی است. «رَبِّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ»

۴- دلیل رستاخیز، حکمت خداوند است. (اگر ذرات خاک، غذا و غذا، نطفه و نطفه، انسان شود و با مرگ، دوباره به خاک تبدیل شود و حساب و کتابی در کار نباشد، این کار حکیمانه نیست). «إِنَّهُ حَكِيمٌ»

۵- در قیامت قدیم و جدید با هم محشور می شوند. «يَحْشُرُهُمْ» و خداوند بر عملکرد همه و آثار و ثبات هر فرد، آگاهی کامل دارد. «حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾

و همانا ما انسان را از گلی خشک، از گلی سیاه متغیر و بو گرفته، آفریدیم.

وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

و قبل از انسان، جن را از آتشی سوزان و نافذ آفریدیم.

نکته ها:

«صَلْصَالٍ» به گل خشک و نپخته ای گویند که هر گاه در آن دمیده شود، صدای صوت از آن

برخاسته می شود. (۱) «حَمًا» به گل تیره رنگ و «مَسْنُونٍ» به معنای متغیر است.

«سموم» به باد داغی گفته می شود که مثل سم در عمق جان انسان اثر می گذارد.

این آیه، یا اشاره به آفرینش اولین انسان یعنی حضرت آدم است، «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ» (۲) و یا مراد سیر آفرینش همه انسان هاست که مواد زمین از طریق غذا و نطفه به صورت انسان درمی آید، همان گونه که در سوره کهف آیه ۳۷ می خوانیم که انسان در آغاز خاک، سپس نطفه و سپس به صورت انسان درمی آید. «أَكْفَرَتْ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّأَكَ رَجُلًا» (۳)

در فرهنگ قرآن، جنّ موجودی مکلف است که مورد خطاب خداوند قرار گرفته است، «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» و قرآن را می فهمد. در اولین آیه از سوره جنّ می خوانیم: «اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ» گروهی از جنّ قرآن را گوش کردند.

جنّ همانند انسان دارای شهوت است. چنانکه درباره زنان بهشتی می خوانیم که آنها باکره هستند، نه انسانی با آنها آمیزش کرده و نه جنّی. «لَمْ يَطْمِئُنْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا- جِيَانٌ» (۴) و طبق این آیه آفرینش آن از آتش و قبل از انسان بوده است. چنانکه ابلیس از جنّ است، «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» و همانند دیگر کافران از جنّ به دوزخ می رود. «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» (۵)

وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمًا مَسْنُونٍ «۲۸»

(یاد کن) آنگاه که پروردگارت به فرشتگان گفت: همانا من بشری را از گلی خشک سیاه و بدبو شده خلق می کنم.

نکته ها:

«بشر» به ظاهر پوست گفته می شود.

ص: ۴۵۵

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. ص، ۷۶.

۳-۳. کهف، ۳۷.

۴-۴. الرحمن، ۷۴.

۵-۵. هود، ۱۱۹.

پیام ها:

۱- آفرینش فرشتگان، قبل از انسان بوده است. (زیرا خداوند قبل از آفرینش انسان مسئله را با فرشتگان در میان گذاشت) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ»

۲- آفرینش انسان از خاک و مادیات است و لذا گرایش غریزی او نیز به مادیات است. «خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ ...»

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ «۲۹»

پس هر گاه معتدل و استوارش ساختم و از روح خود در او دمیدم، پس سجده کنان پیش او بیافتید.

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ «۳۰»

پس فرشتگان همگی با هم و یک سره سجده کردند.

إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ «۳۱»

مگر ابلیس از اینکه با سجده کنان باشد، خودداری کرد.

نکته ها:

مراد از دمیده شدن روح خداوند در انسان، جان داشتن و نفس کشیدن نیست، زیرا که حیوانات نیز نفس می کشند، بلکه مراد اعطای صفاتی چون خلاقیت، اراده و علم، از سوی خدا به انسان است و نسبت دادن روح به خداوند، برای شرافت روح است، نظیر بیت الله و شهر الله.

سجده فرشتگان بر آدم، یک سجده تشریفاتی نبود، بلکه به معنای خضوع آنان در برابر آدم و نسل او بود. یعنی فرشتگان نیز در خدمت بشر و مسخر اویند. (۱)

ص: ۴۵۶

۱- آفرینش انسان، کامل و متعادل است. «سَوَّيْتُهُ»

۲- سجده فرشتگان، بخاطر دمیده شدن روح خدا بود. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا» تن آدمی شریف است به جان آدمیت نه همین لباس زیباست نشان آدمیت

۳- انسان، موجودی است دو بُعدی و در هر دو بُعد کامل است. در بُعد مادی، «سَوَّيْتُهُ» در بُعد معنوی، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»

۴- انسان، مظهر تجلی بعضی صفات خداوند است. «مِنْ رُوحِي»

۵- معنویت، نیاز به تن و مرکب مادی دارد. سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ ...

۶- کسانی که حاضر نیستند در صفوف سجده کنان باشند، روح ابلیسی دارند. إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى ...

۷- گرچه سجود و رکوع یک ارزش است، ولی اگر همراه با رکوع و سجود دیگر نماز گزاران باشد ارزش کامل تری دارد. (۱) «مَعَ السَّاجِدِينَ»

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (۳۲)

(خداوند) فرمود: ای ابلیس! چه شد تو را که همراه (فرشتگان) سجده کنان نیستی؟

قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِإٍ مَسْنُونٍ (۳۳)

(ابلیس) گفت: من این گونه نیستم که برای بشری که او را از گلی خشک، از گلی سیاه و بدبو آفریده ای، سجده کنم.

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (۳۴)

وَ إِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ (۳۵)

(خداوند) فرمود: پس از صف فرشتگان (و این مقام) خارج شو که همانا تو رانده و مطرودی و البته تا روز جزا بر تو لعنت خواهد بود.

ص: ۴۵۷

۱- در قضاوت تنها به علم خود تکیه نکنیم، بلکه از مجرم نیز اقرار بگیریم و با سؤال و جواب، منشأ جرم و روحيات مجرم را برای همه روشن کنیم. «يَا اِيليسُ مَا لَكَ»

۲- اگر روحيه تکبر در شخصی پیدا شد، محیط و عوامل دیگر، در هدایت او کارساز نیست. (ابلیس در لابلای فرشتگان و در محیط ملکوتی بود لیکن بخاطر لجاجت و تکبر آنگونه شد) «أَلَا تَكُونُ مَعَ السَّاجِدِينَ»

۳- برتری نژادی، یک فکر ابلیسی است. خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ ...

۴- بدتر از سجده نکردن، غرور و تکبر در برابر فرمان خداست. «لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ»

۵- بدتر از گناه کردن، توجیه گناه است. «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» (شیطان، گناه خود را توجیه کرد)

۶- غرور و تکبر که آمد، نور و روح الهی را در انسان نمی بیند. شیطان جسم خاکی بشر را دید و حاضر به سجده نشد، در حالی که دستور خداوند به سجده، به خاطر روح الهی او بود. «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ»

۷- دستور و فرمان های الهی سبب اجبار نیست. «لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ»

۸- تکبر، بزرگی نمی آورد، بلکه سبب تحقیر می شود. «فَاخْرُجْ» سبب نابودی و محو عبادات قبل می شود. «فَإِنَّكَ رَجِيمٌ»

۹- اجتهاد و اظهار نظر در برابر فرمان و دستور روشن الهی، جایز نیست. در مقابل فرمان: «فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» جایی برای گفتار «خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ» نیست.

۱۰- یک لحظه نافرمانی و تکبر، سبب خروج ابدی شد. «إِلَى يَوْمِ الدِّينِ»

۱۱- متکبر همواره مورد لعنت الهی است. «عَلَيْكَ اللَّعْنَةُ إِلَهِي يَوْمِ الدِّينِ»

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾

قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٣٧﴾

(ابلیس) گفت: پروردگارا! پس مرا تا روزی که مردم برانگیخته شوند، مهلت بده (و زنده بدار) (خداوند) فرمود: پس همانا تو از مهلت یافتگانی.

إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾

(اما نه تا روز قیامت، بلکه) تا روزی که وقت آن معلوم است.

نکته ها:

وقتی شیطان فهمید تا روز قیامت مورد لعن است، از خداوند خواست تا آن روز به او مهلت داده شود، ولی نگفت که برای چه مهلت می خواهد. از آنجا که سنت خداوند بر مهلت دادن است، لذا به او مهلت داده شد، اما نه تا روز قیامت که او درخواست کرد، بلکه تا روزی که زمان آن نزد خدا مشخص است و به گفته برخی از مفسران تا روزی که بشر باشد و تکلیف باشد.

پیام ها:

۱- سنت خداوند بر مهلت دادن به گنهکاران است. «فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

۲- دعا و درخواست گنهکاران نیز اگر مصلحت باشد، مستجاب می شود. شیطان گفت: «فَأَنْظِرْنِي» پاسخ آمد: «فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾

(ابلیس) گفت: پروردگارا! به سبب آنکه مرا گمراه ساختی، من هم در زمین (بدی ها را) برایشان می آرایم و همه را فریب خواهم داد.

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾

مگر بندگان اخلاص مند (و برگزیده تو را) از میان آنان.

نکته ها:

خداوند کسی را گمراه نمی کند، لیکن اگر کسی با اراده خود راه انحراف را برگزیند، خدا او را به حال خود رها می سازد و این رها کردن بزرگترین کیفر و قهر الهی است. ابلیس نیز چون با اراده خود تکبر و لجاجت کرد، خداوند او را به حال خود رها کرد و مراد از جمله «أَغْوَيْتَنِي» نیز همین معناست؛ یعنی اکنون که بخاطر لجاجتم مرا از مِدار لطف خود خارج کردی و به حال خودم واگذاردی من چنین و چنان خواهم کرد.

ابلیس می داند که گروهی از مردم، از برگزیدگان الهی خواهند بود، (یعنی او نبوت و امامت را نیز پذیرفته است همان گونه که از «رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي» معلوم می شود، خدا را پذیرفته است و از دعایش که مرا تا قیامت مهلت بده، روشن می شود معاد را نیز قبول داشته است.

بنابراین، ابلیس اصول عقائدش درست بود، لیکن عیب او تکبر و نداشتن روحیه ی تسلیم و عبودیت بود. پس علم و ایمان به تنهایی کافی نیست، عمل و تسلیم و عبودیت لازم است.

پیام ها:

۱- ابلیس و ابلیس صفتان عیب خود را به خدا نسبت می دهند. «أَغْوَيْتَنِي»

۲- ابزار انحراف شیطان، زیبا جلوه دادن زشتی هاست. «لَأُزَيِّنَنَّ»

۳- پاکان و مخلصان از دام شیطان درامانند. «الْمُخْلِصِينَ» (البته اخلاص داشتن کافی نیست، عنایت خداوند لازم است. زیرا «مخلص» به معنای برگزیده الهی است)

قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾

(خداوند) فرمود: این (اخلاص و نجات مخلصان) راه مستقیمی است که خود برعهده دارم.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾

همانا برای تو بر بندگان (برگزیده) من تسلطی نیست، مگر از گمراهانی که تو را پیروی کنند.

نکته ها:

در آیه قبل، ابلیس گفت: من همه را گمراه می کنم جز افراد برگزیده و مخلص را. خداوند در این آیه می فرماید: این که تو حریف بندگان برگزیده ام نمی شوی، راه مستقیم و سنت من است، یعنی سنت من آن است که خودم ضامن حفظ آنان باشم، نه آنکه تو به آنان کاری نداری، بلکه نمی توانی به آنان کاری داشته باشی.

سؤال: اگر ابلیس حریف بندگان برگزیده نمی شود، پس وسوسه آدم بر خوردن از درخت ممنوعه چه بود؟

پاسخ: ابلیس در آنان طمع دارد و وسوسه هم می کند و گاهی به ترک اولی نیز وادار می کند لیکن آنان را گمراه و منحرف نمی کند.

پیام ها:

۱- شیطان بر آنان که بنده خدا و تسلیم او هستند، سلطه ای ندارد. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ»

۲- انسان به اختیار خود، ابلیس را پیروی می کند. «اتَّبِعَكَ»

۳- اگر با عبادت و تقوا در مدار بندگان خدا درآمدم، بیمه می شویم. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ ...»

۴- کار شیطان وسوسه است، نه سلطه. «لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (در قیامت نیز ابلیس در پاسخ اعتراض مردم می گوید من تنها شما را دعوت کردم، ولی تسلط و اجباری بر شما نداشتم)

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾

و البته دوزخ وعده گاه همگی آنهاست.

لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

برای آن هفت در است، برای هر در بخشی از آن گمراهان تقسیم شده اند.

نکته ها:

هفت درب دوزخ، شاید اشاره به تعداد زیاد آن باشد. یعنی عوامل بسیاری سبب جهنمی شدن انسان می شود. نظیر آیه ۲۷ لقمان که می فرماید: اگر درختان قلم و هفت دریا مرکب شوند، «وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ» نمی توانند کلمات خدا را بنویسند. کنایه از اینکه مخلوقات الهی به قدری زیادند که قابل شماره و حساب نیستند.

پیام ها:

۱- هر یک از بهشت و دوزخ راههایی دارد. «لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ»

(در نهج البلاغه می خوانیم که مجاهدان درب خاصی برای بهشت دارند)

۲- دوزخ همچون بهشت، طبقات و مراتبی دارد و هر کس مطابق جرمش کیفر می شود. «لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ»

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ اَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ﴿٤٦﴾

همانا پرهیزکاران در باغ ها و (کنار) چشمه سارانند. (به آنان خطاب می شود): با سلامت و امتیث به باغها وارد شوید.

و نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾

و ما هرگونه کینه ای در سینه های آنان را برکنده ایم، (در نتیجه آنان) برادرانه بر تخت ها روبروی یکدیگرند.

لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

در آنجا هیچگونه رنجی به آنان نمی رسد، از آنجا بیرون شدنی نیستند.

نکته ها:

«غَلٌّ» به معنای نفوذ مخفیانه است. بنابراین صفات بد در انسان به طور مرموز و مخفیانه ریشه پیدا می کند. «سریر» از واژه سرور به معنای تخت است، و استفاده می شود که تکیه بر

تخت سبب سرور است.

در این آیات، هشت پاداش بهشتی برای اهل تقوا بیان شده است: باغ ها، چشمه ها، سلامتی، امتیّت، کدورت زدایی، اخوت، تخت های روبرو، دوری از هر گونه رنج و جاودانگی.

در آیه ی قبل خواندیم که جز برگزیدگان الهی، همه مردم مورد تهاجم و سوسه های ابلیس قرار می گیرند، در این آیات می فرماید که اگر انسان به مرحله مخلصین و برگزیدگان نرسید، ولی به مرحله تقوا گام نهد باز هم مشمول انواع نعمت های الهی می شود.

آنچه مهم است جمع شدن همه ی نعمت ها در یکجا است، زیرا در دنیا یکجا باغ هست، چشمه نیست و گاهی چشمه هست، باغ نیست و گاهی هر دو هست، سلامتی نیست و گاهی هر سه هست، امتیّت نیست و گاهی همه هست، ولی صفا و صمیمیت نیست و گاهی همراه با انواع سختی ها و رنج هاست و گاهی که انواع نعمت ها یکجا جمع می شود باید همه را رها کرد و رفت. لیکن در قیامت انواع نعمت های مادی و معنوی و اجتماعی و روانی همراه با ابدیت است.

پیام ها:

۱- بشارت، در کنار آیات تهدید کننده ی قبل، یک ضرورت تربیتی است. لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ ... إِنَّ الْمُتَّقِينَ ...

۲- دوری از گناه در این چند روزه ی دنیا، کامیابی ابدی را به همراه دارد. إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... وَ مَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ

۳- نعمت های بهشتی، متنوع و متعدّد است. «جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ»

۴- نعمت های بهشتی، بی نقص است. باغ با چشمه، سلامتی با امتیّت، برادری با صمیمیت، راحتی با دوام است. «لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ»

۵- نعمت های بهشت جامعیت دارد. هم مادی است مثل باغ و چشمه، هم روحی است مثل امتیّت و صفا، هم اجتماعی است مثل اخوت و برادری و از همه بالاتر همراه با رضای الهی و تبریک و تهنیت است. «ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ»

۶- کینه توزی با برادری سازگار نیست. اول باید کینه ها برطرف شود بعد برادری

محقق می شود. وَ نَزَعْنَا ... إِنْخَوَانًا

۷- قهر و نارضایتی و عدم تحمل یکدیگر، همه جا نشانه حق بودن یکی و باطل بودن دیگری نیست. إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ (زیرا گاهی دونفر با اینکه اهل بهشت هستند و هدفی مقدس دارند، لیکن هر کدام از یک زاویه به مسئله می نگرند و کار دیگری را باطل می پندارند و نسبت به او عصبانی می شوند که در قیامت همه کدورت ها با اراده خداوند زدوده می شود)

۸- برای کدورت زدایی، باید از خداوند کمک گرفت. «نَزَعْنَا»، «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۹- صفات بد همچون غل و زنجیر، انسان را اسیر می کند. «مِنْ غِلٍّ»

۱۰- بهشتیان نسبت به تفاوت درجات خود، مسئله ای ندارند. «وَ نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ»

نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ «۴۹»

(ای پیامبر!) به بندگانم خبر ده که همانا من خودم بسیار بخشنده و مهربانم.

وَ أَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ «۵۰»

و البته عذاب من نیز همان عذاب دردناک است.

نکته ها:

قرآن در این آیات مردم را به چهار دسته تقسیم کرد: ۱. مخلصان (انبیا و اولیا) که ابلیس بر آنان سلطه ندارد. ۲. متقین که اهل بهشت هستند. ۳. گناهکاران توبه کننده که پیامبر در این آیه خبر از عفو آنان می دهد. ۴. گناهکاران یاغی که به عذاب دردناک بیم داده شده اند.

پیام ها:

۱- رحمت الهی، بزرگ ترین و بهترین پیام است. «نبیء» «نبا» به خبر مهم گفته می شود)

۲- گنهکاران نیز بنده خدا هستند. «عِبَادِي»

۳- در لطف او شک و تردیدی به خود راه ندهید. «أَنْتِي أَنَا»

۴- بخشندگی او همراه با لطف و مهربانی است، نه تنها می بخشد لطف هم می کند. «الْغُفُورُ الرَّحِيمُ»

۵- بخشش و لطف الهی، عمیق و بی دریبی است. «الْغُفُورُ الرَّحِيمُ» (قالب غفور و رحیم، نشانه ی عمق و تکرار است)

۶- لطف و رحمت الهی بر غضبش مقدم است. «أَنَا الْغُفُورُ الرَّحِيمُ وَ أَنْ عَذَابِي»

۷- به رحمت الهی مغرور نشویم، چرا که عذابش دردناک است. «الْغُفُورُ الرَّحِيمُ - الْعَذَابُ الْأَلِيمُ»

وَ تَبَّتْهُمُ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ «۵۱» إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ «۵۲» قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ «۵۳»

و آنان را از (داستان) مهمانان ابراهیم خبر ده. آنگاه که بر او وارد شده و سلام کردند، ابراهیم گفت: همانا ما از شما بیمنایم. گفتند: مترس که ما تو را به فرزند پسری دانا مژده می دهیم.

قَالَ أَ بَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمَ يُبَشِّرُونِ «۵۴»

ابراهیم گفت: آیا با اینکه پیری به من رسیده، مرا چنین بشارتی می دهید؟ پس به چه چیز (عجیبی) بشارت می دهید.

قَالُوا بَشِّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ «۵۵»

(مهمانان) گفتند: ما تو را به حقیقت بشارت دادیم، پس از ناامیدان مباش!

قَالَ وَ مَنْ يَقْطُطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ «۵۶»

(ابراهیم) گفت: جز گمراهان چه کسی از رحمت پروردگارش مأیوس می شود.

نکته ها:

یکی از نمونه های رحمت و غضب الهی، داستان میهمانان حضرت ابراهیم علیه السلام است که فرشتگان از یکسو بشارت فرزند به او دادند، و از سوی دیگر خبر هلاکت قوم لوط را.

«ضَيْفٍ» هم به یک مهمان گفته می شود و هم به چند مهمان.

خداوند یک بار به حضرت ابراهیم از کنیزش (هاجر) پسری به نام اسماعیل داد و این بشارت در مورد همسرش ساره است که خداوند به او اسحاق داد. درباره ی اسماعیل فرمود:

«بِغُلَامٍ حَلِيمٍ» (۱) و درباره ی اسحاق «بِغُلَامٍ عَلِيمٍ» فرموده است.

پیام ها:

۱- از حوادث تلخ و شیرین تاریخ، درس بگیریم. «تَبْتَهُمْ» (بهترین تاریخ ها زندگی انبیا و بهترین تاریخ گویان نیز آن بزرگواران هستند)

۲- گاهی ملائکه با اراده الهی، به صورت انسان درمی آیند و با او در تماس می باشند. «ضَيْفٍ اِبْرَاهِيمَ»

۳- سلام کردن، یک ادب الهی در طول تاریخ بوده است. «فَقَالُوا سَلَامًا»

۴- علم و شناخت انبیا، محدود و مشروط به اذن خداوند است. «إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ» (حضرت ابراهیم در ابتدا آنها را شناخت و ترسید)

۵- خبرهای تلخ را همراه با خبرهای شیرین بیان کنیم. «بشرونا» (به فرموده ی امام باقر علیه السلام شیرینی خبر فرزند برای جبران تلخی خبر هلاکت قوم لوط بود) (۲)

۶- تعجب از قدرت خداوند منافاتی با توحید ندارد. «فَبِمَ تُبَشِّرُونَ»

(در اینجا تعجب حضرت ابراهیم علیه السلام بیان شده و در سوره ی هود تعجب همسرش ساره آمده است «أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَ هَذَا بَعْلِي شَيْخًا» (۳))

۷- انبیا به ادب الهی تربیت می شوند. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ»

۸- عصمت انبیا، منافاتی با هشدارهای الهی ندارد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ»

١-١. صفات، ١٠١.

٢-٢. تفسير صافي.

٣-٣. هود، ٧٢.

۹- همه جا نهی خدا، نشانه انجام شدن عملی خلاف نیست، گاهی نهی ها برای پیش گیری است. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ»

۱۰- یأس و ناامیدی را با یاد رحمت و ربوبیت خداوند درمان کنیم. «رَحْمَهُ رَبِّهِ»

۱۱- کسانی که به علم و قدرت و رحمت خداوند اطمینان دارند، هرگز مایوس نمی شوند. مَنْ يَقْطُ ... إِلَّا الضَّالُّونَ (۱)

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿۵۷﴾

سپس (ابراهیم) گفت: ای فرستادگان! (الهی) کار شما چیست؟

قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿۵۸﴾

گفتند: ما به سوی قومی تبهکار فرستاده شده ایم (تا آنان را هلاک کنیم)

پیام ها:

۱- فرشتگان قبل از انجام مأموریت، رهبران الهی را در جریان می گذاشتند. «قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا»

۲- فرشتگان ماموران خدا هستند. همان گونه که برای مؤمنان دعا می کنند «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲) نسبت به مجرمان حامل قهر الهی می شوند. «أُرْسِلْنَا»

۳- سلسله مراتب باید حفظ شود. با اینکه مسئله مربوط به قوم لوط است، اما فرشتگان ابتدا حضرت ابراهیم را در جریان قرار دادند، سپس حضرت لوط را، زیرا حضرت لوط تحت ولایت حضرت ابراهیم بوده است. «إِنَّا أُرْسِلْنَا»

۴- کیفر مجرمان تنها در آخرت نیست. «أُرْسِلْنَا ، مُّجْرِمِينَ»

۵- اگر گناه، عمومی شد و توبه ای در کار نبود، قهر الهی حتمی است. «أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ»

ص: ۴۶۷

۱- ۱. یکی از مصادیق ضالین و گمراهان که در نماز از آنها اعلام برائت می کنیم افراد مایوس و ناامید می باشند.

۲- ۲. غافر، ۷.

إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾

مگر خاندان لوط که ما قطعاً همه آنان را از هلاکت نجات می دهیم.

إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّمَا لِمَنِ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾

مگر همسرش که مقدر کرده ایم او از بازماندگان (در کیفر) باشد.

فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطِ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾

پس چون فرستادگان (الهی) به سراغ خاندان لوط آمدند. (لوط) گفت: شما گروهی ناشناس هستید.

نکته ها:

اشاره

«غابرين» جمع «غابر» به معنای بازماندگان است و به باقیمانده خاک، غبار گویند.

حضرت ابراهیم و حضرت لوط در اولین برخورد با فرشتگان آنان را نشناختند، لذا ابراهیم گفت: «إِنَّمَا مِنْكُمْ وَجُلُونَ» و لوط گفت: «قَوْمٌ مُنْكَرُونَ» البته این فرشتگان در قیافه جوانان خوش صورت و زیبا میهمان حضرت لوط شدند و حضرت به دلیل فساد جامعه از وجود چنین میهمانانی نگران شد.

پیام ها:

۱- پیروان واقعی انبیا، از کیفرهای دنیوی نیز بیمه هستند. «إِلَّا آلَ لُوطٍ»

۲- مخالفت همسر لوط با او، بهترین دلیل بر اختیار انسان است و اینکه انسان محکوم و مجبور محیط نیست. «إِلَّا امْرَأَتَهُ»

۳- وابستگی اقتصادی دلیل وابستگی فکری و فرهنگی نیست. (همسر لوط از نان لوط می خورد، ولی ضد او فکر می کرد)

۴- در مکتب انبیا، اصل ضابطه است. نه رابطه. لذا همسر پیامبر نیز به قهر الهی گرفتار می شود. «إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ»

(پیوندهای خانوادگی نباید مانع اجرای اهداف الهی باشد)

۵- در ازدواج های انبیا نیز ناکامی بوده است. «إِلَّا أَمْرَاتُهُ»

۶- حساب مردان خدا، از حساب بستگان ناهل و اطرافیان جداست. «إِلَّا أَمْرَاتُهُ»

۷- قهر و عذاب الهی، طبق حساب و برنامه است. «قَدَّرْنَا»

۸- سنت خداوند در قهر تبهاران، خودی یا بیگانه، زن یا مرد، مشهور یا گمنام نمی شناسد. «إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ»

۹- انبیا، از پیش خود علم غیب ندارند. (حضرت لوط، فرشتگان را شناخت) «قَوْمٌ مُنْكَرُونَ»

قَالُوا بَلْ جِنَّاتِكِ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَ أَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾

(فرشتگان) گفتند: در واقع ما آنچه را (از نزول عذاب که) درباره اش تردید داشتند، برای تو آورده ایم و ما به حق نزد تو آمده ایم و قطعاً ما راستگویانیم.

فَأَسْرِبَ أَهْلِكَ بِقَطْعِ مِنَ اللَّيْلِ وَ اتَّبِعْ أَذْبَارَهُمْ وَ لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَ امْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾

پس خاندانت را پاسی از شب (گذشته) حرکت بده و خودت از پشت سرشان برو و هیچ یک از شما (به پشت سرش) توجه نکند به آنجا که مأمور شده اید بروید.

وَ قَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هُوْلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾

و به لوط این امر حتمی را رساندیم که ریشه و بن این گروه (تبهار)، صبحگاهان قطع شده است.

نکته ها:

قرآن بارها مطرح کرده که کفار، تعجیل قهر و عذاب الهی را از انبیا درخواست می کردند و

می گفتند: «فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» (۱) و تمام هشدارها را شوخی گرفته و در مورد قهر خداوند چه در دنیا و چه در آخرت تردید داشتند، خداوند در این آیات بیان می کند که قهر مورد تردید کفار قطعاً خواهد آمد.

«قطع» جمع «قطعه» به قسمت عمده ی شب که گذشته باشد، گفته می شود.

پیام ها:

۱- هشدارها و تهدیدهای الهی را شوخی نگیرید. «جِنَّاكَ»

۲- کیفرهای الهی بر اساس عدل و حق و استحقاق مجرمان است. «بِالْحَقِّ»

۳- از غفلت کفار برای نجات مؤمنان استفاده کنید. «فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ»

۴- حرکت انبیا، زیر نظر و فرمان خداوند است. «تُؤْمَرُونَ»

۵- در حوادث مهم لطف خدا لحظه به لحظه امداد می کند. (هجرت در چه زمانی:

«بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» با چه افرادی: «بِأَهْلِكَ» با چه روشی: «لَا يُلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ» و به چه مقصدی: «حَيْثُ تُؤْمَرُونَ»

۶- خداوند انبیا را قبل از هلاکت کفار آگاه می کند. «وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ»

۷- خداوند قادر است در لحظه ای نسل و گروهی را نابود سازد. «دَابِرٌ»

وَ جَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ «۶۷»

واهل شهر شادی کنان (برای تعرض به مهمانان به سراغ خانه لوط) آمدند.

قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ «۶۸»

وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لَا تُخْزُونِ «۶۹»

لوط گفت: همانا این گروه مهمان من هستند پس مرا (در برابر آنان) رسوا نکنید و از خدا پروا کنید و مرا خوار و شرمنده نسازید.

قَالُوا أَوْ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ «۷۰»

ص: ۴۷۰

(تبهکاران شهر) گفتند: آیا ما تو را از (مهمان کردن) مردم منع نکردیم.

نکته ها:

در روایات آمده که زن لوط به گنهکاران خبر داد که مهمانانی زیباروی برای حضرت لوط آمده است و آنان به دنبال مقصد شوم خود رو به سوی خانه ی لوط هجوم آوردند. اما خداوند قبل از هر اقدامی آنان را نابود نمود. (۱)

از آیه به دست می آید که گناهکار هم می تواند فرشته را ببیند.

پیام ها:

۱- در نهی از منکر از کلمات عاطفی و انسانی استفاده کنید. «ضیفی»

۲- آبرو بسیار ارزش دارد. «فَلَا تَفْضَحُونِ ، وَ لَا تُخْزُونِ»

۳- اهانت به میهمان، اهانت به میزبان است. «فَلَا تَفْضَحُونِ»

۴- در جامعه ی فاسد، مجرم و گنهکار، طلبکار می شود. «أَوْ لَمْ نَنْهَكَ»

۵- در جامعه ی فاسد، مردان خدا حقّ تصرف در اموال خود را ندارند. «أَوْ لَمْ نَنْهَكَ ...»

قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ «۷۱»

(لوط) گفت: اگر شما قصد کاری دارید اینها دختران من هستند. (با آنان ازدواج کنید و از آلودگی به لواط پرهیزید)

نکته ها:

سؤال: آیا لوط علیه السلام می توانست دخترانش را به کفار بدهد؟ که این پیشنهاد را مطرح کرد.

پاسخ: ممکن است مراد، ازدواج همراه با ایمان آوردن آنان باشد و یا آنکه در آن زمان ازدواج با کفار منعی نداشته است. واللّه العالم.

ص: ۴۷۱

پیام ها:

۱- برای بازداشتن از گناه، ابتدا راههای قانونی و حلال را ارائه دهید. «هُؤْلَاءِ بِنَاتِي»

۲- در امر به معروف و نهي از منکر و جلوگیری از گناه، از خودمان مایه بگذاریم.

«هُؤْلَاءِ بِنَاتِي»

۳- مکتب انبیا، حرام کردن لذت ها و سرکوب غرائز نیست، بلکه هدایت کنترل آنهاست. «هُؤْلَاءِ بِنَاتِي اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ»

لَعْمُرُكَ اِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾

(ای پیامبر) به جان تو سوگند که آنان در مستی خود سرگردان بودند.

فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾

پس به هنگام طلوع آفتاب صیحه ای مرگبار آنان را فراگرفت.

فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾

پس آن شهر را زیرورو کردیم و بر آنان سنگ هائی از گل سخت بارانیدیم.

نکته ها:

«عمر» و «عمر» هر دو به یک معنا می باشند ولی هنگام سوگند یاد کردن از لفظ «عمر» استفاده می شود. (۱)

در قرآن به غیر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به جان پیامبر دیگری سوگند یاد نشده است. (البته مراغی می گوید: مراد از «لَعْمُرُكَ» سوگند ملائکه است به جان حضرت لوط)

«يَعْمَهُونَ» از «عمه» به معنای تحیر می باشد و «مُشْرِقِينَ» به معنی داخل در اشراق و روشنایی صبح شدن می باشد.

شاید سنگباران برای نابودی کسانی بوده که هنگام زیرورو شدن شهر جان سالم بدر برده

ص: ۴۷۲

بودند و یا برای محو و نابودی کامل شهر بوده است.

پیام ها:

۱- سوگند به نام پیامبر، جایز است. «لَعَمْرُكَ»

۲- گناه و انحراف، عقل و هوش انسان را محو می کند، «سَكْرَتِهِمْ» و او را از شناخت باز می دارد. «يَعْمَهُونَ»

۳- مست دنیا را باید صیحه های آسمانی بیدار کند. «سَكْرَتِهِمْ ، الصَّيْحَةُ»

۴- صوت و صیحه می تواند سبب زیرورو شدن شهری شود. فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ ...

فَجَعَلْنَا

۵- دست خداوند باز است، همان گونه که از آسمان باران رحمت نازل می کند می تواند بارانی از سنگ و عذاب نازل کند.

«أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً»

۶- سه نوع عذاب: صیحه، زیرورو شدن شهر و سنگباران، کیفری است که برای گناه لواط آمده است.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾

همانا در این سرگذشت، برای اشارت فهمان و تیزبینان نشانه هایی روشن است.

وَإِنَّهَا لَبَسِيلٌ مَّقِيمٌ ﴿٧٦﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

و(ویرانه های) آن سرزمین (هنوز) در کنار راه (کاروان ها) پا برجاست.

همانا در این ماجرا برای مؤمنان نشانه ای روشن است.

نکته ها:

«متوسم» از «و سم» به معنی اثر گذاردن، به کسی گفته می شود که از کمترین اثر به واقعیت ها پی ببرد، یعنی با فراست و هوشیار

باشد. در روایات آمده است که مراد از

«لِلْمُتَوَسِّمِينَ» پیامبر و اهل بیت او می باشند. (۱)

شخصی به امام صادق علیه السلام گفت: مسئله ای دارم، حضرت فرمودند: آیا می خواهی قبل از آنکه سؤال کنی بگویم سؤال چیست؟ آن شخص با تعجب پرسید: از کجا می دانید که در ذهنم چیست؟ حضرت فرمودند: «بالتوسم» و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

ممکن است معنای آیه ی «إِنَّهَا لِبَسْبِيلٍ مُّقِيمٍ» این باشد که قهر خداوند تنها برای قوم لوط نیست، بلکه راه و سنتی است ثابت برای تمام جنایتکاران تاریخ. (۳)

پیام ها:

۱- حوادث تاریخی برای مؤمنان باهوش، نشانه ها و برای مؤمنان عادی نشانه است. «آیات، آیه»

۲- حفظ آثار و بقایای اقوام گذشته، مایه عبرت آیندگان است. «إِنَّهَا لِبَسْبِيلٍ مُّقِيمٍ»

وَ إِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾

و به راستی اهالی سرزمین ایکه (نیز) ستمگر بودند.

فَاتَّقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ ﴿٧٩﴾

پس از آنان انتقام گرفتیم و همانا (شهرهای ویران شده) این دو منطقه در برابر چشمان شما آشکار است.

نکته ها:

«ایکه» به معنای بیشه و درختان درهم پیچیده است و مراد از «اصحاب ایکه»، قوم حضرت شعیب می باشند که در منطقه ی خوش آب و هوا و پردرختی میان حجاز و شام زندگی می کردند.

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده که اصحاب مدین و اصحاب الایکه دو امت بودند که

ص: ۴۷۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر اطیب البیان.

شعیب پیامبر هر دوی آنان بود و هر دو کفر ورزیدند، ولی به دو نوع عذاب گرفتار شدند؛ یکی به عذاب «یَوْمِ الظَّلَّةِ» و دیگری به عذاب «صیحه». (۱)

چون ما از خداوند طلبی نداریم، آنچه را دریافت می کنیم، «انعام» خداوند است، امّا در کیفر الهی، چون قهر او به خاطر گناهان، عیب ها و استحقاق خود ماست، کلمه ی «انتقام» بکار می رود.

پیام ها:

۱- ستمگران بدانند که شرارت و ستم آنان در طول تاریخ، برای دیگران بازگو می شود. «وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ»

۲- در طراحی جاده ها، سعی کنیم محل حوادث تاریخی، در دیدگاه عابرین باشد.

«لِيَأْمُرَ مُبِينٍ»

وَ لَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ «۸۰»

و همانا (قوم ثمود) اهالی حِجر نیز پیامبران را تکذیب کردند،

وَ آتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ «۸۱»

وَ كَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ «۸۲»

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُضْحِكِينَ «۸۳»

و ما آیات خود را به آنان ارائه دادیم، ولی آنها از آیات ما روی گردان شدند.

و آنان خانه های امن در دل کوه ها می تراشیدند. (اما سرانجام) صیحه (مرگبار)، صبحگاهان آنان را فرا گرفت.

فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ «۸۴»

و آنچه را بدست آورده بودند بکارشان نیامد.

ص: ۴۷۵

نکته ها:

«حجر» نام شهری است که قوم ثمود در آن زندگی می کردند و به طور کلی به محل سکونت نیز گفته می شود. «حجر» به معنای دامن مادر و «حجر اسماعیل» و «حجره» از همین کلمه می باشد (۱) و نام این سوره از این آیه گرفته شده است.

از کلمه ی «الْمُرْسَلِينَ» استفاده می شود: اصحاب حجر، غیر از حضرت صالح، پیامبران دیگر نیز داشته اند، و بعضی می گویند چون تکذیب یک پیامبر در واقع تکذیب همه انبیاست، لذا مرسلین آمده است.

مراد از «صیحه» در اینجا، صاعقه است، به دلیل آیه: «أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقِهِ عَادٍ وَ ثَمُودَ» (۲)

پیام ها:

۱- تمام انبیا دارای معجزه بوده اند. «آتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا»

۲- افراد لجوج فرصت فکر کردن به خود نمی دهند. آتَيْنَاهُمْ ... فَكَانُوا ...

۳- اعراض از حق و بی اعتنایی به مردان حق، برای گروهی یک عادت است.

«فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ»

۴- به خانه های سنگی و محکم مغرور نشوید، که در برابر اراده الهی متلاشی می شوند. يَنْجِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ يُّيُوتًا ... فَآخَذْنَاهُمُ الصَّيْحَةَ

وَ مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَ إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَهُ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ «۸۵»

و ما آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست جز به حق نیافریدیم و قطعاً ساعت قیامت آمدنی است، پس به نیکویی (از لغزش ها) صرف نظر کن.

ص: ۴۷۶

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). فضلت، ۱۳.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾

همانا پروردگار تو، اوست آفریننده دانا.

نکته ها:

«صفح» از «صفحه» به معنی صورت می باشد. «فَاصْفَحِ الصَّفْحَ» یعنی روی بگردان ولی نه از روی قهر، بلکه از روی عفو و اغماض. همچنانکه امام رضا علیه السلام صفح جمیل را به عفو بدون مؤاخذه تفسیر نموده اند. (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش، هدفدار است و هدفش حق است. مَا خَلَقْنَا ... إِلَّا بِالْحَقِّ

۲- خلقت، هدفدار و مسیرش معاد است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ»

۳- اگر توان تنبیه کفار را ندارید، نگران نباشید، قیامتی در کار است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْفَحِ»

۴- زیر بنای مسائل اخلاقی و گذشت و عفو، باید ایمان به مبدأ و معاد و هدف گیری های صحیح باشد. خَلَقْنَا ... بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْفَحِ

۵- اکنون که قیامت حق است و به حساب همه رسیدگی می شود، پس نگران حيله ها و عنادهای کفار مباش و آنان را عفو کن. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْفَحِ»

۶- کسی که فرمان گذشت می دهد، خدایی است که مربی و خلاق و علیم است «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ»

(او می داند که عفو و گذشت در روح فرد و جامعه و جذب و رشد مردم چه اثری دارد، پس عمل به فرمان صیفح برای شما سنگین نباشد.)

ص: ۴۷۷

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾

وهمانا ما به تو سبع المثنائی (سوره حمد) و قرآن بزرگ دادیم.

نکته ها:

در روایات شیعه و سنی آمده است که مراد از «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي»، سوره حمد می باشد. زیرا این سوره در هر نماز دوبار خوانده می شود و در روایتی آمده که خداوند می فرماید: من سوره حمد را میان خود و بنده ام دو قسمت کرده ام؛ نیمی از آن در مورد من است و نیمی از آن به بندگانم ارتباط دارد. (از «بسم الله» تا «مالک یوم الدین» مربوط به خداست و از «ایناک نعبد» که اظهار عبودیت و استمداد و دعاست مربوط به بندگان است).

البته بعضی گفته اند مراد از «الْمَثَانِي» خود قرآن است، «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي» به معنای هفت آیه از قرآن است، که همان سوره حمد باشد. و دلیل این سخن آیه «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي» (۱) یعنی خداوند بهترین حدیث را نازل کرد، کتابی که آیاتش متشابه و هماهنگ و تکراری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«من اعطاه الله القرآن فرأى ان رجلا- اعطى افضل مما اعطى فقد صغر عظيما و عظم صغيرا» (۲) یعنی کسی که خداوند به او قرآن عطا کند و چنین تصور کند که به دیگری چیز بهتری داده شده، قرآن بزرگ را کوچک شمرده و غیر قرآن را که کوچک است، بزرگ دانسته است.

پیام ها:

۱- قانون گذاری حق آفریننده است و تشریح باید بر اساس تکوین باشد. خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... آتَيْنَاكَ ... الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

۲- تکرار در مسائل تربیتی یک اصل است. «الْمَثَانِي» (تکرار نزول آیات، تکرار کلمات، تکرار داستان ها، تکرار صفات الهی، تکرار آیات عذاب و معاد، تکرار سرنوشت امت ها، تکرار الطاف الهی، تکرار دستورات و تکرار تلاوت قرآن)

ص: ۴۷۸

۱- ۱. زمر، ۲۳.

۲- ۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-سوره حمد معادل قرآن است با آنکه عدد آیات آن هفت می باشد. «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ»

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

ای پیامبر! به آنچه که ما با آن گروه های از کفار را کامیاب کرده ایم، چشم مدوز و بر آنان اندوه مخور و بال محبت خویش را برای مؤمنان فرو گستر.

نکته ها:

نهی، همه جا بعد ارتکاب عمل نیست، بلکه گاهی نیز برای هشدار و پیش گیری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هرگز رغبتی به دنیای کفار نداشت، لذا نهی خداوند، به معنای هشدار است که دیگر مؤمنان چشم به دنیای کفار ندوزند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس به آنچه در دست دیگران است خیره شود هم و غم او زیاد شده و ناراحتیش درمان نمی شود. (۱)

یکی از سفارشات اکید قرآن به پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنان، سفارش به نرمش و رحم و صبر، نسبت به اهل ایمان است. از جمله:

«وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» (۲) با کسانی که همواره پروردگارش را می خوانند، شکیبایی کن،

«أَذِلَّةً عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (۳) با مؤمنان فروتن هستند،

«رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ» (۴) با همدیگر مهربانند.

«ازواج» شامل مرد وزن هر دو می شود و ممکن است در اینجا منظور اصناف مردم و کفار باشد. (۵)

ص: ۴۷۹

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. کهف، ۲۸.

۳-۳. مائده، ۵۴.

۴-۴. فتح، ۲۹.

۵-۵. تفسیر المیزان

۱- در برابر امکانات دیگران، بر توانایی‌ها و امکانات خود تکیه کنید. تو که قرآن داری، «آتَيْنَاكَ سَبِيحًا» به دنیای کفّار دل نبند،
وَلَا تَمُدَّنَّ ...

۲- به نعمت‌های دنیوی خیره و وابسته نشوید. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (زیرا دنیا هم کم است «قلیل» هم زود گذر است «عرض» هم غنچه‌ای است که برای کسی بطور کامل باز نمی‌شود «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»)

۳- خیره شدن سبب علاقه و دلبستگی می‌شود. (نگاه نکن تا دل اسیر نشود) «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (گناه و انحراف را باید از سرچشمه جلوگیری کرد) زدست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد

۴- کسی می‌تواند مردم را به معنویت سوق دهد، که خود گرفتار مادیات نباشد «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (خطاب آیه به پیامبر است)

۵- همه‌ی کسانی که به سراغ دنیا می‌روند، به آن نمی‌رسند. «أَزْوَاجًا مِنْهُمْ»

۶- برای کسانی که قابل هدایت نیستند، نباید غصه خورد. «لَا تَحْزَنْ»

۷- تواضع و نرمی در برابر دنیا و دنیاپرستان، هرگز. «لَا تَمُدَّنَّ» ولی در برابر دینداران همواره. «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۸- رهبر و مربی باید در برابر مردم، نرمش و عطف داشته باشد. «وَ اخْفِضْ»

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ «۸۹»

وبگو همانا من همان هشدار دهنده روشنگرم.

پیام ها:

۱- همان گونه که نرمی و عطوفت با مؤمنان و دوستان لازم است، «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» قاطعیت در برابر مخالفان نیز ضروری است. «قُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ»

۲- در مواردی باید هشدارها بدون واسطه باشد. «إِنِّي أَنَا»

۳- در مقابل کفر، تهدید و هشدار لازم است. «أَنَا النَّذِيرُ»

۴- هشدار باید صریح و جدی باشد. «النَّذِيرُ الْمُبِينُ»

كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ «۹۰» الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ «۹۱»

(ما بر آنها عذابی می فرستیم) همان گونه که بر تجزیه کنندگان آیات الهی فرستادیم. آنان که قرآن را قطعه قطعه کردند. (آنچه به سودشان بود گرفتند و آنچه نبود رها کردند)

نکته ها:

در تفاسیر برای «الْمُقْتَسِمِينَ» سه معنا گفته اند:

۱. سران کفار هستند که نیروهایی را در ایام حج بر سر جاده ها و ورودی های مکه تقسیم می کردند، تا به مسافران بگویند که شخصی به نام محمد ادعاهایی دارد، مبادا به سخنان او گوش فرادهید و حضرت را کاهن و ساحر و مجنون معرفی می کردند.

۲. گروهی که قرآن را در میان خود تقسیم کردند، تا هر یک مشابه بخشی از قرآن را بیاورند.

۳. کسانی که به بخشی از قرآن عمل و بخشی را رها می کردند.

«عِضِينَ» یا جمع «عضه» به معنای نزاع و مشاجره است یا از «عضو» به معنای قطعه قطعه کردن می باشد.

پیام ها:

۱- از تاریخ عبرت بگیریم. «كَمَا أَنْزَلْنَا»

۲- سنت الهی در کیفر گناهان، ثابت و پایدار است. «كَمَا أَنْزَلْنَا»

۳- کیفر کسانی که کتب آسمانی را تجزیه می کنند قهر الهی است. «الْمُقْتَسِمِينَ»

۴- تحریف و تجزیه کتب آسمانی به دست ناهلان، تازگی ندارد. «الْمُقْتَسِمِينَ»

(مؤمن کسی است که تمام قرآن را بپذیرد و بگوید «كُلُّهُ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا» (۱) یعنی همه آنچه نازل شده از جانب پروردگار است، نه آنکه نسبت به بعضی بی اعتنا باشد یا انکار کند).

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۹۲)

پس به پروردگارت سوگند ما از همه آنان (در قیامت) بازخواست خواهیم کرد.

عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۳)

از آنچه انجام می داده اند.

پیام ها:

۱- عذاب دنیوی کفار، عذاب اخروی آنان را برطرف نمی کند. أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ... فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ

۲- لازمه ی تربیت، سؤال و توییح است. «فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ»

۳- توجه به سؤال و حسابرسی در قیامت و اینکه از همه می پرسند، «أَجْمَعِينَ» و از همه ی کارها می پرسند، «عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» یکی از عوامل بیداری است.

۴- وظیفه پیامبر هشدار است ولی حساب مردم با خداست. أَنَا النَّذِيرُ ... لَنَسْأَلَنَّهُمْ ...

ص: ۴۸۲

فَاُصْدِعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ «۹۴» إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ «۹۵»

پس آنچه را بدان مأمور شده ای آشکار کن و از مشرکان اعراض نما (و به آنان اعتنا نکن) همانا ما تو را از (شر) استهزا کنندگان کفایت کردیم.

الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ «۹۶»

همانان که معبود دیگری را در کنار خداوند قرار می دهند. پس به زودی حقیقت را خواهند فهمید.

نکته ها:

«اصدع» به معنی شکافتن و آشکار کردن می باشد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۳ سال مخفیانه به تبلیغ مردم پرداخت و چون آیه «فَاُصْدِعْ بِمَا تُؤْمَرُ» نازل شد، دعوت خود را آشکار نموده و به مردم فرمودند: اگر دعوت مرا بپذیرید، حکومت و عزت دنیا و آخرت از آن شماست، ولی آنان حضرت را مسخره کردند و نزد ابوطالب عموی حضرت آمده و شکایت کردند که محمد جوانان ما را فریب می دهد، اگر خواهان پول و همسر و مقام است به او می دهیم.

پیامبر به عموی خود فرمود: عمو جان سخن من پیام الهی است و من هرگز دست بردار نیستم! کفار از ابوطالب درخواست کردند که محمد را تحویل آنان نماید، ولی او درخواست آنان را نپذیرفت. (۱)

پیام ها:

۱- تبلیغ مراحل دارد؛ گاهی علنی است و گاهی مخفی که باید تقیه کرد. «فَاُصْدِعْ»

۲- مبلغ نباید به هیاهوی مخالفان اعتنا کند. «وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ»

۳- هرگاه فرمان و مسئولیت سختی به کسی می دهید، باید او را حمایت و تامین

ص: ۴۸۳

کنید. «فَاَصْدَعْ ، اِنَّا كَفَيْنَاكَ»

۴- حمایت خداوند، قطعی است. «كَفَيْنَاكَ»

۵- سخن حق و منطقی، هرگز بی مخالف نیست. «الْمُسْتَهْزِئِينَ»

۶- اگر اینها تو را مسخره می کنند نگران و دل آزرده مباش، زیرا اینها حرمت خدا را هم نگاه نداشته اند. «يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ»

۷- کسانی که به سراغ غیر خدا می روند، به اشتباه خود پی خواهند برد. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

وَلَقَدْ نَعَلْنَاكَ أَنْتَ كَيْفَ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ (۹۷)

(ای پیامبر!) البته ما می دانیم که سینه ات بواسطه آنچه می گویند، تنگ می شود.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۹۸)

پس (برای تقویت خود) پروردگارت را با سپاس و ستایش به پاکی یاد کن و از سجده کنندگان باش.

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ (۹۹)

و پروردگارت را پرستش کن تا آنکه یقینی (مرگ)، تو را فرارسد.

نکته ها:

در میان مفسران مشهور آن است که مراد از «یقین» در این آیات، مرگ یعنی یقینی ترین امر نزد بشر است. همان گونه که در آیه ی ۴۶ سوره مدثر نیز از زبان کفار آمده که: «وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينُ» ما معاد را تا لحظه مرگ تکذیب می کردیم. گرچه معنای یقین، مرگ نیست، ولی مرگ زمینه ای برای یقین پیدا کردن است، چون هنگام فرارسیدن مرگ تمام پرده ها کنار رفته و انسان به واقعیات یقین پیدا می کند.

بعضی از منحرران آیه «وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» را دستاویز قرار داده و می گویند: اگر

به یقین رسیدی، دیگر عبادت لازم نیست! غافل از آنکه خطاب آیه به پیامبر صلی الله علیه و آله است که از روز اول به یقین رسیده بود و در برابر تطمیع و تهدیدهای کفار می فرمود: اگر ماه را در یک دستم و خورشید را در دست دیگرم قرار دهید، دست از وظیفه ی خود بر نمی دارم، ولی با آن یقین تا آخرین لحظه عمر عبادت می کرد.

پیام ها:

۱- اگر بدانیم رنج ما زیر نظر خداست، تحمل مشکلات آسان می شود. «نَعْلَمُ»

۲- ظرفیت تمام افراد حتی انبیا محدود است. «يَضِيقُ صَدْرُكَ»

۳- گاهی لجاجت و یاوه گویی، سعه صدردارترین افراد را در فشار قرار می دهد.

«يَضِيقُ صَدْرُكَ» با آنکه خداوند فرموده: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»

۴- سینه پیامبر در جنگ ها تنگ نشد، ولی از حرف ها دلگیر شد. «يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ»

۵- دواي فشار روحی و روانی، نماز، سجده، تسبیح و حمد خداوند است.

يَضِيقُ ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ... وَ اعْبُدْ (ابن عباس می گوید: هرگاه پیامبر صلی الله علیه و آله غمگین می شد، به نماز برمی خاست.) (۱)

۶- مهمتر از عبادت، استمرار آن است. «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ»

۷- تداوم بر بندگی حق، سبب پیدا شدن یقین است. «وَ اعْبُدْ ... يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ»

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۸۵

شانزدهمین سوره ی قرآن کریم، که یکصد و بیست و هشت آیه دارد، به دلیل اشاره به خلقتِ زنبور عسل، «نحل» نام گرفته است.

با آنکه قرآن، کتابِ تشریع است، ولی نام بسیاری از سوره های آن بر اساس تکوین است، همچون «نجم|ستاره»، «شمس|خورشید»، «فیل»، «عنکبوت» و «نحل». این نام ها، رمز آن است که همه موجودات هستی، چه در آسمان و چه در زمین، چه کوچک و چه بزرگ، همه نزد قدرت او یکسانند و کتابِ شریعت، بر اساس کتابِ طبیعت، بنا نهاده شده و این دو کتاب، از یک مبدأ نشأت گرفته اند.

یکی از نام های این سوره، «نعمت» است، زیرا بالغ بر پنجاه نعمت در آن بیان شده است.

در این سوره، از نعمت های الهی، دلایل توحید و معاد، احکام جهاد، تهدید مشرکان، نهی از ظلم و فحشا، پیمان شکنی و بدعت ها و وسوسه های شیطانی، مطالبی به میان آمده است.

مطابق نظر مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، از شأن نزول های آیات این سوره، فهمیده می شود که چهل آیه اول آن، مربوط به اواخر دوران مکه و هشتاد و هشت آیه دیگر آن، مربوط به اوایل زمان هجرت به مدینه است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾

فرمان (قهر) خدا آمد پس در آن شتاب نکنید او منزّه و برتر از هر چیزی است که برای او شریک می سازند.

يُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾

خداوند فرشتگان را، همراه با وحی که از فرمان اوست، بر هر کس از بندگانش که بخواهد فرو می فرستد که مردم را هشدار دهید که معبودی جز من نیست پس تنها از من پروا کنید (و مخالف دستورم عمل نکنید).

نکته ها:

گرچه مورد آیه، عجله ی کفار در امر نزول قهر خداوند است، امّا جمله ی «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ» اختصاصی به فرمان قهر الهی ندارد، بلکه شامل همه فرمان های خداوند، همچون فرمان جهاد، فرمان ظهور امام زمان علیه السلام و فرمان برپایی روز قیامت، می شود که نباید در این امور عجله کرد.

«روح» یکی از فرشتگان مقرب الهی است که نام او در قرآن، به صورت جداگانه و معمولاً در کنار «ملائکه» آمده است: «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ» (١)، «تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ»

ص: ٤٩٠

و «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ».

امّا در اینجا در آیه «يُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ»، به جای حرف «واو» بین دو کلمه، حرف «باء» بکار رفته است، شاید از آن جهت که مراد از «روح» در این آیه، آن فرشته نباشد، بلکه مراد معنای لغوی «روح» یعنی حیات معنوی باشد که معنای آیه چنین می شود: خداوند فرشتگان را همراه با اسباب حیات، بر بندگانی که بخواهد نازل می کند. چنانکه در آیه ی «وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» (۲) مراد از «روح» قرآن است که مایه حیات معنوی می باشد:

«دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳)

پیام ها:

- ۱- فرمان های الهی قطعی و وقوع قهر او حتمی است. «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ»، «أَتَى» فعل ماضی می باشد، گویا عذاب آمده است.
- ۲- خداوند به وعده های خود عمل می کند. «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ» در آیه ۱۰۹ سوره ی بقره و ۲۴ سوره ی توبه، خداوند وعده داده بود که «حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ» اکنون می فرماید: «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ»
- ۳- در کار خدا عجله نکنید که کار او حکیمانه است و در وقت خود انجام می شود. «فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ»
- ۴- نزول فرشته ی وحی، محتوای وحی و کسی که آن را دریافت می کند، همه و همه در مدار اراده ی الهی است. «مِنْ أَمْرِهِ»
- ۵- رسالت، امری انتصابی است نه اکتسابی. «مَنْ يَشَاءُ»
- البته خداوند حکیم است و بی جهت کسی را به مقام نبوت نمی رساند: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۴)
- ۶- اولین شرط دریافت وحی الهی، روح عبودیت و بندگی پیامبران بوده است.

«مِنْ عِبَادِهِ»

ص: ۴۹۱

۱- ۱. معارج، ۴.

۲- ۲. شوری، ۵۲.

۳- ۳. انفال، ۲۴.

۴- ۴. انعام، ۱۲۴.

۷- هشدار دادن به مردم، در رأس وظایف پیامبران است. «أَنْذِرُوا»

۸- اساس عقاید، بر توحید و اساس عمل صالح، بر تقواست. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ»

۹- پروا و پاکی، در سایه ی توحید معنا پیدا می کند. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ»

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿۳﴾

او آسمان ها و زمین را بر اساس حق آفرید او از آنچه با او شریک می سازند برتر است.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿۴﴾

او انسان را از نطفه ای آفرید، پس آنگاه او به آشکارا با (خداوند) دشمنی می ورزد.

نکته ها:

آیه چهارم این سوره، مشابه آیه ۷۷ سوره یس است که می فرماید: «خَلَقْنَا مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ» یعنی با آنکه ما او را از نطفه ای آفریده ایم، اما چنان به خود مغرور شده که در برابر ما به دشمنی برمی خیزد و برای ما این مثال را می زند که چگونه استخوان های پوسیده، دوباره زنده می شوند، گویا او آفرینش خودش را فراموش کرده است.

در آیات دیگر از جمله آیه ۲۰ سوره ی مرسلات، قرآن از نطفه، به «مَاءٍ مَّهِينٍ» «آبی پست» تعبیر می کند. چگونه «مَاءٍ مَّهِينٍ»، «خَصِيمٌ مُّبِينٌ» می شود؟

پیام ها:

۱- آفرینش آسمان و زمین، بیهوده و باطل نیست، بلکه بر حق استوار است.

خَلَقَ ... بِالْحَقِّ

۲- کدام بُت و یا معبودی می تواند در خلقت، شریک خداوند باشد؟ خَلَقَ ... تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

۳- مبارزه با شرک، باید مستمر و مداوم باشد. جمله ی «تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» در آیه

اول و سوم تکرار شده است.

۴- غرور و تکبر انسان تا بدان حد است که در برابر خالق خود به خصومت و اظهار دشمنی می پردازد. «حَصِيْمٌ مُّبِيْنٌ»

وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَ مَنَافِعٌ وَ مِنْهَا تَأْكُلُوْنَ ﴿٥﴾

و چهارپایان را آفرید، که برای شما در آنها وسیله گرمی و بهره هایی است و از (گوشت و شیر) آنها می خورید.

وَ لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُوْنَ وَ حِينَ تَسْرَحُوْنَ ﴿٦﴾

و برای شما در چهارپایان، (شب هنگام) که از چراگاه برمی گردانید و (بامدادان) که به چراگاه می فرستید، شکوه و جلوه ای است.

نکته ها:

«تَسْرَحُوْنَ» از «سرح» به معنای فرستادن دام به چراگاه، و «تُرِيحُوْنَ» از «روح» به معنای هنگام بازگشت چهارپایان به آغل است.

منافع حیوانات برای انسان بسیار است. شیر و گوشت آن برای خوراک، پوست و پشم آن برای کفش و لباس، پُشت آن برای بار، پای آن برای شخم و فضولات آن برای کود، و با این همه برکات، زحمت آن برای انسان بسیار اندک است.

در روایات، بهترین کار پس از زراعت، دامداری عنوان شده است، البته به شرط آن که همراه با پرداخت زکات و توجه به محرومان باشد.

پیام ها:

۱- چهارپایان، (مثل دیگر موجودات)، برای انسان آفریده شده اند. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ»

۲- توجه به نعمت ها، عشق به آفریدگار و روح بندگی را در انسان زنده می کند. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ»

۳- گیاه خواری، ارزش نیست. خداوند خوردن گوشت حیوانات را یکی از منافع آنها می شمرد. «و مِنْهَا تَأْكُلُونَ»

۴- جمال جامعه، به استقلال، خود کفایی، تولید و توسعه ی دامداری است. لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ ...

۵- جمال و زینت، یکی از نیازهای طبیعی فرد و جامعه است. «لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ»

۶- جمال جامعه، در حرکت و تلاش است، نه رکود و خمود، آنها حرکت جمعی نه تک روی! «فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ»

۷- جمال، در خدمت مردم بودن است، نه فقط فکر سیر کردن شکم خود بودن.

جمال، تحت امر چوپان عاقل بودن است، نه یله و رها بودن. «جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسْرَحُونَ»

وَ تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾

و چهارپایان بارهای سنگین شما را به شهری می برند که جز به رنج تن نمی توانستید به آن برسید. همانا پروردگار شما رؤف و مهربان است.

پیام ها:

۱- با آنکه چهارپایان قوی ترند، اما به قدرت الهی، رام انسان هستند. «وَ تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ»

۲- چهارپایان، مایه ی رفاه بشر در زندگی هستند. «إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ» (برای آنکه ارزش نعمت ها ظاهر شود، فرض کنیم اگر این حیوانات نبودند، چه می شد؟)

۳- نعمت های الهی به بشر، بر اساس لطف و رحمت اوست، نه آنکه ما از او طلبی داشته باشیم. «إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ»

وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغَالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» (۸)

و اسبان و استران و الاغ ها را آفرید تا بر آنها سوار شوید و برای شما تجملی باشد و چیزهایی را می آفریند که نمی دانید.

نکته ها:

«خیل» به معنای تکبیر است و در اینجا مراد از آن، «اسب» است، گویا در اسب سواری نوعی، احساس بزرگی و تکبر به انسان دست می دهد.

«بغال» به معنای «قاطر» است که از آمیزش اسب و الاغ به وجود می آید و «حمیر» جمع «حمار» به معنای «الاغ» است.

پیام ها:

۱- حمل و نقل بار و مسافر، از نیازهای اولیه بشر است که خداوند حیواناتی را برای این کار آفریده است. «وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغَالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا»

۲- سوار شدن بر مرکب، مایه رفاه و آسایش و نوعی زینت و جمال نیز محسوب می شود. «لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً»

۳- زینت، یکی از نیازهای فطری بشر است. «زینة»

۴- مرکب باید در درجه اول برای سواری باشد و در مرحله دوم مایه زینت.

«لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً» (بر خلاف برخی افراد، که فقط برای تجمل و تشریفات، در فکر تهیه وسیله نقلیه هستند، نه آنکه واقعاً نیازی به آن داشته باشند).

۵- دست خداوند در آفرینش باز است. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

۶- وسایل نقلیه امروزی، چه ماشین، چه قطار و چه هواپیما، در واقع مخلوق خدا هستند نه بشر. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

و بر خداست که راه میانه (و مستقیم را به مردم نشان دهد) و برخی از آن (راه ها) منحرف است و اگر خداوند بخواهد همه شما را (به اجبار) هدایت می کند. (ولی اجبار سودی ندارد و سنت و برنامه خداوند بر آزاد گذاشتن انسان هاست).

نکته ها:

از اموری که خداوند بر خود لازم دانسته، ارشاد و هدایت مردم است. چنانکه می فرماید:

«إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱) و در این آیه می فرماید: «عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ»

«قَصْدٌ» به معنای اعتدال و میانه روی است و مراد از «قَصْدُ السَّبِيلِ» راه میانه، یعنی راه مستقیم است. چنانکه لقمان، فرزندش را چنین موعظه می کند؛ «وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» (۲) در راه رفتن معتدل و میانه باش.

پیام ها:

۱- در کنار نعمت های مادی (که در آیات قبل آمد)، به نعمت های معنوی که مهم ترین آنها هدایت است توجه کنیم. «وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ»

۲- خداوند، تنها راه مستقیم را نشان می دهد، راههای انحرافی از سوی خود ماست. «وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ»

۳- خداوند نخواسته تا مردم به اجبار ایمان بیاورند. پس انحراف گروهی از مردم نشانه ی غلبه ی آنان بر اراده ی خداوند و یا عجز پروردگار از هدایت آنان نیست. «لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ»

۴- خداوند انسان را در انتخاب راه آزاد گذارده است. «لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ»

ص: ۴۹۶

۱- ۱. لیل، ۱۲.

۲- ۲. لقمان، ۱۹.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾

اوست آنکه برای شما از آسمان آبی فرستاد که نوشیدنی شما از آن است و گیاهانی که (چهارپایان خود را) در آن می چرانید، (نیز) از آن است.

نکته ها:

«تُسِيمُونَ» از «اسامه» به معنای چراندن حیوانات در علف زار است.

«شَجَرٌ» در زبان عربی معنای عامی دارد که شامل هر گونه گیاهی، چه درخت و چه بوته می شود. چنانکه در آیه ۱۴۶ سوره صافات در مورد کدو می فرماید: «شَجَرَةٌ مِنْ يَاقُطِينَ»، با آنکه کدو، بوته دارد نه درخت.

پیام ها:

۱- نزول باران تصادفی نیست، با اراده ی خداوند است. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ»

۲- نزول باران بر اساس بهره مندی انسان هاست. «لَكُمْ»

۳- از یک آب انسان، گیاه و حیوان بهره مند می شوند. مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ ...

يُنَبِّتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

خداوند به وسیله آن آب برای شما کشتزار و زیتون و درختان خرما و انگور و از هر نوع میوه ای می رویاند. همانا در این امر برای آنان که می اندیشند نشانه ای روشن است.

نکته ها:

از میان انواع گیاهان و میوه ها، خداوند زیتون، خرما و انگور را در این آیه مطرح کرده است.

متخصصان تغذیه می گویند: کمتر میوه ای است که به اندازه ی اینها برای بدن مفید و لازم

باشد. (۱) قرآن در آیه ۳۵ سوره نور، از زیتون به عنوان «شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ» یاد کرده و به روغن آن اشاره نموده است.

پیام ها:

۱- رویاندن، کار خداست نه کشاورز. «يُنْبِتُ لَكُمْ»

۲- انواع گیاهان و درختان و میوه ها، برای انسان آفریده شده است. «لَكُمْ»

۳- محصولات و ثمرات، نشانه و علامتِ راهند، نه مقصد. «لَا يَأْتِيَهُ»

۴- دیدن و دانستن کافی نیست، تفکر و تدبّر در هستی لازم است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿۱۲﴾

و خداوند شب و روز و خورشید و ماه را در خدمت و بهره دهی شما قرار داد و ستارگان به فرمان او تسخیر شده اند البته در این امر برای گروهی که تعقل می کنند نشانه هایی قطعی (از عظمت و قدرت و حکمت و رأفت) اوست.

نکته ها:

مراد از تسخیر خورشید و ماه، بهره گیری انسان از آنهاست، یعنی خداوند آنها را در خدمتِ بشر و رشد و کمال او قرار داده است. البته انسان نباید خود را صاحب اختیار آنها بداند.

پیام ها:

۱- هستی، چه آسمان و چه زمین، برای انسان آفریده شده است. سَخَّرَ لَكُمْ... ۲- هستی، در مهار و کنترلِ خداست. «مُسَيَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ»

۳- بهره دهیِ هستی، به فرمان خداست. «بِأَمْرِهِ»

۴- نظام آفرینش کلاس توحید است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ»

ص: ۴۹۸

(۱- ۱). جلد هفتم کتاب «اولین دانشگاه و آخرین پیامبر» در بیان خواص انگور و خرما می باشد.

۵- نظام هستی، تنها برای اهل فکر و تعقل، بستر رشد و توجه است. نه افراد ساده نگر و عادی. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ» (۱۳)

و(همچنین) آنچه را در زمین با رنگ های گوناگون برای شما پدید آورد.

البته در این آفریده ها برای پندگیران عبرت و نشانه ای روشن است.

پیام ها:

۱- رنگ های مختلف و متنوع را خداوند برای انسان آفریده است. ذَرَأَ لَكُمْ ...

مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ

۲- تنوع رنگ ها در هستی، نشانه ی قدرت و حکمت خداست. «لَآيَةً» محصولات کارخانه هر چه متنوع تر باشد، نشانه ی ابتکار و خلاقیت سازنده آن است.

۳- تفاوت رنگ ها، یکی از نعمت های الهی برای شناخت افراد و محصولات مشابه است. «لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ»

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مِّنْ قَبْضَاتٍ لِّبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَآخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (۱۴)

و اوست آنکه دریا را رام نمود تا از آن گوشت تازه بخورید و زیورهایی برای پوشیدن از آن بیرون آورید و می بینی که کشتی ها سینه دریا را شکافته (و پیش می روند، چنین کرد تا از کشتی ها، تجارت ها، ماهی گیری ها، غواصی ها و حمل و نقل ها که همه وسیله درآمد است، استفاده کنید) و به سراغ فضل و لطف او روید و شاید سپاس گزار باشید.

ص: ۴۹۹

نکته ها:

«مَوَاجِرَ» جمع «مأخره» از «مخر» به معنای شکافتن از چپ و راست است.

نقش دریا در زندگی انسان بسیار است. آب آن مایه بخار و ابر و باران است. عمق آن تأمین کننده ی غذای انسان با لذیذترین ماهی ها و سطح آن، ارزان ترین و گسترده ترین راه برای حمل و نقل کالا و مسافر است و همه ی اینها، تنها به تدبیر و قدرت الهی است و بشر هیچ نقشی در آن ندارد.

پیام ها:

- ۱- دریاها با آن همه عظمت و خروش، رام و در خدمت انسان هستند. «سَخَّرَ الْبَحْرَ»
 - ۲- دریا، مهم ترین منبع تأمین گوشت تازه و سالم است. «لَحْمًا طَرِيًّا»
 - ۳- خداوند، نه فقط نیازهای اولیه چون آب و غذا، بلکه حتی زینت انسان را نیز تأمین نموده است. «حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا»
 - ۴- دریا، بهترین زینت های طبیعی را به انسان هدیه می کند. «حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا»
 - ۵- تازه بودن گوشت، یک ارزش است. «لَحْمًا طَرِيًّا»
 - ۶- گرچه تلاش برای غذا از انسان است، اما رزق از خداست. «لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»
 - ۷- کامیابی ها باید هدفدار باشد. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»
- وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ أَنْهَارًا وَ سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ «۱۵»
- و خداوند در زمین کوههایی استوار افکند تا زمین شما را نلرزاند و نهرهایی و راههایی (قرار داد) تا راه یابید.

نکته ها:

کوهها مایه تعادل و آرامش زمین هستند. «مید» به معنای حرکت به راست و چپ و اضطراب است. جمله ی «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» یعنی کوهها سبب آرامش شما و جلوگیری از لرزش

حضرت علی علیه السلام درباره کوهها می فرماید: خداوند، جنبش زمین را با سنگ های بزرگ و کوههای استوار، پایدار نمود. (۱) بُن کوهها در جای جای آن فرو رفته و در سوراخ های آن خزیده است.

همان گونه که اضطرابِ زمین، نیاز به کوههای عمیق و استوار دارد، اضطرابِ ساکنان زمین نیز، نیاز به انسان های استوار و خدایی دارد، تا مایه آرامش جامعه شوند. چنانکه در روایات آمده:

«جعلهم الله ارکان الارض ان تمید باهلها» (۲) خداوند اهل بیت پیامبر علیهم السلام را ارکانِ زمین قرار داد تا اهل زمین را از اضطراب نجات دهند.

کوهها، در زندگی انسان نقش عمده ای دارند. با ذخیره کردن برف های زمستانی در دامنه های خود، سرچشمه ی نهرها و جویبارهای بهاری می شوند و با شکل های مختلفی که دارند همچون علامتِ راه، راهنمای مسافران قرار می گیرند و این نکته را وقتی می فهمیم که فرض کنیم کلّ زمین، مسطح و صاف بود.

پیام ها:

۱- کوهها، محصول یک تصادف کور نیست، بلکه بر اساس تدبیر حکیمانه است.

«الْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي»

۲- کوهها چون ثابت و استوار هستند، می توانند مانع اضطراب و مایه آرامش زمین و ساکنان آن شوند. «رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» (آری کسی می تواند جلوی ناآرامی و اضطرابِ جامعه را بگیرد که خود ثابت قدم و استوار باشد).

۳- کوهها با سرایشی دامنه های آن، سبب جریان آب در نهرها می شوند. «أَنْهَاراً»

۴- کوهها، بر خلاف آنچه به نظر می رسد، مانع راه نیستند، بلکه راهنمای راه هستند. «سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

۵- کوهها هم مایه ی هدایت ظاهری اند و هم معنوی. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

ص: ۵۰۱

(۱-۱). نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

(کوهها بهترین علامت راه در بیابان است و همچنین بهترین راه خداشناسی و توجه به عظمت و قدرت خالق اند.)

وَ عَلامَاتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

ونشانه های دیگری (در زمین قرار داد) و آنان به وسیله ستاره راه می یابند.

نکته ها:

برای حرکت در بیابان ها و پیدا کردن راهها، نیاز به علائم داریم. علائم طبیعی در روز، و ستارگان در شب، که خداوند در این آیه به این دو امر اشاره می نماید.

نه فقط برای شناخت راه از بیراهه، در بیابان ها، نیاز به علامت داریم، بلکه برای شناخت حق از باطل نیز در لابلای هوس ها و غرائز و طاغوت ها، به نشانه های روشن نیازمندیم.

پیامبر صلی الله علیه و آله برای بعد از خود علامت هایی را قرار داد که هرگاه مردم دچار حیرت و سرگردانی شدند به آنها نظر کنند و حق را بشناسند؛

اولین آنها حضرت زهرا علیها السلام است که درباره اش فرمود: رضای او رضای من و غضب او غضب من است.

علامت دیگر ابوذر غفاری است که پیامبر درباره اش فرمود: آسمان بر کسی راستگوتر از ابوذر سایه نیفکنده است، تا مردم ببینند زبان ابوذر از چه کسی حمایت می کند و او در تبعیدگاه چه کسی از دنیا می رود.

علامت دیگر عمار یاسر است که پیامبر فرمود: قاتل عمار گروه منحرفند. مردم دیدند که در جنگ صفین، عمار به دست لشکر معاویه کشته شد.

و مهم ترین علامت روشن پس از پیامبر، امام حسین علیه السلام است که پیامبر درباره اش فرمود:

«حسین از من است و من از حسین». امام صادق و امام رضا علیهما السلام نیز می فرمایند:

«نحن العلامات و النجم رسول الله» (۱) ستارگان، هم وسیله ی شناخت جهت قبله هستند و هم در دریاها و کویرها که هیچ

ص: ۵۰۲

علامتی نیست، بهترین وسیله ی راه یابی می باشند.

پیام ها:

۱- آیا خدایی که برای هدایت دنیوی مردم علائمی را قرار داده، از هدایت معنوی آنها غافل بوده است؟ و علامات ... یَهْتَدُونَ

۲- علم هیئت و ستاره شناسی، مورد توجه اسلام است. «و بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ»

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» (۱۷)

پس آیا آنکه می آفریند همانند کسی است که نمی آفریند؟ پس آیا یاد نمی کنید و پند نمی گیرید؟.

نکته ها:

از ابتدای سوره ی نحل تا اینجا در پانزده آیه، نعمت های الهی را برمی شمرد و در این آیه، یک نتیجه کلی گرفته و بصورت سؤال، این مطلب را بیان می دارد که: آیا کسی که خلق می کند، همانند بت ها یا طاغوت هایی است که قدرت خلق ندارند؟ چرا بجای خداوند متعال سراغ آنها می روید؟

پیام ها:

۱- در شیوه ی تبلیغ از جزئی به کلی بروید. ابتدا نمونه هایی را بیان کنید و سپس نتیجه گیری کلی کنید. بعد از آیه ۱۵ آیه ذکر نعمت ها می فرماید: «أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ»

۲- در شیوه ی تبلیغ، وجدان مخاطب را به قضاوت بگیریید و عقل و فطرت او را بیدار کنید. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

۳- عقل و وحی با یکدیگر هماهنگ است و آنچه را قرآن بیان کرده عقل می پذیرد. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

۴- آفرینش پایان نیافته است بلکه استمرار دارد. «يَخْلُقُ»

۵-خداشناسی و خداپرستی در نهاد تمام انسان ها هست، فقط تذکر لازم دارد.

﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۱۸)

و اگر بخواهید نعمت های خدا را بشمارید، نمی توانید شماره کنید. همانا خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

مشابه همین آیه در سوره ی ابراهیم آیه ۳۳ آمده است، اما آنجا در پایان آیه می فرماید:

﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٌ كَفَّارٌ﴾ و اینجا در پایان آیه می فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ آری! نعمت ها نشانه ی لطف و رحمت خداست، اما این انسان است که کفران می کند و به خود و جامعه ظلم می نماید.

گرچه شمردن نعمت های الهی ممکن نیست، اما ذکر و یاد آنها لازم است. چنانکه در آیه ۱۱ سوره ضحی می فرماید: ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾ و در زیارت امین الله می خوانیم:

«ذاکره لسوا بغير آلائك»

انسان حتی قدرت شمردن نعمت های الهی را ندارد چه رسد به قدرت شکرگزاری آنها.

از دست و زبان که بر آید

کز عهده ی شکرش به در آید

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدای آورد

ور نه سزاوار خداوندیش

کس نتواند که بجای آورد

پیام ها:

۱-نسبت به آنچه می دانید شکر کنید، نسبت به آنچه نمی دانید، خداوند غفور و رحیم است. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

و خداوند آنچه را پنهان می کنید و آنچه را آشکار می سازید می داند.

پیام ها:

۱- علم خداوند نسبت به همه امور، چه آشکار و چه پنهان یکسان است.

﴿مَا تُسِرُّونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ﴾

۲- اگر بدانیم که خداوند به کارهای ما آگاه است تقوا پیشه می کنیم. ﴿وَ اللَّهُ يَعْلَمُ﴾

۳- خداوند به نیت ها و اهداف ما نیز آگاه است. ﴿يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ﴾

وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَآ يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَ هُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾

و کسانی را که بجای خدا می خوانند، هیچ چیز نمی آفرینند و خود نیز آفریده شده اند.

أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَ مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

آنها مردگانند نه زندگان، و نمی دانند چه وقت برانگیخته خواهند شد.

نکته ها:

چون بت پرستان، بت ها را به شکل انسان می ساختند و در خیال خود با آنها مثل صاحب شعور برخورد می کردند، لذا خداوند در این آیه، بت ها را اموات خوانده که برای موجودات دارای حیات و شعور بکار می رود.

برای جاهل، تکرار مطلب لازم است. در کنار «أَمْوَاتٌ»، «غَيْرُ أَحْيَاءٍ» ذکر شده است، در حالی که همان معنی را می رساند.

پیام ها:

۱- بت ها، نه قدرت دارند، نه حیات و نه علم و شعور. (در حالیکه شرط پرستش، علم و قدرت و حیات است) «لَآ يَخْلُقُونَ»، «أَمْوَاتٌ»، «مَا يَشْعُرُونَ»

۲- معبودان غیر خدا هر چه باشد، مرده است. «أَمْ لَأَنْتُمْ غَيْرُ أَحْيَاءٍ»

۳- در قیامت، حتی بُت ها مبعوث می شوند. «مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ»

چنانکه در آیه ۹۸ انبیا می فرماید: «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ»

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ» (۲۲)

معبود شما معبودی است یگانه، پس کسانی که به آخرت ایمان ندارند دل هایشان به انکار خو کرده و همانان مستکبرند.

نکته ها:

آیات قبل ناتوانی غیر خدا را از آفرینش و بی خبری آنها را از آینده مطرح ساخت این آیه می فرماید، معبود واقعی شما خدای یکتاست.

«کبر» یعنی خود را بزرگ دانستن، «تکبر» یعنی آثار کبر را عمل کردن، و «استکبار» یعنی آنکه خودش بزرگی ندارد، ولی با انواع وسائل، می خواهد بزرگی خود را ایجاد و اثبات کند.

در روایات آمده است که امام حسین علیه السلام بر فقرایی عبور می کردند، آنها مشغول غذا خوردن بودند و حضرت را نیز دعوت به غذا کردند. امام در کنار آنها نشستند و مشغول شدند و سپس فرمودند: خداوند مستکبران را دوست ندارد. (۱)

پیام ها:

۱- انکار معاد در حقیقت انکار مبدء است. توحید و معاد به هم پیوند دارند.

«إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»

۲- منشأ کفر کبر است و منشأ کبر جهل. «قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ»

۳- ایمان به آخرت، تکبر و استکبار را برطرف می کند. لَا يُؤْمِنُونَ ... قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ

ص: ۵۰۶

لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

البته وبی گمان، آنچه را پنهان می کنند و آنچه را آشکارا می نمایند، خداوند می داند. همانا او مستکبران را دوست ندارد.

نکته ها:

«جَرَمٌ» به معنای بریدن و چیدن میوه از درخت است. «لَا- جَرَمٌ» یعنی مسأله قابل بریدن و شک و شبهه نیست، بلکه قطعی و حتمی است.

این آیه هم تهدید کفار است که خداوند به کارهای شما آگاه است و هم بشارت به مؤمنان که خداوند بر وضع دشمنان شما آگاه و بر کیفر آنها قادر است.

وَ إِذِ قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾

و هرگاه به آنان گفته شد: پروردگارتان چه نازل کرده؟ گفتند:

افسانه های پیشینیان.

نکته ها:

«أَسَاطِيرُ» جمع «اسطوره» به معنای حکایات و افسانه های خرافی است که به صورت مکتوب درآمده باشد. در قرآن این کلمه، نه بار از زبان کفار نقل شده که در همه ی موارد همراه کلمه ی «اولین» است، یعنی آنها می گفتند: این حرفها تازگی ندارد، بلکه همان بافته های پیشینیان است.

بعضی جامعه شناسان امروز نیز مذهب را زاییده جهل و خرافه می دانند، که شاید این حرف، بخاطر بعضی خرافاتی باشد که در میان اصول اصیل ادیان الهی، رخنه کرده است و در واقع ربطی به مذهب ندارد.

ص: ۵۰۷

پیام ها:

۱-فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، از شئون ربوبی خداوند برای هدایت و تربیت مردم است. «أَنْزَلَ رَبُّكُمْ»

۲-خوی افراد مستکبر، تحقیر کردن است، گاهی تحقیر مکتب، گاهی رهبر و گاهی امت. إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ

...

۳-با آنکه تنها بخشی از قرآن، داستان است نه همه ی آن، ولی همان داستان ها هم مربوط به اقوام و پیامبرانی است که مردم زمان پیامبر از بیشتر آنها بی خبر بودند. پس چگونه می توان به قرآن نسبت داد: «الْأَسَاطِيرُ الْأُولَى»؟

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزُرُونَ ﴿٢٥﴾

آنان باید در روز قیامت، هم بار گناهان خود را به تمامی به دوش کشند و هم بخشی از بار گناهان کسانی که بدون علم آنان را گمراه می نمایند.

بدانید که چه بد باری را برمی دارند.

نکته ها:

این آیه در مورد رهبران کفر است که در دنیا با تبلیغات دروغین خود سبب گمراهی مردم می شوند، لذا در قیامت، هم گناه کفر خود را به دوش می کشند و هم گناه کسانی را که باعث انحراف آنها شده اند. چنانکه در روایات می خوانیم: هر کس راه کجی را ترسیم کند، در کیفر تمام منحرفان شریک است و هر کس راه خوبی را ترسیم کند، پاداش پویندگان آن راه را نیز به او می دهند بدون آنکه از سهم او چیزی کم شود.

پیام ها:

۱-رهبران کفر و ضلالت از هیچ تخفیفی در کیفر برخوردار نیستند. «لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً»

ص: ۵۰۸

۲- کسی که دیگران را به گناه دعوت کند، در کیفر آنان نیز شریک است. «مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ»

۳- رهبران کفر، سهم گناه خود را بطور کامل، اما سهم گناه پیروان را به مقداری که در آن نقش داشته اند بر عهده دارند.
كَامِلَةٌ ... وَ مِنْ أَوْزَارِ

۴- ریشه ی بسیاری از انحراف ها، جهل است و دشمن از جهل مردم برای انحراف آنها استفاده می کند. «يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ»

۵- گناه، بار است و چه بد باری. «سَاءَ مَا يَزُرُونَ»

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ «۲۶»

همانا کسانی که قبل از ایشان بودند (نیز) مکر ورزیدند، پس قهر خداوند به سراغ پایه های بنای آنان آمد، پس سقف از بالای سرشان بر آنان فرو ریخت و از آنجا که اندیشه اش را نمی کردند، عذاب الهی آمد.

نکته ها:

این آیه هم تهدیدی است برای توطئه گران و هم تسلی خاطر پیامبر است.

پیام ها:

۱- توطئه در برابر حق، همواره بوده است. «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۲- آنجا که اساس دین در خطر باشد، خداوند خود وارد عمل می شود. «فَأَتَى اللَّهُ»

۳- مخالفان دین و مکتب بدانند که خداوند طرف آنهاست. «فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ»

۴- هر کجا بنیان دین در خطر افتد، (در آیات قبل، کفار، وحی را اساطیر معرفی می کردند) برخورد نیز باید بنیانی باشد. «فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ»

۵- برخورد با دشمن باید بنیانی باشد نه سطحی و ظاهری، تا همه ی تشکیلات فکری و سازمانی آنها از بین رود. «فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ ... فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ»

۶- کیفرهای الهی مخصوص آخرت نیست. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ»

۷- گاهی بنای محکم، بجای حفاظت از جان انسان، گور خود انسان می شود.

«فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ»

۸- زمان و مکان قهر خدا، قابل پیش بینی نیست. «مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ «۲۷»

(به علاوه) خداوند در روز قیامت آنان را خوار و رسوا خواهد ساخت و می گوید: شریکان من که درباره آنها (با پیامبر و مؤمنان) ستیزه و مخالفت می کردید، کجا هستند؟ (در این هنگام) دانشمندان گویند: همانا امروز، ذلت و رسوایی بر کافران است.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، علم و جهل معنایی گسترده تر از دانستن و ندانستن دارد. عالم کسی است که اندیشه و عمل او بر اساس حق و حقیقت باشد، گرچه قدرت خواندن و نوشتن هم نداشته باشد و جاهل کسی است که فکر و عمل او بر باطل باشد، گرچه همه ی علوم را نیز بداند.

قرآن، اندیشه ی شرک و بت پرستی را نشانه ی جهل می داند، چنانکه ریشه ی عمل زشت قوم لوط را جهل می شمرد.

در این آیه نیز، «أُوتُوا الْعِلْمَ» کسانی هستند که در برابر کفر و شرک، قرار گرفته اند، یعنی علم واقعی، انسان را به توحید و ایمان می رساند.

پیام ها:

۱- کیفر اصلی مجرمان، در قیامت است و هلاکت در دنیا مقدمه ای برای آن می باشد. «ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ»

۲- آنان که در دنیا مؤمنان را خوار می شمردند، در قیامت خوار می شوند. «يُخْزِيهِمْ»

۳- به دنبال هر کس بروی، باید در قیامت جوابگو باشی. «أَيْنَ شُرَكَائِي»

۴- در دادگاه قیامت، مشرکان حرفی برای گفتن ندارند. «أَيْنَ شُرَكَائِي»

۵- علم واقعی که موجب ایمان و عمل می شود، هدیه ای الهی است. «أوتُوا الْعِلْمَ»

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْفَوْا السَّلَامَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ «۲۸»

آن کسانی که فرشتگان جانشان را می گیرند (در حالی که) به خود ستم کار بوده اند، پس (در آن موقع آنان) سر تسلیم فرو آرند (و به دروغ گویند): ما هیچ گونه کار بدی انجام نداده ایم. چنین نیست، بلکه قطعاً خداوند به آنچه انجام داده اید، آگاه است.

فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَيْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ «۲۹»

پس، از درهای دوزخ وارد شوید که جاودانه در آنجا خواهید ماند، و برآستی چه بد است جایگاه متکبران.

نکته ها:

کفار، به هنگام مرگ که فرشتگان جان آنها را می گیرند، هم اظهار اسلام و تسلیم می کنند و هم گذشته ی بد خود را انکار می کنند، امّا نه آن ایمان ارزش دارد، چون از روی اضطرار است نه اختیار و نه این انکار مورد قبول است چرا که خداوند به کارهای آنان آگاه است.

پیام ها:

۱- مرگ، نابودی نیست، بلکه قبض روح و جدا شدن روح از جسم است.

«تَتَوَفَّاهُمْ»

۲- سنت خداوند آن است که کارها را با واسطه انجام دهد. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۳- کفر و شرک، ظلم به انسانیت خویش است. «ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ»

۴- انسان روزی مجبور به تسلیم است، اما دیگر چه سود؟ فَأَلْقُوا السَّلَمَ ... فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ

۵- لحظه‌ی جان دادن، لحظه‌ی حساسی برای مؤمن و کافر است. در مورد کافر می‌فرماید: «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» و در مورد مؤمن در آیه‌ی ۳۲ نحل می‌فرماید: «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ»

۶- جهنم درهای متعددی دارد و هر خلاف کار از طریق خاصی، به دوزخ می‌رود.

«أَبْوَابَ جَهَنَّمَ»

۷- ریشه‌ی اصلی کفر، روحیه‌ی تکبر است. الْكَاْفِرِينَ ... الْمُتَكَبِّرِينَ

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لِّلَّذِينَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ وَ لِنِعْمِ دَارِ الْمُتَّقِينَ «۳۰»

وبه پرهیزکاران گفته شد: پروردگارتان چه نازل کرده است؟ گویند: خیر (نازل کرده است) برای کسانی که نیکی کرده اند در این دنیا نیکی است و قطعاً سرای آخرت بهتر است و چه نیکوست سرای پرهیزکاران.

نکته‌ها:

در آغاز اسلام، آنانکه وارد مکه می‌شدند و نام قرآن و پیامبر را شنیده بودند، در برخورد با افراد مختلف، از آنها می‌پرسیدند: «مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ» خدایتان چه نازل کرده است؟ در پاسخ به این افراد مشرکان می‌گفتند: «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» و مؤمنان می‌گفتند: «خَيْرًا» آنچه را مایه خیر و سعادت است نازل فرموده است.

آنکه در دعا از خدا حسنه می‌خواهد، «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً» سزاوار است خود اهل احسان باشد، زیرا «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ»

ص: ۵۱۲

دو تابلوی زیبا و روشن (مقایسه آیات ۲۳ تا ۲۸ و ۳۰ تا ۳۲ همین سوره)

«مستکبرین» «متقین»

قضاوت:

﴿إِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾

﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا﴾

نتیجه دنیوی:

﴿فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ﴾

﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ﴾

کیفر اخروی:

﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ ... فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ﴾

﴿وَلِدارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ... جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا﴾

هنگام مرگ:

﴿تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ﴾

﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ﴾

پیام ها:

۱- قضاوت حق، نیاز به روح پاک و پرهیزکار دارد. لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ... قَالُوا خَيْرًا

۲- قرآن در یک کلمه معرفی می شود، (خیر، خوبی، مایه ی نیکی و سعادت. یک کلمه بجای صد کلمه) «قَالُوا خَيْرًا» دعوت قرآن، دعوت به خیر و نیکی است.

۳- نیکوکاران، در هر دو جهان به نیکی می رسند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لِدَارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ»

۴- پاداش الهی، متناسب با عمل انسان است. لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا ... حَسَنَةٌ ، لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ...

جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾

به باغ هایی دائمی داخل خواهند شد که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است، هر چه را بخواهند برای ایشان در آنجا موجود است، خداوند اینگونه پرهیزکاران را پاداش می دهد.

پیام ها:

۱- در بهشت، باغها و نهرها تنوع و تعدد دارند. «جَنَّاتٌ، الْأَنْهَارُ»

۲- باغ های بهشتی، همیشه سبز است. خزان و خشکسالی ندارد. «جَنَّاتٌ عَدْنٍ»

۳- پاداش پرهیز از لذات حرام دنیوی، کامیابی های بی نهایت اخروی است.

«مَا يَشَاؤُنَ»

۴- «مَا يَشَاؤُنَ» بالاتر از «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلْمِذُ الْأَعْيُنِ» است. زیرا گاهی انسان چیزی را می خواهد که در آن لذت نفس و چشم نیست، مقام عرفان و معنویت است. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ»

۵- سنت خداوند بر پاداش نیکوکاران است. «كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ»

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ «۳۲»

به آنان که (از آلودگی های شرک و گناه) پاکند، فرشتگانی که جانشان را می ستانند، می گویند: سلام عليكم. به پاداش آنچه انجام داده اید، به بهشت داخل شوید.

نکته ها:

مراد از «طَيِّبِينَ» با توجه به آیات قبل که در مورد اهل کفر و شرک بود: «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ» کسانی هستند که اهل شرک و گناه نبوده اند و اینها همان متقین هستند. «طیب» یعنی پاک از هر گونه کدورت و ناخالصی و آراسته به کمالات و محاسن.

پیام ها:

۱- کیفر و پاداش بعضی، از همان لحظه مرگ آغاز می شود. تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ...

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ در روایات نیز آمده: قبر؛ یا گودالی از دوزخ است، یا باغی از بهشت.

۲- مرگ، نیستی نیست، گرفتن روح است. «تَتَوَفَّاهُمْ»

۳-فرشتگان، مأموران الهی اند و خداوند برای هر کار مأمورانی دارد. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۴-مرگ پاکان همراه با درود فرشتگان است. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۵-سلام کردن، شعار فرشتگان و ادبی آسمانی است. «يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

(در سلام، دعا، سلامتی و امتیث وجود دارد)

۶-بهشت را به بها دهند نه بهانه. «ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

هَيْلٌ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرٌ رَبِّكَ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنَ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۳۳)

آیا کفار جز آنکه فرشتگان (مأمور قبض روح) یا فرمان (قهر) پروردگارت به سراغشان آید انتظاری دارند، کسانی که پیش از آنان بودند نیز چنین کردند و خداوند به آنان ظلم نکرد، لیکن آنها به خودشان ستم می کردند.

نکته ها:

مشابه این آیه، در سوره بقره آیه ۲۱۰ و سوره ی انعام آیه ۱۵۸ نیز آمده است.

اگر انذارهای پیامبران، مردم را بیدار نکند تازیانه های عذاب آنها را بیدار خواهد کرد، اما چه سود؟

پیام ها:

۱- کفار تا قهر خدا را نبینند دست از انکار بر نمی دارند. «هَلْ يَنْظُرُونَ»

۲- قهر الهی در دنیا، برای تربیت است نه انتقام. «أَمْرٌ رَبِّكَ» به جای «أَمْرُ اللَّهِ»

۳- خط شرک، کفر و استکبار، در طول تاریخ فعال بوده است. «كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنَ قَبْلِهِمْ»

۴- عذاب الهی، ظلم به ما نیست، بلکه عمل ما، ظلم بوده است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

ص: ۵۱۵

۵- کفر و تکبر، ظلم به انسانیّت خویش است. «أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

۶- آنچه خطرناک است استمرار ظلم و طغیان است. «كَاثِرًا... يَظْلِمُونَ»

۷- نزول عذاب پس از اتمام حجّت و فرستادن پیامبران و کتب، نه فقط ظلم نیست، بلکه عین عدل است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ»

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» (۳۴)

پس کیفر بدی هایی که انجام دادند به آنان رسید و آنچه که آنان به مسخره می گرفتند آنان را فرا گرفت.

نکته ها:

«سیئه» به گناهان کوچک، در مقابل گناهان بزرگ گفته می شود، مانند آیه ی «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكُفْرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۱) بنابراین آنچه در دنیا از کیفر به انسان می رسد، گوشه ای از عملکرد اوست، و اصل کیفر در قیامت است.

«حَاقَ بِهِمْ» به معنی «حل بهم»، یعنی آنچه را مسخره می کردند بر خودشان حلول کرد.

پیام ها:

۱- دود اعمال بد، به چشم خود انسان می رود. «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا»

۲- کیفر مسخره ی دیگران، در همین دنیا به انسان می رسد. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

۳- دیگران را مسخره نکنیم که خود گرفتار می شویم. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» (۳۵)

ص: ۵۱۶

و کسانی که شرک ورزیدند، گفتند: اگر خدا می خواست نه ما و نه پدرانمان هیچ چیزی را غیر از او نمی پرستیدیم و بدون حکم او هیچ چیزی را حرام نمی کردیم. کسانی که پیش از اینان بودند نیز این گونه برخورد می کردند، پس مگر جز ابلاغ روشن، وظیفه دیگری بر پیامبران است؟

نکته ها:

مسأله جبر، یکی از توجیهاات نابجای مشرکان است که می گفتند: خدا خواسته که ما غیر او را پرستش کنیم و اگر او می خواست، ما مشرک نبودیم. این مطلب در آیه ۱۴۸ سوره انعام و آیه ۲۰ سوره زخرف نیز از قول مشرکان مطرح شده است.

سؤال: آیا همین که خداوند جلوی انحراف مردم را نمی گیرد، نشانه رضایت او نیست؟

پاسخ: خیر، زیرا خداوند اسباب هدایت مردم را فراهم کرده است، پیامبران و کتاب ها فرستاده است، پس نمی خواسته کسی منحرف شود، ولی کسی را هم بر ایمان آوردن مجبور نکرده است، زیرا ایمان اجباری ارزش ندارد.

پیام ها:

۱- آنچه از کفر و شرک خطرناک تر است، توجیه آن و نسبت دادن آن به خداست.

﴿قَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا﴾

۲- عقیده به جبر در میان مشرکان نیز بوده است. ﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ﴾

۳- منحرفان علاوه بر کار خود، کار نیاکان و هم کیشان خود را نیز توجیه می کنند.

﴿نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا﴾

۴- برخی مردم، آداب و رسوم و عقاید نیاکانشان را هر چه باشد، می پذیرند و می دانند. ﴿نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا﴾

۵- چنانکه حلال کردن حرام ها جایز نیست، حرام کردن آنچه را خداوند حلال دانسته، نیز جایز نیست. ﴿حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ﴾

۶- توجیه گری، کار همه منحرفان تاریخ است. ﴿كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾

۷- تبلیغ، باید رسا و روشن باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۸- کار پیامبران، دعوت و تبلیغ است، نه اجبار مردم به ایمان. «فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَبِئْسَ مَا يَفْعَلُونَ فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِبِينَ ﴿٣٦﴾

وهمانا ما در میان هر امتی پیامبری را برانگیختیم (تا به مردم بگویند) که خدا را پرستید و از طاغوت (و هر معبودی جز خدا) دوری نمایید، پس گروهی از مردم کسانی هستند که خداوند هدایتشان کرده و بعضی از آنان گمراهی بر آنان سزاوار است، پس در زمین سیر و سفر کنید، تا ببینید که پایان کار تکذیب کنندگان چگونه بوده است؟

نکته ها:

«أُمَّةٍ» از ریشه ی «ام» به معنای چیزی است که دیگری را به خود ضمیمه می کند. به هر جماعتی که دارای نوعی وحدت و اشتراک باشند، امت گفته می شود. این کلمه ۵۲ بار در قرآن آمده است.

«طاغوت» برای مبالغه ی طغیان بکار می رود. در قرآن به شیطان، ستمگران و مستکبران و بت ها، که مایه ی طغیان و نافرمانی خدا هستند، «طاغوت» گفته شده است. این کلمه هم در مورد مفرد بکار می رود «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» و هم در مورد جمع «أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ»

خداوند اسباب هدایت را برای تمام مردم فرستاده است، «بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً» اما گروهی می پذیرند و هدایت می یابند، «فَمِنْهُمْ مَنِ هَدَى اللَّهُ» و گروهی انکار کرده و گمراه می شوند. «مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ» پس هدایت از اوست، ولی گمراهی از ماست.

مثال جالب: زمین که به دور خورشید می چرخد، همواره بخشی از آن رو به خورشید و

روشن است و بخشی پشت به خورشید و تاریک است. می توان گفت: هر نوری که زمین دارد از خورشید است، اما هر تاریکی که زمین دارد از خود اوست.

به هر حال خداوند، ضلالت را به خود نسبت نمی دهد، مگر آنکه انسان خود زمینه ی آن را فراهم کرده باشد، مانند آیه ی «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» خداوند ستمگران را گمراه می کند و آیه «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» خداوند جز فاسقان را گمراه نمی کند.

پیام ها:

۱- بعثت پیامبران، مخصوص نژاد و منطقه و قبیله ی خاصی نبوده است. «بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا»

۲- دعوت به توحید و دوری از طاغوت، در رأس برنامه پیامبران بوده است.

«اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۳- خداپرستی با پذیرش سلطه ی طاغوت ها و ستمگران، نمی سازد. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۴- با عبادت و اتصال به خداوند، انسان قدرت مبارزه با طاغوت ها، پیدا می کند.

«اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۵- خداوند به انسان در انتخاب راه، اختیار داده است. «فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَىٰ ... وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ ...»

۶- سیر و سفر باید عبرت آموز باشد. «فَسِيرُوا ... فَانظُرُوا»

۷- تاریخ قانونمند است و سنت های حاکم بر جامعه و تاریخ، ثابت. «فَسِيرُوا ...»

«فَانظُرُوا ... عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ»

۸- قرآن، مردم را به جهانگردی هدفدار دعوت کرده است. «فَسِيرُوا ... فَانظُرُوا»

إِنْ تَحْرِصْ عَلَيَّ هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾

(ای پیامبر!) اگرچه بر هدایت آنان حرص می ورزی، اما (بدان که) قطعاً خداوند کسی را که (بخاطر سوء انتخاب و عملش) گمراه کرده هدایت نمی کند و برای آنان هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که فرمود: انحراف گروهی بخاطر انکار و کفرشان حتمی است، این آیه خطاب به پیامبر می فرماید: بر آنها دلسوزی ممکن که دلسوزی تویی اثر است، زیرا قلب آنان را خداوند مهربان کرده و دیگر قابل هدایت نیستند.

گاهی اشکال در قابلیت مردم است، نه مبلغ. پیامبر معصوم است و نقطه ضعفی ندارد، بهترین اخلاق را دارد، دلسوز هم هست، اما باز هم مردم قبول نمی کنند.

پیام ها:

۱- انسان گاهی به جایی می رسد که نه در دنیا قابل هدایت است و نه در آخرت قابل نصرت. «لَا يَهْدِي ، مِنْ نَاصِرِينَ»

۲- مبلغ باید بداند که به هر حال گروهی هیچ منطقی را نمی پذیرند، پس انتظار ایمان همه مردم را نباید داشت. «إِنْ تَحْرِصْ ... لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ»

۳- شفاعت، قابلیت می خواهد و هر کس از آن بهره مند نمی شود. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

وَ أَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

و با شدیدترین نوع سوگندشان، به خدا سوگند یاد کردند که هر کس می میرد خداوند او را بر نخواهد انگیزد. آری (رستاخیز مردگان) وعده حقیقی است بر خداوند (و آن را وفا خواهد کرد) ولیکن بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

مطابق روایتی که در کتاب روضه ی کافی، از امام صادق علیه السلام نقل شده است، یکی از مصادیق این آیه، رجعت است که خداوند در همین دنیا، در زمان قیام امام زمان علیه السلام گروهی را زنده می کند، اما مخالفان شیعه، آن را انکار می کنند.

پیام ها:

۱- سوگند، همه جا نشانه ی صحت و صداقت نیست. أَقْسَمُوا بِاللَّهِ ... لَا يَعْلَمُونَ

۲- بدتر از جهل و کفر، پافشاری و اصرار بر آن است. «جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ»

۳- تفکیک توحید از معاد، عقیده ی جاهلیت است. أَقْسَمُوا بِاللَّهِ ... لَا يَنْعَثُ اللَّهُ

۴- قیامت، وعده گاه الهی برای کیفر و پاداش است. «وَعْدًا عَلَيْهِ»

۵- زنده شدن مردگان در قیامت، حقی است. «حَقًّا»

۶- ریشه ی انکار معاد، جهل است. «لَا يَعْلَمُونَ»

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلَفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾

(رستاخیز مردگان) برای آن است که (خداوند) چیزی را که مردم در آن اختلاف می کنند روشن سازد و کسانی که کفر ورزیدند بدانند که آنها خودشان دروغگو بودند، (نه انبیا).

نکته ها:

کفار، در یگانگی خداوند، حقایق پیامبران و برپایی قیامت و محاسبه ی اعمال، تردید و اختلاف داشتند.

این آیه می فرماید: در قیامت همه اینها برای آنها روشن می شود و می فهمند که در دنیا چه عقاید باطل و نادرستی داشته اند، اما چه سود؟

ص: ۵۲۱

پیام ها:

۱- روز قیامت، روز روشن شدن همه حقایق است. لَبِيبٌ لَهُمْ ... لِيَعْلَمَ الَّذِينَ

۲- بنای کفر بر کذب و تکذیب است. الَّذِينَ كَفَرُوا ... كَانُوا كَاذِبِينَ

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

(رستاخیز مردگان برای ما کار مهمی نیست، زیرا) هر گاه چیزی را اراده کنیم، همانا گفتار ما برای آن چیز این است که به آن می گوئیم باش، پس (بی درنگ) موجود می شود.

نکته ها:

خداوند در این آیه، «إِنَّمَا قَوْلُنَا» فرموده است و در آیه ی ۸۲ سوره یس، «إِنَّمَا أَمْرُهُ» آمده است و در مورد آفریدن حضرت عیسی در آیه ی ۵۹ آل عمران می خوانیم، «قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» پس امر و قول خداوند، همان اراده ی اوست.

«كُنْ» به معنای «باش» برای تقریب به ذهن ماست، و گرنه خدا نیازی به گفتن آن ندارد.

همان گونه که انسان هر گاه بخواهد چیزی را در ذهن خود تصور کند، تنها با اراده می تواند آن را در ذهنش خلق کند و نیاز به چیز دیگری ندارد، بلا تشبیه، خداوند نیز برای آفریدن هر چیز، تنها اگر اراده کند، آفریده می شود.

پیام ها:

۱- چگونه درباره ی معاد شک می کنیم، با آنکه هر چیزی با یک اراده ی خداوند خلق می شود. «كُنْ فَيَكُونُ»

۲- خداوند، موجودات را از نیستی به هستی می آورد، نه آنکه با ترکیب یا تغییر هست ها، چیز دیگری بیافریند. «كُنْ فَيَكُونُ»

وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبُوْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

و کسانی که پس از آنکه ستم دیدند در راه خدا هجرت کردند، بدون شک ما در همین دنیا جایگاه نیکویی به آنان خواهیم داد و اگر می دانستند البته پاداش آخرت بزرگتر خواهد بود.

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

(آنان) کسانی هستند که صبر نمودند و بر پروردگارشان توکل می نمایند.

نکته ها:

قرآن، در آیات متعددی درباره ی هجرت و آثار آن در دنیا و آخرت سخن گفته است.

چنانکه در آیه ۱۰۰ سوره ی نساء می فرماید: «مَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً» یعنی هر کس در راه خدا هجرت کند، در زمین جایگاه های بسیار و وسیع می یابد.

این آیه تعبیر به «هاجروا فی الله» نموده که طبیعتاً از «هجرت فی سبیل الله» خالص تر و دقیق تر است.

پیام ها:

۱- کسانی که برای نشر دین یا حفظ دین و یا حفظ جان خود، از وطن و مال بگذرند و هجرت کنند به نتیجه می رسند. وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا ... لَنَبُوْنَهُمْ

۲- اگر قدرت مقابله با ظالم را نداری، حق نداری سلطه ی او را بپذیری، بلکه باید هجرت کنی. «هاجروا فی الله مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا»

۳- هجرت، صبر و توکل، رمز پیروزی در برابر دشمن است. هَاجَرُوا ... صَبَرُوا ...

يَتَوَكَّلُونَ

۴- در برابر ستمگران، به ایمان، توکل و مقاومت خود وابسته باشید، نه

قدرت های بیگانه و خارجی. «صَبِرُوا وَ عَلِيَ رَبُّهُمْ يَتَوَكَّلُونَ»

۵- گشایش و آسایش، بدون تحمل سختی هجرت، حاصل نمی شود. هَاجِرُوا ...

لَبِئْسَ ثَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً

وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ «۴۳»

ما قبل از تو نیز، جز مردانی که به سويشان وحی می نمودیم (فرشته یا موجود دیگری را) نفرستادیم (که آنها از آمدن تو تعجب می کنند، به آنها بگو): اگر نمی دانید از اهل ذکر پرسید.

نکته ها:

این آیه یک اصل کلی را که عقل هر بشری می پذیرد، مطرح می کند و آن مراجعه به اهل علم و کارشناس است، یعنی هر چه را نمی دانید از آگاهان و اهل خبره ی آن سؤال کنید. البته در زمینه ی مسائل دینی، بهترین مصداق «اهل ذکر» اهل بیت پیامبرند. روایات زیادی از طریق شیعه و سنی به این مضمون وارد شده که در جلد سوم ملحقات احقاق الحق، صفحه ی ۴۸۲ به بعد نقل شده است.

طبری، ابن کثیر و آلوسی نیز در تفاسیرشان، ذیل این آیه، اهل ذکر را اهل بیت پیامبر معرفی کرده اند.

در جلد ۲۳ بحار صفحه ۱۷۲ به بعد، حدود شصت روایت در این باره نقل شده که در برخی از آنها، امامان معصوم فرموده اند:

«نحن و الله اهل الذکر المسؤلون» بخدا قسم ما هستیم، آن اهل ذکری که مردم باید سؤالات خود را از آنان پرسند.

پیام ها:

۱- پیامبران الهی همه از جنس خود بشر بوده اند، نه از جنس فرشتگان. وَ مَا أَرْسَلْنَا ... إِلَّا رِجَالًا

ص: ۵۲۴

۲- پیامبران، همه مرد بوده اند، آنها مردانِ بالغ و رشید. (گرچه بعضی مثل عیسی و یحیی علیهما السلام در طفولیت به نبوت رسیده اند.) «رَجَالًا»

۳- نزول وحی الهی بر یک انسان تعجبی ندارد، این سنت خداوند برای هدایت بشر بوده است. «رَجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ»

۴- جهل عذر نیست، پرسیدن و دانستن وظیفه است. «فَسْأَلُوا»

۵- مسائل دین را باید از کارشناس دین پرسید، نه هر کس اندک آشنائی با دین دارد. «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

۶- آنجا که انسان خود چیزی را می داند، سؤال معنی ندارد. «فَسْأَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

۷- اگر پرسش از اهل ذکر لازم باشد، پس پذیرش پاسخ او نیز لازم است، وگرنه سؤال لغو است. «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

۸- آنجا سؤال کنیم که خود نتوانیم بدانیم، نه آنکه هر چه را نمی دانیم، بدون آنکه فکر و تأملی کنیم، فوراً سؤال کنیم. آیه نمی فرماید: «فَسْأَلُوا ... فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا» اگر نمی دانید سؤال کنید، بلکه می فرماید: «فَسْأَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» یعنی اگر نمی توانید بدانید، سؤال کنید.

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿۴۴﴾

(ما پیامبران پیش از تو را) همراه با معجزات و کتب (آسمانی فرستادیم) و به سوی تو ذکر (قرآن) را فرو فرستادیم، تا برای مردم آنچه را که برایشان نازل شده روشن بیان کنی و شاید بیاندیشند.

نکته ها:

«بیّنات» به معنای دلایل روشن نبوت و معجزات است و «زبر» جمع «زبور» به معنای کتاب آسمانی است.

شاید آیه اشاره به دو نوع وحی داشته باشد، یک وحی که قرآن است و برای همه ی مردم، و یک وحی که برای تفسیر و بیان قرآن است و مخصوص پیامبر. یعنی ما به سوی تو ذکر فرستادیم تا تفسیر قرآنی را که برای مردم نازل شده بیان کنی.

پیام ها:

۱- پیامبران هم معجزه داشته اند، هم کتاب تا مردم در تشخیص حق و باطل دچار اشتباه نشوند. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ»

۲- پیامبران همراه دلایل عقلی «بینه» و نقلی «زبر» بوده اند. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ»

۳- گرچه قرآن بر شخص پیامبر نازل شده، اما مخاطب آن همه ی مردم اند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ... مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ»

۴- قرآن، یکبار بصورت یکجا بر پیامبر نازل شده است و بار دیگر به صورت تدریجی که مردم از آن آگاه شده اند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ... مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (در زبان عربی، «انزال» برای نزول دفعی و «تنزیل» برای نزول تدریجی بکار می رود).

۵- قرآن، نیاز به بیان پیامبر دارد. لذا جدا کردن قرآن از سنت و روایات جایز نیست. «لَتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ»

۶- وظیفه پیامبر، بیان قرآن و وظیفه ی مردم، پذیرش آن بر اساس فکر و اندیشه است. «لَتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ ... يَتَفَكَّرُونَ»

۷- قرآن، ذکر است، مایه تذکر و توجه انسان و دور نمودن او از غفلت و نسیان.

«أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ»

أَفَأَمِّنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾

آیا کسانی که بدی ها را با حيله و نیرنگ انجام دادند، درامانند، از اینکه خداوند آنان را در زمین فرو برد یا از جایی که پیش بینی و اندیشه نمی کنند، عذاب الهی به سراغشان آید.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾

یا(قهر الهی)در حین تلاش و کوششان ناگهان آنان را بگیرد،پس نتوانند آن عذاب را خنثی و عاجز نمایند.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

یا آنکه در حال دلهره آنان را بگیرد،پس البتّه پروردگار شما رؤف و مهربان است.

نکته ها:

خداوند در این آیات،چهار نوع عذاب برای توطئه گرانِ علیه دین، مطرح کرده:

۱.عذاب زمینی «يَخْسِفَ ... بِهِمُ الْأَرْضَ»

۲.عذاب آسمانی: «يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ»

۳.عذاب ناگهانی: «يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ»

۴.عذاب روحی: «يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ»

پیام ها:

۱-عذاب و کیفر الهی،پس از اتمام حجت است.(به دنبال موضوع نبوت در آیات قبل،این آیه مخالفان را تهدید می کند).

۲-احتمال عذاب و کیفر الهی،برای دست برداشتن از توطئه کافی است. «أَفَأَمِنَ»

۳-توطئه گران علیه دین بدانند که مکر و حيله ی آنان،در برابر علم و قدرت الهی، پوچ است. «أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ»

۴-زمان و مکان و نوع قهر خدا در دنیا قابل پیش بینی نیست که امکان فرار باشد.

«يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

۵-هیچ فرد یا عاملی،مانع قهر خدا نیست. «فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ»

۶-نزول عذاب،ناگهانی و در هر حال و شرایطی است. «فِي تَقَلُّبِهِمْ» (چه در سفر، چه در وطن،چه در خواب و چه در

بیداری،چه در راه چه ایستاده،...)

۷- گاهی رعب، خوف و دلهره، عذاب و مایه ی هلاکت است. «يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ»

۸- گاهی تأخیر عذاب و مهلت دادن به گنهکاران، بخاطر لطف اوست تا توبه کنند. «فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ»

۹- قهر و تنبیه الهی نیز براساس تربیت و رحمت اوست. يَأْخُذُهُمْ ... فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَهِي مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَنْفِيُوا ظِلَالَهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾

آیا چیزهایی را که خداوند آفریده ندیده اند که چگونه از راست و چپ سایه هایشان می گسترند و در حال سجده، فروتنانه خضوع دارند.

نکته ها:

«فیبی ء» به سایه ی بعد از ظهر گفته می شود که در حال بازگشت است، ولی «ظل» به هر نوع سایه ای گفته می شود.

«داخر» به معنای خاضع است و شاید مراد از «یمین» و «شمال» در آیه، دو طرف روز یعنی صبح و غروب باشد.

شاید از آن جهت که سایه حالت به خاک افتادگی دارد، تعبیر سجده در مورد آن بکار رفته است. گرچه از نظر تکوینی همه ی موجودات در برابر خدا ساجد و خاضع اند.

پیام ها:

۱- نه فقط خود اشیاء، بلکه آثار و لوازم و خواص اشیاء، همچون سایه آنها، در برابر خداوند خاضعند. ظِلَالُهُ ... سُجَّدًا

۲- مطالعه در آفریده های الهی و تغییرات آنها، یکی از سفارش های قرآن است.

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَهِي مَا خَلَقَ اللَّهُ ...

۳- اگر اشیای هستی، حتی سایه آنها، در برابر خداوند ساجد و خاضعند، چرا بشر

نباشد. سُجِّدًا... دَاخِرُونَ

۴- سجده و تسبیح تمام هستی از روی شعور است، گرچه ما آن را درک نمی کنیم.

«هُم دَاخِرُونَ» (به گفته فخررازی، تعبیر «دَاخِرُونَ» در مورد موجودات با شعور بکار می رود و این رمز شعور موجودات و حتی نوعی شعور سایه آنهاست.)

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از جنبه و فرشتگان، تنها برای خداوند سجده می کنند و تکبر و سرپیچی نمی کنند.

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

واز پروردگارشان که حاکم و محیط بر آنهاست می ترسند و آنچه را فرمان داده شده اند انجام می دهند.

نکته ها:

«دَابَّةٍ» به جاننداری گفته می شود که از مکانی به مکان دیگر حرکت کند و منتقل شود. این کلمه بر انسان و حیوان و جنّ اطلاق می شود، ولی به فرشتگان گفته نمی شود.

مراد از سجده ی تمام موجودات آسمانی و زمینی یا خضوع تکوینی و تسلیم بودن آنها در برابر قوانین هستی است و یا آنکه مراد سجده ای برخاسته از درک و شعور است، که ظاهر آیات، دومی است، گرچه از درک و شعور ما خارج است!

اگر همه موجودات، همانند فرشتگان، در برابر خدا خاضع و ساجدند، چرا ما انسانها سجده نکنیم و استکبار ورزیم.

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

۱- هستی، تنها در برابر خدای واحد، مطیع و ساجد است. «لِلَّهِ يَسْجُدُ»

۲- در آسمان ها نیز موجودات زنده و جنبنده ساکن است. «مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... مِنْ دَابَّةٍ چنانکه در آیه ۲۹ سوره ی شوری نیز می خوانیم: «وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ»

۳- فرشتگان تسلیم محض خدا هستند. «وَهُمْ لَا يَشْتَكِبُونَ»

۴- ترس ما از خدا، بخاطر گناهانمان است، اما ترس فرشتگان از خدا، ناشی از مقام و عظمت پروردگار است. «يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ» (چنانکه در مورد مؤمنان نیز قرآن می فرماید: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» (۱))

۵- فرشتگان نه در ذات، روحیه ی استکبار دارند و نه در عمل. «لَا يَشْتَكِبُونَ ، يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»

۶- ریشه ی ترک دستورات الهی، استکبار است. اگر ریشه رفت، عمل می آید.

«لَا يَشْتَكِبُونَ ، يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»

۷- فرشتگان، مأموران الهی و مکلف هستند. «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»

«وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ فَإِذَا يَأْتِي فَازْهَبُونَ» (۵۱)

و خداوند فرمود دو معبود نگیرید، فقط او معبود یکتاست، پس تنها از من بترسید.

مراد از اینکه دو خدا نگیرید، آن نیست که دو خدا گرفتن ممنوع و سه خدا جایز است، بلکه اولاً نفی اقل، نفی اکثر را هم در خود دارد و ثانیاً شاید منظور آیه، عقیده مشرکان باشد که می گفتند: یک خدای خالق داریم و یک خدای رب و مدبر، و عبادت های خود را برای خدای رب انجام می دادند. (۲)

در برابر مشرکان که در چند آیه قبل می گفتند: اگر خدا می خواست ما مشرک نمی شدیم، این آیه می گوید: خداوند شما را از شرک نهی کرده است. پس چگونه می خواسته که شما

پیام ها:

- ۱- در تربیت، باید ابتدا افکار خرافی را پاکسازی کرد، سپس حرف حق را زد تا اثر کند. لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ ... إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ
 - ۲- پرستش دو معبود باطل است، چه رسد به چندین معبود. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ»
 - ۳- ثنویت و اعتقاد به دو منشأ تدبیر برای عالم، یکی خیر و یکی شر (یزدان و اهریمن) باطل است. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ»
 - ۴- برای نفی باطل و اثبات حق، تأکید لازم است. (با آنکه «إِلَهَيْنِ» تشبیه است، اما کلمه ی «اِثْنَيْنِ» آمده و با آنکه کلمه ی «إِلَهٌ» مفرد است، اما کلمه ی «وَاحِدٌ» آمده است)
 - ۵- ترس از غیر خدا شرک است. «إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِنِّي فَأَرْهَبُونَ»
- وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِباً أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ ﴿۵۲﴾
- و آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و پرستش و فرمان برداری پیوسته برای اوست، پس آیا از غیر خداوند پروا می کنید.

نکته ها:

مراد از «دین» در این آیه، پرستش و بندگی است که لازمه ی پذیرش دین و مکتب حق است. و «واصب» به معنای دائم و شدید است، مانند آیه ی ۹ سوره ی صافات: «وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ»

پیام ها:

- ۱- بر خلاف آن عقاید خرافی که برای هر نوعی از موجودات، ربی را فرض می کردند، خداوند همه ی آنچه در آسمان ها و زمین است، یکی است. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- پرستش و بندگی، تنها در برابر خالق یکتا جایز است. «لَهُ الدِّينُ وَاصِباً»

۳- تشریح و قانون گذاری، حق کسی است که تکوین و آفرینش از آن اوست. لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ لَهُ الدِّينُ سازنده ی هستی باید قانون آن را وضع و بیان کند.

۴- شرک، هیچ دلیل و توجیهی ندارد. لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... لَهُ الدِّينُ ... أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ
وَ مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ» (۵۳)

و آنچه از نعمت دارید، پس از خداوند است. (به علاوه) هر گاه نگرانی و بلا به شما رسد، تنها به سوی او ناله می کنید.

ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ» (۵۴)

اما همین که نگرانی و محنت را از شما برطرف کرد، ناگهان گروهی از شما نسبت به پروردگارشان شرک می ورزند. (و عوامل و افراد دیگری را در دفع بلا مؤثر می دانند)

نکته ها:

«ضر» به نگرانی گفته می شود که از فقدان نعمت ناشی می شود و «تَجْتَرُونَ» از «جَوَّار» به معنای ناله و استغاثه است.

مضمون این آیه در آیات دیگر قرآن نیز تکرار شده است، چنانکه در آیه ی ۶۷ سوره اسراء می فرماید: «وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهَ فَلَمَّا نَجَّاکُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَانُوا الْإِنْسَانُ كَفُورًا» هر گاه در وسط دریا با خطری مواجه شوید، جز او هر چه را در خیال خود می خواندید، محو شود، ولی همین که او شما را به خشکی رساند، روی گردان شده و کفران نعمت می کنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید:

«من لم يعلم ان لله عليه نعمه الا في مطعم او ملبس فقد قصر عمله و دني عذابه»

(۱)

، هر کس نعمت خداوند را تنها در خوراک و پوشاک بداند، هم در

ص: ۵۳۲

عمل کوتاهی کرده و هم به قهر خدا نزدیک شده است.

پیام ها:

۱- نعمت های الهی را، نتیجه ی تلاش و تحصیل و مدیریت خود، یا شانس و تصادف نپندارید. «مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ» □

۲- همه ی نعمت ها، حتی آنچه که در نظر شما ناچیز است، به اراده ی الهی به شما داده شده است. «مِنْ نِعْمَةٍ» □

۳- هم نعمت ها از اوست، هم در خطرها، تنها پناهگاه اوست. «فَمِنَ اللَّهِ ، فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ» □

۴- بلا و سختی، خداپرستی فطری را زنده می کند. «إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ» □

۵- انسان ضعیف است و با کوچکترین تماس سختی و مصیبت، درمانده می شود.

□
إِذَا مَسَّكُمُ ...

۶- نعمت ها از اوست، اما سختی ها و ضررها از ماست. «نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ، مَسَّكُمُ الضُّرُّ» □

۷- ایمان و استغاثه به خداوند، نباید موسمی و مقطعی باشد. □
إِذَا كَشَفَ الضُّرُّ ... فَرِيقٌ مِنْكُمْ ... يُشْرِكُونَ

۸- رفاه و آسایش، زمینه ی غفلت از یاد خدا و شرک گرایی است. □
كَشَفَ الضُّرُّ ...

يُشْرِكُونَ

۹- توجه به خدا، چون فطری است عمومی است. «فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ»، اما شرک تنها در مورد بعضی است. □
فَرِيقٌ ... يُشْرِكُونَ

۱۰- «کشف ضرر» و برطرف شدن مشکلات را از هر قدرتی جز خدا بدانیم شرک است. □
كَشَفَ الضُّرُّ ... بَرَّبَّهُمْ يُشْرِكُونَ

□
لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ «۵۵»

تا آنچه را (از نعمت و برطرف کردن سختی ها) به آنان داده ایم (بخاطر شرک و رزی) ناسپاسی کنند، پس کامیاب شوید که به زودی خواهید دانست (سزای کفران و شرک شما چیست؟)

سیری در آیات گذشته تا اینجا، شیوه ی دعوت و تربیت الهی را نشان می دهد:

او خداوند یگانه است؛ «إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»، مالک همه چیز است؛ «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، مربی است؛ «لَهُ الدِّينُ»، منعم است؛ «مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ»، فریادرس است؛ «إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ»، پس آیا باز هم به سراغ دیگران برویم؟

پیام ها:

۱- پایان شرک، کفر به خدا و کفران نعمت های اوست. «يُشْرِكُونَ لِيَكْفُرُوا»*

۲- توجه به غیر خدا، کفران نعمت های اوست. «لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ»

۳- با آنکه مردم دائماً کفران می کنند، اما باز هم خداوند نعمت های خود را باز نمی دارد. لِيَكْفُرُوا ... فَتَمَتَّعُوا

۴- پایان کامیابی های کفرآلود، قهر الهی است. «فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ»

نظیر آیه ی ۳۰ سوره ابراهیم؛ «قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ»

وَ يَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتَسْتَلْنَ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتُرُونَ» ۵۶»

و(مشرکان) سهمی از آنچه را ما روزی آنان کرده ایم برای بت هایی قرار می دهند که هیچ نمی دانند. به خدا سوگند حتماً از آنچه افتراء می بندید بازخواست خواهید شد.

وَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَ لَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ» ۵۷» و برای خداوند دختران را قرار می دهند، در حالی که او(از فرزند داشتن) منزّه است، ولی برای خودشان آنچه را(از پسران) که علاقه دارند(قرار می دهند).

نکته ها:

ممکن است این آیه اشاره به مضمون آیه ۱۳۶ سوره انعام باشد که بت پرستان سهمی از کشاورزی و دامداری خود را، نصیب بت ها می دانستند، «وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هَذَا لِشُرَكَائِنَا» احتمال دیگری که مرحوم علامه طباطبایی در این آیه پسندیده اند، آن است که مردم در نزول نعمت ها و رفع بلاها، نقشی برای خدا در نظر نمی گیرند و همه را از غیر او می بینند.

مشركان، ملائکه را دختران خدا می دانستند، چنانکه در آیه ۱۹ سوره ی زخرف می فرماید:

«وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنثَاءً» و در این عقیده ی آنها، سه انحراف بود:

الف: برای خدا فرزند قائل می شوند، در حالی که «لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُوَلَدْ»

ب: ملائکه را دختر می پنداشتند، در حالی که آنها دختر و پسر ندارند.

ج: آنها که خود دختر را مایه ننگ می دانستند، آن را به خدا نسبت می دادند! «أَفَأَصِيهَ فَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَيْنِينَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنثَاءً» (۱)

پیام ها:

۱- هرچه داریم از اوست، برای غیر او سهمی قرار ندهیم که باید پاسخ گو باشیم.

وَ يَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا ... تَاللَّهِ لَتَسْتَلْنَ

۲- لطف مادی خداوند شامل منحرفان نیز می شود. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۳- اسباب ظاهری و بشری که به آن دل بسته اید، خود خبری از راه رزق و نعمت یا رفع بلا ندارند. «يَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ

نَصِيبًا» ۴- حتی بخشی از نعمت ها را از غیر خدا دانستن شرک است. «نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

ص: ۵۳۵

وَ إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٍ ﴿٥٨﴾

و هرگاه یکی از آن مشرکان به دختر دارشدن بشارت داده شود، صورتش از غصه سیاه می شود، در حالی که خشم خود را فرو می برد.

يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

بخاطر بشارت تلخی که به او داده شده، از میان مردم متواری می شود (درمانده است که) آیا این دختر را همراه با ننگ و خفت نگاه دارد یا او را در خاک پنهان کند. بدانید که چه بد قضاوت می کنند.

نکته ها:

دلیل تنفر اعراب جاهل از دختر، امور زیر بوده است:

الف: دختر نقش اقتصادی و تولیدی نداشته و بار زندگی بوده است.

ب: در جنگ که سرنوشت قبیله به آن بوده، دختر قدرت جنگیدن و دفاع نداشته است.

ج: در جنگ ها، دختران به اسارت رفته و مورد تجاوز دشمن قرار می گرفتند.

بر خلاف تفکر جاهلی، اسلام برای دختر، ارزش زیادی قائل شده است که به گوشه ای از آن اشاره می کنیم:

پیامبر اسلام می فرماید:

«نعم الولد البنات» (۱) دختران چه فرزندان خوبی هستند. خداوند نیز نسل پیامبر را از دخترش فاطمه زهرا قرار داده است.

امام صادق علیه السلام به مردی که از تولد دخترش ناراحت بود فرمود: آیا تو بهتر می دانی یا خدا؟ گفت: خدا، امام فرمود: خداوند نیز آنچه را برای تو بهتر بوده، انتخاب کرده و به تو دختر داده است. (۲)

ص: ۵۳۶

۱- ۱. بحار، ج ۱۰۴، ص ۹۴.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۵، ص ۱۰۳.

پیام ها:

۱- تحقیر و پست شمردن دختر، فکر جاهلی و خرافی است. إِذَا بُشِّرَ ... بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهَهُ

۲- با آنکه اصل تولد فرزند، بشارت است، اما خرافات، بشارت را مایه ذلت می شمرد. بُشِّرَ ... ظَلَّ وَجْهَهُ

۳- خرافات و عقاید باطل، مایه ی تهدید خانواده هاست. ظَلَّ وَجْهَهُ ... يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ

۴- گاهی بزرگ ترین جنایت ها، زیر پوشش مقدس ترین شعارها صورت می گیرد.

«أَيُّ مَسْكَةٍ عَلِيٍّ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ» (به نام حفظ آبرو، فرزندش را زنده بگور می کند)

۵- ادیان آسمانی، عقاید خرافی را در مورد دختر و زن، محکوم می کنند. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوِّءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ «۶۰»

برای کسانی که به آخرت ایمان ندارند صفات زشت است، ولی برای خداوند صفات برتر است و اوست خداوند عزیز و حکیم.

نکته ها:

سؤال: در آیه ی ۷۴ همین سوره می خوانیم: «فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ» برای خدا مثال نزنید، چطور در این آیه می فرماید: «وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ»؟

پاسخ: مراد از مثال نزدن برای خدا آن است که خدا را شبیه چیزی مپندارید و مراد از مثل اعلی برای خدا، آن است که بهترین صفات برای خداست.

۱- منشأ همه ی زشتی ها و بدی ها کفر به قیامت است. «لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ»

۲- برترین کمالات برای خداست. «لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى»

۳- زیبایی انسان به ایمان است، هرگاه ایمان برود جرثومه ی زشتی ها می شود.

«لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ»

۴- عزّت و قدرت خداوند، همراه حکمت است. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَّ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّهِ وَ لَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

و اگر خداوند مردم را بخاطر ستمشان مؤاخذه و عذاب کند، هیچ جنبنده ای را روی آن (زمین) باقی نمی گذارد ولیکن (سنت خداوند بر مهلت دادن است و) کیفر آنان را تا زمان معینی به تأخیر می اندازد، پس همینکه اجلشان فرا رسد نمی توانند نه ساعتی پس و نه ساعتی پیش افکنند.

نکته ها:

گرچه قانون کلی خداوند، تأخیر عذاب است، امّا گاهی خداوند، ستمگران را گوشمالی می دهد تا عبرتی برای دیگران باشد، نظیر آنچه بر سر قوم لوط و نوح و ثمود آمد.

سؤال: چرا آیه می گوید؛ با گناه انسان، همه جنبنده ها نابود می شوند!؟

پاسخ: مراد از دابّه در این آیه، یا فقط انسان ها هستند، نظیر آیه؛ «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ» (۱) و یا بخاطر آن است که با هلاکت نسل بشر، آنها نیز از بین می روند، زیرا آفرینش آنها برای انسان بوده است.

ص: ۵۳۸

از امام معصوم سؤال شد که چرا بعضی مردگان، چشمشان باز است و بعضی بسته است؟ حضرت در پاسخ فرمودند: چون آنها که چشمشان باز بوده فرصت بستن پیدا نکرده اند و آنها که بسته بوده فرصت باز کردن نداشته اند. «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»

خطر و اثر برخی ظلم ها، فراگیر است و شامل همه جنبنده ها از انسان و حیوان می شود، چنانکه می فرماید: «وَأَتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» بترسید از گناهایی که آثار شوم آنها تنها دامن ستمگران را نمی گیرد.

پیام ها:

۱- کیفر الهی، بر اساس ظلم خود ماست. يُؤَاخِذُ اللَّهُ ... بِظُلْمِهِمْ

۲- ستم، خانمانسوز است و هستی نسل بشر را تهدید می کند. «بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ»

۳- سنت خداوند بر مهلت دادن و تأخیر کیفر است. «يُؤَخِّرُهُمْ»

در کار خداوند، امهال هست، اما اهمال نیست. کیفر الهی دیر و زود دارد، اما سوخت و سوز ندارد.

۴- مهلت خداوند، اجل و سرآمدی دارد. «يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۵- مهلت خداوند بر اساس لطف او و برای توبه و جبران است، پس به آن مغرور نشوید. وَ لَوْ يُؤَاخِذُ ... مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَ لَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ ...

۶-رها بودن و آزاد بودن ستمگران در اعمالشان، نشانه ای بر حقایق آنها نیست. «يُؤَخِّرُهُمْ»

۷- اجل انسان قابل تغییر نیست. «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُّفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

و مشرکان، آنچه را برای خود نمی پسندند برای خدا قرار می دهند و زبانشان به دروغ می گوید که نیکوتر برای آنان است. حقا که آتش برای آنان است و آنان (به سوی آن) پیشگامانند.

نکته ها:

این آیه به همان تفکر خرافی اشاره دارد که در چند آیه قبل مطرح شد و آن اینکه مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند در حالی که دختر را برای خود مایه ی ننگ می شمردند، به پسر افتخار می کردند و آن را نعمتی بهتر از دختر معرفی می کردند. «و تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ»

پیام ها:

۱- آنچه را برای خود دوست نداریم، برای خدا قرار ندهیم. «يَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ»

۲- انسان گاه چنان دچار خیالات می شود که تصور می کند، برتر از دیگران است و عاقبتش بهتر از دیگران می باشد. «تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ» این افراد در آیات دیگر نیز چنین معرفی شده اند: «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِبُونَ صُنْعًا» (۱) و «لَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ» (۲)

«تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَرَثَتُهُمُ الْيَوْمَ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (۶۳)

به خدا سوگند که همانا ما به سوی امت های پیش از تو (نیز) پیامبرانی فرستادیم، پس شیطان کارهای (ناپسند) ایشان را برایشان زیبا جلوه داد، پس (آن شیطان) امروز نیز سرپرست آنهاست و برای آنان عذاب دردناکی است.

ص: ۵۴۰

۱- ۱. کهف، ۱۰۴.

۲- ۲. فصلت، ۵۰.

نکته ها:

آیه در مقام تسلی پیامبر اسلام است که ای پیامبر از بی توجهی و روی گردانی مردم نگران مباش، زیرا همه ی پیامبران با این گونه افراد مواجه بوده اند.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ واقوام گذشته، عامل صبر و تحمل و درس عبرت است.

«أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۲- خداوند، به نام خودش قسم یاد می کند. «تَاللَّهِ»

۳- بعثت پیامبران، یک جریان و سنت الهی بوده است. «أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۴- راه نفوذ شیطان، جلوه دادن و زینت دادن زشتی ها و توجیه انحرافات است.

«فَزَيْنَ لَّهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ»

۵- پذیرفتن جلوه های شیطان، مقدمه سلطه ی اوست. «فَزَيْنَ ... فَهُوَ وَلِيُّهُمْ»

۶- ولایت شیطان، لحظه ای نیست، او هر روز بدنبال سلطه بر مردم است. «فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ»

۷- ولایت و سلطه ی شیطان تنها در دنیاست و در قیامت کاری به دست او نیست.

«فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ»

«وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» (۶۴)

وما کتاب (آسمانی قرآن) را بر تو فرو نفرستادیم مگر برای اینکه آنچه را در آن اختلاف کرده اند برای آنان روشن بیان کنی (این کتاب) برای گروهی که ایمان می آورند مایه ی هدایت و رحمت است.

پیام ها:

۱- هدف از نزول قرآن، جدا کردن حق از باطل است. «وَمَا أَنْزَلْنَا ... إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ»

۲- سرچشمه ی اختلافات، دوری از رهنمودهای پیامبران است. «لَتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ»

۳- خداوند به واسطه ی انبیا اتمام حجّت می کند. «لَتُبَيِّنَ لَهُمُ»

۴- قرآن هم کتاب قضاوت بین حقّ و باطل، هم وسیله ی ارشاد و هم وسیله دریافت رحمت الهی است. «لَتُبَيِّنَ ، هُدًى ، رَحْمَةً»

۵- شرط دریافت هدایت و رحمت الهی، آن است که انسان زمینه سعادت را در خود کور نکرده باشد. «لَقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

و خداوند از آسمان آبی فرستاد، پس بواسطه آن زمین را پس از آنکه مرده بود زنده کرد، البتّه در این (باریدن و روئیدن) برای گروهی که (سخن حقّ را با جان و دل) می شنوند نشانه ای روشن است.

نکته ها:

در آیه قبل، نزول کتاب که مایه زنده شدن دلهاست، مطرح شد، در این آیه، نزول باران که سبب زنده شدن زمین است، مطرح گردیده است.

پیام ها:

۱- پدیده های طبیعی، (از جمله آمدن ابر و باران) تصادفی نیست، به اراده ی خداوند است. «وَ اللَّهُ أَنْزَلَ»

۲- زمین همچون انسان مرگ و حیات دارد. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا»

۳- اجرای برنامه های الهی از طریق اسباب عادی و طبیعی است. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ»

۴- آب، مایه ی حیات زمین و زمینیان است. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ»

۵- تدبیر خداوند در طبیعت، کلاس توحید است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

۶- بهترین راه خداشناسی، گوش سپردن و پند گرفتن از آیات الهی است. «لَا يَهَّ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ»

وَ إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ «۶۶»

و بی گمان برای شما در (آفرینش) چهارپایان عبرتی است، ما شما را از آنچه در درون آنهاست، از میان غذاهای هضم شده و خون، شیر خالصی که برای نوشندگان گوارا است، سیراب می کنیم.

نکته ها:

خداوند، نه تنها از لابلای ابر، آبی که مایه حیات است نازل می کند، بلکه از لابلای درون حیوانات، شیری که مایه حیات است، خارج می کند.

«فَرْثٍ» به غذای هضم شده ی درون معده گفته می شود و «عبره» به چیزی گفته می شود که وسیله ی عبور از جهل به علم گردد.

با آنکه «انعام» جمع است. ولی ضمیر در «بُطُونِهِ» مفرد است. زیرا مراد، هر واحدی از چهارپایان است نه همه ی آنها.

شیر، یک غذای کامل است که هم به جای آب است و هم به جای غذا و تمام نیازهای بدن را تأمین می کند. در روایات می خوانیم: شیر، عقل را زیاد، ذهن را صفا، چشم را روشنی، قلب را تقویت، پشت را محکم، و فراموشی را کم می کند.

چهارپایان، تنها وسیله ی تأمین نیازهای مادی ما نیستند، بلکه می توانند وسیله ی تکامل معنوی و رشد ایمانی ما باشند.

راستی خدایی که شیر را از دل علف بیرون می کشد، نمی تواند در قیامت، انسان را از دل خاک بیرون کشد؟! خدایی که شیر خالص را از لابلای خون و غذای هضم شده، استخراج می کند، نمی تواند اعمال صالح را از سایر کارها جدا کند؟.

تبدیل علف به شیر، نیاز به دستگاه پالایش، میکروب زدایی، حذف مواد مضر، امکانات

شیرین کننده، گرم کننده، چرب کننده و رنگ کننده و لوله کشی در بدن چهارپایان دارد.

چگونه است که یک پالایشگاه نفت، مهندس لازم دارد، اما پالایشگاه شیر، خالق نمی خواهد؟ «إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً»

انسان های خالص، کسانی هستند که از لابلای فراز و نشیب ها و خطوط سیاسی و مسائل اجتماعی و دوستان گوناگون، عبور کنند، اما نه رنگ آنان را بپذیرند و نه بوی آنها را. «مَنْ بَيْنَ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبِنًا خَالِصًا»

شرط گوارایی نوشیدنی ها، خالص بودن است. آری، آب های آشامیدنی زمانی گوارا است که از هرگونه آلودگی خالص باشند. «خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ»

گوارا بودن، باید برای همه ی مصرف کنندگان باشد، نه تنها انسان ها، و لذا فرموده: «سَائِغًا لَكُمْ» بلکه فرمود: «سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ» .

در دنیای متمدن امروز، دیده و شنیده شد که کشورهای متمدن آنچه را تاریخ مصرفش گذشته است برای آوارگان و درماندگان ارسال می کنند!

مصرف شیر توسط انسان، نشان دهنده آن است که کسی که حیوان را آفرید و شیر را در درون آن ساخت، همان کسی است که ما را آفرید و نیازهای ما را می دانست. «نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ»

حضرت علی علیه السلام در نامه ۲۵ نهج البلاغه به مسئول جمع آوری زکات می نویسد: وقتی برای جمع آوری زکات می روی باید اصولی را مراعات کنی، از جمله آنکه مقداری شیر در پستان حیوان باقی بگذاری تا نوزادان بی بهره نباشند. میان حیوان و نوزادش جدایی نیانداز و در مسیر راه، به حیوانات خسته استراحت بده و آنها را از خوردن آب و علف بازمدار.

کتک زدن به حیوان، شیر دوشیدن با ناخن بلند، بهره کشی بیش از حد از حیوان و هرگونه ظلمی به حیوان ممنوع است. در قرآن می خوانیم: حضرت سلیمان با آن همه عظمتش که جنّ و انس تحت فرمان او بودند، به حیوانات ملاحظت نموده و دست مبارکش را به گردن و پای آنها می کشید. «فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَ الْأَعْنَاقِ» (۱)

ص: ۵۴۴

پیام ها:

۱- سیستم تولید شیر در حیوانات و خروج آن از میان خون و فضولات، درس عبرتی برای انسان است. لَعِبْرَةٌ نُسِرَتْ يَكُومٌ مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبِنًا ...

وَ مِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

واز میوه های درختان خرما وانگور، هم (نوشیدنی) مست کننده و هم رزق نیکو می سازید. البته در این امر برای گروهی که تعقل می کنند نشانه روشنی است.

نکته ها:

«سکر» به معنای از دست دادن عقل است و «سکر» به منشأ آن می گویند.

در دو آیه قبل سخن از آب و شیر بود که دو نوشیدنی طبیعی و مستقیم است. این آیه سخن از نوشیدنی هایی است که ما از طریق فشردن میوه ها بدست می آوریم. آنجا که دست خدا در کار است، همه لطف و صفاست، آب باران و شیر خالص، ولی آنجا که دست بشر دخالت می کند، گاهی رزق نیکو حاصل می شود و گاهی شراب که مایه ی فساد و تباهی است.

پیام ها:

۱- هر چیزی که سبب مستی شود، رزق نیکو نیست. «سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا»

۲- آنچه خدا آفریده خوب است، این ما هستیم که آنها را در چه راهی مصرف کنیم، یا چه کارهایی روی آنها انجام دهیم. «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا»

۳- در آفرینش میوه ها (تنوع رنگ و طعم و خواص آنها و فواید کوتاه مدت و دراز مدت آنها و ترکیبات آنها و تأمین نیازمندی های انسان و مقدار تولید آن و مناسبت محل تولید با ساکنان منطقه و دسترسی انسان به آنها و عواملی که در پیدایش آنها بکار رفته) نشانه ای برای توجه به خالق است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

وَ أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾

و پروردگارت به زنبور عسل وحی (و الهام غریزی) کرد که از بعضی کوه ها و درختان و از دار بست هایی که مردم می سازند خانه هایی بساز.

نکته ها:

«وحی» به معنای اشاره و انتقال سریع و مخفی است که علاوه بر وحی الهی به انبیا، هم شامل غریزه می شود، نظیر این آیه و هم شامل الهام الهی، نظیر آیه ۷ سوره ی قصص «وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ» که خداوند به مادر موسی الهام کرد، و هم شامل وسوسه های شیطانی مانند آیه ۱۲۱ سوره ی انعام. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ»

پیام ها:

۱- تلاش و حرکت حیوانات و انتخاب مسکن آنها بر اساس غریزه ای است که خداوند در نهاد آنها قرار داده است. **أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ ...**

۲- بهترین نوع عسل، عسل زنبورهای کوهستان است که از گل و گیاه کوهی استفاده می کنند. (۱) (نه مواد قندی مصنوعی که در نزدیکی کندو قرار دهند!) **اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ ... وَمِنَ الشَّجَرِ ...**

ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلَالًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

سپس از همه میوه ها بخور، پس راههای پروردگارت را خاضعانه طی کن. از شکم های آنها نوشیدنی رنگارنگ بیرون می آید که در آن شفای مردم است، البته در این (زندگی زنبور) برای کسانی که فکر می کنند قطعاً عبرتی است.

ص: ۵۴۶

۱- ۱). همان گونه که بهترین گوشت، گوشت تازه است نه منجمد. «لَحْمًا طَرِيًّا» نحل، ۱۴.

نکته ها:

در این آیه و آیه ۶۶، خداوند به دو نوع مایه حیاتی و نوشیدنی که از درون حیوانات است اشاره کرده؛ یکی شیر و دیگری عسل.

در آیه ۶۷ خواندیم که انسان از میوه ها، وسیله مست کننده می سازد «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا» ولی حیوان از ثمرات، عسل شفا بخش می سازد!!!

در نظام هدفدار و حکیمانه الهی، غفلت و بیکاری منفور است. لذا معمولاً هر کجا در قرآن مسئله خوردن آمده، در کنار آن مسئولیتی بیان شده است، از جمله:

كُلُوا ... وَ اعْمَلُوا صَالِحًا (۱) بخورید... و کار شایسته انجام دهید.

﴿كُلُوا مِنْهَا وَ اطْعَمُوا﴾ (۲) بخورید و به دیگران اطعام کنید.

كُلُوا ... وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ (۳) بخورید... و خدا را سپاس گذارید.

كُلُوا ... وَ لَا تُسْرِفُوا (۴) بخورید... و اسراف نکنید.

در این آیه نیز خداوند به زنبور عسل دستور خوردن می دهد، لیکن خوردنی همراه با هدف و مسئولیت.

اولیای خدا چون «نحل» هستند که از پستی ها دوری کرده و بلندی ها را انتخاب می کنند، از معارف الهی استفاده کرده و راه پروردگارش را خاضعانه می پیمایند این افراد از حلقومشان حکمت و حلاوت های معنوی خارج می شود.

پیام ها:

۱- رفتار حیوانات، طبق فرمان الهی است، که به صورت غریزه در آنها می باشد.

﴿ثُمَّ كَلِيَ﴾

۲- عسل، عصاره ی انواع میوه هاست. «كَلِيَ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ»

۳- نه تنها انتخاب مسکن و غذای حیوانات با هدایت الهی است، بلکه همه کارهای آنها راهی است که خداوند پیش رویشان گذاشته است. «سُبُلَ رَبِّكَ»

ص: ۵۴۷

- ٢-٢. حج، ٢٨.
- ٣-٣. بقره، ١٧٢.
- ٤-٤. انعام، ١٤١.

۴- حرکت حیوانات در مسیری که خداوند برایشان انتخاب نموده است، حرکت متواضعانه است. «سُبُلَ رَبِّكَ ذُلًّا»

۵- اعجاز خلقت: یک کارخانه عسل سازی، در شکم حیوانی کوچک! «يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا»

۶- عسل طبیعی به رنگ های مختلفی است. «مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ» (رنگ های سفید، زرد، قرمز، که شاید این اختلاف رنگ ها بر اساس اختلاف رنگ گلها باشد).

۷- در گیاهان و گلها، خواص درمانی است که از طریق عسل، شفای دردهای ما می شود. «فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ» (ناگفته پیداست که عسل، شفای همه دردها نیست، لذا بصورت نکره «شِفَاءً» آمده است)

۸- خانه سازی، موم سازی و عسل سازی، در کنار زهر سازی، توسط حیوان کوچکی مثل زنبور، از نشانه های قدرت الهی است. «لَأَيَّه»

۹- تمام درس ها و عبرت ها، برای کسانی است که اهل فکر و اندیشه باشند «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» و گرنه افرادی هستند که در تمام عمر از عسل استفاده می کنند ولی حاضر به چند دقیقه فکر درباره ی آن نیستند.

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لَكِنِّي لَا يَعْلَمُ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾

و خداوند شما را آفرید سپس (جان) شما را می گیرد و بعضی از شما به پست ترین دوران عمر (پیری) بازگردانده می شود، تا آنجا که بعد از دانستن (بسیاری از مطالب، بخاطر پیری همه را فراموش می کند و دیگر) چیزی نمی داند. البته خداوند آگاه و توانمند است.

نکته ها:

«أَرْذَلٍ» از «رذل» به معنای پست و بی ارزش است. پست ترین دوران عمر، همان دورانی

است که ضعف و فراموشی به حدّ اعلی می رسد. (۱)

فراموشی دوران کهولت، مربوط به افراد عادی است، و گرنه اولیای خدا نظیر حضرت نوح و حضرت مهدی علیهما السلام که برای مسئولیتی عمر طولانی دارند، هرگز گرفتار غفلت و سستی و فراموشی نمی شوند.

پیام ها:

۱- مرگ و حیات به دست اوست. «خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ»

۲- عمر مفید و باارزش، دوران آگاهی انسان است. عمری که در آن فراموشی و غفلت است، بی ارزش است. «أَزْدَلِ الْعُمْرِ لِكُنِّي لَا يَعْلَمُ»

۳- عمر طولانی برای همه نیست. «وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ»

۴- تغییر و تحولات که در انسان پدید می آید، از قدرت و ضعف، علم و جهل، آگاهی و نسیان، همه بر اساس تدبیر و علم خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ»

وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَلَكٍ آيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَلْيَسَ اللَّهُ بِجَحْدُونَ» (۷۱)

و خداوند بعضی از شما را بر بعضی دیگر در روزی برتری داده است، پس کسانی که برتری داده شده اند، رزق خود را بر زبردستان خود ردّ نمی کنند تا همه با هم برابر شوند. پس آیا نعمت خدا را انکار می کنند؟

نکته ها:

بعضی از رفتارها در موارد مختلف آثار گوناگونی دارد؛ مثلاً ترحم نسبت به دیگران کاری پسندیده است، ولی گاهی به قول شاعر: ترحم بر پلنگ تیز دندان، ستمکاری بود بر گوسفندان. و یا آموزش کار پسندیده ای است، لیکن آموزش دادن به بعضی مثل دادن تیغ

ص: ۵۴۹

۱- ۱). در آیه پنجم سوره حج نیز راجع به دوران کهولت، مشابه این آیه تکرار شده است.

به دست زنگی مست است. لیکن رفتار عادلانه همه جا ونسبت به همه یک ارزش است ورعایت عدالت هیچگاه ناپسند نمی شود. لیکن معنای عدالت، آن نیست که خداوند همه مردم را در یک درجه از استعداد و شرایط قرار دهد، زیرا اگر همه مردم در برخورداری از نعمت ها مساوی باشند، استخدام و تعاون و همکاری که برای زندگی اجتماعی یک ضرورت است از بین می رود. قرآن در آیه ۳۲ سوره زخرف می فرماید: «وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا» یعنی ما بعضی انسان ها را بر بعضی دیگر برتری دادیم تا بدین وسیله، استخدام پیش آید. («سُخْرِيًّا» به معنای تسخیر و استخدام و «سُخْرِيًّا» به معنای استهزا است)

تفاوت مردم در رزق، یکی از برنامه های حکیمانه الهی است، زیرا اگر همه مردم یکسان و یکنواخت بهره می بردند، کمالات معنوی آنان ظاهر نمی شد. مثلاً سخاوت، صبر، ایثار، حمایت، شفقت، تواضع و امثال آن، زمانی معنی پیدا می کند که تفاوت هایی در میان انسان ها باشد.

ممکن است معنای آیه این باشد که خداوند از بخل مردم انتقاد می کند که چرا افراد کامیاب، زبردستان خود را در امکانات خود شریک نمی سازند و ممکن است معنای آیه چنین باشد که امکان انتقال بعضی نعمت ها به دیگران نیست، مثلاً چگونه می توان زیبایی چهره یا صوت یا عقل یا نبوغ یا محبوبیت یا نفوذ کلام را به دیگران منتقل کرد. این تفاوت ها رمز تکامل و یکی از نعمت های الهی است. چرا آن را انکار می کنید؟

گاهی کامیابی ها در اثر ظلم، حق کشی واستثمار به دست می آید که اسلام این گونه درآمدها را حرام شمرده است، لیکن گاهی توسعه رزق صددرصد خدادادی و از طریق حلال و بصورت طبیعی است. مثل دو نفر که مشغول ماهیگیری می شوند، یکی صدها ماهی در توری که او افکنده می رود، ولی دیگری چند ماهی به تور می اندازد. در اینجا غنی و فقیر، الهی است که برای آزمایش غنی و فقیر و بروز استعدادهای آنهاست و هیچ جنبه ی منفی ندارد. این آیه نظر به این گونه موارد دارد. «وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ»

ابوذر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که حضرت فرمودند، نسبت به بردگان خود مساوات

داشته باشید، آنان برادر شما هستند، از لباسی که خود می پوشید به آنان بیوشانید و از غذایی که خود می خورید به آنان بخورانید.

«انما هم اخوانکم فاکسوهم مما تکسون و اطعموهم مما تطعمون» (۱)

در روایات می خوانیم: افرادی جز با غنا و افرادی جز با فقر و تهیدستی، اصلاح نمی شوند، بنابراین به خواست خداوند حکیم راضی باشید. «وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ»

پیام ها:

۱- رزق انسان، همیشه با زرنگی نیست. «وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ» چنانکه در جای دیگر آمده: «نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ» (۲)

۲- انسان حاضر نیست با تقسیم امکانات زیر دست خودش را شریک خود قرار دهد. پس چگونه سنگ و چوب را شریک خداوند قرار می دهد؟ فَمَا الَّذِينَ فَضَّلُوا ... فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ

۳- بی تفاوتی و ترک کمک به دیگران، کفران نعمت است. «أَفِينِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَلَيْسَ بِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ» (۷۲) و خداوند از جنس خودتان همسرانی برایتان قرار داد و از همسرانتان برای شما فرزندان و نوادگانی قرار داد و از پاکیزه ها شما را روزی داد، پس آیا (باز هم) به باطل ایمان می آورند و به نعمت الهی کفر می ورزند؟

نکته ها:

در تفسیر طبری می خوانیم که «حَفَدَةً» به داماد، فرزند، نواده و حتی اعوان و خدمه و فرزندی که همسر از شوهر دیگر داشته، گفته می شود، در تفسیر المیزان آمده که «حَفَدَةً»

ص: ۵۵۱

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق.

۲- ۲). زخرف، ۳۲.

جمع «حافد» به معنای سرعت در عمل است و چون نزدیکان، سریع تر به کمک والدین می شتابند، به آنها حفده گفته می شود.

سؤال: چرا در این آیه نام پسران آمده، ولی نام دختران نیامده است؟

پاسخ: ممکن است مراد از «بَیِّنَ» پسران و دختران هر دو باشند و ممکن است دختران مصداق طیبات باشند که در آیه آمده است، چنانکه در آیه ی ۲۶ سوره ی نور می فرماید:

«الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ» و ممکن است با وجود «حَفَدَه» که به معنای نوه ی دختری است، نیازی به نام دختر نباشد.

پیام ها:

۱- همسر و فرزند، از نعمت های الهی است. (همسر وسیله آرامش و فرزند مایه امید است) وَ اللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ ... اَزْوَاجًا ... بَیِّنًا

۲- از الطاف و حکمت های الهی، سنخیت میان زن و شوهر است. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ»

۳- ازدواج، یک برنامه ی مدبرانه الهی است. وَ اللّٰهُ جَعَلَ ... اَزْوَاجًا

۴- خداوند، هم نیازهای روحی و روانی را تأمین می کند. مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا ... بَیِّنًا وَ حَفَدَهً وَ هُم نِیَازهای مادی را. «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»

۵- از الطاف حکیمانه الهی، دل پسند بودن رزق اوست. «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»

۶- ترک ازدواج و جلوگیری از فرزند و تحریم حلال های الهی، باطل گرایي و کفران نعمت است. «اَفَاِذَا بَاطِلٌ یُّؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ یَکْفُرُونَ»

۷- با وجود همسر و رزق حلال، زنا و حرام خواری، کفران نعمت الهی است.

«بِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ یَکْفُرُونَ»

۸- انسان میل به ماندگار شدن خود یا یادگارهای خود دارد. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَیِّنًا وَ حَفَدَهً»

۹- ابتدا با بیان نعمت ها و الطاف، مخاطب خود را آماده کنید، سپس از او انتقاد کنید. جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ ... اَزْوَاجِكُمْ ... وَ رَزَقَكُمْ ... اَفَاِذَا بَاطِلٌ یُّؤْمِنُونَ

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾

وبه جای خداوند بت هائی را می پرستند که نه مالک چیزی از آسمان ها و زمین هستند و نه می توانند مالک شوند.

فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

پس بت ها را امثال و مانند خدا نشمارید. همانا خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

مشركان خداوند را همچون سلطان و شاه و بت ها را وزیران او می پنداشتند. این آیه از این گونه تشبیهات نهی می کند.

قاآنی شاعر می گوید:

ای همه هستی ز تو پیدا شده

خاک ضعیف از تو توانا شده

زیر نشینت همه ی کائنات

ما به تو قائم، چه تو قائم به ذات

هستی تو هستی پیوند، نه

تو به کس و کس به تو مانند، نه

پیام ها:

۱- معبود باید هم رازق باشد و هم قادر، ولی شرکائی که شما برای خدا گرفته اید هیچکدام را ندارند. **يَعْبُدُونَ ... مَا لَا يَمْلِكُ**

۲- بت ها و معبودها، نه الآن رازقند و نه می توانند در آینده رازق باشند.

﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ﴾

۳- معبودهای خیالی شما، نه قدرت ریزش باران از آسمان دارند و نه قدرت رویاندن گیاه در زمین. **«رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»**

۴- معبودهای ساختگی، نه تنها قادر بر کارهای بزرگ نیستند، حتی قادر به کوچک ترین کارها هم نیستند. **رِزْقًا ... شَيْئًا**

۵- سرچشمه ی تشبیهات در مورد خدا، جهل انسان است. فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ ...

أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَ مَن رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسِينًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

خداوند، برده مملوکی را مثل می زند که بر هیچ چیز توانایی ندارد و کسی که (آزاد است و) ما به او رزق نیکو از جانب خود داده ایم، پس او مخفیانه و آشکارا از آن رزق انفاق می کند. آیا (این دو نفر) برابرند؟ (اگر نزد شما دو انسان توانا و ناتوان برابر نیستند، پس چگونه سنگ و چوب را با خداوند برابر می دانید) ستایش مخصوص خداست، اما بیشترشان نمی دانند.

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمٌ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَ هُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَ مَن يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾ و خداوند دو مرد را مثال می زند که یکی از آن دو گنگ است که بر هیچ چیز توانایی ندارد و سربرار مولای خویش است، بگونه ای که هر کجا او را می فرستند، هیچ سودی با خود نمی آورد، آیا او با کسی که به عدالت فرمان می دهد و خود بر راه مستقیم می رود برابر است؟

پیام ها:

۱- شما که دو انسان (مولی و عبد) را یکسان نمی دانید، چگونه خالق و مخلوق را مساوی می دانید. «هَلْ يَسْتَوِي»

۲- با سؤال و مثال، وجدان مردم را بیدار و به فکر وادارید. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ... هَلْ يَسْتَوِي

۳- ریشه ی شرک مردم، جهل است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

۴- قدرت یک نعمت الهی است «لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ - يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْرًا»

۵- رزق حسن زمانی زیباست که همراه با انفاق باشد. «رِزْقًا حَسِينًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ» و زبان گویا زمانی ارزش دارد که همراه با امر به عدالت باشد. «مَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ»

۶- انفاق سَرِّی از انفاق عَلَنی، بهتر است. («سر» قبل از «جهر» آمده است)

۷- زبان، کلید روزی است. أَبْنَكُمْ لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ ، كُلُّ عَلَيَّ مَوْلَاهُ ... لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ

۸- امر به معروف زمانی اثر دارد که امر نیز در راه درست باشد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلَيَّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۹- افراد مالک نیز از خود چیزی ندارند و در سایه رزق الهی به نوایی رسیده اند.

(در آیه به جای اینکه در برابر «مملوک» کلمه ی «مالک» قرار گیرد، «رَزَقْنَاهُ» آمده است)

وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۷۷)

غیب آسمان ها و زمین مخصوص خداست و برپایی قیامت (در سرعت و آسانی) جز مانند چشم بر هم زدن یا نزدیک تر نیست. البته خداوند بر هر چیزی قادر است.

نکته ها:

«غَيْبٌ» در برابر شهود و یک امر نسبی است. یعنی ممکن است چیزی نسبت به شخصی، غیب باشد و نسبت به دیگری، حاضر و ظاهر باشد.

«أَمْرُ السَّاعَةِ» یعنی واقعه ی قیامت، از مهم ترین مصادیق «غَيْبٌ» است و از الطاف خداوند آن است که زمان آن را بر ما مخفی داشته است.

ممکن است این آیه پاسخی به تشبیهات مشرکان در آیات قبل باشد که اگر در آسمان و زمین برای خدا شریکی بود، خدا از او آگاه بود، چون او همه چیز را می داند.

بدن انسان پس از مرگ متلاشی و ذراتش در زمین پخش و غایب می شود، او غیب را

می داند و بار دیگری او را می آفریند.

پیام ها:

- ۱- خداوند نه تنها عالم به غیب است، بلکه مالکِ غیب است. «لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ»
- ۲- هیچ کاری برای او سخت نیست، حتی برپایی قیامت. «مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمَحِ الْبَصْرِ»
- ۳- باطن و غیب هر کاری در قیامت جلوه می کند. «وَلِلَّهِ غَيْبٌ ... وَ مَا أَمْرُ السَّاعَةِ»
- ۴- قیامت، شدنی است، زیرا خداوند هم علم به همه چیز دارد و هم قدرت بر دوباره آفریدن. «لِلَّهِ غَيْبٌ ، عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»
- ۵- به دنیا مغرور نشویم، قیامت دور نیست، خود را آماده کنیم. «كَلَمَحِ الْبَصْرِ»
- ۶- خدا می تواند مقدمات هر کاری را حذف یا فشرده کند و یا سرعت بخشد. (۱)

«كَلَمَحِ الْبَصْرِ»

وَ اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۷۸) و خداوند شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد در حالی که هیچ چیز نمی دانستید و برای شما گوش و چشمها و دل ها قرار داد، شاید شما شکر کنید.

نکته ها:

«امهات» جمع «ام» است و بجای «امات»، «أُمَّهَاتُ» گفته می شود، یعنی حرفِ «ها» در جمع زاید است.

پیام ها:

- ۱- تولد از مادر، به اراده ی الهی است. «اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ»
- ۲- یاد نقص ها و کمبودها و فقدان های گذشته، روحیه ی شکر را در انسان بارور

ص: ۵۵۶

۱- ۱). حذف مقدمات، نظیر سخن گفتن حضرت عیسی در گهواره و سرعت بخشیدن به مقدمات، مانند آوردن تخت بلقیس نزد حضرت سلیمان در یک لحظه.

می کند. لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۳- حکمت و سنت خداوند، آن است که هر کاری از راه وسیله اش انجام شود.

ابزار علم، چشم و گوش و دل است. جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ ...

۴- کار آیی گوش قبل از چشم است. (گوش در شکم مادر هم می شنود، ولی چشم بعد از تولد تا مدتی بسته است. شاید به همین دلیل در آیه نام گوش قبل از چشم برده شده است) «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ»

۵- تشکر از هر نعمت، بکارگیری صحیح آن است. زیرا قرآن از گروهی انتقاد می کند که چشم دارند ولی حقایق را نمی بینند، گوش دارند ولی حاضر به شنیدن حق نیستند. جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۶- شکر واقعی نعمت چشم و گوش، تحصیل علم است: زیرا آیه ابتدا می فرماید:

شما نمی دانستید، من به شما چشم و گوش دادم تا شکر کنید، یعنی علم بیاموزید. جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَيِّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۷۹» آیا به پرندگان نمی نگرند، در حالی که در فضای آسمان در پرواز هستند، جز خداوند آنها را نگاه نمی دارد. البته در این (پرواز) برای گروهی که ایمان می آورند نشانه هایی روشن است.

نکته ها:

چنانکه گفته شد سیمای این سوره، آشنایی با نعمت ها و توجه به خالق آنهاست و تا اینجا از نعمت هایی همچون آب باران، شیر حیوانات، میوه ها، عسل و نعمت همسر و فرزند نام برده شد و در این آیه و آیه بعد به نعمت پرندگان، پوست و پشم و کرک چهارپایان و بهره برداری از کوهها اشاره شده است.

پرواز پرندگان، گاهی تنها و گاهی دسته جمعی، گاهی منظم و گاهی نامنظم، گاهی برای

فرار و گاهی برای غذا می باشد. هر پرنده ای با بالی مناسب با وزن و نیازش، پرواز می کند، که همه ی این امور باید سبب توجه انسانِ عاقل به خداوند شود.

پیام ها:

۱- خداوند از ما تفکر در آفریده ها را می خواهد و از کسانی که فکر نمی کنند، انتقاد می کند. «أَلَمْ يَرَوْا»

۲- پرنده گان، در هر حال و هر جا در تسخیر الهی اند. «مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ»

۳- داشتن امکانات و ابزار برای پرواز در آسمان، نباید ما را از خدا غافل کند. (۱)

«مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ»

۴- شگفتی های پرواز پرنده گان، یکی دو تا نیست. «لَا يَأْتِي» لیکن دریافت این نشانه ها برای اهل ایمان است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ (۸۰)

و خداوند برای شما از خانه هایتان، مایه آرامش قرار داد و برای شما از پوست های چهارپایان خیمه هایی قرار داد که روز کوچ شما و روز اقامت شما (حمل و نقل) آن را سبک و خفیف می یابید و از پشم و کرک و موهای آنها، برای مدتی لوازم و اسباب زندگی قرار داد.

ص: ۵۵۸

۱- ۱) روزی در هواپیما نشسته بودم. سرمهماندار اعلام کرد تا چند دقیقه دیگر در فرودگاه خواهیم نشست. به او گفتم چرا این شاءالله نگفتی؟ او گفت: کامپیوتر هواپیما برای ما زمان، مسافت و فاصله و همه چیز را روشن کرده است و نیازی به ان شاءالله نیست. به او گفتم مگر هواپیماهایی که در شرق و غرب عالم سقوط می کنند کامپیوتر ندارند، آری اراده خدا منتظر کامپیوتر شما نیست. او کمی فکر کرد و برگشت و اعلام کرد که تا چند لحظه ی دیگر ان شاءالله در زمین خواهیم نشست. من نیز با هدیه ای از او تشکر کردم.

نکته ها:

«بیت» از «بیتوته» به معنای محل استراحتی است که انسان شب را در آنجا می گذراند.

«ظعن» به معنای رفتن است. «اثاث» به معنای اجناس زیاد خانه است. مراد از «تَسْتَخِفُّونَهَا» خیمه هایی است که حمل و نقل آن آسان و خفیف است.

پیام ها:

۱- خانه محل آسایش و آرامش است. «بُيُوتُكُمْ سَكَنًا»

۲- از نقش چهارپایان و پوست آنها و کرک و مو و پشم آنها در تهیه اسباب زندگی و خیمه ها غافل نشویم. «مَتَاعًا»

۳- زمان استفاده از نعمت ها محدود است. «إِلَىٰ حِينٍ»

۴- هماهنگی نعمت ها با نیازهای بشر و تناسب ساختمان انسان با پوست و پشم و کرک و مو یکی از تدبیرهای الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ - جَعَلَ لَكُمْ»

۵- سبک وزن بودن پشم و پوست و کرک و مو، یکی از نعمت های الهی است.

«تَسْتَخِفُّونَهَا»

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

و خداوند از آنچه آفریده، برای شما سایه ها قرار داد و از کوه برایتان، غارها قرار داد و برای شما لباس هایی قرار داد که شما را از گرما (و سرما) حفظ می کند و لباس هایی که شما را از آسیب های یکدیگر حفظ می نماید. این گونه (خداوند) نعمت خود را بر شما تمام می کند، باشد که خود را تسلیم او کنید.

نکته ها:

«اکنان» جمع «کن» به چیزی گفته می شود که وسیله ی استتار باشد و مراد از آن در این

آیه، غارها و تونل های زیر کوه هاست.

خداوند در آیه قبل، نعمت مسکن را برای شهرنشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»، و نعمت چادر را برای کوچ نشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا»، مطرح کرد و در این آیه، نعمت غار را برای غارنشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا» مطرح ساخته است.

در میان انواع لباس ها، نام «سِرَابِيلٌ» به معنای پیراهن، برده شده که لباس دائمی برای زن و مرد، کودک و بزرگ، در همه حال و همه جاست و تمام بدن را می پوشاند.

به گفته ی تفسیر المیزان، رسم عرب بر آن است که میان دو امر متضاد، نام یکی را می برد، ولی هر دو را در نظر دارد. لذا در این آیه نیز مراد از جمله ی «تَقِيكُمْ الْحَرَّ» لباسی است که انسان را از سرما و گرما حفظ می کند، گرچه فقط نام گرما برده شده است.

پیام ها:

۱- توجه و یاد نعمت ها، علاقه انسان را به ولی نعمت زیاد و روح تسلیم و پرستش را در او زنده می کند. (کل آیه)

۲- نقش سایه، کمتر از روشنایی و نور نیست. جَعَلَ لَكُمْ ... ظِلًّا

۳- کامیابی از نعمت ها، ما را از یاد آفریدگار آنها غافل نکند. (در این آیه سه بار «جَعَلَ» و یکبار «خَلَقَ» بکار رفته است)

۴- زره و لباس دفاع که با نرم شدن آهن و خلاقیت ساخته شده، از الطاف الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ بِأَسْكُم»

۵- توجه دادن مردم به نعمت ها و خالق آنها، بهترین راه دعوت به خدا و جلوگیری از سرکشی و تکبر است. «يُنِمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ»

۶- در گفتگوها، مخاطب و محیط سخن را در نظر بگیرید. (گرچه لباس وسیله ی حفظ از سرما و وسیله ی زیبایی نیز هست، لیکن چون مشکل منطقه حجاز گرما و جنگ بود، خداوند به دو فایده حفاظت از گرما و جنگ اشاره کرده است.

سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ ... تَقِيكُمْ بِأَسْكُم

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾

پس (ای پیامبر) اگر روی برتافتند، پس بر (عهده) تو جز تبلیغ روشن نیست.

پیام ها:

۱- انسان در انتخاب راه و عقیده اختیار دارد و نشانه‌ی آن سرکشی در برابر دعوت انبیاست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

۲- وظیفه‌ی انبیا، ابلاغ است نه اجبار. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ»

۳- تبلیغ باید روشن و بدون ابهام و شک باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۴- اگر انسان روح سالم نداشته باشد، روشن‌ترین تبلیغ‌ها «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»، از پاک‌ترین افراد یعنی انبیا، در او کارساز نیست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

(آنها) نعمت خداوند را می‌شناسند، سپس آن را انکار می‌کنند و بیشتر آنان کافر و ناسپاسند.

نکته ها:

قرآن درباره‌ی انکار عالمانه و لجاجت با حق، بارها سخن گفته است؛ گاهی می‌فرماید: با آنکه از درون، یقین دارند، انکار می‌کنند، «وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ» (۱) گاهی می‌فرماید: پیامبر را مثل فرزندان خود می‌شناختند، ولی انکارش می‌کردند، «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ» (۲) گاهی می‌فرماید: حق را می‌دانند، ولی آگاهانه کتمان می‌کنند، «لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (۳) و گاهی می‌فرماید: مطلب را درک می‌کنند ولی روی آنرا می‌پوشانند، «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ» (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی علی بن ابی طالب علیهما السلام در مسجد پیامبر و در حال رکوع،

ص: ۵۶۱

۱- ۱. نمل، ۱۴.

۲- ۲. بقره، ۱۴۶.

۳- ۳. بقره، ۱۴۶.

۴- ۴. بقره، ۸۹.

انگشتر خود را به فقیر داد و آیه ی ۵۵ سوره مائده نازل شد که ولیّ شما فقط خدا و رسول و کسی است که در رکوع انفاق می کند، گروهی ولیّ خود را شناختند و انکار کردند، در این هنگام این آیه نازل شد؛ «يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود:

«نحن و الله نعمت الله التي انعم بها على عباده و بنا يفوز من فاز» (۲) بخدا سوگند، نعمتی را که خدا به بندگان انعام کرده، ما هستیم و تنها بواسطه ما مردم رستگار می شوند.

پیام ها:

۱- علم و شناخت کافی نیست، پذیرش و عمل لازم است. «يَعْرِفُونَ. يُنْكِرُونَهَا»

۲- ریشه ی کفر، علاوه بر جهل، تعصب های قومی، لجاجت روحی و حفظ منافع مادی است. «يَعْرِفُونَ ... يُنْكِرُونَهَا، ... الْكَافِرُونَ»

۳- بعد از شناخت حق تا مدتی تضاد و درگیری در روح است تا بالاخره شقاوت غالب شده و کفر می ورزند. «ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا» و نفرمود: «فینکرونها»

و يَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۸۴)

و (یاد کن) روزی را که از هر امتی شاهدی برانگیزیم، سپس به کسانی که کفر ورزیدند اجازه (هیچ کلامی) داده نخواهد شد و آنها برای عذرخواهی فراخوانده نمی شوند.

نکته ها:

در قرآن بارها، سخن از گواهان قیامت مطرح شده است؛ پیامبران، فرشتگان، اولیای خدا، زمین و اعضای بدن، از گواهان آن روز هستند. امام صادق علیه السلام فرمودند: برای هر امت و زمانی، امامی هست که مردم با او محشور می شوند. (۳) و امام باقر علیه السلام در ذیل آیه

ص: ۵۶۲

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). بحار، ج ۸، ص ۲۴۵.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

«نحن الشهود على هذه الامه» همانا ما شاهدان بر این امت هستیم.

با آنکه خداوند همه جا حاضر و به همه چیز آگاه است، ولی وجود گواهان متعدّد، عامل پیدایش تقوا و حیا برای مؤمنان و وسیله ی رسوایی بیشتر مجرمان است.

شرط شهادت و گواهی، علم و آگاهی همراه با عدالت است. بنابراین اولیای خدا که در قیامت شاهد بر ما هستند باید در دنیا، بر کار ما ناظر بوده و اعمال ما بر آنها عرضه شود و این همان عقیده ماست که به گفته روایات متعدّد و آیه ی مبارکه «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (۱) هر هفته، اعمال ما به امام زمان علیه السلام عرضه می شود. و بدون این عقیده، آیات «شهادت» و گواهی در قیامت، قابل توجه نیست. چگونه کسی که از اعمال ما خبر ندارد یا عدالت ندارد، در قیامت گواهی بدهد.

«استعتاب» از عتاب است، یعنی گنهکار از صاحب حق، طلب عتاب و سرزنش می کند تا بدین وسیله قهرش فرو نشیند و رضایت دهد.

در دنیا هم می توان توبه کرد، هم عذرخواهی و هم جبران نمود، اما در قیامت نه جای توجیه است، نه عذرخواهی، نه تدارک:

اما توجیه مردود است، چون وقتی که بعضی از دوزخیان به گروه دیگری می گویند: «لَوْ لَا - أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم، خطاب می رسد: «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۳) بلکه خود شما اهل ایمان آوردن نبودید.

اما تدارک گناه مردود است، چون وقتی از خداوند می خواهند؛ «فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۴) ما را به دنیا بازگردان تا کار شایسته ای انجام دهیم، پاسخ می شنوند: «كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا» (۵)، «فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ» (۶)

و اما عذرخواهی مردود است، چرا که قرآن می فرماید: «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَدِرُونَ» (۷) اجازه نمی یابند که عذرخواهی کنند.

ص: ۵۶۳

۱-۱. توبه، ۱۰۵.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. صافات، ۲۹.

۴-۴. سجده، ۱۲.

۵-۵. مؤمنون، ۱۰۰.

۶-۶. سجده، ۱۴.

۷-۷. مرسلات، ۳۶.

پیام ها:

- ۱- گواه هر قومی از خودشان است تا حجّت بر آنها تمام شود. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا»
- ۲- خدا در میان هر قومی و در هر زمانی، بر مردم حجّت و شاهد دارد. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا»
- ۳- در دادگاه الهی، حساب و کتاب و گواه و شهادت مطرح است. «شَهِيدًا»
- ۴- با وجود شاهد و حجّت، دیگر عذر تراشی و توجیه یا رضایت طلبی معنا ندارد. لَا يُؤْذَنُ ... لَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ
وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ «۸۵»
و چون کسانی که ستم کردند عذاب را ببینند، پس نه از آنان عذاب کم شود و نه مهلتشان داده شود.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که در قیامت، نه اجازه ی توجیه دهند و نه امکان رضایت طلبی. و در این آیه می فرماید: قهر خداوند در آن روز، نه تخفیفی دارد و نه تأخیری.

پیام ها:

- ۱- آگاهی از کیفر و چگونگی آن، عامل بازدارنده از گناه است. إِذَا رَأَى الَّذِينَ ...
- ۲- سرچشمه ی عذاب خداوند، ظلم خود بشر است. «إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ»
- ۳- در قیامت، کیفر ستمگران، تخفیف و تأخیر ندارد. ظَلَمُوا ... فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَ ...
وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شَرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ «۸۶»
و چون کسانی که شرک ورزیدند، شرکای (پنداری) خود را (در قیامت) ببینند، گویند پروردگارا اینان شریکان (خیالی) ما بودند که ما به جای تو می خواندیم (ولی شرکا به سخن آمده) حرف آنان را به خودشان برگردانده (و پاسخشان دهند) که شما بدون شک دروغگویید.

بر طبق روایات، در قیامت، مواقف مختلفی است؛

در بعضی مواقف مَهر بر لب خورده و دست و پا گواهی می دهند.

در موقعی دیگر، ناله ها و استمدادها بلند است.

در موقعی دیگر، انسان به دنبال آن است که گناه خود را به گردن دیگران بیندازد. مثلاً به شیطان می گوید: تو مرا به کفر و شرک وادار کردی، و شیطان در پاسخ می گوید: من از روز اول با شرک شما مخالف بودم. «إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ» (۱)

گاهی مقصیر را بت ها می داند، ولی آنها نیز تبری می جویند. «وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بَشِرِكِكُمْ» (۲) حتی خداوند به حضرت عیسی خطاب می کند: آیا تو به مردم گفتی که تو و مادرت را معبود قرار دهند؟ و عیسی در پاسخ می گوید: تو از هر شریکی منزهی،... این مردم به سراغ جن رفتند و هرگز من کسی را به سوی غیر تو دعوت نکرده ام. «قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ» (۳) و در آیه مورد بحث نیز، موجوداتی که شرکای خدا قرار گرفته شده اند، از مشرکان تبری می جویند و آنها را تکذیب می کنند.

پیام ها:

۱- خداوند شریک ندارد، مشرکان برای او شریک می پندارند. «شُرَكَائُنَا» و فرمود: «شركاء الله»

۲- وحشت قیامت باعث می شود که انسان برای رهایی خود، بار را به دوش دیگران بیندازد. «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا»

۳- معبودهای ساختگی نیز در قیامت، محشور می شوند. «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا»

۴- در قیامت، برای دفاع از خود، بت ها نیز به سخن در آیند. «فَالْقَوْلُ إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ ...»

۵- بت ها لیاقت خود را برای پرستش تکذیب می کنند و به بت پرستان می گویند:

ص: ۵۶۵

۱- ۱. ابراهیم، ۲۲.

۲- ۲. فاطر، ۱۴.

۳- ۳. مائده، ۱۱۶.

شما در واقع خیالات خود را پرستش می کردید. «فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ»

وَ أَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلْمَ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

در چنین روزی به پیشگاه خدا سر تسلیم افکنند و آنچه را به دروغ می یافتند، از آنان محو شود.

پیام ها:

۱- اگر امروز تسلیم نشویم، فردا در قیامت تسلیم خواهیم شد، ولی چه سود؟ «وَ أَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلْمَ»

۲- تمام خیال بافی ها در قیامت، محو می شود. (آرزوی شفاعت و تقرب و امید عزت و نصرت از غیر خدا، خیالی بیش نیست.)
«ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾

کسانی که کافر شدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، به سزای فساد مداومشان عذابی بر عذابشان افزودیم.

نکته ها:

عکس العمل مردم در برابر راه خدا متفاوت، گاهی مثبت و گاهی منفی است و هر کدام دارای درجات و مراحل می باشد؛

الف: برخوردهای مثبت:

- گروهی در انتظار فهم راه خدا و پیمودن آن هستند. «عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ» (۱)

- گروهی به خاطر خدا هجرت می کنند. «وَ مَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۲)

- گروهی به خاطر در راه خدا بودن محاصره می شوند. «أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳)

ص: ۵۶۶

۱- ۱. قصص، ۲۲.

۲- ۲. نساء، ۱۰۰.

۳- ۳. بقره، ۲۷۳.

- گروهی در راه خدا آزار را تحمل می کنند. «أَوْذُوا فِي سَبِيلِي» (۱)

- گروهی منادی دعوت دیگران به راه خدا می شوند. «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ» (۲)

- گروهی در راه خدا هرگز سست نمی شوند. «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳)

- گروهی در راه خدا می جنگند. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۴)

- گروهی کشته می شوند. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۵)

ب: برخوردهای منفی:

- گروهی خیال می کنند در راه خدا هستند. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ» (۶)

- گروهی راه خدا را کج می خواهند. «يَبْغُونَهَا عِوَجًا» (۷) گروهی راه خدا را بر دیگران می بندند. «يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ» (۸)

- گروهی برای بستن راه خدا پولها خرج می کنند. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ» (۹)

پیام ها:

۱- کفر مقدمه ی فساد است. كَفَرُوا وَ صَدُّوا ... يُفْسِدُونَ همان گونه که ایمان مقدمه عمل صالح است. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (که در آیات متعدد آمده است)

۲- حساب رهبران کفر که با قلم و بیان و امکانات، راه خدا را می بندند، از حساب افراد عادی جداست. «زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ»

۳- مفسد فی الارض تنها کسانی که امتیت جامعه را بهم می زنند نیستند، بلکه هر فرد یا گروهی که به هر شکلی، مانع رشد معنوی جامعه شود، مفسد است.

الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا ... بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ

ص: ۵۶۷

۱-۱. آل عمران، ۱۹۵.

۲-۲. نحل، ۱۲۵.

۳-۳. آل عمران، ۱۴۶.

۴-۴. نساء، ۷۶.

٥-٥. آل عمران، ١٦٩.

٦-٦. اعراف، ٣٠.

٧-٧. اعراف، ٤٥.

٨-٨. اعراف، ٤٥.

٩-٩. انفال، ٣٦.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَيْنَا هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

و(یاد کن) روزی را که در هر امتی، شاهدی بر آنان از خودشان برانگیزیم و تو را بر آنان گواه آوریم و بر تو این کتاب را نازل کردیم که روشنگر هر چیز است و مایه ی هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است.

نکته ها:

در پنج آیه قبل نیز به مسأله گواه بر امت ها اشاره شد و این جزء عقاید قطعی ماست که در قیامت، هر امتی شاهد و گواهی دارند و پیامبر اسلام شاهد بر این امت و گواهان سایر امت ها است. نکته مهم آن است که گواهی اولیای خدا باید از روی حس و دیدن و علم باشد و آنها از هر گونه خطا و کذب معصوم باشند تا گواهی آنها در آن روز حساس بر همه ی مردم، یک نوع اتمام حجت باشد. و ناگفته پیداست کسی که بر اعمال حاضر و غایب و ظاهر و باطن مردم، آگاه باشد و سخن او در قیامت مورد پذیرش امت و خداوند باشد، جز انبیا و امامان معصوم، که با امدادهای غیبی، بر رفتار و کردار و گفتار و نیات مردم، آگاهند، کس دیگری نخواهد بود.

در تفسیر صافی از امام صادق علیه السلام نقل شده که آن حضرت فرمود: بخدا قسم ما هر چه را در آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست و هر چه در بهشت و دوزخ است، می دانیم.

سپس امام این آیه را سه بار پی در پی تلاوت فرمودند.

امام باقر علیه السلام فرمود: هر چه را که امت به آن نیاز داشته، در قرآن آمده است و هر سخنی که از من شنیدید اگر سند قرآنی اش را بخواهید، خواهم گفت.

حضرت علی علیه السلام فرمود: خبر شما و تاریخ گذشتگان و آیندگان و آسمان و زمین در قرآن آمده است. (۱)

ص: ۵۶۸

امام رضا علیه السلام در جلسه ای به رؤسای ادیان فرمود: از معجزات پیامبر اسلام آن است که یتیمی فقیر و چوپانی درس نخوانده، کتابی داشته باشد که «تبیان کل شیء» باشد و اخبار گذشته و آینده تا قیامت در آن ثبت شده باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر مسأله ای که مورد اختلاف دو نفر باشد در کتاب خدا، اصلی که آنرا حل کند وجود دارد، گرچه عقل مردم به آن نرسد. (۱)

قرآن بیان هر چیز است، امّا هر کس نمی فهمد چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید: در قرآن، برای عوام عبارتی ظاهری، برای خواص اشاراتی رمزی، برای اولیای خدا، لطائف الهی و برای انبیا، حقایق است. (۲)

تبیان همه چیز بودن، یا مستقیم است یا بواسطه ی آیاتی که در آن اصولی مطرح شده و آن اصول برای ما کارساز است. نظیر آیه؛ «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (۳) آنچه را پیامبر برای شما آورده بگیرید و از آنچه شما را نهی کرده دور شوید و نظیر آیه؛ «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (۴)

پیام ها:

۱- نظارت دائمی اولیای خدا بر اعمال ما، یکی از مسلمات قرآنی است. «شَهِدَاءُ عَلَيْهِمْ»

۲- گواهان در قیامت، سلسله مراتب دارند. برای هر امتی، امام آن شاهد است و پیامبر اسلام، شاهد بر همه ی گواهان است. «جِنَانَا بِكَ عَلَيَّ هَؤُلَاءِ شَهِدَاءُ»

۳- هم پیامبر اسلام بر همه پیامبران شاهد است و هم کتابش، تبیان کل شیء است.

«نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ»

۴- قرآن کتابی جامع برای بیان همه نیازهای جامعه است. «تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ» ۵- تسلیم بودن، لازمه دریافت هدایت، رحمت و بشارت الهی است. «هُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ»

ص: ۵۶۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر فرقان.

۳- ۳). حشر، ۷.

۴- ۴). نحل، ۴۴.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

همانا خداوند (مردم را) به عدل و احسان و دادن (حق) خویشاوندان، فرمان می دهد و از کارهای زشت و ناپسند و تجاوز، نهی می فرماید او شما را موعظه می کند باشد که متذکر شوید.

نکته ها:

این آیه منشور جهانی اسلام است که امام باقر علیه السلام آنرا در خطبه های نماز جمعه می خواندند. و به گفته فیض کاشانی در تفسیر صافی؛ اگر در قرآن همین یک آیه بود، کافی بود که بگوییم: قرآن، «تبیان کل شیء» است، اوامر و نواهی این آیه در همه ادیان بوده و هرگز نسخ نشده است.

ولید بن مغیره، چنان جذب این آیه شد که گفت: شیرینی، زیبایی، محتوای آن، چنان است که نمی تواند کلام بشر باشد. (۱) و عثمان بن مظعون می گوید با شنیدن این آیه، اسلام به عمق جانم نفوذ کرد و به دلم نشست.

«عدل» درباره چیزی است که تساوی آن با بصیرت درک شود و «عدل» در مورد چیزی است که تساوی آن با حس درک شود. «عدل» مساوات در جزاء است ولی «احسان» زیاد کردن پاداش است. (۲)

«عدل» دوری از افراط و تفریط است که هم در عقاید مطرح است و هم در رفتار شخصی و جامعه و سفارش این آیه هم به فرد است و هم به حکومت ها.

«عدل» در نظام آفرینش، رمز پایداری آن است.

«بالعدل قامت السماوات و الارض» و در نظام تشریح سرلوحه ی دعوت همه انبیاست. «احسان» کلمه ی مبارکی است که شامل خدمات مالی، فکری، فرهنگی، عاطفی، می شود.

و «فحشا» به گناهی گفته می شود که بزرگ و رسوا باشد و «منکر» به کاری گویند

ص: ۵۷۰

۱-۱. تفسیر کبیر.

۲-۲. مفردات راغب.

که عقل و فطرت و شرع آن را انکار کند.

به گفته تفسیر فی ظلال، هرگاه طاغوت ها با تبلیغات فاسد، زشتی گناه را در دیده ی مردم اندک و حساسیت مردم را نسبت به گناه کم کنند، ملاک معروف و منکر، شرع خواهد بود.

پیام ها:

۱- آیا خداوندی که انسان ها را به عدل و احسان دعوت می کند، می شود که خود عادل نباشد! «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»

۲- عدل و احسان در کنار هم جاذبه دارد، و گرنه مقررات خشک، دلها را التیام نمی دهد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (عدل، مقدار واجب و احسان، مقدار مستحب است)

۳- اولین امر به معروف و ناهی از منکر، خود خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ ... وَيَنْهَى»

۴- در احسان، رسیدگی به بستگان و صله رحم اولویت دارد. «الْإِحْسَانِ وَ إِيْتَاءِ ذِي الْقُرْبَى»

۵- امر به معروف، بر نهی از منکر مقدم است و عدل، بر احسان. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ... وَيَنْهَى»

۶- امر به معروف و نهی از منکر باید در فضای صفا و محبت و در قالب موعظه و خیرخواهی باشد. «يَأْمُرُ ... وَيَنْهَى ... يَعِظُكُمْ»

۷- آمرین به معروف نباید از مردم انتظار پذیرش صددرصد داشته باشند. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

۸- مردم فطرتاً به عدل و احسان گرایش دارند و از فحشا و منکر متنفرند، لیکن وسوسه ها و غرایز موجب غفلت او می باشند که باید با تذکر آنان را متذکر نمود. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

۹- در نهی از منکر باید ابتدا گناهان رسوا را جلوگیری کرد، همان گونه که در امر به معروف باید ابتدا به واجبات سفارش کرد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ ... وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ»

۱۰- سفارش به عدل و نهی از فحشا، سنت ابدی خداوند است. «يَأْمُرُ ... وَيَنْهَى ...»

يَعِظُكُمْ (فعل مضارع نشانه استمرار است)

وَ أَوفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾

و به عهد خدا آنگاه که پیمان بستید وفادار باشید و سوگندها را پس از استوار ساختنش نشکنید، زیرا که خدا را بر خودتان کفیل (و گواه و ضامن) قرار داده اید. همانا خداوند آنچه انجام می دهید می داند.

نکته ها:

در روایات، پیمان در آیه را، پیمان مردم با رهبران الهی دانسته اند. (۱)

اگر مردم به پیمان های خود وفادار باشند، خداوند به الطافی که وعده داده، لباس عمل می پوشاند. «أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۲)

پیام ها:

۱- وفاداری به پیمان ها و سوگندهای الهی، لازم است. أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ...

۲- عمل به سوگند و عهدی لازم است که قصد جدی در کار باشد. «بَعِيدَ تَوْكِيدِهَا» چنانکه در آیه ی ۸۹ سوره مائده می خوانیم: خداوند شما را به خاطر سوگندهای لغو مؤاخذه نمی کند. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ»

۳- پیمان شکنی شما را خدا می داند و کیفر می دهد، خواه مردم بفهمند یا نفهمند.

«إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ»

«وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزْلُهُمْ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلَيْسِنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ» (۹۲)

ص: ۵۷۲

۱- ۱). تفاسیر صافی و در المنثور.

۲- ۲). بقره، ۴۰.

و مانند آن زن نباشید که بافته ی خویش را پس از محکم بافتن، رشته رشته می کرد، سوگندهای خود را دستاویز (فریب و خیانت) میان خودتان می گیرید به خیال آنکه گروهی از گروه دیگری بیشتر است، (و پیمانی را که با گروه ضعیف بسته اید می شکنید) جز این نیست که خداوند شما را با آن سوگندها، آزمایش می کند و حتماً آنچه را که در آن اختلاف می کردید در قیامت برایتان روشن خواهد ساخت.

نکته ها:

در تاریخ آمده که زن بی خردی در نیمی از روز پنبه و پشمی را می بافت و در نیم دیگر بافته خود را وامی تابید، کار او یک ضرب المثل شد که قرآن نیز برای کسانی که زحمات خود را هدر، و پیمان های خود را می شکنند بکار برده است.

فاطمه زهرا علیها السلام در مسجد مدینه در خطبه ای که علیه حاکمان وقت ایراد فرمود، این آیه را تلاوت کرد که مثال شما به خاطر پیمان شکنی نسبت به بیعتی که در غدیر خم با علی علیه السلام داشتید، مثال همان زنی است که می بافت و سپس بافته خود را پنبه می کرد. (۱)

مثال ها و ضرب المثل های قرآن به نحوی است که در همه ی مکان ها و زمان ها تازگی و روشنی و طبیعی بودن خود را حفظ می کند و از کودک دبستانی تا فیلسوف را اشباع می کند.

جمله ی «أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ» را دو گونه می توان تفسیر کرد:

الف: شما بخاطر قدرت و کثرت گروهی، پیمانی را که با گروه کوچک تر بسته اید نشکنید.

ب: شما بخاطر آنکه ابرقدرت شده اید، پیمان خود را با گروه های کوچک نشکنید.

پیام ها:

۱- پیمان شکنی، هدر دادن زحمات گذشته است. «نَقَضَتْ غَزْلَهَا»

۲- هر چه پیمان محکم تر بسته شود، شکستن آن زشت تر است. «مَنْ بَعْدَ قُوَّةٍ»

۳- پیمان شکنی پی در پی، ننگ بیشتری دارد. («أَنْكَاثًا» جمع «نکث»)

ص: ۵۷۳

۴- با مقدمات بازی نکنیم. (مقدمات را دستاویز و وسیله‌ی خدعه قرار ندهیم) «تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا»

۵- قدرت و تعداد و هیاهوهای سیاسی و اقتصادی، زمینه‌ی پیمان شکنی است.

«أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ»

۶- یکی از ابزار آزمایش، وفای به تعهدات است. «يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ»

۷- یاد معاد، عامل تقوا و مراعات پیمان‌ها است. «وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَكَتَشَاءُ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (۹۳)

و اگر خداوند خواسته بود (همه شما را به طور اکراه و اجبار) یک امت (مؤمن و) متحد قرار داده بود، (تا میان شما هیچ اختلافی نباشد، ولی این اجبار و اکراه خلاف سنت و برنامه اوست و لذا) هر که را بخواهد گمراه می‌کند (و به حال خودش وامی گذارد) و هر که را بخواهد (و استحقاق هدایت دارد) هدایت می‌کند و قطعاً شما از آنچه انجام می‌دادید بازخواست خواهید شد.

نکته‌ها:

خداوند همه‌ی مردم را به طور فطری هدایت می‌فرماید، لیکن مردم بر اساس اختیار و آزادی که دارند دو گروه می‌شوند؛ گروهی بر خلاف عقل و فطرت راه خلاف را انتخاب می‌کنند و توبه نمی‌کنند، خداوند نیز آنان را به حال خود رها و گمراه می‌کند، ولی گروهی همان راه فطرت و اطاعت را انتخاب می‌کنند، و خداوند آنان را کمک و هدایت می‌کند.

بنابراین مراد از هدایت و گمراه کردن خداوند مرحله‌ی بعد از انتخاب انسان است. مثلاً هدف معلم در روز اول تدریس آموزش دادن به همه شاگردان است، لیکن گروهی که برای فهمیدن تلاش می‌کنند معلم وقت خصوصی نیز به آنان می‌دهد، ولی شاگرد بازی‌گوش را به حال خود رها می‌کند. راستی اگر هدایت و گمراه شدن انسان اختیاری نبود، در پایان آیه خداوند نمی‌فرمود: شما بازخواست می‌شوید! پس سؤال خداوند نشانه‌ی آزادی ماست. زیرا

انسان مجبور مورد بازخواست قرار نمی گیرد.

پیام ها:

۱- دست خداوند در اجبار مردم باز است، لیکن سنت و برنامه او آزاد گذاشتن مردم است. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ»

۲- انسان در انتخاب عقیده و راه آزاد است. «لَتَسْتَلْنَ»

۳- سؤال و جواب در قیامت را جدی بگیریم. «وَلَتَسْأَلَنَّ»

۴- سؤال و بازخواست از همه ی کارهای انسان است. «عَمَّا كُنْتُمْ»

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَرِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ «۹۴»

و سوغندهایتان را مایه ی فریب میان خودتان قرار ندهید، تا مبادا گامی بعد از استواری اش بلغزد، (که در این صورت حرمت و قداست سوغند و پیمان و اطمینان شکسته می شود) و بخاطر بازداشتن (مردم) از راه خدا بدی را خواهید چشید و برای شما عذابی بزرگ است.

نکته ها:

«صَدَدْتُمْ» به گفته راغب هم به معنای بازماندن است و هم بازداشتن دیگران. و «دخل» بر وزن و معنای «دغل» است.

پیام ها:

۱- هرگاه خطر شایع و جدی بود، سفارشات و نهی خود را تکرار کنید. (در آیه ۹۱ نیز از سوءاستفاده از سوغند نهی شده بود)
«لَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا»

۲- پیمان شکنی و سوءاستفاده از مقدسات، سبب بدعاقبتی است. «فَتَرِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا»

۳- گاهی یک گناه، زمینه و بستر گناهان دیگران می شود. (پیمان شکنی، مقدمه ی بدعاقبتی و آن نیز مقدمه ی بازماندن و بازداشتن دیگران از راه خدا می شود)

«صَدَّدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

وَ لَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ «۹۵»

و پیمان خدا را با بهای کمی معامله نکنید، زیرا اگر بدانید، آنچه نزد خداست همان برای شما بهتر است.

نکته ها:

از آیه ۹۱ تا ۹۵ برای پیمان شکنی و عقوبت آن چند تعبیر مهم به چشم می خورد که خود نشانه ی خطر این گناه است؛ کثرت جمعیت و قدرت شما یا دیگران، زمینه و دستاویز پیمان شکنی نیست، «أُمَّةٌ هِيَ أَرْبِي» خدا شما را آزمایش می کند، «إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ» در قیامت شما را بازخواست خواهد کرد، «لَتَسْتَلْنَ» پیمان شکنی استواری شما را محو می کند، «فَتَرَلَّ قَدَمٌ» در این آیه نیز می فرماید: بخاطر بهای کم، پیمان الهی را نشکنید.

پیام ها:

۱- انگیزه پیمان شکنی، رسیدن به دنیاست. «لَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

۲- با هر چه معامله کنید، باز هم نسبت به پیمان شکنی کم است. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۳- از دست دادن الطاف الهی و پیمان شکنی برای بدست آوردن کامیابی، یک ساده نگری است. «هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَ لَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۹۶»

آنچه نزد شماست به پایان می رسد، و آنچه نزد خداست باقی و پایدار است، و کسانی که صبر پیشه کردند، همانا مزدشان را بر پایه نیکوترین کاری که می کردند، پاداش خواهیم داد.

ص: ۵۷۶

پیام ها:

۱- جز خدا، هیچ کس و هیچ چیز باقی نیست. مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ ...

۲- دل کندن از مادیات و پیوسته به خدا و پایداری بر تعهدات و وفای به عهد، نیاز به صبر و مخالفت با هوای نفس دارد. «وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا»

۳- دل کندن از دنیا، محرومیت نیست کامیابی است. «وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا»

۴- هیچ مشتری بهتر از خدا نیست، چون جنس معمولی یا پست را هم به قیمت گران می خرد. «بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۹۷»

هر کس از مرد یا زن که مؤمن باشد و کار شایسته کند، حتماً به زندگی پاک و پسندیده ای زنده اش می داریم و قطعاً مزدشان را نیکوتر از آنچه انجام داده اند، پاداش خواهیم داد.

نکته ها:

«حیات طیبه» آن است که انسان دلی آرام و روحی مؤمن داشته باشد، مؤمن به نور خدا می بیند، مشمول دعای فرشتگان است، مشمول تأییدات الهی است، این گونه افراد خوف و حزنی ندارند.

پیام ها:

۱- ملاک پاداش، سن، نژاد، جنسیت، موقعیت اجتماعی، سیاسی و... نیست. «مَنْ عَمِلَ»

۲- زن و مرد در کسب کمالات معنوی یکسانند. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ»

۳- شرط قبولی عمل صالح، ایمان است. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

۴- حتی یک عمل صالح، بی پاسخ نمی ماند. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا»

۵- هر کجا تفکر جاهلی مبنی بر تحقیر زن در کار باشد، باید نام و مقام زن را با صراحت برد. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى»

۶- کار خوب به تنهایی کافی نیست، خود انسان هم باید خوب باشد. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا... وَ هُوَ مُؤْمِنٌ

۷- انسان بدون ایمان و عمل صالح، گویی مرده است. «فَلَنْحَيِّيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً»

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ «۹۸»

پس هر گاه خواستی قرآن بخوانی، از (شر) شیطان رانده شده به خداوند پناه ببر.

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ «۹۹»

البته شیطان را بر کسانی که ایمان آورده و بر پروردگارشان توکل می کنند، غلبه و سلطه ای نیست.

نکته ها:

هر کار خوبی ممکن است آفاتی داشته باشد، همان گونه که عزت، آفتی دارد مثل تکبر و خدمت به مردم، آفتی دارد مثل منت گذاشتن، قرائت قرآن نیز ممکن است آفاتی از قبیل خودنمایی، کسب درآمد، رقابت های منفی، فریب مردم، فهم غلط، تفسیر به رای و... داشته باشد که انسان باید هنگام تلاوت قرآن از شر همه ی آفات، به خداوند پناه ببرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: تلاوت نیاز به سه چیز دارد: قلب خاشع و بدن فارغ و موضع خالی.

یعنی حالتی که در آن پیش داوری نباشد. (۱)

قرآن اگر همراه با تفسیر و نظرات امامان معصوم علیهم السلام باشد،

«کتاب الله و عترتی لن یفترقا» و بر دل های پاک وارد شود، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» سبب هدایت و رشد و زیاد شدن ایمان و علم می گردد. چنانکه قرآن می فرماید: ای پیامبر هر گاه قرآن تلاوت می کنی ما میان تو و کسانی که ایمان به آخرت ندارند مانعی

قرار می دهیم (۲)

ص: ۵۷۸

۱- ۱. تفسیر فرقان.

۲- ۲. اسراء، ۴۵.

در روایات می خوانیم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگام تلاوت قرآن جمله

«اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» را می خواندند. (۱)

پیام ها:

۱- از خطر نفوذ شیطان در بهترین افراد و مقدّس ترین کار غافل نباشید. (تلاوت قرآن از شخصی مثل پیامبر اکرم هم نیاز به استعاذه دارد)

۲- شیطان به سراغ همه می آید، اما در همه تأثیر گزار نیست. «لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- ایمان و توکل، قلعه ای است که انسان را از آسیب پذیری حفظ می کند. «لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا»

۴- پناه بردن به خداوند، نشانه ی ایمان به او و توکل بر اوست. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ... آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»

۵- پناه بردن شما همراه پناه دادن اوست. (پس پناه ببرید، «فَاسْتَعِذْ» تا او شما را پناه دهد و اگر او پناه ندهد، پناهندگی ما بیهوده است.)

۶- جز پناهندگی به او راه دیگری نیست. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»

إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ (۱۰۰)

غلبه و سلطه ی شیطان تنها بر کسانی است که (با پیروی از او) سلطه و ولایت او را می پذیرند، و (بر) کسانی است که آنان (به) واسطه فریب شیطان) به خدا شرک آورده اند.

نکته ها:

شیطان به عزّت خداوند سوگند یاد کرده که با استمداد از حزب و قبیله اش و از راه زینت دادن، وعده ها، تبلیغات، وسوسه ها و افراد منحرف، از هرسو انسان را شکار کند. و مردم در

ص: ۵۷۹

برابر این سوء قصد به چند گروه تقسیم می شوند از جمله:

۱. انبیا که شیطان در آروزها و اهداف آن بزرگواران مانع تراشی می کند، ولی در خود آنان نقشی ندارد. «الْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمَّتَيْهِ» یعنی شیطان در اهداف و آرزوهای پیامبر چیزی را القا می کند، ولی خداوند توطئه اش را خشی می نماید. (۱)
۲. مؤمنان که شیطان با آنان تماس می گیرد، ولی آنها متذکر شده و نجات می یابند. «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲)
۳. مردم عادی که شیطان در روح آنان فرو رفته و وسوسه می کند. «يُوسَّسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۳)
۴. افراد فاسق، که شیطان در عمق جانیشان رفته و بیرون نمی آید و بر فکر و دل و اعضای آنان تسلط می یابد. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۴)

پیام ها:

- ۱- مقدمات سلطه ی شیطان را خودمان فراهم می کنیم. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (تا مردم ولایت منحرفان را نپذیرند آنان کاری از پیش نمی برند)
- ۲- موخدان واقعی بیمه هستند، لیکن هر کس به سراغ غیر او رفت نفوذ پذیر می شود. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ ...

هُم بِهِ مُشْرِكُونَ

وَ إِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ «۱۰۱»

وهرگاه آیه ای را جایگزین آیه ای کنیم، در حالی که خداوند به آنچه نازل می کند داناتر است، (و می داند در چه شرایطی چه دستوری دهد) مخالفان گویند: همانا تو دروغ بافی، (چنین نیست) بلکه بیشترشان نمی دانند (که تغییر قانون بخاطر هوس، پشیمانی و ضعف و سردرگمی نیست، بلکه بر اساس مصلحت است).

ص: ۵۸۰

۱-۱. حج، ۵۲.

۲-۲. اعراف، ۲۰۱.

۳-۳. ناس، ۵.

۴-۴. زخرف، ۳۶.

نکته ها:

گاهی پزشک بخاطر تغییر حال بیمار، نسخه را تغییر می دهد و این نوع تغییر در آیات و احکام نیز هست که به آن نسخ می گویند. مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همین که می دیدند دستوری عوض شد می گفتند: تو یارانت را مسخره کرده ای و هر روز قانون و دستوری را به دروغ می بافی و قانون قبل را لغو می کنی.

پیام ها:

۱- دین دو نوع قانون دارد؛ ثابت و متغیر و تغییر آن بدست خداست. «بَدَّلْنَا»

۲- همه قوانین الهی در زمان و شرایط خودش ارزش دارد. «آیَةٌ مَّكَانَ آيَةٍ»

۳- مردم اسرارِ قوانین الهی را نمی دانند. وَاللَّهُ أَعْلَمُ ... أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

۴- تغییر قانون الهی، نشانه شک، پشیمانی، رشد علمی و تجربی یا ضعف قانون گذاری نیست، بلکه نشانه تدبیر، حکمت و توجه به شرایط است. إِذَا بَدَّلْنَا ... وَاللَّهُ أَعْلَمُ

۵- دشمن از هر فرصتی سوءاستفاده کرده و هر چیزی را دستاویز قرار می دهد.

بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ

قَالُوا ...

۶- ریشه ی بعضی انتقادات و تهمت ها جهل است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ «۱۰۲»

بگو آن (قرآن) را روح القدس (جبرئیل) از جانب پروردگارت به حق نازل کرده است، تا کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم و استوار گرداند و برای مسلمانان (مایه ی) هدایت و بشارت باشد.

نکته ها:

مراد از «رُوحُ الْقُدُسِ» همان روح الامین و جبرئیل است که بخاطر پاکی از خطا و انحراف،

پیام ها:

۱- تهمت ها را باید پاسخ داد. «قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ» (پاسخ افترای آیه قبل است)

۲- آیات الهی به تدریج نازل شده است. «نَزَّلَهُ»

درباره نزول قرآن، هم جمله «أَنْزَلْنَا» بکار رفته است، نظیر آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» و هم جمله «نَزَّلَهُ» و این بخاطر آن است که قرآن دو نزول دارد؛ یک بار دفعه بر قلب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در شب قدر نازل شده است و یکبار به تدریج در مدت بیست و سه سال.

۳- تمام محتوای قرآن و تغییر هر قانونی در شرایط خاص خود، حق است.

«بِالْحَقِّ»

۴- نزول وحی از شئون ربوبیت و لازمه تربیت الهی است. نَزَّلَهُ ... مِنْ رَبِّكَ

۵- نزول وحی در پایداری مسلمانان مؤثر است. «نَزَّلَهُ ، لِيُثَبِّتَ»

۶- توفیق پایداری و ابزار آن را از خدا بخواهیم. نَزَّلَهُ ... لِيُثَبِّتَ

۷- آنچه به ایمان ارزش می دهد پایداری بر آن است. «لِيُثَبِّتَ»

۸- شرط دریافت هدایت ها و بشارت ها، سلامت روحیه و تسلیم بودن است.

«لِلْمُسْلِمِينَ»

وَ لَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ «۱۰۳»

و البته ما می دانیم که مخالفان تو می گویند: جز این نیست که بشری آن (قرآن) را به او می آموزد. (اینگونه نیست، زیرا) زبان کسی را که (این قرآن را) به او نسبت می دهند غیر عربی و نارساست، در حالی که این (قرآن) زبان عربی روشن است.

نکته ها:

گویا در مکه شخص غیر عربی زندگی می کرده و کفار به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تهمت می زدند که معارف قرآن را از او می آموزد و به خدا نسبت می دهد، در حالی که:

- چگونه دو نفر که زبان یکدیگر را نمی دانند بهم آموزش می دهند؟

- چگونه در آن زمان هیچ کس ادعا نکرد که من معلم پیامبر هستم؟

- چگونه سخنانی که در مدت ۲۳ سال و در شرایط گوناگون نازل شده بایکدیگر هیچ اختلافی ندارند؟

- چگونه خود معلم ادعای پیامبری نکرد؟

- چگونه فریاد و مبارزه طلبی قرآن که اگر حتی یک سوره مثل آن بیاورید از حرفم برمی گردم را، کسی تاکنون پاسخ نداده است؟

- چگونه می توان در زمان جاهلیت سخنانی گفت که امروز دانشمندان به گوشه ای از اسرار آن هم نرسیده اند؟

- چگونه کتابی را که آن همه عرب های مخالف یک سوره اش را نیاوردند، یک غیر عرب همه آن را آورد و آموزش داد؟

پیام ها:

۱- نقل گفتار مخالفان به همراه پاسخ آن، برای روشن شدن ذهن مؤمنان، کاری قرآنی است. يَقُولُونَ ... لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ ...

۲- این استدلال که تا نباشد چیزکی مردم نگویند چیزها، درست نیست. «يَقُولُونَ إِنَّمَا يَعْلَمُهُ بَشَرٌ»

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

همانا کسانی که به آیات خداوند ایمان نمی آورند، خداوند آنان را هدایت نمی کند و برایشان عذابی دردناک است.

نکته ها:

شاید این آیه در تداوم پاسخ آیه قبل باشد که اگر مراد از آموزش دادن به پیامبر اسلام آموزش زبان است، آن شخص معلّم که عرب نیست، چگونه به پیامبر عرب آموزش می دهد؟ ولی اگر مراد محتوی قرآن است، پس بدانید که خداوند گروه بی دین را هدایت نمی کند، یعنی آن معلّمی که ایمان به آیات الهی ندارد، راهی به آن همه معارف بلند و حقه ی پروردگار ندارد چه برسد به اینکه به دیگری آموزش دهد. (۱)

و ممکن است این آیه اعلام خطر به کسانی باشد که برای پیامبر معلّمی می تراشند که خداوند این افراد را هدایت نخواهد کرد.

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ (۱۰۵)

جز این نیست که دروغ را تنها کسانی می سازند که آیات خدا را باور ندارند و آنان خود دروغگویانند، (نه پیامبری که با تمام وجود به خدا ایمان دارد)

نکته ها:

در دو آیه قبل کفار در تهمتی که به پیامبر اکرم می زدند گفتند: این آیات را بشری به او یاد داده و او به دروغ آن را به خدا نسبت می دهد خداوند در پاسخ فرمود: آن شخص معلّم عرب نیست علاوه بر آنکه آن همه معارف قرآن را خداوند به کافری نمی دهد، و در این آیه می فرماید: پیامبر کسی نیست که حرف دیگران را به خدا نسبت دهد، این کار کسانی است که ایمان ندارند.

قرآن می فرماید: اگر کلامی را به دروغ به ما نسبت دهند، رگ حیاتشان را قطع می کنیم. (۲)

ص: ۵۸۴

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. الحاقه، ۴۶.

۱- دروغگو، دیگران را هم دروغگو می پندارد. إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ ... هُمْ الْكَاذِبُونَ

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۰۶)

کسی که بعد از ایمان به خدا کافر (و مرتد) شود، نه آنکه او را به زور وادار کرده اند (که با زبان اظهار کفر کند) در حالی که قلبش به ایمان خویش مطمئن است، بلکه کسی که سینه به روی کفر بگشاید (و بعد از ایمان با شادی به استقبال کفر برود) پس بر آنان از طرف خداوند غضبی است و برایشان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

در آغاز اسلام کفار مکه، پدر و مادر عمّار یاسر را بخاطر اسلام آوردن با شکنجه شهید کردند، همین که نوبت شکنجه به عمّار رسید او کلماتی که کفار می خواستند به زبان جاری کرد و جان خود را نجات داد، عمّار مورد سرزنش بعضی قرار گرفت که او از اسلام دست برداشته است، عمّار گریه کنان نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و حضرت دست نوازش بر سر او کشید و فرمود: اگر باز هم جانت در خطر افتاد این کلمات را بگو و خودت را نجات بده، تو سر تا پا ایمان هستی.

این عمل را در اصطلاح تقیه می گویند که در اسلام احکامی را به دنبال دارد، لیکن باید بدانیم که موارد تقیه مختلف است؛ گاهی تقیه واجب است و گاهی باید تا پای جان ایستاد و حرف حق خود را زد و تقیه نکرد، نظیر کاری که ساحران فرعون انجام دادند، آنها همین که معجزه ی حضرت موسی را دیدند، یک سره ایمان آوردند و در برابر تهدیدات فرعون ترسی به خود راه نداده و به او گفتند: هر کاری می خواهی بکن، ما دست از ایمان خود بر نمی داریم.

فرعون آنان را شهید کرد و این مقاومت مورد ستایش قرآن قرار گرفته است.

البته تقیه نشانه ی ارتداد، ضعف و ترس و عقب نشینی و خود باختگی و تسلیم نیست، بلکه

یک نوع استتار و تاکتیک برای حفظ نیروها و برنامه هاست. و در روایات تقیه به سپر و حرز تشبیه شده است.

پیام ها:

۱- کیفر مرتد قهر، الهی در دنیا و آخرت است. مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ ... غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

۲- انسان در معرض خطر و بدعاقبت شدن است. «كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ»

۳- اسلام برای موارد استثنایی و ضرورت ها، حساب جداگانه ای باز نموده است.

«إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ»

۴- وظیفه ی انسان در حال اکراه تغییر می کند. «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ»

۵- اقرار و اعتراف، در حال اکراه (فشار و شکنجه) ارزش ندارد. مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ ...

۶- روح اسلام ایمان قلبی است. «وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ»

۷- اکراه پذیری مربوط به جسم است نه قلب. «أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ»

۸- بدترین نوع کفر جدا شدن از مسلمانان و باز کردن آغوش برای کفر است.

«شَرَّحَ بِالْكَفْرِ صَدْرًا»

۹- ایمان دو نوع است؛ نوعی که روح انسان با آن گره می خورد و پایدار است، «قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ» و نوعی که عارضی است. كَفَرَ ... بَعْدَ إِيمَانِهِ

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ «۱۰۷»

آن (قهر الهی) بخاطر آن است که آنان زندگی دنیا را بر آخرت برگزیدند، و قطعاً خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

پیام ها:

۱- دنیا گرایی و برتری دادن آن بر آخرت، زمینه ی رها کردن ایمان و ارتداد و

گرفتار شدن به قهر الهی است. اِسْتَحَبُّوا... (یکی از علل گرایش به مادیگری، رفاه طلبی و فرار از محدودیت هاست. «اِسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»)

۳- دنیا گرایی روح و سینه ی انسان را برای قبول کفر، باز می کند. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ»

أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ سَمِعِهِمْ وَ أَبْصَارِهِمْ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ «۱۰۸»

آنانند کسانی اند که خداوند بر دلها و گوش و چشمانشان، مهر نهاده است و آنان همان غافلانند.

پیام ها:

۱- دنیا گرایی و برتری دادن آن، سبب غفلت از آخرت، نفهمیدن، نشنیدن و ندیدن حقایق است. (کل آیه)

لَا جَزْمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ «۱۰۹»

شک نیست که آنان حتماً در آخرت همان زیانکارانند.

پیام ها:

۱- کسی که دنیا را بر آخرت ترجیح دهد، در آخرت خسارت کرده و سرمایه رشد خود را به هدر داده است. «هُمُ الْخَاسِرُونَ»

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۱۰»

پس قطعاً پروردگار تو برای کسانی که پس سختی ها(یی که از کفار دیدند برای حفظ آیین یا توبه) هجرت کرده و به جهاد برخاسته و پایداری نمودند، همانا پروردگارت از آن پس قطعاً آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

با نگاه به آیات گذشته می فهمیم که مسلمانان به چند گروه تقسیم می شدند:

۱. گروهی که زیر شکنجه کفار جان دادند و کلمه ای کفرآمیز به زبان نیاوردند. مثل پدر و مادر عمار یاسر.

۲. گروهی که ایمان قلبی داشتند، ولی برای نجات جان خود تقیه کردند. مثل عمار.

۳. گروهی که بعد از ایمان، کافر و به اصطلاح مرتد شدند.

۴. گروهی که بعد از گرفتار فتنه و انحراف شدن، با هجرت و جهاد و صبر به ایمان برگشته و توبه کردند و دین خود را حفظ کردند.

مرتد دو گونه است:

۱. مرتد فطری کسی است که از پدر و مادر مسلمان تولد یافته و بعد از قبول اسلام به کفر برگشته است، کیفر او (بخاطر ضربه ای که از طریق ارتدادش به جامعه اسلامی و تزلزل عقاید مردم وارد می شود) قتل و اموالش مصادره و توبه اش پذیرفته نیست.

۲. مرتد ملّی، به کسی گویند که پدر و مادرش به هنگام انعقاد نطفه اش مسلمان نبوده اند، ولی او مسلمان شده و بعد کافر گشته است، توبه این گونه مرتد پذیرفته می شود.

پیام ها:

۱- هجرتی ارزش دارد که همراه با جهاد و صبر و مقاومت باشد و گرنه نوعی فرار است. «هَاجِرُوا - جَاهِدُوا - صَبِرُوا»

۲- شرط دریافت مغفرت و رحمت الهی، جهاد و مقاومت است. هَاجِرُوا ...

جَاهِدُوا ... صَبِرُوا ... مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

۳- اسلام بن بست ندارد و هرگونه انحراف و فتنه را می توان جبران کرد. (مرتد نیز می تواند ایمان آورده و توبه کند) «إِنَّ

رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

يَوْمَ تَأْتِي كُلَّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوْفَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

روزی بیاید که هر کس تنها به جدال و دفاع از خویشتن پردازد و به هر کس آنچه را انجام داده جزای کامل داده می شود و آنان مورد ظلم قرار نمی گیرند.

نکته ها:

صحنه ی قیامت به قدری خطرناک است که کافران برای نجات خود، هر لحظه چیزی می گوید؛

گاهی می گوید: «وَ اللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۱) به خدا سوگند ما مشرک نبودیم،

گاهی می گوید: «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا» (۲) اینها ما را گمراه کردند،

و گاهی می گوید: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۳) اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم.

پیام ها:

۱- قیامت، فراگیر است و همه ی انسانها در آن روز حاضر می شوند. «كُلُّ نَفْسٍ»

۲- انسان در قیامت همه چیز و همه کس را فراموش می کند و فقط در فکر نجات خود است. «تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا»

۳- اعمال ما در دنیا محو نمی شود، بلکه عمل و آثارش باقی می ماند. «تُوْفَىٰ ... مَا عَمِلَتْ»

۴- کیفر قیامت، نتیجه عمل خود انسان است نه ظلم یا انتقام. «مَا عَمِلَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

ص: ۵۸۹

۱- ۱. انعام، ۲۳.

۲- ۲. اعراف، ۳۸.

۳- ۳. سبأ، ۳۱.

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا - قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

و خداوند (برای شما) قریه ای را مثال می زند که امن و آرام بود، روزیش از هر سو فراوان می رسید، اما (مردم آن قریه) نعمت های خدا را ناسپاسی کردند، پس خداوند به (سزای) آنچه انجام می دادند، پوشش فراگیر گرسنگی و ترس را بر آنان چشانید.

نکته ها:

تعبیر «لِبَاسٍ» در مورد گرسنگی و ترس، شاید بخاطر آن باشد که این دو همچون لباس، همه ی وجود و زندگی آنها را فرا گرفته بود، چنانکه تعبیر «چشاندن» کنایه از نفوذ آثار گرسنگی و ترس، در عمق وجود آنان است.

پیام ها:

۱- تاریخ بشر، دارای ضابطه، قانون و برپایه سنت های الهی است. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا» □

۲- از بیان مثال های قرآنی در مورد تاریخ واقوام گذشته، عبرت بگیریم. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا» □

۳- امتیّت و آرامش در رأس نعمت ها و زمینه ی توسعه در رزق و اقتصاد جامعه می باشد. «آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا» □

۴- لازم نیست یک منطقه همه نیازش را خودش تأمین کند، بلکه می تواند واردات داشته باشد. «يَأْتِيهَا رِزْقُهَا غَدَا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ» □

۵- عذاب های دنیوی نسبت به عذاب های اخروی، نوعی چشیدن است نه نوشیدن. «فَأَذَاقَهَا اللَّهُ» □

۶- کفران نعمت در همین دنیا، عقاب دارد. فَكَفَرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ □

۷- کفران نعمت باعث زوال آن است. «فَكَفَّرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ»

۸- فقر اقتصادی و ناامنی اجتماعی، از نشانه های بی اعتنایی جامعه به اصول دینی است. فَكَفَّرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ

۹- کفران نعمت هم عذاب جسمی دارد. (فقر و گرسنگی)، هم عذاب روحی و روانی (ترس و ناامنی) فَكَفَّرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ

وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَ هُمْ ظَالِمُونَ (۱۱۳)

البته پیامبری از میان خودشان به سراغشان آمد، اما او را تکذیب کردند، پس ایشان را در حالی که ستمکار بودند، عذاب فراگرفت.

نکته ها:

این آیه در ادامه آیه ی قبل می فرماید: مردم ناسپاس نه تنها نعمت های مادی را کفران کردند، بلکه بزرگ ترین نعمت های معنوی، یعنی پیامبران الهی را تکذیب نمودند که در نتیجه قهر خداوند آنان را فراگرفت.

پیام ها:

۱- پیامبران از میان مردم و مردمی بودند. کفار آنان را می شناختند، اما لجاجت می کردند. «رَسُولٌ مِنْهُمْ»

۲- عذاب خداوند، پس از اتمام حجت است. جَاءَهُمْ رَسُولٌ ... فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ

۳- تکذیب پیامبران، هم ظلم به خود، هم مکتب وهم رهبر است. فَكَذَّبُوهُ ... هُمْ ظَالِمُونَ

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

پس، از آن چیزهای حلال و پاکیزه ای که خداوند روزی شما کرده بخورید، و اگر تنها او را می پرستید نعمت خدا را شکر گزارید.

نکته ها:

اسلام خوردن چیزی را اجازه می دهد که هم طیب باشد و هم حلال. چیزهایی مثل شراب و گوشت خوک ممنوع است، چون ذاتاً خبیث و ناپاک است. و چیزهایی که با پول غصبی خریداری شود، گرچه خودش طیب باشد، ممنوع است چون حرام است.

اکنون که کفران نعمت ها و تکذیب انبیا سبب قهر و عذاب خداست، پس بجای کفران و کفر، از نعمت های حلال بهره گرفته و حلال وار بخورید و شکر گزار باشید.

پیام ها:

۱- در اسلام ریاضت و رهبانیت نیست. ﴿فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ﴾ □

۲- مصرف، در چارچوب حلال مجاز است، نه هر چه بدست آمد. ﴿فَكُلُوا ... حَلَالًا طَيِّبًا﴾ □

۳- دستورات دین مطابق فطرت است. خوردنی هایی که مطابق طبع انسان باشد، مجاز است. ﴿فَكُلُوا ... طَيِّبًا﴾ □

۴- دین جامع، دستوراتش نیز جامعیت دارد. هم طهارت ظاهری را شرط مصرف می داند، «طَيِّبًا» هم طهارت باطنی و حقوقی را. ﴿حَلَالًا﴾ □

۵- روزی را نعمت و هدیه الهی بدانیم، نه محصول زرنگی خود. ﴿رَزَقَكُمُ اللَّهُ ...﴾ □

نِعْمَتَ اللَّهِ □

۶- خوردن برای خوردن نیست، برای انجام وظایف است. ﴿فَكُلُوا ... وَ اشْكُرُوا ...﴾ □

تَعْبُدُونَ □

۷- عبادت و بندگی بدون شکر نعمت ها نمی شود. ﴿وَ اشْكُرُوا ... إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ □

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا لَلْعَادِ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۵»

جز این نیست که (خداوند) مردار و خون و گوشت خوک و آنچه نام غیر خدا (به هنگام ذبح) بر آن برده شده، بر شما حرام کرده است، پس هر کس (به خوردن اینها) ناچار شود، بدون آنکه (قصد) تجاوز و تعدی (به حکم خداوند) داشته باشد و یا (از نیاز ضروری) تجاوز کند، (مانعی برای خوردنش نیست) زیرا که خداوند بخشنده مهربان است.

نکته ها:

این آیه با اندکی تفاوت، در سوره های انعام و نحل که مکی هستند و سوره های بقره و مائده که مدنی هستند نیز آمده است.

«اهلال» از «اهلال» به معنای بلند کردن صدا هنگام دیدن هلال ماه است و چون مشرکان هنگام ذبح حیوانات، نام بت ها را با صدای بلند می بردند، از این کار تعبیر به «اهلال» شده است. (۱)

گرچه در این آیه مواردی از خوردنی های حرام آمده است، اما منحصر در آنها نیست، بلکه موارد دیگری را پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بیان نموده که به سفارش خود قرآن باید بپذیریم. «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (۲)

پیام ها:

۱- حرام کردن چیزی تنها بدست خداست و کسی حق ندارد از پیش خود یا براساس خرافات و موهومات چیزی را حرام یا حلال کند. «إِنَّمَا حَرَّمَ»

۲- دلیل و فلسفه ی تحریم بعضی خوردنی ها، تنها مسائل بهداشتی و مادی نیست، بلکه دوری از پلیدی های معنوی، همچون شرک نیز یک معیار است. حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ ... وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ

ص: ۵۹۳

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). حشر، ۷.

۳- حتی خوردن باید در مدار توحید باشد. حَرَمَ ... مَا أَهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ

۴- از قانون الهی و تبصره های آن سوءاستفاده نکنید. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ»

۵- اسلام بن بست ندارد. در شرایط اضطرار، کیفر گناه بخشیده می شود. فَمَنْ اضْطُرَّ ... فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ» (۱۱۶)

و با هر دروغی که به زبانتان می آید نگویید: این حلال است و آن حرام، تا بر خدا دروغ بسته باشید. زیرا کسانی که بر خداوند دروغ می بندند رستگار نمی شوند.

مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (۱۱۷)

(سرچشمه ی همه افتراها رسیدن به دنیایی است که) بهره ای اندک است، در حالی که برای آنان (در آخرت) عذابی دردناک است.

نکته ها:

این دو آیه هرگونه تحلیل یا تحریمی را که بر مبنای قانون الهی نباشد، محکوم نموده و آنرا دروغ بستن به خدا، برای رسیدن به متاع بی ارزش دنیوی می شمرد.

پیام ها:

۱- در مورد حلال و حرام ها، اظهار نظرهای بی جا و بی دلیل نکنیم. (باید یا خود مجتهد باشیم یا از دانشمندان دینی تقلید کنیم). لَا تَقُولُوا ... هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ

۲- بدعت در دین و احکام آن، ممنوع است. وَ لَا تَقُولُوا ... هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ

۳- دروغگو، رستگار نمی شود. إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ ... لَا يُفْلِحُونَ

۴- انگیزه بسیاری از بدعت ها در دین، رسیدن به دنیا است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»

۵- شکستن مرزهای حلال و حرام، هم شقاوت دنیا را بدنبال دارد و هم عذاب آخرت را. لَا يُفْلِحُونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

وَ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ مَا ظَلَمْنَاهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۱۸)

و بر کسانی که یهودی بودند آنچه را که پیش از این بر تو نقل کردیم حرام کردیم، (در سوره انعام که قبل از نحل نازل شده، علاوه بر مردار و خون، چیزهای دیگری بخاطر گوشمالی یهودیان، حرام شده است.) و (لی ما با تحریم) ظلمی بر آنان نکردیم، ولیکن (تحریم ما کیفر) ستمی بود که آنان بر خویش روا داشته بودند.

نکته ها:

در چند آیه قبل خواندیم: «إِنَّهَا حَرَّمَ» ، یعنی تنها چهار چیز بر شما حرام است؛ مردار، خون، گوشت خوک، حیوانی که به نام و برای غیر خدا ذبح شده باشد. در اینجا سؤالی به ذهن می رسد که اگر غذاهای حرام منحصر در چهار چیز است پس چرا در سوره ی انعام آیه ۱۴۶ که قبل از نحل نازل شده، حیوانات ناخن دار و بیه گاو و گوسفند بر یهودیان حرام شد؟!

گویا این آیه در پاسخ می فرماید: آنچه بر یهودیان حرام شد به عنوان محاصره اقتصادی و برای تنبیه و گوشمالی آنها بوده نه آنکه واقعاً حرام بوده است.

در اسلام دو نوع تحریم و ممنوعیت وجود دارد؛ یکی تحریم دایمی و برای عموم مردم.

و دیگری تحریم موقت و برای گروه خاص. حَرَّمْنَا ... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

پیام ها:

۱- محاصره اقتصادی از راه تحریم برخی خوردنی ها، یکی از کیفرها و عقوبت های الهی برای امت های پیشین بوده است. «حَرَّمْنَا ... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا الشُّوْءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۱۹»

سپس البتّه پروردگار تو برای کسانی که از روی نادانی کار بدی کردند آنگاه از پس آن توبه کرده و به کار شایسته پرداختند همانا پروردگارت پس از آن توبه، قطعاً بخشنده مهربان است.

نکته ها:

جهل به معنای ندانستن است، ولی جهالت در موردی که انسان می داند، ولی هوی و هوس بر او غالب می شود نیز بکار می رود. در سوره انعام آیه ۵۴ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ ... و نساء آیه ۱۷ نیز جهالت به این معناست. إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ الشُّوْءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ ...

امام صادق فرمود: هر گناهی که از بنده سر می زند گرچه از روی عمد باشد، جهالت نامیده می شود، زیرا نادانی بنده او را وادار به گناه کرده و گناه را در نظر او زیبا جلوه داده است.

پیام ها:

۱- اسلام بن بست ندارد و راه بازسازی را برای انسان باز گذاشته است. «ثُمَّ تَابُوا»

۲- پذیرفتن توبه از شئون ربوبیت الهی و شیوه های تربیت است. «رَبُّكَ»

۳- توبه واقعی، همراه با اصلاح و جبران خلاف ها می باشد. تَابُوا ... وَأَصْلَحُوا

۴- راه توبه بر روی همه باز است. «لِلَّذِينَ»

۵- گناهانی که بخاطر غلبه ی هوس باشد نه انکار و عناد، به پذیرش توبه نزدیک است. «عَمِلُوا الشُّوْءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا»

۶- پذیرفتن توبه از جانب پروردگار قطعی است. (انّ-لغفور-جمله اسمیه)

۷- علاوه بر پذیرش خلافکار، خداوند نسبت به او مهربان است. «لَغُفُورٌ رَحِيمٌ»

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ «(۱۲۰)»

همانا ابراهیم (به تنهایی) یک امت بود، در برابر خدا خاضع و فرمان بر و حق گرا بود، و از مشرکان نبود.

نکته ها:

در این آیه خداوند ابراهیم را به تنهایی یک امت دانسته است و هر یک از مفسران برای تحلیل و تفسیر این جمله سخنی گفته اند، از جمله:

۱. چون ابراهیم بر مکتبی بود که احدی بر آن نبود، پس یک امت بود. (۱)
۲. او به اندازه یک امت خیر و خوبی و کمال داشت نظیر شعری که می گوید:
آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری. (۲)
۳. کلمه امت به معنای معلّم خیر است او معلّم خوبی ها بود. (۳)
۴. مراد از امت یعنی رهبر و مقصود و امام تمام خداپرستان. (۴)
۵. شخصیت و شعاع وجود او به اندازه یک امت بود. (۵)
۶. چون قوام امت به او بود.
۷. چون عالم بود و عالم امتی را راهنمایی می کند.
۸. چون حرکت آفرید کار یک امت را انجام داد، یاری نداشت و یک تنه قیام کرد. (۶)

پیام ها:

- ۱- تجلیل از مردان خدا و معرفی الگوها و قهرمانان توحید یک شیوه تربیتی است. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ»
- ۲- تعداد و کمیت مهم نیست، بلکه کیفیت و حرکت آفرینی مهم است. «أُمَّةً»
- ۳- در راه حق از تنهایی نهراسید. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً»
- ۴- انسان محکوم محیط و جامعه و تاریخ نیست. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

- ١-١. تفسير صافى.
- ٢-٢. تفسير مراعى.
- ٣-٣. تفسير طبرى.
- ٤-٤. تفسير فرقان.
- ٥-٥. تفسير نمونه.
- ٦-٦. تفسير مجمع البيان.

۵- ابراهیم هم در عمل خالص بود، «حَنِيفًا» هم در عقیده. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۶- برخورد های مماشاتی ضرری به توحید انسان نمی زند. (با آنکه ابراهیم در میان خورشید و ستاره پرستان لحظاتی با آنان مدارا و مماشات کرد و گفت:

پروردگار من همین هاست، ولی همین که ناپدید شدند، فرمود: من غروب کنندگان را دوست ندارم. با این حال در این آیه خداوند می فرماید: او لحظه ای مشرک نبود.) «لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۷- آنچه به انسان ارزش می دهد عبادت و اطاعت آگاهانه از خدا «قَانِتًا» همراه با اعتدال و نداشتن انحراف «حَنِيفًا» و خلوص است. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

شَاكِرًا لِأَنْعَمِهِ اجْتِبَاهُ وَ هِدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ «۱۲۱»

او نسبت به نعمت های خداوند شکرگزار بود، (خدا) او را برگزید و به راهی مستقیم هدایتش کرد.

وَ آتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ «۱۲۲»

و در دنیا به او نیکی دادیم و قطعاً او در آخرت (نیز) از صالحان و شایستگان است.

نکته ها:

«اجتبی» از «جبابه» به معنای جمع آوری و متمرکز کردن است، اجتباء خداوند یعنی افرادی را از تشمت و گرایش های گوناگون حفظ و برای خود متمرکز و خالص می کند.

نام نیک، ذریه طیبه، بنای کعبه، عمر طولانی، دعای مستجاب، مال زیاد از نمونه های حسنه در دنیا است. «آتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

در این آیات، خداوند پنج کمال برای ابراهیم علیه السلام برمی شمرد و سپس پنج مقام به او می دهد؛ اما پنج کمال: (امه-قانتاً- لم يك من المشركين-حنيفاً-شاكراً) اما پنج مقام و لطف از طرف خداوند: (اجتباء-هداه-في الدنيا حسنه-في الآخرة لمن الصالحين-اتبع مله ابراهيم که در آیه بعد است.)

پیام ها:

۱- انتخاب خداوند، بر اساس شایستگی انسان است. «قَانِتًا، حَنِيفًا، شَاكِرًا، اِجْتِبَاهُ»

۲- آن را که خدا برگزیند، به مقصدش می رساند. اِجْتِبَاهُ ... هِدَاةً اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

۳- دعای انبیا مستجاب است. (ابراهیم از خداوند درخواست کرده بود که به صالحان ملحق شود، «رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) در این آیه خداوند می فرماید: «اِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ»

ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنْ اَتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيفًا وَّ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ» (۱۲۳)

سپس به تو وحی کردیم که از آئین ابراهیم حق گرا پیروی کن، و او از مشرکان نبود.

پیام ها:

۱- گرچه شیوه ها و شرایط انبیا یکسان نبوده است، لیکن راه انبیا یکی است و آنان مأمور به پیروی از پیامبران قبلی هستند. «اَتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ»

۲- ستایش های پی در پی با تعبیرهای مکرر در آیاتی کنار هم، نشانه ی کمال خلوص ابراهیم است. (در سه آیه دو بار «حَنِيفًا» و «مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ» تکرار شد)

اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِيْنَ اٰخْتَلَفُوْا فِيْهِ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِیْمَا كَانُوْا فِيْهِ يَخْتَلِفُوْنَ» (۱۲۴)

همانا (حکم) تعطیلی (و بزرگداشت روز) شنبه بر کسانی قرار داده شد که در آن اختلاف کردند و قطعاً پروردگارت در روز قیامت درباره ی آنچه آنان (یهودیان) دائماً در آن اختلاف می کردند، قضاوت خواهد کرد.

ص: ۵۹۹

نکته ها:

یهود به خاطر لجاجت و عناد بارها از طرف خداوند تنبیه شدند، یکی از تنبیهاات آیه ۱۱۸ همین سوره بود؛ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَزَنًا... و تعطیلی روز شنبه که در این آیه بیان شده تنبیه دیگری است که البته گروهی قدردانی و گروهی ناشکری کرده و دست به حيله گری زدند و به کیفرهای سخت گرفتار شدند.

با توجه به آیه قبل شاید معنای آیه این باشد: ای پیامبر! تو تابع ملت ابراهیم باش که برای او جمعه تعطیل بود و تعطیلی روز شنبه برای یهود، نوعی کیفر و تنبیه علیه آنان بود و گرنه آئین حق، همان تعطیلی جمعه است که از زمان ابراهیم بوده است.

پیام ها:

۱- برنامه های خداوند گاهی برای مهر است و گاهی برای قهر می باشد. جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ ...

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَاجِدْ لَهُم بِلَاتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۲۵)

(ای پیامبر! مردم را) با حکمت (و گفتار استوار و منطقی) و پند نیکو، به راه پروردگارت بخوان و (با مخالفان) به شیوه ای که نیکوتر است جدال و گفتگو کن، همانا پروردگارت به کسی که از راه او منحرف شده آگاه تر است و (همچنین) او هدایت یافتگان را بهتر می شناسد.

نکته ها:

از این آیه تا آخر سوره ده دستور جالب اخلاقی برای برخورد مطرح شده است.

این آیه برای همه مسئولان و مربیان و معلمان و اساتید و علما، دستور جامعی می دهد که باید آنان برای موفقیت خود با شیوه های گوناگونی نسبت به مخاطبان گوناگون خود، مجهز

باشند، چرا که همه ی مردم را نمی توان با یک شیوه دعوت کرد، هر شخصی یک روح و ظرفیتی دارد که باید با زبان خودش با او سخن گفت؛ خواص را با حکمت و استدلال، و عوام را با موعظه نیکو، و مخالفان را با جدال نیکوتر ارشاد کنیم.

موعظه نیکو آن است که واعظ به آنچه می گوید عمل کند و جدال نیکو آن است که در آن توهین و تحریک غلط احساسات نباشد.

پیام ها:

۱- اوّلین وظیفه انبیا، دعوت است. «ادْعُ»

۲- دعوت باید جهت الهی داشته باشد. «إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ»

۳- دعوت، مراحل و مراتبی دارد. (حکمت، موعظه، جدال نیکو که حکمت راه عقلی و موعظه راه عاطفی می باشد.)

۴- موعظه باید حسن باشد، ولی جدال باید احسن باشد. «الْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ - بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (هم محتوا نیکو باشد و هم شیوه و بیان)

۵- بیان آثار و برکات خوبی ها و آفات و خطرات بدی ها از شیوه های دعوت است.

«بِالْحِكْمَةِ» (حکمت یعنی آشنایی با مصالح و مفاسد امور از طریق علم و عقل)

۶- شما ضامن وظیفه هستید، نه ضامن نتیجه. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

۷- حکمت و برهان همیشه نیکو است، ولی موعظه و جدال ممکن است با شیوه خوب یا شیوه ی بد باشد. (کلمه حسن و احسن برای حکمت آورده نشد)

۸- اسلام به طرفداران خود هم غذای فکری می دهد، «بِالْحِكْمَةِ» هم غذای روح «الْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ» و به مخالفان برخورد منطقی دارد. «جَادِلْهُمْ ...»

وَإِنْ لَعَقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾

و اگر عقوبت می کنید، چنان عقوبت کنید که شما را بدان عقوبت کردند و البته اگر صبر و شکیبایی کنید قطعاً صبر برای صابران بهتر است.

نکته ها:

به گفته روایات، همین که حضرت حمزه در جنگ احد شهید و قطعه قطعه شد، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اگر ما بر کفار غالب شویم آنها را مثله (قطعه قطعه) خواهیم کرد. در این هنگام این آیه نازل شد که در صورت انتقام عدالت و صبر را از دست ندهید، حضرت فرمود: صبر می کنم صبر می کنم. آری، برای معرفی اسلام باید جنگ احد را در کنار فتح مکه و عفو رسول الله در کنار هم مقایسه کنیم.

پیام ها:

۱- حتی نسبت به دشمنان و شکنجه کنندگان، عدل و انصاف را مراعات بکنید.

﴿بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ﴾

۲- مقابله به مثل، حق طبیعی و الهی است. «فَعَاقِبُوا»

۳- در صبر لذتی است که در انتقام نیست. «وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ»

۴- آنجا که هیجان و نابوری در کار است، وعده های خود را با تأکید مطرح کنید.

(در «لَهُوَ خَيْرٌ» تاکید است که در «فَهُوَ خَيْرٌ» نیست)

۵- جنگ هم قانون و اخلاق دارد. بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ ، وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ ...

۶- قانون به تنهایی کارساز نیست، اخلاق لازم است. (عبارت «بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ» قانون و «لَئِنْ صَبَرْتُمْ» اخلاق است.)

۷- فکر نکنید که صبر شما به سود مخالفان است، بلکه به سود خودتان می باشد.

(روزی می رسد که برگ سبز پیروزی به دست شما می افتد، و وجدان مخالفان بیدار شده و دنیا صحنه های برخورد میان شما را می بیند، به عظمت و بزرگی

شما و... پی می برد.) «لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ»

وَ اصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾

(و ای پیامبر!) صبر پیشه کن و صبر تو جز (به یاری و توفیق) خداوند نیست و بر آنان اندوه مخور، و از آنچه مکر و تدبیرهای خصمانه ای که می کنند، دل‌تنگ و در فشار مباش.

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

زیرا که خداوند با کسانی است که تقوا پیشه کردند و (با) کسانی (است) که آنان نیکوکارند.

نکته ها:

دعوت از طریق حکمت و موعظه و جدال نیکو کار بسیار دشواری است، زیرا گروهی لجاجت کرده و دعوت را نمی پذیرند و گروهی علاوه بر آن توطئه و کارشکنی می کنند و گروهی دست به براندازی می زنند و برای رسیدن به اهداف شوم خود از حربه هایی همچون تهمت، مسخره، تهدید، رقیب تراشی و محاصره اقتصادی، جنگ و هرگونه شکنجه و آزار استفاده می کنند. لذا این دو آیه یک نوع تسلی و دل‌داری و رهنمودی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دعوت خود به بن بست کشیده نشود.

به گفته تفسیر نمونه در این سوره نعمت های زیادی برای تحریک روحیه شکرگزاری بیان شد که ما تمام چهل نعمت را نام می بریم:

۱. آسمان: «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ»

۲. زمین: «وَ الْأَرْضَ»

۳. چهارپایان: «وَ الْأَنْعَامَ»

۴. پوشش: «لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ»

ص: ۶۰۳

۵. منافع حیوانات: «و مَنَافِعُ»

۶. گوشت: «مِنْهَا تَأْكُلُونَ»

۷. جمال و زیبایی: «فِيهَا جَمَالٌ»

۸. حمل و نقل: «تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ»

۹. هدایت: «عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ»

۱۰. آب: «مِنْهُ شَرَابٌ»

۱۱. مراتع: «فِيهِ تَسِيمُونَ»

۱۲. میوه ها: «وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ»

۱۳. شب و روز: «سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ»

۱۴. خورشید و ماه: «وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ»

۱۵. ستاره: «وَالنُّجُومِ»

۱۶. نعمت ها و موجودات رنگارنگ زمینی: «ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ»

۱۷. دریا و جواهرات دریایی: «سَخَّرَ الْبَحْرَ ... تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلَهُ»

۱۸. حرکت کشتی: «تَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ»

۱۹. کوهها: «وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ»

۲۰. نهرها: «وَأَنْهَارًا»

۲۱. راه ها: «وَسُبُلًا»

۲۲. علائم طبیعی: «وَعَلَامَاتٍ»

۲۳. راهیابی از طریق ستارگان: «وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ»

۲۴. سرسبزی زمین: «فَأَخْلَقْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا»

۲۵. شیر خالص: «لَبَنًا خَالِصًا»

۲۶. فرآورده های میوه ها: «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا»

۲۷. عسل: «فِيهِ شِفَاءٌ»

۲۸. همسر: «مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا»

ص: ۶۰۴

۲۹. فرزندان و نوه ها: «مِنْ أَرْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَ حَفَدَةٍ»

۳۰. رزق: «رَزَقُكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»

۳۱. گوش: «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ»

۳۲. چشم: «وَ الْأَبْصَارَ»

۳۳. عقل و روح: «وَ الْأَفْئِدَةَ»

۳۴. مسکن ثابت: «مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»

۳۵. مسکن سیار: «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا»

۳۶. انواع پوشاک: «مِنْ أَصْوَابِهَا وَ أَوْبَارِهَا وَ أَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَ مَتَاعًا»

۳۷. نعمت سایه: «جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا»

۳۸. پناهگاه مطمئن در کوه ها: «مِنْ الْجِبَالِ أَكْنَانًا»

۳۹. نعمت لباسی که انسان از گرما و سرما حفظ کند: «سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ ...»

۴۰. نعمت زره و لباس رزم: «تَقِيكُمُ بِأَسْكُمُ»

ناگفته پیداست که هدف خداوند از نام بردن، منت گذاشتن یا کسب وجهه یا تأمین غرائز نیست که او منزّه است، بلکه برای ایجاد روحیه شکر و تفکر و تسلیم و تذکر است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» آیه، ۱۴. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» آیه، ۱۵. «لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» آیه، ۴۴. «لَعَلَّكُمْ تُسَلِّمُونَ» آیه، ۸۱. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» آیه، ۹۰.

پیام ها:

۱- صبر (و هر توفیق دیگری)، از ناحیه اوست. «وَ مَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ»

۲- مبلغ باید صبور باشد. اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ ... وَ اصْبِرْ

۳- صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند، بر اثر صبر نوبت ظفر آید. وَ اصْبِرْ ... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا

۴- ایمان به امدادهای الهی، سبب سعه صدر و صبر می شود. اصْبِرْ ... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ

۵- تقوا و احسان، وسیله ی جلب حمایت های الهی است. إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ ... مُحْسِنُونَ «الحمد لله رب العالمین»

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹